56115

OVID DENSUSIANU • ISTORIA LIMBII ROMÎNE • VOL. I

U-1-
56115

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAȘI
IV 56115

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vol 1

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ISTORIA
LIMBII ROMÎNE
I

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

HISTOIRE
DE LA
LANGUE ROUMAINE

PAR

OVIDE DENSUSIANU

TOME PREMIER

LES ORIGINES

Paris
Ernest Leroux, éditeur
1901

Nouveau tirage par procédé photomécanique
Publie par l'*Institutul de Filologie şi Folclor*

Bucarest, 1929

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

OVID DENSUSIANU

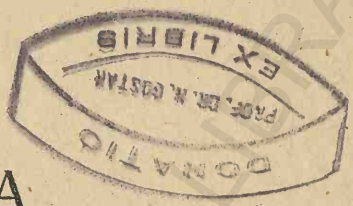

ISTORIA LIMBII ROMÎNE

VOL. I

ORIGINILE

Ediție îngrijită de
prof. univ. J. BYCK

049957
B.C.U. - IASI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI, 1961

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

8 APR 1982
odr. 545887
BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Domnilor
GASTON PARIS şi ADOLPHE TOBLER
omagiu recunoscător
din partea fostului lor elev

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÎNT ÎNAINTE

Cînd, acum 60 de ani, a ieșit de sub tipar primul volum al lucrării lui O. Densusianu Histoire de la langue roumaine, *istoria lingvisticii române înregistra apariția nu numai a celui dintîi tratat consacrat istoriei limbii române, dar și a unui om de știință cu mari calități.*

Făcînd abstracție de cîteva manuale, cu totul elementare, limba noastră avusese parte doar de proiecte de « Istorie ». Astfel, ca primă fasciculă — și singura — a volumului al III-lea din Cuvente den bătrâni, *B. P. Hasdeu tipărea, la 1881,* Istoria limbii române. *Partea I*: Principii de lingvistică. (*Titlul interior apare altfel*: Principii de lingvistică, ca introducere la « Istoria limbii române ».) *La 1894. A. Philippide publica* Istoria limbii române. *Volumul I*: Principii de istoria limbii. *Nici una dintre aceste « introduceri » nu a avut urmare, iar lucrarea care avea să răspundă așteptărilor stîrnite de ele aparținea unui lingvist care intra de-a dreptul în materie.*

O. Densusianu nu avea nici 27 de ani cînd a elaborat primul volum al operei sale de căpetenie. Născut la 29 decembrie 1873, el și-a trecut licența la Facultatea de litere din Iași, și-a desăvîrșit apoi studiile la Berlin și Paris și s-a întors în țară fiind numit profesor la Facultatea de litere din București, unde a funcționat de la 1897 pînă în ziua morții sale, 8 iunie 1938.

Preocupările științifice ale lui O. Densusianu, în scris și la catedră, au fost foarte variate. Aparținînd unei generații pentru care filologia îmbrățișa aproape întreaga viață spirituală a unui popor, el a îmbinat studiul istoriei limbii cu al istoriei literaturii, studiul textelor cu al folclorului. Această diversitate, departe de a-i fi fost dăunătoare, i-a îngăduit să cuprindă cu o mai largă înțelegere desfășurarea limbii române de la începuturi pînă în zilele noastre, sub toate aspectele ei vorbite și scrise și în strînsă legătură cu viața poporului român.

Nu e greu să ne imaginăm cu ce dificultăți trebuie să fi luptat tînărul învățat. Ni le evocă el însuși, cînd ne vorbește despre lipsa de izvoare și de lucrări premergătoare, despre lupta cu anumite concepții străine de știință, dar sprijinite de cercurile dominante. Grație muncii sale pasionate, O. Densusianu a izbutit să înfrunte multe dintre obstacolele care i-au stat în cale și să ne dea o scriere valoroasă.

Grelele condiții în care lucrau altădată savanții noștri l-au împiedicat însă să-și termine opera. Cele două volume apărute — unul în 1901, celălalt în fascicule distanțate între 1914 și 1938 — cuprind perioadele dintre colonizarea romană și secolul al XVI-lea. Capitolul consacrat secolului al XVII-lea formase obiectul unor prelegeri universitare și ar fi fost pregătit pentru tipar, dacă nu survenea moartea neașteptată a autorului. Aceasta a împiedicat și tipărirea a încă unui curs

universitar desăvîrșit: Evoluția estetică a limbii romîne, *pe care O. Densusianu îl considera ca făcînd corp cu tratatul său.*

Ani de zile Histoire de la langue roumaine *de O. Densusianu a fost manualul unic pentru cei care, începători sau înaintați în studii, au vrut să cunoască tainele existenței istorice a limbii romîne. Remarcabilă prin analiza adîncă a faptelor, prin bogăția de material, strîns cu trudă de însuși autorul ei, opera lui O. Densusianu s-a impus și ca un model de expunere sobră și clară.*

Retipărind scrierea lui O. Densusianu, Editura științifică răspunde unei obligații legate de preluarea moștenirii științifice.

Traducerea acestei lucrări în limba romînă constituie nu numai un act de prețuire a savantului care a fost O. Densusianu, ci și un serviciu adus celor care se interesează de limba noastră. Regret că nu am făcut eu însumi această traducere, care, dat fiind contactul meu cu O. Densusianu, cu prelegerile, cu scrisul lui, ar fi primit multe din trăsăturile atît de caracteristice ale stilului său romînesc.

Ingrijirea ediției de față mi s-a încredințat cu oarecare întîrziere. Cu toate acestea, s-au operat în limita posibilităților tehnice, unele îmbunătățiri de care avea nevoie lucrarea chiar în ediția ei franceză. Am îmbogățit indicele volumului I cu mai multe cuvinte omise, am efectuat corectările impuse de confruntarea formelor din indice cu cele din text, am înlăturat cîteva erori de tipar care-i scăpaseră și autorului.

In fine, pentru ca trimiterile la ediția franceză a lucrării lui O. Densusianu să poată fi puse în practică, am dat în marginea textului traducerii indicațiile privitoare la paginația ediției originale.

Dacă, în prefața la volumul I, O. Densusianu arată că își dă seama de lacunele inerente unei lucrări cum nu se mai scrisese și aștepta cu încredere obiecțiile criticilor competenți, nu trebuie să ne surprindă că azi, cînd lingvistica a făcut considerabile progrese, iar informațiile s-au îmbogățit, nu putem fi de acord cu unele din interpretările sale.

Citită cu spirit critic, în lumina ultimelor cercetări întreprinse de oamenii de știință din țara noastră (privind locul de formare a limbii romîne, existența dialectelor, apariția celor mai vechi texte romînești ș.a.m.d.), ea va răspîndi în cercuri mult mai largi decît a putut-o face ediția franceză, o bogăție de cunoștințe.

J. BYCK

PREFAȚĂ

Lucrarea pe care o prezentăm publicului este prima încercare de a studia istoria limbii romîne de la originile sale pînă azi. Ca atare, ea nu va fi lipsită de lacune și va avea destule puncte criticabile; vom fi cei dintîi care să le recunoaștem și vom ține seama de observațiile învățaților competenți.

Scopul cărții noastre este de a strînge la un loc studiile care s-au publicat pînă acum, în Romînia și în străinătate, asupra unor capitole din istoria limbii romîne. Pentru problemele tratate aici, ne-am străduit să folosim cele mai importante lucrări în care acestea au fost studiate. Acest lucru nu a fost așa de ușor. Dată fiind sărăcia bibliotecilor din București în materie de filologie romanică, a trebuit să ne completăm informațiile în străinătate; dar timpul scurt petrecut în Franța și în Germania nu ne-a permis totdeauna să ducem cercetările atît de departe cît am fi vrut. S-ar putea deci să ne fi scăpat cîteva lucrări. Credem totuși că am expus ceea ce era esențial pentru fiecare subiect și sperăm că lucrarea noastră va da o idee cît se poate de exactă asupra stadiului actual al cunoștințelor.

În mai multe probleme, părerile noastre diferă de cele răspîndite astăzi în Romînia; ne așteptăm chiar ca ele să nu fie întotdeauna admise de filologii din țara noastră. Într-adevăr, felul în care ne reprezentăm formarea limbii romîne nu este de natură să satisfacă susceptibilitățile compatrioților noștri. Puțin ne pasă însă, dacă filologia risipește uneori iluziile patriotice la care se mai ține încă în Romînia. Am socotit că trebuie să se rupă cu prejudecățile care au influențat pînă acum studiile asupra limbii romîne. Singura noastră preocupare fiind cercetarea adevărului, ne-am impus ca o datorie să păstrăm o obiectivitate absolută în investigațiile noastre și să înlăturăm orice considerație străină științei. Din aceste motive, cartea noastră se adresează mai ales cititorilor imparțiali și, în special, romaniștilor străini, care vor putea privi faptele cu același calm și cu aceeași nepărtinire ca noi.

În ce privește prezentarea materialului, am adoptat sistemul din Grundriss der romanischen Philologie *folosit și de d. W. Meyer-Lübke în lucrarea sa* Grammatik der romanischen Sprachen. *Discuțiile de detaliu și bibliografia au fost date în note, la sfîrșitul alineatelor sau al paragrafelor, în afară de cazurile în care citarea unor lucrări în corpul textului era necesară. Acest procedeu ni s-a părut mai comod decît acela al trimiterilor în subsolul paginilor, care împiedică adesea pe cititor să urmărească mai bine expunerea. Notele noastre se adresează mai ales specialiștilor care ar vrea să studieze problemele în toate detaliile lor și să completeze informațiile date de noi. Deoarece materialele pe care le-am folosit sînt foarte împrăștiate și nu au fost coordonate încă, notițele noastre bibliografice au trebuit să fie uneori mai dezvoltate decît am fi vrut. Credem totuși că n-am amintit decît ceea ce merită să fie cunoscut și ceea ce va putea ușura cercetările ulterioare.*

În ceea ce privește transcrierea sunetelor, am folosit pentru dacoromînă ortografia fonetică, singura care ni se pare că poate fi folosită astăzi și care sperăm că va ajunge, cu timpul, să se impună pretutindeni. Pentru macedoromînă și

istroromînă, am urmat sistemul d-lui G. Weigand, deşi nu îl aprobăm întru totul. Ne-am ferit să introducem aci inovaţii, pentru a nu îngreuna cercetările în textele publicate de acest savant.

În încheiere, ţinem să mulţumim prietenilor care ne-au ajutat în munca noastră şi în special d-lui M. Bartoli, care a binevoit să facă cercetări în bibliotecile din Viena şi să ne comunice cîteva citate din lucrările pe care nu le-am putut avea la Bucureşti, şi d-lui J. Saroïhandy, care a binevoit să revadă la Paris primele corecturi ale cărţii noastre.

München, octombrie 1900.

O. D.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LISTĂ DE ABREVIERI

alb. = albanez
arag. = aragonez
aret. = aretin

băn. = bănăţean
bearn. = bearnez
berg. = bergamasc
biz. = bizantin
bol. = bolognez
bret. = breton
bulg. = bulgar

cal. = calabrez
campid. = campidanez
cat. = catalan
celt. = celtic
com. = dial. din Como
corn. = cornic
cr. = croat
cum. = cuman

dauph. = dauphinez
dor. = doric
dr. = dacoromîn

emil. = emilian
eng. = engadin

fr. = francez
franc-comt. = franc-comtez
friul. = friulan

galur. = galurez
gasc. = gascon
gen. = genovez
germ. = germanic
got. = gotic
gr. = grec

ion. = ionic
ir. = istroromîn

istr. = istrian (dial. din Rovigno, Pirano etc.)
it. = italian

lat. = latin
lecc. = dial. din Lecce
limus. = limusin
lion. = lionez
lit. = lituanian
log. = logudorez
lomb. = lombard
lor. = loren
luc. = lucchez

magh. = maghiar
mant. = mantovan
mgl. = meglenoromîn
mil. = milanez
mod. = modenez
mold. = moldovean
mor. = morav
mr. = macedoromîn

nap. = napolitan
navar. = navarez
neogr. = neogrec
norm. = normand

pad. = padovan
parm. = parmigian
pers. = persan
piac. = piacentin
pic. = picard
piem. = piemontez
pis. = pisan
pol. = polonez
port. = portughez
prov. = provensal

rag. = raguzan

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

rom. = romîn
romagn. = romagnol
rtr. = retoroman

saintong. = saintonghez
savoi. = savoiard
sic. = sicilian
sièn. = sienez
sl. = slav
slov. = slovac
sp. = spaniol

tarent. = tarentin
tir. = tirolez
tes. = tesinez
tosc. = toscan
transilv. = transilvănean
triest. = triestin

ţig. = ţigănesc

umbr. = umbrian
ucr. = ucrainean

val. = valon
vald. = valdens
v.bulg. = vechi bulgar
vegl. = vegliot
ven. = venet
veron. = veronez
v.fr. = vechi francez
v.it. = vechi italian
v.port. = vechi portughez
v.prov. = vechi provensal
v.rom. = vechi romînesc
v.span. = vechi spaniol
v.ven. = vechi venet

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Încercarea noastră de a elabora o *Istorie a limbii romîne*, după un plan atît de dezvoltat ca cel pe care ni l-am propus, poate că va părea îndrăzneață. Greutățile pe care le comportă o asemenea lucrare nu sînt totdeauna ușor de înlăturat și ele ar putea să descurajeze pe filologul cel mai conștiincios și cel mai devotat sarcinii pe care și-a luat-o.

Dintre toate graiurile romanice, limba romînă are, într-adevăr, trecutul cel mai puțin cunoscut și cel mai puțin studiat. Epoca cea mai importantă a istoriei sale, care cuprinde evul mediu, nu poate fi reconstituită după izvoare directe, deoarece, după cum se știe, nu găsim nici un document scris în limba romînă înainte de secolul al XVI-lea. Dacă ne-au fost păstrate cîteva forme vechi romînești la cronicarii bizantini și în documente slave și latine, ele sînt prea puține și cît se poate de insuficiente ca să ne putem face o idee mai precisă despre starea limbii înainte de secolul al XVI-lea. Filologul se află astfel în fața unei lacune de mai multe secole și, lipsit de informații directe, el trebuie să se mulțumească cu simple presupuneri.

Dificultățile nu dispar nici atunci cînd ajungem la secolul al XVI-lea și vrem să schițăm istoria limbii romîne pornind de la această epocă pînă în zilele noastre. Insuficiența materialelor și lipsa de studii prealabile se simt la fiecare pas și îngreunează cercetările istoricului. Textele publicate pînă acum nu reprezintă decît o mică parte din literatura romînă veche și multe dintre ele n-au fost editate destul de corect pentru a putea fi folosite totdeauna de filolog. În afară de XIV
aceasta, valoarea lor e inegală, deoarece în cea mai mare parte sînt traduceri care, mai ales din punct de vedere sintactic, prezintă un interes mediocru și în majoritatea cazurilor trebuie folosite cu precauție. Documentele publice și private, care sînt cele mai importante pentru cunoașterea trecutului unei limbi, n-au fost publicate decît în număr foarte restrîns. Și chiar cele care au fost scoase din praful bibliotecilor n-au fost încă studiate din toate punctele de vedere, ceea ce explică insuficiența cunoștințelor noastre actuale privind romîna veche. Dacă ne apropiem de timpurile moderne și dacă vrem să creăm o imagine a stării în care se găsește limba romînă actuală, lucrurile se prezintă cu siguranță mai bine, dar și aici îi lipsesc filologului informațiile precise. Dialectologia romînă este încă la începuturile sale și va fi nevoie de mai multe generații de cercetători perseverenți pentru a se ajunge la stabilirea ariilor geografice ale diferitelor particularități ale limbii romîne. Cu toate studiile ce i-au fost consacrate în ultimul timp, macedoromîna nu este destul de cunoscută. Și mai incomplete sînt informațiile pe care le avem despre istroromînă. În ce privește dacoromîna, și ea trebuie să fie studiată mai conștiincios, deoarece multe dintre cele mai importante regiuni lingvistice ale sale n-au fost încă explorate de lingviști.

Așa se explică de ce nimeni nu s-a încumetat încă să scrie o *Istorie a limbii romîne*, concepută pe un plan atît de întins ca al nostru. Obstacole atît de nume-

roase și atît de serioase nu erau de natură să ispitească pe filologi să întreprindă o asemenea lucrare.

Mai sînt și alte motive care au îngreunat acest lucru.

Filologia romînă a fost dominată, în general, de un spirit puțin științific și prea unilateral. Teoriile cele mai extravagante au fost primite de unii filologi
XV și au fost apărate cu o căldură, cu un fanatism chiar, care nu puteau să nu dăuneze științei. Idei adesea necontrolate au fost repetate de la o lucrare la alta și au fost prezentate cu încredere drept soluții definitive. Preocupări străine științei, intervenind și ele în discuții, au îndepărtat pe savanți de adevăr și au falsificat interpretarea faptelor.

Aceste scăderi n-au dispărut încă complet din deprinderile unor savanți, deoarece ele sînt puternic înrădăcinate în tradiția filologică romînă și datează de multă vreme. Originea lor trebuie căutată chiar în principiile care au stat pînă acum la baza filologiei romîne. Nu ar fi deci de prisos să amintim aici aceste principii și să expunem felul în care a fost privit în diferite epoci trecutul limbii romîne. O asemenea expunere ne va permite să cunoaștem mai bine ce s-a făcut pînă acum pentru istoria limbii romîne și ce rămîne încă de făcut. Ea ne va arăta de asemenea punctele în care ne depărtăm de cei ce au lucrat înaintea noastră în această direcție.

Primii care au studiat îndeaproape limba romînă sînt învățații transilvăneni de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Vechii cronicari moldoveni și munteni s-au ocupat și ei, uneori, de originile limbii romîne, dar nu au semnalat decît fapte puțin importante și de mult cunoscute. Ureche și Miron Costin se mulțumesc să observe pur și simplu că romîna e o limbă de origine latină și că se apropie destul de mult de italiană. Aceleași observații le găsim și la Dimitrie Cantemir, deși el se străduiește să meargă mai departe decît predecesorii săi și să rezolve probleme mai complicate, ca, de exemplu, aceea a existenței elementelor dace în romînă. E de la sine înțeles că astfel de observații întîmplătoare și izolate n-au nici o valoare pentru istoria filologiei romîne.

În lucrările scriitorilor din Transilvania, cercetările filologice au ocupat, dintru început, unul din locurile cele mai importante. Micu, Șincai și Maior, cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii ardelene, nu s-au mulțumit să constate și să înregistreze diferite fapte lingvistice proprii limbii romîne; ei au întrebuințat
XVI toate mijloacele pe care le putea oferi erudiția în acea vreme, pentru a stabili principiile care, după ei, trebuiau urmate în studierea limbii romîne.

În privința ideilor generale și a tendințelor, între Micu, Șincai și Maior nu există divergențe însemnate. Ei urmează întotdeauna aceeași cale, apărîndu-și cu aceeași înflăcărare principiile pe care le-au proclamat. Toate lucrările lor filologice nu sînt, în fond, decît dezvoltarea aceleiași idei dominante pe care o consideră ca punct de plecare al oricărei cercetări despre istoria veche a romînei. Aceasta este ideea latinității limbii romîne, ceea ce înseamnă, după concepțiile lor, că romîna nu e numai o limbă derivată din latină, dar, mai mult, că ea ar conține numai elemente latine. Pentru justificarea acestei concepții, trebuia să se arate că romîna a păstrat cu fidelitate vechiul său fond latin, că toate graiurile străine cu care a venit în contact în decursul veacurilor nu i-au alterat întru nimic structura internă, iar dacă se găsesc în ea cîteva cuvinte slave, grecești etc., acestea sînt în număr foarte mic și ar putea, la rigoare, să fie elimi-

nate și înlocuite cu altele, de origine latină. Cei trei scriitori ardeleni au făcut tot ce au putut pentru a dovedi temeinicia tezei lor. Pornind la lucru, ei au căutat peste tot elementele pe care le socoteau necesare pentru a-și sprijini părerile. Aceste elemente nu erau totdeauna ușor de găsit, dar prin raționamente și combinații îndrăznețe puteau fi prezentate în așa fel încît nimeni să nu se îndoiască de justețea lor. Că faptele erau prost interpretate sau adesea exagerate, aceasta nu avea importanță. Principalul era de a-i combate cu energie pe adversarii romînilor, care mergeau pînă acolo încît contestau caracterul prin excelență latin al limbii romîne, cu scopul de a o prezenta ca un amestec al tuturor idiomurilor barbare din țările balcanice.

În afară de aceste chestiuni, filologii ardeleni s-au străduit să rezolve o altă problemă capitală a istoriei limbii romîne. Trebuia să se dovedească mai cu seamă că romîna reprezenta latina coloniștilor romani aduși de Traian în Dacia și că teza susținută de Sulzer și Engel, care plasau formarea limbii romîne în XVII
sudul Dunării, era cu totul falsă. De altfel, această chestiune nu avea nimic a face cu latinitatea limbii romîne, deoarece se putea foarte ușor dovedi caracterul latin al romînei, chiar dacă s-ar fi admis că ea s-a născut din vorbirea romanilor care colonizaseră sudul Dunării. Totuși o asemenea problemă era pentru scriitorii latiniști una dintre cele mai importante și rezolvarea ei nu putea fi amînată. Ea avea mai degrabă o importanță politică, prin aceea că romînii trebuiau să arate adversarilor lor că ei trăiseră tot evul mediu în regiunea Carpaților și că, prin urmare, ei erau stăpînii de drept ai Transilvaniei. La baza dezbaterilor stîrnite de această chestiune au stat mai ales aceste considerații politice. Și așa cum se întîmplă totdeauna cînd intră în joc politica, calmul și măsura au fost înlocuite cu polemici violente. Într-adevăr, discuțiile care au început între scriitorii ardeleni și învățații străini în legătură cu continuitatea romînilor la nordul Dunării au degenerat în atacuri care adesea aminteau tonul pamfletelor. Totul se făcea în numele științei, deși ei nu-i aparțineau totdeauna armele de care se foloseau combatanții. Convingerile științifice pe care credeau și unii și alții că le apără nu erau, în realitate, decît simple iluzii sau un mijloc de a ascunde adevăratele motive care provocaseră dezbaterea. Problema care trebuia clarificată era propriu-zis un proces pe care filologii transilvăneni căutau să-l cîștige. Știința nu putea trage nici un folos de pe urma luptei dintre aceste două tabere. Cînd s-au liniștit discuțiile, s-a văzut că nu se realizase nici un progres față de trecut, iar problema ridicată era departe de a fi rezolvată. Înverșunarea cu care scriitorii romîni și germani își îmbrățișaseră cauza i-a împiedicat să studieze faptele cu calm și să vadă că puțin adevăr se afla poate în părerea fiecă-
ruia. Lipsa de pregătire filologică și a unora și a celorlalți a îngreunat și mai XVIII
mult rezolvarea acestei probleme. Studiile asupra limbii romîne și asupra celorlalte limbi balcanice erau prea puțin dezvoltate la începutul secolului al XIX-lea pentru a putea furniza elemente în sprijinul unei teze ca aceea care îi frămînta pe scriitorii acestei epoci. Din această cauză, argumentele pe care le întîlnim la învățații ardeleni pentru a dovedi continuitatea romînilor în Dacia nu sînt decît foarte rar luate din filologie. Ei își caută dovezile de care au nevoie mai ales în istorie. Și cînd nici istoria nu-i poate ajuta, ei se adresează logicii și se străduiesc să demonstreze justețea teoriilor lor prin raționamente abstracte, uitînd însă că ceea ce e logic nu e întotdeauna istoric.

Dacă eforturile scriitorilor ardeleni n-au dat totdeauna rezultatele urmărite de ei, nu trebuie să contestăm marea influenţă pe care aceştia au avut-o în dezvoltarea studiilor de filologie la romîni. Lucrările lor au deşteptat curiozitatea pentru acest gen de studii şi au deschis calea altor învăţaţi.

Cel care s-a dovedit cel mai credincios tradiţiei inaugurate de şcoala latinistă a fost Timotei Cipariu. Deşi a lucrat pînă în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, cînd multe din ideile emise de scriitorii ardeleni încetaseră, în general, să mai fie admise, el a rămas credincios, cu o neclintită convingere, principiilor formulate de predecesorii săi. Cu toate acestea, Cipariu a evitat exagerările pe care ceilalţi nu putuseră să le evite.

Cipariu a reluat şi a dezvoltat multe din ideile lui Maior. Una mai cu seamă, care îl îndepărtase pe Maior de Micu şi de Şincai, a fost mai bine precizată de Cipariu. Este vorba de raporturile romînei cu latina. În timp ce Micu şi Şincai considerau romîna ca o corupere a latinei clasice, Maior a încercat să o lege direct de latina populară. Această idee, împrumutată de la filologii străini,
XIX şi-a făcut cu greu drum printre învăţaţii romîni şi este meritul lui Cipariu de a-i fi dat atenţia ce i se cuvenea. Totuşi Cipariu, ca şi Maior, n-a ştiut să folosească această concepţie şi nu a rămas credincios faţă de ceea ce admisese în teorie. Voind să explice unele cuvinte romîneşti, el pornea totdeauna de la latina clasică. În încercările sale de reformă a limbii romîne, el s-a dovedit tot atît de inconsecvent, deoarece pentru a da o faţă mai latină cuvintelor romîneşti, el le-a apropiat întotdeauna de formele latinei clasice, ortografiindu-le aproape la fel cu acestea. Maior nu putuse să-şi pună în practică principiile pe care le adoptase, deoarece în epoca sa nu se ştia aproape nimic despre latina vulgară. Dar Cipariu a lucrat într-un moment cînd învăţaţii germani începuseră deja să studieze latina vulgară şi să-i stabilească legăturile cu limbile romanice. Cu toate acestea, el a rămas departe de mişcarea filologică ce se desfăşura în străinătate şi a continuat să studieze fondul latin al romînei după teoriile care domneau cu cincizeci de ani în urmă, fără să tragă nici un folos din lucrările lui Fuchs, Diez, Pott şi Schuchardt. În această privinţă, Cipariu are aceleaşi scăderi pe care le-am observat la cea mai mare parte a filologilor romîni, care au ţinut cu îndărătnicie la vechile metode şi n-au avut totdeauna curiozitatea de a cunoaşte lucrările romaniştilor şi latiniştilor străini.

O altă lacună pe care o observăm în toate studiile lui Cipariu este lipsa de cunoştinţe în istoria limbilor slave. Or, pentru a înţelege trecutul limbii romîne, slava e tot atît de indispensabilă ca şi latina. Cipariu n-a înţeles de loc utilitatea studiilor slave pentru filologia romînă; poate socotea chiar dezonorant pentru romînă să fie prezentată ca fiind impregnată cu elemente slave. Micu, Şincai şi Maior ridicaseră la rangul de dogmă ideea că această epocă nu merita să fie studiată. Influenţa slavilor era considerată ca dezastruoasă pentru cultura romînă şi, în
XX mintea lor, ea era asociată cu ideea de barbarie. Asemenea prejudecăţi nu puteau în nici un chip să trezească curiozitatea istoricilor şi filologilor pentru a studia ceea ce datorau romînii influenţei slavilor. În această privinţă, şcoala latinistă a avut o influenţă dăunătoare asupra studiilor istorice la romîni, influenţă ale cărei urmări le simţim şi astăzi. Cipariu s-a crezut dator să urmeze tradiţia învăţaţilor din secolul al XVIII-lea, fără a se întreba dacă nu sosise totuşi timpul să o părăsească.

Cu toate acestea, Cipariu are unul dintre cele mai mari merite în istoria filologiei romîne. El a fost primul care a studiat limba romînă veche nu ca un

simplu amator, ci cu competența filologului care înțelege valoarea unor astfel de studii. El a cules de pretutindeni textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea și le-a făcut cunoscute acelora pe care îi interesa romîna veche. Preocuparea lui Cipariu pentru literatura romînă veche este determinată tot de unul din principiile stabilite de școala latinistă. Încercarea scriitorilor ardeleni de a elimina din limba romînă tot ce nu era latin a dus la ideea completării golurilor rămase după această operație cu elemente de origine latină, existente odinioară în romînă, dar căzute cu timpul în desuetudine. Cipariu a pus în practică această idee, și nu fără rezultate bune. În felul acesta, școala latinistă a contribuit indirect la trezirea interesului pentru romîna veche, iar influența binefăcătoare pe care a avut-o asupra dezvoltării studiilor de filologie a compensat unele dintre scăderile ce i s-au reproșat.

Cipariu este ultimul reprezentant al acelei pleiade de învățați transilvăneni care au pus bazele filologiei romîne. După el, școala latinistă nu a mai găsit nici un continuator atît de curajos și de devotat. Această școală, datorită trecutului glorios pe care îl reamintea, nu a încetat să exercite o oarecare influență asupra părerilor filologice ale romînilor transilvăneni. Școala latinistă mai numără și astăzi cîțiva adepți, dar învățații care înțeleg altfel filologia nu mai au pentru ea decît respectul care se cuvine celor morți.

Studiile de istorie a limbii romîne începute de învățații transilvăneni au XXI
fost continuate în Romînia. În afară de aceasta, ele au atras atenția filologilor străini, care au început să acorde un interes din ce în ce mai mare cercetărilor asupra trecutului acestui grai balcanic, prea puțin cunoscut la începutul secolului al XIX-lea.

Înainte ca lucrările lui Micu, Șincai și Maior să fi fost cunoscute de intelectualii romîni, limba romînă era studiată în Romînia exclusiv din punct de vedere practic și fără nici o preocupare filologică. Nu se scriau decît gramatici, simple repertorii de cuvinte și reguli, iar cei care se ocupau de asemenea lucrări nu aveau nici cea mai mică pregătire filologică. E suficient să parcurgem gramatica publicată de I. Văcărescu la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, pentru a ne da seama cît de necunoscută era filologia în Romînia, la acea dată.

Lucrările scriitorilor ardeleni au dat un impuls studiilor de filologie în Romînia, unde ele au fost primite cu entuziasm. Ideile cuprinse în aceste lucrări impresionau prin îndrăzneala lor și prin energia cu care erau apărate; pe deasupra, ele stimulau amorul propriu național. Se credea atunci că filologia romînă și-a spus ultimul cuvînt și nu mai rămîne decît să se aplice cît se poate de fidel principiile expuse în lucrările învățaților ardeleni.

Dar, așa cum se întîmplă adesea cînd o idee iese din mediul în care s-a născut, teoriile școlii latiniste au fost mai exagerate în Romînia decît în Transilvania, țara lor de baștină. S-a ajuns uneori la alterarea vechilor texte, prin înlocuirea cuvintelor slave sau grecești aflate într-însele, cu altele, de origine latină, existente mai de mult în limbă sau inventate anume; toate acestea se făceau cu scopul de a dovedi că romîna era o limbă pur latină.

Exemplul cel mai izbitor al exagerărilor la care pot ajunge oamenii cînd se lasă conduși de asemenea idei ne este oferit de *Dicționarul limbii romîne*, elaborat de A. Laurian și I. Massim și publicat de Academia Romînă. Cînd Maior a redactat, în colaborare cu alți cîțiva învățați ardeleni, dicționarul care a apărut la XXII
Budapesta, în 1825, și care avea să fie primul dicționar etimologic al limbii romîne,

el nu s-a gîndit de loc să elimine din lucrarea sa cuvintele care nu erau latine. Laurian și Massim au găsit mai rezonabil să urmeze o altă cale și să nu treacă în dicționarul lor decît formele romînești de origine latină, inclusiv cele create de ei pentru a îmbogăți, după o concepție proprie, limba; în ce privește cuvintele împrumutate din slavă, greacă sau turcă etc. sau de origine necunoscută, ei le-au strîns într-un glosar aparte care, socoteau ei, urma să arate elementele ce trebuiau excluse din limba romînă. A fost o triere ciudată și una din lucrările cele mai bizare ce s-au cunoscut vreodată. Și totuși, dacă această lucrare ar fi fost îndeplinită după o metodă mai serioasă, ea ar fi putut să folosească studiilor etimologice asupra limbii romîne. Dar cei doi autori nu erau destul de pregătiți pentru o lucrare lexicografică atît de vastă și au făcut greșeli stranii. Unele cuvinte de origine latină, a căror etimologie nu izbutiseră s-o stabilească, au fost considerate de ei ca provenind din altă limbă și excluse din dicționar, în timp ce altele, care nu aveau nimic a face cu latina, au fost introduse aici și prezentate ca fiind de origine latină. E ușor de înțeles care putea fi utilitatea unei asemenea lucrări pentru filologia romînă.

Cu totul altul a fost drumul urmat de Cihac în lucrările de lexicografie. Cunoștințele sale erau mai întinse și mai variate; și, în general, el a văzut lucrurile mai corect decît mulți alții care au lucrat în aceeași direcție. Totuși nici el n-a putut evita unele exagerări; dar la el, acestea au fost determinate de cele ale savanților care i se opuneau. Deoarece partizanii teoriilor latiniste nu voiau să recunoască influența limbii slave asupra limbii romîne, Cihac s-a străduit să dovedească falsitatea acestui mod de a vedea lucrurile. Iar pentru a-și susține mai bine teza, el s-a apucat să descopere în limba romînă un număr cît se poate de mare de elemente slave și să le semnaleze celor care le contestau sau se prefăceau că nu le cunosc. Elemente de acest fel, găsite în cursul cercetărilor sale,
XXIII au fost destul de numeroase, ceea ce l-a făcut să susțină că influența slavă asupra limbii romîne s-a exercitat într-o măsură mult mai mare decît s-ar fi putut crede.

Importanța studiilor slave pentru istoria limbii romîne a fost pe deplin pusă în lumină de Miklosich, ale cărui lucrări au folosit mult filologiei romîne. Cercetările sale în acest domeniu au precedat cu cîțiva ani pe cele ale lui Cihac. Miklosich s-a străduit să scoată în evidență mai ales acele elemente slave care pătrunseseră în limba romînă mai de mult, în timp ce Cihac s-a ocupat și de cele ce fuseseră introduse la o dată mai recentă. Lucrările lui Miklosich referitoare la acest capitol al istoriei limbii romîne au rămas pînă azi cele mai bune din cîte s-au publicat în acest domeniu și nimeni nu s-a gîndit să le completeze cu ultimele achiziții ale filologiei slave.

Marele merit al lui Miklosich este de a fi precizat, mai bine decît se făcuse pînă la el, legăturile limbii romîne cu celelalte limbi balcanice. Și Kopitar recunoscuse importanța acestor cercetări, dar cunoștințele insuficiente existente la acea dată despre diferitele idiomuri din țările dunărene îl împiedicaseră să-și împingă investigațiile mai departe. Miklosich a mers pe drumul deschis de predecesorul său, arătînd mai amănunțit legăturile care apropiau romîna de albaneză, de bulgară și de greacă. Deși nu a reușit totdeauna să explice originea particularităților comune romînei și acestor trei limbi, el a atras totuși atenția asupra acestor studii, care au fost reluate și completate în ultimul timp de Gustav Meyer într-o serie de lucrări dintre cele mai remarcabile.

În afară de aceasta, lui Miklosich îi datorăm și primele studii științifice de dialectologie romînă. Pînă la el, macedoromîna nu era cunoscută decît din gramatica lui Bojadži și din cîteva mici culegeri de texte. Aceste lucrări nu puteau oferi filologilor garanții suficiente, din cauza condițiilor defectuoase în care fuseseră editate. Bojadži, care se formase la școala scriitorilor ardeleni, introdusese în cartea sa forme latine care n-au existat niciodată în macedoromînă; iar culegătorii de texte, lipsiți de orice pregătire filologică, își îngăduiseră să modifice XXIV formele dialectale, apropiindu-le de dacoromînă. Miklosich a procedat mai științific, îmbogățindu-ne cunoștințele despre macedoromînă prin retipărirea unor texte vechi scrise în acest dialect și reproduse fidel din punct de vedere fonetic. Și mai interesante au fost materialele culese pentru studiul istroromînei, care, pînă la el, era extrem de puțin cunoscută, cu toate cercetările lui I. Maiorescu, care publicase într-o lucrare, destul de apreciată la acea epocă, rezultatele călătoriei sale în Istria. Ajutat de A. Ive și Th. Gartner, Miklosich a coordonat tot ce se scrisese pînă atunci despre istroromînă, adăugînd și cîteva materiale noi, dintre cele mai prețioase. El a reușit astfel să dea o imagine mai fidelă a particularităților lingvistice proprii istroromînei. Lucrările sale sînt și azi — împreună cu cele ale lui Gustav Weigand, apărute în ultimii ani — cele mai importante dintre toate cîte au fost consacrate dialectologiei romîne.

În ce privește originile limbii romîne, Miklosich a avut la început aceleași idei ca și filologii transilvăneni. El considera că limba romînă are la bază în special latina vorbită în Dacia. Mai tîrziu însă și-a schimbat această părere și a admis că patria limbii romîne trebuie căutată la sudul Dunării și, în special, în Iliria. Renumitul slavist s-a arătat în această privință la fel de inconsecvent ca Tomaschek, care, după ce apărase teoria originii septentrionale a limbii romîne, a emis ipoteza susținută și în ultimele sale lucrări că romîna ar fi rezultatul fuziunii graiului trac al bessilor cu latina.

Motivele pentru care Miklosich și Tomaschek au părăsit, în ultima parte a activității lor filologice, părerile pe care le avuseseră înainte despre originile limbii romîne trebuie să fie căutate în apariția lucrărilor lui Rösler, care au avut un răsunet foarte mare între anii 1870 și 1875. Rösler a pus în mișcare vasta sa erudiție și însemnatele calități ale spiritului său critic pentru a combate părerea acelora care îi considerau pe romîni ca urmași direcți ai coloniștilor latini stabiliți XXV în Dacia. După el, naționalitatea romînă s-a format la sudul Dunării, în Moesia, și acolo a continuat să se dezvolte pînă la începutul secolului al XIII-lea, cînd o ramură desprinsă din ea a dat naștere dacoromînilor, care și-au părăsit vechea așezare pentru a se stabili în regiunea Carpaților. Teoria lui Rösler nu era, în esență, decît o dezvoltare a teoriei lui Sulzer și Engel, împotriva căreia se ridicaseră filologii transilvăneni. Totuși felul în care savantul austriac a știut să prezinte faptele și logica strînsă cu care și-a înlănțuit argumentele au dat ideilor sale un anumit caracter de noutate și o putere de convingere care le-a asigurat aprobarea mai multor filologi. Rösler a reușit să convertească pe Miklosich și Tomaschek la ideile sale, cu toate că acesta din urmă fusese inițial unul dintre aprigii lui adversari. Teoria sa a fost modificată de cei doi învățați: Miklosich a fixat ca loc de formare a poporului romîn Iliria, iar Tomaschek, Tracia, regiunea Balcanilor locuită de bessi. În afară de Miklosich și Tomaschek, mulți alți savanți s-au raliat tezei lui Rösler. În lumea romaniștilor, ea a fost acceptată în special de Gaston Paris. Cum era și de așteptat, în Romînia ea nu a găsit nici un

adept; toți filologii și istoricii romîni s-au străduit să arate imposibilitatea unei asemenea teorii, fiind sprijiniți în această privință și de cîțiva învățați străini ca J. Jung, J. Pič și T. Tamm.

Argumentele filologice ale lui Rösler vom avea ocazia să le discutăm în altă parte a lucrării noastre; aici amintim numai că ele erau mult mai slabe decît argumentele de ordin istoric. Cu toate acestea, adversarii săi n-au atacat prea mult partea filologică a lucrărilor sale, care ar fi putut fi mai ușor combătută, ci au trecut repede peste acest aspect al problemei, sau dacă s-au oprit asupra lui, argumentele pe care voiau să-și sprijine părerea erau tot atît de discutabile ca și cele pe care voiau să le infirme.

Dintre filologii romîni, B. P. Hasdeu a încercat în mai multe rînduri să
XXVI combată teza lui Rösler, dar faptele pe care se sprijinea nu erau în măsură să întărească ideea continuității romînilor în Dacia. Între alte argumente, Hasdeu a invocat existența unor cuvinte romînești a căror origine dacă i se părea neîndoielnică și, prin urmare, făceau dovada legăturilor dintre romîni și daci. Dar acest argument era înlăturat de ceea ce Hasdeu admisese cu alte ocazii. După părerea lui, limba dacă era înrudită cu vechea iliră, reprezentată azi prin albaneză, ceea ce înseamnă că în albaneză trebuia să se fi păstrat forme ale vechii dace. În acest caz e de neînțeles de ce cuvinte romînești ca cele pe care Hasdeu le admisese ca fiind de origine dacă nu ar fi fost împrumutate din albaneză, chiar dacă corespondentele lor nu se mai găsesc azi în aceasta din urmă. Pe de altă parte, dacă ne gîndim că împrumuturile făcute de romînă din albaneză nu s-au putut produce decît în sudul Dunării, vedem că argumentele lui Hasdeu puteau să se întoarcă tot atît de bine în favoarea teoriei lui Rösler.

Am amintit această latură a activității filologice a lui Hasdeu deoarece ea caracterizează bine spiritul celor mai multe dintre cercetările sale de istorie a limbii romîne. Înzestrat cu o imaginație sclipitoare, Hasdeu a clădit teoriile cele mai ingenioase și mai îndrăznețe, fără să cerceteze totdeauna elementele cu care lucra și premisele pe care le lua ca punct de plecare. El urmărea mai ales noutatea ideilor pe care le punea în circulație și posibilitatea pe care i-o dădeau de a combina, după plac, ipotezele care îi erau dragi. Astfel se explică preferința lui Hasdeu pentru problemele cele mai puțin cunoscute ale istoriei limbii romîne; ele i-au dat posibilitatea să-și desfășoare toate resursele imaginației sale fecunde. Tot așa se explică și faptul că argumentările sale se învîrteau adesea într-un cerc vicios de ipoteze complicate și că el căuta soluțiile mai departe decît ar fi trebuit, uitînd că adevărul e de obicei mai simplu decît ne închipuim.

XXVII Domeniul în care Hasdeu și-a arătat în mod special calitățile — folositoare poate pentru alte studii, dar extrem de periculoase în filologie — a fost cercetarea elementelor dace din limba romînă, o problemă care îi trezea curiozitatea în primul rînd prin vagul care o înconjura. Hasdeu a pus aici în mișcare toate posibilitățile minții sale ingenioase și, datorită unei vaste erudiții și talentului său de a da o aparență de certitudine asociațiilor celor mai neprevăzute, el a reușit să prezinte lucrurile în așa fel, încît unii filologi au crezut într-adevăr că limba dacă trebuie să fi fost așa cum reieșea din lucrările sale. Era destul ca un cuvînt să fie nelămurit, pentru ca Hasdeu să-l treacă în lista elementelor dace, dar nu înainte de a-l lega de formele cele mai bizare pe baza cărora se străduia să-i stabilească prototipul sau corespondentul dac. A fost alcătuită astfel o listă lungă de cuvinte romînești a căror origine dacă era, după el, neîndoioasă. Totul

i se părea dovedit matematic și în fața fermității cu care își prezenta soluțiile, se punea întrebarea dacă filologia romînă putea să mai aibă taine.

Din toate lucrările lui Hasdeu în acest domeniu nu va rămîne decît amintirea unei activități dintre cele mai rodnice, dar falsificată de idei prea subiective. Dar Hasdeu ne-a dat și lucrări mai folositoare, pentru care i se cuvine recunoștința tuturor filologilor. Studiile sale privitoare la istoria limbii romîne din secolul al XVI-lea și al XVII-lea sînt și azi cele mai importante din cîte s-au făcut în acest domeniu. Urmînd în această direcție exemplul lui Cipariu, el a publicat mai multe texte de romînă veche, dintre cele mai prețioase. Această sarcină a îndeplinit-o cu o exactitate și o scrupulozitate rară la filologii romîni. Comentariile filologice pe care le-a adăugat textelor dovedesc aceleași cunoștințe multiple pe care le observăm în toate lucrările sale; aici însă a știut să le întrebuințeze cu mai mult folos.

Un loc aparte în istoria filologiei romîne îl ocupă A. Lambrior. El nu a publicat mult, dar puținul pe care ni l-a lăsat arată un spirit pătrunzător și judicios. Studiile sale preferate au fost cele de fonetică. Teoriile pe care le-a dezvoltat XXVII
în acest domeniu au fost uneori prea îndrăznețe, dar în general ele se sprijineau pe principii juste asupra istoriei limbii romîne. Principalul defect al lucrărilor lui Lambrior este că a vrut să aplice la studiul limbii romîne principii pe care le împrumutase din filologia franceză. Lambrior a fost primul filolog din Romînia care a acordat un mare interes studiilor de filologie romanică comparată. În entuziasmul său pentru aceste studii, el a ajuns să creadă că unele teorii stabilite de filologii francezi puteau să-și găsească aplicare și în studiul limbii romîne. El s-a bazat astfel prea mult pe analogii aparente și a încercat să dea explicații care contraziceau adesea legile fonetice ale limbii romîne.

După Lambrior, studiile de fonetică romînească au fost continuate pe o scară mai întinsă și cu mai mult succes de H. Tiktin. Lucrările acestui învățat trebuie să fie socotite printre cele mai însemnate care au apărut în acest domeniu, după 1880. În ele găsim atît precizia și exactitatea necesară acestui gen de cercetări, cît și prudența pe care trebuie să și-o impună orice filolog care lucrează pe un teren prea puțin desțelenit.

Învățații despre a căror activitate am vorbit pînă acum au studiat în special capitole izolate din istoria limbii romîne. Nici unul dintre ei nu s-a gîndit să coordoneze materialele răspîndite în diferite lucrări pentru a da o expunere, oricît de sumară, a epocilor celor mai importante din istoria limbii romîne. O primă încercare a fost făcută de Aron Densusianu în *Istoria limbii și literaturii romîne*. În această lucrare, apreciată tocmai pentru aranjarea sistematică a materialului și pentru grija cu care e redactată, Densusianu a înfățișat în linii generale trecutul limbii romîne. Dar cum planul cărții sale nu i-a permis să intre în prea multe amănunte, el a trebuit să se mulțumească cu semnalarea faptelor mai importante, insistînd în special asupra istoriei vechi a limbii romîne și ocupîndu-se doar întîmplător de epoca mai recentă. Ideile apărate de Densusianu se depărtează în mai multe privințe de cele pe care le vom dezvolta în lucrarea noastră. Astfel, centrul teritoriului de formare a limbii romîne este stabilit de el în Dacia; XXIX
această părere, deși o găsim la toți filologii romîni, nu o împărtășim întru totul. În ce privește latina vulgară, el admite o teorie care ne-ar obliga să căutăm mai departe decît o facem de obicei originea multor fenomene din limba romînă. El crede în special că latina care stă la baza limbii romîne

conținea unele particularități caracteristice latinei arhaice și vechilor dialecte italice, iar acestea s-au păstrat și în limba romînă. După cum vom arăta în altă parte, o teorie asemănătoare a fost dezvoltată și aplicată în ultimul timp, în studiul tuturor limbilor romanice, de G. Mohl.

A. Philippide a încercat, de asemenea, să dea o schiță a istoriei vechi a limbii romîne în manualul său *Introducere în istoria limbii și literaturii romîne*. Lucrarea lui Philippide nu prezintă nimic original; nu e decît o lucrare de compilație și un repertoriu de notițe bibliografice. Numai expunerea succintă a unor fenomene care deosebesc romîna din secolul al XVI-lea și al XVII-lea de cea actuală pot interesa pe filologi. Lucrarea mai recentă a lui Philippide, *Istoria limbii romîne (Principii de istoria limbii)*, nu conține, propriu-zis, ceea ce promite titlul. Ea nu este decît o expunere a cîtorva principii lingvistice împrumutate de la Hermann Paul și pe care autorul a vrut să le aplice la studiul limbii romîne. Lipsa de sistematizare și aglomerarea confuză a datelor, luate mai ales din lucrările lui Miklosich, îngreunează lectura acestei cărți. Teoriile expuse aici arată, pe deasupra, că Philippide nu e destul de informat asupra metodei și principiilor folosite azi în filologia romanică.

Aceasta este activitatea desfășurată pînă acum în studiile de istorie a limbii romîne. Numărul învățaților care au lucrat cu mai mult sau mai puțin succes în această direcție nu este, după cum se vede, atît de mare cum ne-am fi putut aștepta. Rezultatele la care s-a ajuns n-au fost nici ele atît de mulțumitoare cum
XXX le-am fi dorit. Constatăm chiar, cu părere de rău, că în străinătate studiile de filologie romînă au fost adesea întreprinse cu mai multă înflăcărare și într-un spirit mai științific decît în Romînia, unde ar trebui să fie cultivate în primul rînd. Și ne temem chiar ca această disproporție să nu se păstreze încă mult timp.

E drept că speculațiile științifice dezinteresate n-au ajuns încă să fie bine înțelese în Romînia. De aceea filologia n-ar putea găsi aci un adăpost mai binevoitor și mai sigur. Cercetările lingvistice sînt considerate încă drept « vanae nugae » care pot să încînte pe unii învățați resemnați, dar a căror utilitate rămîne să fie dovedită. Romînii n-ar putea înțelege pentru ce încearcă învățații să arate cum trăiau și vorbeau strămoșii lor, din moment ce s-a ajuns să se scrie mai bine, și, mai ales, să se vorbească mai bine decît în secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Încurajarea unor asemenea cercetări ar fi un lux pe care o țară prea mică nu poate să și-l permită. E cazul să ne întrebăm dacă studiile filologice vor putea fi mai rodnice în Romînia atîta vreme cît aici, chiar la Academia Romînă — trebuie să o amintim — domnesc asemenea prejudecăți.

Alte idei preconcepute au aceleași urmări supărătoare în dezvoltarea filologiei romîne. Ideea că romîna a fost și este încă o limbă unitară se află răspîndită peste tot. Chiar dacă observăm, ici și colo, unele diferențe dialectale, ele sînt de mică importanță și nu merită să fie studiate. S-a ajuns astfel să nu se mai acorde nici un interes studiilor asupra stării actuale a limbii romîne și să nu mai pară necesară explorarea diferitelor regiuni unde este vorbită. Ar trebui să se arate însă că altfel stau lucrurile în realitate și că ideea unității limbii romîne își pierde din consistență și apare chiar ca o iluzie dacă observăm faptele mai îndeaproape. Totuși nu va fi ușor să-i convingem pe romîni de acest lucru, deoarece o asemenea convingere ar jigni sentimentele lor patriotice.

Patriotismul, așa cum e înțeles astăzi în Romînia, va frîna încă mult timp progresul filologiei romîne și va împiedica pe cercetători să caute sau să spună adevărul. Pentru a nu atinge susceptibilitățile patriotice, în Romînia, se evită adeseori prezentarea lucrurilor așa cum trebuie să se fi petrecut. Filologului, ca și istoricului, i se impune să apere doar tezele care concordă cu principiile dominante privind trecutul poporului romîn. Ceea ce trebuie scos în evidență sînt paginile glorioase, veridice, sau prezentate ca atare, din istoria țării, înlăturîndu-se faptele care ar putea fi mai puțin măgulitoare pentru amorul propriu național. Se uită astfel că răspîndirea acestor tendințe dă o concepție falsă despre patriotism. Nu îți servești cinstit patria ascunzînd adevărul; astfel de procedee nu folosesc nici patriotismului, nici științei. Adevăratul patriot nu e cel care încearcă să denatureze faptele și să se înșele pe sine însuși, iar învățatul și-ar uita datoria dacă ar evita să spună adevărul, oricît de neplăcut ar fi.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I 3

PRIVIRE GENERALĂ
ROMANIZAREA PENINSULEI BALCANICE

1. Originile limbii romîne nu trebuie căutate numai în latina transplantată în nordul Dunării. Dacă romanizarea Daciei poate fi considerată ca unul din faptele cele mai importante din istoria răspîndirii limbii latine în răsăritul Europei, nu trebuie să credem că se va putea vreodată explica trecutul atît de obscur al limbii romîne fără să se depășească granițele acestei provincii. Un eveniment ca acela al cuceririi Daciei era strîns legat de o serie de fapte pe care filologul, ca și istoricul, nu trebuie să le neglijeze dacă vrea să explice problemele atît de numeroase care se leagă de originea romînilor.

Nu există metodă mai greșită în astfel de cercetări decît aceea de a privi fenomenele izolat și de a nu examina influența lor reciprocă și legăturile cu alte elemente. Începînd să studieze originile limbii romîne, învățații au uitat adesea să privească mai departe decît linia Carpaților și a Dunării. Cu o îndărătnicie, foarte explicabilă de altfel, ei au păstrat o tradiție scumpă primilor filologi transilvăneni, care voiau să explice toate particularitățile limbii romîne prin latina adusă în nordul Dunării. Astăzi nu mai avem nici un motiv să respectăm o asemenea tradiție; filologia romînă trebuie să iasă din limitele înguste ale vechii 4
metode și să se îndrepte pe o cale mai sigură și mai apropiată de adevăr.

Dacă o privim mai îndeaproape, limba romînă nu poate să reprezinte numai latina din Dacia. Alături de elementele care, în ultimă analiză, nu pot fi luate decît din latina transplantată în Dacia, în limba romînă găsim unele fenomene care indică o origine meridională și care ne trimit spre țările așezate între Adriatică și Dunăre. Romanizarea destul de adîncă a celei mai mari părți din Peninsula Balcanică și legăturile care au existat, cel puțin pînă la o anumită epocă, între elementul roman din Dacia și cel din Tracia și Iliria etc. ne opresc să izolăm nașterea limbii romîne în regiunea Carpaților. Ar însemna să suprimăm unul dintre capitolele cele mai importante ale istoriei limbii romîne, dacă nu am urmări evoluția latinei la sud de Dunăre. Ar fi chiar imposibil să înțelegem consecințele cuceririi Daciei, dacă n-am aminti evenimentele care au precedat-o și au ușurat propagarea latinei în Peninsula Balcanică.

2. Expedițiile romanilor împotriva dacilor nu au fost decît un episod al acestui lung proces de romanizare a Europei răsăritene care a început în secolul al III-lea î.e.n. și care avea să schimbe complet fizionomia țărilor așezate între Adriatică și Marea Neagră. Peninsula Balcanică era în mare parte romanizată în momentul stabilirii coloniștilor lui Traian în regiunea Carpaților. Iliria fusese cucerită în secolul al II-lea î.e.n. și devenise provincie romană în a doua jumătate a secolului I î.e.n., după o rezistență lungă și după războaie numeroase, începute în anul 228. Cucerirea acestei țări a însemnat primul pas spre romani-

zarea Peninsulei Balcanice, iar romanilor nu le mai rămînea decît să-și împingă mai departe cuceririle și să supună celelalte țări din sudul Dunării înainte de a se îndrepta spre nord. În anul 146 î.e.n., Grecia și Macedonia au împărtășit soarta Iliriei; Moesia a fost supusă în anul 29 î.e.n., Pannonia a fost transformată în provincie romană în anul 9 e.n., iar Tracia, în anul 46 e.n. Așadar, în momentul în care cucerirea Daciei, în anul 107 e.n., desăvîrșește această operă de romanizare a provinciilor dunărene și întărește elementul care va da naștere mai tîrziu poporului romîn, latina era vorbită de la Adriatică la Marea Neagră și din Carpați pînă la Pind.

Cu toate că în mijlocul acestei populații romane erau unele elemente care voiau să se sustragă influenței culturii și limbii latine, civilizația romană reușise să se impună aproape pretutindeni acolo unde superioritatea ei era recunoscută și, cu timpul, să pătrundă mai adînc în straturile băștinașilor. Numai grecii și o parte a populației trace și ilire s-au arătat mai refractari față de cultura romană. Era de așteptat ca în Grecia romanizarea să fie incompletă și trecătoare, dat fiind faptul că civilizației romane i se opunea aici o civilizație mai veche și, în unele privințe, mult superioară. Într-o parte a Macedoniei, Traciei și Moesiei, mai ales în marile orașe și pe litoral, unde relațiile comerciale favorizaseră stabilirea unui număr însemnat de colonii grecești, romanii se găseau în fața aceluiași dușman și nici acolo influența lor nu se putea întinde prea departe și nu putea dura prea mult. Pe de altă parte, în fața valului din ce în ce mai mare al populației romane, unele triburi trace și ilire se retrăseseră în munți fără a se putea sustrage complet influenței acesteia. Graiul lor a fost invadat de elemente latine și a dat naștere unei vorbiri mixte care pare să se fi păstrat în albaneza din zilele noastre. Dar în afară de aceste regiuni, unde împrejurările nu erau favorabile dezvoltării elementului latin, romanizarea Peninsulei Balcanice nu era împiedicată de nici un obstacol serios și se putea desfășura în liniște. În Iliria, populația latină a reușit să înlocuiască în mai multe regiuni vechiul element autohton și să răspîndească aici un grai romanic ale cărui ultime urme par să ne fi fost păstrate într-un dialect din insula Veglia. Într-o parte a Macedoniei și a Traciei, și mai ales la sudul Pannoniei, în Moesia și în Dacia, civilizația romană ajunsese de asemenea să se impună celei mai mari părți a populației; în marile orașe, ca și în locurile cele mai apropiate de centru, se auzea, încă din secolul al II-lea, latina care urma să dea naștere mai tîrziu limbii romîne.

Aceasta este, în linii mari, istoria extensiunii limbii latine în Peninsula Balcanică pînă în secolul al II-lea e.n. Pentru a înțelege bine originile limbii romîne, trebuie să nu pierdem din vedere aceste fapte și să nu uităm nici un moment că urmările romanizării Daciei nu pot fi studiate fără o privire generală asupra evoluției limbii latine în celelalte țări ale Europei răsăritene. Dacă, după cucerirea Iliriei și înainte de a se fi romanizat Moesia, Tracia și Macedonia, romanii ar fi fost împinși de evenimente spre Dacia, cu siguranță că limba romînă n-ar exista astăzi. Romanica dezvoltată la nordul Dunării ar fi fost împinsă spre apus, unde s-ar fi contopit, în decursul secolelor, cu italiana sau retoromana. Pe de altă parte, dacă romanii s-ar fi oprit la Dunăre și nu s-ar fi stabilit în Dacia și în Pannonia, romanica orientală nu ar fi reprezentată astăzi decît de un mic dialect, analog macedoromînei. Dacă limba romînă există astăzi cu principalele ei dialecte (dacoromîn, istroromîn și macedoromîn), aceasta se explică prin faptul că latina a fost vorbită din Carpați pînă la granițele Greciei. Latina din nordul

și cea din sudul Dunării s-au susținut reciproc și, datorită acestui sprijin mutual, romîna s-a putut constitui și păstra în decursul întregului ev mediu.

În cele ce urmează, vom vedea împrejurările care au înlesnit romanizarea Peninsulei Balcanice și cum s-a format romîna din latina transplantată pe cele două maluri ale Dunării.

În ce privește romanizarea Iliriei, vezi în special G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig, 1877, 46 și urm.; H. Cons, *La province romaine de Dalmatie*, Paris, 1881. Cf. C. Patsch, *Archäol.-epigr. Untersuch. zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien*, Viena, 1899, III, 14 și urm. (extras din « Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Herzegovina », VI). 7

Privitor la Tracia se va putea consulta monografia lui D. Kalopothakes, *De Thracia provincia romana*, Berlin, 1893. Pentru celelalte țări, v. A. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reichs*, Berlin, 1881, 185 și urm.; J. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, 314 și urm., și mai ales lucrarea aceluiași autor, *Römer und Romanen in den Donauländern*, ed. a II-a, Innsbruck, 1887. Cf. și A. von Premerstein, « Jahreshefte des österr. archäol. Institutes », Viena, 1898, I (Beiblatt), 145 și urm. Pentru istoria romanizării țărilor balcanice și pentru alte cîteva fapte pe care le-am studiat la cap. I-V, trebuie consultată și lucrarea remarcabilă, apărută în ultimul timp, a lui C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* (« Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss. in Wien », XLVIII), 1901.

8

CAPITOLUL II

ELEMENTUL AUTOHTON

3. Unul dintre capitolele cele mai obscure ale istoriei limbii romîne este influența graiurilor băștinașe asupra latinei, care li s-a suprapus. Aceasta e o problemă care nu va fi niciodată rezolvată definitiv, deoarece elementele de care dispune filologia sînt insuficiente pentru a putea răspunde numeroaselor chestiuni pe care le ridică. Cunoștințele pe care le avem azi despre graiurile vechilor locuitori ai Peninsulei Balcanice sînt aproape inexistente și nu prin aceste elemente ne vom putea face o idee mai clară despre gradul în care latina a fost influențată de elementul autohton. Pentru a aduce puțină lumină într-o problemă atît de complicată, trebuie să recurgem la mărturiile istoriei și arheologiei, singurele care pot să umple unele goluri pe care le presupune un asemenea subiect. Dar datele acestor științe sînt și ele destul de vagi și va trebui adeseori să le completăm cu simple presupuneri. Ne va fi destul de greu să delimităm precis epoca în care vechile populații ale ținuturilor dunărene s-au asimilat cu romanii și să cunoaștem motivele pentru care civilizația latină s-a răspîndit mai repede într-o regiune decît în alta.

Nu vom aminti, în cele ce urmează, decît faptele istorice care ne par indispensabile pentru înțelegerea fenomenelor lingvistice. Vom renunța să intrăm în prea multe detalii și nu vom insista asupra unor chestiuni care interesează mai mult istoria decît filologia. E de la sine înțeles că majoritatea observațiilor pe care le vom face în paragraful următor se pot aplica tuturor țărilor care au fost romanizate.

9 **4.** Printre cauzele generale care au dus la dispariția progresivă a elementului autohton în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, trebuie pusă în primul rînd inferioritatea în care se găseau băștinașii față de romani. Strălucirea unei civilizații noi și mai avansate trebuie să fi impresionat profund pe locuitorii acestor țări, obișnuiți cu o viață primitivă. Romanii aduceau cu ei avantajele unei culturi mai rafinate și binefacerile unei prosperități materiale, pe care aceste populații înapoiate nu avuseseră ocazia să le prețuiască. Farmecele unei vieți noi atrăgeau astfel pe toți cei ce erau în stare să o înțeleagă și simțeau nevoia să i se acomodeze. Ei părăseau deci vechile tradiții naționale pentru a adopta tradițiile cuceritorilor și pentru a deveni din ce în ce mai romani. Schimbîndu-și felul de viață, ei au ajuns să-și uite naționalitatea primitivă și să se contopească în masa noilor veniți, a căror superioritate trebuiau să o recunoască.

Acest proces de asimilare cu romanii trebuie să se fi petrecut mai devreme și mai intens în special în marile orașe. Aristocrația, cucerită de civilizația latină, a fost prima care a adoptat moravurile învingătorilor și le-a imitat luxul. Clasele de sus erau cele mai indicate să înțeleagă din primul moment ceea ce romanii le aduceau mai nou și mai atrăgător. Tinerii, mai ales, simțeau cel mai mult

nevoia de a imita tot ce venea de la Roma și erau nerăbdători să ajungă la înălțimea maeștrilor lor. Dar pentru o romanizare cît mai completă era necesar, în primul rînd, să înveți latina și să te inițiezi în literatura romană. În familiile bogate au fost angajați preceptori și latina a început astfel să fie vorbită în clasele înalte ca o limbă mai distinsă și mai expresivă. Pentru a li se corecta accentul, se obișnuia chiar ca tinerii să fie trimiși la Roma; cîțiva ani petrecuți acolo îi făceau mai stăpîni pe limbă și îi inițiau mai bine în viața capitalei lumii (Sf. Ieronim, *Epistola XLVI*, 9; Migne, *Patrologia latina*, XXII, 489).

Dorința de a căpăta demnități în stat trebuie să fi ușurat, de asemenea, romanizarea elementului autohton. Perspectivele de a intra în funcțiile publice s-au 10
deschis băștinașilor mai ales după edictul lui Caracalla (212), care a dat drept de cetățenie tuturor locuitorilor liberi din imperiu. Din moment ce erau admiși în toate funcțiile imperiului, ei puteau spera orice și puteau solicita chiar posturile cele mai înalte. Vechii locuitori ai orașelor nu mai aveau deci nimic de invidiat la romani și ambițiile lor puteau fi satisfăcute, în măsura în care le-o permiteau împrejurările și calitățile lor. Inscripțiile ne arată persoane care, deși nu aveau nume latine, ocupau diferite funcții, chiar dintre cele mai înalte. Astfel, găsim în Dacia funcționari care, fără îndoială, nu erau romani (M. Gooss, «Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde», XII, 129). Ar fi inutil să amintim că, pentru ca cineva să poată ocupa vreo funcție în administrația statului, trebuia să cunoască destul de bine limba latină. În acest fel, o mare parte a elementului autohton, aparținînd aristocrației și claselor mijlocii, a ajuns să se piardă în masa populației romane. Diferențele naționale slăbeau și dispăreau încetul cu încetul, pentru a face loc diferențelor sociale.

În clasele inferioare din orașele mari, romanizarea trebuie să fi avut loc, din motive ușor de înțeles, mult mai încet. Contactul cu romanii nu era așa de strîns ca în clasele înalte. De asemenea, nu se simțea necesitatea unei apropieri de cuceritori, decît în măsura în care aceasta era cerută de nevoile vieții și de obligațiile față de stat. În aceste pături sociale, latina nu a început să fie vorbită decît pentru motivul că era limba oficială folosită în comerț, — deși numai în parte, — în administrație și în armată. Nu dorința de a se instrui sau de a ocupa vreo demnitate îi împingea pe oamenii din această categorie să se familiarizeze cu latina. Destul de rar întîlnim persoane care se bucură de oarecare considerație și ocupă funcții publice mai înalte.

În ce privește orașele mici și satele, este și mai greu să urmărim procesul prin care au ajuns la romanizare. Aici, cu siguranță, romanizarea nu putea cîștiga 11
teren prin influența moravurilor, a artelor și a științelor. Dacă, pentru aceste categorii, se poate admite, într-o anumită măsură, o tendință de imitare a marilor orașe mai mult sau mai puțin romanizate, nu vedem cum ar fi putut civilizația latină să se întindă pe această cale indirectă pînă la locurile cele mai depărtate de centru. Locuitorii de la țară țineau prea mult la limba lor maternă și la vechile lor obiceiuri ca să fi consimțit să le înlocuiască cu altele noi.

În aceste regiuni mai îndepărtate de viața marilor orașe, romanizarea progresivă a locuitorilor a fost făcută prin recrutarea în armată. Cunoașterea latinei era indispensabilă tuturor acelora care intrau în armata romană. Soldații care se întorceau acasă aduceau cu ei și limba latină, pe care o răspîndeau printre concetățeni. Unii dintre ei, căsătorindu-se cu femei romane, întemeiau familii mixte, în care copiii învățau, firește, limba mamei lor. În acest fel, mici colonii,

pe jumătate romane și pe cale de romanizare completă după două-trei generații, se stabileau în mijlocul populațiilor autohtone, a căror existență era astfel din ce în ce mai amenințată.

Sclavii care trăiseră în familiile bogate și care, o dată liberați, se întorceau la țară, dacă nu preferau să rămînă în orașele în care serviseră, aduceau de asemenea uzul latinei pe care o învățaseră în casele stăpînilor lor. Poate chiar țineau să folosească uneori această limbă și să trăiască altfel decît ceilalți, pentru a se deosebi de cei din jurul lor și pentru a-și da un aer mai civilizat și mai străin. Poate că și ei erau împinși de aceeași vanitate care îi făcuse pe cei bogați să primească limba și moravurile cuceritorilor.

Relațiile proprietarilor cu locuitorii de la țară trebuie să fi înlesnit răspîndirea limbii latine în rîndul populației agricole. Chiar dacă contactul acestor
12 proprietari romani sau romanizați cu țăranii nu era prea frecvent, aceștia din urmă aveau neapărată nevoie de cunoașterea limbii latine.

Cu toate acestea, n-am putea înțelege rezultatul acestui complex de împrejurări dacă am neglija să amintim un factor care, indirect, a ușurat romanizarea populației de la țară. Marile orașe au început, puțin cîte puțin, să atragă pe cei care nu mai puteau trăi la țară sau care credeau că era mai ușoară viața la oraș. Astfel, proletariatul din orașe a crescut, iar cei care veneau aici să caute de lucru au devenit din ce în ce mai numeroși. Dar cum mulți din cei refugiați de la țară nu-și puteau cîștiga totdeauna existența, a apărut necesitatea să li se procure un mijloc de subzistență și vedem atunci cum împărați, ca Dioclețian, au inițiat lucrări de construcții unde angajau, ca lucrători, pe toți acești oameni fără ocupație. Aglomerarea acestor oameni în orașe a dus la o descreștere a populației rurale. Elementul autohton de la țară a devenit astfel din ce în ce mai puțin compact și mai puțin capabil să reziste invadatorilor.

Obiceiul pe care-l aveau romanii de a trimite un mare număr de locuitori din țările recent cucerite în corpurile militare auxiliare ale celorlalte provincii din imperiu trebuie să fi slăbit, de asemenea, elementul băștinaș. Așa se explică faptul că întîlnim traci în corpurile militare auxiliare stabilite în Pannonia, în Reția, în Britania și chiar în Egipt și în Iudeea (E. Keil, *De Thracum auxiliis*, Berlin, 1885; cf. « Hermes », XVI, 567-569). În inscripțiile din Britania și din Orient sînt menționați daci (« Hermes », XIX, 215 și urm.; cf. J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, 101-102; C. Cichorius, în *Real-Encyclopädie* (Pauly-Wissowa), I, 1240 și urm.). De asemenea, în Britania sînt atestați dalmați (« Hermes », XVI, 566-567). Mai tîrziu, cînd romanizarea a făcut progrese simțitoare, acest procedeu nu s-a mai întrebuințat, pentru că nu-și mai găsea justificarea, iar băștinașii au fost păstrați în corpurile de armată ale țării lor (« Hermes », XIX, 39, 210 și urm.). Totuși, chiar în epoca lui Adrian mai găsim daci în trupele din Africa (Jung, *op. cit.*, 99). Cîteodată, așa cum s-a întîmplat după cucerirea Traciei, pentru a evita răscoala populației, romanii
13 recurgeau la un schimb în masă al locuitorilor băștinași (Tacit, *Annales*, IV, 46). Toate acestea au fost măsuri foarte bune pentru a asigura liniștea imperiului și a grăbi romanizarea provinciilor.

În sfîrșit, nu trebuie omisă dintre cauzele generale care au contribuit la victoria limbii și civilizației latine, răspîndirea din ce în ce mai mare a creștinismului. Chiar dacă latina nu era singura limbă în care se predica noua religie, folosirea ei era oficial consacrată și prin aceasta se impunea celor care erau

convertiți la credința lui Iisus. Și cum creștinismul se adresa mai ales celor umili, el a ajutat în felul acesta la răspîndirea latinei în clasele de jos ale populației.

Și aici am avea de lămurit o chestiune neclară, deoarece răspîndirea creștinismului în Peninsula Balcanică, și mai ales în Dacia, nu ne e destul de cunoscută. Dar oricît de puțin precise sînt informațiile pe care le avem în această privință, se pare totuși că creștinismul a făcut, de timpuriu, progrese rapide în răsăritul Europei. Mărturia lui Tertullian (*Adversus Judaeos*, VII: « ...*inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum vero et Scytharum... in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat* »; Migne, *Patrol. lat.*, II, 650), chiar dacă nu o considerăm valabilă în întregime, e prețioasă în această privință și ne arată că religia creștină era cunoscută în Dacia la sfîrșitul secolului al II-lea. Dacă inscripțiile nu confirmă cuvintele lui Tertullian, nu trebuie să credem totuși că printre coloniștii stabiliți în Dacia nu erau și creștini, veniți mai ales din Orient. Era normal ca ei să-și ascundă credința, atîta timp cît creștinismul era încă prigonit. Așa trebuie explicat faptul că nu găsim nici o aluzie la cultul creștin în inscripțiile din Dacia. Dincolo de Dunăre, creștinismul trebuie să fi fost mult mai avansat decît la nord, în primele secole ale erei noastre. Mărturiile care ni s-au păstrat nu sînt, e drept, destul de vechi, dar ele atestă progresele făcute în aceste regiuni de noua doctrină pînă în secolul al IX-lea și ne fac să credem că ea pătrunsese aci de multă vreme (J. Jung, *Die rom. Landschaften...*, 374; cf. C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, 66). Dintre vechile populații din sudul Dunării, doar bessii și-au păstrat cu multă tenacitate credințele lor păgîne; dar pînă la urmă au primit și ei în secolul al IV-lea creștinismul și s-au apropiat de cei de care erau deja creștini și se romanizaseră de mult (W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 77). 14

Dar cu toate progresele pe care le făcea creștinismul, nu trebuie să credem că băștinașii și-au părăsit ușor vechile credințe. Numele zeităților păgîne, probabil dace, Sarmandus și Sula se întîlnesc des în inscripțiile din Dacia (O. Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum Corpus inscr. lat. III*, în « Sitzungsberichte der Akad. der Wissenschaften, philol.-hist. Classe », Viena, LXXVII, 363 și urm.; cf. Gooss, « Archiv des Ver. f. siebenbürg. Landeskunde », XII, 132-133). Sub numele de Silvanus, ilirii continuară să păstreze cultul vechiului lor zeu rustic (« Arch.-epigr. Mittheil. », IX, 35-36). Divinități ilire și trace par să fi fost identificate și în numele *Liber*, *Libera*, care apar adesea în inscripțiile din țările balcanice (Wissowa, la Roscher, *Ausfürl. Lexicon der griech. und röm. Mythologie*, Leipzig, 1894-1897, II[II], 2027, 2030). Uneori, vechile credințe se confundă cu creștinismul, ceea ce arată trecerea de la păgînism la monoteism. Astfel printr-o inscripție grecească, păstrată la muzeul din București, ni s-a transmis o formulă de farmece în care soarele din cultul păgîn e înlocuit cu κῦριος ὁ πάντα ἐφορῶν καὶ οἱ ἄγγελοι θεοῦ (Hirschfeld, *op. cit.*, 404-405; cf. « Arch.-epigr. Mittheil. », II, 61). Ceva asemănător ne arată și o inscripție din Larissa (*Ephemeris epigr.*, II, nr. 1047), retipărită în *C.I.L.*, III, 7315, în care religia romană se confundă cu creștinismul în formula: *Dis manibus sacrum signo Christi.* Asemenea exemple, deși rare, sînt totuși destul de caracteristice pentru a arăta trecerea vechilor locuitori și a romanilor de la cultul păgîn la creștinism. 15

Istoria răspîndirii creştinismului în ţările balcanice rămîne încă de făcut. Tot ce ştim astăzi despre aceasta se bazează pe cîteva fapte istorice şi pe studiul limbii. Un lucru sigur, confirmat prin examinarea mai multor cuvinte romîneşti referitoare la cult, este că latinii din Peninsula Balcanică au cunoscut creştinismul destul de devreme. Cf. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Viena, 1882, 52 şi urm. (extr. din « Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissensch., philos.-hist. Classe »); G. Chiţu, « Columna lui Traian », 1882, 452 şi urm.; L. Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei romîne*, Bucureşti, 1887, 28 şi urm.; Ar. Densusianu, « Revista critică-literară », V, 1 şi urm. Privitor la creştinismul în Pannonia, v. în special W. Kubitschek, *Zur Frage der Ausbreit. des Christentums in Pannonien*, în « Blätter des Ver. f. Landeskunde v. Nieder-Oesterreich », Viena, 1897, 166-188. Asupra acestei chestiuni vom reveni atunci cînd vom studia termenii religioşi de origine slavă introduşi în romînă.

5. În afară de cauzele generale pe care le-am examinat pînă aici, ne rămîn de studiat cîteva fapte mai speciale, care de asemenea ne explică felul cum a fost asimilat de romani elementul autohton al diferitelor provincii din Peninsula Balcanică.

În Dacia, populaţia băştinaşă a fost exterminată în mare parte de armatele romane. Celebra frază a lui Eutropius, *Dacia. . . diuturno bello viris erat exhausta*, VIII, 3, ne spune clar că numărul dacilor scăzuse considerabil în urma războaielor purtate contra legiunilor lui Traian. Majoritatea celor care n-au căzut pe cîmpul de luptă şi-au căutat moartea în otravă; alţii au fugit, ca să scape de supremaţia cuceritorilor. Basoreliefuri de pe columna lui Traian ne arată mase mari de daci emigrînd în faţa romanilor (C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896, 146-152, 206-207, 362-366). Munţii din nordul Transilvaniei şi vastele regiuni care se întindeau la răsărit de Olt le ofereau un adăpost mai sigur pentru a-şi păstra independenţa. Aici s-au refugiat toţi cei care nu voiau să se supună învingătorilor. În aceste locuri ei au găsit, fără
16 îndoială, alţi daci şi au rezistat multă vreme, pînă cînd s-au contopit cu diferitele populaţii barbare care locuiau în afara frontierelor Imperiului roman. Mult timp după distrugerea regatului lui Decebal, istoricii fac menţiuni despre dacii care trăiau în ţările vecine cu Transilvania actuală (Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 105 şi urm.). Aceştia trebuie să fi fost relativ destul de numeroşi din moment ce Dio Cassius (LXXII, 3) ne vorbeşte de 12.000 de oameni care au fost transportaţi din nord în Dacia pe timpul lui Commodus. Pe de altă parte, autorii latini fac aluzie la mai multe încercări de răscoală ale populaţiei dace împotriva romanilor, iar « Daci rebellantes » apar des în timpul domniei lui Antoninus Pius şi Commodus (*Scriptores historiae Augustae*, *Antoninus Pius*, V, *Commodus*, XIII). Vedem, apoi, daci ocupînd funcţii înalte în celelalte provincii ale Imperiului roman şi pretinzînd chiar tronul, cum a fost cazul generalului Regalianus din epoca lui Gallian, care s-a dat drept un urmaş al lui Decebal (*Script. hist. Aug., trig. tyr.*, X). Toate acestea ne arată tenacitatea cu care dacii şi-au păstrat naţionalitatea şi conştiinţa înrudirii lor cu vechii locuitori ai regatului lui Decebal. Puternica romanizare a Daciei i-a împiedicat totuşi să se menţină mult timp acolo unde au fost în contact cu populaţia latină.

În Pannonia, şi în special în partea de sud a ţării, civilizaţia latină a fost repede primită de băştinaşi. Din mărturia lui Velleius Paterculus (II, 110), aflăm că latina era foarte răspîndită aici, chiar înainte de cucerirea definitivă a ţării. În secolul al III-lea, cultura romană era dintre cele mai înfloritoare

în aceste regiuni și majoritatea populațiilor vechi, ilire și celte, adoptaseră latina (Budinszky, *Die Ausbreit. der lat. Sprache...*, 179-180). În această privință, între Pannonia inferioară și Pannonia superioară, unde romanizarea a fost foarte superficială și trecătoare, este un puternic contrast.

În ce privește Moesia, se pare că procesul de asimilare a băștinașilor de către romani a fost laproape tot atît de rapid ca în Dacia și în sudul Pannoniei. 17
Inscripțiile descoperite în ultimul timp arată că civilizația latină pătrunsese aci mai adînc decît se credea odinioară. Făcînd abstracție de cîteva orașe, în care elementul grec era destul de numeros, și cîteva regiuni, în care populația tracă trebuie să se fi menținut timp de cîteva generații, nu se poate contesta rapiditatea cu care s-a făcut romanizarea acestei provincii. Influența băștinașilor asupra romanilor care s-au stabilit aci n-ar fi trebuit exagerată, cum s-a făcut uneori; e foarte probabil ca ea să fi fost destul de redusă.

Aceleași observații sînt valabile și pentru Iliria, sau cel puțin pentru o parte din această țară. Istoricii recunosc cu toții că populațiile băștinașe au fost repede înlocuite aci de coloniștii latini stabiliți pe coastele Adriaticii. Împinși în interiorul țării, ilirii s-au retras în munți, unde au fost folosiți la lucrările miniere (Florus, *Epitoma*, ed. Rossbach, 1896, II, 25). Viața impusă de cuceritori era, desigur, foarte grea. Împinși în regiuni sălbatice și nu totdeauna bune de locuit, vechii locuitori ai țării nu puteau să se mențină mult timp acolo. Elementul autohton a scăzut astfel, puțin cîte puțin; Strabo ne spune limpede că unele triburi ilire dispăruseră în epoca sa (VII, 5, 6). Numai în sud au reușit ilirii să scape, în oarecare măsură, de asupririle elementului roman. Deși au fost supuși cîtva timp influenței limbii și civilizației latine, ei și-au păstrat vechiul caracter etnic, fără să se fi romanizat complet.

În Tracia, progresul romanizării a fost mult mai lent. Romanii au găsit aici o populație primitivă al cărei spirit de independență era prea puternic pentru a consimți să se supună, din primul moment, noilor stăpîni. Printre triburile trace se afla cel al bessilor, pe care scriitorii latini și greci îi prezintă ca pe cel mai barbar și mai greu de stăpînit popor din Peninsula Balcanică, *semper a bello indomiti... more ferarum viventes... latrones*, cum îi numește Sf. Paulin de Nola într-o poezie dedicată lui Nicetas (Migne, *Patrol. lat.*, 18
LXI, 487). Retrași în munți, nesupuși și ducînd o viață nomadă, ei au reușit să se sustragă multă vreme unui amestec mai strîns cu romanii. Dar recrutarea în armată, unde calitățile lor războinice erau foarte apreciate, și convertirea la creștinism au sfîrșit prin a romaniza și această populație sălbatică și rebelă.

O dată cu romanizarea bessilor, se încheie și istoria întinderii civilizației latine în Peninsula Balcanică. Opera măreață pe care romanii o urmăreau de atîtea secole era, în sfîrșit, desăvîrșită. Majoritatea populației vorbea acum latina, care rivaliza cu limba greacă.

6. Faptele examinate în paragrafele precedente ne-au permis să cunoaștem împrejurările cele mai însemnate care au dus la dispariția elementului autohton în țările dunărene. În cîteva regiuni ale Peninsulei Balcanice, contopirea romanilor cu băștinașii s-a făcut mai repede; în altele, ea a întîlnit obstacole mai serioase. Proporția în care elementul autohton a intrat în constituția populației romanice și în special a poporului romîn care s-a născut din acest amestec avea să varieze

după regiuni. Totuși, considerațiile pe care le-am expus pînă aici nu ne îndreptățesc de loc să susținem că dacii, tracii etc. au avut o mare influență asupra populației latine. Între părerea filologilor transilvăneni și aceea a lui Kopitar, Miklosich, Tomaschek și Hasdeu, care au exagerat influența tracă asupra latinei orientale, nu putem să admitem azi decît o teorie intermediară, mai moderată. Și chiar în acest caz, vom vedea de ce trebuie să ținem seama, ca să nu riscăm unele teorii prea îndrăznețe. Cunoaștem prea puțin limba vechilor populații balcanice pentru a putea stabili cu precizie ce anume datorează romîna influenței dace, trace sau ilire. Problema merită totuși să fie cercetată mai îndeaproape, chiar dacă rezultatele la care vom ajunge nu vor fi atît de mulțumitoare cum am vrea.
19 Filologii au admis în repetate rînduri existența elementelor dace în romînă; vom căuta să vedem ce ne permite știința să afirmăm în această privință.

Dar, înainte de a ne ocupa de această chestiune, vom aminti unele fapte care nu trebuie pierdute din vedere ori de cîte ori se studiază legăturile limbii romîne cu vechile graiuri balcanice. Toți lingviștii recunosc azi că influența unei limbi asupra alteia este cu atît mai puternică, cu cît există mai multă asemănare între ele. Dacă, de exemplu, o țară este cucerită de un popor care vorbește o limbă apropiată de aceea a locuitorilor supuși, acțiunea unui idiom asupra celuilalt va fi mai puternică. Dacă, dimpotrivă, limba băștinașilor diferă mult față de idiomul importat, prin fonetică, morfologie și sintaxă, particularitățile pe care ea le va transmite noului grai care se naște vor fi mai puțin vizibile. Dacă am aplica acest principiu romanizării diferitelor provincii din Imperiul roman, ar reieși clar că acolo unde latina a întîlnit o limbă mai apropiată de ea, influența elementului autohton a putut să se exercite mai ușor. Așa se explică faptul că limba celtică, care avea multe contingențe cu latina (E. Windisch, «Grundriss der rom. Phil.», I, 300 și urm.), trebuie să fi lăsat în vorbirea coloniștilor din Galia trăsături care se încearcă a fi identificate în franceza actuală. Faptele nu s-au petrecut, desigur, la fel și în regiunea Dunării. Aci, limba băștinașilor — cel puțin din cîte știm astăzi — se deosebea mult de latină, așa încît influența ei asupra acesteia din urmă nu putea fi prea adîncă.

Numărul împrumuturilor făcute de o limbă dintr-o altă limbă depinde deci, în primul rînd, de gradul de rudenie care există între ele. Aceleași împrejurări determină, de asemenea, și natura împrumuturilor. Faptele morfologice și sintactice se transmit mai ușor de la o limbă la alta dacă între ele există deja unele contingențe. Împrumuturi de acest fel sînt mai grele și chiar imposibile între idiomuri care aparțin la familii de limbi diferite. Numai schimburile fonetice și lexicale
20 pot să se producă mai ușor, chiar dacă ele au loc între limbi care nu sînt strîns înrudite.

Aceste explicații ne par suficiente ca să nu exagerăm influența tracei și ilirei asupra latinei din țările balcanice și ca să nu admitem prea multe elemente autohtone în limba romînă, mai ales în morfologie și în sintaxă.

7. Pentru ca studiul influenței trace și ilirice asupra latinei să ducă la rezultate mai mulțumitoare, ar trebui să avem cunoștințe mai precise despre vechile graiuri balcanice. Dar tot ceea ce știm, de exemplu, despre limba dacilor se reduce la cîteva nume de locuri și de persoane, păstrate în operele istoricilor, și la inscripții sau numeroase glose de plante atestate de Pedanius Dioscoride, Περὶ ὕλης ἰατρικῆς (ed. Sprengel, Leipzig, 1829-1830), și în cartea lui Lucius

Apuleius, *De medicaminibus herbarum* (ed. J. Ackermann, Nürenberg, 1788). Nu sînt puține numele proprii care se citează de obicei ca fiind de origine dacă (K. Gooss, «Archiv des Ver. f. siebenbürg. Landeskunde», XII, 126 și urm.) și care pot fi contestate. Date fiind numeroasele alterări pe care le-au suferit sub pana copiștilor, nici glosele nu sînt de natură să ne inspire destulă încredere. Pentru ca încercările de clarificare a gloselor să se sprijine pe un text mai sigur, ar trebui să avem o ediție critică a lui Dioscoride și Apuleius. Ne e deci imposibil, cu mijloacele de care dispunem azi, să ne facem o idee mai clară despre ceea ce era limba dacilor. De asemenea, nu avem dreptul să considerăm de origine dacă unele fenomene lingvistice romînești care n-au putut fi explicate altfel. Fonetica și lexicul romînesc nu ne oferă nici o particularitate care să se găsească în rămășițele limbii dace care ne-au fost transmise. Ar fi deci inutil să clădim ipoteze fantastice și să căutăm elemente dace în limba romînă. Nu s-ar putea totuși contesta existența unor asemenea elemente, dar orice filolog trebuie să renunțe a le admite acolo unde nu pot fi dovedite de știință.

E lucru sigur că limba dacilor era strîns înrudită cu aceea a tracilor din 21
sudul Dunării. Strabo numește pe daci un popor « ὁμόγλωττον τοῖς Θρᾳξίν » (VII, 3, 10). Există deci un mijloc indirect prin care să ne completăm cunoștințele privitoare la graiul dac, cu ajutorul limbii trace. Dar, din păcate, informațiile pe care le avem despre limba tracă sînt și ele destul de sărace. Nu putem cita astăzi decît cîteva nume proprii trace, atestate în inscripții, și cîteva cuvinte, păstrate la scriitorii greci și latini. Ele par să fi fost mai puțin alterate decît glosele dace, dar nici aici nu trebuie să ne încredem prea mult în transcrierea grecească și latinească în care ne sînt date, mai ales cînd e vorba de tras concluzii pentru fonetica tracă. În orice caz, e cît se poate de uimitor că istoricii și glosatorii nu ne-au transmis materiale mai bogate pentru cunoașterea limbii trace, mai ales cînd ne gîndim că ea a supraviețuit mai mult decît aceea a dacilor. Din mai multe mărturii, rezultă că limba tracă a fost vorbită pînă în secolul al VI-lea e.n., dacă nu chiar mai tîrziu. În *Acta Sanctorum* (IX, octombrie, *De Sancto Philippo episcopo Heracleensi*, § 28; cf. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II[1], 8) se menționează un oraș care exista în secolul al IV-lea, lîngă Adrianopole, și care se numea în tracă *Gestistyrum* (*quae sermone patrio* Gestistyrum, *interpretatione vero latinae linguae* Locus possessorum *vocatur*). Cu siguranță că aici se vorbea încă traca; altfel nu s-ar putea interpreta cuvintele *sermone patrio*. Este cunoscut, pe de altă parte, că bessii se rugau încă în secolul al V-lea în limba lor (C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, Praga, 1876, 59; L. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, Darmstadt, 1880, I, 115). În afară de aceasta, utilizarea limbii trace la sfîrșitul secolului al VI-lea ne este confirmată de un pasaj din *Itinerariul* lui Antonin Placentinul, care ne spune că într-o mănăstire de pe muntele Sinai a întîlnit cîțiva călugări care vorbeau limba bessilor (... *tres abbates, scientes linguas, hoc est latinas et graecas, syriacas et aegyptiacas et bessas, vel multi interpretes singularum linguarum*; P. Geyer, *Itinera Hierosolomytana saeculi IIII-VIII*, în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, Viena, 1898, XXXVIII, 184, 2-4; cf. variantele manuscriselor *B*, *Br*, *M*, 213, 14-15). Din această indicație a lui 22
Antonin reiese că traca era încă vorbită în această epocă și că existau interpreți pentru pelerinii bessi care călătoreau în Orient. Dar toate aceste mărturii nu ne ușurează întru nimic cunoașterea limbii trace; am fi fost mai recunoscători acestor autori dacă s-ar fi gîndit să ne transmită cîteva forme ale acestui idiom.

Lucrarea istorică şi filologică cea mai importantă despre traci este studiul lui W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, II, pe care am citat-o mai sus şi care a fost publicată în « Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissensch., philos.-hist. Classe», Viena, CXXVIII, CXXX, CXXXI. Autorul a strîns aci aproape tot ce se ştie în legătură cu acest subiect. Este un studiu foarte documentat, dar nu totdeauna destul de critic. El nu poate fi folosit decît cu prudenţă, mai ales în partea în care autorul încearcă să explice diferitele forme trace sau considerate de el ca atare. Există aici multe asociaţii contestabile şi unele concluzii care nu pot fi acceptate de lingvişti. În afară de această monografie, se poate consulta şi L. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, 1880, I, 104-128. În ce priveşte rapor-turile tracei cu celelalte limbi, trebuie să mai amintim aici: A. Fick, *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas*, Göttingen, 1873, 417 şi urm.; *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, ediţia a IV-a, Göttingen, 1890, I, XXI (cf. şi « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », XIV, 50-51); K. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen*, 1886, I, 289 şi urm.; C. Pauli, *Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos* (« Altitalische Forschungen », Leipzig, 1886, II[1]), 20 şi urm.; P. von Bradke, *Ueber Methode und Ergebnisse der arischen Alterthumswissenschaft*, Giessen, 1890, 65 şi urm.; F. Bechtel, *Die Hauptprobleme der indogerm. Lautlehre seit Schleicher*, Göttingen, 1892, 291 şi urm.; H. Hirt, *Gehören die Phryger und Thraker zu den satem- oder centum-Stämmen?*, în « Indogermanische Forschungen », II, 143-149, cf. « Berl. phil. Wochenschr. », XV, 1143; Solmsen, « Zeitschrift für vergleich. Sprachforsch. », XXXIV, 36 şi urm.; A. Torp, *Zu den phryg. Inschr.*, Christiania, 1894, 4 şi urm. Cf. şi G. Meyer, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », XX, 123; « Berl. phil. Wochenschr. », XV, 435. După P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, Göttingen, 1896, 220, limba tracă trebuie considerată ca un idiom aparte, « in demselben Sinne wie das Griechische oder Germanische ». Acelaşi autor observă mai departe (229) că traca se
23 apropie, mai ales în ce priveşte consonantismul, de iranică şi de slavă: « Im Konsonantismus tritt das Phrygisch-Thrakische in mehreren (doch nicht in allen) Punkten zum Griechischen in Gegensatz und stellt sich auf die Seite des Iranischen und Slavischen ». Această părere ni se pare cea mai admisibilă şi ea este astăzi acceptată de majoritatea filologilor.

În ce priveşte glosele dace ale lui Dioscoride şi Apuleius, a se vedea în special comentariile lui P. de Lagarde, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig, 1866, 278-283; A. Fick, *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas*, Göttingen, 1873, 417-423; Rösler, *Einiges über das Thrakische*, în « Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien », XXIV, 105-116; Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, 122 şi urm.; şi mai ales lucrarea lui Tomaschek, citată mai sus, *Die alten Thraker*, II[1], 22 şi urm., cf. G. Meyer, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », XX, 116 şi urm. — Trebuie să amintim aici că toate încercările de a explica mai multe nume romîneşti de plante prin formele păstrate la Dioscoride şi Apuleius nu se sprijină pe o bază serioasă şi nu merită să fie citate decît cu titlu de curiozitate. Astfel, A. Papadopol-Calimach şi Brandza (« Analele Academiei Romîne », seria I, XI[II], 39-60) au crezut că găsesc elemente dace în cuvintele: dr. *brustur* (*riborasta*, nr. 44 din registrul lui Tomaschek pe care îl urmăm); dr. *dracilă* (*drocila*; cuvîntul n-a fost notat de Tomaschek; cf. B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, 276); dr. *ghenţiană* (γεντιανή, nr. 10); dr. *mazăre*, mr. ματζαρε (Kavalliotis, 206) (μόζουλα, nr. 17); dr. *jale* (σαλία, nr. 36); dr. *scai* (σκιάρη, nr. 13); dr. *sfeclă* (σφέκλη; cuvîntul nu se găseşte la Tomaschek; cf. mai jos); dr. *ştir* (*stirfozila, tirçozila*, nr. 12); dr. *tătîrcă* (τουτάστρα, nr. 55); dr. *tulipin* (τούλβηλα, nr. 12); dr. *tură, turiţă* (τοῦρα, nr. 7); dr. *zîrnă*, ir. *zgrnę* (προδίορνα, nr. 52; cf. B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Romînilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1874, I, 272-274, care îl apropie şi de Zîrneşti). Papadopol-Calimach şi Brandza au considerat de origine dacă şi unele cuvinte latine, ca: dr. *coadă-* (în diferite cuvinte compuse); *crustă*; *cucută*; *ederă*; *salbie*; *torsură*; *turbure*; *turtă*; *ulm*. Fără îndoială că toate aceste etimologii n-au nici o valoare (cf. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, 564 şi urm.; Rösler, « Zeitschr. für die österr. Gymn. », XXIV, 106). Cuvinte ca σφέκλη şi τοῦρα nu sînt

nicidecum dace (v. observația lui Tomaschek la nr. 7). *Dracilă* presupune mai curînd o origine slavă (A. de Cihac, *Romanische Studien* [E. Böhmer], IV, 157; *Dictionnaire d'étymologie daco-romane, éléments slaves* etc., 100). Tot așa, *jale* (Cihac, *Dict. d'étym. daco-rom., élém. slaves* etc., 384) și *zîrnă* (Gr. Tocilescu, *op. cit.*, 571). *Scai* este poate sîrbescul *čkalj* (Cihac, *Dict. d'étym. daco-rom., élém. slaves* etc., 328); cf. și cele spuse la p. 235. *Tătîrcă* este un derivat din *tătar* (L. Șăineanu, *Elemente turcești în limba romînă*, București, 1885, 103). În ce privește *brustur* și *știr*, originea lor e mai nesigură (cf. totuși Cihac, *Dict. d'étym.* 24
daco-rom., élém. slaves etc., 393, 485); dar în orice caz ele nu au nici o legătură cu formele dace citate de Papadopol-Calimach și Brandza. Doar *mazăre* ar avea oarecare asemănare cu μόζουλα, dar sensul se opune acestei etimologii, din moment ce *mazăre* înseamnă fr. « pois », în timp ce μόζουλα este tradus de Dioscoride cu Θύμος (cf. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strasbourg, 1891, 285; cf. mai jos). La fel de contestabilă ne pare asocierea pe care o face Tomaschek între macedoromînul *porpode* și προπέδουλα (nr. 35). Nu înțelegem cum ar putea fi apropiat *porpode*, care înseamnă « jos », de προπέδουλα, care este traducerea grecescului πεντάφυλλον. Acest cuvînt macedoromîn nu poate fi deci decît de origine greacă. Și mai ciudată ni se pare apropierea pe care o făcuse Möckesch (*Beweise für die celtische Abstammung der Walachen*, Hermannstadt, 1867, 40) între προπέδουλα și un cuvînt romînesc *prepedeală* (« cinci degete »). Nu am auzit niciodată acest nume de plantă și credem mai curînd că a fost inventat de scriitorul sas.

În ceea ce privește ilira, nu putem fixa epoca în care a încetat să fie vorbită. Putem totuși să cunoaștem mai bine graiul vechilor locuitori de pe coastele Adriaticei. Astăzi se admite, în general, că messapienii și veneții aparțineau familiei ilire. Or, messapica și veneta, dintre care cea din urmă s-a păstrat — după cum reiese din mărturia lui Polibiu — pînă în secolul I al erei noastre, ne sînt cunoscute din cîteva inscripții a căror explicație s-a încercat în ultimul timp. Studiul albanezei poate, de asemenea, să servească în oarecare măsură la cunoașterea ilirei. Totuși este incontestabil că particularitățile lingvistice ale venetei și messapicei nu concordă totdeauna cu particularitățile « substratului » indo-european care stă la baza albanezei. Din această cauză, unii lingviști au prezentat înrudirea albanezei cu ilira ca fiind îndoielnică. Ar trebui să admitem atunci că albanezii nu sînt nicidecum descendenții direcți ai ilirilor. Totuși o asemenea concluzie nu este obligatorie și, la rigoare, am putea presupune că albaneza de astăzi reprezintă un vechi dialect iliric care se diferențiase de idiomul vorbit de veneți și messapieni.

Despre originea ilirilor și mai ales despre legăturile lor cu veneții și messa- 25
pienii, v. L. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, Darmstadt, 1880, I, 91 și urm.; G. Meyer, *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde*, Berlin, 1885, I, 55 și urm.; C. Pauli, *Die Inschriften nordetruskischen Alphabets* (« Altitalische Forschungen », I, Leipzig, 1885), 116 și urm.; *Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler* (« Altitalische Forschungen », III, Leipzig, 1891), vezi mai ales 232-233; W. Deecke, *Zur Entzifferung der messapischen Inschriften*, în « Rheinisches Museum », seria nouă, XXXVI, 576-596 (vezi mai ales 577); XXXVII, 373-396; XL, 133-144; A. Torp, *Zu den messapischen Inschr.*, în « Indogerm. Forschungen », V, 125 și urm. Cf. W. Tomaschek, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », VIII, 95 și urm.; W. Deecke, « Göttingische gelehrte Anzeigen », 1886, 64; Stoltz, « Zeitschr. für die österr. Gymn. », XXXVII, 515-516. În ceea ce privește în special veneta, A. Torp consideră că face parte din familia limbilor *centum*: « Das Venetische gehört unzweifelhaft zu den « centum » Sprachen, und bei der geographischen Lage ist eine Zwischenstellung zwischen Lateinisch und Keltisch von vornherein wahrscheinlich. . . ». *Zu den*

venet. Inschr., 16 (« Festkrift til Hs. Maj. Kong Oscar II fra det kongelige norske Frederiks Universitet », Christiania, 1897, II).

Teza că albanezii sînt urmaşii ilirilor, admisă astăzi de toţi lingviştii, fusese susţinută, deşi destul de vag, de J. von Hahn, *Albanesische Studien*, Iena, 1854, I, 213, 224, 227 etc.; ea este apărată astăzi de G. Meyer în numeroasele sale studii asupra albanezei, v. mai ales *Essays und Studien*, I, 54; « Grundriss der rom. Phil. », I, 804 (cf. « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », VIII, 185-195); Brugmann, « Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen », I, 7; P. Kretschmer, *Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache*, 261 şi urm., 422. Această părere este contestată energic de C. Pauli, care crede că albanezii se trag din vechii traci ce trăiau în Epir (*Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos*, în « Altitalische Forschungen », Leipzig, 1894, II[II], 200 şi urm.). Pauli îşi sprijină argumentaţia pe faptul că particularităţile fonetice ale ilirei şi mai ales ale venetei nu se găsesc în albaneza de astăzi. În dările de seamă asupra lucrărilor lui Pauli (« Berl. phil. Wochenschr. », XII, 277, 309 şi urm.; XV, 436), deşi admite unele din raţionamentele acestuia, G. Meyer apără vechea opinie, după care albanezii sînt urmaşii ilirilor. Dacă albaneza se îndepărtează mult de vechea venetă, aceasta nu e un motiv, după Meyer, să i se conteste înrudirea cu ilira.

Originea ilirică a albanezilor este admisă şi de H. Pedersen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXXVI, 299; « Kritischer Jahresber. über die Fortschr. der rom. Phil. », VI, 294; ea e contestată de Hirt, *Die sprachliche Stellung des Illyrischen*, în « Beiträge zur alten Gesch. » (*Festschrift für H. Kiepert*, Berlin, 1898, 179-188). În ce priveşte noua teorie a lui Hasdeu (*Cine sînt albanezii?*, Bucureşti, 1901), care vede în albanezi nişte urmaşi ai carpilor, trib dac, ea nu va găsi probabil adepţi (v. critica noastră în « Noua revistă romînă », Bucureşti, V, 61 şi « Revue critique », LIII, 239).

26 Se poate foarte bine ca veneta să reprezinte un dialect iliric care se depărtase cu timpul de acela din care derivă albaneza. Cf. P. Kretschmer, *op. cit.*, 271, care consideră veneta ca un dialect iliric de nord şi albaneza ca urmaşă a unui grai meridional al vechii ilire, ceea ce ar explica deosebirile care despart aceste două idiomuri. Înrudirea veneţilor cu ilirii a fost contestată în ultimul timp şi de F. Cordenons, *Un po' più di luce sulle origini degli Veneti-Euganei*, Padua, 1894, 191 şi urm., dar cu puţin succes (cf. G. Meyer, « Berl. phil. Wochenschr. », XIV, 1206).

Nu putem preciza în ce măsură latina, care a dat naştere limbii romîne, a fost influenţată de iliră. În romînă se găsesc totuşi unele particularităţi pentru care putem admite ca foarte verosimilă o origine ilirică. Dacă ne gîndim la numeroasele colonii dalmate care s-au stabilit în Dacia (C. Patsch, *Archäol.-epigr. Untersuch, zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien*, Viena, 1899, III, 112 şi urm., extras din « Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. der Hercegovina », VI), nu e nimic extraordinar să presupunem că pe această cale au pătruns destule elemente ilirice în regiunea Carpaţilor. Dar influenţa ilirică se putea exercita mai uşor la sudul Dunării şi aici trebuie să căutăm originea unora dintre particularităţile proprii romînei care o apropie de albaneză.

Credem că trecerea lui *ct*, *cs* (*x*) la *pt*, *ps* în limba romînă trebuie considerată ca fiind de origine ilirică. Formele latine *lucta*, *coxa* au dat în dacoromînă *luptă*, *coapsă*. Acelaşi fenomen se întîlneşte în dalmată (vegl. *guapto* = *octo*, rag. *kopsa* = *coxa*) şi în albaneză, cu diferenţa că în aceasta din urmă avem *ft*, *fš* în loc de *pt*, *ps* şi numai în cuvintele introduse din latină *l'ufte* (*lucta*), *kofše* (*coxa*) (G. Meyer, « Grundriss der rom. Phil. », Strasbourg, 1888, I, 818; *Albanesische Studien*, III, 5). Faza intermediară între *ct*, *cs* şi *pt*, *ft*, *ps*, *fš*, trebuie să fi fost $^{*}\chi^{t}$, $^{*}\chi^{s}$ (cf. M. Bartoli, *Ueber eine Studienreise zur Erforschung des altromanischen Dalmatiens*, în « Anzeiger der phil.-hist. Cl. der Akad. », XXV, Viena,

1899, 80). Faptul că ea apare în același timp în română, în dalmată și în albaneză, 27
singurele limbi care au venit în contact mai strîns cu ilira, ne face să presupunem că avem a face cu o particularitate fonetică de origine ilirică. În sprijinul acestei ipoteze vine și existența în vechea venetă a grupurilor consonantice *χt*, *ht*, *χs*, *hs*, în loc de *ct*, *cs* (C. Pauli, *Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler*, în « Altitalische Forschungen », Leipzig, 1891, III, 256, 299; cf. P. Kretschmer, *Einleitung in die Gesch. der griech. Spr.*, 258). Dovezile enumerate aici ni se par suficiente pentru a nu mai căuta originea acestui fenomen într-o pronunțare specială a latinei vulgare, cum sînt de părere unii filologi.

După G. Mohl (*Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, 1899, 315-316, fasc. 122 din « Bibliothèque de l'École des Hautes Études »), *pt* din română s-ar fi dezvoltat dintr-o pronunțare dialectală italică a grupului *ct*, care ar fi pătruns în latina vulgară și s-ar fi generalizat în Italia în momentul cuceririi Daciei. În epoca lui August, spune Mohl, în Umbria se ezita între *faχto*, *faito* și *fāto*, *faqto*. « Acesta din urmă, favorizat de pronunțarea din Italia de sud (osc *factud*) și mai ales de cea din Roma, trebuie să fi devenit destul de general în Italia în primele secole ale Imperiului. O dovadă hotărîtoare în acest sens o dă româna, deoarece *fapt*, *lapte*, *opt* nu pot proveni decît din *facto*, *lacte*, *octō*; gutturala primise aici, într-adevăr, o pronunțare cu totul specială și exagerată; ea trebuie să fi fost velară ca în *aqua*; așadar, în secolul al II-lea se pronunța *faqto*, *laqte*, *oqto*: de aci în română *pt* ca *p* pentru *q* în *apă*: *aqua*. » Această argumentație e departe de a fi convingătoare. O pronunțare *qt* a lui *ct* nu e îndeajuns dovedită. Pe de altă parte, apropierea dintre *q* din **faqto* etc. și cel din *aqua* nu e de loc fericită. În *apă*, *p* nu s-a dezvoltat din *q*, ci din *ų*: *aqua* — **aqwa* — **aqba* — **aqpa* — *apă*. În afară de aceasta, Mohl a neglijat să studieze dezvoltarea lui *ct* în *pt* paralel cu aceea a lui *cs* în *ps*. Cele două fenomene sînt totuși strîns legate între ele și nu vedem cum ar putea Mohl să explice trecerea lui *cs* la *ps*. Grupul *cs* se redusese în limba oscă și în cea umbriană la *ss*, *s* (R. de Planta, *Grammatik der oskischumbrischen Dialekte*, Strasbourg, 1892, I, 376), astfel că Mohl n-ar putea niciodată să dovedească existența unei pronunțări *qs*, singura care ar explica, după sistemul său, grupul *ps* din română. În sfîrșit, mai există un argument care se opune tezei lui Mohl. Dacă *qt* se generalizase în epoca lui August, cum trebuie să ne explicăm atunci *pt*, *ps*, *ft*, *fš* din dalmată și din albaneză, transformare care presupune aceleași etape intermediare ca românescul *pt*, *ps*? Se știe că latina începuse să pătrundă în Iliria în secolul al III-lea î.e.n. și ar fi de mirare ca *qt* să fi putut pătrunde în latina vulgară a acestei provincii într-o 28
epocă în care această particularitate fonetică nu se generalizase încă. Chiar dacă am admite că *qt* din epoca lui August ar fi putut pătrunde în vorbirea de pe coastele Dalmației, care a fost totdeauna în contact cu latina din Italia, nu vedem cum ar fi putut acest fenomen să pătrundă în albaneză, care a rămas mai departe de lumea romană și al cărei element latin ne îndreaptă spre o epocă mai veche decît epoca lui August. Ne rămîne deci să admitem ca mai verosimilă ipoteza pe care am expus-o mai sus și care a fost emisă întîi de Kopitar (*Kleinere Schriften*, 239; cf. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, III, 49). Numai ea poate să explice prezența acestui fenomen în română, ca și în vegliotă și albaneză. O altă explicație a lui *pt* din română a fost dată de Ulrich (« Zeitschr. f. rom. Phil. », XXI, 235-236), care crede că formele românești *fapt*, *copt* etc. au ieșit din *factus*, *coctus*, în urma unei pronunțări greșite a lui *ct* din latină, după modelul unor cuvinte ca *lactuca* = *lattuca*, *scrittus* = *scriptus*; *ct* = *tt*, pe de o parte, și *tt* = *pt*, pe de altă parte, ar fi dus la *ct* = *pt*. Întrucît nu vedem cum o asemenea pronunțare s-ar fi putut generaliza în română, toate acestea ne par foarte contestabile.

Ilira pare să fi influențat nu numai fonetica, ci și lexicul limbii române. Este desigur greu să decidem dacă un cuvînt românesc care există și în albaneză trebuie să fie considerat un vechi element iliric sau mai degrabă un împrumut recent făcut din această limbă; dar cînd fonetica sau sensul se opun ipotezei

unei provenienţe albaneze mai recente, nu ne rămîne decît să presupunem că acel cuvînt romînesc vine direct din vechea iliră. Aşa trebuie explicată prezenţa în romînă a unor cuvinte ca dr. *barză*; dr. *mazăre*, mr. *madzore*; dr. *mînz*, mr. *mondzu*; dr. *viezure*. Primul dintre acestea e fără îndoială înrudit cu albanezul *barθ*, dar nu putem admite că el este derivat din acest adjectiv (fem. *barδe*), de vreme ce *bard* nu are alt sens decît pe cel de « alb », pe cînd *barză* este denumirea unei păsări. Pe de altă parte, *z* din romînă nu poate fi explicat prin *δ* din albaneză (G. Meyer, *Alb. Studien*, III, 17, 23). Trebuie deci să admitem existenţa unei rădăcini **bard-* în vechea iliră, care ar explica forma romî-
29 nească şi pe cea albaneză citate aici. Se poate, de altfel, ca iliricul **bard-* să se fi confundat cu latinescul *ardea*, ceea ce ar explica poate schimbarea de sens a lui **bard-*, în cazul în care această rădăcină ilirică însemna pur şi simplu « alb », ca şi corespondentul albanez (H. Schuchardt, la B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, XXIII; cf. Hasdeu, *Etymologicum magnum*, II, 2528-2529). — *Mazăre* trebuie să reproducă, de asemenea, un vechi cuvînt iliric. Albanezul *moδuɫɛ*, cu acelaşi sens de « mazăre », nu poate nicidecum să explice cuvîntul romînesc; prezenţa lui *-az-* în loc de *-oδ-* din albaneză ne trimite la un prototip iliric mai vechi, care trebuie admis la baza cuvîntului *mazăre* (G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 284-285; *Alb. Studien*, III, 16, 23; cf. Miklosich, *Rum. Untersuchungen*, II, 23; Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 291). — *Mînz* aparţine aceleiaşi familii de cuvinte ca italianul *manzo*, albanezul *mɛs*, tir. *manz*, *menz* etc. Originea lui ilirică este confirmată de existenţa cuvîntului *Menzana* la vechii locuitori ai Messapiei, care îl întrebuinţau ca un calificativ al lui Jupiter căruia i se sacrificau cai (Festus, ed. Müller, 181). Vechimea lui *mînz* în romînă este dovedită de trecerea lui *-en-* la *-în-*, ceea ce nu mai poate lăsa nici o îndoială în ce priveşte pătrunderea timpurie a cuvîntului iliric în latină (Hasdeu, « Columna... », 1877, 522; Tomaschek, « Bezzenberger's Beitr. », IX, 100-101; G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 276; Stolz, *Die Urbevölkerung Tirols*, Innsbruck, 1892, 51). — *Viezure* nu poate fi legat direct de albanezul *vjeδuɫɛ*; cele două forme trebuie să se sprijine pe un cuvînt iliric ale cărui consoane reproduse în albaneză prin *δ*, *ɫ* erau mai apropiate de *z* şi *r* din romînă (B. P. Hasdeu, « Columna... », 1877, 579; *Cuvente den bătrâni*, I, 247; G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 434; *Alb. Studien*, III, 7, 22).

8. Din tot ce am spus pînă aici putem trage concluzia că limba romînă nu ne oferă decît un număr foarte restrîns de fenomene pe care sîntem îndreptăţiţi să le considerăm de origine ilirică. Nu am relevat decît ceea ce ni s-a părut
30 cel mai puţin contestabil şi credem că e tot ce se poate spune astăzi într-o chestiune atît de nelămurită ca aceea pe care am studiat-o.

Ar fi riscant să mergem mai departe şi să citâm alte elemente ilirice sau trace existente în limba romînă, sprijinindu-ne doar pe unele apropieri arbitrare. Se ştie cît s-a abuzat de o asemenea metodă şi de cîte ori s-a încercat explicarea a numeroase alte particularităţi prin iliră sau mai ales prin dacă. Este aproape un secol de cînd se caută cu perseverenţă în iliră sau în dacă tot ce pare obscur în limba romînă, fără a se aduce totdeauna dovezi suficiente în sprijinul unei asemenea ipoteze. Kopitar a fost cel dintîi care a aplicat această metodă în studiul limbii romîne. Precizînd ideile cam vagi ale lui Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europ. Völker*, Leipzig, 1774, 339), el a formulat

principiul după care tot ce este comun romînei și albanezei și nu poate fi de origine latină, slavă etc. trebuie considerat ca provenind dintr-un vechi idiom balcanic, pe care-l numea iliră sau tracă (*Kleinere Schriften*, publ. de Miklosich, Viena, 1857, 239). În felul acesta, filologul austriac se străduia să apere caracterul exclusiv iliric al unor particularități fonetice și morfologice ale romînei (vezi cele spuse mai sus, precum și cele ce urmează) împotriva învățaților transilvăneni care voiau să explice totul prin latină. Teoria lui Kopitar a fost reluată și dezvoltată mai tîrziu de Miklosich care, în studiul său *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, a crezut că poate să adauge cîteva elemente noi ilirice la lista stabilită de predecesorul său. După Miklosich, această problemă a fost abordată de Schuchardt; el a vrut să arate, în studiul său *Vokalismus...*, marea influență pe care trebuie să o fi avut ilira asupra latinei din țările balcanice. Dar cel care s-a lăsat atras cel mai mult de acest gen de cercetări și care, în lucrările sale istorice și filologice (*Istoria critică...*, « Columna... », *Cuvente den bătrîni*, *Etym. magnum*) a împins mai departe decît toți predecesorii săi metoda inaugurată de Kopitar, a fost B. P. Hasdeu.

Dacă filologii sînt îndreptățiți să caute o explicație fenomenelor pe care le întîlnesc în calea lor, nu trebuie să credem că tot ce ni se pare nelămurit într-o 31
limbă trebuie să fie atribuit influenței unei alte limbi, pe care nu o putem reconstitui destul de bine. În fiecare limbă sînt fapte care s-au putut produce spontan, fără intervenția unui grai străin. Lingvistica ne oferă multe exemple de fenomene care apar concomitent în mai multe limbi, fără a fi existat nici un fel de contact între ele; trebuie numai să știm să deosebim aceste cazuri de cele în care influența unei limbi asupra alteia nu prezintă nici o îndoială. Dacă am explica totdeauna printr-o origine străină tot ceea ce ne oferă o limbă mai deosebit la un moment dat și ceea ce nu poate fi legat direct de limba din care aceasta provine, ar însemna să-i negăm posibilitatea oricărei dezvoltări independente. Filologii care au căutat elemente trace în limba romînă au uitat adesea acest principiu, care se poate aplica studiului istoric al tuturor limbilor.

Ceea ce trebuie în special să ne prevină împotriva încercărilor de a atribui o origine ilirică sau tracă unor particularități ale limbii romîne este lipsa unei metode riguroase la cei care s-au încumetat să ia această cale și încrederea pe care au acordat-o unor asociații adeseori fantastice și arbitrare. Nu e suficient să constatăm prezența aceluiași fenomen în romînă și în albaneză pentru a trage de aici concluzia existenței unui asemenea fenomen într-o veche limbă balcanică, intrată în constituția acestor două limbi. E necesar să cercetăm mai întîi dacă fenomenul respectiv nu trebuie mai degrabă să fie considerat un împrumut făcut de una din aceste limbi din cealaltă; și numai atunci cînd faptele exclud o asemenea ipoteză putem admite, cu oarecare probabilitate, că ne găsim în fața unei particularități proprii vechii ilire. Și chiar și atunci trebuie să căutăm în alte elemente dovezi suficiente pentru întărirea unei asemenea supoziții. Numai dacă ne impunem aceste restricții vom reuși să evităm exagerările de care n-au putut scăpa alți filologi. Din acest punct de vedere, numai lucrările lui G. Meyer (*Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, *Alb. Studien*) ne oferă o expunere mai 32
justă a raporturilor romînei cu albaneza și a originii elementelor comune din aceste două limbi.

Înainte de a admite originea tracă a unui fenomen lingvistic din romînă, filologii nu s-au întrebat totdeauna dacă o asemenea ipoteză concordă cu crono-

logia fenomenului, atît cît poate fi ea precizată astăzi. Dacă toate cercetările ne duc la concluzia că o schimbare fonetică sau morfologică nu apare în romînă înainte de secolul al V-lea sau al VI-lea, orice influență trecă în geneza unei asemenea transformări trebuie înlăturată. În secolul al V-lea sau în secolul al VI-lea, elementul autohton nu putea să aibă nici o influență asupra latinei balcanice. Această influență nu poate fi admisă decît pînă în secolul al II-lea sau al III-lea. După această epocă, elementul indigen nu mai era destul de puternic ca să influențeze latina.

O altă scădere pe care o întîlnim la majoritatea învățaților care au studiat elementele ilirice din limba romînă este felul confuz în care și-au închipuit înrudirea idiomurilor vorbite de vechii locuitori ai Peninsulei Balcanice. Pentru ei, traca și ilira trebuie să fi fost aproape la fel, ceea ce ne-ar duce la concluzia că daca, care nu era altceva decît un dialect trac, ar putea fi reconstituită cu ajutorul albanezei, urmașă directă a ilirei. Ar rezulta deci că ilira, traca și daca nu se deosebeau între ele decît prin unele particularități puțin importante și că erau una față de alta ca dialectele și subdialectele aceleiași limbi. Pe astfel de premise s-au clădit teoriile cele mai extravagante privind existența elementelor dace în romînă. Din nenorocire, nimic nu poate să justifice acest fel de a vedea lucrurile. Astăzi știm prea puțin despre raporturile tracilor cu ilirii. Mulți savanți se îndoiesc chiar că ar fi existat unele înrudiri între aceste două grupe de popoare (Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, II, 88; Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 7, 103). Ar fi deci inutil să susținem cu încăpățînare posibilitatea
33 cunoașterii limbii dacilor prin intermediul albanezei. Ar trebui ca termenii de « trac », « dac », « iliric » să nu mai fie confundați și întrebuințați prea superficial de filologi. Dacă comparînd romîna cu albaneza putem descoperi existența unor elemente preromane în cea dintîi, nu avem dreptul să le considerăm decît ilirice și nicidecum dace. E tot ce se poate afirma astăzi fără a risca să ne rătăcim în ipoteze prea îndrăznețe și la aceasta trebuie să ne oprim.

În privința diferitelor încercări de a căuta elemente dace în limba romînă v. și A. Philippide, *Istoria limbii romîne*, Iași, 1894, 290 și urm. De altfel, critica lui Philippide nu e destul de obiectivă; autorul polemizează mai ales cu Hasdeu, ale cărui lucrări le critică, introducînd în discuție probleme care nu au nimic a face cu filologia. Philippide dă în studiul său și o listă a cuvintelor considerate de Hasdeu ca dace, dar ea nu conține decît foarte puțin din tot ce a publicat Hasdeu timp de treizeci de ani în acest domeniu. Vom încerca să completăm aci această listă și să citățm, în afară de studiile lui Hasdeu, tot ce au scris după aceasta alți filologi. Se vor putea vedea astfel acele particularități ale limbii romîne care au fost considerate de multe ori de origine ilirică, trecă sau dacă, dar care ne par îndoielnice sau au cu totul altă proveniență.

Vom aminti aici, o dată pentru totdeauna, că citatele pe care le dăm mai departe din Miklosich și Schuchardt se găsesc în lucrările lor: *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861 și *Vokalismus* ..., Leipzig, 1865-1868, III.

Din punct de vedere fonetic, originea ilirică a fost admisă pentru următoarele fenomene: trecerea lui *a* aton la *ă* (Miklosich, 7; Schuchardt, 49; Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2206); contracția lui *a—a* în *cal* = *caballus* (Miklosich, 10; Schuchardt, 51); diftongarea lui *e*, *o* în *ea*, *oa* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2206); trecerea lui *ea* accentuat la *e* și a lui *o* aton la *u* (Miklosich, 7); schimbarea lui *i* în *î*, în grupul inițial *in-*, *im-* (*împărat* etc.; Miklosich, *ibid.*; Schuchardt, 49); prezența lui *u* în loc de *i* în *luntre* = *linter* (Miklosich, 10); alterarea labialelor *p*, *b*, *f*, *v*, *m* sub influența unui *i* (Hasdeu, « Columna... », V, 176; *Etym. magnum*, III, 2239); schimbarea lui *p* în *b* în *abur* = *vapor*; *brumă* = *pruina* (Miklosich, 8; Schuchardt, 51); trecerea lui *s* la *ș* înaintea unor vocale și consoane (Miklosich,

7; Schuchardt, 49); rotacizarea lui *n* intervocalic (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, 17; cf. Miklosich, 7); căderea lui *n* în *arici* = *erinaceus* (Miklosich, 8); trecerea lui *l* intervocalic la *r* (Kopitar, *Kleinere Schriften*, 239; Miklosich, 7); căderea lui *l* (*ll*) înainte de *i*, *į* (Miklosich, *ibid.*; Schuchardt, 49); metateza lui *l* în *plop* = *populus* (Miklosich, 10); trecerea lui *r* la *n* în cîteva cuvinte (*cununĕ* = *corona* etc., Miklosich, 7); pronunţarea lui *r* ca *ř* în cîteva părţi ale domeniului romînesc şi în special în macedoromînă (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 249); păstrarea lui *k* şi *g* în *chelar*, *chilie*, *chingă*, *ghinte* (Schuchardt, 49); păstrarea lui *x* în *şase* = *sex* (Schuchardt, la Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, XXVIII, LXXVII); schimbarea lui *qu* în *p* (Kopitar, *Kleinere Schriften*, 239); pronunţarea lui *h* între *h* albanez şi χ grecesc (Schuchardt, 49). 34

Dintre fenomenele morfologice citãm: identitatea genitivului cu dativul (Miklosich, 7; Schuchardt, 49; Hasdeu, « Columna... », V, 150 şi urm.; *Cuvente den bătrâni*, II, 676 şi urm.); prezenţa sufixului *-uri* la pluralul substantivelor neutre ale declinării a II-a (Schuchardt, 49); formarea numeralelor cardinale de la 11 la 19 cu ajutorul prepoziţiei *spre* (Miklosich, 8; Schuchardt, 49); numeralul *sută* (Meyer-Lübke, *Gramm. der rom. Sprachen*, II, § 560; cf. G. Meyer, *Alb. Studien*, II, 12, IV; Glosarul lui Kavalliotis, nr. 254; Ascoli, « Archivio glottologico », supl. II, 132); pronumele personal şi nehotărît *o* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 153); adăugarea unui *a* la pronumele demonstrative (*acesta* etc., Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 13); persoana I singular indicativ prezent a verbului *avere*: *am* (Schuchardt, 49); formarea viitorului cu auxiliarul *voi* (Miklosich, 6; Schuchardt, 49); folosirea lui *în-* ca prefix la mai multe adjective şi verbe (Miklosich, 8; Schuchardt, 51); sufixele *-ac* (Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 116), *-andru*, *-man* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ediţia a II-a, I, 265), *-oma* (Hasdeu, « Columna... », VII, 5; *Etym. magnum*, I, 554), *-şor* (Tomaschek, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », IX, 103-104).

Ca particularităţi sintactice citãm: folosirea articolului după substantiv (Kopitar, *Kleinere Schriften*, 237, 239; Miklosich, 7; Schuchardt, 49; Hasdeu, « Arch. glott. », III, 420 şi urm., vezi în special 435; *Cuvente den bătrâni*, II, 611 şi urm.; Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 305, 477); repetarea pronumelui în cazul obiect sub forma accentuată şi neaccentuată (Miklosich, 7-8; Schuchardt, 49); folosirea conjunctivului în locul infinitivului şi dispariţia progresivă a acestuia din urmă (Miklosich, 6; cf. Meyer-Lübke, *Zur Geschichte des Infinitivs im Rum.*, în « Abhandl. Herrn Dr. A. Tobler dargebracht », Halle, 1895, 93, III; *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 18).

Din punct de vedere lexical, lăsînd la o parte etimologiile fantastice ale lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., 1875, 166) şi ale lui C. Stamati (*Musa romînească*, I, 526-535), pe care nu le-am putea cita decît cu titlu de curiozitate, trebuie să amintim următoarele cuvinte pentru care s-a admis o origine ilirică: dr. *abeş* (Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 80); dr. *Abrud* (*ibid.*, 92); dr. *abur* (*ibid.*, 102); dr. *acolo*, mr. *alolo*, ir. *koló* (Miklosich, 10); dr. *acum*, mr. *akmu*, ir. *akmó* (Miklosich, 8; cf. Schuchardt, 51); dr. *ademenesc* (Hasdeu, « Columna... », V, 102); dr. *aghiuţă* (Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 511); dr. *aidoma* (*ibid.*, 554; II, 2147); dr. *ală* (*ibid.*, I, 681); dr. *alac* (*ibid.*, 668); dr. *aldan* (*ibid.*, 788); dr. *Andilandi* (*ibid.*, II, 1170); dr. *argea* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 50; *Etym. magnum*, II, 1582); dr. *avaloma* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2147); dr. *azugă* (Hasdeu, « Columna... », VII, 32); dr. *baci* (*ibid.*, V, 104); dr. *bag*, mr. *bagu* (Miklosich, 8); dr. *băl*, *bălan* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2940); dr. *bălaur* (*ibid.*, 2970); dr. *baltă*, mr. *baltǫ* (Schuchardt, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XX, 245; G. Meyer, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », XIX, 155); dr. *bară*, mr. *barǫ* (P. Schafařik, *Slavische Alterthümer*, Leipzig, 1843, I, 470; Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2487); dr. *băsău* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 270); dr. *başardină* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2667); dr. *bască*, mr. *baskǫ* (*ibid.*, 2595); dr. *batal* (*ibid.* 2734); dr. *bordei* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 237-238); dr. *bortă* (*ibid.*); dr. *brad*, mr. *bradu* (Miklosich, 8; Hasdeu, *ibid.*, II, 65 şi urm.); dr. *brînci* (Miklosich, 9); dr. *brînză* (Schafařik, *Slavische Alterthümer*, I, 470); Hasdeu, « Columna... », V, 105; *Cuvente den bătrâni*, I, 189-190); dr. *brîu*, mr. *brunu*, ir. *brĕu* (?) (Miklosich, 9); dr. *broancă* (Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 698); dr. *broască* (Miklosich, 8); dr. 35

bucată, mr. *bukatǫ* (Miklosich, 9); dr. *bucur*, mr. *bukuru* (Miklosich, 9); dr. *bunget* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 245); dr. *burghiu* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 237-238); dr. *burtucă* (*ibid.*); dr. *burtuş* (*ibid.*); dr. *buză*, mr. *budzǫ* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 50); dr. *cătun*, mgl., ir. *kǫtun* (Miklosich, 10); dr. *cioară*, mr. *tsǫarǫ*, ir. *tšorę* (Hasdeu, « Columna... », V, 176); dr. *cioban*, mr. *tšoban(baš)* (*ibid.*, 103); dr. *ciocîrlie* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, 309); dr. *ciomag* (*ibid.*); dr. *cocioabă* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 48); dr. *codru*, mr., ir. *kodru* (Miklosich, 10; Hasdeu, *ibid.*, 64); dr. *copac*, mr. *kopatš*, ir. *kopǫtš* (Miklosich, 10); dr. *copil* (*ibid.*); dr. *cot*, în *Barbă-cot* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 2494); dr. *covată* (Miklosich, 10); dr. *cruţ* (*ibid.*); dr. *cujbă* (Hasdeu, « Columna... », VII, 32); dr. *culbec* («Columna... », serie nouă, IV, 207); dr. *deh!* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 275); dr. *dezgauc* (*ibid.*, 275-276); dr. *dobă* (Miklosich, 9); dr. *doină* (Rösler, « Zeitschr. f. die österr. Gymn. », XXIV, 106; Hasdeu, « Columna... » serie nouă, III, 405, 524; *Principii de filol. comp.*, Bucureşti, 1875, 20 şi urm.); dr. *dolcă*, *dulău* (Hasdeu, « Columna... », V, 173); dr. *Dunăre* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 307); dr. *gata* (Miklosich, 9);
36 dr. *genune* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, 207); dr. *ghiob* (Hasdeu, « Columna... », VII, 97 şi urm.); dr. *ghiuj* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 308; « Columna... », VII, I şi urm.); dr. *gîde* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 239); dr. *gîdilesc*, mr. *gǫdiliku* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 308); dr. *Gil-* în *Gilort* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 258); dr. *gordin* (Hasdeu, « Columna... », V, 90); dr. *groapă*, mr. *grǫapǫ* (Miklosich, 9); dr. *grumaz*, mr. *grumadzu* (*ibid.*); dr. *guşă*, mr. *gušǫ*, ir. *gušę* (*ibid.*); dr. *hojma* (Hasdeu, « Columna... », VII, 4; *Etym. magnum*, II, 2147); dr. *iazmă* (Hasdeu, « Columna... », V, 227-228); dr. *iele* (Hasdeu, « Columna... », V, 176); dr. *Jaleş* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 259-261); dr. *jilţ* (*ibid.*, 257-258); dr. *Jiu* (*ibid.*, 258); dr. *leş*, *leşin* (Miklosich, 10); mr. *lǫudurǫ* (Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 1170); dr., mr. *mal*, ir. *mǫl* (Miklosich, 10; Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 308; *Cuvente den bătrâni*, I, 288-290); dr. *mălai* (Hasdeu, « Columna... », V, 53); dr. *maldac* (L. Diefenbach, *Völ er unde Osteuropas*, I, 108; cf. K. Sittl, *Die lokalen Verschiedenheiten der lat. Sprache*, Erlangen, 1882, 48); dr. *-martil* în *Giomartil* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 263); dr. *melc* (Hasdeu, *Princ. de filol. comp.*, 88 şi urm.; « Columna... », serie nouă, IV, 193 şi urm.; cf. Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », I, 482); dr. *mire* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 308); dr. *moş*, mgl., ir. *moš* (Miklosich, 10); dr. *mosoc* (Hasdeu, « Columna... », V, 174); dr. *moţ* (*ibid.*, VII, 52); dr. *muşcoi* (G. Meyer, « Indogerm. Forschungen », I, 322-323); dr. *nană* (Miklosich, 10); dr. *-ort-* în *Gilort*, *ortoman* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 262-263); dr. *părău* (Miklosich, 10); dr. *raţă*, ir. *rǫtsę* (Hasdeu, « Columna... », VII, 32; *Cuvente den bătrâni*, II, 16); dr. *ravac* (Hasdeu, « Columna... », V, 92); dr. *rîmf* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 47); dr. *rînză* (Hasdeu, « Columna... », V, 107; *Cuvente den bătrâni*, I, 189); dr. *sălduş* (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 255-256); dr. *-sarab-* în *Basarab*, *năsărîmb* (Hasdeu, *Etym. magnum*, III, 2562, 2566); dr. *sîmcea* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 52 şi urm.; « Columna... », IV, 239); dr. *şirîmpiu* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, I, 240-241); dr. *şiroadă* (*ibid.*); dr. *sosesc* (Miklosich, 10); dr. *şopîrlă* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. I, I, 309); dr. *stăpîn* (Miklosich, 10); dr. *stejar* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 67); dr. *stînă*, ir. *stǫn* (Hasdeu, « Columna... », V, 105, VII, 31; cf. Rösler, « Zeitschr. f. die österr. Gymn. », 1873, 107); dr. *traistă* (Hasdeu, « Columna... », V, 156; *Cuvente den bătrâni*, I, 304-305); dr. *ţundră* (Hasdeu, *Istoria critică...*, ed. a II-a, II, 40); dr. *ţurcă* (Hasdeu, « Columna... », V, 175); dr. *urdă* (Schafarik, *Slav. Alterthümer*, I, 470; Hasdeu, « Columna... », V, 105; *Cuvente den bătrâni*, I, 308); dr. *vatră*, mr. *vatrǫ*, ir. *vǫtrę* (Miklosich, 9); cf. Hasdeu, « Columna... », VII, 32; dr. *vergură* (Miklosich, 9); dr. *vîrcă* (*ibid.*); dr. *zîmbru* (Hasdeu, « Columna... », VI, 102).

În sfîrşit, influenţa ilirică s-ar resimţi şi în modificările de sens suferite de unele cuvinte ca: dr., ir. *afund* (Miklosich, 8); dr. *bărbat*, mr. *lǫrbatu* (Hasdeu, *Etym. magnum*, III, 3250; cf. Schuchardt, 50); dr. *cuvînt*, mr. *kuvendu*, ir. *kuvint* (Miklosich, 10; cf. Schuchardt, 50); dr. *drac*, mr. *draku*, ir.
37 *drǫk* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 50); dr. *muşchi* (Miklosich, 10; cf. Schu-

chardt, 50); dr., ir. *orb*, mr. *orbu* (Miklosich, 10); dr. *vară*, mr. *vearǫ* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 50); dr. *vărs*, mr. *versu* (Miklosich, 9); dr. *venin*, mr. *virinu* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 50); dr. *veşted* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 51); dr. *vîrtute*, mr. *vrtute*; dr. *vîrtos*, mr. *vrtos* (Miklosich, 9; cf. Schuchardt, 50).

Din această listă ar reieşi, prin urmare, că romîna conţine un număr destul de mare de elemente ilirice. Dar nimic nu ne îndreptăţeşte să considerăm de origine ilirică toate particularităţile citate mai sus. Vom vedea în altă parte, la capitolul consacrat limbii din secolul al XVI-lea (vol. II), că majoritatea fenomenelor fonetice, morfologice şi sintactice amintite aici se pot explica în alt chip. Cf. şi mai jos, la capitolul III (fonetica latinei vulgare).

În ceea ce priveşte elementele lexicale, trebuie să observăm că înşişi partizanii teoriei ilirice au renunţat, în ultima vreme, la etimologiile pe care le propuseseră odinioară. Astfel, *ademenesc* e dat de Hasdeu ca latin în *Etym. magnum*, I, 306 (lat. **admanuare*), etimologie tot atît de contestabilă, de altfel, ca şi aceea din « Columna... », V, 102. Pentru *baci* şi *cioban*, acelaşi autor admite acum o origine turanică (*Etym. magnum*, III, 2298).

Broancă nu poate fi un element « dac », cum credea Hasdeu, deoarece apropierea de βρυνχός este cu siguranţă falsă. Glosa lui Hesychius βρυνχός: κιθάρα, θρᾷκες a fost greşit interpretată de filologi, după cum a arătat foarte bine Tomaschek, *Die alten Thraker*, III, 7. Κιθάρα care la Hesychius glosează pe βρυνχός nu e acelaşi cuvînt cu κίθαρα « citeră »; el trebuie să desemneze o specie de peşte (cf. glosele κίθαρος: ἰχθύς; κτάρα; ἰκτάρα; ἐθνικῶς ἰχθύς). Or, *broancă* înseamnă « contrabas », astfel că nu poate fi raportat la βρυνχός. Nici *acolo*, *acum*, *brînci*, *broască*, *bucată*, *lîndură*, *vergură* nu pot să figureze printre elementele « dace », deoarece originea lor latină este suficient demonstrată (v. pentru *broască*, G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 47; A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol.,... », Bucureşti, VII, 73; pentru *lîndură*, Ov. Densusianu, « Studii de fil. rom. », Bucureşti, 1898, 52; *vergură* este **virgula*, diminutiv de la *virgo*). În privinţa lui *abur* şi *codru*, pe care le considerăm tot latine, v. «Romania», XXV, 130-131; XXVIII, 62-64. *Bască*, *brad*, *bucur*, *bunget*, *buză*, *copac*, *cruţ*, *gata*, *ghiuj*, *groapă*, *grumaz*, *mal*, *moş*, *părău*, *rînză* vin direct din albaneză (G. Meyer, *op. cit.*, 28, 45, 52, 54, 121, 131, 135, 143, 198, 216, 257, 263, 335, 365; cf. pentru *bucur* şi *mal*, Ov. Densusianu, « Studii de fil. rom. », 7 şi urm.). *Muşcoi* trebuie să fie de asemenea împrumutat din albaneză, cum o arată *-ş-* (**musconius* care ar fi existat, după G. Meyer, *op. cit.*, 293, în latină, nu putea da în romîneşte decît *muscoi*). *Baltă*, *copil*, *gîdilesc*, *guşă*, *vatră* pot să provină tot atît de bine din albaneză cît şi din slavă (G. Meyer, *op. cit.*, 25, 57, 135, 194, 464; după Hasdeu, *baltă* derivă direct din slavă, *Etym. magnum*, III, 2401). *Băl*, *bălan*, *bălaur*, *mălai*, *melc*, *mosoc*, *nană*, *stăpîn*, *stejar*, *stînă*, *zîmbru* sînt, după Cihac, de origine slavă (*Dict. d'étym. daco-rom., élém. slaves*, 6, 7, 184, 192, 204, 210, 361, 366, 473). *Bară* trebuie să fie de asemenea slav (v. Miklosich, *Etym. Wörterb. der slav. Spr.*, 7, s.v. *bara*; cf. G. Meyer, *op. cit.*, 33). *Burghiu*, *cătun*, *ciomag*, *covată*, *iele*, *leş*, *leşin*, *ravac* sînt turceşti, după L. Şăineanu, *Elem. turceşti...*, Bucureşti, 1885, 19, 25, 32, 35, 61, 85, 120. Aceeaşi origine o atribuie Şăineanu cuvîntului *ciocîrlie*, dar s-ar putea foarte bine să avem a face aici cu un derivat de la *cioc*. *Argea* poate să fi fost introdus din greacă prin intermediul latinei (ἄργελλα = **argella*). *Sosesc*, *maldac* şi *traistă* sînt împrumuturi mai recente din greacă (v. pentru cel dintîi Cihac, *op. cit.*, 700; pentru *maldac*, *ibid.*, 672; G. Meyer şi Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VI, 621; referitor la *traistă*, G. Meyer, « Indogerm. Forschungen », II, 441 şi urm.). *Băsău* şi *dobă* sînt de origine maghiară (Cihac, *op. cit.*, 480, 495).

38

În sfîrşit, rămîn unele cuvinte a căror etimologie e mai greu de stabilit. Fără îndoială că *bag* nu este latinul **vadare*, cum spune Hasdeu (*Etym. magnum*, III, 2334). Nici *sîmcea* nu poate veni de la **senticella* (Cihac, *Dict. d'étym. daco-rom., élém. lat.*, 254). *Brîu*, *cioară*, *şopîrlă* se apropie de albanezul *bres* (*brents*), *sōrε*, *šapi*, dar ne este greu să le stabilim filiaţia (G. Meyer, *op. cit.*, 46, 390, 399). *Bordei*, *bortă*, *cocioabă*, *cujbă*, *doină*, *dolcă*, *dulău*, *gîde*, *hojma*, *iazmă*, *năsărîmb*, *(ne)ghiob*, *ortoman*, *sălduş* sînt considerate de Cihac de origine slavă (*Dict. d'étym. daco-rom., élém. slaves*, 23, 54, 76, 98, 104, 111, 139, 146, 215, 230, 447;

pentru *sălduș*, v. « Romanische Studien », IV, 150; cf. pentru *doină* și Meyer-Lübke « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 145); nu putem totuși să le considerăm ca atare. Nici *țurcă* nu e slav, cum spune Șăineanu, *op. cit.*, 35. *Culbec* ar fi, după Cihac, de origine turcă (*Dict. d'étym. daco-rom., élém. slaves*, 569), dar această etimologie este destul de îndoielnică. Tot atît de obscure sînt *başardină*, *burtucă*, considerate de același autor ca maghiare (*ibid.*, 481, 486), și *brînză*, a cărui etimologie e căutată de unii filologi în germană (cf. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, 247).

Cît despre schimbarea de sens pe care a suferit-o *afund*, nu putem în nici un caz să o atribuim unei influențe ilirice. Este de ajuns să comparăm acest cuvînt cu formele corespunzătoare din celelalte limbi romanice, și nu vom mai admite o asemenea ipoteză. **Affundo* (**affundio*) este atestat în it., fr., sp., port. cu același sens ca în română (Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 307). *Barbatus* avea și în latină înțelesul de « bărbat »; astfel este folosit de Plautus. *Draco* apare nu numai în română cu înțelesul de « demon »; îl găsim, cu aceeași valoare, și în provensală (Schuchardt, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XX, 246; cf. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 73). *Orbus* se întrebuința și în latină cu înțelesul
39 de « orb », iar în afară de română, îl găsim cu acest sens și în celelalte limbi romanice (G. Körting, *op. cit.*, nr. 5761). *Ver* devenise în latină, fără îndoială, sinonim cu *aestas* (cf. derivatele sp. *braña*, *verano*; cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, III, 51-52). *Verso* apare în majoritatea limbilor romanice occidentale cu același înțeles ca în română. *Veșted* nu e nicidecum latinul *viscidus*, ci un derivat al lui *vescus*, așa încît schimbarea de sens presupusă de Miklosich nu mai există (cf. G. Meyer, *op. cit.*, 468). *Virtus* putea foarte bine să capete accepțiunea de « forță fizică » și de « duritate », din moment ce îl găsim cu primul sens și în vechea franceză.

În afară de elementele ilirice pe care le-am citat, unii filologi au crezut că pot descoperi și elemente celtice în limba română (v. At. Marienescu, la S. Liuba și A. Iana, *Topografia satului și hotarului Maidan*, Caransebeș, 1895, 179 și urm.). E un fapt de mult cunoscut că au existat celți în țările balcanice, dar influența lor asupra latinei orientale este o ipoteză care cu greu va putea fi dovedită. Filologia n-a descoperit, pînă acum cel puțin, nici un element celtic sigur în limba română, în afară, bineînțeles, de cele care pătrunseseră în latină. Chiar adj. *mare*, care prezintă o asemănare surprinzătoare cu celticul *mar* (cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 20), nu poate fi considerat celtic, deoarece avem mai multe motive să-l legăm de latinul *mas*, *marem*.

BCU IAȘI CENTRALĂ

CAPITOLUL III

LATINA

9. Limba romînă, așa cum se prezintă astăzi, ne arată în chip neîndoios că romanizarea teritoriilor pe care s-a născut trebuie să fi fost foarte intensă. Tot ce are ea mai caracteristic poartă o pecete pur latină. Dar oricît de numeroase ar fi elementele străine care au pătruns mai ales în lexicul său, limba romînă n-a suferit schimbări prea multe în fondul ei primitiv; ea și-a păstrat caracterul de idiom romanic, cu toate împrejurările, uneori puțin favorabile, în care s-a dezvoltat.

E drept că nu putem cunoaște în toate detaliile latina transplantată în regiunea Dunării, pentru a face mai ușor compararea ei cu romîna; dar ultimele rezultate ale filologiei romanice ne vor permite să fixăm, într-o oarecare măsură, trăsăturile cele mai importante ale acestei latine care trebuie considerată la baza limbii romîne și a celorlalte limbi romanice. Cu siguranță că se va ajunge, cu timpul, să se definească mai bine vorbirea coloniștilor din diferitele provincii ale Imperiului roman și să se cunoască mai îndeaproape punctul de plecare al limbilor romanice. Atunci va fi mai ușor de făcut deosebirea între ceea ce provine direct din latina vulgară în fiecare din aceste limbi și ceea ce trebuie considerat ca fiind de origine mai recentă. Astfel se va putea urmări mai îndeaproape drumul parcurs de toate limbile romanice din epoca în care latina a fost transplantată în provinciile în care s-au dezvoltat acestea și pînă în zilele noastre. Deocamdată, trebuie 41
să ne mulțumim cu ceea ce ne-au oferit pînă acum datele lingvisticii despre acest subiect și vom vedea că există în această privință o serie de fapte care trebuie considerate ca definitiv cîștigate pentru știință. Atunci cînd vom fi reușit să stabilim particularitățile latinei vorbite de locuitorii țărilor balcanice, atît cît pot fi reconstituite astăzi, multe probleme importante din istoria formării limbii romîne vor putea fi rezolvate.

Într-o lucrare publicată în 1896, *Neugriechisch und Romanisch*, G. Körting s-a străduit să arate în ce măsură s-au depărtat limbile romanice de latină; dar concluziile la care ajunge autorul sînt lipsite de orice valoare. Asemenea studii nu pot duce la nimic precis, mai ales cînd se ia ca termen de comparație latina clasică, așa cum a făcut Körting. Dacă latina vulgară ne este mai bine cunoscută de cîtva timp, aceasta nu înseamnă de loc că putem ști în ce măsură s-a îndepărtat fiecare dintre limbile romanice de limba latină. Sînt încă destui termeni de comparație care ne scapă și ar fi temerar să mergem mai departe decît ne permit datele actuale ale filologiei romanice. Cf. Ov. Densusianu, « Romania », XXVI, 284-290.

10. Astăzi se admite, în general, că toate limbile romanice au la bază aceeași limbă latină care a fost vorbită de la un capăt la altul al Romaniei. Majoritatea filologilor sînt de acord să considere acest fapt pe deplin stabilit și îl iau ca punct de plecare al tuturor cercetărilor de istorie a limbilor romanice. Într-adevăr, nimic nu ne îndreptățește să credem că latina care a fost transplantată

în provinciile din Imperiul roman era împărțită în dialecte și, în consecință, unele fenomene care deosebesc azi limbile romanice trebuie să dateze din epoca latină. Coloniștii stabiliți în Dacia, de exemplu, vorbeau fără îndoială latina care se folosea în secolul al II-lea al erei noastre în toate țările dependente de Roma. Această latină oficială era întrebuințată în comerț, în administrație și în toate celelalte relații dintre cetățeni; ea trebuia, în general, să aibă pretutindeni un caracter unitar. Schimburile continue dintre diferitele părți ale imperiului și mai ales ascendentul considerabil pe care-l exercita capitala asupra coloniilor
42 erau menite să împiedice fărîmițarea dialectală a latinei. N-ar putea fi vorba deci de o latină provincială, proprie fiecăreia dintre țările romanizate. Dacă scriitorii latini insistă, uneori, asupra particularităților lingvistice care caracterizează graiul cutărei sau cutărei provincii, iar unii istorici ne spun, de exemplu, că împăratul Septimiu Sever nu s-a putut debarasa niciodată de accentul său african și că Adrian a fost ironizat pentru un discurs ținut în Senat, care trăda originea sa spaniolă (*Scriptores historiae Augustae, Sept. Sev.*, XIX; *Hadr.*, III), aceasta nu poate nicidecum să dovedească, lucru care a mai fost observat, că latina care se folosea în Spania, în Africa sau în alte părți se deosebea mult de cea din Italia. Asemenea mărturii ne arată pur și simplu că felul de pronunțare al latinei literare putea să varieze de la o țară la alta și că un spaniol avea alt accent decît o persoană născută în Italia. Este de altfel un fapt care nu are nimic extraordinar și ar fi îndrăzneț să tragem concluzii despre existența unei latine vulgare proprii fiecăreia dintre provinciile Imperiului roman.

Dar, dacă motive puternice ne obligă să admitem unitatea latinei vulgare ca principiu fundamental pentru orice investigație științifică în legătură cu originea limbilor romanice, trebuie totuși să recunoaștem că există cazuri în care se impun unele restricții în această privință. Ar fi himeric să ne închipuim că nu există nici cea mai mică deosebire între latina din secolul al II-lea, transplantată în Dacia, și cea care se vorbea la aceeași dată la Roma sau la Cordoba. Ar fi un fenomen unic în istoria limbilor și nimeni n-ar putea să susțină un lucru atît de neverosimil. Cum s-ar putea crede că toți legionarii care au cucerit Dacia pronunțau latina absolut în același fel ca locuitorii Galiei sau ai Spaniei? De asemenea, ar fi de mirare să nu fi fost aduse la nordul Dunării, de către coloniștii lui Traian, unele cuvinte care suferiseră anumite schimbări fonetice, ca, de exemplu, o metateză sau o asimilare, dar care n-avuseseră încă timp să se răspîndească în această formă în celelalte provincii. De asemenea, nu trebuie să uităm că în fiecare limbă există cuvinte și construcții sintactice care, în aceeași
43 epocă, apar mai des într-o regiune decît în alta. Prin urmare, n-ar fi nimic extraordinar să presupunem că latina transplantată în Peninsula Balcanică putea să conțină, din punct de vedere lexical și sintactic, forme care nu erau folosite cu aceeași frecvență în celelalte țări ale Romaniei. Pe de altă parte, putem admite și contrariul, adică faptul că multe fenomene care existau în alte părți și erau adînc înrădăcinate în limbă nu au pătruns cu aceeași vitalitate în latina balcanică. În special în ce privește lexicul, trebuie să observăm că se întîmplă adesea ca unele cuvinte introduse dintr-o limbă străină să fie întrebuințate numai într-o parte a domeniului limbii în care au pătruns. Coloniștii veniți în Dacia au putut deci să aducă cu ei cuvinte împrumutate din greacă sau iliră, care au rămas însă necunoscute locuitorilor unei provincii ca Galia sau Spania.

Este vorba aici de diferențe locale pe care nimeni nu va îndrăzni să le conteste, deoarece sînt inerente oricărei limbi care n-a încetat să fie vorbită. Dar aceste diferențe nu sînt destul de numeroase pentru a ne îndreptăți să tragem concluzia că latina vulgară era împărțită în dialecte. Asemenea diferențe nu sînt de loc de natură să schimbe, în măsura în care se crede uneori, aspectul unei limbi; ele sînt simple nuanțe care introduc o oarecare varietate în constituția unei limbi și care, în orice caz, n-ar putea fi considerate ca deosebiri dialectale. Oricare ar fi interpretarea care se dă azi cuvîntului « dialect », nu credem să existe lingviști care să califice drept « particularități dialectale » cele mai neînsemnate deosebiri care se constată în formele aceleiași limbi. Din această cauză, credem că numeroasele discuții în legătură cu existența sau inexistența dialectelor în latina vulgară sînt foarte adesea inutile, deoarece se bazează pe o neînțelegere: se dă cuvîntului « dialect » o accepțiune prea largă și desigur falsă. Dacă se admite că latina vulgară prezenta, ici și colo, unele mici diferențe care o făceau să varieze după regiuni, aceasta nu poate dovedi în nici un caz că ea era 44
împărțită în dialecte. Nu există limbă care să fie unitară în sensul absolut al cuvîntului și dacă înțelegem unitatea unei limbi în acest fel, nu va mai trebui să vorbim de existența dialectelor în latina vulgară.

Teoria unității latinei vulgare a fost apărată mai ales de Meyer-Lübke: « Einheit ist, so meine ich mit Andern, eine der ersten Erfordernisse fürs Vulgärlateinische; nur wo zwingende Gründe vorliegen, ist davon abzugehen... », « Zeitschr. f. rom. Phil. », IX, 235. Într-o lucrare apărută în 1882, *Die lokalen Verschiedenheiten der lat. Spr.* (cf. articolul aceluiași autor, *Was ist Vulgärlatein?*, publicat în « Verhandl. der XL-ten Versamml. deutscher Philologen ». Leipzig, 1890, 385-392), K. Sittl s-a străduit să combată această teorie, dar fără succes (cf. G. Meyer și Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VI, 608-628). Argumentele aduse de el pentru a dovedi existența dialectelor în latina vulgară nu aveau o bază solidă și nu au putut schimba cu nimic părerea dominantă a filologilor. Teza lui Sittl a fost reluată, în ultimul timp, cu mult mai multă competență, de G. Mohl, în lucrarea pe care am mai citat-o, *Introd. à la chron. du lat. vulg.* Admițînd că « *le principe de l'unité du latin vulgaire... doit rester l'axiome fondamental de toute étude sérieuse sur les origines des langues néo-latines...* » (p. 23), Mohl vrea să arate în această lucrare că latina vulgară nu era atît de unitară cum se credea pînă atunci. Examinînd mai îndeaproape fiecare limbă romanică, se pot descoperi, spune Mohl, destule fenomene care nu puteau fi generale în latina vulgară. Astfel, cutare sau cutare limbă romanică ne oferă particularități care erau proprii latinei arhaice sau vreunui dialect arhaic, dar care nu s-au generalizat niciodată în latina care s-a vorbit de la un capăt la altul al Romaniei. Ar fi deci o iluzie să credem că latina vorbită într-o regiune nu se deosebea prin unele trăsături, destul de importante uneori, de latina care se vorbea în alte părți. Teza lui Mohl poate fi justă în unele cazuri, dar nu trebuie să-i exagerăm concluziile. Faptele adunate de învățatul filolog, chiar dacă le admitem fără nici o rezervă, nu pot confirma nicidecum teoria « polidialectală » a latinei; ele sînt prea puțin importante ca să ateste diviziunea latinei în dialecte. Faptul că dialectele italice au exercitat o oarecare influență asupra vorbirii din Latium care le-a înlocuit nu poate fi negat; dar faptul că vechea fărîmițare dialectală a Italiei s-a reflectat în latină constituie o latură a teoriei lui Mohl care ni se pare cu totul contestabilă. La fel de îndoielnică este, în majoritatea cazurilor admise 45
de Mohl, și supraviețuirea de elemente umbriene, osce etc. în limbile romanice. Și aici ar trebui să se facă distincție între diferitele limbi romanice. Unele fenomene caracteristice limbii umbriene sau osce s-au putut păstra în diferite regiuni din Italia, dar răspîndirea lor în afara peninsulei nu se putea efectua așa de ușor cum crede Mohl. Un dialect normand, de exemplu, ca să luăm un termen de comparație mai evident, poate transmite unele particularități francezei din centru care amenință să-l înlocuiască, dar aceste particularități nu vor apărea decît în

vorbirea locală, rezultată din contopirea acestui dialect cu franceza; ele nu vor reuși decît cu totul excepțional să se răspîndească în alte părți și să pătrundă în franceza generală. Ni se pare deci riscant să afirmăm că « *c'est dans la prononciation sabine, volsque, hernique, pélignienne, osque, marse, picénienne, falisque qu'il faut chercher la cause première des langues romanes, et c'est dans ces dialectes qu'il faut rechercher les premiers germes de cette forme nouvelle de la latinité* » (Mohl, *op. cit.*, 16).

11. Dacă privim acum latina vulgară din punct de vedere cronologic, trebuie să distingem mai multe perioade în istoria dezvoltării sale. Nimeni n-ar putea contesta că latina din epoca imperială se deosebea în multe privințe de cea care se vorbise în timpul Republicii. Legionarii care au cucerit Pannonia sau Dacia vorbeau fără îndoială o limbă destul de îndepărtată de aceea a primilor coloniști din Sardinia. Rămîne doar să stabilim mai în amănunt prin ce se deosebea latina din secolul al II-lea e.n. de cea din secolul al III-lea î.e.n.; dar aici filologia se dovedește destul de neputincioasă; eforturile savanților pentru a elucida mai bine această chestiune n-au dat totdeauna rezultatele așteptate.

E cunoscută faimoasa teorie a lui Gröber, potrivit căreia fiecare limbă romanică ar reproduce latina care era folosită pretutindeni în momentul cuceririi țării în care e vorbită astăzi limba romanică respectivă. Sarda, de exemplu, ar reprezenta latina din secolul al III-lea î.e.n., după cum romîna ne-ar permite să reconstituim latina vorbită în secolul al II-lea e.n. Compararea limbilor ne-ar oferi deci, după Gröber, mijlocul de a data cu o precizie aproape mate-
46 matică fenomenele din latina vulgară. Astfel, « concordanța *a*) a sardei, *b*) a spaniolei, *c*) a portughezei, *d*) a catalanei, *e*) a provensalei, *f*) a francezei, *g*) a retoromanei și *h*) a romînei, în afară de *i*) italiană, ar dovedi existența unei forme în latina vulgară pînă la anul 100 e.n.; acordul *abcdefg-hi* ar atesta prezența unui fenomen pînă la începutul secolului I e.n.; acordul *abcdef-ghi* ar confirma de asemenea folosirea unei forme pînă în momentul cuceririi Galiei » etc.

Prezentînd în acest fel lucrurile, Gröber credea că a găsit cheia istoriei latinei vulgare, iar teza sa putea să fie seducătoare; un timp, ea s-a bucurat chiar de aprobarea mai multor filologi. Critica a arătat însă, în ultima vreme, cît de greu de susținut era o asemenea teorie. Examinate mai de aproape, lucrurile sînt mult mai complicate decît credea Gröber. Oricît de adevărată ar fi pînă la un punct ideea că sîmburele fundamental al unei limbi romanice trebuie să reprezinte, în ultimă analiză, latina adusă de primii coloniști în țara în care apare astăzi această limbă, nu putem afirma totuși că la baza limbilor romanice stă exclusiv acest « substratum » latin primitiv care a fost introdus în provincii în momentul cuceririi lor. Primul element latin al unei țări cucerite de romani a fost desigur alimentat ulterior printr-un continuu flux de imigranți, care aduceau în noua colonie limba vorbită în restul imperiului. Unele schimbări lingvistice produse în Italia pătrundeau astfel în provincii prin intermediul noilor coloniști care veneau să se așeze aici. În aceste condiții, o dezvoltare lingvistică independentă a țărilor romanizate devenea imposibilă, pentru că ea era împiedicată de contactul neîntrerupt cu Roma.

Fără îndoială că legăturile provinciilor cu metropola nu au fost aceleași pe toată întinderea imperiului și în toate epocile istoriei romane. Importanța comercială și militară a unei provincii avea să hotărască, în primul rînd, frecvența mai mică sau mai mare a relațiilor sale cu centrul. Pe de altă parte, au existat

regiuni care s-au izolat curînd de dezvoltarea generală a vieții romane. Dar cu 47
toate aceste împrejurări, care nu pot fi neglijate într-un studiu special al romanizării fiecărei țări, trebuie să recunoaștem, ca teză generală, că relațiile cu Italia au împiedicat păstrarea latinei în provincii, așa cum era ea la începutul romanizării lor. Ar fi deci o iluzie să credem că sarda sau spaniola reprezintă dezvoltarea latinei vulgare vorbite în secolul al III-lea sau al II-lea e.n. Ar însemna să nesocotim modul în care s-a răspîndit latina în afara Italiei și să închidem studiul unei limbi în formule preconcepute.

Aplicînd aceste observații la studiul limbii romîne, se va ajunge la concluzia că elementele care stau la bază nu pot proveni numai din latina epocii lui Traian. Și astăzi mai stăruie unii să creadă că romîna ne oferă imaginea cea mai pură a ceea ce era în secolul al II-lea e.n. limba vorbită în general de legionarii romani. Or, după cele spuse mai sus, nimic nu ne îndreptățește să credem că în Dacia, ca și în alte părți, latina a rămas, după cucerirea țării, izolată de evoluția lingvistică ce a avut loc în celelalte provincii. Graiul adus de primii coloniști în Dacia trebuie să fi fost influențat de latina folosită în celelalte părți ale imperiului în așa fel, încît particularitățile care îl caracterizaseră la începutul secolului al II-lea au fost modificate fără încetare sub acțiunea latinei introduse de noii imigranți.

Faptele expuse mai sus, în primul capitol, nu ne permit să credem că romîna are la bază exclusiv latina din Dacia. Germenii limbii romîne trebuie căutați în graiul primilor romani stabiliți în Iliria. Ca « substratum » latin al limbii romîne trebuie să considerăm diferitele straturi de limbă latină care au fost aduse în țările dunărene și, în cele din urmă, în Dacia. Fiind răspîndită în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice și reînnoită continuu începînd din secolul al III-lea î.e.n., latina care stă la baza limbii romîne nu poate reprezenta limba dintr-o singură epocă a istoriei romane și a unei singure țări a Europei orientale. În 48
consecință, limba romînă nu are importanța ce i s-a acordat în studiile cronologice asupra latinei vulgare, deoarece elementele pe care le conține nu provin numai din latina adusă în Dacia în secolul al II-lea e.n.

Teoria cronologică expusă mai sus a fost formulată de G. Gröber în « Archiv für lat. Lexikogr. », I, 351 și urm. Ea a fost puternic contestată de M. Kawczyński, *Studyja románskie*, Cracovia, 1886, 22 și urm.; cf. și Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 3, 238 și urm.

12. Compararea latinei vulgare cu latina clasică, cel puțin în măsura în care o putem face astăzi, ne duce la concluzia că limba vorbită în epoca imperială nu se depărta prea mult de aceea care ne-a fost păstrată în monumentele literare. Una din cele mai false concepții, și care totuși a mai găsit apărători, este că latina vulgară ar trebui să fie considerată aproape ca o limbă aparte în raport cu latina clasică. Oricare ar fi deosebirile dintre limba scrisă și cea vorbită la Roma sau în altă parte, nu trebuie să exagerăm importanța lor și să credem că ele fac, din latina vulgară și din latina literară, două limbi diferite. Limba scrisă și vorbirea populară aveau același fond primitiv, iar asemănările care le apropiau una de alta au rămas totdeauna mult mai numeroase decît deosebirile care le despărțeau. Latina cultă izvorîse din latina vorbită și toate trăsăturile ei mai importante se trăgeau, în ultimă analiză, din aceasta. Fiind, în general, mai conservatoare decît vorbirea populară care se modifică neîncetat, ea a păstrat un

caracter mai arhaic; dar, în schimb, datorită influențelor literare pe care le-a suferit și datorită muncii stăruitoare a gramaticilor, ea a primit elemente care n-au pătruns niciodată în latina vulgară. Pe de altă parte, limba populară, cu toate schimbările survenite în structura sa internă în decursul veacurilor, a putut păstra uneori fenomene care caracterizează latina arhaică sau vechile graiuri
49 italice, dar care nu se mai găsesc la scriitorii clasici. Aici trebuie căutate deosebirile cele mai importante care existau între latina vorbită și latina scrisă. Deosebiri asemănătoare se găsesc pretutindeni unde a existat o literatură și ar fi inutil să vorbim de o latină vulgară mult diferită de latina clasică.

În studiul său *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890, 31, M. Bonnet combate, pe bună dreptate, opinia celor care consideră latina vulgară și latina clasică ca două limbi deosebite. Autorul forțează totuși interpretarea faptelor atunci cînd reduce aproape la nimic diferențele dintre latina vorbită și latina scrisă. Cf. și E. Gorra, *Lingue neolatine*, Milano, 1894, 40 și urm., care reia teoria savantului francez, pentru a o exagera mai mult.

Ceea ce trebuie să fi contribuit în special la păstrarea unei oarecari unități între vorbirea populară și limba scrisă a fost influența școlilor și a literaturii. În Italia, ca și în provincii, poporul nu a rămas complet izolat de cei ce vorbeau o limbă mai pură, mai elegantă. Romanii, ce e drept, nu aveau învățămînt obligatoriu și nici presa care astăzi ușurează într-o măsură atît de mare apropierea dintre intelectuali și masele mai largi ale populației; dar condițiile lor de viață ofereau totuși unele mijloace pentru propagarea limbii literare în clasele de jos ale orașelor sau satelor. Cei care se înrolau în armată reușeau pînă la urmă să introducă în vorbirea lor unele forme cu un caracter mai literar, pe care le auzeau la ofițerii lor. Relațiile cu reprezentanții puterii centrale, contactul mai mult sau mai puțin frecvent cu funcționarii din diferite categorii trebuiau să aibă de asemenea oarecare influență asupra vorbirii claselor de jos. Totuși influența cea mai adîncă în această privință au exercitat-o mai ales școlile. În primele secole ale erei noastre, aceste așezăminte de cultură deveniseră foarte numeroase și tineri din toate părțile veneau să urmeze cursurile profesorilor întreținuți de un oraș sau de altul. Aci, sub conducerea profesorilor, ei se străduiau
50 să-și schimbe felul de a vorbi căpătat în familiile lor. Învățarea gramaticii, citirea autorilor clasici, conversațiile cu profesorii și controlul exercitat de ei asupra pronunțării și a construcțiilor care li se păreau greșite, au reușit, după cîtva timp, să corecteze vorbirea tinerilor romani. În felul acesta, multe forme literare impuse de preceptori erau adoptate de elevi, care, după terminarea școlii, se întorceau acasă cu o limbă mai îngrijită și mai bogată în expresii decît aceea cu care veniseră la școală. E ușor de închipuit ce influență trebuie să fi avut acești propagatori ai culturii romane în mediul în care aveau să se stabilească și cum latina literară pătrundea pe această cale în colțurile cele mai retrase ale unei provincii și introducea unele modificări în vorbirea poporului, atenuînd deosebirile dintre limba vorbită în general și limba cultă.

Rolul școlilor în acest proces de curățire a latinei vulgare nu a fost același în toate provinciile Romaniei. În unele țări, ca Galia și Spania, învățămîntul a putut pătrunde mai adînc în straturile sociale ale populației, datorită numeroaselor școli care au fost întemeiate acolo. Profesorii angajați la aceste școli își dădeau multă osteneală pentru a dezvolta gustul literar al elevilor lor și pentru a-i

familiariza cu latina clasică. Se ajungea astfel ca latina să fie uneori mai bine păstrată în aceste regiuni decît în Italia, iar un gal reușea să se exprime într-o latină mai pură decît cea care se auzea adesea chiar în țara de baștină a latinei. Cu totul altfel trebuie să se fi petrecut lucrurile în provinciile Europei orientale, unde învățămîntul n-a fost niciodată atît de bine organizat și răspîndit ca în occident. Într-adevăr, nu găsim aci nici o școală care să fi putut rivaliza cu celebrele instituții de la Bordeaux, Cordoba etc. Romanii nu găseau necesară întemeierea mai multor școli în aceste țări, unde locuitorii primitivi, mai înapoiați decît cei din Galia, de exemplu, puteau să fie romanizați și prin alte mijloace, fără ajutorul unui învățămînt mai dezvoltat. Școlile care erau întreținute în cîteva orașe din orient și a căror existență nu ne e confirmată decît pentru Pan- 51
nonia (*C.I.L.*, III, 962; cf. Budinszky, *Die Ausbreit. der lat. Sprache...*, 178; J. Jung, *Römer und Romanen...*, 143) trebuie să fi avut un caracter destul de elementar, iar influența lor în opera de romanizare a țărilor dunărene n-a putut fi prea mare. Această împrejurare nu trebuie să fie nesocotită în studiul latinei din Peninsula Balcanică, deoarece, așa cum am mai observat, ea poate să explice unele dintre particularitățile care deosebesc romîna de celelalte limbi romanice. Lipsa unui număr mai mare de școli în țările balcanice a avut drept consecință faptul că latina vulgară a continuat să se dezvolte independent de preocupările literare care existau în alte părți, iar influența scrierilor asupra vorbirii poporului a fost aici mult mai redusă decît în celelalte părți ale Imperiului roman. Așa se explică de ce romîna nu prezintă un număr atît de mare de forme latine literare ca celelalte limbi romanice; iar dacă găsim în ea unele urme ale acestor forme, poate că trebuie să le considerăm ca aparținînd latinei care a fost adusă în regiunile Dunării. Se poate, pe de altă parte, ca unele forme literare introduse în latina occidentală să fi pătruns în mod indirect în orient, pînă la o dată relativ recentă, prin intermediul coloniștilor veniți din Italia sau din alte părți pentru a se așeza în Dacia și în celelalte provincii dunărene.

Cu privire la influența exercitată de școli, de serviciul militar etc. în procesul de curățire a latinei vulgare, v. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 67, 151 și urm., care a reluat și a dezvoltat ideile cam vagi și unilaterale exprimate odinioară de F. Eissenhardt, *Römisch und Romanisch*, Berlin, 1882. — Cum am mai observat în repetate rînduri, neștiutorii de carte par să fi fost destul de numeroși în Dacia. În *tabulae ceratae* găsite în Transilvania sînt menționate persoane care nu știau să scrie (*C.I.L.*, III, 948-949).

13. Latina care stă la baza limbii romîne nu ne apare numai ca mai puțin impregnată cu elemente literare; pe lîngă asta, ea mai are și un caracter rustic. Nu credem ca cineva să fi observat vreodată acest lucru, deși el apare în mod evident. Examinarea cuvintelor latinești păstrate în limba romînă ne arată că ele se referă mai ales la viața de țară. Tot ce ne-ar putea arăta o 52
organizație socială mai complicată și o cultură mai avansată nu a lăsat urme vizibile în elementele latine ale lexicului romîn. Nu găsim în el, ca, de exemplu, în franceză sau italiană, toți acei termeni caracteristici care ne evocă viața marilor orașe, activitatea acelor centre pline de mișcare, cu toate ideile pe care le implică. Această particularitate se explică prin faptul că romînii reprezintă mai ales populația latină a Peninsulei Balcanice care s-a menținut la țară. Elementul urban nu a intrat decît într-o măsură foarte mică în constituția poporului romîn. În epoca invaziilor, acest element trebuie să fi fost foarte redus, fie din cauza

emigrărilor în alte țări, fie pentru că locuitorii părăseau orașele în masă ca să se retragă în locuri unde puteau fi mai adăpostiți împotriva incursiunilor barbare. La sudul Dunării, elementul romanic al marilor orașe a slăbit mai mult și a dispărut în mare parte din cauza autorității din ce în ce mai mari pe care au căpătat-o cu timpul grecii, iar mai tîrziu slavii, în treburile politice. La nord, un eveniment bine cunoscut a produs, de timpuriu, aceleași efecte. Abandonarea Daciei de către administrația și legiunile romane, în epoca lui Aurelian, a avut drept consecință dezorganizarea orașelor. Cei care au rămas în țară reprezentau mai ales populația rurală, legată de pămînt, care ducea o viață mai simplă. În aceste condiții, graiul roman balcanic trebuia neapărat să piardă majoritatea termenilor care se refereau la o cultură mai dezvoltată. El a păstrat astfel o pecete mai rustică, pe care o regăsim în majoritatea elementelor latine din romînă.

14. Considerațiile generale expuse mai sus corespund faptelor lingvistice stabilite de ultimele cercetări de filologie romanică. Ele sînt confirmate de tot ce știm astăzi despre latina vulgară, așa cum a fost reconstituită de latiniști și romaniști cu trăsăturile ei cele mai importante.

53 Studiul aprofundat al textelor în care s-a păstrat o latină mai mult sau mai puțin apropiată de vorbirea populară și cercetarea inscripțiilor ne-au adus, în ultimul timp, informații prețioase pentru istoria latinei vulgare. Ca izvoare directe, inscripțiile ne oferă adeseori faptele cele mai sigure pentru confirmarea cutărui sau cutărui fenomen din latina vulgară; ele constituie, apoi, singurul mijloc de a studia direct latina acolo unde ne lipsește orice document scris din epoca romanilor. Redactate într-un stil mai mult sau mai puțin literar și în acea limbă aproape invariabilă în toate regiunile și consacrată prin tradiție, inscripțiile nu prezintă totuși un număr atît de mare de particularități lingvistice interesante pentru istoria latinei vulgare, așa cum ne-am putea închipui aprioric. Parcurgînd miile de inscripții publicate pînă acum, nu reușim decît rareori să descoperim, ici și colo, unele lucruri care au scăpat gravorilor, prea preocupați, în general, să întrebuințeze o limbă cît se poate de corectă. Pe de altă parte, ar fi o iluzie să căutăm în inscripțiile unei provincii oarecare, cel puțin pînă la o anumită dată, fenomene lingvistice proprii acestei provincii și care n-ar fi existat niciodată în celelalte țări din imperiu. Tot ce se poate cere inscripțiilor nu este descoperirea unei latine provinciale, ci confirmarea anumitor particularități ale latinei vulgare pe care trebuie să o considerăm la baza tuturor limbilor romanice.

Dar dacă mărturia inscripțiilor este dintre cele mai prețioase pentru studiul latinei vulgare, nu trebuie să ne însușim fără discernămînt tot ce ne oferă acestea. Nu este de ajuns să aflăm în inscripții o formă nemaiîntîlnită altundeva, pentru a o atribui fără nici un control limbii latine. Se poate foarte bine ca o asemenea formă, care prezintă un fenomen interesant pentru studiul limbilor romanice, să nu fie decît o simplă greșeală de gravor. Greșelile din monumentele epigrafice latine sînt destul de numeroase și ele dau loc adesea la asemănări surprinzătoare cu limbile romanice. Astfel, ca să nu citățm decît un caz,
54 într-o inscripție din Dalmația găsim forma *pureremu* (*C. I. L.*, III, 9567), care oferă o asemănare curioasă cu istroromînul *pure*, cu *n* rotacizat. Trebuie oare să considerăm această formă ca un exemplu vechi al rotacizării lui *n*, fenomen atestat azi în istroromînă? Această ipoteză ar putea să tenteze pe un filolog în

căutare de noutăți, mai ales pentru că *pureremus* ne vine dintr-o regiune în care trecerea lui *n* la *r* este un fenomen cunoscut; dar pentru cei ce sînt obișnuiți cu greșelile gravorilor, *pureremu* nu poate fi decît o transcriere greșită a lui *puneremus* (*poneremus*). Cazuri asemănătoare ne arată cît e de periculos să clădim teorii pe exemple atît de izolate. Prezența unei forme într-o singură inscripție nu este de loc suficientă pentru a admite existența cutărei sau cutărei particularități în latina vulgară; pentru aceasta trebuie să avem mărturia mai multor inscripții.

În afară de aceste mijloace directe, compararea limbilor romanice poate de asemenea să ne ajute în studiul latinei vulgare. O formă care nu e atestată în monumentele epigrafice sau paleografice poate totuși să fie considerată ca existînd în latină, dacă ea apare în acele limbi romanice care au particularități ce nu pot proveni decît din latina vulgară. Eliminînd tot ceea ce este propriu fiecărei limbi romanice, ajungem în cele din urmă să reconstituim această formă cu trăsăturile sale primitive și cu aspectul pe care-l avea în latină. Această metodă e pe deplin justificată de însuși principiul fundamental al filologiei romanice și de tot ce se admite astăzi în privința legăturilor limbilor romanice cu latina. Ea nu este altceva decît aplicarea la studiul limbilor moderne a unui procedeu de mult folosit în lingvistica indo-europeană.

Metoda comparativă ne poate da rezultatele cele mai sigure în studiile de latină vulgară, cu condiția ca ea să fie folosită cu prudență. Ar însemna să abuzăm de o asemenea metodă, dacă am atribui latinei fenomene care aparțin în realitate dezvoltării ulterioare a limbilor romanice. Concordanța dintre două sau trei limbi romanice nu e totdeauna suficientă pentru a trage concluzia existenței în latina vulgară a unei particularități care le este comună. Trebuie mai întîi să ne întrebăm dacă o asemenea particularitate nu s-a putut produce independent în 55
fiecare dintre aceste limbi sau dacă nu a existat vreo influență a uneia din ele asupra celeilalte. Concordanța dintre romînă și italiană, de exemplu, nu poate să fie totdeauna concludentă în ce privește prezența, în latina vulgară, a unei forme comune acestor două limbi. Este posibil ca un fenomen să-și fi făcut apariția în italiană și să se fi transmis apoi în romînă. Italiana și romîna au continuat să rămînă în contact una cu alta mai multă vreme decît se crede de obicei și prin urmare ar fi riscant să punem pe socoteala latinei toate trăsăturile care le apropie.

Informațiile indirecte despre latina vulgară, izvorîte din compararea limbilor romanice, pot fi deci dintre cele mai prețioase, cu condiția ca această metodă să nu fie folosită decît acolo unde își găsește aplicare și să nu i se ceară decît ceea ce poate să dea.

Metoda comparativă întrebuințată de romaniști pentru reconstituirea formelor latinei vulgare a fost puternic atacată de K. Sittl, « Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Alterthumswissenschaft », LXVIII, 226 și urm., E. Seelmann, « Göttingische gelehrte Anzeigen », 1890, 665-687 și « Kritischer Jahresber. über die Fortschr. der rom. Phil. », I, 48 și urm. Cei doi filologi germani au contestat acestui gen de cercetări orice valoare, calificînd drept « Phantasiegebilde » latina reconstituită de romaniști. Afirmațiile lui Sittl și Seelmann sînt exagerate și au fost combătute pe bună dreptate. Cf. Miodoński, « Arch. f. lat. Lexikogr. », VIII, 146-149; Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XV, 281-284; cf. « Kritischer Jahresber. über die Fortschr. der rom. Phil. », III, 60; P. Geyer, « Jahresber. über die Fortschr. der kl. Alterthumswiss. », LXXXXVIII, 33 și urm.; v. și G. Gröber, « Arch. f. lat. Lexikogr. », I, 206, 213 și urm., și Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 21, care apără, pe bună dreptate, metoda folosită astăzi de majoritatea romaniștilor.

După cum am arătat mai sus, acordul exclusiv al romînei cu italiana nu poate să fie totdeauna concludent în ce privește existența unei forme în latina vulgară. Din această cauză, considerăm ca inadmisibilă teoria lui Mohl care crede că **noi*, **voi* pentru *nos*, *vos*, **clami* pentru *clamas* etc. erau cunoscute în latină încă din secolul al II-lea e.n. (*Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 229-230). În ce privește opinia susținută de alți filologi, după care asemănările romînei cu italiana trebuie să fie explicate prin prezența numeroșilor coloniști veniți
56 din Italia în Dacia cu ocazia cuceririi acestei provincii, o considerăm la fel de contestabilă. Se pare că printre coloniștii veniți în Dacia din toate provinciile imperiului, *ex toto orbe romano*, cum spune Eutropius, VIII, 6, italienii erau în număr mic (J. Jung, *Römer und Romanen...*, 106-107; cf. O. Seek, *Gesch. des Untergangs der antiken Welt*, Berlin, 1895, 324-325).

15. Ca să ne facem o idee despre latina din care s-a născut limba romînă, trebuie să examinăm deci, în primul rînd, inscripțiile. Vom trece în revistă aci particularitățile lingvistice pe care le-am putut găsi în monumentele epigrafice ale regiunilor unde, după părerea noastră, s-a dezvoltat limba romînă și vom vedea care sînt fenomenele ce deosebesc latina acestor inscripții de latina literară. Se va putea constata astfel dacă latina transplantată în Peninsula Balcanică conținea unele trăsături care se regăsesc azi în romînă și care nu sînt atestate în latina clasică.

Cercetarea amănunțită a inscripțiilor publicate în tomul III din *Corpus inscriptionum latinarum* ne-a permis să observăm mai multe forme pe care le citățm mai departe și care ne arată unele particularități interesante pentru istoria veche a limbii romîne. Această operație, care nu a fost încă făcută, trebuie să fie considerată ca punct de plecare al oricăror cercetări de latină balcanică și din acest motiv am crezut necesar să semnalăm tot ce se găsește mai caracteristic în inscripțiile din țările în care s-a format limba romînă. E de la sine înțeles că n-am notat decît ceea ce ni s-a părut important pentru fonetică, morfologie, sintaxă și lexic. Forme ca *ben* = *bene* 7453; *feit* = *fecit* 2627; *nestris* = *vestris* 7584; *quandam* = *quondam* 7508 nu au ce căuta în lista noastră, din moment ce ele nu pot fi decît greșeli de transcriere. Tot așa, ne-am abținut să semnalăm forme ca *ucxor* 2639; *vicxit* 2127; *ucssor* 7565; *Alexsander* 8727, *exs* 10316; *Maxsimo* 2766 *b*, *Maxsima* 3162 *a*, *Sexstus* 7438, *uxsori* 1849, *vixsi* 2835; *Maxssimunna* 8971; *visxit* 9533; *convixxit* 2225, *vixxit* 1201 etc., care nu pot dovedi nimic pentru
57 fonetică. Tot atît de neglijabile sînt cazurile în care, în loc de două consoane, gravorii au scris una singură: *anorum* 1895. *anis* 917, *anos* 2044; *Galicanus* 7736; *imunes* 7449 (cf. cazul invers *immaginifer* 8018). Scrieri ca *eiius* 1365, 1412, *piientissimae* 7702 pot fi interesante, deoarece ele reproduc mai bine pronunțarea obișnuită a romanilor, dar ele nu prezintă nimic caracteristic ca să le citățm alături de formele care se impun atenției noastre.

16. Vom da aici lista formelor pe care le-am întîlnit în inscripțiile Peninsulei Balcanice și care interesează îndeaproape studiul latinei care stă la baza romînei. Exemplele sînt clasate după natura particularităților lor. Cifrele indică numărul corespunzător din tomul III al *C. I. L.*, inclusiv suplimentul.

În ce privește *fonetica*, avem de semnalat următoarele particularități:

E = *a*: *Sevarina* 1669. = *i*: *Aurilius* 2010; *binefacta* 9623; *condicionim* 7526; *Crescis* (= *Crescens*) 2685; *descidise* (= *descendisse*) 7756; *didicavi* 3474; *ecliseae* 9585; *iminentium* 1984; *inferit* 9667; *macidonice* 2046; *mensis* 2233, 8563, 10577; *milis* 7921; *numiro* 7465; *rifecit* 1952; *Sineca* 10434; *tris* 10190; *Tritonis*

1968 *a*; *vixillarius* 7437. = *ae*: *abundequae* 781; *aea* 9770, *aeam* 2107, *aeius* 907, 1898, 2008, 3174, 7963, *aeorum* 1808; *aeredes* 2147; *benae* 8460; *collactanaeae* 8976; *diae* 9538; *maerenti* 8979 (cf. *mearitis* 8007); *pacae* 10237; *posuaerunt* 2147, *posuaerum* 8971; *quae* 781; *Quaeta* 7859, 10505; *sae* 7412; *Saecundus* 7437. *E* sincopat: *vetranus* 6364, 6366, 7444, 10198, *vetrano* 10229.

I = *e*: *benemerente* (= *benemerenti*) 2044, 7553; *Bretannicus* 711; *Carelao* (= *Charilao*) 9355; *conuge* (= *coniugi*) 7499; *cremine* (= *crimine*) 10190; *deposetio* 9576; *devebet* (= *debebit*) 9450; *Dometianus* 8147; *donavet* 2207; *duumvero* 7508; *ecne* (= *igne*) 10190; *enfelicissimis* 7431; *fecet* 3875, 8460, 9016, 9085; *futues* 10716; *infeliciseme* 2357; *karisseme* 3844; *latronebos* 8830; *menesteriis* 58
7693; *menestrabi* 1967, *menestravimus* 1968 *a*, *menestrabimus* 1968 *b*; *miletavit* 7453; *oreginem* 781; *ostes* 3800; *parcetur* 9623; *pendet* 3676; *pientesime* 10783; *quiescet* 9532; *semilem* 9623; *sene* 2208; *solvet* 10146; *stependiorum* 10506; *urdenaverunt* (= *ordinaverunt*) 9585; *tradedet* 9601; *Veneres* 9551; *Verginia* 2176, *Verginiae* 1992, *Verginio* 2393; *vixet* 3987; *volueret* 9508. Prezența lui *e* în loc de *i* în *condedi* 9546; *perdedi* 8447, *perdederunt* 8500; *reddedit* 7553, 7921, *reddedisset*, *tab. cer.* I, 2′, 927, *reddedisse*, *ibid.*, 1′, 925; *tradedet* 9601 se datorește lui *dedi*. = *u*: *lacrumas* 2197; *stupendia* 3558, *stupendiorum* 9796. *I* a căzut în: *Antonus* 7604; *conuge* 7499, *conugi* 7570, 8364. *I* sincopat: *domnae* 7671, 7833, *domne* 7690, *domnus* 2130, 10190, *domno* 7671, 7833, 8244.

O = *e*: *serori* 3174. = *uo*: *buotu* (= *votum*) 7595. = *u*: *annus* 2225, 2226, 2240, 2702, 3987, 6999, 9585; *consubrino* 1931, 8465; *corpura* 9567; *cunparabid* 9567; *edictu* 9973; *marmurium*, *marmuria* 633; *peccatur* 9527; *punere* 9585, *pureremu* 9567, *pusuerunt* 7457; *putita* 9623; *Victuri* 9516; *urdenaverunt* 9585.

U = *o*: *annoro* (= *annorum*) 2225; *Apoleius* 8667; *avomculo* 2370, *avonculo* 8465; *com* 3184, *con* 1926, 2385, 2425, 2436, 2702, 8460, 9002, 9508; *latronebos* 8830; *mano* 8910; *oxor* 9585, *oxsor* 9605; *quom* 8135; *suom* 10146; *tetoli* 9447; *titúlo* 7465, 7553; *tumolum* 9527; *vivos* 3625, 3875; *voltu* 8193; *votom* 10146. *U* căzut: *Antonis* 7453; *coige* 7524; *Gais* 7641; *Gaudentis* 7521; *qae* 8862; *Qinte* 2789; *qis* 2098, 9508; *co* 9713; *coque* 1537; *cot* 2107. *U* sincopat: *Herclianus* 7746, 8128, *Herclianis* 1303; *Procla* 1184, *Proclae* 3131, *Proclus* 1184, *Proclo* 737; *utriclariorum* 944, 1547 etc.

Y = *e*: *presbeter* 9554. = *u*: *iluricae* 8441; *Marturius* 1891; *Olumpius* 7325; *Palmura* 7693; *Prunicus* (= *Phrynichus*) 8438.

Ae = *ai*: *Ailius* 7532; *Aureliai* 1399; *Caicilia* 9391; *familiai* 7380; *Victoriai* 7640 etc. = *e*: *avie* 1754, 3678, 3871; *celum* 7407; *Cesaris* 7998; *care* 8547; *defuncte* 8938, 8971, 9220; *dulcissime* 8891, 8986, 9002; *filie* 1183, 1753, 8951; *infelicissime* 1761, 1860, 8563; *que* 1753, 1846, 7569, 8542; *socre* 2649; *terre* 59
8333; *Tertie* 1765 etc.

Oe = *e*: *pena* 9672.

Au = *a*: *Agustas* 9610.

Vocale în hiat: *ea*, *eu* = *ia*, *iu*: *avia* 9997 (cf. *avie* mai sus: *ae* = *e*); *Caesaria* 7532; *Heraclia* 7532; *marmuria* 633; *miaverit* 1966 (cf. grafia inversă: *eclisеae* 9585); *Bartolomius* 9625; *Capriolo* 9052; *consacranius* 2109; *extranium* 2082. *Ie* = *e*: *quescunt* 3551; *Queta* 2814, 3069, *Quaeta* 7869, 10505, *Quetus* 3002, *Queti* 2691, *Queto* 1661. *Oa* = *a*: *quad* 2835. *Ua* = *a*: *febrariis* 1968 *c*, *febraris* 1967, 1968 *b*; *septaginta* tab. cer. X, 948. *Ue* = *e*: *Maseti* (= *Mansueti*) 7437. *Uu* = *u*: *Ingenus* 915, 1237, 1510, 1695, 1835, 7681, 7732, 8180.

Metateză : *interpetrationem* 2880; *por* (= *pro*) 3493.

Epenteza unei vocale: *Dafine* 1834; *Fabericia* 2743; *frateres* 9735; *Gineus* 2147; *interantibus* tab. cer. VIII, 1′, 2′, 945, 947; *sacerum* 2743.

P = *b*: *conlabsum* 1164; *dilabsas* 1374 (cf. B).

B = *v*: *devebet* 9450; *Iacovus* 9625; *incomparavili* 9228; *lavoraverunt* 2112, 8591; *pravato* (= *probato*) 2007; *sivi* 684. = *p*: *supstrinxit* 7756 (cf. cazul de fonetică sintactică *op pietate* 6191).

V = *b*: *bectigalis* 1647, 8140; *belis* 9623; *bibi* (= *vivi*) 9927; *Bictore* 633, IV; *birginiam* 9567; *bixit* 2044, 9551, 9585, 9887, *bicsit* 628; *bos* 2509; *buotu* (= *votum*) 7595, *botum* 3156 *b*, *boto* 1677; *collocabi* 9508; *conparabit* 8742, *cunparabid* 9567, *comparaberunt* 9927; *Conserbo* 9262; *Flabius* 2328; *Iobi* 7595, *Iobiani* 9595; *menestrabi* 1697, *menestrabimus* 1968 *b*; *Minerba* 3136, *Minerbino* 2272; *Quadribis* 1440; *serbi* 2130, *serbo* 3188; *Silbanus* 633, IV, *Silbani ibid.*, *Silbano* 6439; *solbit* 3156 *b*, 7595 (?); *vibus* 8727, *vibi* 2654, *vibis* 8412. *V* căzut: *aunculus* 3363, *aunculo* 908, 8117; *clao* tab. cer. VIII, 1′, 945; *Faor* 8076, 14; *Festius* 846; *Flaus* 3221, 7761; *iuenis* 1871, *iueni* 1649; *Iuentio* 6212; σεγναι (= *signavi*) tab. cer. XXV, 2′, 959; *vius* 1617, 3060, 3334, 3399, 3403, 3581, 3806, 3809, 3817, 3865 etc.

M = *n*: *curan* 9623; *spen* 1854. *M* final căzut: *Aemilia* 1228; *annoru* 2521,
60 *annoro* 2225; *arca* 2108, 2226, 2233, 2240; *circu* 2341; *coiuge* 9567; *crudele* 8385; *dece* 2233; *dextera* 3576; *eiusde* 3352; *mea* 3576; *nove* 2210, 2612; *ordine* 1480; *pena* 9672; *Plotia* 1228; *posteriore* 9973; *prefectoru* 645; *rapta* 3397; *Renata* 9567; *septe* 2233, 7582, 8563; *sorte* tab. cer. III, 1′, 931; *statione* tab. cer. I, 1′, 925; *stipendioru* 2818; *sua* 9567; *suadere* 7436; *titulo* 7465, 7553; *totu* 7407; *tradita* 2108.

T = *d*: *adque* 764, 3228, 7868, 8135, 8385, 9632; *cunparabid* 9567; *ed* 8376 *b*; *idem* 1193; *quodannis* 754, 7436; *restituid* 2969. *T* final căzut: *audivi* 10 000; *de* 6399; *menestrabi* 1967; *pos* 917, 8910; *posui* 835, 7843, *posuerun* 2348, 9850, *posuaerun* 8971, *poserun* 9787; *solvi* 7535; *vixi* 1592 *a*, 7643, 8034, *vixsi* 9021.

D = *t*: *aliut* 8742, 8750, 9507, 9569; *at* 633, 1, 1968 *a*, *b*, 2386, 2397, 7505 7526 etc. (cf. *atventum* 9314); *eiustem* 8118; *quit* tab. cer. I, 1′, r. 3, 925, 927; *quot* 1041, 1899, 2208, 8196, tab. cer. I, 2′, 927; VI, 1′, 937; XXV, 1′, r. 2, r. 3, 959, *cot* 2107; *set* 686, 709, 754, 847, 3980, 7436, 7527, 9504 etc. *D* căzut: *aiutor* 2161. *Di* = *z*: *zaconus* 2654; *Zonysius* 3174 *a*; cf. *(et) ies* = *(et) dies* 2225.

S = *ss*: *Albonessium* 3049; *Porolissesis* 1437; *possuerunt* 7548. *S* final căzut: *Antiochu* 7791; *Apuleiiu* 3420; *Caesari* 7613; *Cassianu* 1761; *conditu* 9733; *Crescenti* 9520; *Demetriu* 7466; *duo* 9623; *eiu* 8345; *filiu* 835; *Germanu* 7484; *Iuliu* 7449; *Pompeiu* 2625; *pureremu* 9567; *Rufu* 10036; *Victori* 704, *Victuri* 9516.

N = *m*: *avomculo* 2370; *comventione* 9832; *flamem* 7664; *im* (în fața unei labiale) 1971, 3115; *imfelicissimi* 9228; *posuaerum* 8971. *N* căzut: *Albonessium* 3049; *Apulesis* 1437, *Apulesium* 7795; *benemereti* 6135, 7457, *benemeretibus* 2246; *Clemes* 6162; *coiux* 1438, 2352, 8166; *coiugi* 2232, 2238, 2279 etc.; *Constas* 3399, *Costas* 1194, *Costantia* 2147, *Costantio* 1967, *Costantilla* 8599; *coserva* 2137; *costituit* 3097; *cosulibus*, *cosulario* foarte des; *Cresces* 1225, 1359, 1764, 2690, 3215, 5, 7437, 8143, *Crescis* 2685; *curaverut* 3398; *defuctae* 2100, *defucto* 2348, 2360, 2690; *descidise* (= *descendisse*) 7756; *dispesato* 3035, *dispesator* 1997;
61 *doles* 8837; *Foresis* 1968 *a*; *Frotoni* 2981; *Hortesis* 7449; *infas* 2612; *libes* 1260, 1945, 2906, 3158 *a*, 7683; *Malvesis* 1437; *Maseti* (= *Mansueti*) 7437; *meses*

1860, 2007, 2584, 3265, 3542 etc., *mesum* 2162, *meserum* 2602, *mesibus* 811, 7421, 8013, 9266; *obseques* 3027; *paretibus* 7893; *pietissimae* 8012; *Porolissesis* 1437; *posuerunt* 9260; *remasisse* tab. cer. I, 1′, 2′, 925, 927; *Romanesis* 3215, 14; *Vales* 1690, 2696, 3393, 3640, 6130, 7437, tab. cer. VIII, 1′, 945; *Valetinus* 7688; *Vesclevesis* 3038, *Vesclevesi* 3058. Cf. grafiile inverse: *herens* 673; *memoriens* (= *memories*, *memoriae*) 2225; *quadragensimo* 3335. Poate că trebuie să punem în aceeași categorie *vinxit* (= *vixit*) 8389. *Vixit* ar presupune rostirea *visit* (cf. mai jos, X). *N* epentetic: *Incnatio* (= *Ignatio*) 7608.

R final căzut: *frate* 9029; *mate* 7465.

C căzut: *defunte* 9846, *defunto* 2137; 8934, *nantus* 1635, 4; *Vitoria* 2429. *C* intercalat: *Quincta* 9937. = *t*: *sartophagum* 9533, 9571, 9585, *sartofago* 8742. *C* înainte de *e* (*oe*) scris prin *qu*: *huiusque* 1115; *Quelie* (= *Coeliae* 2046); *queti* 10190.

H inițial căzut: *abere* tab. cer. I, 2r.; VIII, 2r., 3r., 925, 945, 947, *abui* 1846, *abuit* 7582; *ac* 9567; *astatum* 9973, *adstato* 7795; *eres* 2008, 10292, 10561, *eredis* 3164, *eredes* 10317, *aeredes* 2147; *Ilara* 9155; *onore* 10570, *onores* 7203; *orto* 2207; *ospite* 2013; *ostes* 3800; *unc* 9571. Cf. grafiile inverse: *hadiutrix* 3750; *heius* 3917; *hocidit* 3800; *Honesimus* 8379 etc.

Ph = *p*: *Bosporanorum* 7888; *Prunicus* (= *Phrynichus*) 8438.

X = *s*, *ss*: *coius* (= *coniux*) 9713; *Masimile* 6353, 8324; *vissit* 6424.

Ca particularități *morfologice*, amintim schimbarea de gen survenită la cuvîntul *fatum*, care este întrebuințat la genul masculin: *fatus* 1854, 3196 (cf. *fatum durus* 7584). Aceeași confuzie apare la cuvintele *corpus*: *hunc corpus* 9508; *monumentum*: *hunc monumentum* 9450; *sarcophagus*: *hoc sarcophagum* 2654; *sepulcrum*: *hunc sepulcrum* 8762, 9527. În loc de *mare*, găsim o dată *maris* 1899, probabil de genul feminin.

Trecerea de la o declinare la alta este atestată de *colegi* 7827 = *collegae*; 62
socra 7458, *socrae* 655 = *socrus*; *vasum* 7577, *vaso* 2214 = *vas*; *sinmestrum* 7547 = *semestre*. Formele *edictu* 9973, *mano* 8910 nu se încadrează aici. Prezența lui *u* în loc de *o* în primul cuvînt și a lui *o* în loc de *u* în al doilea se datoresc, foarte probabil, confuziei destul de frecvente a acestor sunete (v. mai sus *o* = *u*, *u* = *o*). La declinarea I găsim cîteva cazuri de genitiv în *aes* — *es*: *Aurelies Valentines* 3278; *memoriens* (= *memories*, v. mai sus, la fonetica lui *N*) 2225; *secundes* 8489; *Superes* 1096, 1154. Sînt interesante nominativele pl. în *-as*: *libertas* 2386; *duas filias*, *duas matres*, *advenas parvolas* 3551. Pentru nominativul singular al declinării a II-a, inscripțiile ne oferă formele mai rare *adsignato* 1322; *Alexandrus* 7532. Mai sînt de semnalat dativele sg. *generi* 8258, *Firmionis* 1905, *triumfatoris* 7611; abl. sg. *domu* 3353; genitivele pl. *mesum* 2162, *meserum* 2602 și dativele *dibus* 2100, 3089, 3221, 3274, *filibus* 7535, *natibus* 914, 7521.

Ca forme speciale ale pronumelui trebuie să notăm: *sibe* 1808, *qui* = *quae* 2225, 7454, 8563, 9533, 9551, *queius* 1846, *quem* = *quam* 3351, 8473 (cf. *aliquem* = *aliquam* tab. cer. 2 r., 3 r., 925—927); *qui* = *quis* 2117, 2226, 2509; *ipseius* 2240, *inpsuius* 2377; *alium* = *aliud* 658, 669, 684, 706, 2098, 10092.

La numeral, găsim nom. *dua* 633, 1 și gen. *dum* 2492.

Pentru studiul verbului am notat: *doleunt* 3362; *facunt* 3551; *posit* = *posuit* 1742, 1969, 2010, 2202, 2476, 2544, 2560, 2721, 2935, 3074, 3105, 8472, 8486, 8682, 8723, 8759, *poserunt* 7572, *posierunt* 860, 9228; *sepulivit* 2326.

Din punctul de vedere al *sintaxei*, citãm urmãtoarele construcții: *diem uno* 8156; *eadem condicionim* 7526; *ad titulo* 1504; *ex votum* 642; *ob virtute* 1193; *per Proculo* 1590 *a*; *pro incolumitatem* 1110, *pro salutem* 875, *pro spiritum* 9532, *pro victorias* 8303, *pro se et suos* 1038, 1289, 1600, *pro comoda* 7584; *cum natibus suis Vitalem* 7521; *vixit viro suo* = *vixit cum viro suo* 9178; *arcam poni* 8727; *teselam figi* 9532.

Pentru *lexic*, inscripțiile ne oferă cîteva cuvinte noi și mai multe forme
63 care nu sînt atestate decît foarte rar la autorii latini: *absidata* (derivat de la *absida*) 968; *aeteto* (gr. αἰτητῷ ?) 1352; *aetoma* 1174, *aetomae* 1212; *apochatam* (derivat de la *apocha*) tab. cer. XXV, 1', 2', 951, *apocatus* tab. cer. VII, 1', 941, *apocitatus* tab. cer. VII, 1', 941; *apparatorium* 3960; *arcellam* = *arculam* 9546; *aviae* 9877; *burgum* 3653; *cata* = *acuta* 7436; *collitores* = *cultores* 8147; *conparabit* = *empsit* 8742, *cunparabid* 9567, *comparaverunt* 9588 (cf. *comparatione* 607); *danistariae* (derivat de la *danista*) tab. cer. XIII, 1', 2', 951; *dolum* = *dolor* 1903; *exfuncto* = *defuncto* 3166 *a*; *miaverit* 1966; *nepotiae* 2599, 6155, 8441, *nepotie* 2756; *pari* = *compari* 7521; *pausationem* = *mortem* 2654; *prima vera* = *ver* 7783; *pyalis* (gr. πύελος) 7564; *spatario* 8759; *sportellaria* tab. cer. VI, 1', 937; *tonitratori* 2766 *a*; *zesaes* (gr. ζήσης ?) 9116. De notat și expresiile: *in se* = « împreună » 2113, 2534, 3107; *vivo suo* = *in vita sua* 7454, 7456.

Acestea sînt particularitățile cele mai interesante pe care le-am întîlnit în inscripții. Ele nu ne oferă, în general, decît fapte cunoscute și care se regăsesc mai mult sau mai puțin frecvent în inscripțiile din celelalte provincii romane. Nu vedem în ele nimic care să fie specific romînesc; tot ce am observat ne îndreaptă către latina care caracterizează monumentele epigrafice din toate țările Romaniei. Numai cîteva cuvinte de origine greacă apar aici pentru prima oară sau apar mai des decît în alte părți.

Multe dintre particularitățile semnalate nu prezintă nici un interes pentru studiul limbii romîne. Printre ele există fenomene care nu se regăsesc de loc în limba romînă și care, în consecință, nu pot avea o întrebuințare generală în latina din țările dunărene. Astfel, prezența lui *e* în locul lui *i*, căderea lui *n* înainte de *ct* etc. În ce privește fenomenele care s-au transmis limbii romîne, ele sînt de aceeași natură cu cele care caracterizează latina vulgară ce se găsește la baza tuturor celorlalte limbi romanice. Astfel sînt: *ĭ* = *e*; *y* = *u*; *e*, *i*, *u* sincopați în cuvinte ca *vetranus*, *domnus*, *utriclarius*; *ae*, *oe* = *e*; *au* — *u* = *a* — *u*; *ea* = *ia*;
64 *eu* = *iu*; *ie* = *e*; *ua* = *a*; *uu* = *u*; *b* = *v*; *v* = *b* (v. mai ales cazul lui *v* după *l*, *r*); *v* intervocalic căzut; *m* (*t*, *s*) final căzut; *n* căzut înainte de *s*; *c* cu valoarea de explozivă dură, așa cum trebuie poate să considerăm scrierile *(huius)que*; *Quelie*; *queti*; *c* căzut între *n* și *t*; *h* inițial căzut; schimbarea genului și a declinării; nominative de declinarea a II-a ca *Alexandrus*; confundarea cazurilor; genitivele pronumelui demonstrativ *inpsuius*, *ipseius* etc.; formele verbale *facunt*, *posit*; compusul *prima vera*; schimbarea de sens pe care a suferit-o *comparare*.

Inscripțiile nu conțin, așadar, decît un număr foarte restrîns de fapte lingvistice interesante pentru istoria limbii romîne și ne-ar fi destul de greu să caracterizăm mai îndeaproape latina vulgară, dacă n-am avea la dispoziție decît aceste materiale, atît de incomplete și cu o valoare atît de inegală. Nu găsim nicăieri forme care au existat cu siguranță în latina vulgară, așa cum rezultă din alte cercetări și cum vom vedea mai departe, dar întîlnim în schimb particularități care n-au supraviețuit în limbile romanice și care adesea nu reprezintă decît

obișnuințe de pronunțare individuală sau scrieri arbitrare. Aceasta ne arată o dată mai mult că mărturiile monumentelor epigrafice sînt relativ destul de sărace în ce privește numărul și noutatea faptelor pe care ni le fac cunoscute, iar valoarea lor constă mai ales în confirmarea pe care o pot da cutărui sau cutărui fenomen, constatat prin alte mijloace.

17. Pentru a completa datele insuficiente ale inscripțiilor și pentru a ne îmbogăți cunoștințele despre latina vulgară care stă la baza limbii romîne, trebuie să ne sprijinim pe studiul limbilor romanice. Compararea romînei cu celelalte limbi romanice ne va face cunoscute mai multe fenomene din latina vulgară, care nu pot fi atestate direct. Metoda pe care am expus-o mai sus, și care a fost pe nedrept combătută de unii filologi, își va găsi astfel aplicarea și justificarea și în studiul limbii romîne.

În unele cazuri vom avea chiar ocazia să confirmăm cu cîte un text concluziile rezultate din studiul comparativ al limbilor romanice. Vom vedea că 65
o particularitate fonetică sau un cuvînt, a căror existență în latină e dovedită suficient prin concordanța dintre limbile romanice, sînt uneori atestate de către un autor latin influențat de vorbirea populară, de inscripții mai mult sau mai puțin vechi sau de vreun glosar scris în evul mediu. Cercetările indirecte asupra latinei vulgare își găsesc astfel adesea confirmarea în mărturii directe și vom vedea că sînt multe exemple ale acestei concordanțe între ceea ce rezultă din compararea limbilor romanice și ceea ce ne oferă monumentele paleografice sau epigrafice.

În paragrafele următoare vom da rezultatele acestor investigații privind latina vulgară și vom aminti faptele care trebuie să fi deosebit latina care a dat naștere limbii romîne de latina clasică, în măsura în care le putem constata astăzi.

În expunerea noastră referitoare la latina vulgară, ne-am folosit mai ales de lucrările lui H. Schuchardt, *Vokalismus...*, Leipzig, 1866-1868; E. Seelmann, *Die Aussprache des Lat.*, Heilbronn, 1885; G. Gröber, *Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », I-VII); W. Meyer-Lübke, *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern* (« Grundriss der rom. Phil. », I, 351 și urm.) și *Gr. d. rom. Spr.*, Leipzig, 1890-1899, la care trimitem pentru alte informații suplimentare. Se vor mai putea consulta lucrarea lui F. Stolz, *Historische Grammatik d. lat. Sprache*, Leipzig, 1895 și a lui W. Lindsay, *The Latin Language*, Oxford, 1895 (tradusă în germană de H. Nohl, Leipzig, 1897), unde sînt expuse cele mai importante particularități ale latinei vulgare. În mai multe privințe am completat și modificat datele acestor lucrări grație studiilor apărute în ultimul timp și propriilor noastre cercetări. În ce privește în special diferitele cuvinte pe care le vom studia în paragrafele următoare, vezi dicționarul lui G. Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, Paderborn, 1891, unde sînt citate lucrările cele mai importante în care au fost studiate acestea. În general, n-am amintit în notele noastre bibliografice decît studiile cele mai recente care au fost consacrate diferitelor cuvinte.

FONETICA 66

1. Accentul

18. Înainte de a începe studiul vocalelor și al consoanelor, vom spune cîteva cuvinte despre *accent*.

Limbile romanice au păstrat, în general, cu multă fidelitate accentul latin, așa cum ne este cunoscut din autorii clasici. Cazurile în care ele se depărtează

de latina literară sînt relativ destul de puțin numeroase. În afară de unele modificări care s-au produs în fiecare din limbile romanice, mai sînt altele care apar pe toată întinderea Romaniei și care trebuie să provină din latina vulgară.

Deplasarea accentului, survenită în cuvintele în care antepenultima silabă conținea, în latina literară, un *i* (*e*) tonic în hiat, trebuie considerată ca anterioară dezvoltării limbilor romanice. În acest caz, în latina vulgară accentul a fost mutat de pe *i* pe vocala următoare. În loc de *íe*, *ío* (*éo*) avem *ié*, *ió*. *Aríętem* a devenit în latina vulgară **ariętem* (**arętem*, v. § 38), de unde dr. *arete*, ir. *aręte* (comp. lyon. *are*; « Revue des patois », II, 26); *pariętem* = **pariętem* (**parętem*); dr. *părete*, ir. *paręte* (rtr. *prei*, it. *parete*, cat., sp. *pared*, port. *parede*); *mulĭerem* = *muliẹrem*: dr. *muiere*, mr. *mul'are*, ir. *mul'ęre* (it. *mogliera*, v. fr. *moillier*; prov. *molher*, cat. *muller*, sp. *mujer*, port. *mulher*); **capréŏlus*, *a* = **capreọlus*, *a* (**capriolus*; v. § 38): dr. *căprior*, *căprioară* (it. *capriolo*, fr. *chevreuil*, prov., cat. *cabirol*); *urcéŏlus* = **urceọlus* (**urciọlus*): dr. *ulcior* (it. *orciuolo*). Deplasarea accentului se explică aici prin faptul că *íe*, *ío* (*éo*) au devenit întîi diftongi (**pariętem*, **capriọlus*), iar accentul a trecut apoi, cum era și firesc, pe al doilea element al diftongului care conținea o vocală mai sonoră (**pariętem*, **capriọlus*). — În afară de mărturia limbilor romanice, această schimbare de accent este confirmată și de gramaticii și poeții latini. Un autor anonim al unui tratat de gramatică latină ne spune, în mod expres, că *mulierem* trebuie să fie
67 accentuat pe penultima (*Anecdota Helvetica*, ed. H. Hagen, Leipzig, 1870, CIII). Tot așa, în versurile poeților din primele secole ale erei noastre, *mulierem* apare cu accentul pe *e*.

În cuvintele latinei clasice accentuate pe antepenultima silabă (proparoxitone), cuvinte care prezentau, în ultima silabă, o consoană mută urmată de un *r*, accentul a trecut, în latina vulgară, pe penultima. Clasicul *íntegrum* a devenit *intégrum*, care este accentuat astfel de Naevius: dr. *întreg*, mr. *ntreg*, ir. *ǫntreγ* (rtr. *entir*, it. *intiero*, fr. *entier*, prov. *entier*, cat. *entir* etc.); cf. tratamentul lui *palpebra*, *tenebrae* etc. în romanica occidentală.

Trebuie să amintim aici și modificările de accent survenite la unele verbe, cu toate că ele nu sînt de natură pur fonetică.

Potrivit formelor indicativului prezent *báttuo*, *cónsuo*, *fútuo* și sub influența celorlalte verbe de conjugarea a III-a, infinitivele clasice *battúere*, *consúere*, *futúere* au fost înlocuite de **báttuere*, **cónsuere*, **fútuere* (*báttere*, *cósere*, **fútere*, v. § 38; *battere* este atestat, cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », XII, 270, 554): dr. *batere*, mr. *batu*, ir. *bǫte* (it. *battere*, fr. *battre*, prov. *batre*, port. *bater*); dr. *coasere*, mr. *kosu*, ir. *kose* (rtr. *kužer*, fr. *coudre*, prov., port. *coser*); dr. *futere*, ir. *fute* (it. *fottere*, fr. *foutre*, prov. *fotre*).

În latina vulgară, verbele compuse au primit accentul pe temă. Se spunea **incípit*, **perfácit*, în loc de *íncipit*, *pérficit*. Această particularitate se explică prin fenomenul morfologic al « recompunerii » (cf. mai departe). Restabilindu-se, în verbele compuse, forma simplă, cu vocala neslăbită, s-a ajuns în mod obligator la accentuarea verbului compus după modelul celui simplu. O dată ce *perficio* a fost înlocuit cu **perfacio*, acesta din urmă a trebuit să se accentueze ca *facio*.

După dicționarele latine, *carpinus* ar fi fost accentuat pe silaba a doua, dar limbile romanice ne arată că trebuie să plecăm de la *cárpĭnus*, de unde dr. *carpin* (it. *carpino*, fr. *charme*, sp., port. *carpe*).

Panicum este dat, dimpotrivă, de lexicografi ca proparoxiton, în timp ce formele romanice ne trimit la *panícum*: dr. *părinc* (tosc. *panic*, mil. *panig*, friul. *pani*).

Un cuvînt care prezintă multe dificultăți și căruia nu i s-a găsit încă o explicație satisfăcătoare este *ficatum*. În timp ce romîna, dr. *ficat*, mr. *h'ikat*, 68
ir. *fikọt*, sic. *fikatu*, ven. *figa* și vegl. *fekuat* presupun forma *fícátum*, celelalte limbi romanice prezintă forme care trebuie legate cînd de **fícatum*, cînd de **fídicum* **fídacum*): it. *fegato*, lomb. *fideg*, sard *fidigu*, v. fr. *feie*, *firie*, prov. *fetge*, sp. *hígado*, port. *figado*. Se pare totuși că *fícátum* a fost singura formă cunoscută în latina vulgară pînă la o anumită dată (sec. al II-lea e.n.?). Romînescul *ficat* ar reprezenta atunci forma cea mai veche a acestui cuvînt care, mai tîrziu, într-o parte a Italiei, în Galia, în Spania, s-a modificat sub influența altor cuvinte pe care nu le-am putea preciza.

Istoria atît de complicată a lui *ficatum* și a diferitelor corespondente romanice ale lui a fost lămurită de G. Paris în articolul « *Ficatum* » *en roman*, extr. din « Miscellanea linguistica in onore di G. Ascoli », Torino, 1901 (cf. « Romania », XXX, 568; Meyer-Lübke, *Die Betonung im Gallischen*, extr. din « Sitzungsber. der Akad. », Viena, CXLIII, 49; *Einführung in d. Stud. der rom. Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1901, 140; Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXV, 615).

Mercurius, gen. *Mercurii (dies)*, a primit accentul pe silaba inițială, în latina vulgară, după modelul lui *Martis*, *Jovis* etc. cu care era asociat: dr. *miercuri* (ven. *mercore*, sard *mercuris*, fr. *(Mont)martre* = *(Mons) Mercurii*, prov. *(di)mercre*, sp. *miércoles*).

Pentru schimbarea finalei lui *Mercurii* sub influența lui *Martis* etc., cf. lecțiunile *lunes*, *martes*, *mercures*, *joves* din *Homilia de sacrilegiis*, 8, publ. de Caspari, Christiania, 1886; cf. *dies lunis* in *C.I.L.*, IX, 6192.

Reflexele romanice ale lui *secale* ne trimit fie la *sécale*, fie la *secále*. Avem totuși motive să credem că *sécale* este forma primitivă și că schimbarea accentului în *secále* a fost cauzată de o confuzie cu cuvintele în *-ále*; se poate admite chiar că deplasarea accentului se produsese deja în latina vulgară și că se spunea și *sécale*, și *secále*. Această supoziție pare să fie confirmată de faptul că *secále* apare într-o regiune în care sufixul *-ále* nu prea e răspîndit, cum e cazul limbii romîne. În afară de limba romînă, dr. *secară*, mr. *sikarọ*, ir. *sekọrẹ*, *secále* se găsește în venetă, *segala*, și în friulană, *sijale*. Forma proparoxitonă a supraviețuit în rtr. *segal*, it. *segale* (comp. mai multe nume de locuri asemănătoare, « Arch. glott. », supl. V, 104), fr. *seigle*, prov. *seguel*, cat. *segol*; alb. *θekẹrẹ*.

În ce privește *trifolium*, schimbarea accentului, admisă de cîțiva filologi (**trífolium*), este puțin probabilă. Romîna ne trimite la forma clasică *trifólium*; dr. *trifoi*.

Dimpotrivă, pentru latina vulgară se pare că trebuie să admitem * *víginti*, în loc de *vigínti*. Mr. *yíñgits* ne trimite la prima din aceste forme.

Cf. G. Paris, *Du rôle de l'accent latin dans la langue française*, Paris, 1862, 69
37 și urm.; A. Thomas, « Archives des missions scientif. et litt. », seria a 3-a, V, 483; M. Mirisch, *Gesch. des Suffixes* -olus *in den rom. Spr.*, teză, Bonn, 1882, 27 și urm.; A. Horning, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VII, 572-573; F. Neumann, *ibid.*, VIII, 408; XIV, 547-548; E. Schwan, « Zeitschr. f. fr. Spr. und Litt. », XIIIII, 201, 202; G. Cohn, *Die Suffixwandl. im Vulgärlat. und im Französ.*, 1891, 243 și urm. Explicația pe care am dat-o mai sus pentru *ie*, *io* = *ié*, *ió* aparține lui Neumann (cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 598; « Zeitschr. f. fr. Spr. und Litt. », XVII, 87). — Referitor la *intégrum*, cf. W. Lindsay, «Americ.

Journal of Philology », XIV, 319. După F. Neumann, « Zeitschr. f. rom. Phil. » XX, 519, trecerea de la *integrum* la *intégrum* s-ar explica prin fazele intermediare: **integrum* = **intégerum* = **intégrum* (v. totuși G. Paris, « Romania », XXVI, 142-143). Cf. L. Havet, « Romania », VI, 433, care privește altfel fenomenul acesta. — Cf. pentru *carpinus*, *panicum*, Ascoli, « Arch. glott. », IV, 353; Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 208. — Numeroasele discuții ridicate de *ficatum* sînt rezumate în Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 3223. — Privitor la *Mercurii*, v. Ascoli, « Arch. glott. » I, 373; cf. Lindsay, « Americ. Journ. of Philol. », XIV, 163. — În legătură cu *sécale* — *secále*, v. d'Ovidio, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 98; Meyer-Lübke, « Wiener Studien », XVI, 319. — Forma **trifolium* este contestată și de G. Gröber, « Archiv. f. lat. Lexikogr. », VI, 133. — Referitor la *viginti* (*triginta*), v. de asemenea articolul lui G. Rydberg, *Viginti, triginta ou viginti, triginta*, publicat în « Mélanges de phil. romane dédiés à C. Wahlund », 1896, 337. Autorul nu reușește să lămurească totuși istoricul destul de complicat al acestor numerale în limbile romanice.

2. Vocale

19. În latina vulgară, diferența cantitativă a vocalelor fusese înlocuită de o diferență calitativă. Această transformare nu s-a produs, desigur, decît destul de încet și trebuie să admitem, în această privință, mai multe faze intermediare. Încă dintr-o epocă veche, vocalele lungi începuseră să fie pronunțate ca vocalele închise și vocalele scurte ca cele deschise. Pronunțarea calitativă s-a accentuat cu timpul din ce în ce mai mult, ajungînd în cele din urmă să se generalizeze și să înlocuiască vechea pronunțare cantitativă. Astfel *ĕ* = *ę*, *ē* = *ę*, *ĭ* = *į*, *ī* = *į*, *ŏ* = *ǫ*, *ō* = *ǫ*, *ŭ* = *ų*, *ū* = *ų*. Numai *ă* și *ā* par să se fi confundat într-un singur
70 sunet, din moment ce au dat același rezultat în limbile romanice și nu a existat vreo urmă de tratament diferit al acestei vocale, după cum era scurtă sau lungă. Înainte de *gn* vocalele au rămas scurte, deși își schimbaseră vechea cantitate și deveniseră lungi: *dĭgnus*, *lĭgnum*, *sĭgnum* se pronunțau *dīgnus*, *līgnum*, *sīgnum* cu *į*. La o dată mai recentă, diferența între *į* și *ę* a dispărut complet, iar cele două vocale s-au confundat într-un singur sunet, *ę*. Această evoluție fonetică a vocalelor a mers și mai departe, așa încît *ų* s-a identificat cu *ǫ*. Această ultimă transformare nu o găsim totuși în limba romînă, ceea ce ne arată că latina care se găsește la baza limbii romîne reprezintă, din punctul de vedere al vocalismului, un stadiu mai vechi al dezvoltării sale decît cel care apare în franceză, în spaniolă etc., unde confuzia lui *ų* cu *ǫ* este un fapt împlinit.

Putem deci stabili pentru latina care a dat naștere limbii romîne sistemul vocalic următor: *a* = *ă*, *ā*, *ę* = *ĕ*, *ę* = *ē*, *ĭ*, *į* = *ī*, *ǫ* = *ŏ*, *ų* = *ŭ*, *ų* = *ū* (în privința lui *y* și a diftongilor, v. mai departe).

Tabloul care urmează ne va arăta mai bine legăturile limbii romîne cu latina vulgară și ale acesteia din urmă cu latina clasică, din punct de vedere al vocalismului.

Latina clasică	Latina vulgară	Romîna
ă, *ā* : *căput*, *fāgus*	*a* : *caput*, *fagus*	*cap*, *fag*,
ĕ : *fĕrrum*	*ę* : *ferrum*	*fer* (*fier*)
ē, *ĭ* : *lēgem*, *sĭccus*	*ę* : *legem*, *seccus*	*lege*, *sec*
ī : *frīgus*	*į* : *frigus*	*frig*
ŏ : *fŏcus*	*ǫ* : *focus*	*foc*
ō : *rōstrum*	*ǫ* : *rostrum*	*rost*
ŭ : *mŭltus*	*ų* : *multus*	*mult*
ū : *crūdus*	*ų* : *crudus*	*crud*

Cf. Schuchardt, *Vokalismus* ..., I, 104, 167, 461 şi urm.; W. Förster, *Bestimmung d. lat. Quantität aus d. Rom.*, în « Rhein. Museum », XXXIII, 291 şi urm.; E. Böhmer, *Klang nicht Dauer*, în « Rom. Stud. », III, 351, 609 şi urm.; IV, 336 şi urm.; B. ten Brink, *Dauer und Klang*, Strasbourg, 1879; G. Gröber, « Archiv. f. lat. Lexikogr. », I, 212 şi urm.; E. Seelmann, *Die Aussp. des Lat.*, 74; Meyer-Lübke, « Grundriss der rom. Phil. », I, 360 şi urm., *Gr. d. rom. Spr.*, I, §§ 26 şi urm. — După Gröber, *op. cit.*, I, 211-212; VII, 62, am putea admite chiar pentru romînă, ca punct de plecare, *ĭ* = *ŏ*, dar faptele contrazic această părere. 71

20. După aceste observaţii generale, vom trece în revistă fiecare dintre vocale, luînd în consideraţie mai întîi cazurile în care ele erau accentuate.

Începînd cu studiul lui *A*, vom semnala mai multe cazuri în care latina vulgară se îndepărta de latina clasică.

Latina vulgară prezenta un *e* în locul unui *a* în *ceresius*, *a*, *ceresĭus*, *a* = lat. cl. *ceraseus*, *a*, cum rezultă din dr. *cireş*, *cireaşe*, mr. *tširesiu*, *tšeria, o*, ir. *tsirîšńe* (rtr. *cerieschа*, it. *ciliegio*, *a*, fr. *cerise*, v. prov. *cereisa*, sp. *cerezo*, port. *cereja*). *Ceresius* se explică printr-o formă veche, **céresus*, care trebuie să fi existat în latină şi care reproducea, după legile fonetice ale vocalelor atone latine, gr. κέρασος. *Ceresia* este atestat în tratatul de medicină al lui Anthimus, *De observ. ciborum* (ed. Rose, 1877), 85. — În loc de *malum* (gr. dor. μᾶλον), în latina vulgară era *melum* (gr. ion. μῆλον), de unde dr. *măr*, mr. *meru*, ir. *mer* (rtr. *meil*, it. *melo*, val. *meley*, cat. *mela*; alb. *mołε*). *Melum* este de mai multe ori atestat în latină, cf. Anthimus, *De observ. ciborum*, 84; Palladius Rutilius, *Opus agricult.* (ed. Schmitt, 1898), III, 25, 13; VII, 5, I; Antonin Placentinul, *Itiner.* (ed. P. Geyer, 1898), 172; *Corp. gl. lat.*, IV, 114; V, 115, 464. Cf. şi jocul de cuvinte al lui Petronius, *Sat.* LVI (ed. Bücheler, 1895, 37): *contumelia... contus cum malo.* — Forma obişnuită a verbului *balare* era în latina vulgară *belare*, care apare la cîţiva autori clasici (K. Georges, *Lex. der Lat. Wörtf.*, 90; cf. *Corp. gl. lat.*, VI, 134). Cf. dr. *(z)bierare* (*it. belare*, fr. *bêler*, prov., cat., sp., port. *belar*).

În locul lui *a* din latina clasică este cerut un *o* în formele romanice derivate din **quodrus*, **quodrum*, **quodro*, forme care trebuie să fi existat în vorbirea populară în locul lui *quadrus* etc., după cum rezultă din dr. *codru*, mr., ir. *kodru* (alb. *kodrε*; cf. v. fr. *coron*). Comp. friul. *Codroip* (= *Quadruvium*), *Coderr* (« Arch. glott », I, 501, 510, 519); v. port. *quorenta*, *quoresma* (« Romania », X, 343). Tot la forme cu *o* ne trimit şi glosele: κοδρα: *codra*, *quadra*; *nomos*: *codra* (*Corp. gl. lat.*, II, 351; III, 183), precum şi numele propriu *Codratus* (*C.I.L.*, VIII, 6741), *Quodratus* (III, 14; « Arch.-epigr. Mittheil. », XIV, 30), Κοδρᾶτος (v. *Indices* din *C.I.G.*; cf. « Americ. Journ. of Philol. », XVII, 181). 72

Alături de *discalciare*, *discalciatus* (comp. *incalciare*), latina vulgară a cunoscut *disculciare*, **disculcius*, de unde dr. *desculţ* (friul. *diskoltso*, sardul *iskultsu*).

Existenţa lui *ceresius*, *a* în latina vulgară este suficient dovedită de lecţiunea *ceresia* din tratatul de medicină al lui Anthimus, pe care am citat-o mai sus, şi prin concordanţa dintre limbile romanice (cf. Cornu, « Romania », XIII, 286; Gröber, « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 545; Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 273; « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 139; A. Horning, « Zeitschr. », XXI, 452). Aşadar Bianchi nu a avut dreptate atunci cînd a contestat această formă latină şi s-a străduit să arate că schimbarea lui *a* în *e* este de origine romanică şi se datoreşte influenţei lui *i* din silaba următoare (« Arch. glott. », X, 357; XIII, 222; XIV, 130; cf. d'Ovidio, *ibid.*, IV, 403-404; Förster, « Zeitschr. f. rom. Phil. », III, 513, care admite totuşi că trecerea lui *a* în *e* sub influenţa

lui *i* trebuie să fie destul de veche). O asemenea explicație nu se poate aplica limbii romîne, unde schimbarea lui *a* în *e* nu s-ar fi putut produce în acest caz. Trebuie să observăm că în afară de *ceresius, a*, găsim și cîteva urme ale lui *cerasius, a*, care s-a păstrat în mai multe dialecte italiene: sardul *kerasa*, aret., sien. *saragia*, luc. *cerase*. Cf. și numele de locuri *Ceragio, Cirasara* (« Arch. glott. », supl. V, 83; VI, 79). — Referitor la *melum*, cf. d'Ovidio, « Arch. glott. », XIII, 447 și urm. Forma cu *a* apare în toponimia italiană: *Maleto, Malletu* (« Arch. glott. », supl. V, 94; VI, 81). — Menținem pentru *codru* etimologia pe care am dat-o în « Romania », XXVIII, 62, cu toate că ea a fost contestată de G. Mohl (*Les origines romanes*, 1900, 94) pentru motive pe care nu le cunoaștem. Nu e nici o greutate să vedem în romînescul *codru*, cu înțeles de « pădure », un derivat din latinescul **quodrum*. Cu siguranță că, la început, s-a spus *codrul pădurii* și pe urmă *codru* s-a izolat și s-a întrebuințat cu înțelesul cuvîntului cu care fusese asociat înainte. Comp. v. fr. *au coron dou bois* într-o culegere de acte din Laon din 1237 (Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue fr.*, s.v. *coron*). În sprijinul etimologiei noastre vine și faptul că în sardă găsim *karra* = *quadra* cu sensul de « loc » (« Arch. glott. », XIV, 393), ca și macedoromînul *kodru*. Cf. și toponimicul *Quadrata* etc., care se găsește în cîteva regiuni din Italia (« Arch. glott. », supl. VI, 101). — În legătură cu *desculț*, v. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 597; A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », București, VII, 78. — Dr., mr. *foame*, ir. *fome* (lomb. *fom*, port. *fome*) = *fames* arată *a* = *o*, dar n-am îndrăzni să atribuim această schimbare limbii latine (cf. Meyer-Lübke, « Grundriss der rom. Phil. », I, 361; A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », București, VII, 79). Trecerea lui *a* la *o* sub influența celor două labiale a putut foarte bine să se producă independent în romînă, în lombardă și în portugheză. Cf. « Arch. glott. », I, 288; IV, 118.

73

21. *Ę* = *Ĕ*. În limba romînă, *ĕ* latin a devenit *ie*, ca în majoritatea limbilor romanice (cîteva dialecte din nordul Italiei, sarda, siciliana, catalana și portugheza sînt singurele excepții). E locul să ne întrebăm dacă această modificare e de origine romanică sau dacă nu trebuie, poate, să o atribuim latinei vulgare. Dacă ultima ipoteză ar fi adevărată, atunci ar trebui să admitem că acolo unde găsim azi *e*, a existat, într-o epocă veche, *ie*, reducerea lui *ie* la *e* putîndu-se produce cu ușurință.

Examinarea exclusivă a limbilor romanice nu ne permite să rezolvăm această problemă. În ce privește mărturiile gramaticilor latini, singurii care ne-ar putea da unele informații în legătură cu această problemă, ele sînt insuficiente. Nu găsim la ei nici un fel de aluzie cu privire la diftongarea lui *ĕ*. După Pompeius, de exemplu, *ĕ* se pronunța ca un sunet simplu: *quando vis dicere brevem* e, *simpliciter sonat* (Keil, *Gr. lat.*, V, 102). Dacă *ĕ* latin ar fi avut valoarea care îi este caracteristică astăzi în limbile romanice, acest lucru n-ar fi putut trece neobservat de Pompeius și de ceilalți gramatici. Nu ne mai rămîne deci decît să admitem că diftongarea lui *ĕ* în *ie*, așa cum o găsim în limbile romanice, este de origine mai recentă. De altfel, nu e nimic de mirare în faptul că acest sunet a ajuns la același rezultat aproape în toate limbile romanice. O asemenea schimbare se putea produce independent în fiecare din limbile în care apare. Am putea totuși să presupunem că încă din latină exista o tendință abia perceptibilă de a se pronunța *ę* ca un diftong (ceva în felul acesta: ^{e}e, ^{i}e), iar această tendință s-a accentuat cu timpul în romanica Peninsulei Balcanice, a Galiei etc., în timp ce în Sardinia, în Portugalia etc. evoluția fonetică s-a oprit la ^{e}e (^{i}e), care a fost redat prin *ę* simplu. O alterare atît de ușoară a lui *e* latin putea ușor să treacă neobservată de gramatici, ceea ce ar explica tăcerea lor în această privință.

În loc de *ę* trebuie să admitem *ę* în cuvîntul *stella* (lat. cl. *stĕlla*, lat. vulg. **stęlla*, **stęla*). Astfel, dr. *stea*, mr. *steauo̯*, ir. *ŝtę* (rtr. *steila*, it. *stella*, fr. *étoile*, prov., cat. *estela*, sp., port. *estrella*). 74

Diftongarea lui *ę* în *ie* este admisă deja pentru latina vulgară de Ascoli, *Sprachwissenschaftliche Briefe* (trad. de Güterbock), 1887, 23; « Arch. glott. », XIII, 293; cf. E. Schwan, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 215-216. Meyer-Lübke o consideră mai curînd de origine romanică, *Gr. d. rom. Spr.*, I, §§ 173 şi urm.; cf. § 637. — Referitor la **stęlla*, v. şi Mohl, *Les origines romanes*, 95 şi urm. — Alături de clasicul *verbum*, Mohl admite, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 200, o formă populară **vorbum*, **vorba*, care ar fi existat în vorbirea soldaţilor din Dacia, de unde dr. *vorbă*. Această ipoteză trebuie să fie înlăturată. Nu e locul aici să ne ocupăm de etimologia acestui cuvînt; vom aminti totuşi că, după părerea noastră, nu e nici o legătură între *vorbă* şi *verbum*. Considerăm cuvîntul romînesc ca un derivat postverbal al lui *vorbire*. Or, forma cea mai veche a lui *vorbi* este *vorovi*, care nu are nimic de-a face cu *verbum*.

22. *E* = *Ē*, *Ĭ*. În locul lui *sēssum*, presupus de unii filologi (cf. A. Marx, *Hülfsbüchl. f. d. Ausspr. d. lat. Vok.*, 62), trebuie să punem *sĕssum*: dr. *şes* (it. *sesso*, v. fr. *ses*, sp. *sieso*, port. *sesso*).

Cuvîntul *sēricus*, *a* apare în latină şi ca *sīricus*, *a*. Se pare totuşi că *sēricus*, *a* este primitiv, iar forma cu *ī* se datoreşte unei confuzii cu alte cuvinte sau unei pronunţări dialectale din sudul Italiei. În latina vulgară, forma obişnuită era *sęricus*, *a*, alături de care exista şi *saricus*, *a* (cf. *sareca* în *Itiner.* lui Antonin Placentinul, ed. Geyer, 183), de unde dr. *sarică* (fr. *serge*, *sarge*, prov. *serga*, *sargua*, sp. *jerga*). *Sericus* nu putea da în romînă decît *serică* (comp. *basĭlĭca* = *biserică*); schimbarea lui *e* în *a* trebuie deci să fie foarte veche. Cf. *Sevarina* = *Severina* (§ 16).

Cum am remarcat mai sus (§ 19), *dĭgnus*, *lĭgnum*, *sĭgnum* l-au schimbat pe *ĭ* cu *ī*, dar au păstrat pronunţarea deschisă a lui *i*. De aceste forme trebuie să legăm: dr. *demn* (it. *degno*), dacă e adevărat că acest cuvînt e de origine populară; dr. *lemn*, mr. *lemnu*, ir. *lęmnu* (rtr. *lenn*, it. *legno*, v. fr. *leigne*, prov. *lenha*, cat. *lleny* etc.); dr. *semn*, mr. *semnu* (rtr. *sen*, it. *segno*, v. fr. *segn*, cat. *seny*, sp. *seña*, port. *senha*).

Cf. despre *sēricus*, *a*, F. Solmsen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXXIV, 8-9. — Referitor la *dignus* etc., v. Havet, « Mémoires de la Soc. de linguistique », VI, 34-35; F. Fröhde, « Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprachen », XVI, 190; Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 337; W. Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. de Nohl), 159. — Cuvîntul *esca* prezintă unele dificultăţi din punctul de vedere al cantităţii lui *e*. Dr. *iască* şi sp. *yesca* presupun un *ĕ*, în timp ce italienescul *esca*, v. fr. *esche* etc. ne trimit la forma clasică *ēsca*. Trebuie să admitem existenţa unui *ĕsca* în latina vulgară? Dar cum să o explicăm? Cf. A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », Bucureşti, VII, 78. — Nu mai puţin obscure sînt dr. *mie*, *ţie* = *mihi*, *tibi*. Formele romîneşti cer **mĭhi*, **tĭbi*, în timp ce în latină *i* este scurt (*mīhi*, *tībi*). D'Ovidio, « Arch. glott. », IX, 55-56, explică prezenţa lui *i* în romînă prin faptul că după căderea lui *h* şi a lui *b*, am avut **mĭi*, **tĭi*, de unde provine **mīi*, **tīi*, din cauza hiatului, ca în **dīes* = *dīes* (cf. § 38). Alta este părerea lui Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 92, care pleacă de la *me ad*, de unde provine *mi ad* şi apoi **mia*, *mie*. Explicaţia lui d'Ovidio ni se pare preferabilă celei a lui Meyer-Lübke, cu toate că nu e pe deplin convingătoare, deoarece cazul lui **mīi*, **tīi* este diferit de cel al lui *dies*. Oricum ar fi, formele cu *mī-*, *tī-* trebuie să fie destul de vechi, cum rezultă din alterarea lui *t*, care n-a putut să treacă la *ţ* (*ţie*) decît într-o epocă foarte veche. 75

23. *Ị=Ī*. *I* din *quinque* era lung, cum o arată scrierea QVINQVE din inscripții și din limbile romanice: dr. *cinci*, mr. *tsints*, ir. *tŝintŝ* (rtr. *tschunc*, it. *cinque*, fr. *cinq*, prov. *cinc*, cat. *cinch*, sp., port. *cinco*).

Astăzi se admite în general că *i* din silaba a doua a lui *camisia* era lung (A. Holder, *Altcelt. Sprachschatz*, I, 719-720). Această opinie ni se pare puțin întemeiată, din moment ce romînescul dr. *cămașe*, mr. *kọmẹašọ*, ir. *kọmęŝę*, nu poate fi explicat decît prin *camĭsia*. Dacă celelalte limbi romanice (it. *camicia*, fr. *chemise*, prov., cat., sp., port. *camisa*, alb. *kεmišε*) prezintă un *i*, trebuie să vedem aci o modificare recentă a lui *ĭ* latin sub influența lui *i* din silaba următoare (« Umlaut »). Forma din latina vulgară trebuie să fi fost *camĭsia*, deoarece schimbarea lui *ī* în *ĭ* nu s-ar fi putut produce niciodată în romînă, în aceste condiții. Din această cauză considerăm pe *camĭsia* ca punctul de plecare al tuturor limbilor romanice (cf. K. Georges, *Lat.-deutsch. Wőrterb.*, unde cuvîntul nostru este dat cu *ĭ*. Despre lat. *camisia* v. și Meyer-Lübke, *Die Beton. im Gall.*, 17; W. Heraeus, « Archiv f. lat. Lexikogr », XII, 265).

76 Verbul *visire* este notat de Georges (*Lat.-deutsch. Wörterb.*) cu *ī*, după un fragment foarte îndoielnic al lui Lucilius. Limbile romanice arată că trebuie să admitem cu siguranță *vĭsire* (*vĭssire*): dr. *beșire* (comp. derivatele it. *vescia*, pad. *vessinar*, sard *pisine*, v. fr. *voison*, fr. *vesse*); val. *vešo* (« Zeitschr. f. rom. Phil. », XXIV, 7) reflectă de asemenea un *i* (*vĭssíre*) și se sprijină pe **vissalem*. Cuvîntul nostru e atestat în mai multe glose din evul mediu: *visio* (*Corp. gl. lat.*, II, 209), *visitium*, *vissium*, *visso* (*ibid.*, 256, 597), *bissio*, *bissis*, *bissit* (*ibid.*, III, 128).

Toate dicționarele latine înregistrează *sicilis* cu *ī* în prima silabă. Trebuie totuși să admitem pentru latina vulgară **sẹcilis*, cum rezultă din dr. *secere* (tir. *saizla*, dialectul din Erto *šeižola*). Alături de această formă, întîlnim *secula*, cuvînt înrudit cu primul și care s-a păstrat în it. *segolo* și vegl. *sekla*.

Referitor la *quinque*, v. Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 343; cf. Thurneysen, *ibid.* 501. — *Camīsia* este admis pentru latina vulgară de G. Gröber, « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 541. Romînescul *cămașe* ar găsi, după Gröber, un caz asemănător în *botez* = *baptīzo*, unde am avea de asemenea *e* = *ī*. Această apropiere nu poate să justifice în nici un caz trecerea lui *ī* la *e* în *camisia*, din moment ce *botez* vine de la *baptĭzo* (sufixul grecesc -ίζω a devenit *-ĭzo* și nu *-īzo*). Nu ne rămîne așadar decît să admitem explicația pe care am dat-o mai sus. *Camĭsia* este considerat ca primitiv și de Förster, « Zeitschr. f. rom. Phil. », III, 497; d'Ovidio, *ibid.*, VIII, 477; cf. F. Neumann, *ibid.*, 259 și urm. — Pentru *visire*, v. Meyer-Lübke, « Zeitschr. », XV, 246; « Wiener Studien », XVI, 321; A. Horning, « Zeitschr. », XVIII, 230. Referitor la *secere*, v. Meyer-Lübke, « Wiener Studien », XVI, 323; Th. Gartner, « Zeitschr. », XVI, 343. Cf. G. Mohl, *Les origines romanes*, 119. E destul de greu de admis că forma *sīcīlis* din Ennius (Festus, 337) ar fi același cuvînt cu cel care s-a păstrat în limbile romanice.

24. *Ọ* = *Ŏ*. În romînă, la fel ca în sardă, în portugheză și în cîteva dialecte din Italia centrală și din Sicilia, *ọ* apare ca monoftong. În restul domeniului romanic găsim diftongul *uo*, cu diferite nuanțe fonetice (*ue*, *oe* etc.).

Dezvoltarea lui *ọ* este similară cu aceea a lui *ẹ*. *Ọ* s-a păstrat, în general, în aceleași regiuni în care găsim *ẹ*, în timp ce *uo* apare acolo unde avem *ie*.
77 Totuși domeniul lui *uo* este mai restrîns decît cel al lui *ie*, cum este cazul cu limba romînă și cu cîteva dialecte italiene în care *uo* lipsește, dar se întîlnește *ie*.

După unii filologi, diftongarea lui *o* în *uo* ar fi avut loc încă din latină. Nimic nu poate să confirme însă această ipoteză. Poate trebuie să presupunem şi aici, ca pentru *e* (§ 21), că în vorbirea populară era o uşoară tendinţă spre diftongare (°*o*, ᵘ*o*), ceea ce, de altfel, nu va putea să fie niciodată dovedit cu exactitate.

În loc de *ŏ*, latina vulgară avea *e* în **glemus* = *glŏmus*. Este forma cerută de dr. *ghiem*, mr., ir. *gl em* (ven. *ġemo*, friul. *glemuzz*, *glimuzz*; comp. alb. *l'zmš*).

În latina vulgară, *ŏ* înainte de *nd*, *nt* se identificase, după cît se pare, cu *o* (*u*): *funtem*, *frundem*, *fruntem*, **muntem*, **puntem*, *tundere* etc. În afară de mărturia limbilor romanice (cf. dr. *frunte*, *frunză* etc.), pronunţarea *und*, *unt* pentru *ond*, *ont* este confirmată de Priscian, care aminteşte formele *Acherunte*, *frundes*, *funtes* = *Acheronte*, *frondes*, *fontes*, deşi le condamnă ca rustice: *quae... a iunioribus repudiata sunt, quasi rustico more dicta* (Keil, *Gr. lat.*, II, 27; cf. Charisius şi Velius Longus, *ibid.*, I, 130; VII, 49). Comp. *frunte*, *C.I.L.*, X, 4936; *tundunt*, I (ed. a 2-a), 280; *detundo* (Add. Pr., 173); *Muntanus*, VIII, 551, 2272, Μουντανός, *Corp. inscr. att.*, III, 1138.

În legătură cu diftongarea lui *o* în *uo*, v. Ascoli, *Sprachw. Briefe*, 23, 34. Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 185, unde este determinată întinderea geografică a lui *uo* în raport cu cea a lui *ie*. Desigur, nu trebuie să acordăm importanţă formelor *buonum* a gramaticului Vergilius Maro (Hümer, 78) şi *Ruoma* (= *Rŏma*, pentru *Rōma*) a lui Pompeius (Keil, *Gr. lat.*, V, 285; cf. Havet, «Mém. de la Soc. de ling.», III, 191-2), nici să le citäm ca dovezi ale unei diftongări vechi a lui *ŏ*. Ele nu apar decît în cîteva manuscrise şi trebuie considerate ca nişte greşeli ale copiştilor. Cf. E. Seelmann, «Kritischer Jahresber. über die Fortschr. der rom. Phil.», I, 40-41. — *Ghem*, v. A. Candrea, «Rev. pentru istorie, arheol. ...», Bucureşti, VII, 80. Cf. F. Sommer, «Indogerm. Forschungen», XI, 334. — Despre *und*, *unt* = *ond*, *und*, v. Meyer-Lübke, «Zeitschr. f. vergl. Sprachf.», XXX, 336; cf. Parodi, «Arch. glott.», supl. I, 13 şi urm.; G. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 190 şi urm. Nu putem împărtăşi părerea lui Mohl, care crede că în *bonus*, *sonat*, chiar şi *o* se pronunţă ca *u* şi deci formele dr. *bun*, *sună* reproduc, în ce priveşte pe *u*, pronunţarea obişnuită a latinei vulgare, datorită influenţei dialectului din Umbria (comp. *sunitu* în Tab. Eug.). 78

25. *O* = *Ō*. În latina vulgară, lui *ō* din clasicul *ōvum* îi corespundea *o*, *o(v)um*. Schimbarea vocalei trebuie să se fi produs după căderea lui *v* intervocalic: **oum*. Comp. dr. *ou*, mr. *ou*, ir. *ow* (rtr. *oef*, it. *uovo*, prov. *ov*, fr. *oeuf*, cat. *ou*, sp. *huevo*, port. *ovo*).

Ō din *ōstium* a fost înlocuit în latina vulgară de *u*: *ustium*, cum putem vedea din formele dr. *uşe*, mr. *uşo*, ir. *uşe* (rtr. *usch*, it. *uscio*, fr. *huis*, prov. *uis*, v. sp. *uzo*). *Ustium* şi derivatul său *ustiarius* sînt atestate în mai multe texte latine: *ustei*, la Marcellus Empiricus, *De medicam.* (ed. Helmreich, 1889), XXVIII, 37; *usteis*, Grégoire de Tours (cf. M. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 129); *ustium* (*Corp. gl. lat.*, III, 91); *ustiarius*, într-o inscripţie din Galia (Le Blant, *Inscr. chr. de la Gaule*, I, 292; cf. F. Kraus, *Die christl. Inschr. der Rheinlande*, Freiburg, 1890, I, nr. 165) şi într-un document din secolul al VI-lea (Marini, *Papiri diplomatici*, 183). Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 126.

Cf. despre *ovum*, Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. de Nohl), 38. E. Parodi (*Studj ital. di filol. class.*, I, 438) explică trecerea lui *ō* la *u* în *ustium* prin influenţa lui *i* din silaba următoare. Ar fi un fenomen analog celui care apare în **bistia* în loc de *bestia*, care a lăsat cîteva urme în limbile romanice. Cf. pentru *ustium* şi Meyer-Lübke, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XXV, 355.

26. *U̯ = Ŭ.* În locul formelor clasice *plŭvia, plŭere*, trebuie să admitem, pentru latina vulgară, **plo̯via, plo̯vere*: dr. *ploaie, plouare*, mr. *plo̯aie*, ir. *ploie, ploii* (rtr. *plover*, it. *pioggia, piovere*, fr. *pluie, pleuvoir*, prov. *ploja, plover*, cat. *plourer*, sp. *llover*, port. *chover*). Imperfectul *plovēbat* este atestat la Petronius, *Sat.* XLIV (ed. Bücheler, 30). — Formele vulgare corespunzătoare lui *nŭrus* erau *no̯rus, no̯ra* (*C.I.L.*, IX, 1954 (*noriculae*), 2450; cf. Marini, *Pap. dipl.*, LXXVI). *No̯rus* este cerut de dr. *noru* (mr. *no̯ru̯*), păstrat astăzi numai în cazul în care e legat de pronumele *mea, ta, sa*: *noru-mea* etc. În celelalte limbi romanice găsim
79 *no̯ra*: it. *nuora*, v. fr. *nore*, prov., cat. *nora*, sp. *nuera*, port. *nora*. Dr. *noră*, astăzi formă obișnuită, alături de *noru*, pe care nu-l întîlnim decît în cazurile menționate, nu poate să fie pus în legătură cu forma *no̯ra*, pentru că aceasta ar fi trebuit să dea **noară*, ca *socra* = *soacră*. *Noră* este o formă analogică care a înlocuit forma mai veche *noru* (comp. *soră, mînă* pentru formele mai vechi *soru, mînu*), ceea ce explică de ce *o* nu s-a diftongat în acest cuvînt, ca în toate cele care prezentau încă din latină un *o* urmat în silaba următoare de *a*.

Legăturile dintre **plovia, plovere* cu *pluvia, pluere* sînt studiate de Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 343; cf. Solmsen, *Studien zur lat. Lautgeschichte*, 131. — *Norus, nora* nu trebuie să fie considerate ca forme refăcute după *socrus, socra, soror*, cum crede Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 205-206; *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 146. Cf. Bianchi, « Arch. glott. », XIII, 190. Se pare chiar că formele vulgare cu *o* ar fi mai vechi, iar *u* din clasicul *nurus* s-ar datora unui fenomen de asimilare. Cf. F. Sommer, « Indogerm. Forschungen », XI, 326. — Dr. *moare* (rtr. *muora*, it. *moja*, v. fr. *muire*, sp. *muera*) nu e clar. *O* în locul lui *u* (*muria*) rămîne inexplicabil. Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 146. — După Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 189-190, formele romînești *pulbere, pulpă* etc. n-ar trebui să fie legate direct de *pŭlverem, pŭlpa* din latina clasică, ci de **po̯lverem, *po̯lpa*, ceea ce e foarte puțin probabil.

27. *Y.* Acest sunet apare mai ales în cuvintele de origine greacă și reproducea în scrierea și în pronunțarea cultă pe grecescul υ. Alături de *y*, găsim adesea în textele latine *u* și *i*. Grafia cu *u* se întîlnește mai ales la cuvintele grecești introduse în latină într-o epocă veche, în timp ce *i* apare în împrumuturile făcute din limba greacă la sfîrșitul Republicii. Această scriere corespunde în general valorii fonetice pe care a avut-o *y* în diferitele epoci ale istoriei limbii latine. În cuvintele cele mai vechi împrumutate din greacă, romanii au redat pe υ cu *u̯*. Mai tîrziu, cînd pronunțarea lui υ s-a apropiat de cea a lui *i*, sunetul grec s-a identificat în latină cu *i̯*. Putem admite deci, în linii generale, că latina vulgară n-a cunoscut, ca sunete corespunzătoare lui υ, decît pe *u̯* și *i̯*. Tot către aceste vocale ne îndreaptă și limba romînă și celelalte limbi romanice.
80 Un cuvînt care prezintă unele dificultăți în ce privește tratamentul lui υ este dr. *giur* = gr. γῦρος. În latină, acest cuvînt se scrie *gyrus* sau *girus*, iar forma romînească corespunzătoare ar fi trebuit să fie *gir*. De ce avem *giur*? Nu credem să se poată da o altă explicație decît presupunerea că *y* din *gyrus* se pronunța în latina vulgară aproape ca υ grecesc, ceva de felul lui ** g̑iurus*. Romînescul *giur* ar găsi, în acest caz, un corespondent în it. *acciuga*, sp. *anchoa*, port. *anchova*, care nu pot fi legate de grecescul ἀφύη decît prin intermediul unei forme populare **apiu̯a*, unde υ a fost redat prin același sunet *i̯* ca în ** g̑iurus*. Dacă γῦρος și ἀφύη au pătruns în latina vulgară cu *iu* în loc de *i*, am putea vedea în aceasta influența pronunțării cărturarilor, care țineau să-i păstreze lui

y valoarea pe care o avea în greacă. It. *giro* ne arată, într-adevăr, că *gyrus* era în latina vulgară de origine cultă, dar aici *y* a fost redat prin *i*.

Cf. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 219-221; Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 17. — De obicei, printre elementele greceşti ale latinei se citează cuvîntul *lynter*, care a dat în romîneşte *luntre*. Şi noi credeam odinioară (« Revista critică ... », Iaşi, IV, 259), împreună cu alţi filologi, că *lynter* era de origine greacă; dar această ipoteză ni se pare astăzi puţin admisibilă. Forma πλυντήρ, care i-a fost dată ca etimologie, nu e atestată decît o singură dată de Hesychius (gl. πλυσμός) şi încă sub forma πλυτήρ, care a fost corectată în πλυντήρ, pentru ca apropierea de *lynter* să pară mai verosimilă. Avem deci motive puternice să înlăturăm această etimologie. După Niedermann (*Ueber ĕ und ĭ im Lat.*, teză Darmstadt, 1897, 48-49), *lynter* ar fi un cuvînt italic şi ar reproduce un prototip **lntrŭ-*, **lĕntri-*, ceea ce ni se pare mai admisibil. În ceea ce priveşte grafia *lynter*, alături de *lunter*, *linter*, Niedermann admite că *y* reprezintă sunetul latin neprecis care rezultase dintr-un *ĕ* urmat de trei consoane: « Der Laut, welcher unter dem Einfluss dreifacher Consonanz aus *ĕ* enstand, zunächst kein ganz reines *ĭ* gewesen sei, sondern vorerst einer bestimmter Klangfarbe ermangelt habe ».

28. *Diftongii.* În limba latină diftongii *ae*, *oe* se reduseseră de timpuriu la monoftongi. Primul devenise *ę*, al doilea, *ę*. Limba romînă, ca toate celelalte limbi romanice, ne arată această reducere a diftongilor latini şi o dezvoltare paralelă a lui *ae* cu *ę* şi a lui *oe* cu *ę* (comp. dr. *zadă* = *daeda*, ca *ţară* = *tęrra*; *cină* = *coena*, *plină* = *plęna*). Nu există în limba romînă nici un exemplu de tratament invers *ae* = *ę*, *oe* = *ę*, aşa cum apare cîteodată în italiană, în franceză etc., dar căruia nu i s-a găsit încă o explicaţie satisfăcătoare. 81

Au se păstrase ca diftong şi, cu toate că întîlnim destul de des *au* = *o* în textele latine, şi mai ales în inscripţii, nu se poate atribui în nici un fel latinei generale care a dat naştere limbilor romanice reducerea acestui diftong la *o*. Romîna, ca şi sarda, siciliana şi bearneza, a păstrat pînă în zilele noastre pronunţarea *au* (comp. dr. *adaug* = *adaugeo*, *laud* = *laudo* ş.a.m.d.). În restul domeniului romanic, avem cînd faza intermediară *ou*, cînd *o*, *u*, care sînt de origine pur romanică şi relativ recente.

Latinul vulgar *coda*, faţă de clasicul *cauda*, nu poate fi citat ca un exemplu de *au* = *o*. *Coda* este forma cea mai veche şi singura care a existat în vorbirea populară, în timp ce *cauda* a fost refăcut de cărturari, după modelul cuvintelor care aveau cînd *au*, cînd *o* (comp. *ausculari* cu *osculari*). *Cauda* nu a lăsat de altfel nici o urmă în limbile romanice şi chiar acolo unde găsim reducerea lui *au* la *o*, trebuie să admitem *coda* ca formă primitivă. Comp. dr. *coadă*, mr. *kǫadǫ*, ir. *kodę* (rtr. *kua*, it. *coda*, v. fr. *coue*, prov. *coda*, *coa*, cat. *coa*, v. sp. *coa*, port. *coda*).

Cludo pentru *claudo* nu oferă propriu-zis un caz de trecere a lui *au* la *u*. Trecerea lui *au* la *u* se datoreşte influenţei formei compuse *includo*, în care diftongul nu se mai găsea sub accent şi se putea reduce la *u* (cf. *defrudo* = *defraudo*). Comp. dr. *(în)chid*, mr. *ñkl'idu* (it. *chiudere*).

Pentru reducerea diftongilor *ae*, *oe* la *e*, vezi M. Hammer, *Die locale Verbreitung frühester romanischer Lautwandlungen im alten Latein*, 1894, 9 şi urm. — Exemple de *ae* = *ę*, *oę* = *ę*, v. la Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, §§ 291, 292. Dr. *neg* = *naevus* nu poate fi citat ca un exemplu sigur de *ae* = *ę* în romînă; s-ar putea foarte bine ca această formă să fi fost influenţată de derivatul *negel*. Remarcăm, de asemenea, că *naevus* prezintă un tratament deosebit şi în

82 italiană, unde *ae* este redat prin *e*: *neo*. Despre *au* = *o*, v. Conway, « Indogerm. Forschungen », IV, 215-217. E. Schwan, în « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 208-209, admite că latina vulgară cunoştea pentru diftongul *au* un sunet intermediar între *au* şi *o*, sunet pe care îl redă prin ω. Romînescul *au* ar fi « eine Rückdiphtongierung... welche Annahme um so wahrscheinlicher ist, als das Rumänische ja eine besondere Vorliebe für Diphtonge hat » (209). Cf. şi Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. fr. Spr. u. Litt. », XVII, 86, care crede, ca şi Gröber, « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 215, 219, că diftongul *au* se păstrase ca atare în latina vulgară. În legătură cu *coda*, v. Thurneysen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXVIII, 157; Walde, *ibid.* XXXIV, 495. Seelmann a cules numeroase exemple de *cludo* = *claudo* în « Gött. gel. Anzeig. », 1890, 674. Într-o lucrare apărută recent, *Sprach man* avrum *oder* aurum? (« Rhein. Museum », LII, Ergänzungsheft, 1897), Th. Birt a încercat să arate că romanii pronunţau pe *au* ca *av*. Această teorie e însă contrazisă de dezvoltarea lui *au* în limbile romanice (cf. Meyer-Lübke, « Zeitschr. für die österr. Gymn. », 1898, 227-231).

29. Fonetica *vocalelor atone* se simplificase mult în latina vulgară. *Ĕ* şi *ē* se contopiseră în sunetul *ẹ*; *ŏ* şi *ō* deveniseră *ọ*. În acelaşi timp, *į* a trecut la *ẹ* şi *ų* la *ọ* (în afară de finală).

Fără îndoială că vocalele atone se deosebeau, din punctul de vedere al valorii lor fonetice, de vocalele accentuate. În poziţie atonă, *ẹ* suna desigur altfel decît sub accent; limbile romanice au păstrat cîteva urme ale acestei stări fonetice.

Vocalele finale au avut o dezvoltare specială; fonetica lor prezintă numeroase particularităţi, care în multe cazuri sînt greu de explicat.

Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, §§ 29, 301; « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 344-345. În ceea ce priveşte vocalele finale, vezi şi Förster, « Zeitschr. f. rom. Phil. », III, 484-485; Schuchardt, *ibid.*, IV, 120; Ascoli, « Sprachw. Briefe », VII-IX.

30. *A* aton devenise *e* în *cannabis*, dr. *cînepă*, mr. *kọnepọ* (mil. *kanev*, ven. *kanevo*, Erto *haneipa*, comp. toponimicul *Canipa* etc., « Arch. glott. », supl. V, 81; lion. *chinevo*, graiul din Dompierre *tsóenevu*, *tsenévu*). — Forma din latina vulgară a lui *cithara* era *cithera* (*App. Probi*, 23: *cithara non cithera*; cf. *Corp. gl.*
83 *lat.*, VI, 217, s.v. *citerum*): dr. *ceteră* (it. *cetera*, *cetra*). De *comperare* ca substitut al clasicului *comparare* trebuie apropiate: dr. *cumpărare*, mr. *kumpọru*, ir. *kumparọ* (it. *comperare*, *comprare*; v. fr. *comperer*). Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 195.

Cf. despre *cînepă* J. Storm, « Mém. de la Soc. de ling. », II, 100, 144. Mussafia admite că în formele italiene citate slăbirea lui *a* în *e* este de origine italiană (*Beitr. z. Kunde der nordit. Dial.*, în « Denkschr. d. Akad. der Wiss. », Viena, XXII, 111). Dacă pentru italiană această explicaţie e suficientă, romînescul *cînepă* rămîne de neînţeles, deoarece în romînă, *a* în această poziţie nu se schimbă niciodată în *e*. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru formele franceze amintite, care, după E. Philippon (« Revue des patois », II, 206) şi L. Gauchat (« Zeitschr. f. rom. Phil. », XIV, 418), nu pot fi puse în legătură decît cu latinescul **canepum* (**canepa*). Cf. § 41. Privitor la *comperare*, cf. A. Darmesteter, « Romania », V, 145; J. Storm, *op. cit.* — *Ceteră*, v. Ov. Densusianu, « Revista critică ... » IV, 283.

31. *E* aton căzuse în *veteranus*, care apare adeseori în inscripţii scris *vetranus*, *betranus* (§§ 16, 43), de unde dr. *bătrîn*, mr. *bọtọrn*, ir. *betọr* (vegl. *vetrun*, v. ven. *vetrano*).

32. În proparoxitone *ĭ* căzuse între *l* și *d*, *r* și *d*, *s* și *t*, de unde formele obișnuite ale latinei vulgare *caldus*, *virdis*, *postus* (cf. Georges, *Lex. der Lat. Wortf.*, 109, 539, 734). Comp. dr. *cald*, mr. *kald*, ir. *kọd* (it. *caldo*, fr. *chaud*, sp., port. *caldo*); dr. *verde*, mr. *vęarde*, ir. *vęrde* (rtr. *verd*, it. *verde*, fr. *vert*, sp., port. *verde*); dr. *(adă)post* (it. *posto*, fr. *pôt*, sp. *puesto*). Dr. *varză* trebuie raportat direct la *virdia* și nu la *viridia*; sincopa nu s-ar fi putut produce în ultima din aceste forme. De asemenea dr. *veghe* nu redă pe *vigiliae*, unde căderea lui *i* era imposibilă, ci un substantiv postverbal provenit din *veghiare* = *vigilare*. Forma *viglias*, atestată în inscripții, *C.I.L.*, I, 1139; XIV, 2990, nu dovedește nimic pentru latina vulgară.

I aton căzuse și în *domnus* = *dominus*, dacă este adevărat că forma cu *i* e cea mai veche, ceea ce este însă îndoielnic. *Domnus* apare de timpuriu în latină și a pătruns în toate limbile romanice: dr. *domn*, mr., ir. *domnu* (it. *donno*, v. fr. *dans*, *dame*, prov. *don*, sp. *dueño*, port. *dono*). Cf. §. 16.

Cf. Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 205 și urm.; « Zeitschr. f. fr. Spr. und Litt. », XVII, 86; F. Skutsch, *Forsch. z. lat. Gram.*, 40 și urm. Privitor la *varză*, v. Tiktin, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 451; d'Ovidio, *ibid.*, VIII, 99. — Pentru *viglias*, cf. d'Ovidio, « Arch. glott. », X, 431-432. Dr. *buric*, mr., ir. *burik* = *umbĭlicus* arată corespondența *ĭ* = *u*. După A. Candrea « Rev. pentru istorie, arheol. ... », București, VII, 90, ar trebui să admitem pentru latina vulgară forma **umbŭlĭcus*. Credem totuși că trecerea lui *ĭ* la *ŭ* sub influența lui *b* precedent este de origine romînească. Aceeași caracteristică există, ce e drept, și în alte părți, comp. ven. *bonigolo*, friul. *bugnigul*, dialectul din Muggia *buligul*, piem. *amburi*, prov. *emborilh*, dar n-ar fi fost nici o greutate ca *i* să devină *u* și în aceste regiuni, ca în romînă. Se știe cît sînt de frecvente, în toate limbile, cazurile de alterare a unei vocale sub influența unei labiale. S-ar putea totuși admite o ușoară modificare a lui *i* în rostirea latină. Între *umbĭlicus* și *buric* există etapa intermediară **umbylicus*, care, într-adevăr, poate să fi existat în latină. Comp. formele *vyr*, *vyrgo*, *vyrga* repudiate de *App. Probi*, 120, 121, 122. De asemenea *byyris* = *viris* (*C.I.L.*, VI, 3722 *a*), *unibyria* = *univiria* (*ibid.*, 12405) și chiar *burgo* = *virgo* (*ibid.*, 2723). Cf. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 206-207. Desigur, forma *butumen* = *bitumen* din *App. Probi.*, 193, nu se încadrează aci. *Butumen* s-a format prin asimilarea lui *i* cu *u* din silaba următoare. 84

33. În locul lui *ī* din latina clasică, în vorbirea populară exista *ę* în **vęcinus* = *vīcinus*, dr. *vecin*, mr. *vitsin*, ir. *vetšin* (fr. *voisin*, prov. *vezin*, cat. *vehi*, sp. *vecino*, port. *vezinho*). Un cuvînt al cărui tratament în limba romînă prezintă greutăți este *titionem*. În timp ce în limbile romanice occidentale găsim *ī* (it. *tizzone*, fr. *tison*, prov. *tizon*, sp. *tizon*), limba romînă ne trimite la *tĭtionem*, dr. *tăciune*. Dar dacă am admite existența lui *tĭtionem* în latina vulgară, formele it., fr., prov. etc. ar rămîne neexplicate. Istoria acestui cuvînt este și mai mult complicată de faptul că derivatul verbal **attitiare* apare în romînă cu *ī* (dr. *ațîțare*) ca în celelalte limbi romanice (it. *attizzare*, fr. *attiser*, prov. *atisar*, sp. *atizar*, port. *atisar*), astfel că nu se înțelege de ce într-un loc apare *ī*, iar în celălalt *ĭ* (*ę*).

Vęcinus este explicat de Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 358, prin disimilarea primului *ī* din clasicul *vīcīnus*, sub influența lui *ī* din silaba a doua; vezi și d'Ovidio, « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 87; cf. de asemenea « Arch. glott. », IX, 76, unde retrage explicația pe care o admisese înainte. Altfel vede lucrurile Mohl, *Les origines romanes*, 116, care face, în această privință, următoarea observație: « si le latin vulgaire articule *vēcīno* en regard de *vīcīnus* classique, c'est qu'ici *ī* radical *n'est pas primitif*, mais issu de la diphtongue *ei*, cf. lat. arch. 85

ueicos, grec. ϝοῖκος». Această explicaţie nu ne arată însă de ce sardul log. *bighinu*, camp. *bizinu* oferă *vīcīnus* şi nu **vecinus*. — *Titionem* este înregistrat cu *ĭ* de Georges (*Lat.-deutsch. Wörterb.*,) în timp ce Gröber în « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 244, nu admite decît *tītionem*. — Dr. *cetate*, mr. *tsitate*, ir. *tŝetǫte* nu e prea clar. Celelalte limbi romanice prezintă forme cu *ci-* ca *cīvitatem* din latina clasică (it. *città*, fr. *cité*, prov. *ciutat*, cat., sp. *ciudad*, port. *cidade*). *Ce-* din limba romînă e greu de explicat. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 350, observă în legătură cu aceasta: « forma romînească *cetate* este în opoziţie cu toate celelalte limbi romanice; ne-am aştepta la *cietate*; e posibil ca *i* să fi fost absorbit de *č* ». După Mohl, *Les origines romanes*, 127, *cetate* ar proveni dintr-o formă vulgară **cēutatem*, care ar reproduce o formă mai veche **ceiu̯(i)tatem* (comp. *sēu* = **seḱu̯(e)*), după legea stabilită de autor: « diftongul *ei* se reduce la *ē* şi nu la *ī* înaintea lui *u̯* la sfîrşit de silabă ». Dar chiar dacă presupunem că forma **ceutatem* ar fi existat într-adevăr în latina vulgară, ceea ce nu e nicidecum dovedit, ea ar fi dat în limba romînă *ciutate* şi nicidecum *cetate*. Explicaţia lui Meyer-Lübke ni se pare mai apropiată de adevăr. Credem că *cetate* trebuie raportat la *cīvĭtatem* prin formele: **cīẹtate* — **cie̯tate* — **cⁱetate*. Explicaţia lui *ce-* romînesc nu trebuie deci căutată în latina vulgară.

34. Trebuie să amintim aici verbul *impromutuare* care, după unii filologi, ar fi fost înlocuit în latina vulgară cu **imprumutuare*, **imprumuttare*, fără să se cunoască, de altfel, cauzele schimbării lui *ō* în *ū*. În afară de francezul *emprunter*, se citează şi dacoromînul *împrumutare*, mr. *mprumutu*, care trebuie raportate tot la **imprūmuttare*. Această părere ni se pare eronată. Cuvîntul romînesc nu poate nicidecum să dovedească existenţa în latină a formei cu *ū*, pentru că el se explică foarte bine prin **impromutuare*. Se ştie că orice *o* aton devine în romînă *u*. Dacă francezul *emprunter* presupune **imprūmuttare*, trebuie să fie aci o simplă particularitate, neexplicată pînă acum, a latinei din Galia. Considerăm prin urmare că **imprūmuttare* va trebui şters de pe lista formelor latinei vulgare din celelalte
86 provincii romane, în afară de Galia. Italianul *improntare* arată că în Italia, ca şi în Peninsula Balcanică, singura formă cunoscută era **imprōmutuare*.

Vezi Mohl, *Les origines romanes*, 19-20, care apără, nejustificat, existenţa lui **imprumutuare* în latina balcanică, invocînd romînescul *împrumutare*. Cf. G. Paris, « Romania », X, 62; Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 386.

35. *U* aton din *communicare* fusese înlocuit în latina vulgară cu *i* : dr. *cumineca*, mr. *kuminiku* (lomb. *skuminiar*, gen. *cominiga*, dialectul din Erto *komelige*, v. fr. *acommengier*, prov. *comenegar*, navar. *comingar*). Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 193. Aceeaşi schimbare avusese loc în **mandicare* = *manducare*: dr. *mîncare*, mr. *mo̥nku*, ir. *mo̥ñkǫ* (ven. *magnar*, friul. *mangia*, sard. *mandigar*). Dr. *mîncare* ar putea fi la rigoare şi *manducare*, dar forma indicativului prezent *mănînc* (comp. v. prov. *manenc*, în poemul *Croisade des Albigeois*), care nu poate fi explicată decît prin **mandico* (**mannico*, v. § 54), ne obligă să-l raportăm la **mandicare*. Cf. *mandicum*, alături de *manducum* în *Corp. gl. lat.*, V, 83, 116. Latinul vulgar *monimentum*, care apare des în textele latine (Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 433), prezintă de asemenea *i* în loc de *u* (*monumentum*). Dr. *mormînt*, mr. *mo̥rmintu* trebuie să reproducă, fără îndoială, pe *monimentum*, ca toate celelalte forme romanice corespunzătoare (rtr. *mulimaint*, v. gen. *monimento*, v. lomb. *molimento*, sard. *munimentu*, sic. *mulimentu*). În ce priveşte schimbarea lui *n* în *r*, aceasta se explică, foarte probabil, prin influenţa verbului *mor* ; comp. v. gen. *morimento* (« Arch. glott. », VIII, 370).

U aton căzuse în cuvintele proparoxitone, cînd se afla între *c, g, t, p, b* și *l*. Se spunea *facla, oclus, oricla, *paricla; anglus, coaglum, cingla, iuglus, *ungla; *vetlus-veclus; *poplus; stablum, subla.* Multe dintre aceste forme sînt atestate în *App. Probi*: *facla* 133, *oclus* III, *oricla* 83; *anglus* 10, *iuglus* 11; *veclus* 4 (comp. *capiclum* 167, *viclus* 6); *stablum* 142 (comp. *tabla* 130, *tribla* 200); cf. *cingla* (*Corp. gl. lat.*, III, 24, 194); *popli* la Sept. Serenus (Müller, *Rut. Namatianus*, 1870, 50); *subla*, *C.I.L.*, IV, 1712. De la aceste forme contrase pornesc toate limbile romanice: dr. *fache, ochi, ureche, păreche ; unghi, chiag, chingă,* 87
junghi, unghie; vechi; plop; staul, sulă etc. Cuvîntul *ascla* aparține acestei clase. După căderea lui *u*, *assula* a devenit *astla* și apoi *ascla*, ca *pessulum* = *pestlum* = *pesclum*, **vetlus* = *veclus*. Comp. dr. *așchie*. Alături de aceste exemple, întîlnim în română cîteva cuvinte în care n-a avut loc sincopa lui *u*. Astfel, dr. *lingură* = *lingula*, *mascur* = *masculus* (cf. totuși *masclus*, în *App. Probi*, 33), *păcură* = *picula*, *vergură* = **virgula*. Motivul pentru care în aceste forme *u* a rămas nesincopat trebuie să fie căutat, probabil, în faptul că ele au fost create sau repuse în circulație în latina vulgară într-o epocă mai recentă. Poate că trebuie să vedem aici și influența pronunțării literare, în care se evita omisiunea lui *u*, cum rezultă, între altele, din observațiile făcute de autorul lui *Appendix Probi*, care condamnă formele contrase.

Cf. în ceea ce privește *cuminecare*, A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », București, VII, 76. — Referitor la *mandicare*, v. E. Parodi, « Studj ital. di filol. class. », I, 428. Cf. « Romania », VII, 427, 434; « Arch. glott. », I, 78, 523; « Zeitschr. f. rom. Phil. », VIII, 214. — În legătură cu *monimentum*, v. Parodi, *op. cit.*, 389. Cf. « Arch. glott. », I, 203. Forma *morimentum* = *monumentum* ar părea să fie atestată într-o inscripție publicată de Kanitz, *Donau-Bulgarien*, Leipzig, 1875, III, 351, nr. XXXI (cf. totuși *C.I.L.*, III, 6138); *molimentum* se găsește în *C.I.L.*, VIII, 2269. Dr. *mormînt* ar putea să provină, după Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 573, din **molimînt* (comp. mai sus formele it. cu *l*). Ar fi totuși foarte greu de explicat geneza acestei ultime forme în română. Ipoteza expusă mai sus și propusă și de Meyer-Lübke ni se pare mai plauzibilă. Formele cu *-ulus, a* au fost studiate de A. Taverney, *Le traitement du suffixe* -ulum, -ulam *en roumain*, în « Études romanes dédiées à G. Paris », 1891, 275-278. Autorul citează totuși greșit printre cuvintele care nu prezintă sincopa lui *u*, dr. *măgură* = *maculam*, *mugur* = **muculum* (*op. cit.*, 277). Originea latină a acestor cuvinte este iluzorie. *C* intervocalic nu trece niciodată la *g* în românește. *Măgură, mugur* nu pot fi separate de formele albaneze *magul'e, mugul*. Pentru *păcură* (comp. vegl. *pekla*) menținem ca și Taverney etimologia *picula* care este atestată de Marc. Empiricus, Theodor Priscian etc. Cf. *Corp. gl.*, V, 563. Vechiul slav *pĭklŭ*, admis de Miklosich și de Tiktin (*Beitr. z. rum. Lautlehre, Lautgr.*, 6; « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 455), nu poate explica cuvîntul nostru: schimbarea lui *l* în *r* s-a produs în română înaintea influenței slave.

36. În poziție atonă, *y* apare în majoritatea cazurilor confundat cu *u* (*o*). Μάρτυρ devenise în latina vulgară *martur*, de unde provine dr. *martur* (v. it. 88
martore). Comp. *martor* (*Not. degli scavi*, 1894, 34), *marturi*, *C.I.L.*, IX, 4320, *marturorum*, VIII, 7224, *marturibus* (Le Blant, *Inscr. chr. de la Gaule*, II, 412; *C.I.L.*, XII, 2115), *Martura* (*C.I.L.*, I, 909). *Mustaceus, a* = μυστάκιον prezintă aceeași dezvoltare a lui *y*: dr. *mustață*, *mr. mustatsŭ* (rtr. *mustazz*, it. *mostaccio*, fr. *moustache*, sp. *mostacho*).

H. Tiktin, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 237, citează și pe dr. *preut* ca exemplu de *y* = *u* (*presbyter*; comp. *presbuteri*, *C.I.L.*, XIII, 1183). Aici *u* nu provine totuși din *y*, ci din *b* (*-bt-* = *-ut-*). Cf. § 56. — Cîteva cuvinte trebuie

să spunem și despre cuvîntul *papură*, care e totdeauna pus în aceeași categorie cu *martur* etc. După părerea noastră, *u* din *papură* nu reproduce pe *y* din lat. *papyrum* = πάπυρος. Dacă examinăm numeroasele cuvinte din limbile romanice care reproduc pe *papyrum*, vedem că acest cuvînt a suferit multe alterări, care se explică în majoritatea cazurilor prin confuzia lui *-yrum* cu sufixele *-ile*, *-ilia*, *-ellus*, *-illus*; comp. rtr. *pavaigl*, sard. *pavilu* și cîteva forme franceze și provensale provenind din **papilia*, **papillum*, citate de A. Thomas, « Romania », XXVI, 439. Credem deci că romînescul *papură* trebuie explicat în același fel și considerat ca o formă refăcută a lui *papyrum* cu ajutorul sufixului *-ula*. În asemenea ipoteză, înțelegem și de ce accentul apare în romînă pe prima silabă.

37. În ce privește diftongii atoni, nu avem de semnalat decît următoarele fenomene.

AE aton s-a redus la *e* mai devreme decît în cazul cînd era accentuat. *Oe* a urmat același drum și soarta sa, ca și cea a lui *ae*, se confundă cu a lui *e*. Deosebirea pe care o observăm între *ae* și *oe* accentuați avea să dispară în chip firesc în silabele atone.

Au inițial a pierdut al doilea element cînd în silaba următoare exista un *u*. Clasicul *augurare* a fost înlocuit în vorbirea populară cu **agurare*: dr. *agurare* (v. fr. *eüré*, prov. *aurar*, sp. *agorar*, port. *agourar*). Comp. *aguriatur* din *Homilia de sacrilegiis* (ed. Caspari), 54. La fel *auscultare* a dat *ascultare*: dr. *ascultare*, mr. *askultu*, ir. *askutǫ* (it. *ascoltare*, v. fr. *escolter*, prov. *escoltar*, cat. *escotar*, sp. *escuchar*, port. *escutar*); comp. observația gramaticului Caper: *ausculta non asculta* (Keil, *Gr. lat.*, VII, 108) și numeroasele exemple pe care le găsim
89 în inscripții ca: *Agustus* pentru *Augustus* (v. *Indices* la *C.I.L.*). Cf. mai sus § 16 și Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 308-314, 316.

În afară de cazul menționat, *au* aton s-a redus în latina vulgară la *o*: *auricula* = *oricla*, de unde dr. *ureche*, mr. *urekl'e*, ir. *urękl'e* (it. *orecchia*, rtr. *ureglia*, fr. *oreille*, sp. *oreja*, port. *orelha*). Cf. *auris non oricla* în *App. Probi*, 83. — *Cauliculus* = *coliculus*: dr. *curechi* (it. *colecchio*). **Nautare* = **notare:* dr. *(în)nota* (v. rom. *nuta*), mr. *notu* (rtr. *nudar*, dialectul din Erto *nude*, it. *notare*, v. fr. *noer*; alb. *notoń*). Cuvîntul compus *innotare* se găsește în cîteva manuscrise ale lui Ianuarius Nepotianus (« Rhein. Museum », XLIX, 249-250; comp. glosa: *adnavimus* = *adnotavimus* într-un glosar publicat de J. Hessels, *An eighth-century Latin-anglo-saxon Gloss.*, 1890, 12). Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, III, 89.

Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 29; Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. germ. de Nohl), 45. — În ce privește *agurare*, v. Ov. Densusianu, « Romania », XXVIII, 60. — Referitor la *notare*, v. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 162, care formulează legea: « *au* atone devient *o* excepté devant *u* ». Istoria diftongului *au* este destul de complicată. Provensalul *aurelha* prezintă *au* în loc de *o*. Se pare că aici avem a face cu o restaurare literară, ca în multe alte cazuri. Credem că putem totuși să admitem, în principiu, că după cucerirea Daciei *au* aton se redusese la *o*.

38. *Vocale în hiat.* Cînd două vocale identice se găsesc în hiat, ele se contrag de timpuriu în latină: *coperire* = *cooperire*, *cortem* = *cohortem* (după căderea lui *h*, cf. § 51), *prendere* = *prehendere*.

Cum am văzut mai înainte (§ 18), *arietem*, *parietem* deveniseră **ariétem*, **pariétem*. Dar evoluția fonetică nu s-a oprit aici. Cele două vocale în hiat s-au redus la *ę*: **arętem*, **parętem* (cf. *paretes* într-o inscripție din *C.I.L.*, VI, 3714).

Reducerea lui *ię* la *ę* apare și în *quętus* = *quiętus*: dr. *(în)cet* (rtr. *queu*, it. *cheto*, fr. *coi*, prov. *quet*, sp., port. *quedo*). Grafia fără *i* apare des în inscripții (v. *Indices* la *C.I.L.*, s.v. *Quietus)*. Cf. § 16 și, în afară de aceasta, *inquetaberit* (*C.I.L.*, X, 2289), *requescit*, *reqescet* (XIII, 1352, 1503) etc.

U aton urmat de altă vocală devenise în latina vulgară *u*, care la rîndul lui a căzut sau s-a asimilat cu consoana precedentă. După schimbarea de accent 90
survenită la **bátt̆uere* = *battúere*, **cónsuere* = *consúere*, **fút̆uere* = *futúere* (§ 18), am avut *battere*, *cosere*, **futtere* (*C.I.L.*, IV, 1261, 2197). — *Mortuus* fusese înlocuit cu *mortus* (*Eph. epigr.*, VII, 479): dr. *mort*, mr. *mortu* (rtr. *mort*, it. *morto*, fr. *mort*, sp. *muerto*). Tot așa *februarius* devenise *febrarius*: dr. *făurar* (it. *febbrajo*, fr. *février*, sp. *febrero*, port. *fevereiro*). Cf. mai sus § 16 și apoi *februarius non febrarius* în *App. Probi*, 208; *C.I.L.*, IX, 3160; XI, 4059; XIII, 2351, 2361 etc. În același fel trebuie să explicăm forma vulgară *quattor* care apare adesea în inscripții în locul clasicului *quattuor*, *C.I.L.*, VIII, 5843; IX, 3437; X, 5939. Comp. dr., mr. *patru*, ir. *ṗotru* (rtr. *quater*, it. *quattro*, fr., prov., cat. *quatre*, sp. *cuatro*, port. *quatro*).

O în hiat și în special situat înainte de *a* trecuse la *u*: *quaglum*, *quaglare* = *coag(u)lum*, *coag(u)lare*. Grafia *quaglum* apare în cîteva manuscrise ale lui Marcellus Empiricus, *De medicam.* (ed. Helmreich), XVI, 81; XXVII, 37; XXXI, 32; XXXIV, 43; cf. *Corp. gl.*, III, 315; *quaglator* este atestat în *C.I.L.*, X, 3910; XIV, 25. În poziție atonă, *u* a căzut și *quaglare* s-a redus la **caglare*: dr. *(în)chiegare* (it. *cagliare*, fr. *cailler*). Substantivul **caglum* = *quaglum* (dr. *chiag*, it. *caglia*, *gaglio*) a fost refăcut după **caglare*.

E aton + *a*, *o*, *u* apare în latina vulgară ca *i* + *a*, *o*, *u*. Acest *i* s-a confundat cu *i* primitiv + *a*, *o*, *u* și a primit valoarea lui *į*. Această transformare este atestată de numeroase exemple. Numai în *Appendix Probi* și găsim mai multe cazuri de scriere cu *i* în locul clasicului *e*: *baltius* 132; *brattia* 65; *calcius* 81; *cavia* 63; *coclia* 66, *cocliarium* 67; *fassiolus* 141; *lancia* 72; *lintium* 157; *paliarium* 68; *solia* 80; *tinia* 117; *vinia* 55. Cf. mai sus, § 16. Toate limbile romanice pornesc de la această stare fonetică.

În locul unui *ĭ* în hiat din latina clasică, vorbirea populară avea *i* în *dies*: dr. *zi*, mr. *dzuo*, ir. *zi* (rtr. *di*, it. *di*, v. fr. *di*, prov., cat., sp., port. *dia*). Acest fapt e confirmat și de inscripții, unde găsim adesea DIES.

Pentru *e* (*i*) în hiat, în cuvinte ca *deus*, *meus*, se pare că trebuie admise 91
valori diferite, după cum era urmat de *i*, *u* sau de *a*, *o*, *e*. *E* avea înainte de *i*, *u*, valoarea lui *ę*: *męi*, *męus*, iar înainte de *a*, *o*, *e*, valoarea lui *ę*: *męa* etc.

Mai complicată este istoria lui *u* în hiat. Limbile romanice ne arată că trebuie să admitem pentru latina vulgară *fui*, dar *fuit*; la fel *cui*. Alături de *dui* (rtr., prov., *dui*), dr. *doi*, mr., ir. *doi*, ca și it. *duoi*, v. fr. *doi*, presupun forma **doi*.

Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 424 și urm.; II, 142, 464-466, 467-469, 507. În ce privește *quietus*, v. în special H. Suchier, « Commentationes Wölfflinianae », 1891, 71 și urm. Altfel este explicat *paretem* de Thurneysen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 503. Cf. Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. germ. de Nohl), 189. — Referitor la *dies* etc., v. Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 337 și urm. Cf. d'Ovidio, « Arch. glott. », IX, 37-38; Lindsay, *op. cit.*, 153. Pentru vocalele în hiat, cf. și Horning, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXV, 341.

39. Ne rămîn de studiat aci unele fenomene vocalice cu caracter mai general.

Ca exemplu de *asimilare* progresivă de origine latină vulgară, trebuie citat *salvaticus* în locul formei clasice *silvaticus*, care s-a păstrat în majoritatea limbilor romanice. Dr. *sălbatic* poate, la rigoare, să fie și *silvaticus*, fiindcă *i* ar fi dat *ă*; credem totuși că trebuie să pornim de la forma cu *a*, *salvaticus*, care este singura admisibilă pentru v. gen. *sarvaighe*, romagn. *salbedg*, fr. *sauvage*, prov. *salvatge*, sp. *salvaje*. *Salvaticus* este atestat la Pelagonius, *Ars veterinaria* (ed. Ihm, 1892), VII, 91, 101 (cf. *Corp. gl. lat.*, III, 538, 546, 627, 630, 632; V, 481; alte exemple v. la Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 217).

Alături de *cicuta* trebuie să admitem în latina vulgară **cucuta*, rezultat din primul prin asimilarea lui *ci-* cu *cu-*: dr. *cucută*, mr. *kukutǫ* (fr. saintong. *cohüe*, limus. *kuküdo*; alb. *kukutɛ*).

Clasicul *cydonea* fusese înlocuit în vorbirea populară cu *codonea* (*cotonea*), provenind din cel dintîi prin asimilarea lui *y* cu *o*. Dr. *gutuie*, mr. *gutuń* (it. *cotogna*, fr. *coing*, prov. *codoing*, cat. *codony*) par să provină din *cotonea*, deși
92 această etimologie este întrucîtva îndoielnică. *Cotonea* apare sub forma *qudenaea* (*mala*~) în *Edictul lui Diocletian*, 6, 73 (cf. *Corp. gl.*, VI, 300).

Asimilarea *ae*—*a* = *a*—*a* este reprezentată de forma vulgară **aramen* în locul celei clasice *aeramen*: dr. *aramă*, mr. *aramǫ* (rtr. *aram*, v. fr. *arain*, prov., cat. *aram*, sp. *arambre*, port. *arame*).

Forma *passar*, care ne este dată de *App. Probi*, 163 și de cîteva inscripții (cf. W. Heraeus, *Die App. Probi*, 1899, 24) e provenită din *passer* prin asimilarea regresivă a lui *e* cu *a* (comp. *ansar* = *anser*, *carcar* = *carcer*, atestate și în *App. Probi*, 43, 129, 164). La forma cu *a* se raportează dr. *pasăre*, ir. *pǫsǫrę* (sp. *pajaro*, port. *passaro*).

Cazurile de *disimilare* sînt mai rare. **Vecinus*, pe care unii filologi îl dau ca exemplu de disimilare a primului *ī* (*vīcīnus*), este, cum am văzut, foarte îndoielnic. Trebuie, în schimb, să considerăm ca un exemplu de disimilare căderea lui *u* din diftongul *au*, cînd în silaba următoare exista un *u* (§ 37).

Se citează de obicei ca un caz de disimilare forma vulgară *retundus*, care a înlocuit în toate limbile romanice forma clasică *rotundus*: dr. *rătund* (it. *ritondo*, v. fr. *reond*, prov. *redon*, cat. *redó*, sp., port. *redondo*). Disimilarea s-ar fi produs după formula *o*—*o* = *e*—*o*: *retondus*—*rotondus*. În cazul de față am avea a face cu un fenomen analog celui pe care îl remarcăm în forma vulgară *serorem* = *sororem* (comp. *serori*, § 16; cf. *C. I. L.*, II, 515, 5342) și în sp. *hermoso* = *formosus*. Această explicație trebuie înlăturată. Limba romînă, care nu cunoaște confuzia lui *ụ* cu *ǫ*, ne arată că schimbarea lui *ro-* în *re-* s-a produs cînd se spunea încă *rotundus* și nu **rotondus*. Or, disimilarea *o*—*u* = *o*—*e* este greu de înțeles. Trebuie, în consecință, să atribuim altor cauze schimbarea lui *ro-* în *re-*. Este foarte probabil că *rotundus* s-a modificat în *retundus* în urma unei etimologii populare. *Ro-* a fost considerat ca prefix și confundat cu *re-*. *Retundus* este atestat în *Corp. gl. lat.*, *IV*, 347, 377; V, 280. Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 213.

Un alt exemplu de alterare fonetică, datorită unei etimologii populare,
93 este **lacusta*, care trebuie să fi existat în latina vulgară în loc de *locusta*, cum se poate vedea din dr. *lăcustă* (lomb. *lagosta*, sic. *lagusta*, v. fr. *laouste*, prov. *langosta*, cat. *llangosta*, sp. *langosta*, port. *lagosta*). **Lacusta* ar reprezenta, după unii filologi, *lacus* + *locusta* și, după alții, *lacerta* + *locusta*. Ultima ipoteză e cea mai verosimilă.

Tot printr-o etimologie populară trebuie explicată forma vulgară **grevis* = *gravis*: dr., mr. *greu*, ir. *grew* (rtr. *grev*, it. *greve*, fr. *grief*, prov., cat. *greu*, v. sp.

grieve, cf. Menéndez Pidal, «Romania», XXXI, 354); tot la *grevis* pare să se raporteze și alb. *re* (G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb spr.*, 362). Schimbarea lui *a* în *e* se explică prin influența lui *levis* și poate a lui *brevis*, cu care a fost asociat *gravis* în vorbirea populară. Influența lui *levis* asupra lui *gravis* este evidentă într-un pasaj din *Homilia de sacrilegiis* (ed. Caspari), 7 (cf. 54): *greve aut leve.*

Proteza unei vocale se produsese în latina vulgară în cuvintele care prezentau la inițială un *s* + consoană. La începutul acestor cuvinte s-a dezvoltat în vorbirea populară o vocală care în inscripții a fost redată de obicei prin *i* și mai rar prin *e*: *ispose* = *sponsae* (*C.I.L.*, VIII, 3485); *espiritum* = *spiritum* (IX, 6408). Exemplele cele mai vechi ale acestui fenomen apar, în inscripțiile latine, în secolul al II-lea al erei noastre (în secolul I, în inscripțiile scrise cu caractere grecești; cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 338 și urm.); ele devin din ce în ce mai frecvente după această epocă, mai ales în provinciile occidentale ale Romaniei. În Italia, în Galia și în Spania, *e* protetic s-a păstrat pînă în zilele noastre; în țările dunărene el nu a lăsat nici o urmă. Limba romînă nu prezintă nici un exemplu de *esc-*, *esp-*, *est-* etc. în loc de *sc-*, *sp-*, *st-*. Cauzele acestei deosebiri între limbile romanice occidentale și cele orientale nu ne sînt destul de cunoscute. În orice caz, e de mirare că un fenomen ca acesta, care era condamnat de cărturari, s-a perpetuat în țările cu o cultură literară intensă, dar a dispărut în Europa orientală, unde latina vulgară era mai puțin supusă supravegherii învățaților. Ar trebui să presupunem că formele cu *i*, *e* protetici erau, la origine, tot atît de răspîndite în țările balcanice ca în alte părți, dar au fost părăsite cu timpul, cînd afereza lui *e* s-a produs în toate cuvintele care prezentau grupurile *esp-*, *est-* etc. Așa s-ar explica 94
de ce s-a putut spune, un timp, **espicum*, **establum*, cum se spunea **esponere*, **estorcere*, dar cînd acestea din urmă au devenit *spunere*, *stoarcere*, și cele dintîi au devenit *spicu*, *staulu*. Cuvintele romînești *spic*, *staul* etc. n-ar reproduce deci direct pe cele latine *spicum*, *stablum*. Între formele romînești și formele clasice ar trebui să admitem pe cele intermediare cu *e* protetic.

Ca exemplu de epenteză trebuie să amintim forma vulgară **daphinus* = *daphne* (gr. δάφνη) care se regăsește în dr. *dafin* (comp. alb. *dafinɛ*). Numele propriu *Daphinus*, *a* este adeseori atestat în inscripții (v. *Indices* la *C.I.L.*). Cf. mai sus § 16 și Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 412; III, 289.

În ce privește **cucuta*, v. Ov. Densusianu, «Romania», XXIX, 332-333. — *Cotonea* este altfel explicat de O. Schrader (la Hehn, *Kulturpflanzen*, ed. a VI-a 1894, 243), care vede în el o confuzie a lui *cydonea* cu *cottana*. Explicația pe care am admis-o ni se pare preferabilă. Cf. Parodi, *Studj ital. di filol. class.*, I, 399. — Referitor la *rătund*, v. J. Storm, «Mém. de la Soc. de ling.», II, 144; Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 358. *Re-* în loc de *ro-* este explicat la fel ca și noi de Mussafia, *Beitr. z. Kunde it. Mund.* («Denkschr. d. Akad. der Wiss.», Viena, XXII, 114); O. Keller, *Lat. Volksetym.*, 356. — Cf. despre *lăcusta*, Storm, *op. cit.*, 136, 144; Förster, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XIII, 536; A. Candrea, «Rev. pentru istorie, arheol., ...», București, VII, 81. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, 370, vede în trecerea de la *o* la *a* din **lacusta* un fenomen de disimilare. Despre *dafin*, v. A. Candrea, *op. cit.*, 77.

3. Consoane

40. Într-o parte a domeniului romanic, consoanele latine s-au păstrat mai fidel, în timp ce în cealaltă parte ele au suferit alterări numeroase și profunde. Romîna, comparată cu franceza, de exemplu, reproduce în general mai bine

consonantismul latin, cu toate că și aici trebuie făcute unele diferențe după regiunile din care luăm termenii de comparație. Cuvinte ca dr. *cap*, *foc*, *rătund* și fr. *chef*, *feu*, *rond*, comparate cu lat. *caput* (**capum*), *focus*, *retundus*, arată cît de mari sînt deosebirile dintre aceste două limbi în ce privește tratamentul lui *c*, *t* etc.

95 Dar chiar acolo unde consoanele latine apar mai puțin modificate, deosebirile care despart limbile romanice de latina vulgară sînt mult mai însemnate decît cele pe care le constatăm între aceasta din urmă și latina clasică. Făcînd abstracție de unele particularități pe care le vom studia în paragrafele următoare, sistemul consonantic al latinei vulgare corespunde destul de mult cu acel al latinei literare. Introducerea unor fenomene de origine populară în limba învățaților a șters în multe cazuri deosebirile dintre latina vorbită și latina scrisă, cel puțin începînd de la o anumită epocă.

După cum se știe, căderea lui *h* și a lui *m* final manifestată în vorbirea populară poate fi urmărită pînă și în monumentele literare. Dimpotrivă, unele particularități ale latinei literare au pătruns în limbajul popular și au reușit adesea să împiedice dezvoltarea fonetică spre care se îndrepta pronunțarea neștiutorilor de carte. Datorită acestor schimburi dintre latina vulgară și latina clasică, deosebirile dintre consonantismul uneia și al celeilalte au fost mai puțin izbitoare.

În studiul consoanelor, va trebui să avem în vedere atît locul pe care-l ocupă ele în cuvînt, cît și sunetele ce le înconjoară. Aceștia sînt factorii cei mai importanți în istoria dezvoltării lor. Soarta unei consoane diferă după poziția ei în cuvînt — inițială, în interior sau finală — și după contactul pe care îl are cu alte consoane sau vocale. Accentul, care joacă un rol atît de mare în istoria vocalelor, nu prezintă decît o importanță minimă în studiul consoanelor.

Ordinea în care vom studia consoanele din latina vulgară va fi aceea a înrudirii lor fonetice (explozive, fricative etc.). Consoanelor finale, consoanelor duble și grupelor de consoane le vom consacra paragrafe speciale.

41. *B*. *B* latin avea valoare de explozivă labială și în romanică s-a păstrat nealterat la începutul cuvintelor. Dacă inscripțiile ne oferă unele exemple, destul de rare de altfel, în care *b* inițial este redat prin *v*, nu trebuie să credem că *b*
96 se confundase în pronunțarea romanilor cu *v*, cum sînt de părere unii filologi. Grafii ca *vene* în loc de *bene*, *C.I.L.*, VI, 2286, 2625; X, 166, 396 etc. se pot datora asemănării dintre *bene* și *venae*, *venit* și existenței, una alături de alta, a unor forme ca *beneficus* și *veneficus*. Tot așa, dacă *vibe* apare uneori în loc de *bibe* (cf. *C.I.L.*, VI, 142), trebuie să vedem în aceasta o simplă confuzie între *bibere* și *vivere*, care se pretau adesea la jocuri de cuvinte. În afară de aceasta, nu trebuie să uităm că în urma schimbării lui *v* inițial în *b*, care se produsese în cîteva cazuri (v. § 43), gravorii nu știau totdeauna dacă trebuie să scrie *v* sau *b* și, printr-un exces de scrupulozitate, ei puneau un *v* în locul unui *b*, crezînd că respectă ortografia corectă. Din această cauză, cele mai numeroase exemple de *v* trecut la *b* le găsim în țările în care întîlnim cel mai des trecerea lui *v* inițial la *b*.

Faptul că *b* și-a păstrat valoarea primitivă la începutul cuvintelor rezultă și din mărturia gramaticilor. Într-adevăr, în timp ce obiceiul de a înlocui pe *v* cu *b* este adesea condamnat de ei, nu se găsesc în tratatele lor observații despre defectul de pronunțare care ar consta în folosirea lui *v* în locul unui *b* inițial.

Observația din *App. Probi*, 9: *baculus non vaclus* este cu totul izolată și poate că aici trebuie să citim *baclus* în loc de *vaclus*.

Limbile romanice nu ne arată nici un exemplu de *b* inițial latin devenit *v*, ceea ce fără îndoială nu s-ar fi întîmplat dacă în latina vulgară *b* s-ar fi confundat cu *v* la începutul cuvintelor.

Cu totul alta a fost soarta lui *b* intervocalic. În această poziție, consoana latină s-a transformat, cam de prin secolul al II-lea e.n., într-o spirantă labiodentală și s-a asimilat, puțin cîte puțin, cu *v*. Cele mai vechi exemple de *b* intervocalic = *u̯*, *v* datează din secolul I e.n.: *libertauus*, *C.I.L.*, I, 1063, *iuuente*, XI, 137 (cf. cazul invers, *lebare*, III 7251). Confuzia lui *b* intervocalic cu *v* este pe deplin confirmată și de limbile romanice, în care cele două sunete au avut în acest caz aceeași soartă (cf. dr. *seu* = *sebum*, *greu* = **grevis*). 97

B intervocalic din *cannabis* fusese înlocuit în latina vulgară cu *p*, cum rezultă din dr. *cînepă*, mr. *ḳonepọ* și din celelalte forme romanice pe care le-am citat în altă parte (§ 30). O particularitate analogă întîlnim în cuvîntul *canaba*, care apare scris adesea *canapa* (cf. O. Keller, *Zur lat. Sprachgesch.*, *Lat. Etym.*, 1893, 16). Forma cu *p* a lui *cannabis* este de asemenea atestată: *conupem* la Marcellus Empiricus, *De medicam.* (ed. Helmreich), X, 81; cf. Du Cange, s.v. *canepa*; *Corp. gl. lat.*, VI, 174.

După cum vom vedea mai departe, inscripțiile ne dau mai multe exemple de *v* trecut la *b*, după un *r*. Dar și schimbarea inversă ne este atestată în monumentele epigrafice. Astfel, *acervus* în loc de *acerbus* apare deseori în *C.I.L.*, V, 2013; VI, 10097; X, 4728 etc.; tot așa *orvati* = *orbati*, IX, 5925; *verva* = *verba*, IX, 259. Această particularitate se regăsește și în limbile romanice. Comp. vald. *azeure* = *acerbus*; v. fr. *arvoire* = *arbitrium*; bergam. *morva*, fr. *morve*, *morveux* = *morbum* etc.; fr. *orvet* (derivat din *orbus*); fr. *verve* = *verbum*; fr. *verveine* = *verbena*. Admițînd chiar că în *verve*, *verveine*, schimbarea lui *b* în *v* a putut să fie determinată de influența asimilatoare a lui *v* inițial (cf. *vulva* în loc de *vulba*; tosc. *volva*), rămîn celelalte exemple romanice de *rv* = *rb*, a căror explicație trebuie să fie căutată în altă parte. Și, într-adevăr, mărturia inscripțiilor și extinderea relativ mare în limbile romanice a unei forme ca **morvus* ne arată limpede că schimbarea lui *rb* în *rv* trebuie să dateze de mult și că ea exista chiar în latină. Ar fi totuși temerar să vedem aci un fenomen fonetic spontan și general. Înlocuirea lui *rb* cu *rv*, în unele cazuri, se datorește, fără îndoială, influenței învățătorilor latini, care vrînd să evite pronunțarea lui *rv* ca *rb*, pronunțare caracteristică vorbirii populare, credeau că-i învață pe elevii lor adevărata latină, atunci cînd îi sfătuiau să pună un *rv* chiar acolo unde nu avea nici o rațiune. Pentru că trebuia să se pronunțe corect *corvus* și nu *corbus*, s-a ajuns la pronunțarea **morvus* în loc de *morbus*. Aceasta ne arată, o dată mai mult, că latina vulgară a fost adesea influențată de limba cărturarilor și că doctrinele, uneori greșite, ale gramaticilor au modificat fonetica mai multor cuvinte din vorbirea populară. Ceea ce merită să fie de asemenea relevat este faptul că *rv* în loc de *rb* apare în Italia și în Galia, unde acțiunea gramaticilor asupra limbii populare a fost mai intensă decît oriunde în altă parte. În schimb, nu există nici o urmă a acestui fenomen în latina balcanică, ceea ce concordă cu faptele expuse mai sus, unde am amintit că limba romînă conține mai puține forme latine de origine literară decît toate celelalte limbi romanice. 98

Vezi, în legătură cu toate aceste probleme, interesantul articol al lui E. Parodi *Del passagio di* v *in* b *nel latino volgare*, publicat în « Romania », XXVII. 177, din care am împrumutat majoritatea fenomenelor studiate aci. — Despre *cînepă*, v. A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », București, VII, 73. Cf. de asemenea, în ce privește în special forma vulgară *canepa*, O. Schrader, la Hehn, *Kulturpflanzen*, ed. a VI-a, 1894, 188.

42. *F.* În latina vulgară găsim forma *bẹ̀ber* corespunzătoare celei clasice *fiber*. Forma cu *b* este singura cunoscută în limbile romanice (it. *bevero*, fr. *bièvre*, prov. *vibre*, v. sp. *befre*, sp. modernă, port. *bibaro*). La forma *bẹ̀ber* este raportat de obicei și dr. *breb*. Trebuie totuși să observăm că originea latină a cuvîntului romînesc nu este prea sigură. *Breb* poate să vină tot atît de bine de la cuvîntul slav *bebrŭ*. Pentru a apăra etimologia latină a cuvîntului romînesc, trebuie să presupunem că metateza lui *r* s-a produs înainte de schimbarea lui *br* în *ur* (**brebu*—*breb*). Altfel, *bebrum* ar fi devenit *beur* (comp. *faur* = *fabrum*).

Cf. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 5 și urm., care explică schimbarea lui *f* inițial în *b* prin celtă (corn. *befer*).

43. *V. V* latin era, într-o epocă mai veche, o spirantă bilabială. Mai tîrziu, el s-a modificat și a devenit labio-dental.

La inițială, această consoană s-a păstrat, în general, în toate limbile romanice cu valoarea pe care o avusese în latină, cu excepția cîtorva cazuri în care ea a fost înlocuită cu *b* sau chiar cu *g*. Trecerea de la *v* la *g* e necunoscută în romînă, în schimb aici găsim multe exemple de *v* = *b*. În afară de cîteva cuvinte, în care trecerea lui *v* la *b* este proprie limbii romîne, există altele a căror răspîndire
99 e mai mare și care apar cu această particularitate și în celelalte limbi romanice.

Printre cuvintele care intră în această ultimă categorie trebuie să semnalăm mai întîi corespondentele romanice ale formei clasice *vervex*, care atestă trecerea lui *v* inițial la *b*: dr. *berbece*, mr. *birbek*, ir. *birbẹ̦tše* (rtr. *berbeisch*, it. *berbice*, fr. *brebis*, prov. *berbitz*).

Vesica apare în romînă, ca și în unele dialecte italiene și franceze, cu *b*, în timp ce în alte părți găsim forma cu *v*: dr. *beșică*, mr. *bešikọ* (tosc. *bussiga*, aret. *busica*, piac., parm., moden. *psiga*, sard *buscica*, fr., dialectele din Metz, Belfort, *p'sey'*, *p'soey'*, *p'si*, port. *bexiga*; cf. alb. *mešikẹ*; dar rtr. *veschia*, it. *vescica*, fr. *vessie*, prov. *vesiga*, sp. *vejiga*).

Tot așa:

Vietus: dr. *biet* (piem. *biett*, sien. *biegio* alături de *viegio*).

Vitta: dr. *bată* (cat., sp. *beta* alături de *veta*, port. *beta*; dar sic. *vitta*, prov. *veta*).

Vocem: dr. *bocet*, *bocire*, mr. *boatse* (tosc. *boce*, *bociare*, v. lomb., v. ven., graiul din Grado *bose*, sard *bože*, port. *bosear*; dar it. *voce*, fr. *voix*, prov. *votz*, sp., port. *voz*).

Volare: dr. *(z)burare*, mr. *azbor* (graiul din Grado *sbolo*), sard gallur. *bula*; dar it. *volare*, fr. *voler*, prov., cat., sp. *volar*, port. *voar*). Derivatul lui *vola*, *involare*, care nu s-a păstrat în romînă, ne arată de asemenea un *b* în it. *imbolare* și în v. fr. *embler*.

Dr. *bătrîn* pare a fi izolat, doar dacă nu admitem o formă veche cu *b* în port. *modorra* = *veternus*. *V* s-a păstrat în v. ven. *vetrano* (« Romania », VII, 51; « Zeitschr. f. rom. Phil. », IX, 303) și în vegl. *vetrun*.

Din toate aceste exemple, numai *vervex* are *b* inițial în tot domeniul romanic. Or, forma *berbex*, care este cerută alături de **berbix* de limbile romanice, este atestată în inscripții, *C.I.L.*, VI, 2099, *Acta fr. Arv.* din anul 183, VIII, 8246, 8247 (cf. *Corp. gl. lat.*, II, 29, 534, 569) și se pare chiar că trebuie să o admitem ca existînd încă din epoca lui Petronius (cf. Wölfflin, «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 568; W. Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 1899, 48).

Faptul că *vesica* nu apare cu inițiala *b* decît în romînă, în italiană și în franceză 100
nu constituie un argument elocvent pentru a ne îndoi de existența unei forme vechi *besica* în latina vulgară. Această din urmă formă este chiar atestată în tratatul de gramatică al lui Martyrius, *De* b *et* v (Keil, *Gr. lat.*, VII, 169).

În ce privește trecerea de la *v* la *b* în *veteranus*, trebuie de asemenea să o atribuim latinei vulgare, deoarece inscripțiile ne oferă multe exemple de *beteranus*, *betranus* (*C.I.L.*, V, 1796; VI, 669, 3458; X, 3665, 6577; XIV, 222, 2295).

Vox este atestat cu *b* în loc de *v* într-o inscripție din *C.I.L.*, IX, 10, unde găsim forma *bocis*.

Pentru *vitta*, *volare* și *vietus*, textele latine nu ne oferă, după cîte știm, nici un exemplu de scriere cu *b* ; dar aceasta nu exclude existența, în latină, a lui **bitta*, **bolare*, *bietus*. *Bietus* se găsește în *Corp. gl. lat.*, VII, 415.

Vedem deci că trecerea lui *v* la *b* era un fenomen destul de frecvent în latină și a lăsat urme numeroase în limbile romanice. Cum se explică această particularitate și din ce cauză *v* a cedat locul lui *b* numai în unele cuvinte?

Dintre formele citate, *berbex* trebuie exceptat, deoarece el nu poate dovedi mare lucru în ce privește istoria lui *v* inițial. Prima silabă a acestui cuvînt se găsea în condiții cu totul particulare și *v* putea ușor să se schimbe în *b*, de vreme ce *verbex* înlocuise pe *vervex*, în urma transformării lui *rv* în *rb* (cf. mai departe). Așadar, *vervex* a devenit *berbex* prin asimilarea lui *v* inițial cu *b* din silaba a doua. Comp. *berbena* = *verbena* (Beda, la Keil, *Gr. lat.*, VII, 217); **berbactum* = *vervactum* (Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 8663); *balbae* = *valbae* = *valvae* (Martyrius, *De* b *et* v; Keil, *Gr. lat.*, VII, 173, 186; *C.I.L.*, XIV, 2793); *bulbae* = *vulbae* (*Edictul lui Diocletian*, 4, 4). Poate că și faptul *berba* = *verba* trebuie privit la fel (*C.I.L.*, X, 476, 478).

Rămîn de explicat celelalte cuvinte în care *v* era izolat și în care alterarea sa nu putea să fie determinată de nici unul din sunetele înconjurătoare. Într-adevăr, cum a devenit *veteranus*, *beteranus* și cum a pătruns el ca atare în romînă, în timp ce *vitellus*, de exemplu, l-a păstrat pe *v* și a rămas astfel în romînă, 101
ca și în restul domeniului romanic?

Ipoteza cea mai verosimilă, din cîte au fost emise în această privință, este că trebuie să vedem aci un fenomen de fonetică sintactică. În cazul în care *v* inițial se găsea după un cuvînt terminat în vocală, el rămînea intact în pronunțarea romanilor, în timp ce, după o consoană, el trecea la *b*. Această alternare a lui *v* cu *b* a avut drept rezultat faptul că într-o parte a domeniului romanic formele cu *b* inițial au înlăturat pe celelalte și au sfîrșit prin a se generaliza în pronunțarea populară: *beteranus* a înlocuit pe *veteranus*, chiar și în cazul cînd era precedat de un cuvînt care se termina cu o vocală. În alte părți a învins *v* și a fost substituit lui *b*: *veteranus* s-a generalizat în defavoarea lui *beteranus* și l-a înlăturat cu totul. Nu trebuie să uităm totuși că victoria lui *b* asupra lui *v* era adesea ușurată de existența simultană a formelor compuse și a formelor simple ale aceleiași rădăcini. O dată ce existau **exvolare*, *involare* alături de *volare*, iar aceste forme

compuse puteau deveni **exbolare*, **imbolare*, nu era nici o greutate să se introducă *b* și în *volare* = **bolare*. Tot așa, după exemplul lui **subbadicare* = **subvadicare*, **exbampare* = **exvampare* se putea ușor reface o formă ca **badicare*, **bampa* pentru **vadicare*, *vampa* (comp. gen. *subaca*, moden. *bacher*; ven. *sbampir*, berg. *bampa*). Așadar, originea trecerii lui *v* inițial la *b* trebuie căutată în aceste situații sintactice și morfologice.

Ipoteza pe care am admis-o aici găsește o confirmare în faptele epigrafice. Lăsînd la o parte cazurile de *v* = *b* după *l*, *r*, de care ne vom ocupa mai departe, nu sînt rare exemplele de *v* trecut la *b* după o consoană, fapt observat adesea în inscripții. Grafii ca *inbictus*, *C.I.L.*, VI, 746; IX, 6065; X, 8028, *Vesbius*, IV, 19, 1493, 1495, *Vesbinus*, IV, 636, 786, 1190 sînt destul de caracteristice ca să nu fie neglijate în studierea lui *v* inițial. Trecerea lui *v* la *b* atestată
102 aci în interiorul cuvintelor putea să se producă ușor și în cazul în care *v* inițial era în contact cu consoana finală a cuvîntului care îl preceda.

În sfîrșit, limbile moderne ne arată de asemenea că alterarea lui *v* inițial sub influența unei consoane precedente este un fenomen cu totul normal; în consecință, ea poate să fie admisă și pentru latina vulgară. În dialectele septentrionale ale Portugaliei, *v* inițial se confundă în pronunțare cu *b* ori de cîte ori urmează unui cuvînt terminat în consoană (Gonçalves Vianna, «Romania», XII, 53). Așadar, e vorba de un fenomen analog celui care trebuie să fi existat în latina vulgară.

V intervocalic a avut o dezvoltare specială și evoluția sa a variat după natura vocalelor de care era înconjurat.

Înainte de *u*, *v* din formele clasice *avus*, *novus* etc. era necunoscut în latina vulgară. Exemple de scriere fără *v* apar adesea în inscripții, iar noi am semnalat mai sus cîteva dintre ele (§ 16). Această particularitate a latinei vulgare este confirmată și de gramatici, care condamnă formele fără *v*. Cf. *App. Probi*, 29, 62, 174: *avus non aus*, *flavus non flaus*, *rivus non rius*. În legătură cu *avunculus*, Albinus observă că trebuie scris cu *uu* (*per duo u scribitur*; Keil, *Gr. lat.*, VII, 297).

După *o* și înainte de accent, *v* căzuse în limba populară: *Noember*, *C.I.L.*, I, 831; XIV, 1923, Νοέμβριος foarte frecvent în inscripțiile grecești; *noicia*, I, 819. Așadar, în latina vulgară se spunea **noella* = *novella*, de unde dr. *nuia*. (Cf. *Noella*, *C.I.L.*, X, 4533).

Ca un exemplu interesant de cădere a lui *v* situat între două vocale asemănătoare, fenomen frecvent în latină, trebuie să citățm *dinus* = *divinus*, a cărui existență în latina vulgară e sprijinită de cîteva pasaje din Plaut (Bücheler, «Rhein. Museum», XXXV, 698; Leo, *ibid.*, XXXVIII, 2) și de o inscripție, *C.I.L.*, XI, 4766. Dr. *zînă*, mr. *dzuno* trebuie raportate la *dina* = *divina*.

Textele latine ne procură și alte cîteva cazuri de cădere a lui *v* intervocalic.
103 Dintre acestea am relevat deja *clao* = *clavo*, *Faor* = *Favor* (§ 16). *App. Probi* conține un alt exemplu de *v* omis între *a* și *o*: *pavor non paor*, 176. Cu toate aceste exemple, cărora le-am putea adăuga altele luate din inscripții, este sigur că nu avem a face, în acest caz, cu un fenomen general în latina vulgară. Asemenea exemple sînt cu totul izolate. Spaniola și portugheza, care l-au păstrat pe *v* în această poziție, arată de asemenea că o astfel de particularitate nu poate să fie generală în latina populară. În același fel trebuie să se interpreteze cele cîteva exemple de *v* căzut între *a* și *e*, *i*: *Faentia*, *C.I.L.*, III, 3582; *paimentum*, VI, 122; cf. *App. Probi*, 73: *favilla non failla*.

În *iuvenis*, *v* nu avea decît o valoare grafică. Scrierea *iuenis*, pe care o găsim adesea în monumentele epigrafice (§ 16), reda mai bine pronunțarea vulgară. *V* precedat de *l*, *r* merită un studiu special.

În timp ce în romanica occidentală *v* s-a păstrat în această poziție (cu unele excepții), în limba romînă el a trecut la *b*. Această schimbare datează de mult și poate fi urmărită pînă în limba latină. Forme cu *lb*, *rb* = *lv*, *rv* sînt deseori atestate de gramatici: *balbae* (Martyrius, la Keil, *Gr. lat.*, VII, 173, 185); *ferbeo* (Probus, IV, 185); *larba* (Martyrius, VII, 185); *verbex* (Beda, VII, 294). Altele se găsesc des în inscripții. Astfel de exemple am semnalat și mai sus (§ 16); am putea să mai adăugăm și altele: *albeus*, *C.I.L.*, X, 1695, 1696, 4752 etc. (cf. *App. Probi*, 70: *alveus non albeus*) ; *Silbester*, X, 476; *cerbus*, VIII, 2213; *corbi*, III, 11743; *curbati*, VI, 1199; *serbat*, XIV, 914. Cf. apoi în *Edictul lui Diocletian*: *malbae*, 6, 5, 6; *cerbinae*, 4, $_{44}$; *verbecinae*, 4, $_{3}$, care corespunde lui *verbex*, menționat mai sus, și lui *verbeces* din *Acta fr. Arv.* din anul 183, *C.I.L.*, VI, 2099. Cel mai vechi exemplu de *rb* = *rv*, care se citează de obicei, este *Nerba*, de pe o monedă de la sfîrșitul secolului I sau începutul secolului al II-lea e.n.

Vedem deci că trecerea lui *lv*, *rv* la *lb*, *rb* este un fenomen dintre cele mai frecvente în latină. Multe dintre cuvintele citate se regăsesc, în afară de romînă, și în celelalte limbi romanice cu aceeași particularitate. Lăsînd de o 104
parte *verbex*, care este comun tuturor limbilor romanice și de care ne-am ocupat mai sus, trebuie să menționăm numeroasele corespondente romanice ale lui *albeus* (**albus*): dr. *albie*, comp. forma înrudită dr. *albină*, mr. *alginǫ*, ir. *albirę*, ven. *albi*, piem. *arbi*, mil. *albio*, bergam. *arbiol*, parm. *aerbi*, tarent. *albi*).

De asemenea, *malba*, care se găsește în afară de romînă, dr. *nalbă*, în v. ven. *malba*, mil. *nalba*, com. *malba*, romagn. *melba*.

Cerbinus nu s-a păstrat decît în v. sard *cherbinu*. Mai bine este reprezentat *cerbus*: dr. *cerb*, mr. *tserbu* (v. it. *cerbio*).

Corbus, atestat numai ca nume propriu, a dat: dr. *corb*, mr. *korbu*, ir. *korb* (v. it. *corbo*, ven. *corbo*, fr. *corbeau*, prov. *corp*).

Curbus se regăsește în dr. *curcubeu* (mil. *sgorbi*, ven. *corbame*, fr. *courbe*, prov. *corbar*).

Ferbeo s-a păstrat în dr. *fierb*, mr. *h'erbu* (friul. *ferbid*).

Serbare a dat dr. *serbare* (it. *serbare*, romagn. *serbe*).

În afară de aceste forme, trebuie să citǎm și altele, pentru care textele latine nu ne-au transmis nici un exemplu de scriere cu *lb*, *rb*, dar care trebuie să fi existat în vorbirea populară:

**Pulberem*: dr., mr. *pulbere* (romagn. *porbia*).

**Salbia*: dr. *salbie* (berg., v. ven. *salbia*, v. pad. *salbesine*).

**Salbaticus*: dr. *sălbatic* (romagn. *salbedg*).

**Cerbicem*: dr. *cerbice*, ir. *tŝerbitŝe* (comp. sard *scerbigai* = **cerbicare*).

Exemplele citate arată că italiana și franceza seamănă ades cu romîna, în ce privește schimbarea lui *lv*, *rv*, în *lb*, *rb*. Ceea ce e totuși curios, este faptul că acest fenomen nu e reprezentat în romanica occidentală decît de cîteva forme izolate, în timp ce în limba romînă el apare în toate cuvintele care aveau în latină *lv*, *rv*. Dacă, așa cum reiese din cele studiate aci, romanii obișnuiau să pronunțe *lv*, *rv* ca *lb*, *rb*, ne întrebăm din ce cauză acest fenomen din latina vulgară nu s-a transmis în celelalte limbi romanice cu aceeași regularitate ca în romînă 105

și de ce italiana și franceza, în special, oferă cîteva exemple cu totul izolate de *lb*, *rb* = *lv*, *rv*, în timp ce în majoritatea cazurilor ele l-au păstrat pe *v* intact în această poziție.

Explicația acestei anomalii trebuie fără îndoială să fie căutată într-o împrejurare pe care am amintit-o în altă parte și care a jucat un rol foarte important în istoria dezvoltării latinii vulgare. Tratamentul lui *lv*, *rv* în romanică ne relevă un nou episod al luptei care a existat, timp de mai multe secole, între latina vulgară și latina literară. Dacă *lb*, *rb* n-au înlocuit pe *lv*, *rv* în țările romanice occidentale, aceasta se explică prin faptul că limba cărturarilor a exercitat aici un control continuu asupra vorbirii poporului și a împiedicat adesea propagarea unui fenomen lingvistic de origine populară. De aci rezultă că formele cu *lv*, *rv* din latina clasică triumfaseră asupra celor din latina populară cu *lb*, *rb*. Dar pronunțarea literară n-a putut să se impună peste tot și, alături de *silva*, *servire*, s-au păstrat și unele forme populare ca *malba*, *serbare*, care au ajuns pînă la noi. În Italia și în Franța întîlnim încă unele urme ale acestui conflict între două pronunțări diferite, în timp ce în Reția formele literare s-au impus pretutindeni, căci nu găsim aici, după cîte știm, nici un exemplu de *lb*, *rb*. În țările balcanice, unde cultura literară era mai puțin răspîndită, pronunțarea vulgară putea să cîștige teren și să triumfe. Și într-adevăr, cum am mai amintit, romîna prezintă, fără excepție, *lb*, *rb* în loc de *lv*, *rv*. Ea continuă în această privință evoluția fonetică ce începuse în latina vulgară și care s-ar fi putut realiza în tot domeniul romanic, dacă influența literaturii n-ar fi împiedicat-o.

Pentru trecerea lui *v* la *b*, la inițială și după *l*, *r*, vezi articolul, citat mai sus al lui Parodi, *Del passagio di* v *in* b *nel latino volgare* (« Romania », XXVII, 177 și urm.). Învățatul italian citează greșit pe dr. *bostur* ca exemplu de *b* = *v*, **bastulare* = **vastulare* (213). De asemenea, nu credem că *brebenă*, *brebenel* are vreo legătură cu *verbena*, cum admite Parodi (217), de acord cu alți filologi. — În legătură cu *sburare*, trebuie să observăm că schimbarea lui *v* în *b* pe care o constatăm aci nu poate fi de origine romînească, cum afirmă Mohl, *Les origines romanes*, 55; comp. dr. *svîntare* = **exventare*. **Bolare* în loc de *volare* trebuie
106 să dateze din latina vulgară, ca **bola* în loc de *vola*, la care se raportează fr. *embler*, căruia îi menținem vechea etimologie, greșit contestată de Mohl, care propune în schimb **emulare*. — În ce privește evoluția lui *v* intervocalic, v. F. Solmsen, *Studien zur lat. Lautgeschichte*, 1894, 36 și urm. Particularitățile fonetice expuse mai sus concordă, în general, cu faptele atestate de transcrierile grecești ale cuvintelor latine în inscripții. Cf. J. Müller, *De litteris i et u latinis*, teză, Marburg, 1893, 42 și urm. — În afară de *aunculus*, condamnat de Albinus și pentru care am dat cîteva exemple (§ 16), inscripțiile dau și *anculus* (*C.I.L.*, VIII, 3936; IX, 998). Solmsen (*op. cit.*, 51) pune această din urmă formă în aceeași categorie cu *Agustus* pentru *Augustus* (cf. § 37); cele două cazuri sînt totuși diferite. Dacoromînul *unchi* ar putea foarte bine să reproducă și pe *anculus* (comp. *unghi* = *angulus*), dar trebuie, fără îndoială, să se pornească de la *aunculus*, cum rezultă și din fr. *oncle*. Dacă *anculus* ar fi fost forma îndeobște admisă în latina vulgară, ar fi trebuit să găsim în romînă unele urme ale lui *închi* alături de *unchi*, cum întîlnim *înghi* și *unghi*; dar așa ceva nu există. — Referitor la căderea lui *v* în formele perfectului, vezi mai departe morfologia latinei vulgare.

44. *T*. Modificarea cea mai importantă pe care a suferit-o acest sunet este « asibilarea » sa înainte de *e*, *i* + vocală. Această alterare a lui *t* este atestată de gramaticii din secolul al IV-lea și al V-lea, dar există motive să o considerăm mai veche.

În secolul al IV-lea, Servius constată acest fenomen, dar menționează că el nu avea loc decît în interiorul cuvintelor (Keil, *Gr. lat.*, IV, 445). Mai explicit în această privință este Papirius, care observă că *iustitia* se pronunța *iustitzia* (iustitzia *cum scribitur, tertia syllaba sic sonat quasi constet ex tribus litteris* t, z *et* i; Keil, *Gr. Lat.*, VII, 216). El amintește însă că înainte de *ii* (*otii*) și în cuvintele care prezentau grupul *st* (*iustius*), *t* rămînea intact.

Faptul că *t* a fost alterat în această poziție, înainte de secolul al IV-lea, cel puțin în unele regiuni, rezultă din examinarea inscripțiilor. Exemplul cel mai vechi de *ts* = *tj*, care se citează de obicei, este acela al unei inscripții din anul 140 e.n., în care citim *Crescentsianus* (Gruter, *Corp. inscr.*, 127, VII). Mai tîrziu, scrierea *ts* și chiar *s* apare mai des: *observasione*, *passiins*, *passens*, *sapiensie*, *C.I.L.*, XIII, 2405, 2477, 2478, 2480, 2484 (între secolul al V-lea 107
și al VII-lea). Un alt exemplu interesant și vechi de *tz*, *z* în loc de *ti* ni-l oferă *App. Probi*, dacă e adevărat că trebuie să citim aici la nr. 46: *theofilus non ziofilus* în loc de *theofilus non izofilus*, cum propun unii filologi (cf. Heraeus, *Die App. Probi*, 8). *Ziofilus* sau chiar *zofilus* ar găsi o paralelă în *Tzodotus* = *Theodotus* (*Eph. epigr.*, II, 408).

Cf. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 320 și urm.

45. *D.* Înainte de *e*, *i* + vocală, *d* suferă o transformare de același gen ca *t*. El s-a asibilat sub influența semiconsoanei următoare *i* și a dat mai tîrziu *z*, *j*, *ǧ*.

Gramaticii care se ocupă de «asibilarea» lui *t* vorbesc și de aceea a lui *d*. Servius spune, în mod expres, că numele propriu *Media* trebuie să fie pronunțat *sine sibilo*, lăsînd să se subînțeleagă că în adjectivul *medius*, *a* asibilarea lui *d* era un fenomen cunoscut (Keil, *Gr. lat.*, II, 216). Același gramatic observă însă în altă parte (Keil, *Gr. lat.*, IV, 445) că această alterare a lui *d* era necunoscută la inițială și că se spunea *dies*. Dar o asemenea afirmație nu concordă cu faptele epigrafice, deoarece găsim scris de mai multe ori *zies*, *zes* în loc de *dies*, *C.I.L.*, V, 1667; XIV, 1137; *Eph. epigr.*, VII, 260; *oze* = *hodie*, *C.I.L.*, VIII, 8424.

În afară de aceste cuvinte pur latinești ca *dies*, întîlnim adesea în inscripții *z* în loc de *di* și în cuvinte de origine greacă: *Azabenici* = *Adiabenici* (*Eph. epigr.*, V, 1147); *zaconus* = *diaconus* («Comptes rendus de l'Acad. des Inscr.», Paris, 1893, 400), Ζοσκορουτι = *Dioscoreti*, *C.I.L.*, X, 2145. Ar fi greu să hotărîm dacă aici trecerea lui *di* la *z* este de origine latină sau greacă și dacă trebuie să includem aceste forme în aceeași categorie cu *zies*. Dacă *z* din aceste cuvinte e grecesc, trebuie fără îndoială să-l deosebim fonetic de *z* din *zies* etc. În *zaconus*, *z* putea fi același sunet ca ζ, în timp ce în *zies*, consoana inițială nu reprezenta probabil pe *z*, ci un sunet intermediar între *di* și *z* (comp. grafia *ies* = *dies*, § 16). Numai în secolul al VI-lea sau al VII-lea se poate vorbi de o transformare definitivă a lui *di* + vocală în *z*. Pentru secolul al III-lea sau al IV-lea nu sîntem autorizați să admitem, în ciuda grafiei cu *z*, 108
decît faza *di* sau ^{d}i, în consecință un sunet apropiat de *i*, *j*. Aceasta explică de ce *z* se găsește uneori în inscripții și în locul lui *i*, *j*: *Zanuario*, *C.I.L.*, X, 2466.

Trebuie să spunem aici cîteva cuvinte despre o particularitate care caracterizează mai ales latina arhaică și care a lăsat urme în limba romînă. Latina

cunoștea, după cum se știe, trecerea lui *d* la *r* înaintea unei labiale. Forme ca *arvenae*, *arfines*, *arfuisse* etc. sînt adesea atestate de gramatici și de inscripții. Cf. Neue-Wagener, *Lat. Formenlehre*, II, 812. Totuși singurele exemple sigure care se citează în această privință sînt cele ale lui *d* urmat de *f* sau *v*. În acest caz ne întrebăm dacă aceeași schimbare putea să se întîmple și înainte de *m*. Ca să sprijine această ipoteză, unii filologi au invocat forma *ar me*, pe care o găsim în două manuscrise ale lui Lucilius, IX, 30 (ed. Müller); alții respingînsă această interpretare. Ceea ce ne interesează și ne îndeamnă totuși să credem că trecerea lui *d* la *r* era posibilă înainte de *m* este existența în romînă a formei *armăsar* (cf. alb. *harmɛšuar*), care reproduce latinul *admissarius*. Or, *d* în loc de *r* trebuie să fie explicat aci în același fel ca în *arfuisse* etc. Forma vulgară *armessarius* este chiar atestată în legea salică (Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 141).

Cf. pentru istoria lui *d* + *e*, *i*, Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 239, 320 și urm. — Alte exemple de *r* în loc de *d*, v. la Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. de Nohl), 328-329. Cf. Thurneysen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXX, 498. A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... », Bucureşti, VII, 72, explică pe *armessarius* printr-o confuzie cu *armentarius*, ceea ce e foarte problematic. *Admissarius* a dat naștere, e drept, unei etimologii populare, dar aceasta este *emissarius* și nu *armissarius*. Cf. O. Keller, *Lat. Volksetym.*, 49; « Archiv f. lat. Lexikogr. », VII, 315.

46. *S*. În limba romînă, în italiană și în spaniolă, *s* latin intervocalic apare cu valoarea de sunet surd; în restul domeniului roman, el e sonor. Primele trei limbi par să fi păstrat mai bine pronunțarea latină. Într-adevăr, nu e nici un indiciu care să ne arate că în vorbirea populară *s* latin intervocalic ar fi devenit *z*. Gramaticii nu vorbesc decît de un singur *s*, iar în monumentele epigrafice nu s-a descoperit încă nici un exemplu de *z* în locul lui *s* în această poziție. *S* intervocalic sonor trebuie să fie deci de origine romanică, cu toate că unii filologi vor să-l atribuie latinei vulgare.

109

Cf. E. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 302-304; Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. germ. de Nohl), 116, 118.

47. *N*. În latina vulgară, *n* înainte de *s* a dispărut lungind vocala precedentă. Inscripțiile conțin o mulțime de exemple de acest fel (§ 16, *N* și *S*); comp. *App. Probi*, 76, 152: *ansa non asa*; *tensa non tesa* (?); tot acolo, grafia inversă: *occasio non occansio*, 123. Formele cu *n*, singurele care se foloseau în latina vulgară, sînt complet necunoscute în limbile romanice.

Într-un singur caz s-a menținut *n* în această poziție. Este vorba de participiile trecute terminate în *-nsus*: *absconsus*, *prensus*, *tonsus* (comp. dr. *ascuns*, *prins*, *tuns*). Păstrarea lui *n* în aceste forme se explică prin influența analogică a celorlalte moduri ale acestor verbe, în care *n* nu mai era în contact cu *s* (*abscondo*, *prendo*, *tondo*).

Cf. G. Gröber, « Comment. Wölffl. », 176-177.

48. *C*. Istoria lui *c* latin nu e lipsită de complicații și ea a dat loc la numeroase discuții. Particularitatea cea mai interesantă care caracterizează acest sunet și a cărei origine este diferit interpretată de filologi este alterarea sa înain-

tea vocalelor *e*, *i*. Într-adevăr, se știe că în toate limbile romanice, cu excepția sardei și, în oarecare măsură, a vegliotei, *c* latin e redat prin *tš*, *ts*. O chestiune asupra căreia filologii n-au căzut de acord o constituie determinarea epocii în care s-a produs această asibilare: dacă ea datează din latină sau trebuie mai curînd să o considerăm de origine romanică. Cea din urmă părere are azi mai mulți aderenți decît cea dintîi și pare să fie mai apropiată de adevăr.

Ceea ce ne face să credem că *c* păstrase în latină pronunțarea dură este în primul rînd faptul că nici un gramatic nu menționează vreo transformare 110
fonetică a acestui sunet. Ar fi într-adevăr cu totul neobișnuit ca o schimbare atît de importantă ca aceea ce caracterizează trecerea lui *c* la *tš*, *ts* să fi scăpat gramaticilor, dacă ea s-ar fi produs cu adevărat în vorbirea populară. Gramaticii au relevat de multe ori particularități mai puțin importante ale latinei vulgare și nu vedem din ce motive ar fi trecut sub tăcere «asibilarea» lui *c*, dacă aceasta ar fi existat într-adevăr în latina vulgară.

Examinarea limbilor romanice poate de asemenea să ne ofere indirect dovezi pentru teza pe care o apărăm. Ne vom mulțumi să amintim aici cîteva particularități a căror mărturie e dintre cele mai prețioase și în același timp hotărîtoare în chestiunea care ne preocupă.

Tratamentul lui *cingula* în romînă ne arată că *c* se pronunța în latină *k* pînă în primele secole ale erei noastre și în special pînă în momentul cuceririi Daciei. *Cingula* a dat în dacoromînă *chingă*, prin etapele intermediare: *cingla* — **clinga*. Or, metateza lui *l* n-ar putea fi înțeleasă dacă *c* n-ar fi păstrat valoarea de postpalatală (*k*). *C* trebuie să fi fost, în raport cu vocala următoare, în aceleași condiții ca în *coagulum* care, în urma unui fenomen analog de metateză, a devenit **cloagum*, de unde provine dr. *chiag* (§ 56). Dezvoltarea paralelă *chingă* = *cingla*: *chiag* = **cloagum* nu poate lăsa nici o îndoială asupra faptului că *c* urmat de *i* (*e*) se păstrase cu aceeași valoare ca înainte de *o* pînă la epoca cea mai recentă a răspîndirii latinei în Peninsula Balcanică.

Vechea alterare a lui *c* latin este de asemenea contrazisă de tratamentul pe care l-au suferit într-o parte a domeniului romanic adjectivele latine terminate în *-cidus*. Se știe că în italiană, în special, unele adjective din această categorie și-au schimbat terminația în *-dicus*: *sucidus* a devenit **sudicus*, de unde **sudicius*, it. *sudicio*. Or, schimbul petrecut între *-cidus* și *-dicus* n-ar putea fi înțeles dacă *c* n-ar fi păstrat înainte de *e*, *i* aceeași valoare ca înaintea lui *u*, în momentul în care s-a produs această schimbare de sufix.

Înaintea unei vocale în hiat, alterarea lui *c* s-a produs mai devreme. Acest 111
lucru e pe deplin confirmat de limba sardă care cunoaște acest fenomen, deși ignoră, cum am amintit mai sus, asibilarea lui *c* urmat de *e*, *i* simpli. Inscripțiile atestă de asemenea acest fapt, fiindcă ele prezintă exemple de *ce*, *ci* + vocală alterate mult înainte de epoca în care constatăm asibilarea lui *ce*, *ci* cînd nu sînt în hiat. În afară de aceasta, ele oferă mai multe cazuri de confundare a lui *cj* cu *tj* în secolul al II-lea e.n., ceea ce n-ar fi fost posibil dacă *cj* nu ar fi fost alterat și nu s-ar fi apropiat de *tj*, în această epocă.

În cîteva cuvinte și din motive pe care nu le cunoaștem îndeajuns, *c* inițial urmat de *a* sau de *r* fusese înlocuit cu *g* în latina vulgară. În afară de unele cuvinte de origine greacă ce apar cînd cu *ca-*, cînd cu *ga-* (*camellum* — *gamellum* = κάμηλος; *cammarus* — *gammarus* = κάμμαρος ; *caunacen* — *gaunacen* = καυνάκης;

comp. *calatus non galatus* = κάλαθος, *App. Probi*, 78), găsim *g* în loc de *c* și în forme pur latine. Astfel, derivatele românice ale lui *cavus* ne trimit la forme cu *g*, care trebuie să fi existat în latina vulgară: dr. *gaură* = **cavula* (comp. pis. *chiava*); it. *gabbiuola*, fr. *geôle*, sp. *gayola*, port. *gaiola* = *caveola* (*Corp. gl. lat.*, I, 194); alb. *govεrε*, *gavrε* = **cavanum*. — Înainte de *r*, trecerea lui *c* la *g* este atestată în forma vulgară *grassus* în locul clasicului *crassus*: dr. *gras*, mr. *greas*, ir. *grǫs* (rtr. *gras*, it. *grasso*, fr., prov., cat. *gras*, sp. *graso*, port. *graxo*). *Grassus* se găsește în *Corp. gl.*, II, 35, 400, și la Pelagonius, *Ars veterinaria* (ed. Ihm), V, 59. Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 124, 125. În locul clasicului *cratis* trebuie să admitem în latina vulgară *gratis*: dr. *gratie* (rtr. *grat*, it. *grata*, sp. *grada*, port. *grade*). Aceeași observație este valabilă și pentru **gratalis* = **cratalis*, care a dat dr. *grătar* (comp. v. fr. *graal*, prov. *grazal*, v. cat. *gresal*, v. sp. *grial*, port. *gral*). Cf. *graticula* la Anthimus, *De observ. ciborum*, 21, și în *Corp. gl.*, II, 315; III, 23, 326, 368, 518; V, 420, 429. Faptul că romanii aveau obiceiul să înlocuiască pe *cr-* cu *gr-* este confirmat direct de un gramatic, care observă că *crabatum* era pronunțarea veche
112 și că modernii spuneau *grabatum* (crabatum *antiqui; nunc* grabatum; Keil, *Gr. lat.*, V, 573). Tot pentru a corecta acest defect de pronunțare, Beda observă undeva că *crassari* trebuie să fie deosebit de *grassari* (Keil, *Gr. lat.*, VII, 269).

În loc de *c* inițial din clasicul *coturnix*, latina vulgară avea *qu*: *quoturnix*. Această din urmă formă este mai veche decît cealaltă, al cărei *c* se explică printr-o confuzie cu *cothurnus*. *Quoturnix* este atestat într-un manuscris al lui Lucretius (*quod turnicibus*, în *Quadratus*) și el este cerut de dr. *potîrniche* (**quoturnicula*) și de sp. *cuaderviz*. Prov. *codornitz* poate reproduce tot atît de bine pe *quoturnix* ca și pe *coturnix*.

În ce privește *c* urmat de *e, i*, v. Gaston Paris, « Comptes rendus de l'Acad. des Inscr. », XXI, 81-84 și « Annuaire de l'École des Hautes Études », 1893, 7-37, unde este respinsă, pe drept cuvînt, teoria unei « asibilări » vechi a lui *c* latin. V. de asemenea Ov. Densusianu, *Sur l'altération du c latin devant e, i dans les langues romanes* (« Romania », XXIX, 321 și urm.). Părerea opusă este apărată de M. Bréal, « Mém. de la Soc. de ling. », VII, 149-156 și de G. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 289 și urm. Teoria lui Guarnerio, « Arch. glott. », supl. IV, 21 și urm., care admite o ușoară alterare a lui *c* (*k'*) încă din latină, ocupă un loc intermediar între acestea. — Despre *ca-, cr-* = *ga-, gr-*, v. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 347; Meyer-Lübke, *Gr. d. l. rom.*, I, § 427. Dacă dr. *gutuie* vine de la *cotonea* (cf. § 39), schimbarea lui *c* în *g* nu poate fi prea veche în latină; ea s-a produs fără îndoială în limba coloniștilor romani din țările dunărene. — În ce privește *quoturnix*, v. L. Havet « Mém. de la Soc. de ling. », VI, 234; Zimmermann, « Rhein. Museum », XLV, 496; J. Stowaser, « Archiv f. lat. Lexikogr. », VI, 562-563.

49. *Q*. Studiul acestui fonem nu trebuie să fie despărțit de acel al elementului labial *u̯* de care era legat. Totuși, în această privință nu e de semnalat nici o particularitate importantă care să fi fost caracteristică pentru latina vulgară. Cu toate exemplele de *que, qui* = *ce, ci* care se întîlnesc în inscripții (cf. § 16, *U)*, nu se poate vorbi totuși de o reducere a lui *qu* înainte de *e, i* la *c* în latina din care s-au format limbile romanice. Acolo unde în romanică întîlnim *ce, ci* în loc de *que, qui*, trebuie să vedem o simplificare tardivă a lui *qu*. Numai înainte de *u, o*, s-a redus *qu* de timpuriu la *c*. În secolul al
113 II-lea al erei noastre nu mai era nici o deosebire de pronunțare între *quu, quo* și *cu, co*.

Trebuie făcută o mențiune specială pentru forma vulgară **laceus*, care a înlocuit pe *laqueus* în toate limbile romanice: dr. *laț* (rtr. *lasch*, it. *laccio*, v. fr. *laz*, prov. *latz*, cat. *llas*, sp. *lazo*, port. *laço*). Trecerea lui *qu* la *c* în acest cuvînt trebuie să fie explicată prin influența unor forme cum ar fi *calceus*, *urceus*.

Cf. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 351; Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. de Nohl), 99, 342-343. În ce privește *cocere* = *coquere*, unde trecerea de la *qu* la *c* se datorește unui fenomen de analogie, v. mai departe morfologia latinei vulgare (verbul).

50. *G.* Dezvoltarea lui *g* înainte de *e*, *i* este paralelă cu aceea a lui *c*. Sub influența vocalelor palatale, el a trecut la *dj*, *j*. Această alterare a lui *g* este de origine romanică, ca și a lui *c*. Numai în această ipoteză putem explica formarea unui derivat ca **mugulare* (**mugilare*) de la *mugio*, it. *mugolare* (*mugghiare*). De asemenea, schimbarea terminației *-gidus* în *-digus* la cîteva adjective ar rămîne neexplicată dacă *g* nu ar fi păstrat pronunțarea dură pînă într-o epocă destul de înaintată a istoriei latinei vulgare. Astfel, port. *malga* presupune forma **madiga* = *magida*; formele rtr. *rcğ*, prov. *rečo*, port. *rijo* se raportează la **ridigus* în loc de *rigidus* (cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VI, 593). *G* pare totuși să fi fost alterat mai devreme decît *c*. Aceasta rezultă din sardă, unde *g* nu s-a păstrat ca sunet dur, ceea ce nu este cazul pentru *c* (§ 48).

Înainte de *e*, *i* + vocală, *g* trebuie să se fi alterat mai devreme încă decît înainte de *e*, *i* simpli, pentru aceleași motive ca și *c*.

Între două vocale, *g* a căzut în unele cuvinte, fără să se poată explica întotdeauna cauza acestui fenomen. Căderea lui *g* se observă mai ales înainte de vocalele palatale *e*, *i*, mai rar înainte de *o*. Printre exemplele de acest fel, care s-au găsit în inscripții, putem cita pentru cazul lui *g* urmat de *e*, *i*: *trienta*, Le Blant, *Inscr. chr. de la Gaule*, 679; *C.I.L.*, XII, 5399; *vinti*, VIII, 8573 (cf. « Rhein. Museum », XLIV, 485; XLV, 158; « Archiv f. lat. Lexikogr. », VII, 69). În aceeași categorie se găsește forma *calcosteis*, condamnată de *App. Probi*, 12: *calcostegis non calcosteis* (cf. W. Heraeus, « Archiv f. lat. Lexikogr. », XI, 65; « Hermes », XXXIV, 163-164). 114

Dispariția lui *g* înainte de *e*, *i* în latina vulgară trebuie să fie admisă pentru cuvintele *magis*, *magister*, *quadragesima*, cum rezultă din tratamentul lor în limbile romanice. Cf. dr. *mai*, mr. *ma*, ir. *mai* (rtr. *ma*, it. *ma*, fr., prov., sp., port. *mais*); dr. *măestru* (it. *maestro*, fr. *maître*, sp. *maestro*; comp. alb. *mještrɛ*); *păresimi* (rtr. *quarasma*, it. *quaresima*, fr. *carême*, sp. *cuaresma*). Mărturia limbii romîne și a italienei este decisivă în această privință, deoarece dispariția lui *g* nu s-ar fi putut produce în aceste limbi.

Cu totul surprinzătoare este căderea lui *g* înainte de *o* în forma vulgară **eo*, care s-a substituit lui *ego* în toate limbile romanice: dr. *eu*, mr. *ieu*, ir. *io* (rtr. *ieu*, it. *io*, fr. *je*, prov. *eu*, cat. *jo*, sp. *yo*, port. *eu*). Poate că trebuie citată ca o formă analogă lectura *pao* = *pago* pe care o găsim în *C.I.L.*, XI, 1147; V, 74.

Alterarea lui *g* înainte de *e*, *i* este altfel privită de Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 307-311, care vede în ea, ca și în « asibilarea » lui *c*, un fenomen mult mai vechi. — Despre *mai*, *măestru*, v. Ov. Densusianu, « Romania », XXVI, 286; « Revista critică... », IV, 335. Reducerea lui *magis* la **mais* este explicată de Birt, « Rhein. Museum », LI, 86, după legea următoare: « *intervokalisches* j *schwindet ohne Ersatz, falls es vor einem* i *steht* ». După Neumann, « Zeitschr.

f. rom. Phil. », XIV, 549 şi d'Ovidio, « Arch. glott. », IX, 29, căderea lui *g* în *ego* s-ar datora faptului că acest cuvînt pierdea adesea, în calitate de pronume, accentul său în frază. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 311, vede aci o particularitate fonetică a umbrianei. Birt, *op. cit.*, 81, consideră acest fenomen ca pur latin şi îi atribuie căderea lui *g* lui *e* precedent. Nici una din aceste explicaţii nu ni se pare că poate fi susţinută.

51. *H.* Încă dintr-o epocă veche, *h* dispăruse în interiorul cuvintelor între două vocale (*prendo* = *prehendo*). Mai tîrziu, el a avut aceeaşi soartă şi la iniţială (*abere* = *habere*). În primele secole ale erei noastre, *h* dispăruse complet din pronunţarea populară.

Căderea lui *h* este unul din fenomenele cele mai frecvente pe care le întîlnim
115 în inscripţii (cf. § 16). Ea constituie, de altfel, unul din caracterele distinctive ale limbilor romanice. Într-adevăr, nu găsim nici o urmă a acestei consoane latine în limbile romanice, nici chiar în ţările cele mai de mult colonizate.

Ca element al grupurilor aspirate *ch*, *ph*, *th*, *h* dispăruse din vorbirea populară. Deşi se scria *brachium*, *machinari* (cf. totuşi *macinarius*, *C.I.L.*, XI, 634) etc., se spunea *bracium*, *macinari* etc. În limbile romanice nu se constată nici o deosebire între tratamentul lui *chi* şi acel al lui *ci*. Cf. dr. *braţ*, mr. *brats*, ir. *brǫts*; dr. *măcinare*, mr. *matsinu*, ir. *matŝirǫ* (it. *braccio*, *macinare*, fr. *bras* etc.).

Cf. G. Gröber, *Verstummung des* h, m *und positionslange Silbe im Lat.*, în « Comment. Wölffl. », 1891, 171 şi urm.; E. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 259-260. Vezi şi Birt, « Rhein. Museum », LIV, 40, 201 şi urm., ale cărui concluzii nu concordă, de altfel, cu ceea ce se admite astăzi despre căderea lui *h* în latină.

52. *J*. *J* era în timpurile vechi o semiconsoană (*i̯*). Mai tîrziu, caracterul său consonantic s-a accentuat din ce în ce mai mult şi s-a transformat într-o adevărată consoană. Epoca în care s-a desăvîrşit această transformare nu poate fi determinată cu certitudine. Avem totuşi motive să credem că în momentul cuceririi Daciei transformarea lui *i̯* în *j* era destul de avansată.

Cf. Th. Birt, « Rhein. Museum », LI, 72 şi urm.

53. *Consoane duble.* Este un fapt sigur că în pronunţarea populară consoanele duble s-au păstrat de-a lungul întregii latinităţi. Gramaticii latini constată în unanimitate acest fapt. În afară de aceasta, limbile romanice arată că distincţia dintre consoanele simple şi cele duble era puternic marcată în latina populară. În limba romînă, ca şi în celelalte limbi romanice, cu excepţia italienei, consoanele duble latine nu s-au menţinut, ce e drept, în pronunţare pînă în zilele noastre, dar sînt dovezi suficiente care să ne convingă că ele au stăruit ca atare şi în
116 latina balcanică, pînă la o dată destul de avansată. Cum vom vedea în altă parte, consoanele latine au dat rezultate diferite în limba romînă, după cum erau simple sau duble. Într-un fel s-a dezvoltat *l* în romînă, în altfel *ll*; comp. dr. *soare* = *solem* cu *oală* = *olla*, *stea* = *stella*. La fel şi soarta lui *a* urmat de *n* diferă după cum această consoană era simplă sau dublă: dr. *inimă* = *anima*, dar *an* = *annus*.

O singură particularitate merită să fie amintită în legătură cu evoluţia consoanelor duble; ea caracteriza latina vulgară din primele secole ale imperiului. După un diftong sau o vocală lungă, *s* dublu intervocalic se redusese la *s*.

În locul formelor vechi *caussa*, *mīssi*, se spunea *causa*, *mīsi*. În același timp, *l* dublu precedat de un *ī* și urmat de un alt *i* fusese înlocuit cu *l* simplu: *mīllia* se pronunța *mīlia*. Această transformare fonetică, care a pătruns și în latina clasică, se găsește la baza tuturor limbilor romanice.

În afară de cîteva cuvinte în care chiar ortografia clasică nu era consecventă (cf. *buccella* și *bucella*, *muttio* și *mutio* etc.), găsim uneori în textele vulgare exemple de consoane duble acolo unde limba cultă nu cunoștea decît consoane simple (v. mai sus, § 15, *immaginifer*, al cărui *m* dublu se regăsește în it. *immagine*). Mai ales cuvintele de origine străină erau expuse cel mai des unei asemenea alterări. Cîteva exemple de forme vulgare asemănătoare ne oferă *App. Probi*, 84, 110, 199: *bassilica*, *cammara*, *dracco*. Ele nu par să fi fost prea răspîndite, deoarece nici una din ele nu se regăsește în limbile romanice, unde cuvintele corespunzătoare se leagă de clasicele *basilica*, *camera*, *draco*.

În forme ca **bŭttis* (= gr. βοῦτις), care trebuie să fi existat în latina vulgară alături de **būtis*, *tt* se explică prin *ŭ* precedent (comp. *cŭppa* și *cūpa*, *mŭttus* și *mūtus* etc.). Romînescul dr., mr. *bute* poate fi *butis* tot așa de bine ca și *buttis*, dar italianul *botte* ne trimite la ultima din aceste forme.

Alături de *totus*, latina vulgară a cunoscut pe *tottus*, atestat la Consentius (Keil, *Gr. lat.*, V, 392) și a cărui origine nu e încă pe deplin lămurită. Nici aici nu putem decide care din aceste două forme se ascunde în romînescul *tot*. Hispano-portughezul *todo* are la bază pe *totus*, în timp ce rtr. *tutt*, it. *tutto* și fr. *tout* ne trimit la *tottus*. 117

Cf. Lindsay, *Lat. Lang.* (trad. de Nohl), 123 și urm. În ce privește *tottus*, v. Mohl, *Les origines romanes*, 98.

54. *Grupuri de consoane.* În această categorie intră și *x*, care nu este în fond decît o consoană compusă, o *littera duplex*, cum o numesc gramaticii.

Din exemplele citate mai sus (§ 16), reiese că *x* aflat între două vocale se redusese în unele cazuri la *ss*. Această transformare este paralelă cu aceea a lui *ct* în *tt*, pe care o întîlnim de asemenea, deși mai rar, în textele latine (*lattucae* = *lactucae*, în *Edictul lui Diocletian*, 6, 7). Se pare totuși că *ss* = *x* nu s-a răspîndit în latina vulgară comună a Romaniei și la fel s-a întîmplat și în cazul lui *tt* = *ct*. Limba romînă arată mai ales că *x*, ca și *ct*, se păstrase intact în vorbirea populară. Numai pornind de la această pronunțare se pot explica grupurile romînești corespunzătoare *ps*, *pt*, a căror istorie a fost expusă mai sus (§ 7).

În grupul *xt*, latina vulgară redusese pe *x* la *s*. De aci provin **dester*, **estra*, **iusta*, *sestus*, singurele forme cunoscute în limbile romanice.

Bs, *bt* deveniseră *ps*, *pt* în latina vulgară. Am semnalat deja mai sus (§ 16) forma *supstrinxit*, *C.I.L.*, 7756, care prezintă această modificare fonetică de proveniență populară. La aceeași deprindere de pronunțare face aluzie autorul lui *App. Probi*, care condamnă formele *celeps* 60, 184, *lapsus* 205, *opsetris* 166, *pleps* 181. Același fapt este confirmat de Quintilian, I, 7, 7, care observă, cu privire la *bt*, că trebuie să se scrie corect *obtinuit*, cu toate că se pronunța *optinuit*: *secundam enim* b *litteram ratio poscit*, *aures magis audiunt* p.

În loc de *mb*, inscripțiile atestă uneori grupul *mm*. Așa se întîmplă cu verbul *commurere* = *comburere*, singurul exemplu latin cunoscut de *mm* = *mb*, fenomen propriu limbii osce și celei umbriene: cf. *C.I.L.*, XIV, 850; *commuratur*, VI, 26215; *commusserit* (*Eph. epigr.*, VII, 68). Ne întrebăm dacă dr. *amîndoi*, mr. 118

amindoil'i, ir. *amindoi* = **ambiduo* nu prezintă aceeași particularitate și dacă nu trebuie să presupunem existența unui **ammiduo* în latina vulgară. Italianul *amendue* trebuie de asemenea citat aci, cu toate că găsim în italiană și *ambedue*, care nu e poate decît o reconstruire literară. În ce privește v. fr. și prov. *amdui*, el poate reprezenta tot așa de bine pe **ammiduo* ca și pe **ambiduo*, dintre care cel de-al doilea se reflectă și mai bine în *ambedui*, pe care îl găsim de asemenea alături de cel dintîi și care poate fi explicat în același fel ca italianul *ambedue*. Oricum ar fi, românescul *amîndoi* și italianul *amendue* par a se raporta mult mai bine la **ammiduo*. Rămîne de văzut dacă **ammiduo* era într-adevăr o formă răspîndită în latina vulgară din timpul Imperiului sau dacă nu trebuie mai curînd să-l considerăm ca o dezvoltare ulterioară și exclusiv italiană a formei obișnuite **ambiduo*. Românescul *amîndoi* ar fi, în acest caz, o propagare a italianului *amendue* care ar fi pătruns în vorbirea romanică balcanică în epoca în care limbile romanice orientale și cele occidentale se aflau încă în contact. Împotriva acestei ipoteze pledează însă faptul că trecerea lui *mb* la *mm* nu este un fenomen propriu limbii italiene de nord. În toate celelalte cuvinte latine care conțineau pe *mb*, italiana septentrională a păstrat acest grup, astfel că *amendue* rămîne cu totul izolat. **Ammiduo* trebuie să-și aibă deci rădăcinile în latina vulgară și patria sa trebuie căutată în sudul Italiei.

După cum găsim *mm* = *mb*, tot așa întîlnim și *nn* = *nd*. Trecerea lui *nd* la *nn* era un fenomen caracteristic limbii osce și celei umbriene. Dar și latina ne oferă unele vestigii ale acestei transformări a grupului *nd*. Alături de vechiul *grundio*, avem *grunnio*, care este condamnat de *App. Probi*, 214 (cf. Heraeus, *Die App. Probi*, 30). La Plaut, *Miles gloriosus*, 1407, găsim *dispennite*, *distennite*; la fel la Terentius, *Phormio*, 330, 331, *tennitur*. În inscripții mai găsim și: *Oriunna*, *C.I.L.*, VI, 20589; *Secunus* (*Not. degli scavi*, 1893, 124); *stipeniorum* («Korrespondenzbl. der westdeutsch. Zeitschr.», 1895, 181); *Verecunnus*, *C.I.L.*, IV, 1768;
119 cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 146. În romanică, *nn* în loc de *nd* apare în urmașii formei vulgare **mannicare* = **mandicare*, care trebuie să fi existat alături de clasicul *manducare*: dr. *mîncare*, *mănînc* etc. (§ 35).

Ln devenise *nn* în latina vulgară în cuvintele **anninus* = **alninus*, **banneum* = *balneum*: dr. *anin* (cf. rtr. *añ* = **annius* — **alnius*); dr. *baie*, mr. *bańe* (it. *bagno*, fr. *bain*, prov. *banh*, cat. *bany*, sp. *baño*, port. *banho*). Românescul *baie* s-ar putea explica, la rigoare, și prin slavul *banja*; noi credem însă că trebuie să se pornească de la forma latină **bannea*. Trecerea lui *ln* la *nn* este îndeajuns dovedită de formele românești citate. Dacă **alninus*, **balneum*, așa cum cred cîțiva romaniști, ar fi fost înlocuite în latina vulgară de **aninus*, **baneum*, ar fi trebuit să avem în română *inin* (comp. dr. *inel* = *anellus*, *inimă* = *anima*), *bîie* (comp. dr. *întîia* = **antanea*, mr. *gostuńe* = *castanea*); *a* nu putea să se păstreze intact decît înainte de *nn* (comp. *an* = *annus*). Cf. § 53.

Rs devenise *ss*, în cazul în care reprezenta un *rss* mai vechi. Astfel, *dossum* = *dorsum*: dr., ir. *dos* (it. *dosso*, fr., prov. *dos*); *diosum* = *deorsum*; dr. *jos*, mr. *gos*; ir. *ẑos* (rtr. *giu*, it. *giuso*, v. fr. *jus*, prov. *jos*, v. sp. *yuso*, v. port. *juso*); *susum* = *sursum*: dr., mr., ir. *sus* (rtr. *si*, it. *suso*, fr. *sus*, sp., v. port. *suso*); la fel *rusus* = *rursus*, care de altfel nu s-a păstrat în limbile romanice. Cf. Neue-Wagener, *Lat. Formenl.*, II, 744-5, 749, 751. Reducerea lui *rs* la *ss*, *s* este necunoscută în cuvintele în care acest grup de consoane reproduce pe *rcs*, *rgs* etc.; *ursus*, *sparsus* etc. au rămas, din această cauză, neschimbate.

În silabă atonă, *dr* se redusese în latina vulgară la *r*. *Quadragesima* devenise **quaragesima*, așa cum reiese din formele romanice corespunzătoare: dr. *părăsimi* (it. *quaresima*, fr. *carême* etc.; cf. § 50). Aceeași observație este valabilă și pentru *quadraginta*, care nu s-a păstrat în romînă, dar care apare în italiană, în franceză etc. fără *d* (*quaranta*, *quarante* etc.). Alături de *r* în loc de *dr*, găsim și *rr*, ceea ce arată asimilarea lui *d* cu *r*: *quarranta* este atestat într-o inscripție din secolul al V-lea (F. Kraus, *Die christl. Inschriften der Rheinlande*, I, 262; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VII, 69).

O particularitate a latinei, constatată de mult, este schimbarea lui *tl* în *cl*. 120
Formele *capiclum*, *veclus*, *viclus* din *App. Probi*, pe care le-am amintit mai sus (§ 35), sînt exemplele cele mai cunoscute ale acestei transformări fonetice din latină. Aceleiași familii de cuvinte îi aparțin *ascla*, *pesclum* = *astla*, *pestlum* (Caper, la Keil, *Gr. lat.*, VII, III, 205), în locul formelor mai vechi *assula*, *pessulum*. Uneori *c* a fost introdus în locul lui *t* acolo unde nu era de loc justificat, cum este cazul pentru forma *marculus* citată de Caper (Keil, *Gr. lat.*, VII, 105) și rezultată din fuziunea lui **marclus* cu *martulus* (comp. *pesculum* = *pesclum* + *pestulum*, în *Corp. gl.*, V, 132). În limbile romanice n-a supraviețuit nici una din aceste forme mixte.

Lui *gm* care apare în cuvintele de origine greacă, îi corespunde în latina vulgară *um*. Este probabil că grupul γμ a trecut direct la *um* în pronunțarea romanilor, astfel că grupul *gm* nu aparținea propriu-zis decît limbii culte. Ca forme populare de această categorie, putem cita *peuma* = *pegma*, πῆγμα (*App. Probi*, 85); *sauma* = *sagma*, σάγμα (comp. *salma*, Isidor, *Orig.*, XX, 16, 5): dr. *sămar* (it. *somajo*, fr. *sommier*, prov. *saumier*); tot așa, *carauma* = χάραγμα (*Corp. gl. lat.*, V, 349; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VI, 443; X, 966).

Felul în care era pronunțat în latină *gn* nu este încă definitiv stabilit. După unii filologi, *g* avea în acest grup valoarea unui sunet velar (*ń*), după alții, el era precedat de o ușoară nazalizare ~*g*: *siũnum*, *sĩgnum* = *signum*. Credem că ultima dintre aceste ipoteze poate fi admisă, fără să riscăm prea mult să ne îndepărtăm de adevăr. Romînescul *mn* nu poate, într-adevăr, să fie explicat fiziologic decît admițînd că *gn* se pronunța în latină ca ~*gn*. În favoarea acestei ipoteze par să pledeze și grafii ca *Ingnatius* = *Ignatius*, pentru care am dat în altă parte (§ 16) un exemplu și căruia i-am putea adăuga altele (cf. « Arch.-epigr. Mittheil. », VIII, 31; pe lîngă aceasta, *singnifer*, *C.I.L.*, VI, 3637; Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 113 și urm.).

În grupul *nct*, în latina vulgară *c* căzuse. Cîteva exemple de acest fel au fost semnalate mai sus (§ 16). Formele fără *c* au pătruns în toate limbile romanice: 121
dr. *sînt*, mr. *sontu*, ir. *sont* (it. *santo*, fr. *saint*, sp., port. *santo*) = *sanctus*. Comp. *santa*, *C.I.L.*, XIII, 1855, *santissimae*, X, 3395, 6477.

Vezi, în special, pentru reducerea lui *ct* la *tt*, *t*, Zimmermann, « Rhein. Museum », XLV, 493. — Th. Birt, « Rhein. Museum », LI, 101, contestă, pentru latină, posibilitatea trecerii lui *nd* la *nn*. Existența unui **mannicare* în latina vulgară ne pare totuși îndeajuns dovedită de formele romanice pe care le-am citat. Cf. Parodi, « Studj ital. di filol. class. », I, 428. — Vezi în legătură cu **alninus*, *balneum*, Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 477; Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 1205; III, 2343. — Pentru *cl* = *tl*, v. G. Flecchia, *Atti dell'Acc. di Torino*, VI, 538-553. — Despre pronunțarea lui *gn*, v. E. Parodi, « Arch. glott. », supl. I, 4 și urm., unde se găsesc rezumate diferitele păreri emise în această privință. Cf. Niedermann, *Ueber* e *und* i *im Lat.*, 40.

55. *Consoane finale.* Este un fapt de mult cunoscut că *m* final căzuse de timpuriu în latină. Inscripția de pe mormîntul Scipionilor conține deja forme ca *oino, duonoro.* Metrica latină ne învață, pe de altă parte, că ultima silabă a unui cuvînt terminat în *m* se contopea cu silaba inițială a cuvîntului următor, cînd acesta începea cu o vocală sau cu *h.* Unele texte, scrise într-o limbă mai mult sau mai puțin populară și care datează dintr-o epocă mai recentă, conțin cazuri de *m* final omis, chiar înaintea unui cuvînt care începe cu o consoană: comp. *umbra(m) levem,* într-o inscripție funerară în versuri, din *C.I.L.,* VI, 1951. În timpul imperiului, căderea lui *m* apare din ce în ce mai des în inscripții; exemplele pe care le-am dat mai sus (§ 16) sînt suficiente pentru a arăta frecvența acestui fenomen.

Într-un singur caz *m* final s-a păstrat în latina vulgară și poate fi urmărit pînă în limbile romanice. Este vorba de cuvintele monosilabice, în care *m* era imediat precedat de vocala accentuată și era, în consecință, mai puțin expus dispariției. În această situație se găseau *quem, rem, spem,* ale căror corespondențe romanice au păstrat pe *m,* transformîndu-l în *n*: sp. *quien* (dr. *cine* este îndoielnic și nu poate dovedi nimic în ce privește fonetica lui *m*); fr. *rien,* it. *spene.* Un cuvînt ca *iam* trebuie să fi apărut în latina vulgară cînd cu *m,* cînd fără *m,* după locul pe care-l ocupa în frază; în poziție accentuată avem *iam,* în poziție atonă, *ia.*

122

Istoria lui *s* final nu e încă suficient cunoscută. Dacă examinăm, în această privință, textele latine, descoperim contradicții și incoerențe care nu sînt totdeauna ușor de lămurit. În cele mai vechi monumente poetice latine, ultima silabă a unui cuvînt terminat în *s* nu este considerată silabă lungă înaintea unui cuvînt care începe cu o consoană. Mai tîrziu și în special în epoca lui Cicero, faptele nu se mai prezintă în același fel, deoarece *s* final apare în această epocă cu valoarea unei consoane capabile să lungească vocala precedentă. Pentru a explica această stare de lucruri, a fost emisă ipoteza că *s* aproape căzuse în timpul Scipionilor și că o modă i-a dat din nou viață în epoca lui Cicero. În ce privește această restaurare a lui *s* în secolul I î.e.n., unii filologi au explicat-o printr-o influență a limbii și literaturii grecești.

Ar rezulta din aceasta că în vorbirea populară *s* final asurzise încă dintr-o epocă veche. Totuși o asemenea concluzie este infirmată de alte considerații și compararea limbilor romanice ne arată că lucrurile nu erau atît de simple în realitate. Dacă *s* final nu se mai găsește în romînă și în italiană, el reapare în sardă, în franceză etc., astfel că sîntem îndreptățiți să ne îndoim că această consoană ar fi dispărut din pronunțarea latină, chiar dintr-o epocă așa de veche ca aceea pe care o admit unii romaniști. A spune că *s* francez se explică prin influența literaturii latine asupra vorbirii populare, cum s-a spus uneori, înseamnă a face o afirmație dintre cele mai riscante. Există motive puternice care ne fac să credem că *s* latin nu încetase să fie pronunțat, la finală, pînă într-o epocă destul de tîrzie. La această concluzie ne duce și studiul împrumuturilor făcute de limbile germanice din latină, împrumuturi în care *s* final a fost păstrat. Se poate totuși admite că, în primele secole ale erei noastre, *s* nu mai era atît de puternic articulat ca înainte. În secolul al II-lea, în momentul cuceririi Daciei, dispariția lui *s* final trebuie să fi fost într-o fază foarte înaintată. Numeroasele exemple ale căderii lui *s,* pe care le găsim în această epocă, ne pun în lumină această stare fonetică (§ 16).

123

Dispariția lui *s* trebuie să se fi produs foarte încet și, cu siguranță, trebuie să distingem mai multe perioade în istoria ei. Păstrarea sau căderea acestei consoane depindea probabil, la origine, de locul pe care-l ocupa în frază. Înaintea unui cuvînt care începea cu o consoană, *s* era mai expus căderii și, fără îndoială, în această poziție a dispărut mai întîi; mai tîrziu, același fenomen a avut loc și înaintea unei vocale. În ce privește natura cuvintelor, trebuie făcută aceeași deosebire ca mai sus, la studierea lui *m*: în cuvintele monosilabice *s* a dăinuit mai mult de cît în polisilabice.

T final apare adesea în inscripții confundat cu *d* (§ 16), ceea ce arată slăbirea sa în vorbire. Exemplele de cădere a lui *t* sînt numeroase în inscripțiile de la Pompei și mult mai rare în monumentele epigrafice din alte regiuni. O formă care apare adesea fără *t* și care trebuie socotită ca atare la baza tuturor limbilor romanice este *pos* = *post* (§ 16; cf. Neue-Wagener, *Lat. Formenl.*, II, 285). Întrebarea este dacă într-adevăr avem a face aici cu căderea lui *t* sau dacă nu cumva trebuie mai curînd să considerăm pe *pos* ca forma primitivă a lui *post*, care, după cum se admite în general astăzi, nu este decît un compus din *pos* și *te*.

Grupul *nt*, în afară de cuvintele monosilabice, apare uneori redus la *n* în inscripții (§ 16). Trebuie totuși să admitem că înaintea unui cuvînt care începea cu o consoană, *nt* rămăsese intact.

Vezi pentru toate aceste probleme, E. Seelmann, *Die Ausspr. des Lat.*, 353; G. Gröber, « Comment. Wölffl. », 171; M. Hammer, *Die locale Verbreitung frühester romanischer Lautwandlungen im alten Latein*, 19; Leo, *Plaut. Forsch.*, 224; L. Havet, *L's latin caduc*, în « Études romanes dédiées à G. Paris », 1891, 303 și urm.; F. Kluge, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XVII, 559; E. Diehl, *De m finali epigraphica*, Leipzig, 1898. Cf. și G. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 177, 220, 274 și urm., care crede că încă din secolul al III-lea e.n. căderea lui *s* final era un fapt împlinit în Italia, ceea ce n-am putea admite.

56. În acest paragraf vom studia cîteva particularități cu un caracter mai general, ca *asimilarea*, *disimilarea*, *metateza*, *epenteza unei consoane* și schimbările survenite în consonantismul unor cuvinte, ca urmare a unui fenomen de *etimologie populară*. 124

În afară de cazurile de asimilare care s-au produs în grupurile *mb*, *nd*, *ln*, *rs*, (*dr*), devenite *mm*, *nn*, *ss*, (*rr*), fenomen de care ne-am ocupat mai sus (§ 54), trebuie să semnalăm aci cîteva exemple de asimilare de alt gen, între consoane care nu se găseau în contact una cu alta.

În cuvîntul *forpex*, mai vechi *forceps*, *p* din silaba a doua a trecut la *f* sub influența asimilatoare a inițialei. Forma asimilată *forfex* este caracteristică latinei vulgare și singura pe care o găsim în limbile romanice: dr. *foarfeci*, mr. *foarfiko̯* (rtr. *forsch*, it. *forbice*, nap. *fuorfece*, sard *forfighe*, fr. *forces*, prov. *forsa*). *Forfex* a fost adoptat și de latina clasică, iar Cassiodorus (Keil, *Gr. lat.*, VII, 160-161) îl admite alături de *forpex*, *forceps*, stabilind între aceste trei forme deosebiri bazate pe considerații etimologice cu totul arbitrare.

Formele romînești corespunzătoare lui *aspectare*, dr. *așteptare*, mr. *aștiptu*, ir. *aștiptǫ*, arată o asemănare izbitoare cu friul. *astitta*, sic. *astittari*, tarent. *astittare*, cal. *astettare*. Se pare într-adevăr că trebuie să pornim de la **astectare* ca să putem explica pe *t* din cuvintele romanice citate. **Astectare* ar fi rezultat din *aspectare*, ca urmare a unui fenomen de asimilare. Întrebarea este dacă această

asimilare poate fi considerată ca fiind veche și dacă ea exista încă din latină. Ea a putut la fel de bine să se producă în romînă, independent de italiană.

Forma vulgară *daeda* = *taeda*, care este atestată în *Corp. gl. lat.*, II, 265, 496 și care se găsește la baza dr. *zadă*, mr. *dzadǫ* (sic. *deda*), ar putea să fie de asemenea citată ca un caz de asimilare. S-ar putea însă ca *t* inițial din acest cuvînt să fi trecut la *d* sub influența grecescului δᾴς; *taeda* ar fi fost alterat astfel în regiunile în care latina se găsea în contact cu greaca.

125 Prin disimilarea primului *l*, *ululare* a devenit **urulare*: dr. *urlare*, mr. *aurlu*, ir. *urlǫ* (it. *urlare*, fr. *hurler*); alb. *ul'eras* arată disimilarea inversă: **ulurare*.

Tot prin disimilare (*qu* — *qu* = *c* — *qu*) trebuie să explicăm și forma vulgară *cinque*, care se găsește în același timp cu *cinquaginta* în inscripții, *C.I.L.*, V, 6191; X, 5939, 7172 (cf. *Edictul lui Diocletian*, 1, 28) și care e reprezentată în toate limbile romanice: dr. *cinci*, mr. *tsints*, ir. *tsîntș* (rtr. *tschunc*, it. *cinque*, fr. *cinq*, prov. *cinc*, cat. *cinch*, sp., port. *cinco*). Rom. *cinci* ar putea fi și *quinque*, deoarece se știe că soarta lui *que*, *qui* s-a confundat în romînă cu aceea a lui *ce*, *ci*. Trebuie totuși să admitem pentru romînă același punct de plecare ca pentru celelalte limbi romanice.

Ca majoritatea limbilor romanice, limba romînă ne oferă mai multe exemple de metateză care trebuie să dateze de foarte multă vreme și despre care sîntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă nu existau încă în latină. Așa sînt: **frimbia* = *fimbria*: dr. *frînghie* (fr. *frange*, prov. *fremna*); **plopus* = *populus*, **poplus*: dr. *plop* (it. *piopo*, cat. *clop*, sp. *chopo*, port. *choupo*; alb. *pl'ep*). Dr. *chiag*, *închiegare*, alături de formele sard log. *giagu*, *giagare*, presupun **cloagum*, * *cloagare* = * *coaglum*, * *coaglare* (cf. alb. *kl'uar* = * *clagarium*; istr. *ćakus* (Rovigno), *ćaĝina*, *ćaĝeina* etc. (Valle, Dignano) ne îndreaptă de asemenea către forme cu metateza lui *l*: * *clagosus*, * *clagina* = * *coagulosus*, * *coagulina*; cf. Ive, *I dialetti ladino-veneti*, 29, 94). Nu e ușor de precizat dacă această metateză este foarte veche sau dacă nu trebuie mai curînd să considerăm că s-a produs independent în romînă și în sardă. Totuși, dacă ne gîndim că domeniul lui * *cloagum*, * *cloagare* este destul de restrîns și că sarda are și forme care se raportează la formele clasice *coagulum*, *coagulare* (log. *cagiu*, *caźare*), e mai firesc să admitem ultima ipoteză.

Forma vulgară *padulem* care l-a înlocuit pe clasicul *paludem* (cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 29; III, 8) și care a dat în dr. *pădure* (it. *padule*, sard *paule*, v. sp., v. port. *paul*, alb. *pül*) este adesea citată ca un caz de metateză între *d* și *l*. *Padulem* poate însă să fi rezultat din *paludem* printr-o schimbare de sufix.

Epenteza unui *m* se produsese în *strabus*, devenit în latina vulgară *strambus*, care este menționat de Nonius ca forma obișnuită a epocii sale: strabones *sunt*
126 strambi *quos nunc dicimus* (ed. Müller, I, 37; cf. *Corp. gl.*, III, 181, 330; IV, 175, V, 331, 473, 506 etc...). În limbile romanice, numai *strambus* este reprezentat: dr. *strîmb* (it. *strambo*, prov. *estramp*, sp. *estranbosidad*, port. *estrambo*; comp. bret. *stram*, alb. *štremp*). Epenteza nazalei în acest cuvînt n-a găsit încă o explicație. Dacă numai *strambus* ar prezenta această particularitate, s-ar putea presupune că, fiind un împrumut făcut din greacă (στραβός), el a fost alterat în gura romanilor care au auzit pe β ca ββ, μβ. Ar fi un fenomen analog aceluia care s-a petrecut în greacă, în care *bb* din cuvintele împrumutate din limbile semitice a fost redat prin μβ (cf. « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. »,

XXXIII, 376; «Indogerm. Forschungen», IV, 330 și urm.). Dar *strambus* nu este izolat; același fenomen apare într-un cuvînt curat latin ca *labrusca* alături de care găsim *lambrusca*, atestat într-un manuscris al lui Virgiliu, *Ecl.*, V, 7 (cf. *Corp. gl.*, III, 542) și păstrat în limbile romanice (it. *lambrusca* etc.). Sau poate *lambrusca* l-a primit pe *m* de la un alt cuvînt cu care a fost asociat. Nu vedem însă care ar fi fost acest cuvînt.

O formă interesantă din latina vulgară, a cărei origine trebuie să fie căutată într-o etimologie populară, este *gravulus*, care a dat în dr. *graur* (piem. *grol*, fr. *grolle*, prov. *graulo*). Ea a rezultat din confundarea formei clasice *graculus* cu *ravus* sau *ravis*. Ca punct de plecare trebuie să admitem *ravulus*, diminutiv de la *ravus* sau *ravis*. Acesta l-a primit pe *g* din *graculus* cu care a fost asociat din cauza asemănării de sens care exista între ele. *Graulus* se găsește în *Corp. gl. lat.*, II, 35 (cf. J. Hessels, *An eighth-century Latin-anglo-saxon Gloss.*, 1890, 28, 59, unde citim *garula*, *carula*, care trebuie corectat în *graula*).

Ligula devenise în vorbirea populară *lingula*, printr-o confuzie cu *lingua*, *lingere*. Forma populară se găsește la Martial (XIV, 120), care o opune clasicului *ligula*: *Quamvis me ligulam dicant equitesque patresque, — Dicor ab indoctis lingula grammaticis*. Cf. *Corp. gl.*, VI, 648. Singurul reprezentant al lui *lingula* este dr. *lingură*.

Tot printr-o etimologie populară, *presbyter* a fost înlocuit în latina vulgară cu *prebiter*. Comp. *previter*, *C.I.L.*, X, 6635, *prebeteri*, Rossi, *Inscript. christ.* 127
urbis Romae, I, 731. Cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, II, 355. Prima silabă a acestui cuvînt a fost confundată cu *prae*, datorită faptului că a fost considerat ca un cuvînt compus. Se poate chiar ca *presbyter* să fi fost identificat cu *praebitor*. Nici în dr. *preot*, mr. *preftu*, ir. *prewt*, nici în it. *prete* nu se găsește vre-o urmă de *s*.

Dr. *nuntă*, mr. *numptǫ*, ir. *nuntsę*, ca și sardul *nuntas*, arată contaminarea lui *nuptiae* (*nupta*) cu *nuntiare*. Această etimologie populară poate fi veche în latină, dar este tot atît de probabil să avem a face în cazul de față cu o întîlnire întîmplătoare între romînă și sardă.

În legătură cu *forfex*, vezi C. Brandis, *De aspiratione latina*, teză, Bonn, 1881, 32 și urm.; F. Solmsen, «Zeitschr. f. vergl. Sprachf.», XXXIV, 21. — Pentru *așteptare*, v. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 469; A. Gaspary, «Zeitschr. f. rom. Phil.», X, 589; A. Candrea, «Rev. pentru istorie, arheologie ...», VII, 72. — Despre *daeda*, v. Ov. Densusianu, «Romania» XXVIII, 68-69. — Despre metateza lui *l* din **coaglum*, v. Ov. Densusianu, «Romania», XXIX, 330. — Schimbarea de sufix în *paludem* = *padulem* este admisă și de Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 580. — Raporturile lui *strambus* cu *strabus* sînt studiate de Löwe, *Prodromus Corp. gl. lat.*, 391; cf. E. Parodi, «Studj ital. di filol. class.», I, 433. — Cf. pentru *gravulus*, Meyer-Lübke, «Zeitschr. f. rom. Phil.», X, 172; «Kritischer Jahresber. über die Fortschr. der rom. Phil.», II, 70. — Pentru *lingula* v. O. Keller, *Lat. Vol setym.*, 85; F. Skutsch, *Forsch. z. lat. Gramm.*, 1892, 18. Căderea lui *s* în *presbyter* este explicată în același fel de E. Schwan, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XIII, 581. — Cf. pentru *nuntă*, Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 262. G. Paris, «Romania», X, 398 și Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 587 consideră epenteza lui *n* în acest cuvînt ca un fenomen fonetic spontan.

57. Morfologia latinei vulgare este mai greu de reconstituit decît fonetica. Materialele pe care ni le oferă, în această privință, textele latine sînt cu totul insuficiente și chiar autorii care au scris sub influența vorbirii populare nu ne-au transmis decît un număr restrîns de particularități morfologice de origine
128 populară. Și aceasta e ușor de înțeles. Cei care scriau aveau totdeauna prezente în memorie formele pe care le învățaseră la școală și se străduiau să folosească o limbă cît mai corectă posibil. Dacă, din punct de vedere fonetic, ei se depărtau uneori de modelul clasic și scriau, de exemplu, *melum* în loc de *malum* sau *cerbus* în loc de *cervus*, se întîmpla mai rar ca ei să introducă în textele lor forme gramaticale care nu erau clasice. Dacă ne gîndim, pe de altă parte, că, în general, e mai greu să-ți corectezi pronunțarea decît să înveți paradigmele declinării sau ale conjugării impuse de gramatică, vom putea înțelege și de ce, în monumentele epigrafice sau paleografice, particularitățile fonetice ale latinei vulgare ni s-au păstrat mai bine decît particularitățile morfologice. Un gravor sau un copist putea să uite că *vinea* era forma clasică, însă oricît de puțin ar fi cunoscut gramatica, el trebuia să-și amintească că acuzativul singular se termina în *-m*. Scriind *vinea* în loc de *vineam*, îi era mai ușor să-și dea seama de greșeală și să o corecteze, în timp ce o formă *viniam* putea trece neobservată de el. Aceasta explică de ce ni se întîmplă să întîlnim mai des în textele latine *viniam* decît *vinia*.

Dacă monumentele literare latine nu ne permit să cunoaștem mai bine morfologia latinei vulgare, datele foneticii, așa cum le-am expus în paragrafele precedente, ne ajută indirect la această muncă. Într-adevăr, prin studiul foneticii putem reconstitui și explica mai multe din particularitățile morfologice care caracterizau latina vulgară. Originea celor mai multe schimbări morfologice care s-au produs în latină trebuie căutată în transformări fonetice. Vom vedea mai departe că schimbarea de gen a multor substantive, ca și modificările care s-au produs în declinarea și în conjugarea latină își găsesc explicația în fapte de ordin fonetic.

129

1. Substantivul

58. *Genul.* Multe substantive de declinarea a II-a apar, după cum se știe, în latina clasică uneori ca masculine, alteori ca neutre. Astfel, ca să nu citățm decît cîteva exemple, scriitorii întrebuințează indiferent *balteus* și *balteum*, *caseus* și *caseum*, *dorsus* și *dorsum*, *frenus* și *frenum*, *nasus* și *nasum*. Uneori, pentru a deosebi forma masculină de cea neutră, li se dădea un sens diferit; acesta este cazul lui *cubitus*, *cubitum*, despre care un gramatic observă că primul înseamnă « cotul brațului », în timp ce al doilea se întrebuințează ca unitate de măsură « cot » (Keil, *Gr. lat.* V, 574).

Această întrebuințare a masculinului alături de neutru avea să ușureze, între altele, confundarea acestor două genuri care s-a produs pe o scară mare în latina vulgară. Și, într-adevăr, textele care ne-au păstrat o limbă mai mult sau mai puțin influențată de vorbirea populară arată cît de frecventă trebuie să fi fost confundarea neutrului cu masculinul în latina vulgară. Un autor ca Petronius, de exemplu, scrie de mai multe ori *fatus* în loc de *fatum* 42, 5;

71, 11; 77, 3; de asemenea, el întrebuințează *vinus* în loc de *vinum*, 41, 12. Dar cele mai numeroase exemple de acest fel le găsim în monumentele epigrafice: *collegius* (*C.I.L.*, X, 5928, 8108); *monimentus* (*C.I.L.*, VI, 19319; *Not. degli scavi*, 1898, 25), *monumentum* (*hunc ~*, *C.I.L.*, X, 3717, 3750); și chiar un plural ca *membri*, XIII, 1661. Cf. § 16; Neue-Wagener, *Formenl. d. lat. Spr.*, I, 529-540.

Confundarea neutrului cu masculinul nu o găsim însă numai la substantivele de declinarea a II-a. Aceeași particularitate se întîlnește și la substantivele de declinarea a IV-a, și e suficient să amintim, în legătură cu aceasta, că Varro întrebuințează *cornus* în loc de *cornu*, *Sat. Men.*, 131. Trebuie totuși să atragem atenția asupra faptului că neutrele care aparțineau acestei declinări se confundaseră în latina vulgară cu cele de declinarea a II-a, astfel că ele intră propriu-zis în categoria acestora din urmă (comp. *cornum* la Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 174). Aceeași observație este valabilă și pentru neutrele în *-us* de 130
declinarea a II-a. E foarte probabil că ele s-au asimilat mai întîi cu formele declinării a II-a, iar apoi s-au confundat cu masculinele; comp. *pectum* (*C.I.L.*, XI, 3571; cf. Sittl, « Archiv f. lat. Lexikogr. », II, 561).

Toate aceste împrejurări arată că în istoria latinei vulgare este foarte veche confundarea neutrului cu masculinul. Același lucru rezultă și din studiul limbilor romanice, în care nu găsim (la singular) nici cea mai mică deosebire între neutre și masculine.

Ceea ce trebuie să fi favorizat, mai ales, această transformare morfologică a fost pierderea sonorității lui *m* final și mai tîrziu aceea a lui *s* (§ 55). O dată ce *monumentum* l-a pierdut pe *m*, el nu mai putea fi ușor deosebit de *domnu(m)*. Pe de altă parte, în regiunile și în epoca în care *tempus* s-a redus la **tempu*, deosebirea de gen dintre acesta și *domnu(s)* nu putea să fie observată de neștiutorii de carte.

O altă împrejurare, tot atît de importantă, a contribuit și ea la dispariția progresivă a neutrelor: este vorba de confundarea pluralului acestora cu singularul femininelor în *-a*. Neutrele întrebuințate mai mult la plural sau cele care aveau un sens colectiv erau expuse mai ales la această transformare. În această situație se găseau plurale ca *arma*, *folia*, *radia* etc. care au fost ușor confundate cu femininele de declinarea I. Așa au apărut formele *arma*, *-ae*; *folia*, *-ae*; *radia*, *-ae*, care sînt atestate în monumentele literare mai mult sau mai puțin vechi (K. Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 68, 283, 587; cf. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 347, 352; *Corp. gl. lat.*, VII, 180). Comp. dr. *armă*, mr. *armo*, ir. *ormę* (it. *arma*, fr. *arme*, prov. *armas*, sp., port. *arma*); dr. *foaie*, ir. *fol'e* (it. *foglia*, fr. *feuille*, sp. *hoja*, port. *folha*); dr. *rază*, mr. *radzo* (Piazza Armerina *raja*, Sanfratello *reja*, fr. *raie*, prov., sp., port. *raya*). Neutrele au contribuit astfel la îmbogățirea listei femininelor.

În afară de neutre, trebuie să ne ocupăm și de cîteva forme masculine și feminine care necesită unele observații speciale.

În locul masculinului *cadus*, trebuie să admitem în latina vulgară un femi- 131
nin *cada*, atestat în *Corp. gl. lat.*, VI, 161; Hessels, *Latin-anglo-saxon Gloss.*, 28, și de care se leagă dr. *cadă*.

O altă schimbare de gen care trebuie să dateze tot din latina vulgară este aceea a numelor de plante de declinarea a II-a *alnus*, *populus*, *ulmus* etc. În timp ce în latina clasică aceste cuvinte sînt în mod obișnuit, după cum se știe, de genul feminin, mai mulți scriitori influențați mai ales de vorbirea populară le

folosesc ca substantive masculine (K. Georges, *Lex. der. Lat. Wortf.*, 36, 540, 712). În romînă, toate aceste substantive, ca și *fagus*, *fraxinus*, sînt masculine: dr. *anin* (cf. § 54), *fag*, *frasin*, *plop*, *ulm*. Dimpotrivă, substantivele feminine de declinarea a IV-a, aparținînd aceleiași categorii de cuvinte, se pare că s-ar fi păstrat mult mai mult timp neschimbate. Cel puțin aceasta este concluzia care rezultă din studiul limbilor romanice occidentale, în care *ficus*, inexistent în limba romînă, s-a menținut ca substantiv feminin în mai multe regiuni: sard *figu*, sic., cal. *fiku* etc., alături de: it. *fico*, v. fr. *fi*, prov. *fic*, sp. *higo*, masculine. Un fenomen analog se observă de altfel și în alte forme ale declinării a IV-a, forme al căror gen variază după regiuni. Astfel, *acus* este masculin în romînă, dr. *ac*, mr. *aku*, ir. *ǫk*, it. *ago*, și feminin în vegl. *agu*, sard *agu*, aret. *ega*. Această stare de lucruri există însă încă din latină, în care *acus* este cînd masculin, cînd feminin (Georges, *op. cit.*, 11). În schimb, această oscilare nu există la substantivul *manus*, care păstrase, cu siguranță, genul feminin în latina vulgară și care se regăsește ca atare chiar în romînă, unde se remarcă mai ales confundarea femininelor în *-us*, *-i*, *us*, *-us* cu masculinele.

Arbor, de genul feminin la autorii clasici, devenise masculin în vorbirea populară. O inscripție din *C.I.L.*, XIII, 1780 înregistrează: *duos arbores*, unde schimbarea de gen este evidentă. Cf. și Antonin Placentinul, *Itiner.*, 15 (ed. P. Geyer, 169); Anthimus, *De observ. ciborum*, 86; Grégoire de Tours (la M. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 504). În limba romînă, ca și în italiană, franceză
132 etc., *arbor* este masculin: dr. *arbor*, mr. *arbure*, ir. *ǫrbure* (it. *albero*, fr. *arbre*, sp. *árbol*); numai port. *arvore* fem. pare să facă excepție, dar îl găsim și ca substantiv masculin în textele vechi.

Lac apare ca masculin (ac. *lactem*) la Petronius 71, 1 și la alți cîțiva scriitori (Georges, *Lex.* der *Lat. Worft.*, 374). Forma masculină poate fi plasată la baza tuturor limbilor romanice: dr., mr. *lapte*, ir. *lǫpte* (it. *latte*, fr. *lait*). Sard *lacte*, cat. *llet* și sp. *leche* sînt, e drept, feminine, dar această schimbare a genului trebuie să se fi produs în mod independent în fiecare din aceste limbi, fără să se știe, de altfel, din ce cauză a avut loc.

Neutrul *mare* trebuie să-și fi schimbat de asemenea genul, încă din latină. Sub formele *maris* și *marem* din *C.I.L.*, V, 3014; X, 6430 (cf. § 16) se ascunde fie femininul, fie masculinul. Comp. *qui maris*, *quae mare*, *in qua mare* în *Itiner.* lui Antonin Placentinul, 7, 10 (ed. P. Geyer, 163, 166, 197; cf. « Roman. Forschung. », X, 882). În limbile romanice, *mare* este cînd masculin, cînd feminin. Alături de: dr., mr. *mare*, ir. *mǫre*, fr. *mer*, fem., există: v. ven., sp. *mar* masc. și fem. Femininul se explică, fără îndoială, prin influența lui *terra*.

Vera în loc de *ver*, păstrat în v. fr. *ver* și în prov. *ver*, este cerut de dr. *vară*, mr. *vęarǫ*, ir. *vęrę* (comp. alb. *vere*). Compusul *prima* + *vera*, pentru care am dat mai sus (§ 16) un exemplu, se regăsește, în afară de limba romînă, dr. *primăvară*, mr. *primǫvęarǫ*, ir. *primavęrę*, în it. *primavera*, fr. *primevère*, cat., sp., port. *primavera*; alb. *pranver*.

> În legătură cu dispariția neutrului, vezi E. Appel, *De genere neutro intereunte in lingua latina*, Erlangen, 1883; Meyer-Lübke, *Die Schicksale des lateinischen Neutrums im Romanischen*, Halle, 1883. Cf. Suchier, « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 161; Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 198.

59. *Declinările.* Am văzut în paragraful precedent cum cîteva substantive au trecut de la o declinare la alta, în urma unei schimbări de gen. În afară de

cazurile menționate (*cornu-cornum-cornus*, *pectus-pectum*, *ver-vera*), mai există și altele, avînd în general o altă proveniență. 133

Din motive de ordin fonetic sau morfologic, în latina vulgară s-au produs confuzii numeroase între diferitele clase de substantive. Aceste confuzii au avut drept consecință încadrarea definitivă a mai multor substantive în cutare sau cutare clasă, care s-a îmbogățit astfel în detrimentul celorlalte. De aci a rezultat că sistemul declinărilor s-a simplificat cu timpul, iar diversității formelor, prea anevoioasă, din latina scrisă i-a luat locul o mai mare uniformitate.

Ca urmare a schimburilor care se produseseră între ele, cele cinci declinări din latina clasică s-au redus, puțin cîte puțin, la trei în latina populară. Raporturile acestui nou sistem de declinare cu acela al latinei clasice pot fi reprezentate în felul următor.

Declinarea I a latinei vulgare se compunea din formele aceleiași declinări ale latinei literare + neutrele plurale de declinarea a II-a și a IV-a și cîteva feminine de declinarea a IV-a și a V-a. Printre aceste feminine se găsea *socrus*, devenit *socra*, formă pe care o întîlnim deseori în inscripții (Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 645; «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 172): dr. *soacră*, mr. *soakrǫ*, ir. *sokrę* (rtr. *söra*, it. *suocera*, cal. *sokra*, prov. *sogro*, cat. *sogra*, sp. *suegra*, port. *sogra*). *Nurus*, dimpotrivă, pare să fi fost întrebuințat în latina vulgară cînd sub forma *norus*, cînd sub cea de declinarea I *nora*. Așa rezultă, cel puțin, din dr. *noru* alături de it. *nuora* etc. (cf. § 26). În ce privește femininele în *-ies*, ele s-au asimilat declinării I mai devreme încă decît cele precedente. Găsim chiar la autorii clasici *effigies* și *effigia*, *luxuries* și *luxuria*, *materies* și *materia*. Latina vulgară a mers mult mai departe pe această cale; găsim în ea și *facia* în loc de *facies* (*Anecdota Helvetica*, 131), *glacia* în loc de *glacies* și *scabia* în loc de *scabies* (*Corp. gl. lat.*, VI, 493; VII, 236): dr. *față*, mr. *fatsǫ*, ir. *fǫtsę* (rtr. *fatscha*, it. *faccia*, fr. *face*, prov. *fassa*); dr. *ghiață*, mr. *gl'etsu*, ir. *gl'ǫtsę* (rtr. *glatscha*, it. *ghiaccia*, fr. *glace*, prov. *glassa*); dr. *zgaibă* (it. *scabbia*). Comp. dezvoltarea lui **caria*, *rabia*, **sania* în italiană, în franceză etc. *Dies* pare să fi 134
fost de asemenea atras dintr-o epocă veche de substantivele în *-a*, dar forma de declinarea a V-a n-a dispărut complet din vorbirea populară. Dr., ir. *zi* și mr. *dzuǫ* pot reprezenta pe *dies* tot așa de bine ca și pe *dia*, dar it. *dia*, *di*, v. fr. *die*, *di* ne trimit cu siguranță la *dies-dia*. — Despre **siccita*, alături de *siccitas*, v. paragraful următor.

Declinarea a II-a a latinei vulgare cuprindea, în afară de formele aceleiași declinări clasice, masculinele și neutrele de declinarea a IV-a (comp. genitivele *fructi*, *senati* = *fructus*, *senatus* pe care le găsim deja la autorii clasici; Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 352). Aceleiași clase i s-au asimilat neutrele în *-us* de declinarea a II-a și cîteva feminine de declinarea a IV-a (*manus* și în parte *nurus*). Două alte neutre de declinarea a III-a, *os* și *vas*, au avut aceeași soartă. Textele latine oferă, într-adevăr, numeroase exemple de *ossum* și *vassum* în loc de *os* și *vas* (Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 564, 572; cf. Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 42; § 16). Comp. dr., mr., ir. *os* (rtr. *öss*, it. *osso*, fr., prov., cat. *os*, sp. *hueso*, port. *osso*); dr., mr. *vas*, ir. *vǫs* (it. *vaso*, prov., cat. *vas*, sp., port. *vaso*). Trecerea lui *vas* la declinarea a II-a putea să aibă loc cu atît mai ușor, cu cît genitivul său plural era, în latina clasică, *vasorum*. — Pentru *capus* și *dolus* = *caput*, *dolor*, vezi paragraful următor.

Declinarea a III-a corespundea aceleiași declinări clasice. Ea conținea substantivele în *-es*, *-is*, *-or* etc. din latina clasică, cărora li s-au adăugat cu timpul cîteva cuvinte de declinarea a V-a ca *fides*, *res* (*dies*).

Cf. Meyer-Lübke, « Grundriss der rom. Phil. », I, 369; *Gr. d. rom. Spr.*, I, §§ 9, 29. Pentru substantivele de declinarea a V-a trecute la declinarea I, v. mai ales Pokrowskij, *Materialĭ dlea istor. gramm. lat. iaz.* (« Mémoires de l'Univers. de Moscou », 1899), 145 și urm. — *Zgaibă* trebuie cu siguranță să fie explicat prin *scabies*, deși prezența lui *g* în loc de *c* oferă oarecare dificultăți. Alterarea lui *c* poate totuși să fi avut loc sub influența alb. *zgebe*.

60. *Cazurile.* Nominativul singular al declinării I a fost confundat de tim-
135 puriu cu acuzativul și ablativul. Cînd *m* final nu s-a mai pronunțat, deosebirea formală dintre aceste trei cazuri trebuia să dispară în mod obligatoriu. În celelalte declinări, nominativul a rămas mai mult timp deosebit de acuzativ, fie pentru că *s* final a slăbit mai tîrziu decît *m* (§ 55), fie pentru că tema nominativului se deosebea de aceea a acuzativului.

La pluralul substantivelor în *-a* observăm, în monumentele epigrafice, o oarecare tendință de uniformizare a nominativului cu acuzativul. După exemplul lui *casa*, formă comună a nominativului și acuzativului singular, a început să fie folosită la plural forma *casas* atît pentru nominativ, cît și pentru acuzativ. Cel puțin așa pare că rezultă din cîteva forme ca *libertas*, *filias* pe care le întîlnim în inscripții cu valoare de nominativ (§ 16; cf. Sittl, « Archiv f. lat. Lexikogr.», II, 565). Am putea să presupunem că aceste nominative în *-as* au fost introduse în vorbirea populară și sub influența formelor declinării a III-a. Deoarece exista, de o parte, *sorte(m)* — *sortes* și, de altă parte, *casa(m)*, nu era greu să se admită și pentru pluralul lui *casa* forma *casas*, comună nominativului și acuzativului. În orice caz, nominativele în *-as* au rămas izolate și nu au reușit să se impună pe toată întinderea Romaniei, deoarece limba romînă arată clar, cu pluralele sale în *e* (*case*), că nominativul în *-ae* a rămas în plină vigoare în latina balcanică.

O altă particularitate a latinei vulgare este că nominative sg. noi au fost create în loc sau alături de cele care existau în latina clasică. În loc de *neptis* și în afară de *nepta*, *neptia*, trebuie să admitem existența unui nominativ *nepota*, provenit din acuzativul masculin de declinarea a III-a *nepotem*: dr. *nepoată*, mr. *nipoatǫ* (ven. *neboda*, lomb. *nevoda*, Erto *neoda*, prov., cat. *neboda*). *Nepota* ne-a fost transmis de inscripții, *C.I.L.*, III, 3173 și, în afară de aceasta, [NEPO]TABVS (*Not. degli scavi*, 1887, 187).

Nominativele în *-er* de declinarea a II-a au dispărut probabil din vorbirea populară, fiind înlocuite, încetul cu încetul, cu forma în *-(e)rus*. După modelul acuzativului și sub influența formelor în *-us*, nominativele *magister*, *puer*, *socer*
136 etc. au fost înlocuite cu *magistrus*, *puerus*, *socrus*. Aceste două din urmă apar de mai multe ori în texte (Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 570, 645), iar *magistrus* se găsește sub forma μάγιστρος, în inscripțiile transcrise cu caractere grecești (Eckinger, *Die Orthogr. lat. Wört. in gr. Inschr.*, 130). Cf. mai sus *Alexandrus* (§ 16; *C.I.L.*, III, 848), dacă nu ar trebui să vedem aci influența ortografiei grecești (Αλέξανδρος); tot așa *aprus* în *App. Probi*, 139; în schimb, *arater* = *aratrum* (Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 530; cf. Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 43; Sittl, « Archiv f. lat. Lexikogr. », II, 559); și chiar *barbar* = *barbarus*, *hilar* = *hilarus* (Heraeus, *Die App. Probi*, 7).

Mult mai numeroase sînt schimbările care se produseseră în nominativele declinării a III-a.

Trebuie să amintim, în primul rînd, înlocuirea temei nominativului cu aceea a genitivului etc. la imparisilabice. La autorii clasici se întîlnesc numeroase exemple de nominative refăcute după acuzativ și acest fapt este suficient ca să ne facem o idee despre răspîndirea pe care trebuie să o fi avut acest fenomen în latina vorbită. *Bovis* în loc de *bos* este forma obișnuită la Petronius (comp. Cassiodorus, la Keil, *Gr. lat.*, VII, 177), iar Titus Livius, de altfel ca și alți autori clasici, folosește *carnis* în loc de *caro* (Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 165-166). Gramaticii citează de asemenea mai multe nominative asemănătoare. *Calcis* = *calx*, *lendis*, *lentis* = *lens* sînt menționate de Probus (Keil, *Gr. lat.*, IV, 20, 27); *fontis* = *fons* se găsește la Consentius (*ibid.*, V, 395). Aci trebuie să citățm pe *pectinis* din *App. Probi*, 21 (cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », XI, 61), care găsește o paralelă în *splenis*, acesta înlocuindu-l pe *splen* în mai multe texte (« Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 130). Despre alte forme ca *frondis*, *glandis*, *lienis*, *lintris mentis*, *salis*, *sortis*, *stirpis*, dintre care majoritatea au supraviețuit în limba romînă, v. Neue-Wagener, *op. cit.* I, 135, 148, 153, 167.—Trebuie totuși să subliniem faptul că substantivele care desemnau persoane nu se supuseseră acestui fenomen. Nu se găsește nici o urmă a unui nominativ **hominis* sau **hospitis*, refăcut după *hominem*, *hospitem*. *Homo*, *hospes* etc., fiind întrebuințate și la vocativ, s-au păstrat în tot cursul latinității. Aceeași observație este valabilă și pentru imparisilabicele 137
care desemnează obiecte și care erau accentuate la nominativ altfel decît la acuzativ. Numai în mod excepțional și foarte tîrziu găsim un caz ca *doloris*, la care asimilarea nominativului cu acuzativul trădează un fenomen de origine romanică.

În afară de aceste cuvinte, trebuie să amintim alte cîteva al căror nominativ fusese modificat în limba populară.

Maris, *vera*, *ossum*, *vasum* au fost deja studiate în paragrafele precedente.

La cele spuse la § 58 în legătură cu *lac*, ar fi de adăugat că forma obișnuită a nominativului trebuie să fi fost în latina vulgară *lactis* (*lacte*). Cf. C. Wagener, « Neue philol. Rundschau », 1899, 73.

Mai rămîn următoarele substantive al căror nominativ a fost schimbat din motive diferite de acelea pe care le-am studiat pînă aci.

Serpens devenise, după căderea lui *n* înainte de *s* (§ 47), *serpes*. Acesta a dat chiar naștere unui acuzativ **serpem*, ca *vulpes—vulpem*: dr. *șarpe*, mr. *šarpe*, ir. *ŝorpe* (rtr. *serp*, it. *serpe*, prov., cat. *serp*, sp. *sierpe*, port. *serpe*). Clasicul *serpentem* se regăsește totuși în fr. *serpent* etc.

Alături de *fulgur* există *fulger*: dr. *fulger* (v. fr. *fuildre*, prov. *folzer*, dar it. *folgore*). Cf. *Iovi fulgeratoris*, *C.I.L.*, VI, 377, *fulgero* etc. în notele tironiene (Schmitz, *Not. tir.*, LXXII; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 243) și în *Corp. gl. lat.*, VI, 474. *Fulger* găsește o paralelă în *auger* (Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 82) și în *gutter* (Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 175; cf. Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 5).

Cinus în loc de *cinis* trebuie să fie relativ recent. Nu-l întîlnim decît în dr. *cenușă*, mr. *tšenušo*, ir. *tŝerušę* și în corsicanul *čanuǧa* = **cinusia* (it. *cinigia*, sp. *ceniza* etc. = **cinisia*). Prezența sa în cîteva manuscrise ale Bibliei (« Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 76), în *Corp. gl. lat.*, VI, 212 și la Theod. Priscian, *Euporiston* (ed. Rose, *index*) arată însă că era destul de răspîndit în latina vulgară. Acest

138 nou nominativ se explică prin influența lui *genus*. După *cineris — generis*, s-a ajuns la *cinus — genus*.

De la o anumită dată, *caput* a început să fie înlocuit cu *capus* sau *capum*. În timp ce sardul *kabudu*, *kabidu* și andaluzul *kabo* par să se sprijine pe clasicul *caput*, fr. *chief* și prov. *cap* cer *capum*, care probabil trebuie să fie considerat și la baza romînescului *cap*, mr. *kap*, ir. *kǫp* și it. *capo*, deși acestea ar putea reprezenta fonetic tot așa de bine pe *caput*. *Capus* se găsește într-o inscripție din secolul al VI-lea sau al VII-lea (F. Kraus, *Die christl. Inschriften der Rheinlande*, I, 153; cf. « Mitth. d. Arch. Inst. », IX, 92).

Alături de *dolor*, latina vulgară cunoștea un nominativ *dolus*, atestat în inscripții, *C.I.L.*, V, 1638; X, 4510; XIII, 905 (cf. § 16; *Corp. gl. lat.*, VI, 363); cf. *dolose = dolenter* (*C.I.L.* XII, 1939); dr., mr. *dor* (aceeași formă în v. gen.). *Dolorem* n-a dispărut totuși în fața acestei forme noi; el apare în v. rom. *duroare* (it. *dolore*, fr. *douleur* etc.).

O formă dublă, la nominativ, trebuie să fie admisă și pentru *siccitas*. Într-adevăr, găsim aproape pe toată întinderea domeniului romanic substantive care n-ar putea fi explicate decît prin **siccita*: dr. *secetă* (eng. *seǧda*, lomb. *secea*, gen. *sessia*, nap. *seccčeta*, fr. dial. *seitia*, *sotie*, alături de sp. *sequedad*). **Siccita — siccitas* sînt paralele cu *iuventa — iuventas* care apar în latina clasică unul alături de celălalt și care au servit ca model și la formarea dubletului **tempesta — tempestas*, a cărui prezență în latină este confirmată de it. *tempesta*, fr. *tempête*, alături de it. *tempestade*, sp. *tempestad* etc.

În ce privește acuzativul avem de relevat, în afară de **serpem*, menționat mai sus, alte cîteva forme.

Famem se încrucișa în latina vulgară cu **faminem*: dr. *foame*, mr. *fǫame*, ir. *fome* (eng. *fom*, it. *fame*, fr. *faim*, port. *fome*), sard *famine*, gasc. *hami*, sp. *hambre*. Se pare chiar că ar trebui să admitem o a treia formă **famitem*, ca *fomes — fomitem*, *limes — limitem*: dr. *foamete*.

Tot așa, găsim paralel:

139 *Glandem — glandinem* (*Corp. gl. lat.*, VI, 494) : dr. *ghindă*, mr. *gl'indǫ*, ir. *gl'indę* (eng. *glanda*, it. *ghianda*, fr. *gland*), sp. *landre*.

Lendem — lendinem (*Corp. gl. lat.*, V, 369, s.v. *lendina*; cf. Theod. Priscian, *Euporiston*, ed. Rose, *index*): dr. *lindină*, mr. *lindinǫ*, ir. *lindirę* (it. *lendine*, fr. *lente*, sp. *liendre*, port. *lendea*) — val. *lẽ*, savoi. *le*. Se pare chiar că a existat flexiunea **lenditem* (A. Thomas, « Romania », XXV, 82).

Vermem — verminem: dr. *vierme* (eng. *verm*, it. *verme*, fr. *ver*) — it. *vermine*, mil. *vermene* etc.

Sanguen a circulat în latina clasică alături de *sanguinem*. Dar în afară de aceste două forme, unele texte oferă și *sanguem* (Georges, *Lex. Wortf.*, 614). Din acesta din urmă sau din *sanguen* derivă: dr. *sînge*, mr. *sundze*, ir. *sǫnže* (eng. *soung*, it. *sangue*, fr. *sang* etc.); din *sanguinem*: it. *sanguine*, log. *sambene*, sp. *sangre* (port. *sangue*?).

Peponem (it. *popone*) a fost înlocuit în romînă cu **pepinem*: dr. *pepene*, mr. *pęapine* (alb. *pjepęr*). Această flexiune nu a fost cunoscută numai în latina balcanică: *melonis i.e. pepenus* (*Corp. gl.*, III, 592); comp. *turbonem — turbinem* (Neue-Wagener, *Formenl.*, I, 164); *capitonem — *capitinem*: it. *cavedone — cavedine*, fr. *chevêne*, prov. *cabede* (A. Thomas, « Romania », XXIV, 583).

În sfîrșit, trebuie să amintim o formă interesantă a cazului oblic al substantivelor în *-a* care desemnează persoane. Într-adevăr, începînd de la o anumită epocă, constatăm tendința de înlocuire a gen.-dat.-ac.*-ae*, *-am*, prin *-anis*, *-ani*, *-anem*: *mamani*, *tatani* = *mammae*, *tatae* în două inscripții ale secolului al III-lea e.n. (*C.I.L.*, X, 2965, 3646); *barbane* = *barbanem* de la *barba*, cu înțelesul de «unchi» (IX, 6402); tot așa *scribanem* etc. în textele medievale (Sittl, «Archiv f. lat. Lexikogr.», II, 580). Această flexiune se reflectă și în dr. *tătîne*, *mămîne*, după modelul cărora s-a format și *frățîne*. În celelalte limbi romanice, această formă nouă de acuzativ este și mai bine reprezentată decît în romînă și ea a lăsat numeroase urme în declinarea femininelor, mai ales în franceză și în retoromană: it. *barbano*, *scrivano*, *mammana*, *puttana* (comp. numeroase forme dialectale analoge, «Studj di fil. rom.», VII, 186); rtr. *mutańs*, *omańs*, *surańs* etc.; v. fr. *antain*, *nonnain*, *putain* și mai multe nume proprii *Bertain*, *Evain* etc.; 140
sp. *escribano*.

Originea acestei flexiuni trebuie căutată în confundarea substantivelor masculine în *-a* cu cele de declinarea a III-a în *-o*, *-onem*. După exemplul lui *baro*, *-onem*, *latro*, *-onem*, s-a declinat *tata*, *-anem*, *scriba*, *-anem*. Din moment ce *tata* etc. a primit această flexiune, nu era nici un obstacol ca femininele care desemnau legături de rudenie să urmeze același drum. Au apărut astfel *mammanem*, *amitanem* etc. Mai tîrziu, în mai multe regiuni, ca în Galia, substantivele feminine au avut aceeași soartă și *Evam* i-a cedat locul lui **Evanem*.

Meyer-Lübke, «Grundriss der rom. Phil.», I, 369-371; *Gr. d. rom. Spr.*, I, §§ 4, 13-17. — În legătură cu nominativele pl. ale declinării I, Mohl observă: «Flexiunea *-as* la nominativ devenise forma normală în latina vulgară din timpul republicii», *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 208. O asemenea opinie nu poate fi de loc admisă, deoarece ea nu explică formele pluralului în romînă, unde avem, cum am observat mai sus, finala *-e*, care nu poate corespunde decît clasicului *-ae*. — Același autor admite (*op. cit.*, 185) că în latina vulgară nominativul sg. al masc. de declinarea a II-a era în *-o* și nu în *-us*: «Les flexions romanes sans *-s* finale continuent directement *sans solution de continuité* les flexions correspondantes de l'ancienne rusticitas du Latium et du latin archaique». Dacă latina arhaică prezintă nominative fără *-s* și dacă uneori se întîlnește aceeași particularitate și în inscripțiile din epoca imperială, trebuie oare să tragem concluzia că în latina vulgară n-a existat o flexiune atît de caracteristică ca aceea a nominativelor în *-us*? Pe de altă parte, cu toate afirmațiile lui Mohl, nominativul în *-o* nu poate explica formele pe care le întîlnim într-o parte a domeniului romanic și în special acolo unde găsim o deosebire foarte accentuată între *o* și *u* finali. Cf. și Kluge, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XVII, 559. Corsicanul *čanuğa* nu ar dovedi nimic, după Meyer-Lübke, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XXIII, 470, în ce privește existența unei forme vulgare **cinusia*, deoarece el poate să fi fost refăcut după *bruğa*. Forma *cinus* din textele mai sus citate este totuși suficientă pentru a confirma folosirea lui *cinus* în afară de latina din Peninsula Balcanică. — Despre *capus*, v. în special Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 9; Ascoli, «Arch. glott.», XI, 434; Mohl, *Les origines romanes*, I, 28. — *Dolus* = *dolor*, cf. Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 201. — *Siccita*, cf. «Arch. glott.», VIII, 388; XII, 431. — Pentru *glans*, *lens* etc., v. Ascoli, «Arch. glott.», IV, 398 și urm. — Dr. *salcă* ar descinde, după Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 17, din 141
**salica* pentru *salix* (comp. *fulix* — *fulica*). Existența lui *salce* alături de *salcă* ne obligă să considerăm pe *salix* ca singura formă cunoscută în latina balcanică. *Salcă* este cu siguranță recent și o formație romînească ca *falcă*, *foarfecă* pe care Meyer-Lübke le explică foarte bine (*ibid.*, § 50) prin *urzică*. O formă latină **falca*, admisă de Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, 3111, este deci inutilă. La fel considerăm și cuvîntul *nucă*, la baza căruia G. Meyer (*Das Wortverzeichn. des Kavaliottis*, nr. 382) consideră greșit forma **nuca*. De asemenea, ne îndoim că

în latina comună a Romaniei s-ar fi cunoscut un ac. **rovem* în loc de *rorem, ros*, admis de G. Meyer (*ibid.*, nr. 941). — Acuzativele în *-anem* au fost studiate în ultima vreme de G. Paris într-un articol, încă neterminat, *Sur les accusatifs en* -ain (« Romania », XXIII, 321 și urm.). Autorul se ocupă aci mai ales de femininele în *-ain* din franceză și observă că « le phénomène en question se présente déjà dans le latin vulgaire antérieurement à toutes influences germaniques ». Știm, într-adevăr, că acuzativele în *-ain* au fost considerate de unii filologi ca fiind de origine germanică; G. Paris respinge cu drept cuvînt această explicație. Cf. de asemenea G. Körting, *Der Formenbau des franz. Nomens*, Paderborn, 1898, 223-229, și recentul articol al lui E. Philipon, « Romania », XXXI, 201 și urm.

2. Adjectivul

61. *Gen și declinare.* După numărul terminațiilor pe care le prezintă la cele trei genuri, adjectivele latine se împart, după cum se știe, în trei clase: 1) adjective cu trei terminații (*-us, -a, -um*; *-er, -a, -um*; *-ur, -a, -um*; *-er, -a, -um*; *-er, -is, -e*); 2) adjective cu două terminații (*-is, -e*); 3) adjective cu o singură terminație. În latină, prima și a doua clasă s-au confundat adesea și multe adjective apar sub o formă dublă, cînd cu *-us, -a, -um*, cînd cu *-is, -e*. Alături de *acclivis* găsim *acclivus*; tot așa *declivis* și *declivus*, *proclivis* și *proclivus*, *effrenis* și *effrenus*, *exanimis* și *exanimus*, *imbecillis* și *imbecillus* etc. (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 149 și urm.). Această ezitare între formele cu *-us* și cele cu *-is* trebuie să fi fost și mai frecventă în latina vulgară. Într-adevăr, în timp ce *tristis* este singura formă cunoscută autorilor clasici, latina vulgară avea forma *tristus*, care este atestată în *App. Probi*, 56 (*tristis* non *tristus*) și într-o inscripție (*trista*: Rossi, *Inscript.*
142 *christ. urbis Romae*, I, 841). Comp. dr. *trist* (rtr. *trist*, it. *tristo*, fr. *triste*, prov., cat. *trist*). Se pare de asemenea că ar trebui să admitem **lenus* alături de *lenis*: dr. *lin* (it. *leno*). Poate că trebuie să punem în aceeași categorie *agilis*, reprezentat în dr. prin *ager*, care pare să se sprijine pe **agilus*.

În ce privește formarea cazurilor, observațiile pe care le-am făcut în legătură cu substantivele sînt valabile și pentru adjective. Nominativele în *-er* au fost refăcute după acuzativ: *asper* a devenit *asperus, asprus*. Comp. *teter* non *tetrus* (*App. Probi*, 138; Probus, *Instit.*; Keil, *Gr. lat.*, IV, 59); tot așa, *acrus* (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 161), *glabrus, macerus, miserus, rubrus, sacrus* (Georges, *Lex. der Lat. Wortf.*, 302, 399, 428, 605, 607), de care putem apropia numele propriu Νίγρος din inscripțiile scrise cu litere grecești (Eckinger, *Die Orthogr. lat. Wörter in gr. Inschr.*, 130). — Nominativul sg. al imparisilabicelor a fost de asemenea asimilat acuzativului și celorlalte cazuri.

Cf. K. Nyrop, *Adjekt. Koensboenjning i de rom. Sprog*, 1886, 69, 161.

62. *Comparația.* Comparativele și superlativele în *-ior, -issimus* deveniseră din ce în ce mai rare în latina vulgară. Pentru exprimarea gradelor de comparație, limba populară folosea mai ales o perifrază formată cu ajutorul adverbelor *magis, plus, maxime* etc., procedeu din care găsim cîteva urme la scriitorii clasici și care se regăsește în toate limbile romanice. Deoarece acest fenomen ține mai curînd de sintaxă, vom reveni asupra lui cînd vom studia această parte a gramaticii latinei vulgare. Cf. § 84.

3. Numeralul

63. Studiul acestei categorii gramaticale nu dă loc decît la cîteva mici observații.

Am relevat deja în §§ 18, 38, 50, 56 modificările suferite de *quattuor*, *quinque*, *viginti* și *triginta*. Ne mai rămîne de amintit că masculinul lui *duo* devenise *dui* în latina vulgară, formă pe care o întîlnim la scoliastul Porphyrion (secolul al III-lea; « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 558; comp. neutrul *dua* din inscripții, Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 277), și că forma *ambo* din latina vulgară 143
fusese înlocuită cu **ambi* (*ambae*, *ambo*), alături de care se întrebuința și compusul **ambidui* etc. Cf. §§ 54, 77.

4. Pronumele

64. *Personale.* Am arătat mai sus la § 50 că *ego* se redusese la **eo* în latina vulgară. Pe de altă parte, la § 22, s-a văzut că dativele romînești *mie*, *ție* nu sînt ușor de explicat prin *mĭhi*, *tĭbi*, din cauza tratamentului lui *i* din prima silabă. Pentru studiul dativului e locul să mai amintim că latina vulgară cunoștea forma contrasă *mi* (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 349) și poate și **ti*, refăcut după *mi*. La plural, alături de *nobīs*, *vobīs* trebuie să admitem **nobĭs*, **vobĭs*. Cuvintele sarde *nois*, *vois* pot să reprezinte tot atît de bine formele cu *-bīs* ca și cele cu *-bĭs*, dar dr. *nouă*, *vouă*, mr. *nao*, *vao* și it. dialectal *bobe*, păstrat într-un document din 963 (comp. *vebe* paralel cu *mebe*, *sebe*, *tebe*, în *Ritmo Cassinese*), atestă cu siguranță pe **nobĭs*, **vobĭs*. Schimbarea cantitativă în finalele acestor dative trebuie să fie explicată prin influența formelor singularului. *Mihĭ*, *tibĭ* au făcut să apară, prin analogie, **nobīs*, **vobīs*.

Ca pronume de persoana a III-a, latina vulgară avea demonstrativul *ille*. Folosirea lui *ille* în această funcție datează de foarte multă vreme, de vreme ce este comună tuturor limbilor romanice, cu excepția sardei, în care găsim *ipse*. Și gramaticii confirmă această utilizare; ei citează *ille* alături de formele clasice ale pronumelui personal. Declinarea acestui pronume a suferit, în latina vulgară, modificări adînci ale căror urme se găsesc în monumentele epigrafice. La masculin, genitivul devenise *illuius*, dativul *illui* (*C.I.L.*, X, 2564): dr. *lui*, mr. *lui* (rtr., it., fr. *lui*); la feminin, exista *illeius* — *illaeius* (*C.I.L.*, VI, 14484) și *illaei* — *illei*, dr. *ei*, mr. *l'ei* (rtr., it., v.fr. *lei*). Clasicul *illī* s-a păstrat totuși alături de formele populare: dr. *îi*, mr. *l'i* (rtr. *li*, it. *gli*, v. fr. *li*). Aceeași schimbare a suferit-o și *ipse*: *ipsuius* (*C.I.L.*, X, 5939), *ipseius* (*C.I.L.*, III, 2240; cf. § 16). Comp. *queius*, *quaeius*, *quei* (*C.I.L.*, X, 3980, 5409, 8082). S-a 144
discutat mult despre aceste forme, fără să se fi ajuns la o soluție definitivă în ce privește originea lor. Credem totuși că geneza acestor genitive-dative trebuie căutată în următoarele împrejurări. Deoarece latina vulgară tindea să uniformizeze declinarea pronumelor cu aceea a substantivelor, s-a întîmplat ca alături de dativul *illi*, comun masculinului și femininului, să se creeze cu timpul *illo* pentru masculin, *illae* pentru feminin, după modelul declinării I și a II-a. Aceste dative se găsesc efectiv în textele latine. *Illo* este atestat la Apuleius (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 427), iar *illae* apare la Cato (*De re rustica*, 153, 154) și de mai multe ori în inscripții: *C.I.L.*, IV, 1824; XIII, 1897; comp. *ipso—ipsae*, *isto—istae* la Plaut și Apuleius (Neue-Wagener, *op. cit.*, II,

398, 409). Aceste dative puteau fi formate cu atît mai ușor cu cît nominativul feminin *illa* avea cu siguranță, în latina vulgară, un corespondent masculin în **illus*; comp. *ipsus* care este adesea atestat chiar în texte relativ recente, ca *App. Probi*, dacă e adevărat că trebuie să se citească la nr. 156: *ipse* non *ipsus* (cf. Neue-Wagener, *op. cit.*, II, 405). După ce *illo*, *illae* au fost introduse în limbă, aveau să intre în joc alte influențe analogice. *Ille* nu putea să rămînă izolat de *hic* și de *qui*, cu care era adesea asociat în frază. Or, formele obișnuite ale dativului lui *hic* și *qui* au fost mult timp *hoic* și *quoi*; ele erau în uz chiar în secolul I al erei noastre, cum rezultă din mărturia lui Velius Longus (Keil, *Gr. lat.*, VII, 76; cf. Neue-Wagener, *op. cit.*, 415, 453). De aci rezultă că *hoi(c)* și *quoi* au influențat pe *illo*, transformîndu-l în **illoi*. În același timp, genitivele *hoius*, *quoius* l-au schimbat pe *illius* în **illoius*. Această transformare a fost probabil favorizată și de faptul că alături de *ille* exista *illic*, care, printr-o falsă etimologie, a fost considerat ca un compus al lui *ille* + *hic* și declinat ca acesta din urmă: **ill-hoius*, **ill-hoi(c)*. Schimbările survenite la masculin s-au răsfrînt și asupra femininului. *Illo-*illoi* l-a atras pe *illae-illaei* și, o dată ce acest paralelism exista la dativ, era natural ca el să fie introdus și la genitiv; astfel
145 s-a ajuns la formele **illoius-illaeius*. Mai tîrziu, a fost rîndul lui *ille* să acționeze asupra lui *qui*; rezultatul a fost *queius*, *quei*, după *illeius*, *illei*. În sfîrșit, cînd *hoius*, *hoic*, *quoius*, *quoi* au trecut la *huius*, *hui(c)*, *cuius*, *cui* (*hui*, *C.I.L.*, IX, 5813), s-a ajuns și la *illuius*, *illui*.

Despre **nobis*, **vobis*, cf. d'Ovidio, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XX, 523; « Arch. glott. », IX, 56. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 75, explică pe *nouă*, *vouă* prin **no-ad*, **vo-ad*, dar it. *bobe* infirmă categoric o asemenea ipoteză. — *Illui*, *illaei* au fost studiate în ultimul timp de G. Mohl într-un studiu special, *Románská dvojice* lui-lei (Cuplul romanic *lui-lei*), Praga, 1899, unde sînt rezumate diferitele teorii emise în această privință. Autorul nu reușește însă să lămurească originea lui *illei*, care este cu siguranță unul din punctele cele mai delicate ale problemei (cf. M. Roques, « Romania », XXIX, 285). Împotriva explicației pe care am dat-o aici, s-ar putea obiecta că nu se găsește nicăieri *illoius*, *illoi*. Aceasta este însă ușor de înțeles. *Illu* apare în inscripții într-o epocă în care *huius*, *cuius* se substituiseră deja lui *hoius*, *quoius*.

65. *Posesive.* Conform celor spuse la § 38, *tua*, *sua* deveniseră în latina vulgară *ta*, *sa* (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 371): dr., mr. *ta*, *sa*, ir. *tę*, *sę* (it. dial., fr., prov. *ta*, *sa*). În loc de *vester* exista *voster*: dr., mr., ir. *vostru* (it. *vostro*, fr. *vôtre*, sp. *vuestro* etc.). Acest *voster* nu este continuatorul arhaicului *voster* pe care îl găsim la Plaut și în inscripțiile vechi (Neue-Wagener, *op. cit.*, II, 370); el este o formație recentă după *noster* (Solmsen, *Studien zur lat. Lautgeschichte*, 22). În afară de *suus* la pers. a III-a, vorbirea populară cunoștea pe *illius* (*illuius*), *illorum*: dr. *lui*, *lor* (it. *loro*, fr. *leur* etc.). Cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », II, 40; VIII, 555.

De remarcat forma *seo* = *suo* din *C.I.L.*, XII, 5692, 9. Dacă nu este o greșeală provocată de cuvîntul care precede, *deo* (*deo cum marito seo*), trebuie să vedem aici tendința de asimilare a persoanei a III-a cu persoana I. Dr. *tău*, *său* ar putea reprezenta pe **teus*, *seus* (comp. it. dial. *tio*, *sio*), dar ar rămîne de explicat *ă* (în loc de *ie*) = *ĕ*.

66. *Demonstrative.* Din motive fonetice și sintactice, *is* și *hic* își pierduseră o parte din vitalitate în latina vulgară. *Ille*, *iste* și *ipse*, dimpotrivă, și-au lărgit domeniul și s-au păstrat în tot timpul latinității cînd sub formă simplă, cînd

sub formă compusă (§ 85). Cel dintîi a căpătat, cum am văzut, funcția de pro- 146
nume personal (iar mai tîrziu pe aceea de articol), al doilea și al treilea s-au păstrat ca demonstrative: dr. *ăst*, *îns*, mr. *estu*, *nọs* (v. it. *esto*, it. mod. *esso*, v. fr. *ist*, prov. *est*, *eis*, sp., port. *este*, *ese*, v. sp. *eje*). — Compusele lui *ille*, *iste* vor fi studiate la § 78.

67. *Relative și interogative.* *Qui* și *quis* se confundaseră în latina vulgară. În afară de aceasta, *qui* se substituise femininului *quae* (§ 16). Așadar, la singularul celor trei genuri figurau: *qui*, *cuius* (*queius*), *cui*, *que(m)* m. și f.; *quid* n.

68. *Pronume nehotărîte.* Unele pronume nehotărîte din latina clasică deveniseră foarte rare sau dispăruseră complet din vorbirea populară. Cîteva dintre ele au fost înlocuite, încă din epoca latină, cu adjective (comp. *certus*: it. *certo*, fr. *certain*) sau cu cuvinte compuse noi (cf. § 78). *Omnis* dispăruse aproape cu totul din cauza concurenței pe care i-o făcea *totus* (§ 86).

5. Verbul

69. Dintre modificările care se produseseră în latina vulgară în conjugare trebuie să amintim, în primul rînd, dispariția progresivă a formelor pasive. Numai participiul perfect s-a păstrat în tot timpul latinității și a servit, compus cu auxiliarele *sum* și *fio*, la formarea conjugării pasive în limbile romanice. Folosirea formelor reflexive pentru redarea pasivului trebuie să fie destul de veche (comp. *se sanare* = *sanari* în *Mulomedicina Chironis*, Wölfflin, «Archiv f. lat. Lexikogr.», X, 423; cf. IV, 262; VIII, 479).

În același timp, verbele deponente s-au confundat, încetul cu încetul, cu verbele active. La scriitorii latini găsim multe exemple de folosire a formei deponente alături de forma activă a aceluiași verb; *frustrari* și *frustrare*, *irasci* și *irascere* (Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 13 și urm.). În vorbirea populară, deponentele au devenit din ce în ce mai rare și în cele din urmă au fost înlocuite cu formele active. Comp. *morire*, *ordire*, *patire* = *mori*, *ordiri*, *pati* (Neue-Wa- 147
gener, *op. cit.*, III, 72, 76, 247): dr. *murire*, mr. *mor*, ir. *muri* (rtr. *morir*, it. *morire*, fr. *mourir* etc.); dr. *urzire* (it. *ordire*, fr. *ourdir*, sp., port. *urdir*); dr. *pățire*, mr. *patu*, *pọtsesku* (ir. *pati*); it. *patire*, fr. *pâtir*.

70. *Schimbări de conjugare.* Din motive fonetice și în urma unor apropieri analogice, multe verbe au trecut, în latina vulgară, de la o conjugare la alta. Vom cita aci formele care stăruie în romînă.

Conj. a II-a lat. cl. = conj. a III-a lat. vulg. *Augĕre* = *augēre* (Rönsch, *Collect. phil.*, 225; Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 264); dr. *(ad)augere*, mr. *(ad)avgu*. **Ardĕre* = *ardēre*: dr. *ardere*, mr. *ardu*, ir. *ọrde* (it. *ardere*, dar v. fr. *ardoir*). *Mulgĕre* = *mulgēre* (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 270): dr. *mulgere*, mr. *mulgu* (prov. *molser*, v. sp. *mulger*). *Respondĕre* = *respondēre* (*ibid.*, 272; *Corp. gl.*, VII, 203): dr. *răspundere* (it. *rispondere*, fr. *répondre*, sp., port. *responder*). *Ridĕre* = *ridēre* (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 271): dr. *rîdere*, mr. *aruḍ* (it. *ridere*, fr. *rire*, sp. *reir*). *Sorbĕre* = *sorbēre* (*non est sorbo, sed sorbeo*, Caper, la Keil, *Gr. lat.*, VII, 94; cf. Neue-Wagener, *op. cit.*, 271): dr. *soarbere*, alături de *sorbire*, mr. *sorbu*, ir. *sorbi* (sp. *sorber*, port. *sorver*). *Tondĕre* = *tondēre* (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 277): dr. *tundere*, mr. *tundu* (it. *tondere*, fr. *tondre*). **Torquĕre* = *torquēre*: dr. *toarcere*, mr. *torku*, ir. *tortse* (rtr. *torscher*, it. *torcere*,

fr. *tordre*, sp., port. *torcer*). *Fervĕre* și *tergĕre* sînt întrebuințate încă din latina clasică și la conjugarea a III-a (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 267, 274). În limbile romanice, *fervĕre*, *tergĕre* sînt formele obișnuite: dr. *fierbere*, mr. *h'erbu* (it. *fervere*, port. *ferver*); dr. *(ș)tergere*, mr. *(s)tergu* (it. *tergere*, v. fr. *terdre*).

Conj. a II-a lat. cl. = conj. a IV-a lat. vulg. **Albire* = *albēre*: dr. *albire*. *Florire* = *florēre* (Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 279): dr. *(în)florire* (rtr. *florire*, it. *fiorire*, fr. *fleurir*). **Frondire* = *frondēre*: dr. *(în)frunzire*. *Lucire* = *lucēre* (cf. Neue-Wagener, *op. cit.*, 269): dr. *lucire*, mr. *lutsire* (it. dial. *luzi*, v. fr. *luisir*, prov. *luzir*, sp. *lucir*, port. *luzir*). *Prandire* = *prandēre* (*Corp. gl. lat.*,
148 VII, 127): dr. *prînzire*. **Putire* = *putēre*: dr. *puțire* (it. *putire*, v. fr. *puir*, prov. *pudir*). Formele conjugării a IV-a se explică prin cele spuse la § 38; *floreo*, devenit *florio*, a dat naștere infinitivului *florire*, după *audio*, *audire*.

Printre formele conjugării a III-a, *pinso* și *reddo* merită o mențiune specială. În latina clasică, *pinso* apare mai ales sub forma conjugării a III-a; cîțiva autori, ca Varro, îl folosesc însă și la conjugarea I (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 263). Latina vulgară nu pare să fi cunoscut decît *pi(n)sare*; cel puțin aceasta este singura formă pe care o găsim în limbile romanice: dr. *pisare* (cal. *pisare*, fr. *piser*, prov. *pizar*, sp., port. *pisar*). Alături de *reddere*, latina vulgară trebuie să fi cunoscut pe **reddare*, care compus cu *ad* se regăsește în dr. *arîndare*, sard. *arrendare* (« Arch. glott. », XIII, 116), sp. *arrendar*. Schimbarea de conjugare a fost provocată probabil de o confuzie a lui *reddere* cu *dare*, din cauza asemănării de sens care apropie aceste două verbe. Cf. § 71.

Conj. a III-a lat. cl. = conj. a II-a lat. vulg. **Cadĕre* = *cadēre*: dr. *cădere*, mr. *kad*, ir. *kadę* (it. *cadere*, fr. *choir*, prov. *cazer*, sp. *caer*, port. *cahir*). Formele *kázere* din Chioggia etc. (« Zeitschr. f. rom. Phil. », XVI, 358), *kádere* din pisană și *cáurer* din catalană par a face excepție de la această regulă, dar ele sînt probabil formații analogice recente, astfel că putem considera pe **cadĕre* la baza tuturor formelor romanice. **Capĕre* = *capēre*: dr. *(în)căpere*, mr. *(ñ)kapu* (it. *capere*, prov., sp., port. *caber*). Comp. **sapĕre* = *sapere*, care lipsește în romînă.

Conj. a III-a lat. cl. = conj. a IV-a lat. vulg. *Fugire* = *fugĕre* (*fugere*, non *fugire*, Probus, la Keil, *Gr. lat.*, IV, 185; cf. Neue-Wagener, *Formenl.*, III 244): dr. *fugire*, mr. *fug*, ir. *fuĝi* (rtr. *fugir*, it. *fuggire*, fr. *fuir*, sp. *huir*, port. *fugir*). *Fugere* a trecut la conjugarea a IV-a din cauza asemănării pe care o avea la indicativ (pers. I sg., pers. a III-a pl.) și la subjonctiv prezent, cu formele conjugării a IV-a: *fugis*, *fugiunt*, *fugiam* etc., ca *audis*, *audiunt*, *audiam*. Din aceleași motive *cupere* fusese înlocuit prin *cupire* (Neue-Wagener, *op. cit.*, 243): rtr.
149 *kuvir*, v. fr. *(en)couvir*, prov. *cobir*. Comp. *morire*, *patire*, § 69. În locul clasicului *petere*, latina vulgară avea *petire* (Neue-Wagener, *op. cit.*, III, 252; cf. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 425); dr. *pețire* (sp. *pedir*). *Petire* își are originea în perfectul *petivi*, care avea aceeași terminație cu perfectele conjugării a IV-a; nu mai era deci nici o dificultate să se refacă un *petire* după *audire*.

Conj. a IV-a lat. cl. = conj. I lat. vulg. *Gannare* = *gannīre*: comp. *gannat*, *gannator* în *Corp. gl.*, II, 32; IV, 359; *obganno*, II, 341; *ingannatura*, II, 576, 582, 591; dr. *(în)gînare* (it. *ingannare*, v. fr. *enganer*, sp. *engañar*, port. *enganar*).

Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, §§ 117 și urm. — Alături de *cósere* = *consuere*, dr. *coasere* (§ 38), latina vulgară cunoștea o formă a conjugării a IV-a (*Corp. gl. lat.*, VI, 299; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr.», IX, 420): it. *cucire*, cat. *cusir*, v. sp. *cosir*. S-ar putea admite același lucru pentru *conspuere*,

cum ne arată sic. *skupiri*, v. fr. *escopir*, sp. *escupir* și port. *cuspir*. Dr. *scuipire*, mr. *s'u 'u*, nu este clar. Nu poate fi raportat la *conspuere*, deoarece fonetica se opune la aceasta. Pentru a explica forma românească, Meyer-Lübke propusese, « Zeitschr. f. rom. Phil. », X, 173, un **scuppire*, formă onomatopeică, ca germ. *spuken*. Se pare însă că a renunțat la această etimologie, deoarece nu o reproduce în *Gr. d. rom. Spr.*, § 119, unde admite și pentru limba română *conspuere*. Cf. în legătură cu aceste verbe și Mohl, *Les origines romanes*, I, II, 131, unde românescul *scuipire* nu este studiat în legătură cu celelalte forme romanice.

71. *Timpuri și moduri.* La indicativ prezent, mai multe verbe suferiseră modificări în temă sau în desinențe. Majoritatea acestor modificări se explică, cum vom vedea, prin influența analogică a altor verbe.

Coquo, coquĕre devenise, prin analogie cu *dico, dicere* (*dixi, dictum* = *coxi — coctum*), *coco, cocere* (*coquo et non coco*, Probus, la Keil, *Gr. lat.*, IV, 182; cf. Heraeus, *Die App. Probi*, 7): dr. *coacere*, mr. *kok*, ir. *kotše* (it. *cuocere*, fr. *cuire*, sp. *cocer*, port. *cozer*). *Cocere* este altfel explicat de Meyer-Lübke, *Einführ. in die rom. Sprachwissensch.*, 129.

Torqueo, torquĕre a trecut la **torco, *torcere* sub influența lui *coco, cocere*. Această schimbare a avut loc după ce *torquĕre* a fost înlocuit cu **torquĕre* (§ 70).

Lui *traho, trahere* îi corespunde în latina vulgară **trago, *tragere*: dr. *tragere*, 150
mr. *tragu*, ir. *trǫše* (it. *traggere*, fr. *traire*, sp. *traer*). **Trago* a fost refăcut după *figo, tego* etc.: pentru că exista *traxi, tractum — fixi — texi, tectum*, s-a format **trago* ca *figo, tego*.

Reddo, reddere, influențat de *prendere, vendere*, a devenit **rendo, *rendere*: dr. *(a)rîndare* (eng. *arender*, it. *rendere*, fr. *rendre*, sp. *rendir*, port. *render*), dar prov. *reddre*.

Verbele în *-inguere* s-au confundat cu cele în *-ingere*. *Stinguo* a fost înlocuit cu *stingo* (cf. Priscianus, la Keil, *Gr. lat.*, II, 504, 525); dr. *stingere*, mr. *stingu* (rtr. *stenscher*, fr. *éteindre*).

Modificări mai importante s-au produs în rădăcina verbelor incoative. Latina populară a cunoscut un număr mai mare de verbe în *-isco* decît latina scrisă. Mai ales verbele de conjugarea a IV-a sau cele derivate din substantive sau adjective au primit acest sufix în latina vulgară. În română, ca și în italiană și în franceză, aceste verbe au o mare vitalitate. Bineînțeles, găsim printre ele multe formații noi; dar lista formelor care provin din latină este destul de mare. Vom da aici verbele incoative românești, ai căror corespondenți latini sînt atestați în monumente literare mai mult sau mai puțin vechi; dr. *adăugesc* = *adaugesco* (*augesco*), *albesc, înălbesc* = *albesco, înalbesco* (*exalbesco*), *amărăsc* = *amaresco* (*inameresco*), *auresc* = *auresco, cănesc* = *canesco, (în)desesc* = *densesco, (în)dulcesc* = *dulcesco* (*obdulcesco*), *(în)floresc* = *floresco* (*defloresco, effloresco, refloresco, superfloresco*), *(în)frunzesc* = *frondesco* (*refrondesco*), *înăcresc* = *inacresco*, v. rom. *încăresc* = *incalesco* (*con-, ex-, recalesco*), *lățesc* = *latesco, (în)lemnesc* = *lignesco, lucesc* = *lucesco* (*collucesco, elucesco, illucesco, indilucesco, perlucesco, praelucesco, relucesco*), *(a)mutesc* = *mutesco* (*commutesco, immutesco, obmutesco*), *(în)negresc* = *nigresco, petesc* = *petesco, (îm)plinesc* = *plenesco, (îm)putesc* = *(ex)putesco, răresc* = *raresco, roșesc* = *russesco, simțesc* = *sentisco* (*persentisco, praesentisco*), *stîrpesc* = *stirpesco, (a)surzesc* = *surdesco* (*obsurdesco*), *(în)tineresc* = *teneresco, umbresc* = *umbresco, unesc* = *unesco, (în)verzesc* = *viridesco*.

151 Latina vulgară mai cunoștea un număr destul de mare de verbe în *-izo*, împrumutate din greacă. În împrumuturile cele mai vechi, -ίζω a fost redat prin *-isso*, care apare la unii autori. Mai tîrziu nu găsim decît *-izo* (*-idio*), singura formă care pare să fi existat în latina vulgară, căci *-isso* n-a lăsat nici o urmă în limbile romanice. Verbele în -ίζω au pătruns în latină mai ales prin intermediul creștinismului. Ele trebuie să fi fost numeroase în special în latina balcanică, după cum se vede din limba romînă, în care *-ez* este adesea adăugat la indicativul verbelor de conjugarea I.

Formele de imperfect ale indicativului la conj. a II-a, a III-a și a IV-a se reduseseră în latina vulgară la *-ea(m)*, *ia(m)*. Limba romînă nu ne permite, e drept, să confirmăm această ipoteză, deoarece, după cum se știe, *b* și *v* intervocalic au dispărut complet în această limbă, astfel că *dueam*, *tindeam*, *auziam*, de exemplu, pot fi explicate prin *dolebam*, *tendebam*, *audiebam*, tot atît de bine ca și prin **dolea(m)*, **tendea(m)*, **audia(m)*; comp. *lăudam* = *laudabam*. Formele care reprezintă acest timp în celelalte limbi romanice ne obligă însă să admitem această reducere a desinențelor imperfectului. *-Ea(m)*, *-ia(m)* apar, într-adevăr, în regiuni în care căderea lui *b* intervocalic n-a avut loc în alte cazuri. Aceasta e situația hispano-portughezei, a francezei și a cîtorva dialecte italiene. În aceste regiuni, *-ea(m)*, *-ia(m)* rămîn de neînțeles dacă nu s-ar admite că existau încă din latina vulgară. În ce privește originea acestor forme, ea este încă obscură. După unii filologi, punctul de plecare al desinențelor fără *b* ar trebui să fie căutat în forme de imperfect ca *habebamus*, *debebamus*, *vivebamus*, *bibebamus*. În aceste forme, *b* ar fi căzut prin influența disimilatoare a lui *b* sau *v* din silabele precedente: **habeamus*, **viveamus* (comp. **viacius* = *vivacius*: v. fr. *viaz*, v. ven. *viaço* și, în afară de acestea, **vivanda* = fr. *viande*). După alții, adevărata explicație trebuie căutată în altă parte. Cînd *audivi* a fost redus la *audii*, *-iba(m)* sau **-iva(m)* ar fi pierdut, prin analogie, pe *v* și astfel ar fi rezultat **audia(m)*; mai tîrziu, după modelul acestuia din urmă, s-ar fi format și **credea(m)*. Există
152 totuși unele dificultăți care se opun acestei explicații și ele au fost semnalate în mai multe rînduri.

Mult mai numeroase și adesea mai complicate au fost schimbările pe care le-a suferit perfectul indicativului. La formele de conjugarea I, *v* dispăruse sau se vocalizase; aceeași modificare se produsese la conjugarea a IV-a, fenomen care a lăsat de altfel urme și în latina scrisă. Așadar, apăreau la aceste două conjugări următoarele finale: *-ai*, *-asti*, *-aut* (*-ait*, *-at*), *-amus*, *-astis*, *-arunt*; *-ii* (*-i*), *-isti*, *-iut* (*-it*), *-imus*, *-istis*, *-irunt*. Pentru conjugarea I, inscripțiile ne-au păstrat cîteva exemple ale formelor contrase. Am semnalat mai sus (§ 16) σεγναι = *signavi*; s-ar putea adăuga: *dedicait* (*C.I.L.*, VIII, 5667), *dicai*? (XIII, 1364), *laborait* (X, 216); *educaut* (XI, 1074), *exmuccaut* (IV, 1391); *pedicaud* (IV, 2048), *triumphaut* (I, fasti, XVI, 718, 726). Comp. și *calcai*, *probai* la Probus (Keil, *Gr. lat.*, IV, 160, 182). Extrem de rară este persoana a III-a în *-at*: *pugnat* (*C.I.L.*, X, 7297), ca *inritat*, *disturbat* la Lucretius, I, 70, VI, 587 (cf. Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 493). Formele fără *v* de conjugarea I au fost fără îndoială refăcute după cele de conjugarea a IV-a: **amai* — *audii*.

Formele de perfect în *-ui* erau mai bine reprezentate în latina vulgară decît în latina clasică; formații noi le măriseră numărul. Printre aceste perfecte în *-ui*, necunoscute latinei culte, trebuie să citățm cîteva forme de conjugarea a III-a, care, judecînd după răspîndirea lor în limbile romanice, trebuie să fie

foarte vechi. **Bibuit* în loc de *bibit* este cerut de dr. *beu* (it. *bevve*, fr. *but*, prov. *bec*); la fel **caduit* = *cecidit*: dr. *căzu* (it. *cadde*, prov. *cazec*); **creduit* = *credidit*: dr. *crezu* (it. *credde*, fr. *crut*, prov. *crec*). **Stetuit* trebuie să fi existat de asemenea alături de *stetit*: dr. *stătu* (it. *stette*, v. fr. *estut*, port. *esteve*). Și inscripțiile atestă această substituire a perfectelor în *-ui* celor în *-i*: *reguit* (*C.I.L.*, V, 923), *convertui* (VIII, 2532, fragm. D; cf. Wölfflin, « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 139).

După *clausit* și sub influența participiului perfect, latina vulgară a format *absco(n)sit* (Caper, la Keil, *Gr. lat.*, VII, 94): dr. *ascunse* (it. *nascose*, v. fr. *escost*). **Desce(n)sit:* v. rom. *deștinse* (it. *scese*). **Ince(n)sit*: dr. *încinse* (it. *incese*). *Occisit* (Georges, *Lex. der lat. Wortf.*, 468): dr. *ucise* (it. *uccise*, v. fr. *ocist*). **Pre(n)sit*: dr. *prinse* (it. *prese*, v. fr. *prist*, sp. *priso*). **Respo(n)sit*: dr. *răspunse* (it. *rispose*, sp. *respuso*). **Te(n)sit*: dr. *tinse* (it. *tese*, prov. *tes*). 153

Posui devenise *posii*, formă frecventă în inscripții (§ 16): dr. *puse* (it. *pose*, sp. *puso*).

După *planxit* s-a refăcut **attinxit*: dr. *atinse* (it. *attinse*, v. fr. *attainst*); **franxit*: dr. *frînse* (it. *franse*, v. fr. *frainst*); **impinxit*: dr. *împinse* (v. fr. *empeinst*, prov. *empeis*).

În loc de *legit*, latina vulgară avea **lexit*, ca *rexit — rego*: dr. *(a)lese* (it. *lese*, v. fr. *list*).

**Vinsit* în loc de *vicit* trebuie citat de asemenea aici: dr. *(în)vinse* (it. *vinse*).

Formele de perfect cu reduplicare dispăruseră în mare parte în vorbirea populară. Doar *dedi* și *steti* s-au păstrat și au pătruns în limbile romanice; v. rom. *stetĭ*, *dedĭ*, mr. *ded* (it. *diedi*). *Cucurri* a fost înlocuit prin *cursi*: dr. *curse* (it. *corse*).

În afară de perfectul simplu, latina vulgară cunoștea un perfect compus, format din participiul perfect și din auxiliarele *habeo* și *sum* (cel dintîi la verbele tranzitive, al doilea la verbele intranzitive). Deoarece aceste formații intră mai curînd în domeniul sintaxei, vom reveni asupra lor atunci cînd vom studia această parte a gramaticii latine vulgare (§ 87).

Mai-mult-ca-perfectul indicativ devenise foarte rar în latina vulgară. Același timp al subjonctivului îndeplinea și funcțiile imperfectului (v. Sintaxa, § 87).

Viitorul în *-bo* căzuse în desuetudine. El a fost înlocuit prin formele perifrastice, alcătuite din infinitiv + un verb auxiliar (în general *habeo*; § 87).

Ca formă verbală, participiul prezent a fost înlocuit cu ablativul gerundivului (§ 87).

La participiul perfect mai multe verbe schimbaseră finalele *-itus*, *-sus* cu *-utus*. Această modificare s-a produs mai ales la verbele care primiseră la perfect desinența *-ui* (cf. mai sus): **bibutus*, **cadutus*, **credutus*. Formelor de perfect în *-si* le corespundeau participii în *-sus*: *absconsus* (Georges, *Lex. der Lat. Wortf.*, 5; cf. § 47), **responsus*. *N* din prezentul verbelor în *-ango*, *-ingo* a fost introdus și la participiu: **franctus* = *fractus*: dr. *frînt* (it. *franto*); **strinctus*: dr. *strîmt*, mr. *strumtu*, ir. *ștrint* (it. *strinto*, Erto *štreint*, v. fr. *estreint*). Comp. ceva analog în forma *pinctor* din *C.I.L.*, V, 6466. 154

Cf. Meyer-Lübke, « Grundriss der rom. Phil. », I, 366; *Gr. d. rom. Spr.*, §§ 130 și urm. — Despre verbele în *-isco*, v. Sittl, « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 465 și urm., unde se găsesc, pentru fiecare formă pe care am citat-o mai sus,

pasajele corespunzătoare din textele latine. Cîteva exemple de *petesco* au fost notate în aceeași revistă, XI, 130. — O listă a verbelor în *-izo* este dată de A. Funck, *ibid.*, III, 398; cf. IV, 317; V, 571. — În legătură cu persoana a II-a sg. în *i* a indicativului prezent al conjugării I (**clami*), admisă de Mohl, v. § 14. — Despre formele de imperfect în *-eam*, *-iam*, v. Thurneysen, *Das verbum* être, 31; Gröber, « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 230; VII, 63. Cf. G. Rydberg, *Le dévelopd. du verbe* facere, 1893, 144; G. Paris, « Romania », XXII, 572. Pentru perfectele în *-ai*, cf. Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », IX, 223; Wölfflin, « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 139; Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXI, 228; F. Solmsen, *Studien zur lat. Lautgeschichte*, 175; cf. Thurneysen, « Anz. d. Indog. Forsch. », IX, 35. Deși filologii nu sînt de acord asupra originii acestor forme ale perfectului, credem totuși că explicația admisă mai sus este cea mai simplă și cea mai plauzibilă. După Schwan, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 205, **amai* ar fi fost refăcut după **vendei*, iar acesta ar fi rezultat din **vendedi* prin căderea celui de-al doilea *d*, datorită unui fenomen de disimilare. E cu totul improbabil.

72. *Esse*, *habere*, *posse*, *velle*, *ferre*, *facere*, *stare*, *dare*. Deoarece aceste verbe prezintă unele particularități speciale, le vom studia în acest paragraf.

Potrivit celor spuse la § 55, *sum*, pers. I sg. a ind. pr. al verbului *esse*, s-a menținut un anumit timp, în cazul în care era accentuat, alături de *su* enclitic. În romînă, *sum* și *su* s-au contopit într-o singură formă *îs* (*-s*).

Persoana a II-a *es*, dispărut în limba romînă, era în latina vulgară *ęs* (accentuat), *ęs* (aton).

La persoana a III-a exista de asemenea *ęst* (acc.), *ęst* (aton). Acesta din urmă pierduse în frază, și mai ales înaintea unei consoane, pe *t* (**ęs*).

La persoana I pl. a ind. pr. al aceluiași verb, latina vulgară avea o formă
155 dublă: *sumus* și *simus*. Exemplele de *simus* nu sînt rare în textele latine. Îl găsim în inscripții, *C.I.L.*, IX, 3473, și e dat de Suetonius (*Augustus*, 87) și de Marius Victorinus (Keil, *Gr. lat.*, VI, 9) ca forma folosită în mod obișnuit de Augustus, Messalla și de alții (cf. Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 594). În timp ce *sumus* apare în Galia și în Spania, *simus* se regăsește în Peninsula Balcanică, într-o parte a Retiei și a Italiei: v. rom. *sem* (rtr. dial. *seń*, vegl. *saime*, it. *semo*). După *simus* s-a format, la pers. a II-a și a III-a, **sitis*, **sint*: v. rom. *seți* (vegl. *saite*, sic. *siti*, log. *sedes*); dr. *sînt*, mr. *sụntu*, *suntu* (vegl. *sant*). La subjonctiv prezent, *sim* fusese înlocuit cu **siam*, care lipsește în romînă.

Persoana a III-a pl. a ind. pr. al verbului *habeo* devenise în latina vulgară **(h)abunt*, **(h)a(b)unt*: dr. *au*, mr. *ạu* (fr. *ont*).

După perfectul *potui*, latina vulgară formase un infinitiv *potere* (ind. prez, *poteo*): dr. *putere*, mr. *puteare*, ir. *putę* (eng. *pudair*, it. *potere*, v. fr. *pooir*, sp., port. *poder*). În același fel trebuie explicat *volere* care l-a înlocuit pe clasicul *velle* (*volui — volere*; *potui — potere*): dr. *vrere* (**vurere*), mr. *vreare*, ir. *vrę* (eng. *vulair*, it. *volere*, fr. *vouloir*). *Volere* este atestat în inscripții: *voles*, *volet* (*C.I.L.*, IV, 1863, 1751, 1950; X, 4972). Cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», II, 40, 47 unde sînt date și cîteva exemple de *potere*.

Prin analogie cu *aperit*, *aperire* s-au transformat formele clasice *fert*, *ferre* în *ferit*, **ferire* (comp. *ferit* în *C.I.L.*, XIII, 1183; *offeret*, VIII, 2389 și *Peregr. Silviae* 29, 35, 38; cf. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 434). Compusul **sufferire* a dat: dr. *suferire* (it. *soffrire*, fr. *souffrir*, sp. *sufrir*).

Alături de *facio*, *faciunt* exista **faco*, *facunt* (§ 16): dr. *fac*, mr. *faku*, ir. *fǫk* (it. dial. *fago*, sp. *hago*, dar it. *faccio*, *facciono*, port. *faço*, *fazen* etc.). **Faco* se explică prin *dico*.

Pers. I ind. pr. a verbelor *stare*, *dare* era în latina vulgară **stao*, **dao* (comp. *adno* non *adnao*, Probus; Keil, *Gr. lat.*, IV, 185): dr. *stau*, *dau*, mr. *staŭ*, *daŭ*, ir. *štǫwu* (it. *sto*, prov. *estau*, port. *estou*). **Stao* a dat la pers. a III-a 156
pl. **staunt*: dr. *stau*, *dau*.

Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 206 şi urm. — Vezi în legătură cu *simus* = *sumus*, « Romania », XXI, 347. — *Sînt* este raportat greşit de Meyer-Lübke, § 209, la slavul *sąti*. În ce priveşte mr. *suntu*, el nu poate fi considerat ca o continuare directă a lui *sunt*. El a provenit din *sîntu* prin asimilarea lui *î* cu *u* din silaba următoare (G. Weigand, « Jahresbericht », III, 43). — Mr. *esku* n-are, fără îndoială, nimic de-a face cu latinul arhaic *esco* (Neue-Wagener, *Formenl.*, III, 602); este o formaţia analogă după *kresku*, *krešti* (*ešti*); cf. Meyer-Lübke, *op. cit.* — Privitor la **dao*, **stao*, v. Mohl., *Les origines romanes*, I, 47, 68, 72. — *Fac* este altfel privit de G. Rydberg, *Le verbe* facere, 68 şi urm. Existenţa lui *faco*, *facunt* nu mai poate fi socotită ca îndoielnică, cel din urmă fiind, după cum am văzut, atestat într-o inscripţie. Cf. Mohl., *op. cit.* 56.

6. Adverbele

73. Trebuie să subliniem aci reducerea în latina vulgară a lui *quomodo* la * *quomo*, * *como*. Această reducere este confirmată de toate limbile romanice: dr. *cum*, mr., ir. *kum* (it. *como*, v. fr., prov. *com*, sp., port. *como*).

Latina vulgară pare să fi posedat cîteva adverbe necunoscute în latina clasică. Astfel, dr. *iară*, mr. *iarǫ* (eng. *eir*, prov. *era*) nu pot fi explicate prin nici una din formele gramaticii clasice. Tot atît de obscur este dr. *încă*, despre care v. § 80.

Cf. în legătură cu *quomodo*, J. Vising, « *Quomodo* » *in den rom. Spr.*, în « Abhandl. Herrn Dr. A. Tobler dargebracht », Halle, 1895, 113-123. — *Iară* este studiat de Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XV, 241; Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 495. Meyer-Lübke admite că latina vulgară cunoştea un adverb **era*, aparţinînd aceleiaşi familii ca gr. ἔρα, ἄρα şi lit. *ir*. Rămîne totuşi de dovedit prin alte mijloace existenţa în limba latină a unei forme asemănătoare.

7. Formarea cuvintelor

74. Latina vulgară era mult mai înaintată decît latina clasică în ce priveşte formarea cuvintelor noi. După cum se ştie, aceasta este una din trăsăturile caracteristice ale oricărei limbi populare. Multe cuvinte formate în vorbirea 157
populară ne-au fost păstrate de textele latine, altele pot fi reconstituite cu ajutorul limbilor romanice, dar toate la un loc nu ne pot da decît o idee destul de vagă despre ceea ce trebuie să fi fost latina vulgară în această privinţă.

Pentru studiul acestui capitol al gramaticii latinei vulgare, cu siguranţă că metoda comparativă urmată de romanişti nu poate fi folosită cu aceeaşi încredere ca în alte cazuri. Prezenţa aceleiaşi forme în trei sau în patru limbi romanice nu poate dovedi totdeauna existenţa acestei forme în latina vulgară. Deoarece majoritatea sufixelor sau a prefixelor s-au păstrat în limbile romanice cu aceeaşi vitalitate ca în latină, se poate foarte bine ca aceeaşi particulă să fi fost întrebuinţată, în mai multe limbi, la formarea aceluiaşi cuvînt. Tot aşa,

dacă un substantiv derivat dintr-un verb apare în același timp în romînă, în italiană și în franceză etc., el a putut ușor să se formeze în fiecare din aceste limbi.

Cu toate aceste restricții, metoda comparativă poate fi folositoare și în studierea acestor probleme. Atunci cînd sensul sau alte împrejurări atestă marea vechime a unei forme, comună mai multor limbi romanice, existența sa în latină poate fi considerată ca suficient de susținută.

Cuvintele noi se formează, după cum știm, în trei feluri: 1) prin trecerea aceleiași forme dintr-o categorie gramaticală într-alta; 2) prin adăugarea de elemente noi (prefixe sau sufixe) la formele existente; 3) prin compunere. Vom studia fiecare din aceste cazuri, urmînd ordinea diferitelor categorii gramaticale.

Pentru acest capitol al gramaticii latinei vulgare se poate consulta F. Cooper, *Word formation in the Roman « sermo plebeius »*, Boston-Londra, 1895; G. Olcott, *Studies in the word formations of the Latin inscriptions*, Leipzig, 1898.

75. *Substantive.* Trebuie să citățm mai întîi cîteva substantive derivate din adjective:

Capitaneus: dr. *căpătîi*, mr. *kọpitiñŭ* (Rovigno *kapetaño*, Muggia *kavedaña*, emil. *kadaña*, *kavdaña*).

**Carnaceus*: dr. *cîrnaț* (sic. *karnazzu*, prov. *carnas*, sp. *carnaza*).

158 *Fontana* (*Gromat. vet.*, 315, 28; 324, 2 etc.): dr. *fîntînă*, mr. *fọntụnọ* (it. *fontana*, fr. *fontaine*).

Frondea (Rönsch, « Collect. phil. », 31): dr. *frunză*, mr. *frọndzọ*, ir. *frunzę* (sard *frunza*, lecc. *frunża*).

Gallinaceus (cf. *(fimum) gallinacium*, Schmitz, *Miscell. tiron.*, 62): dr. *găinaț* (sp. *gallinaza*, port. *gallinhaça*, alb. *gɛl'asɛ*).

Hibernus (cf. Wölfflin, *Die Lat. des Cassius Felix*, 397): dr. *iarnă*, mr. *iarọ*, ir. *i̯ọrnę* (rtr. *imvern*, it. *inverno*, fr. *hiver*, cat. *ivern*, sp. *invierno*, port. *inverno*).

Linea, de la *linum* (Sf. Ieronim, *Ep.*, 64, II): dr. *ie* (fr. *linge*).

Novella: dr. *nuia*.

Sareca (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 35; cf. Goelzer, *Le lat. de saint Jérome*, III): dr. *sarică* (§ 22).

Scortea (*Corp. gl. lat.*, VII, 243; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », X, 269, 271): dr. *scoarță*, ir. *skortsę* (rtr., it. *scorza*, fr. *écorce*).

Septimana (cf. § 92): dr. *săptămînă* (it. *settimana*, fr. *semaine* etc.).

Sera (cf. § 92): dr. *sară* (rtr., it. *sera*).

Spinalis (*Corp. gl. lat.*, III, 394): dr. *spinare* (friul. și v. bergam. *spinal*, tir. *spiné*).

Cf. mai jos substantivele în *-arius*.

Participiile perfecte devenite substantive:

**Buccata*: dr. *bucată*, mr. *bukatọ* (rtr. *bucheda*, fr. *bouchée*).

Fetatum (*Corp. gl. lat.*, V, 200): dr. *fătat*.

Stratus (cf. § 92): dr. *strat* (it. *strato*).

Infinitivul prezent poate fi întrebuințat și ca substantiv. Această particularitate, una din cele mai caracteristice ale limbii romîne, își are rădăcinile în latină: *meum intelligere*, Petronius, 2 (cf. Wölfflin, « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 70).

Sufixe:

Ia: *acia* (*Corp. gl. lat.*, VI, 17; cf. Heraeus, *Die Spr. des Petronius*, 22): dr. *ață*, mr. *atsǫ*, ir. *ǫtsę* (rtr. *atscha*, it. *accia*). *Caecia* (*Corp. gl. lat.*, VI, 161): dr. *ciață*.

Ia. Acest sufix, împrumutat din greacă (-ία), a pătruns în latina vulgară 159
mai ales începînd din epoca creștină. El este folosit în toate limbile romanice la formarea substantivelor abstracte (dr. *avuție*, *tărie* etc.).

Ium: **cubium*: dr. *cuib*, mr. *kuib*, ir. *kul'b* (mil. *kobbi*, bol. *kubi*).

Ucus, *-a*: **matteuca*: dr. *măciucă* (eng. *mazzüch*, ven. *mazzoka*, sard *mazzukka*, fr. *massue*).

Ulus, *-a*: **cavula*: dr. *gaură* (§ 48). *Trunculus* (*Celsius*, 2, 20, 22; *Corp. gl. lat.*, II, 202): dr. *trunchi*.

Iolus: **ustiolus*: dr. *uscior* (eng. *uschöl*, it. *usciuolo*, port. *ixó*; cf. § 25).

Ule: cf. *padule* (§ 56).

Ina: *radicina* (Pelagonius, *Ars veterin.*, ed. Ihm, 27, 91, 314; Theod. Priscianus, ed. Rose, *Antidot.*, 122, 126): dr. *rădăcină*, mr. *rǫditsinǫ* (fr. *racine*, prov. *racina*).

Aneus: *calcaneus*, *-m* (Rönsch, *Itala*, 29): dr. *călcîi*, mr. *kǫlkuńu* (it. *calcagno*).

Or: **lucor*: v. rom. *lucoare* (v. it. *lucore*, fr. *lueur*, prov., cat. *lugôr*).

Ura: **calura*: dr. *căldură* = **calura* + *caldus*, ca în it. *caldura*, și la Muggia *ćaldura* (v. fr. *chalure*, sp. *calura*).

Arius. Acest sufix se întrebuința, la origine, la formarea adjectivelor; îl găsim totuși, încă din latină, și la substantive. *Caldaria* (Rönsch, «Collect. phil.», 19, 197; *Corp. gl. lat.*, VI, 167): dr. *căldare*, mr. *kǫldare* (it. *caldaja*, fr. *chaudière*, prov. *caudiera*, sp. *caldera*). *Carraria* (*Corp. gl. lat.*, VI, 185; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 372): dr. *cărare* (it. *carraja*, v. fr. *charriere*, Dompierre *tseraero*, prov. *carriera*, sp. *carrera*, port. *carreira*; alb. *karare*). *Dogarius* (*Corp. gl. lat.*, II, 54): dr. *dogar*. *Pecorarius* (*Corp. gl. lat.*, IV, 265; V, 316): dr. *păcurar*, mr. *pikurar*, ir. *pekurǫr* (*it. pecorajo*, Erto *pegorer*). *Sagmarius*: dr. *sămar* (it. *somajo*, fr. *sommier*).

Itia (*ities*): *amaritia* (*Corp. gl. lat.*, II, 407): v. rom. *amăreață*, mr. *amǫrętsǫ* (rtr., it. *amarezza*, friul. *amareze*). **Dulcitia*: dr. *dulceață* (it. *dolcezza*, sp. *dulceza*). **Teneritia*: dr. *tinerețe* (rtr., it. *tenerezza*, fr. *tendresse*, sp. *terneza*).

Tura, *sura*: *aratura* (*Corp. gl. lat.*, VI, 87): dr. *arătură* (it. *aratura*). *Crepa-* 160
tura (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 19; *Glos. de la Reichenau*, 901, 1078); dr. *crăpătură* (friul. *crepadure*). *Frictura* (Anthymus, *De observ. ciborum*, 14): dr. *friptură* (it. *frittura*, fr. *friture*). **Seminatura*: dr. *sămănătură* (it. *seminatura*, sp. *sembradura*, port. *semeadura*). *Taliatura* (*Gromat. vet.*, 360, 17): dr. *tăietură* (rtr. *tagliadüra*, it. *tagliatura*, sp. *tajadura*). *Arsura* (Apuleius, *Herb.*, 118, 2): dr. *arsură* (rtr. *arsüra*, it., prov. *arsura*, v. fr. *arsure*).

Iccus, *occus*, *ucus*, necunoscute în latina clasică, trebuie să fi existat în limba populară. Ele au format în limbile romanice numeroase derivate: dr. *păsărică*, *mînzoc*, *mămucă* etc.

Ellus: **hirundinella*: dr. *rîndunea* (it. *rondinella*, fr. *hirondelle*). *Margella* (*Corp. gl. lat.*, II, 353): dr. *mărgea*.

Cellus: *monticellus* (*Gromat. vet.*, 306, 9; 345, 16 etc.; Adamnanus, *De locis sanctis*, V, XI, ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.*, XXXIX): dr. *Muncel* (toponimic); it. *monticello*, Rovigno *muntisielo*, vegl. *munćal*, fr. *monceau*.

Entia: *sufferentia* (Rönsch, *Itala*, 50; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 509): dr. *suferință* (it. *sofferenza*, fr. *souffrance*).

Issa, împrumutat din greacă, a pătruns de timpuriu în latină (*diaconissa*, *prophetissa* în *Peregr. Silviae*, 23, 26). *Imperatrissa* (Baeda, *De loc. sanct.*, XIX, ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.*, XXXIX): dr. *împărătească*.

Aster: *filiaster* (frecvent în inscripții, *C.I.L.*, X, 2201, 5454; XIII, 1829, 2073; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 399): dr. *fiastru* (it. *figliastro*, bergam. *fiastra*, sp. *hijastro*).

Trebuie să amintim aici cîteva schimbări de sufixe care se produseseră în latina vulgară. *Ulus* a fost înlocuit cu *ellus* (cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », XII, 66). Găsim chiar în latina clasică *anulus — anellus*, *catulus — catellus* (cf. *App. Probi*, 50, 51: *catulus* non *catellus*), *vitulus — vitellus*; în latina vulgară mai existau: *circellus* (*Schol. Juven.*, 6, 379; *Corp. gl. lat.*, VI, 213): dr. *cercel* (eng. *tschierchel*, sic. *circeddu*, fr. *cerceau*); **particella*: dr. *părticea* (rtr., it. *particella*, fr. *parcelle*, port. *parcella*); **surcella*: dr. *surcea* (bergam. *sorcel*, mil. *šoršell*, Rovigno *šurviel*).

161 *Anus* a fost înlocuit cu *-o, -onis* în *tabanus*, lat. vulg. *tabo* (*Poetae aevi Carol.*, I, 388; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VI, 168): dr. *tăun*, mr. *tọun*, *tọuńu* = **taboneus* (fr. *taon*). *Tabo* a fost refăcut după numele de animale în *-o*: *crabro*, *musco*, *pavo*.

Uculus, în loc de *-iculus*, apare în *peduculus*, formă care se întîlnește des în textele latine (Petronius, 57, 7; Marc. Empiricus, *De medicam.*, ed. Helmreich, v. *index*; Palladius Rutilius, *Agricult.*, I, 27, 3): dr. *păduche*, mr. *pidukl'u*, ir. *pedukl'u* (it. *pidocchio*, fr. *pou*, sp. *piojo*, port. *piolho*). De asemenea, în locul clasicului *geniculum*, avem *genuculum* (*Corp. gl. lat.*, VI, 488): dr. *genunche*, mr. *dzenukl'u*, ir. *žeruñkl'u* (it. *ginocchio*, fr. *genou*, v. sp. *hinojo*, port. *joelho*). Comp. *anniculus — annuculus* (*C.I.L.*, III, 1194), *feniculum — fenuculum* (Marc. Empiricus, XVI, 21; alte exemple vezi la Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 45).

Manipulus, care, după sincoparea lui *u* (*maniplus*), se găsea cu totul izolat cu grupul *pl*, a fost asimilat formelor în *-uc(u)lus*. *Manuclus* este adesea atestat, fie ca formă simplă, fie ca formă compusă (*Corp. gl. lat.*, VI, 674, s. v. *mamaculus*; *comanuculi* în *C.I.L.*, X, 1775; cf. Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 45; Schultze, « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 134; « Archiv f. lat. Lexikogr. », XII, 20) și stă la baza dr. *mănunchi* (sard *mannuju*, Teramo *manucchio*, v. fr. *manoil*, sp. *manojo*).

Aici e locul să citățm și pluralul *tempora* al lui *tempus* care, după ce trecuse la femininele de declinarea I (§ 58), a înlocuit sufixul *-ora* cu *-ula*, de unde **tempula*: dr. *tîmplă* (it. *tempia*, friul. *timpli*, Muggia *tiempula*; v. fr. și dial. *temple*, fr. mod. *tempe*; alb. *tɛmbl'a*). Această schimbare de sufix este relativ recentă, căci sardul *trempa* ilustrează încă forma clasică *tempora*.

Dr. *bumbac* (it. *baco*, cal. *vombaku*, *vambace*) = lat. *bombyx* nu se sprijină propriu-zis pe o substituire de sufix, care ar fi avut loc în latina vulgară. Acest cuvînt este de origine grecească, și chiar în greacă avea deja două forme βόμβυξ, βομβάξ, care au pătruns și în latină sub forma dublă *bombyx — bombax*.

162 *Substantive compuse:*

Caprifolium (*Corp. gl. lat.*, VI, 645, s. v. *ligusticae*): dr. *căprifoi* (it. *caprifoglio*, fr. *chèvrefeuille*).

Dominedeus: dr. *dumnezeu*, mr. *dumnidzǫu* (it. *domineddio*, v. fr. *damledieu*).

Manutergium (Isidor, *Orig.*, XIX, 26, 7; *Corp. gl. lat.*, VI, 679): v. rom. *mîneștergură*.

Primavera (§ 16; *Corp. gl.*, III, 426): dr. *primăvară* (§ 58).

Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, §§ 397 și urm., 366. — Despre sufixele *-ia, -itia, -or, -ura*, v. Meyer-Lübke, « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 313. — Sufixul *-arius*, al cărui tratament în limbile romanice prezintă numeroase dificultăți, a fost studiat de E. Zimmermann, *Die Geschichte des lat. Suff.* -arius *in den rom. Spr.*, Heidelberg, 1895; E. Staaff, *Le suffixe* -arius *dans les langues romanes*, Upsala, 1895; Körting, « Zeitschr. f. fr. Spr. und Litt. », XVII, 188; Marchot, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 61. Cf. Meyer-Lübke, « Kritischer Jahresber. der rom. Phil. », II, 87; IVI, 102. — *Iccus, -occus, -uccus* sînt studiate de Horning, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 170; XX, 335; cf. și G. Paris, « Romania », XXIV, 607. — Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 404, raportează greșit pe dr. *strai* la **stranium*, **sternium*; ar fi trebuit să avem *strîi*. Tot așa *peliță* nu are nimic de-a face cu *pelliceus* (§ 416; « Wiener Studien », XVI, 318). Acesta din urmă ar fi devenit *peiță*. Cf. S. Puşcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, 1899, 72. — În legătură cu *tăun, taon*, v. Horning, « Zeitschr. f. rom. Phil. », IX, 512; G. Paris, « Romania », XX, 377.

76. *Adjective.* Nu avem de înregistrat aici decît cîteva adjective derivate cu ajutorul sufixelor:

Iculus: *pariculus, a, um* (*Corp. gl. lat.*, VII, 48; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr.», IV, 429; VIII, 382): dr. *păreche*, mr. *pọrekl'e* (devenit substantiv ca în alte părți); it. *parecchio*, fr. *pareil*, sp. *parejo*, port. *parelho*.

Lentus: *famulentus*: dr. *flămînd*, mgl. *flọmunt*, ir. *flọmọnd* (asimilat participiilor în *-înd*), ven. *famolent*, gen. *famolento*, v. fr. *famolent*, prov. *famolen*.

Anus: **filianus*: dr. *fin* (alb. *fijan*).

Osus: *floccosus* (Apuleius, *Herb.*, 63): dr. *flocos* (it. *fioccoso*, sp. *fluecoso*). *Frigorosus* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 212): dr. *friguros*. *Mucosus* (Celsius, Columella; *Corp. gl. lat.*, VI, 713): dr. *mucos* (sp. *mocoso*, port. *mucoso*). *Ossuosus* (Vegetius, *Vet.*, 3, 13, 4): dr. *osos* (it. *ossoso*, fr. *osseux*, sp. *ososo*, port. *ossuoso*). *Panticosus* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 495): dr. *pîntecos*. *Venenosus* (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 149): dr. *veninos* (it., sp., port. *venenoso*). 163

Utus: *canutus* (*Corp. gl. lat.*, I, 175; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 372): dr. *cărunt* (it. *canuto*, fr. *chenu*, v. sp. *canudo*).

Ivus: *tardivus* (*Not. tir.*, LVII, 94): dr. *tîrziu* (rtr. *tardiv*, it. *tardivo*, sp., port. *tardio*). *Temporivus* (Rönsch, *Itala u. Vulg.*, 130): dr. *timpuriu* (eng. *temporiv*, tir. *temporif*, ven., gen. *temporivo*, mil. *temporiv*).

Iscus, împrumutat din greacă (*-ίσκος*), trebuie să fi fost destul de răspîndit în latina vulgară. În romînește el formează numeroase derivate (*bărbătesc, omenesc* etc.).

Un caz de schimbare de sufix ne este oferit de **turbulus*, care înlocuise în vorbirea populară pe clasicul *turbidus* (comp. *rabulus* = *rabidus* în *Corp. gl. lat.*, VII, 179): dr. *turbure* (eng. *tuorbel*, tir. *torbol*, dial. istr. din Valle *torbolo*, piem. *terbol*, nap. *truvolo*, sic. *turbulu*; alb. *turbul*). Această schimbare de sufix a fost probabil ușurată de existența în latina vulgară a verbului *turbulo* (§ 79).

Vezi despre *-idus* = *-ulus* « Arch. glott. », II, 408; Schuchardt, *Romanische Etymologien*, I, 39.

77. *Numerale.* Ca numerale distributive limba romînă foloseşte *cîte unul, cîte doi* (mr. *kọte un*). Aceste forme datează din latină. *Cîte* este grecescul κατά, care a pătruns de timpuriu în latină şi a fost asociat cu *unus*, exact ca în grecescul καθ' εἷς. În limbile romanice occidentale, *cata* sau *cata unus* apare ca pronume nehotărît (v. fr. *cheün*, prov. *cadaun*, sp., port. *cada uno*, it. *cata uno*), în timp ce în limba romînă e cunoscut exclusiv ca numeral. Găsim însă şi în v. prov. *quada trei*, care corespunde romînescului *cîte trei*. O formaţie analogă cu rom. *unul cîte unul* este *unum cata unum*, pe care o întîlnim în documentele latine medievale şi care reproduce pe gr. εἷς καθ' εἷς (Biblia).

Cf. P. Meyer, « Romania », II, 80; J. Cornu, *ibid.*, IV, 453; Ascoli, « Arch. glott. », XI, 425; Bréal, « Mém. de la Soc. de ling. », VIII, 52.

164 **78.** *Pronume.* Demonstrativele *ille* şi *iste* erau întrebuinţate în latina vulgară în compoziţie cu *ecce* şi *atque*. Toate limbile romanice cunosc aceste compuse: dr. *acel, acest*, mr. *atsel*, mgl. *tsista*, ir. *tsel, tsọsta* (rtr. *tšel, kešt*, it. *quello, questo*, v. fr. *cil, cist*, prov. *aquel, cist*, sp. *aquel, aqueste*, port. *aquelle, aqueste*). *Ecce ille* şi *ecce iste* se găsesc deja la Plaut (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 987-988; cf. A. Köhler, « Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 20).

Ca pronume nehotărîte, latina vulgară cunoştea următoarele compuse:

Nescio qui (Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 438): dr. *neştine* (comp. rtr. *entsiki* = **non sapio qui*, Rovigno *noske*).

Nec, neque unus (*Peregr. Silviae*, 8): dr. *niciunul*, mr. *nitsi un*, ir. *nitsur* (pad., prov. *negun*, sp. *ninguno*, port. *nengum*).

**Vere unus*: dr., ir. *vrun*, mr. *vọrun* (it. *veruno*, lomb. *vergün*).

Nec mica: dr. *nimica* (eng. *nimia*, friul. *nemighe*, ven. *nemiga*; cf. it. *mica*, v. fr. *mie*, prov. *miga*). Comp. *nihil* = *nemica* într-un glosar din evul mediu (Förster şi Koschwitz, *Altfr. Uebungsbuch*, 1884, 35). Comp. v. sp. *nemigaja* = **nec micalia* (Menéndez Pidal, « Romania », XXIX, 360; cf. « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXV, 382) şi ceva asemănător: *nec ciccum*, în *Corp. gl. lat.*, VI, 730.

Romînescul *vrun* şi it. *veruno* ar proveni, după Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 568, din *vel unus*. Această etimologie poate, într-adevăr, să explice forma romînească, dar ea este inadmisibilă pentru italianul *veruno*, din cauza lui *r*, în loc de *l*. Din această cauză, credem că adevărata etimologie a acestui cuvînt este **vere unus* propusă de Salvioni, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXII, 479.

79. *Verb.* Vom studia mai întîi verbele derivate din substantive sau din adjective prin adăugarea directă a unei terminaţii verbale la tema acestora. Ele aparţin toate conjugărilor I şi a IV-a.

Verbe derivate din substantive: *braca* — **imbracare*: dr. *îmbrăcare* (it. *imbracare*). *Bucca* — **imbuccare*: dr. *îmbucare* (eng. *imbucher*, it. *imboccare*, fr. *emboucher*, sp., port. *embocar*). *Caput* — **capitare*, **excapitare*: dr. *căpătare, scăpătare*, mr. *skapitọ* (it. *capitare, scapitare*, sic. *kapitari, skapitari*; alb. *kapɛtoń, škupɛtoń*).
165 *Cappa* — **excappare*: dr. *scăpare*, mr. *skapu*, ir. *skapọ* (it. *scappare*, fr. *échapper*, prov., sp., port. *escapar*). *Carrus* — **carrare*: dr. *cărare* (sard *karrare*). *Circus* — *circare* (*Gromat. vet.*, 326, 17; *Corp. gl. lat.*, II, 100; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 559): dr. *cercare* (it. *cercare*, prov., cat. *cercar*, fr. *chercher* etc.). *Chorda* — **inchordare*: dr. *încordare* (it. *incordare*, sp. *encordar*; alb. *ngorθ*). *Fetus* — *fetare* (Columella, 8, 8, 8; *Corp. gl. lat.*, VI, 448; cf. « Archiv f. lat.

Lexikogr.», VIII, 513): dr. *fătare* (friul. *feda*, sard *fedare*, Abruzzi *feta*). *Forfex — forficare* (*Corp. gl. lat.*, VI, 462; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 376; X, 422): dr. *forfecare*. *Genuculum — genuculare, ingenuculare* (*Corp. gl. lat.*, VI, 488; Adamnanus, *De locis sanctis*, I, 9, ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.*, XXXIX; cf. Rönsch, *Itala*, 194): dr. *îngenunchiare* (it. *inginocchiare*, fr. *agenouiller*, v. sp. *agenollar*). *Lumen — luminare* («Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 239): dr. *luminare* (fr. *allumer*, sp. *alumbrar*). *Minaciae — *adminaciare*: dr. *amenințare* (sic. *amminazzari*, sard *amelezzai*, prov. *amenassar*, sp. *amenazar*, port. *ameaçar*; it. *minacciare*, fr. *menacer*). *Mors — *admortire*: dr. *amorțire*, mr. *amurtu* (it. *ammortire*, *-are*, sic. *ammurtiri*, *-ari*, fr. *amortir*, prov. *amortir*, *-ar*). *Ovum — *ovare*: dr. *ouare* (friul. *ova*, prov. *ovar*, sp. *huevar*, port. *ovar*). *Panus — *depanare*: dr. *dăpănare* (it. *dipanare*, prov. *debanar*, sp. *devanar*, port. *debar*). *Pavor — *expavorare*: dr. *spăriare*, mr. *asparu* (it. *spaurare*, prov. *espaorir*, sp., port. *espavorir*). *Pedica — impedicare* (Ammianus, 30, 4, 18): dr. *împiedecare*, mr. *ñk'adiku* (v. it. *impedicare*, fr. *empêcher*, prov. *empedegar*). *Peduculus — peduculare* (*Corp. gl. lat.*, VII, 61; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 382): dr. *păduchiare*. *Pretium — *dispretiare*: dr. *disprețuire* (it. *disprezzare*, lomb. *desprexiar*, prov. *desprezar*, port. *despreçar*). *Pulex — pulicare* (*Corp. gl. lat.*, VII, 158; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 384): dr. *purecare* (prov., sp., port. *espulgar*; it. *spulciare*, cat. *espussar*). *Ramus — *deramare*: dr. *dărîmare* (rtr. *diramer*, tir. *dramé*, sic. *diramari*; alb. *dermoń*). *Sella — *insellare*, dr. *înșăuare*, *înșelare* (prov. *ensellar*, sp. *ensillar*). *Stuppa — *stuppare*: dr. *(a)stupare*, mr. *(a)stup* (it. *stoppare*, tir. *štrupe*, sic. *attupari*). *Titio — *attitiare*: dr. *aținare* (§ 33). *Ventus — *exvento*: dr. *svîntare* (it. *sventare*, sic. *sbintari*, prov. *esventar*, fr. *éventer*). *Vesica — vesicare* (Theod. Priscianus, *Euporiston*, ed. Rose, I, 88): dr. *beșicare* (Abruzzi *avvesceka*). 166

Verbe derivate din adjective: *caldus — excaldare* (Marc. Empiricus, *De medicam.*, XXVI, 33; Anthimus, *De observ. ciborum*, 76): dr. *scăldare* (eng. *scaldar*, tir. *scalde*, it. *scaldare*, fr. *échauder*, prov. *escaudar*, sp., port. *escaldar*). *Gurdus — *ingurdire*: dr. *îngurzire*, *des-* (Abruzzi *ngurda*, fr. *engourdir*, *dé-*). *Largus — *allargare*: dr. *alergare*, mr. *alagu*, ir. *alergo* (it. *allargare*, vaud. *alargar*, sard *allargare*). *Lenis — *allenare*: dr. *alinare*, mr. *alinu* (sard *allenare*, sic. *allenadu*). *Longus — *allongare*: dr. *alungare* (it. *allungare*, sic. *allungari*, fr. *allonger*). *Tardivus — *tardivare*: dr. *(în)tîrziare* (eng. *tardiver*, *in-*, friul. *tardiva*, *in-*, lomb. *tardia*, v. gen. *tardiar*). *Tener — *tenerire*: dr. *(în)tinerire* (it. *intenerire*; comp. fr. *attendrir*). *Unus — adunare* (Rönsch, *Itala*, 182; «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 184): dr. *adunare*, mr. *adunu*, ir. *aduro* (sard *adunare*, v. prov., v. sp. *aunar*).

Un grup deosebit e format din verbele derivate de la substantive, de la adjective sau de la verbe, prin inserția unui element nou între tema acestora din urmă și terminația verbală. Notăm următoarele derivate :

Iare: *altus — *altiare*: dr. *(în)ălțare*, mr. *(un)oltsesku* (it. *inalzare*, *alzare*, fr. *hausser*, prov. *alsar*, sp. *alzar*, port. *alçar*). **Captus — *captiare*: dr. *(a)cățare*, mr. *(a)kats*, ir. *(a)katso* (it. *cacciare*, fr. *chasser*, prov. *cassar*, sp. *cazar*, port. *caçar*). *Grassus — *ingrassiare* (*ingrasso* în *Corp. gl. lat.*, VI, 576): dr. *îngrășare* (fr. *engraisser*, prov. *engraissar*, port. *engraxar*). *Mollis — *molliare*: dr. *muiare*, mr. *mol'u* (ven. *moĝar*, fr. *mouiller*, sp. *mojar*, port. *molhar*; alb. *mulva*). *Subtilis —*

subtiliare (Plinius Valerianus, 5, 17; *Corp. gl. lat.*, VI, III, s. v. *attenuat, attenuatus*): dr. *subțiare* (it. *sottigliare*, v. fr. *soutillier*, prov. *sotilar*).

Icare: *caballus — caballicare* (Anthimus, *De observ. ciborum*, ed. Rose, *praef.*): dr. *(în)călecare*, mr. *(ñ)kalik* (it. *cavalcare*, sic. *kravakkari*, fr. *chevaucher*, prov. *cavalcar*, sp. *cabalgar*, port. *cavalgar*). *Carrus — carricare* (*Corp. gl. lat.*, VI, 185; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 425): dr. *(în)cărcare*;
167 mr. *(ñ)karku* (it. *carcare*, fr. *charger*, sp. *cargar*, port. *carregar*; alb. *ngarkoń, ngal'koń*). *Ferrum — *ferricare*: dr. *ferecare*, ir. *ferekǫ* (v. fr. *enfergier*). *Morsus — morsicare* (Apuleius, *Metam.*, 7, 21): dr. *mursecare* (friul. *mursega*, it. *morsicare*).

Igare: *fumus — fumigare* (Apuleius, Columella; cf. *Corp. gl.*. VI, 475): dr. *fumegare* (tir., ven. *fumegar*, sp. *humear*, port. *fumear*).

Ulare: *excutere — *excutulare*: dr. *scuturare*, mr. *skutur* (ven. *skotolare*, sic. *skutulari*, nap. *skotolare*). *Tremo — tremulare* (*Corp. gl. lat.*, II, 458; IV, 188, 542; V, 399): dr. *tremurare*, mr. *treambur*, ir. *tremurǫ* (it. *tremolare*, fr. *trembler*, prov. *tremblar*, port. *tremolar*). *Turbo — *turbulare*: dr. *turburare* (eng. *turbler*, fr. *troubler*; alb. *turbuloń*). *Ventus — ventulare* (*Not. tir.*, IX, 64; *Corp. gl. lat.*, IV, 571): dr. *vînturare, (s)vînturare*, mr. *(z)vintur*, ir. *vinturǫ* (eng. *sventoler*, it. *sventolare*, sic. *vintuliari*, sard. *bentulare*, v. fr. *esventeler*).

Inare: *scarpere — scarpinare* (*Corp. gl. lat.*, VII, 238; Hessels, *An eighth-century Latin-anglo-saxon Gloss.*, 106; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 287): dr. *scărpinare*, mr. *skark'inu* (eng. *scharpiner*, mil. *skarpinar*, comp. gen. *skarpentar;* « Arch. glott. », XV, 74).

Tare: *libertus — libertare* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 450): dr. *iertare*, mr. *l'ertu* (sard *libertare*). *Oblitus — *oblitare*: dr. *uitare*, mgl. *ul'it* (fr. *oublier*, prov., v. sp. *oblidar*, port. *olvidar*). *Interritus — interritare* (*Corp. gl. lat.*, IV, 105): dr. *întărîtare* (nap. *nterretare*, v. fr. *entarier*, prov. *entarida*).

Unele verbe pot fi derivate, deși foarte rar, și din adverbe și prepoziții. Nu avem de înregistrat aici decît formele *manicare* (de la *mane*) și *adpropiare* (de la *adprope*, cf. § 81): dr. *mînecare* (alb. *mengoń*), *apropiare*, mr. *aprok'u* (sard *approbiare*, fr. *approcher*). *Manicare* este atestat în Biblie (Rönsch, *Itala*, 174) și în glosare (*Corp. gl.*, VI, 676; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 390); tot așa *adpropiare* și forma simplă *propiare* (Rönsch, *op. cit.*, 179; *Corp. gl.*, IV, 303; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », IX, 98, 411).

Multe verbe își schimbaseră sufixul. *Ambulare*, **ammulare* (§ 54) devenise de timpuriu **amminare*, de unde mr. *imnu*, ir. *ǫmnǫ* (rtr. *amnar*). Tot printr-o
168 schimbare de sufix a trecut și *manducare* la **mandicare* (**mannicare*), a cărui răspîndire în limbile romanice a fost arătată la § 35 (cf. § 54). **Simino* în loc de *similo* trebuie să fie de asemenea vechi, de vreme ce apare în același timp în limba romînă, în italiană și în franceză: dr. *sămănare* (v. mil. *sumna*, burg. *semnai*, dialectele franceze din nord și din est *senne*, *sane*); comp. *treminer* = **treminare — tremulare* în dialectul din Berry. **Tribilo* în loc de *tribulo* nu se găsește decît în limba romînă, dr. *trierare*; el a putut să fie totuși cunoscut în afară de Peninsula Balcanică (comp. lat. *ventulare*, alături de *ventilare*, și în romanică, sic. *skapulari* = cal. *skapilare*).

Prefixe:

Ad: *adbattere*: dr. *abatere*, mr. *abatu*, ir. *abǫte* (it. *abbattere*, fr. *abattre*, sp. *abatir*, port. *abater*). *Addormire* (Caelius Aurelianus, *Acut.*, 1, 11, 83; Marc.

Empiricus, *De medicam.*, XVI, 18; *Itin. Burdig.*, ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.* XXXIX, 20, 14): dr. *adormire* (lomb., gen. *adormir*, Abruzzi *addurmi*). **Affumare*: dr. *afumare*, mr. *afumu* (it. *affumare*, prov. *afumar*, sp. *ahumar*, port. *afumar*). **Affundare*: dr. *afundare* (it. *affondare*, sard. *affundare*, v. fr. *afonder*, sp. *afondar*, port. *afundar*). *Allactare* (Marc. Empiricus, *op. cit.*, VIII, 136): dr. *alăptare* (rtr. *allacher*, it. *allattare*, fr. *allaiter*). **Allentare*: dr. *alintare* (sard *allentare*, sic. *allintari*, Abruzzi *allendar*). *Alligere* = *eligere* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 13): dr. *alegere*, mr. *alegu* (v. it. *alleggere*). *Aspecto* (**astecto*) = *expecto*: dr. *așteptare* (cf. § 55). Trebuie să amintim aici forma vulgară **adjunare* care s-a născut prin confuzia lui *jajuno*, *jejuno* (*ejuno*) cu verbele formate cu ajutorul lui *ad-*: dr. *ajunare*, mr. *adžunu* (sp. *ayunar*; alb. *agenoj*). Comp. **arredere* (§ 70) și, mai sus, **allargare*, **allenare*, **allongare*, **adminaciare*, **admortire*, **attitiare*, *adunare*.

Con: *congyrare* (Rönsch, *Itala u. Vulg.*, 186): dr. *(în)cunjurare*. Formei clasice *cognosco* (*con* + *gnosco*) îi corespundea în latina vulgară *connosco* (*con* + *nosco*; cf. Schuchardt, *Vokalismus...*, I, 115; II, 128), de unde provin dr. *cunoaștere*, mr. *kunosku*, ir. *kunoște* (it. *conoscere*, fr. *connaître*, sp. *conocer*; numai port. *conhecer* reproduce forma clasică).

De: *degelare*: dr. *degerare* (fr. *dégeler*, sp. *dehelar*, port. *degelar*). *Derigo* = 169
dirigo (Georges, *Lex. der Lat. Wortf.*, 218): dr. *deregere*. *Despicare* (*Corp. gl. lat.* VI, 331; Hessels, *An eighth-century Latin-anglo-saxon Gloss.*, 40; cf. Rönsch, *Collect. phil.*, 295): dr. *despicare* (lomb., ven. *despikar*). Comp. mai sus **depanare*, **deramare*.

Dis: *discalciare* (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 182): dr. *descălțare*. *Discarricare* (Fortunatus, *Vita S. Medardi*, 7, *extr.*): dr. *descărcare* (it. *discaricare*, fr. *décharger*, sp. *descargar*, port. *descarregar*). *Discoperire* (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 30; cf. Rönsch, *Itala*, 207): dr. *descoperire*, mr. *diskopiru* (fr. *découvrir*, sp. *descubrir*, port. *descobrir*). *Discuneare* (*discuneatus*, Plinius, *Hist. nat.*, 9, 90): dr. *descuiare* (tir. *descognar*). *Disligare* (*Corp. gl. lat.*, VI, 352): dr. *deslegare*, mr. *dislegu* (friul. *dislea*, lomb. *desligar*, sard *desligare*, fr. *délier*). Comp. mai sus **dispretiare*.

Ex: *exbattere*: dr. *sbatere* (rtr. *sbatter*, it. *sbattere*). *Excadere* (cf. § 70): dr. *scădere* (it. *scadere*, fr. *échoir*, prov. *escazer*). **Excambiare*: dr. *schimbare* (it. *scambiare*, fr. *échanger*, prov. *escambiar*; alb. *tškembeń*). **Excarminare*: dr. *scărmănare* (tir. *skarmenar*, it. *scarmigliare* = **excarminiare*). *Excurtare*: dr. *scurtare* (friul. *skurta*, v. ven. *eskurtar*, Abruzzi *skurta*, fr. *écourter*). Comp. mai sus *excaldare*, **excappare*, **expavorare*, **exventare*.

In: *incalciare* (*Not. tir.*, LXXIX, 34 b; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII 243): dr. *încălțare* (it. *incalciare*, v. fr. *enchaucer*, v. sp. *encalzar*). **Inclavare*: dr. *încheiare* (v. it. *inchiavare*, fr. *enclaver*, prov. *enclavar*). **Incuneare*: dr. *încuiare* (rtr. *incugner*, sic. *inkugnari*, sard. *inkungna*). *Indulcare*, *indulcire* (*Vulgata*; *Corp. gl.*, II, 283; cf. VI, 566): dr. *îndulcire*, mr. *ndultsesku* (rtr. *indutschir*, it. *indolcire*, sp. *endulcir*). **Induplicare*: dr. *înduplecare* (Sanfratello *ndugier*, Piazza Armerina *ndugie*). **Infasciare*: dr. *înfășare* (it. *infasciare*, port. *enfaixar*). **Ingluttire*: dr. *înghițire* (it. *inghiottire*, fr. *engloutir*, port., prov. *englotir*, sp. *englutir*). *Innondo* (Rönsch, « Semasiologische Beiträge », III, 50): dr. *înnodare* (it. *innodare*). *Innubilo* (Solinus, 53, 24): dr. *înnourare* (ven. *inuvolar*). **Impromuttare*: dr. *împrumutare* (cf. § 34); *promutuor* s-a păstrat într-un glosar (*Corp. gl. lat.*, II, 417; comp. glosa din *Glosarul de la Reichenau*, 454: *mutuo acceperam* = *inprumtatum*

170 *habebem*). **Intristare*: dr. *întristare* (it. *intristare*, cat. *entristir*, v. sp. *entristar*). * *Invitiare*: dr. *învățare*, mr. *nvetsu*, ir. *ǫnmetsǫ* (piacentin *enviciar*, ven. *envezar*, sic. *ammizzari*, lecc. *mmezzare*, sard *imbizzare*, v. fr. *envoisier*, sp. *envezar*; alb. *mesoń*). Cf. mai sus **imbracare*, **imbuccare*, *impedicare*, **inchordare*, *ingenuculare*, *ingurdire*, **insellare*, **inaltiare*, **ingrassiare*.

Per: *pergiro* (*Peregr. Silviae* 19) : dr. *(îm)prejurare*.

Sub. Nu avem de amintit decît forma vulgară *subgluttio*, rezultată din clasicul *singultire*, printr-o etimologie populară (**singluttire*) și printr-o asimilare cu compusele cu *sub-*. *Subgluttio* (*subgluttiare*), care se găsește în *Corp. gl. lat.*, V, 332; cf. VII, 271, a dat: dr. *sughițare* (sic. *suggiuzziari*, sp. *sollozar*, port. *soluzar*). Formele it. *singhiottire*, *singhiozzare*, fr. *sangloter* ne trimit la **singluttire*, * *singluttiare*, * *singluttare*. *Sugglutium* apare și în franceză: val. *soglo* (« Zeitschr. f. rom. Phil. », XXIV, 24).

Trebuie să spunem aici cîteva cuvinte despre fenomenul cunoscut sub numele de *recompunere* (cf. § 18). Se știe că în latina clasică vocala tematică a verbelor compuse cu un prefix slăbise: *a* se redusese la *e* sau *i*, *e* la *i* și *au* la *u* (*spargere — aspergere*, *facere — perficere*, *regere — dirigere*, *claudere — includere*). În latina vulgară, această distincție între forma simplă și formele compuse ale aceluiași verb a dispărut în multe cazuri; vocala primitivă a temei a fost reluată în formele compuse: *commando — commendo* (v. Longus; Keil, *Gr. lat.*, V, 73); *consacrare — consecrare* (frecvent în inscripții, *C.I.L.*, II, 4282; V, 5227; VII, 80; IX, 1095; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », XII, 40); *dispartire — dispertire* (*C.I.L.*, II, 6278, 39; comp. dr. *despărțire*, mr. *dispartu*, it. *dispartire*); *elegere — eligere* (Georges, *Lex. der Lat. Wortf.*, 239). Cîteva verbe care, în conștiința poporului, nu mai apăreau ca verbe compuse, au păstrat în latina vulgară forma clasică: *impingere — im + pangere* (comp. dr. *împingere*, it. *impinger*, v. fr. *empeindre*).

Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, §§ 573 și urm. — Vezi despre derivatele romanice ale lui *caput*, Ascoli, « Arch. glott. », XI, 427. — În privința lui *îngurzire*, *desgurzire*, care nu se aud decît într-o mică parte a domeniului romînesc, v. « Revista critică... » (Iași), V, 107-108. — Privitor la *întărîtare*, cf. Ov. Densusianu, « Romania », XXVIII, 65; Schuchardt, « Zeitschr. f. rom.
171 Phil. », XXIII, 419; XXIV, 418. — *Ambulare* (**ammulare*, **amminare*) a fost studiat în ultim loc de Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXII, 398; XXIII, 325 (cf. Förster, *ibid.*, XXII, 515; G. Paris, « Romania », XXVII, 676; XXVIII, 459) și de Marchot, « Studj di filol. romanza », VIII, 387. — Despre *sămănare*, v. Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXII, 398; Ascoli, « Arch. glott. », II, 406. — Între dr. *trierare* și lat. *tribulare*, Ascoli, « Arch. glott. », XIII, 461, stabilește etapele: **tri[b]ljare*, **triare*. Această dezvoltare este însă contrazisă de fonetica romînească. — După Darmesteter, *Form. des mots composés*, 91, prefixul romanic *des-* i-ar reprezenta pe *dis-* și *de-ex-*. Este însă inutil să admitem acest din urmă prefix, deoarece *dis-* explică îndeajuns compusele romanice. Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 603; III, § 250. — În legătură cu recompunerea, vezi Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 597. Cf. M. Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 486, care afirmă însă că recompunerea este « œuvre de réflexion et non de création spontanée, invention de pédants et non produit naturel du langage populaire ». Nu împărtășim întru totul această opinie, deoarece nu vedem de ce forme ca *dispartire*, *perfacere* nu ar putea fi de proveniență populară.

80. *Adverbe*. Latina vulgară cunoștea mai multe adverbe, compuse fie din două adverbe, fie dintr-un adverb și o prepoziție. Relevăm următoarele forme păstrate în romînă:

Ecce + *hic*; dr. *aci*, mr. *atsia*, ir. *tși* (it. *ci*, fr. *ici*, *ci*, prov. *aissi*).
Eccum + *illoc*; dr. *acolo*, mr. *akolo*, ir. *kolo*.
Eccum + *modo*; dr. *acum*, mr. *akmu*, ir. *akmo* (friul. *cumo*, log. *como*).
Eccum + *sic*; dr. *așa*, mr. *ašitse*, ir. *aș* (it. *cosi*, lomb., gen. *asi*, fr. *ainsi*, prov. *aissi*, sp. *asi*).
Non + *magis* (*Corp. gl. lat.*, II, 389; cf. *ne magis*, V, 226): dr. *numai* (eng. *uomma*, friul., ven. *nome*, gen., lomb. *noma*).
Ad + *modo* (Grégoire de Tours; Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 483); dr., mr. *amu* (eng. *amo*, it. dial. *ammo*).
Ad + *tunc(ce)*: dr. *atunci*, mr. *atumtsia*, ir. *atunts*. *Ad tunc* se găsește în *Peregr. Silviae*, 16 (ed. Geyer, 59).

Referitor la *non magis*, vezi « Arch. glott. », VIII, 372; XII, 416; XIV, 211; « Zeitschr. f. rom. Phil. », XVI, 334. — Meyer-Lübke admite, *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 495, existența în latina vulgară a unui adverb compus **anque*, care s-ar afla la baza rom. *încă*, it. *anche*, v. fr. *ainc*, prov. *anc*. Această etimologie poate într-adevăr explica formele romanice occidentale, dar ea este inadmisibilă pentru limba romînă; **anque* ar fi trebuit să dea *ince*, nu *încă*. 172

81. *Prepoziții.* Latina vulgară se deosebea de latina clasică prin folosirea unui număr mare de prepoziții compuse. Faptul că gramaticii condamnă adesea aceste prepoziții (*praepositio praepositioni non jungitur*, spune Pompeius; Keil, *Gr. lat.*, V, 273) dovedește indirect că ele erau folosite frecvent în vorbirea populară.

Dintre prepozițiile compuse atestate în latină și care se regăsesc în limba romînă, semnalăm următoarele:

Abante (*C.I.L.*, VI, 2899, 8931; XI, 147): v. rom. *ainte*, ir. *mințe* = *mai ainte* (rtr. *avant*, it. *avanti*, fr. *avant*). Dr. *înainte* are la bază pe **înabante* (comp. *inante* în *C.I.L.*, III, 961, *tab. cer.* XXVI, 16).
Depost (*C.I.L.*, VIII, 9162; cf. Pompeius, *op. cit.*): dr. *după*, mr. *dupo*, ir *dupe* (it. *dopo*).
Deretro, *inretro*: dr. *îndărăt* = *in deretro* (it. *dietro*, fr. *derrière*, prov. *dereire*).
Aforis, *aforas*: dr. *afară*, mr. *afoaro*, ir. *afore* (it. *affuori*, sp. *afuera*).
Deinter: dr. *dintre* (tir. *denter*, ven. *dantre*).
Deintro: dr. *dintru*, mr. *ditu* (it., sp., port. *dentro*).
Desuper: dr., ir. *despre*.
Asupra: dr., mr. *asupra*. Dr. *deasupra* este **de asupra* (comp. *desupra*).
Desubtus: dr. *(de)desupt* (it. *di sotto*, fr. *dessous*, prov. *desotz*).
Adprope: dr., mr. *aproape*, ir. *aprope* (friul. *apruv*, v. it. *aprovo*, sard *approbe*, v. fr. *apruef*).
Perin: dr., mr., ir. *prin*.
Cea mai mare parte dintre aceste prepoziții sînt folosite în latină, ca și în romînă, și ca adverbe.

Prepozițiile compuse au fost studiate de C. Hamp în « Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 321, unde sînt citate textele în care s-au păstrat; cf. Neue-Wagener, *Formenl.*, II, 939. La exemplele date de Hamp am putea adăuga: *aforas* (*Peregr. Silviae*, 12); *deinter* (*ibid.*, 6); *deintro* (*ibid.*, 24); *desubtus* (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 24). 173

82. Observațiile pe care le-am făcut în capitolul consacrat *Morfologiei* se aplică și la această parte a gramaticii latinei vulgare. Într-adevăr, sintaxa latinei vulgare nu ne este cunoscută decît într-un mod imperfect. Aceasta nu trebuie să ne mire prea mult, dacă ne gîndim că cei care au scris în latină nu s-au sustras decît foarte rar influenței sintaxei clasice. Pe de altă parte, studiile asupra sintaxei latinei vulgare nu sînt încă destul de avansate; chiar materialele de care dispunem nu au fost studiate din toate punctele de vedere și nu au fost coordonate de latiniști.

Totuși, informațiile pe care le avem despre sintaxa latinei populare ne sînt suficiente pentru a elucida cîteva probleme ale istoriei limbilor romanice. Vom aminti aci faptele cele mai sigure în această privință și cele mai importante pentru studiul latinei care se găsește la baza limbii romîne.

Pentrucă de multe ori e greu să delimităm morfologia de sintaxă, cîteva particularități sintactice au fost deja semnalate mai sus (§§ 62, 71); asupra unora dintre ele va trebui să revenim în paragrafele următoare.

Referitor la problemele pe care le vom studia mai jos, pot fi consultate tratatul de sintaxă latină al lui A. Draeger, *Hist. Syntax der lat. Spr.*, ed. a II-a, Leipzig, 1878-1881, și acela al lui J. H. Schmalz, publicat în *Lateinische Grammatik* a lui F. Stolz, ed. a III-a, München, 1900, 197 și urm., unde incidental este studiată și sintaxa latinei vulgare.

1. Substantivul

83. *Cazurile.* Folosirea prepozițiilor pentru a exprima raporturile de genitiv sau de dativ, fenomen comun tuturor limbilor romanice, își are rădăcinile în
174 latina vulgară. Ținînd seama de exemplele care au putut fi culese pînă acum, se poate afirma că, începînd din primele secole ale erei noastre, se foloseau chiar în latina vulgară prepozițiile *de* și *ad* pentru a reda genitivul și dativul. Acest uz apare în Biblie, unde găsim construcții ca: *de colentibus* (= τῶν σεβομένων), *gentilibusque multitudo magna* (*Acta*, 17, 4); *quam de lege* (= τοῦ νόμου) *unum apicem cadere* (*Luca*, 16, 17). Citim, de asemenea, în *Itiner.* lui Antonin Placentinul, 18: *ornamenta de imperatricis.* Genitivul cu *de* mai poate fi întîlnit încă în limba romînă în cîteva regiuni; el era mai răspîndit într-o epocă mai veche. Construcția dativului cu *ad* se întîlnește chiar din epoca lui Cezar; în *Lex Furfensis* găsim: *ad eam aedem donum, datum, ad id templum data* (*C.I.L.*, I, 603). Mai tîrziu, ea devine din ce în ce mai frecventă: *ait ad me, scripserat ad Dominum* (*Peregr. Silviae*, 19); *erogantur ad homines* (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 27). Cf. și: *legem ad filios Israhel* (*Peregr. Silviae*, 4); *membra ad duos fratres* (*C.I.L.*, XIII, 2483); *terra(ancilla)ad illo homine* (*Form. Andecav.*, 13, 19, 20, 9), construcții care sînt punctul de plecare al genitivului posesiv romîn cu *a: fiu a regelui* (v. fr. *filz al rei*), care la origine era un dativ; pentru dativul cu *ad* cf. și construcția *posuit ad beatu Syneroti martura* din *C.I.L.*, III, 10232.

Acuzativul de direcție al numelor de orașe era construit în latina vulgară mai ales cu prepoziția *ad*, particularitate care se întîlnește uneori și în latina clasică («Archiv f. lat. Lexikogr.», X, 391). Cf. *ibimus ad Nazareth, perrexit ad Bethleem* (Sf. Ieronim; Goelzer, *Le lat. de Saint Jérome*, 327). În limba romînă, *ad* a fost înlocuit, puțin cîte puțin, cu *illac.*

Ablativul numelor de orașe indicînd punctul de plecare trebuie să fi fost folosit și în latina vulgară, mai ales cu prepoziții. În latina clasică găsim uneori *ab* în acest caz (Titus Livius, Sallustius); în latina vulgară, această funcție o îndeplinea *de*. Limba romînă pune în acest caz *de la, din*.

Numele de orașe erau puse în cazul ablativ cu prepoziție și atunci cînd se indica locul în care se petrecea o acțiune. Această construcție o găsim deja la Plaut: *in Epheso ;* la fel la Plinius cel bătrîn: *in Berenice, in Cyme*, dar ea apare mai ales la scriitorii din primele secole ale epocii creștine: *in Veria, in Alexandria* 175
(Sf. Ieronim; Goelzer, *op. cit.*, 344).

În latina clasică, ablativul de timp nu era precedat de prepoziția *in*, decît în cîteva cazuri speciale (*in iuventute* etc.). În vorbirea populară, această construcție a avut o răspîndire mai mare și autorii creștini ne dau numeroase exemple: *in annis praecedentibus* (Grégoire de Tours; Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 620); rom. *în anul trecut* (cf. Petschenig, « Berl. phil. Wochenschr. », 1889, 1402). Să se compare unele construcții analoge cu *ad : ad horam tertiam* (Grégoire de Tours; Bonnet, *op. cit.*, 583); rom. *la* (*illac* substituit lui *ad*) *trei ore*.

Folosirea lui *cum* pentru a reda ablativul instrumental este de asemenea o particularitate caracteristică a latinei vulgare. Ablativul este adesea format în acest fel la Sulpicius Severus, Grégoire de Tours etc. (Bonnet, *op. cit.*, 603).

Despre genitivul cu *de*, vezi Clairin, *Du génitif latin et de la préposition* de, Paris, 1880, 170; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 45; VII, 477; VIII, 546; IX, 513; XI, 54. — Dativul cu *ad* este studiat de E. Bourciez, *De praepositione* ad *casuali in latinitate aevi merovingici*, Paris, 1886, 31 și urm.

2. Adjectivul

84. *Comparația.* Am amintit la § 62 formarea comparativului cu *magis* și *plus*. Acest mod de exprimare a comparativului corespundea într-adevăr tendinței pe care o avea latina vulgară de a înlocui formele sintetice cu forme analitice și mai expresive. Comparativul cu *magis* și *plus* nu era totuși întrebuințat numai în vorbirea populară; urmele lui se găsesc și în latina clasică. Perifraza cu *magis* (*magis idoneus* etc.) se folosea mai ales la comparativele adjectivelor în *-eus, -ius, -uus ;* aceeași formație apare, în unii autori, la adjectivele compuse din cinci sau din șase silabe (*magis mirabiles*, Cicero, *Orator*, 12, 39). Exemplul cel mai vechi al perifrazei cu *plus* apare la Ennius, *Fab.*, 371: *plus miser*. În epoca creștină acest comparativ devine din ce în ce mai frecvent: *plus sublimis* (Pom- 176
ponius Mela, 3, 40); *plus miser* (Tertullian, *De spect.*, 17); *plus dulce* (Sidonius Apollinarius, *Epist.*, 8, 11). Ca urmare a concurenței pe care le-o făceau aceste forme, comparativele clasice în *-ior* au căzut în desuetudine, cu timpul, fapt care explică dispariția lor completă în limba romînă, unde nu se găsesc nici măcar formele *melior, pejor, major, minor* care s-au păstrat în limbile romanice occidentale.

Și compunerea adjectivelor cu *per, prae* trebuie să fi fost răspîndită. Prima construcție se găsește adeseă în scrisorile lui Cicero (*pergratus, permirus* etc.); cea de-a doua este frecventă mai ales la Plinius cel bătrîn (*praeclarus, praeceler*). Nu avem nici un motiv să nu raportăm romînescul *prea* (*prea bun*) la aceste particule latine. Trebuie totuși să observăm că *prea* nu poate reproduce direct,

din punct de vedere fonetic, formele latine; el a rezultat fără îndoială dintr-o contaminare a lui *per*, *prae* cu sl. *prě*.

E. Wölfflin, *Lateinische und romanische Comparation*, Erlangen, 1879, 26; «Archiv f. lat. Lexikogr.», I, 93; cf. Sittl, *Die localen Verschiedenheiten der lat. Spr.*, 100; Rönsch, *Semas. Beitr.*, II, 77; F. Cooper, *Word formation...*, 252.

3. Pronumele

85. *Demonstrative.* Am văzut la § 64 că *ille* îndeplinește în limbile romanice funcția de pronume personal și că așa este înregistrat și de gramaticii latini. Dar, în afară de această funcție, *ille* a primit-o și pe aceea de articol. Cu această valoare se găsește în toate limbile romanice, cu excepția sardei și a unei părți din domeniul gascon și catalan în care articolul este exprimat prin *ipse*. Istoria articolului romanic nu este încă îndeajuns de lămurită. Cercetarea textelor latine ne arată totuși că această utilizare a lui *ille*, *ipse* trebuie să fie destul de veche. Exemplele de *ille* ca articol, pe care Fuchs (*Die rom. Spr.*, Halle, 1849, 321) credea că le-a găsit în textele latine, nu pot fi desigur luate în considerare, deoarece ele
177 sînt iluzorii. De asemenea, dacă *ille* apare uneori în *Vulgata* (Rönsch, *Itala u. Vulgata*, 419) aproape cu același sens ca articolul romanic, aceasta nu poate dovedi mare lucru, deoarece se poate foarte bine să avem a face în acest caz cu o reproducere prea fidelă a textului grecesc: *ille* nu ar fi altceva decît traducerea gr. ὁ. În schimb, alte texte vin să confirme întrebuințarea lui *ille*, *ipse* ca articol chiar din primele secole ale erei noastre. Este suficient să parcurgem două texte din secolul al IV-lea ca *Itinerarium Burdigalense* și *Peregrinatio Silviae* (ed. Geyer), pentru a vedea cît de mult se îndepărtase latina vulgară de latina clasică în ceea ce privește sintaxa lui *ille*, *ipse*. Schimbarea de funcție a acestor pronume este atestată în ele de numeroase exemple; ne vom mărgini să cităm cîteva dintr-însele: *montis ipsius* 20, *aede ipsa* 21, *ipsa aqua* 29 (*Itin. Burdig.*); *sancti illi*, *montis illius* 3, *locus ille* 10, *ipsum montem* 5, *loci ipsius*, *lectio ipsa* 10 (*Peregr. Silviae*). Mai tîrziu, această utilizare a lui *ille*, *ipse* se întîlnește din ce în ce mai des; un text ca *Itinerariul* lui Antonin Placentinul ne oferă numeroase exemple (v. *Index*, la Geyer, 443-444). Cf. și Filastrius, *Divers. heres. lib.* (*Corp. scr. eccl.*, XXXVIII, 210, 217; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 259; XI, 393). Germenii articolului romanic trebuie deci să fie căutați în transformarea sintactică suferită de *ille* și de *ipse* spre sfîrșitul istoriei latinei vulgare.

Deoarece am amintit folosirea lui *ille* ca articol, trebuie să spunem ceva și despre articolul nehotărît *unus*. Încă de la Plaut găsim cîteva exemple de *unus* cu această valoare: *una mulier lepida* (*Pseud.*, 948). La scriitorii mai apropiați de vremurile noastre, *unus* apare adesea ca articol: *unam buculam* (Jornandes, *Get.*, 35); *unus psalmus* (*Peregr. Silviae*, 4); *unum asellum* (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 34, ed. Geyer, v. *indexul;* cf. A. Fuchs, *Die rom. Spr.*, 320; Rönsch, *Itala*, 425). Se știe că în limbile romanice *unus* îndeplinește aceeași funcție.

Pentru *ille* ca articol, cf. și «Archiv f. lat. Lexikogr.», XII, 473; pentru *unus*, *ibid.*, 191.

Revenind la pronumele demonstrative, ne rămîne de amintit faptul că *iste* a fost substituit progresiv, în latina vulgară, lui *hic*, *is*. Această particularitate
178 poate fi ușor constatată în textele latine și este destul de veche. Cîteva exemple de *iste* în locul lui *hic* pot fi întîlnite chiar în epoca lui Caesar (Wölfflin-Meader, «Archiv f. lat. Lexikogr.», XI, 369).

În limbile romanice, *hic* n-a lăsat decît cîteva urme neînsemnate; locul lui a fost luat de *iste* și compușii săi (§ 78).

Despre *ille, ipse* ca articol, vezi Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 308. În *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 191, același autor observă, în legătură cu *unus*: «Transformarea lui *unus* în articol nehotărît ar putea să fie mai recentă decît aceea a lui *ille* în articol hotărît, deoarece în cele mai vechi documente italiene este încă destul de rar și cele mai vechi texte romînești, care apar abia în secolul al XVI-lea, nu îl cunosc de loc ». Nu împărtășim această opinie, deoarece limba romînă veche cunoaște, cu toată afirmația contrară a lui Meyer-Lübke, articolul nehotărît *un*; exemple de acest fel găsim în *Codicele Voronețean* (ed. Sbiera, v. articolul *urulu*). Pe de altă parte, nu vedem cum s-ar putea contesta legătura istorică dintre *unus*, care, cum am văzut, apare de timpuriu ca articol nehotărît, și formele romanice corespunzătoare.

86. *Nehotărîte. Alius* și *alter* se confundaseră în latina vulgară. Încetul cu încetul, primul a fost înlocuit de cel din urmă. *Alter* în loc de *alius* se găsește la Vopiscus și mai tîrziu la Sf. Ieronim etc. (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 416). În romînă e cunoscut numai *alter*, dr. *alt*, mr. *altu*, ir. *ọt*. *Alius* n-a dispărut totuși complet din limbile romanice; îl găsim în v. fr. *el*, *al*, prov., v. sp., v. port. *al*.

Totus luase locul clasicului *omnis*. Cel mai vechi exemplu al acestei substituiri îl găsim la Plaut, *Mil.*, 213: *totis horis*. La autorii mai recenți, *totus* înlocuiește adesea pe *omnis* (Caesar, autorul lui *Bellum Hispanicum*, Sf. Ieronim cf. Wölfflin, « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 470; Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 402). Limbile romanice nu fac decît să continue, în această privință, sintaxa latinei vulgare; numai italiana mai posedă pe *omnis* (*ogni*). Trebuie să mai amintim și folosirea lui *totus* cu înțeles de « fiecare », pe care îl întîlnim la Apuleius, Commodianus, Prudentius, *Psychom.*, 217, 450: *totus miles*; *totum hominem*. Comp. dr. *tot omul*.

Quantus, tantus deveniseră de timpuriu identice cu *quot, tot*. Chiar Propertius scrie: *At tibi curarum quanta milia dabit*, 1, 5, 10; *Quid currus avorum profuit aut famae pignora tanta meae?* 5, 11, 12. Aceeași particularitate se regăsește la Statius și, mai tîrziu, la Apuleius, Tertullian (Wölfflin, « Hermes », XXXVII, 122; Rönsch, *Itala*, 336-338; Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 414). *Quot* și *tot* n-au lăsat nici o urmă în limbile romanice, cedînd locul lui *quantus, tantus:* dr. *cît, atît*, mr. *kọt, ahtọntu*, ir. *kọt* (it. *quanto, tanto* etc.). 179

4. Verbul

87. *Timpuri și moduri.* Mai-mult-ca-perfectul subjonctivului a început de timpuriu să fie întrebuințat în locul imperfectului aceluiași mod. Această particularitate se constată deja în *Bellum Africanum*. În timp ce limbile romanice occidentale continuă în această privință latina vulgară, limba romînă ocupă un loc aparte, deoarece ea nu cunoaște acest timp decît cu funcția de mai-mult-ca-perfect al indicativului. Se poate totuși ca mai-mult-ca-perfectul subjonctivului să fi fost folosit ca imperfect chiar în latina balcanică și să se fi păstrat mult timp ca atare înainte de a fi devenit mai-mult-ca-perfect al indicativului.

Participiul prezent pierduse, puțin cîte puțin, din vitalitatea sa ca formă verbală, și fusese înlocuit de gerundiv (comp. dr. *soarele răsărind* = * *sole*

resăliendo; fr. *soleil levant* =* *sole levando*). Vulgata ne oferă cîteva exemple cu construcția care se află la baza limbilor romanice: *multa vidi errando* («Archiv f. lat. Lexikogr.», VIII, 558; cf. V, 492).

Faptul cel mai important în sintaxa verbului din latina vulgară îl constituie folosirea unor forme perifrastice.

Cu ajutorul lui *habere* și al participiului perfect, romanii au construit o formă compusă a perfectului, care nu e necunoscută latinei clasice. Construcții ca *positum habeo*, *constitutum habeo*, al căror sens se apropie de acela al perfectului, se găsesc destul de des la scriitorii epocii republicane: *stationes dispositas habeo* (Caesar, *Bell. Gall.*, 5, 16, 4); *ibi... castellum Caesar habuit constitutum* (*Bell.*
180 *Hisp.*, 8, 6). Totuși, adevăratele forme ale perfectului compus apar la început doar la verbele care indică o acțiune intelectuală, ca de exemplu *cognoscere*, *comperire*: *rationes... cognitas habeo* (Cicero, *Att.*, 15, 20, 4). Alături de aceste verbe găsim și *dicere: de Caesare satis hoc tempore dictum habebo* (Cicero, *Phil.*, 5, 52). De mirare este faptul că perfectul format în acest fel nu se întîlnește timp de mai multe secole decît în cîteva formule și este relativ rar. Și e curios că la scriitorii din primele secole ale erei noastre găsim mai puține exemple decît la Cicero și Caesar. Abia în secolul al VI-lea observăm un progres în folosirea acestui timp. Găsim destule exemple la Grégoire de Tours, în *Formulae Andecavenses* etc. Nu trebuie să se creadă totuși că această stare de lucruri, constatată în texte, corespunde faptelor din latina vulgară. Dacă scriitorii din secolul al II-lea sau al III-lea nu întrebuințează perfectul compus decît în mod cu totul excepțional, aceasta nu poate dovedi de loc că el era tot atît de rar în vorbirea populară. Faptul că această formă a perfectului este adînc înrădăcinată în limba romînă (*am cîntat*) arată că ea trebuie să fi fost destul de vie în latina vulgară din epoca imperială. Totuși trebuie să observăm că formula *habeo statum* (*am stat*) nu a putut să ia naștere în aceeași epocă cu *habeo cognitum*, *dictum*; ea arată o dezvoltare tîrzie a acestei forme de perfect și este cu siguranță de origine romanică.

Habere cu infinitivul (*cantare habeo — habeo cantare*) a înlocuit, după cum se știe, în limbile romanice, viitorul latin. Această construcție poate fi regăsită în latină. La origine, *habeo* își păstrează încă valoarea sa de verb independent, iar în ce privește sensul, el avea aproximativ valoarea lui «trebuie, am obligația». Exemplul cel mai vechi al acestei faze îl găsim la retorul Seneca (*Contr.*, 1, 1, 19), unde citim: *quid habui facere?* Mai tîrziu, *habeo* și-a pierdut puțin cîte puțin independența și perifraza pe care o forma cu infinitivul s-a confundat cu viitorul. Această evoluție s-a desăvîrșit în secolul al VI-lea, cînd găsim primele exemple sigure de *cantare habeo* cu valoare de viitor. Comp. *quae nunc fiunt...*
181 *hi qui nasci habent scire non poterunt*, Sf. Ieronim (*In Eccles.*, I); *tempestas illa tollere habet totam paleam de area*, Sf. Augustin (*In Joannis Evang.*, 4, I, 2). Viitorul cu *habeo* apare astăzi aproape pe toată întinderea domeniului romanic occidental. În limba romînă, el nu e reprezentat decît prin formula *habeo ad cantare*, care este o formă recentă a lui *habeo cantare — cantare habeo*. Acest viitor apare mai ales în vechea romînească: *am a cînta* (astăzi *am să cînt*); el există și în sardă, log. *apo a kantare*.

Nu este de prisos să amintim că în afară de *habeo* găsim, deși rareori, și *volo* cu infinitivul, îndeplinind funcția de viitor: *jam properare volent* (Corippus, *Johann.*, 6, 250). Acest viitor se regăsește în limba romînă, ca și în suprasilvană

și în cîteva dialecte franceze și italiene. Asupra acestei forme a viitorului, care prezintă unele dificultăți, vom reveni atunci cînd vom studia limba din secolul al XVI-lea (volumul II).

Esse cu participiul prezent forma și el construcții perifrastice. Cîteva exemple de acest fel găsim în latina clasică: *nox erat incipiens*, Ovidiu (*Her.*, 18, 55), dar ele trebuie să fi fost frecvente mai ales în latina vulgară. Autorii creștini le întrebuințează adesea: *fueris laborans*, *fuit serviens*, *eris ardens*, Lucifer de Cagliari, 9, 16; 139, 26; 188, 17. Aceste forme se găsesc la baza construcțiilor vechi romînești *eram*, *am fost cîntînd*, cu deosebirea că participiul prezent a fost înlocuit aici prin gerundiv.

Despre mai-mult-ca-perfectul subjonctivului, v. Foth, « Romanische Studien », II, 243; H. Blase, *Gesch. des Plusquamperfekts im Lat.*, Giessen, 1894, 77 și urm. — *Habere* cu infinitivul și participiul a fost studiat de Ph. Thielmann, « Archiv f. lat. Lexikogr. », II, 48-89, 157-202; 372-423, 509-549; cf. III, 532; există aci și alte exemple de *volo* cu infinitivul (II, 168-169). — Despre *esse* cu participiul prezent, vezi W. Hartel, *ibid.*, III, 37.

88. Trebuie să menționăm aici două verbe care prezentau în latina vulgară cîteva particularități sintactice interesante pentru studierea limbii romîne.

Ducere era întrebuințat cu *se* în sens de « a pleca ». Îl găsim și la Plaut 182
și la Lucilius, dar mai ales în Biblie și în glosare (Rönsch, *Itala*, 361; cf. Heraeus, *Die Spr. des Petronius*, 36; « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 254). Comp. dr. *a se duce*.

Facere este de asemenea atestat ca reflexiv (Apuleius, Tertullian, Sf. Augustin; cf. Heraeus, *op. cit.*, 35). Trebuie să subliniem mai ales folosirea lui *se facere* în construcțiile: *facit se hora quinta*; *coeperit se mane facere* (*Peregr. Silviae*, 27, 29). *Se facere* s-a păstrat cu acest înțeles în limba romînă: *se face ziuă*, *se face noapte*.

5. Prepoziții

89. Am dat mai sus (§ 16) cîteva exemple arătînd confuzia care se produsese în latină vulgară în ce privește folosirea propozițiilor. Este un fapt de mult constatat că deosebirile stabilite de gramatica latină între diferitele prepoziții dispăruseră în limba populară; după o prepoziție care în latina clasică se construia cu ablativul și vice-versa (*ad titulo*, *pro salutem*), limba populară folosea acuzativul. Credem că e inutil să insistăm asupra acestui fenomen atît de cunoscut, a cărui origine trebuie căutată, în parte, în fapte fonetice și morfologice.

În altă ordine de idei, sintaxa prepozițiilor prezenta în latina vulgară cîteva particularități care merită relevate (cf. § 83).

Ad era folosit în locul lui *apud*. Această substituire a lui *apud* cu *ad* apare încă de la Plaut și de la Cicero (*ad forum*, *ad villam*, *ad te*). În limba romînă, *apud* a dispărut complet, fiind înlocuit cu *a* (*la*); el nu s-a păstrat decît în italiană și în franceză: *appo*, *avec*.

De s-a generalizat în detrimentul lui *ab* și al lui *ex* și a fost introdus în locuțiuni necunoscute în latina clasică. Aceasta este una dintre particularitățile cele mai izbitoare ale latinei din primele secole ale erei noastre. Trebuie să subliniem mai ales cazul în care această prepoziție servește la desemnarea materiei

din care e făcut un obiect: *non sunt exstructae (urbes) de lapidibus*, Sf. Ieronim,
183 *In Ezech.*, IX, *ad* 29, 8; comp. dr. *casă de piatră*. Cu valoare partitivă, *de* nu se găsește în latina clasică decît în cîteva expresii: *unus de multis* etc. Latina vulgară a mers mai departe pe această cale; textele mai recente conțin numeroase exemple de *de* cu această semnificație: *scientes monachi quendam de fratribus parciorem*, Sf. Ieronim, *V. Hil.*, 26 (cf. Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 338; Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 610). În limba romînă această funcție e îndeplinită de *din* = *de* + *in* (*unul din noi*). O altă utilizare interesantă a acestei prepoziții este adăugarea sa la cuvinte care exprimă abundența sau ideea opusă: *sacculum plenum de radicibus*, Grégoire de Tours (Bonnet, *op. cit.*, 612); comp. dr. *plin de bani*. În afară de aceste cazuri, *de* se întrebuința în latina vulgară după un comparativ, particularitate care s-a menținut în limba romînă (*de, decît*), în italiană, franceză etc. Astfel se găsește în *Gromat. vet.*, 11, 19. Această întrebuințare a lui *de* este de origine pur latină și nu poate fi în nici un caz atribuită unei influențe a ebraicei, cum sînt de părere unii filologi.

Post era construit cu verbe ca *ire, vadere* etc. pentru a indica acțiunea de a merge *după* sau *înspre* cineva: *vade post eum*, Grégoire de Tours (Bonnet, *op. cit.*, 592); comp. dr. *merg după* (= *de* + *post*) *tine*.

În limba romînă, ca și într-o parte a domeniului romanic occidental, se constată o confuzie a lui *pro* cu *per*. În această limbă *pro* a fost absorbit de *per*: dr., ir. *pentru*, mr. *pintru* = *per* + *intro*; tot așa în eng., it., v. prov.: *per*. În spaniolă și în portugheză, dimpotrivă, *pro* (*por*) s-a substituit lui *per*. Numai franceza a păstrat deosebirea dintre *pro* și *per*. Această confuzie, pe care o întîlnim uneori și în textele latine («Archiv f. lat. Lexikogr.», V, 490), nu e încă pe deplin lămurită. În vechea umbriană găsim, e drept, *per* traducînd pe lat. *pro*, dar nu e sigur că există vreo legătură între acest fapt și acela pe care îl observăm în limbile romanice. Folosirea lui *pro* cu sens de *causă, propter*, nu-i era necunoscută latinei populare: *pro uno homine committere proelium*, Grégoire de Tours (Bonnet, *op. cit.*, 615-616); comp. dr. *sufăr pentru tine*.

Super luase o parte din funcțiile lui *in: fulgora super eos discendunt* (Grégoire
184 de Tours); și vorbind de atacuri: *venerunt hi barbari super nos*, la același autor (Bonnet, *op. cit.*, 677); comp. dr. *căzu spre el* (v. rom); *veni spre noi*.

Privitor la *pro-per*, vezi Mohl, *Introd. à la chron. du lat. vulg.*, 238-239; *Les origines romanes*, I, 42. Cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 457.

6. Conjuncții

90. *Quod* era întrebuințat în latina vulgară pentru a reda construcția acuzativului cu infinitivul din latina clasică. O astfel de utilizare este atestată mai întîi pentru verbele care exprimau o emoție, cum sînt *gaudeo, doleo, miror*. Această primă fază a construcției cu *quod* o găsim chiar la Plaut. Mai tîrziu, acest uz s-a extins și la verbele «declarandi» și «sentiendi». Cele mai vechi exemple ale acestei transformări ne sînt date de *Bell. Hisp.*, 10, 2; 36, 1: *renuntiaverunt quod...; praeteritum est quod...;* ele devin din ce în ce mai numeroase în primele secole ale erei noastre: *nolite credere quod filius Hominis...in deserto gentium sit*, Sf. Ieronim, *In Matth.*, IV ad 19, 8.

Această construcție cu *quod* se găsește la baza tuturor limbilor romanice, cu diferența că *quod* nu s-a păstrat decît în limba romînă, dr. *că*, mr. *ko̯*, ir. *ke*,

în timp ce în celelalte limbi romanice, el a fost înlocuit, cînd prin *che* (it.), *que* (fr., sp., port.), a căror origine nu e definitiv stabilită, cînd prin *ca* (sard, sic.) = *quam, quia.*

Alături de *quod* etc., în limba romînă se întrebuinţează şi *quomodo*, ca şi în v. it., v. fr. şi v. sp. mai ales după verbele «declarandi»: v. rom. *juru, mărturisescu cum* (v. it. *rispondere come*). *Quomodo* este construit în acest fel la Caelius Aurelianus, *De morb. acut.*, I, 173; II, 181: *dicere quomodo...; responderunt quomodo* etc.

Conjuncţia temporală *cum* n-a lăsat nici o urmă în limbile romanice; ea a fost peste tot înlocuită cu *quando:* dr. *cînd*, mr. *kundu*, ir. *kond*. Latina clasică întrebuinţează în propoziţiile temporale mai ales pe *cum ;* dar nu lipseşte nici *quando*. Acesta din urmă apare destul de des la Plaut, mai rar la Cicero, în timp 185
ce Cezar îl evită cu totul. Limbile romanice ne arată că în latina vulgară *quando* era fără îndoială întrebuinţat mai des decît *cum*.

Quomodo (*quem admodum*) temporal datează de asemenea din epoca preromanică. Exemple numeroase găsim în textele din primele secole ale epocii creştine («Archiv f. lat. Lexikogr.», III, 30; IV, 274; VIII, 478). Comp. *quomodo mulsi fuerint*, Marc. Empiricus, *De medicam.*, XXIII, 61. El e reprezentat în toate limbile romanice unde uneori se află în concurenţă cu *quando*.

În propoziţiile interogative se introdusese în latina vulgară *si*. Autorii creştini întrebuinţează adesea această conjuncţie cu valoarea clasicelor *an, ne, utrum: interrogat... si ebriacus non est* (*Peregr. Silviae*, 45). *Si* apare astfel în v. rom. (*spune-mi se crezi*), ca şi în celelalte limbi romanice.

Privitor la *quod*, vezi G. Mayen, *De particulis* quod, quia, quoniam, quomodo, ut *pro acc. cum infinitivo...*, teză, Kiel, 1889; J. Jeanjaquet, *Recherches sur l'origine de la conjonction* que *et des formes romanes équivalentes*, 1894. Cf. Meyer-Lübke, «Literaturbl. f. rom. Phil.», XVI, 308; *Gr. d. rom. Spr.*, III, § 563.

LEXICUL

91. Rămîne să studiem acum lexicul latinei vulgare. E sigur că această parte a istoriei latinei vulgare nu va putea fi expusă în toate detaliile. Numărul faptelor de care va trebui să ne ocupăm este prea mare pentru a le putea menţiona pe toate aici; numai dicţionarul romîn ne oferă o mulţime de cuvinte a căror istorie ar trebui să fie urmărită pînă în latină. Ne vom mărgini deci să notăm în cele ce urmează numai cîteva forme mai importante şi care merită să figureze într-o istorie a limbii romîne, lăsînd restul în grija lexicografilor.

În studierea lexicului latinei vulgare trebuie să deosebim două categorii 186
de cuvinte. Mai întîi cuvintele care în latina vulgară aveau o semnificaţie mai mult sau mai puţin diferită de cea din latina clasică, iar apoi cuvintele necunoscute în latina clasică, dar care existau în vorbirea poporului.

92. Dintre cuvintele din prima categorie, menţionăm următoarele.

Afflare, cunoscut în lat. cl. numai cu semnificaţia de «a sufla, a inspira», apare în romînă, dr. *aflare*, mr. *aflu*, ir. *aflǫ*, ca şi în rtr. *afflar*, nap. *axiare*, sic. *asciari*, sp. *hallar*, port. *aflar* cu sensul de «a găsi» (cf. vegl. *aflatura*). Dată fiind marea extindere pe care o are această formă, trebuie să presupunem că

afflare căpătase acest înțeles încă din latina vulgară. Transformarea semantică pe care o constatăm în limbile romanice este atestată pentru secolul al XI-lea. Într-un glosar latin-spaniol din această epocă găsim glosele: *devenerit* = *non afflaret; proditum* = *afflatu fueret* («Zeitschr. f. rom. Phil.», XIX, 15). Între semnificația romanică și cea din latina clasică trebuie să admitem etapele intermediare: *mihi afflatur — mihi afflatum est — a me afflatur — afflatum habeo.*

Apprehendere, lat. cl. «a lua», primise, fără îndoială încă din latina vulgară, semnificația de «a lua foc, a se aprinde»: *flante vento adprehendit domus incendio*, Grégoire de Tours (Bonnet, *Le lat. de Gr. de Tours*, 255). Dr. *aprindere*, mr. *aprindu*, ir. *aprinde*, *prinde* (lomb. *aprender*, *imprender*, vegl. *imprandro*, v. fr. *einpreindre*, *esprendre*; cf. «Studj di filol. romanza», VII, 75, 78). Pentru dezvoltarea sensului comp. formele dialectale din Italia de nord, parm. *piar*, *apiar*, bergam. *impia* etc. = it. *pigliare*. Pentru dezvoltarea semantică a lui *apprehendere*, comp. ucr. *imati* «a lua» și, ca reflexiv, «a se aprinde».

Aranea avea în latina vulgară, în afară de semnificația de «păianjen, pînză de păianjen», și pe aceea de boală de piele: dr. *rîie*, mr. *rụn'e*. Cu acest din urmă sens îl găsim în *Corp. gl. lat.*: [*a*]*rania* = *er*[*y*]*sipela minor milio similis in cute*, III, 596, 10; *erpinas id est aranea*, III, 600, 23, unde *erpinas* (*erpitas*) nu este
187 decît o formă alterată a lui *herpes* (cf. *derbitas*, VI, 327). În celelalte limbi romanice întîlnim cîteva forme care ar părea să fie înrudite cu rom. *rîie:* it. *rogna*, rtr. *rugnia*, fr. *rogne*; nu putem însă să le legăm de *aranea* din cauza prezenței lui *o* (*u*) din silaba a doua. După cîte se vede, numai limba romînă pare să fi păstrat *aranea* cu sensul menționat.

Barba ca sinonim al lui «menton» («bărbie») se găsește în *Corp. gl.*, II, 262; III, 247; γένειον = *barba*, *mentum*. Același sens reapare în dr. *bărbie* (comp. eng. *barbulöz*, ven. *barbuzzo*, mil. *barbozz*, parm. *barbozz*, bergam. *barbos*, pad. *barbuzolo*).

Caballus este întrebuințat de scriitorii clasici mai ales în accepțiunea de «cal prost, mîrțoagă». La Lucilius, Horațiu, Juvenal etc. îl găsim însă cu sensul de «cal», în general. În latina vulgară, acest din urmă sens era fără îndoială cel mai răspîndit, *caballus* devenise aci sinonim cu *equus* («Archiv f. lat. Lexikogr.», VII, 316). Aceasta explică de ce *equus* a dispărut aproape complet în limbile romanice față de *caballus:* dr. *cal*, mr. *kal*, ir. *kọ* (it. *cavallo*, rtr. *kaval*, fr. *cheval*, prov. *caval*, sp. *caballo*, port. *cavallo*).

Carrus. Acest cuvînt căpătase în latina vulgară o semnificație specială care ni s-a păstrat în *Corp. gl. lat.* Într-un glosar greco-latin citim: ἄρκτος... *septentrio quemque vulgo carrum vocant*, III, 425, 20-23. Aici, *carrus* desemnează deci constelația carului-mare. În limba romînă, el apare tocmai cu acest sens: dr. *car*; tot așa la Muggia, *ćar*; comp. sp., port. *carro*, fr. *chariot*.

Cernere în latina clasică înseamnă, cum se știe «a separa, a deosebi». În limbile romanice, îl găsim mai ales cu sensul de «a cerne»: dr. *cernere* (sard. *kerrere*, sp. *cerner*). Același înțeles apare la cîteva derivate ale acestui verb (corsicanul *ćernil'u* = *cerniculum*; sp. *zaranda*, port. *ciranda* = *cernenda;* comp. armoricanul *cern* = **cerna*). Această transformare a lui *cernere* se află chiar la cîțiva scriitori latini. Astfel, găsim la Cato și Ovidiu *cernere per cribrum* sau *in cribris*. Derivatul *cerniculum* apare la Lucilius, 26, 7 și în glosare (*Corp. gl. lat.*, VI, 202; cf. «Archiv f. lat. Lexikogr.», X, 188) ca echivalent al lui *cribrum*.

Circellus cu sens de «cercel» trebuie să fie foarte vechi, din moment ce e folosit astfel și în romînă, dr. *cercel*, și în italiană: sic. *circeddu*, Abruzzi *ciarcelle*, Sanfratello *circdaun* (comp. sp. *cercillo*). Cf. § 75. 188

Civitas, folosit în latina clasică pentru a desemna «condiția, drepturile cetățeanului roman», se identificase în latina vulgară cu *urbs*. Scriitorii din epoca creștină îl folosesc adesea în locul acestuia din urmă (Wölfflin, *Die Latin. d. Afr. Cassius Felix*, 401; Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 270; «Archiv f. lat. Lexikogr.», III, 16; VIII, 453); *civitas* a înlocuit pe *urbs* în tot domeniul romanic: dr. *cetate*, mr. *tsitate*, ir. *tsetǫte* (it. *città*, fr. *cité*). Cf. § 33.

Cognatus,-a avea în latina clasică sensul de «rudă». Latina vulgară restrînsese înțelesul acestui cuvînt la acela de «cumnat, cumnată». Exemplele de *cognatus* = *frater mariti* sau *uxoris* nu sînt rare în inscripții: *C.I.L.*, V, 4369, 5228, 5970; IX, 1894, 3309, 3720 etc. Comp. dr. *cumnat*, mr. *kumnat*, ir. *kumnǫt* (it. *cognato*, prov. *cunhat*, sp. *cuñado*, port. *cunhado*; alb. *kunat*).

Collocare apare în romanică cu sensul de «a culca»: dr. *culcare*, mr. *kulku*, ir. *kukǫ* (it. *coricare*, fr. *coucher*, prov. *colcar*, sp. *colgar*). Acest înțeles poate să fi fost cunoscut încă din latina vulgară, fiindcă ceva asemănător ne este dat de Terentius, care întrebuințează expresia *collocare aliquem in lectum*. De la această expresie pînă la *se collocare (in lectum)* nu era decît un pas.

Communicare căpătase în epoca creștină sensul de «a cumineca» (*Peregr. Silviae*, 3: *communicantibus nobis*; cf. Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 239). Cu acest sens s-a păstrat aproape în toate limbile romanice: dr. *cuminecare*, mr. *kuminiku* (fr. *communier* etc.). Cf. § 35.

Comparare devenise de timpuriu sinonim cu *emere*. Cu acest sens îl găsim adesea în inscripții (Ov. Densusianu, «Archiv f. lat. Lexikogr.», XI, 275), în glosare (*Corp. gl. lat.*, VI, 242) și la cîțiva autori (Antonin Placentinul, *Itiner.*, 8, 26). Cu sensul de «a cumpăra» el reapare în cea mare mai parte a domeniului romanic: dr. *cumpărare*, mr. *kumpǫru*, ir. *kumparǫ* (it. *comperare*). Cf. § 30.

Crepare, lat. cl. «a răsuna, a crăpa» = lat. vulg. «a se sparge, a plesni, a crăpa» (cf. Bonnet, *op. cit.*, 283): dr. *crăpare*, mr. *krepu*, ir. *krepǫ* (it. *crepare*, fr. *crever*, sp., port. *quebrar*). 189

Currere însemna în latina vulgară, în afară de «a fugi» și «a curge». Cu acest din urmă sens îl găsim, e drept, încă la Ovidiu și Virgiliu (*freta dum fluvii current*), dar cele mai multe exemple de acest fel le întîlnim mai tîrziu (*Peregr. Silviae*, 7: *pars quedam fluminis Nili ibi currit; Itin. Burdig.*, ed. Geyer, 22: *haec fons sex diebus atque noctibus currit*; Antonin Plancentinul, *Itiner.*, 2: *illic currit fluvius Asclipius*, cf. *C.I.L.*, III, 10190; *Corp. gl. lat.*, VI, 298). Comp. dr. *curgere*, mr. *kuru* (rtr. *cuerer*, it. *correre*, v. fr. *corre*).

Dare cu sensul special de «a produce» se găsește la Serenus Sammonicus («Archiv f. lat. Lexikogr.», XI, 58): *dare sucum*. Comp. dr. *a da roade*.

Despoliare însemna în latina vulgară nu numai «a despuia», dar și «a dezbrăca». Această din urmă accepțiune se întîlnește la Petronius și în glosare (Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 32). *Exspoliare* suferise o schimbare de sens analogă (comp. în *Glosarul de la Reichenau*, 618: *exuerunt* = *expoliaverunt*), care se regăsește în limbile romanice alături de *despoliare*: dr. *despoiare*, mr. *dispul'at* (it. *spogliare*, friul. *dispoja*, Muggia *despojar*).

Dicere este dat de Petronius și Apuleius, precum și în glosare, ca sinonim al lui *canere* (*dicere ad tibias*, *ad fistulam*), sens care trebuie să fi fost foarte

răspîndit în vorbirea populară (Heraeus, *op. cit.*, 34-35). În această privință, limba romînă continuă latina vulgară: *a zice un vers, o poezie.*

Dominica în combinație cu *dies*, și mai tîrziu singur (G. Koffmane, *Gesch. des Kirchenlat.*, 50), a primit în epoca creștină sensul de « duminică », la origine « ziua Domnului »: dr. *duminecă*, mr. *duminikọ*, ir. *dumirekę* (it. *domenica* etc.).

Esca, lat. cl. « hrană, momeală », avea în latina vorbită sensul de « iască » (Isidor, *Orig.*, XVII, 10, 18): dr. *iască*, mr. *iaskọ* (Erto *leška*, ven. *leska*, v. fr. *esche*, prov. *esca*, sp. *yesca ;* alb. *eškɛ*). Cf. § 22.

Exponere devenise în latina vulgară sinonim cu *explanare*, *dicere*. Scriitorii
190 din primele secole ale erei noastre îl întrebuințează adesea cu acest sens, mai larg decît cel din latina clasică (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 268). În romînă, *exponere* își dispută terenul cu *dicere*: dr. *spunere*, mr. *spunu*, ir. *spure*.

Facere. Trebuie să amintim cîteva sensuri particulare ale acestui verb. Astfel sînt expresiile *barbam, ungues facere*, pe care le găsim în glosare (Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 20); de asemenea *facere focum* (*ibid.*, 36). Comp. rom. *a-și face barba, a face focul*. Dar mai depărtată de sensul clasic este folosirea acestui cuvînt într-o expresie ca *facere Pentecosten* = « a petrece ziua de Rusalii », pe care o întîlnim la Sf. Ieronim (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 419). Comp. rom. *a face Paștile* (fr. *faire les Pâques*, Muggia *far la not*). Cf. § 88.

Factura apare la Tertullian și la alți cîțiva scriitori din primele secole ale erei creștine cu sensul de « făptură » (Goelzer, *op. cit.*, 228). Acest înțeles s-a păstrat în dr. *făptură*, mr. *foptură*.

Ficatum, asociat la origine cu *jecur*, însemna « ficat de gîscă îngrășată cu smochine ». Puțin cîte puțin el a fost izolat de *jecur* și folosit în accepțiunea generală de « ficat ». Așa îl găsim la Marc. Empiricus, *De medicam.*, XXII, 34, în *Edictul lui Diocletian*, 4, 6, în *Corp. gl. lat.*, VI, 449 etc. Cu privire la dr. *ficat* și celelalte forme romane, v. § 18.

Focus. De la înțelesul de « cămin — cheminée », *focus* trecuse în latina vulgară la acela de « foc ». Această transformare este atestată de Vitruvius și în *Script. hist. Augustae*. Scriitorii de mai tîrziu confundă deseori pe *focus* cu *ignis* (Marc. Empiricus, *De medicam.*, VII, 19; IX, 11, 16; Anthimus, *De observ. ciborum*, ed. Rose, v. *indexul*; cf. Goelzer, *op. cit.*, 263; « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 448). În toate limbile romanice, *focus* s-a substituit lui *ignis*: dr. *foc*, mr., ir. *fok* (rtr. *fök*, it. *fuoco*, fr. *feu*, prov. *foc*, cat. *fog*, sp. *fuego*, port. *fogo*).

Frigus, lat. cl. « rece », avea la plural (*frigora*), în latina vulgară sensul de « febră ». El e întrebuințat astfel de Grégoire de Tours (Bonnet, *op. cit.*, 249, 353; cf. C. Caspari, *Homilia de sacrilegiis*, Christiania, 1886, § 15 : *carmina... ad friguras*) și a păstrat acest sens în romînă pînă în zilele noastre: dr., mgl. *friguri*.

191 *Gallare*, care e dat sub forma deponentă, de Varro, *Sat. Men.*, 119, 150 (cf. Nonius, I, 168; *Corp. gl. lat.*, VI, 482), cu sensul de « a aiura, a fi exaltat », avea în latina vulgară înțelesul de « a se bucura, a se arăta senin », din care s-a dezvoltat mai tîrziu, ca și în limba romînă, acela de « a fi sănătos »: dr. *(în)gălare* (it. *gallare*, Campobasso *ingalla*; comp. sic. *galloria, ingalluzziri*; sp. *gallo*).

Gannire însemna în latina literară « a lătra, a hămăi, a chelălăi ». Totuși acest cuvînt nu era întrebuințat numai cînd se vorbea despre cîini, ci și cînd se vorbea despre oameni, cum observă Nonius (ed. Müller), *De inpr.*, II, 45: *etiam humanam vocem nonnuli « gannitum » vocaverunt*. Folosit în legătură cu oamenii, *gannire* a primit în latina vulgară diferite înțelesuri, mai mult sau mai

puțin apropiate unul de altul. *Corp. gl. lat.* ne-a păstrat un mare număr de glose în care acest cuvînt e tradus, în afară de *latrare*, cu forme latine sau grecești care exprimau fie ideea de « a cînta, a murmura, a șopti », fie pe aceea de « a-și bate joc ». Astfel, alături de *gannit* = *latrat vel ridit, inridit*, IV, 346, 595, 603, găsim aci glosele: *ganniunt* = *cantant*, V, 204; *gannat, gannator* = χλεύαζει, χλευαστής, II, 32; de asemenea, compusul *obgannire* = *obcanere, obcinere*, IV, 129; V, 469, 636; *obgannio* = καταφλυαρῶ, καταλαλῶ, καταγογγύζω, II, 340, 341, 344; *obgannit* = *obmurmurat, subtiliter murmurat, obloquitur*, V, 227, 469, 573, 574. Nu mai puțin interesante sînt glosele următoare care completează și precizează și mai bine sensul lui *gannire* și al compușilor săi: *ingannatura* = *sanna*, II, 582; *sanna, desannio* = *ingannatura*, II, 576, 591; pe de altă parte, *sanna* este glosat prin μῶκος, II, 374 și *tortio narium*, V, 623 și *desannio* prin μυκτηρίζω, II, 373; comp. glosele 521, 657 din *Glosarul de la Reichenau*: *inluserunt* = *deganaverunt; ad deludendum* = *ad deganandum*. Am citat toate aceste glose, deoarece ele lămuresc într-un chip mulțumitor originea mai multor forme romanice a căror etimologie a fost căutată în rădăcina germanică *gana-, ganja-*, « a căsca » (anglo-sax. *gânjan*, engl. *yawn*). Limba romînă posedă verbul compus dr. *îngînare* (§ 70), al cărui sens (« a murmura, a bîlbîi, a-și bate joc de cineva ») corespunde exact cu al lui *gannire* (mr. *ñgonesku* înseamnă « a geme »). Un 192
sens apropiat de acela al lui *îngînare* din dr. ni-l oferă forma fr. a graiului din Bourberain *rjene* « a imita » = **regannare* (« Revue des patois... », III, 47). În celelalte limbi romanice *gannire* prezintă un sens puțin depărtat de cele pe care le-am găsit în glose, acela de « a înșela » (eng. *ingianner*, it. *ingannare*, v. fr. *enganer*, prov. *enganar*, sp. *engañar*, port. *eganar*; rtr. *gomngia* și it. septentrional *sgognar* nu își au locul aici; ele sînt germ. *gaman*), dar și acesta a putut foarte bine să se dezvolte din ideea de « a-și bate joc », astfel că *gannire* s-a păstrat, cu diferite alterări semantice, de la un capăt la altul al Romaniei. Pentru *ingannare* « a-și bate joc, a înșela », comp. alb. *k'eš*, care prezintă aceste două sensuri în același timp.

Laxare își lărgise sensibil sensul în latina vulgară; comp. construcții ca *laxatum de manu calicem, laxentur equi*, pe care le găsim la Grégoire de Tours și care sînt cu totul necunoscute în latina clasică (Bonnet, *op. cit.*, 296).

Se știe cît de numeroase sînt accepțiunile lui *laxare* în romînește și în celelalte limbi romanice.

Levare, lat. cl. « a ridica, a sustrage », trebuie să fi fost folosit în mod curent în latina vulgară, cu sensul mai larg de « a lua ». Această accepțiune nu e necunoscută unor autori: *lapides... quos levaverunt filii Israel de Iordane*, Antonin Placentinul, *Itiner.*, 13; *quantum tribus digitibus potueris*, Theod. Priscianus, ed. Rose, *Antidot. Bruxell.*, 39. Comp. dr. *luare*, mr. *l'au*, ir. *lọ* (sard *leare*, vegl. *levur*). O altă schimbare de sens pe care o prezintă *levare* în romanică și care este, fără îndoială, latină, este aceea de « a fermenta »; comp. în *Glosarul de la Reichenau*, 65: *azima* = *panis sine fermento id est sine levamento*. Dr., mr. *aluat*, ir. *aluọt* = **allevatum* (Bergell *alvé*, eng. *alvo, alvamaint*, friul. *leva*, ven. *levar*, it. *levitare*, fr. *levain*, sp. *leudar, aleudar* etc.).

Lex cu sensul de « religie », ca în romînă, se găsește în *C.I.L.*, III, 9508: *Theodotus...filium in lege sancta christiana collocabi*. Comp. dr. *legea creștinească*.

Machinari, lat. cl. « a-și închipui, a inventa, a complota » = lat. vulg. « a măcina », ca în *Itinerariul* lui Antonin Placentinul, 34: ... *habentes unum*

193 *asellum qui illis macinabat;* comp. *machinabantur = mol[i]ebantur; mola machinaria,* în *Corp. gl. lat.*, III, 500, 531; V, 544. *Machinari* se regăsește cu acest înțeles în română, dr. *măcinare*, mr. *matsinu*, ir. *matŝirǫ* (it. *macinare*, Erto *mažene*; alb. *mokɛrɛ = machina*).

Mamma este dat de Varro și Marțial ca un cuvînt din limbajul copiilor sinonim cu *mater*, în timp ce în latina clasică el are sensul de « mamelă ». În vorbirea populară trebuie să fi fost foarte răspîndit, cum o arată și inscripțiile, în care el înlocuiește adesea pe *mater* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », VII, 584). Comp. dr. *mamă*, mr. *mumǫ* (it. *mamma*, fr. *mamman*). Alături de *mamma* găsim foarte des în inscripții și *tata = pater*, care a lăsat numeroase urme în romanică: dr. *tată* (rtr. *tat*, it. dial. *tata*, v. fr. *taie*).

Manere trecuse de la înțelesul de « a rămîne » la acela de « a petrece noaptea într-un loc » (« Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 196): dr. *mînere* (rtr. *manair*).

Monumentum se găsește uneori la autorii clasici cu sensul special de « monument funerar ». În limba populară el a fost identificat cu *sepulcrum*: *monumentum sive sepulcrum* (*C.I.L.*, X, 3675). Dr. *mormînt*, mr. *mǫrmîntu* (rtr. *mulimaint*, v. gen. *morimento*, sard. *munimentu*); cf. § 35.

Necare, lat. cl. « a face să piară, a ucide, a sugruma » = lat. vulg. « a îneca » (Bonnet, *op. cit.*, 286; « Archiv f. lat. Lexikogr. », VII, 278): dr. *(în)necare*, mr. *neku* (rtr. *nagar*, it. *annegare*, ven. *negare*, fr. *noyer*, cat., sp., port. *anegar*).

Orbus, lat. cl. « lipsit de ceva, orfan » = lat. vulg. « lipsit de vedere, orb » (Apuleius, *Metam.*, V, 9; VIII, 12; *Corp. gl. lat.*, VII, 30; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 497): dr., ir. *orb*, mr. *orbu* (rtr. *orv*, it. *orbo*, v. fr., prov. *orb*).

Paganus, lat. cl. « locuitor de la țară » = lat. vulg., începînd din epoca creștină, « păgîn » (Rönsch, *Itala u. Vulg.*, 339): dr. *păgîn* (it. *pagano*, fr. *payen*, sp. *pagano*, port. *pagão*).

Plicare. Trebuie să notăm aici o modificare de sens interesantă pe care o suferise acest verb. În latina clasică el înseamnă exclusiv « a îndoi » și ca reflexiv
194 « a se îndoi ». În vorbirea populară, *plicare*, și mai ales *se plicare*, căpătase înțelesul de « a se îndrepta spre, a se apropia de ». Astfel este întrebuințat în *Peregr. Silviae*, 6, 19: *plicavimus nos ad mare; cum iam prope plicarent civitati.* Dr. *plecare*, mr. *pleku* (sp. *llegar*, port. *chegar*).

Quadragesima, sub influența creștinismului, a primit sensul prezent în dr. *părăsimi*, mr. *pǫreasiñi* = fr. *carême* (§ 50).

Recens trebuie să fi fost cunoscut în popor cu accepțiunea de « răcoros, rece ». Într-un tratat de medicină găsim un derivat al acestui adjectiv, *recentatum*, care trebuie tradus « băutură răcoritoare » (« Archiv f. lat. Lexikogr. », I, 327); pe de altă parte, formele românești, dr. *rece*, mr. *aratse*, ir. *rǫtŝę*, eng. *resch*, v. ven. *resente* și v. fr. *roisant* (« Zeitschr. f. rom. Phil. », III, 270; cf. it. din nord și rtr. *rezentar*; Flechia, « Arch. glott. », II, 30) ne trimit la același înțeles.

Rostrum însemna în latina clasică « cioc, bot ». În legătură cu acest cuvînt, Nonius (ed. Müller, I, 53-54) observă că nu trebuie întrebuințat cînd se vorbește despre om: *rostrum hominis dici non debere consuetudo praesumpsit.* Totuși unii autori n-au respectat acest uz și la Marc. Empiricus, de exemplu, *rostrum* este sinonim cu *os* (*De medicam.*, XII, 46). În limba română, dr. *rost* are tocmai sensul de « gură» (comp. sp. *rostro*, port. *rosto*).

Septimana, folosit în latina clasică ca adjectiv, a devenit în vorbirea populară substantiv (§ 75) și a primit, în epoca creștină, înțelesul de « săptămînă »: dr.

săptămînă (it. *settimana*, fr. *semaine*, prov. *setmana*). Comp. forma *septimana maior* = *septimana paschalis* din *Peregr. Silviae*, 30, 46: dr. *săptămîa mare*, care găsește un caz analog în alb. *javeɛ e mâde*.

Sera era de asemenea, la origine, un adjectiv cu sensul de « tîrziu ». La început, era asociat cu *dies* și cu *hora;* cu timpul, el s-a izolat de acestea și a devenit substantiv (§ 75). Astfel s-a identificat cu *vesper*, căruia i s-a substituit în latina vulgară. În *Peregr. Silviae*, Marc. Empiricus, *Anthimus* etc. apare adesea *sera* în locul clasicului *vesper* (cf. *Corp. gl. lat.*, VII, 261; « Archiv f. lat. Lexikogr. », IV, 263; VIII, 479; X, 388). Alături de forma feminină, dr. *sară*, mr. *seară* (rtr., it. *sera*), găsim într-o parte a domeniului romanic și masculinul 195
serus (fr. *soir*, prov. *ser*).

Stratus, lat. cl. « acțiunea de a întinde » = lat. vulg. « cuvertură, pat » (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérome*, 85; *Corp. gl. lat.*, II, 439). Dr. *strat* (în v. rom. « pat », în rom. mod. « fîșie de pămînt semănată »), it. *strato*, alb. *štrat*.

Versare, lat. cl. « a învîrti, a rostogoli, a agita », trebuie să fi fost folosit încă din latina vulgară cu sensul mai special de « a vărsa un lichid », pe care îl găsim în limbile romanice. Într-un pasaj din *Itin. Burdig.* (ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.*, XXXIX, 24), acest cuvînt are aproape semnificația romanică: *est aqua. . . et si qui hominum miserit se ut natat, ipsa aqua eum versat.* Comp. dr. *vărsare*, mr. *versu* (it. *versare*, fr. *verser*, prov. *versar*).

Veteranus, lat. cl. « soldat care și-a făcut stagiul » = lat. vulg. « bătrîn ». Cu acest din urmă sens îl găsim în *Corp. gl. lat.* și în alte părți: *veteranus* = *antiquus vel vetustus*, IV, 191; IV, 578; γραῖα = *vetrana*, III, 329, 512 (*Victoris Vitensis Hist. persec.*, II, 15, *Corp. scr. eccl.*, VII; cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », VIII, 249, 530). Dr. *bătrîn*, mr. *bețorn*, ir. *betor* (vegl. *vetrun*, f iul. *vedran*, tergestin *vedrano*, ven. *vetrano*, *vetraneza*).

Virtus căpătase în latina vulgară semnificația de « forță fizică »; el devenise astfel sinonim cu *vis* (Goelzer, *Le lat. de Saint Jérôme*, 230; « Archiv f. lat. Lexikogr. », III, 34; cf. *Corp. gl. lat.*, VII, 421). În romînă, derivatul *virtuosus*, dr. *vîrtos*, mr. *vorțos* înseamnă tocmai « puternic, tare » (comp. v. fr. *vertu*; alb. *vɛrtüt*). Nu este lipsit de interes să amintim aci expresia *in virtute diei* pe care o găsim într-un text din secolul al VI-lea, *Breviarius de Hierosolyma* (ed. Geyer, *Corp. scr. eccl.*, XXXIX, 153) și care corespunde exact romînescului *în puterea zilei*.

Visum, lat. cl. « apariție » = lat. vulg. « vis » (comp. *visa somniorum*, Cicero; *visa nocturna*, Ammianus). Tocmai cu acest din urmă sens este dat în *Corp. gl. lat.*, unde glosează de mai multe ori pe gr. ὄνειρος (VII, 423). El revine cu același înțeles într-un fragment din *Itin. Burdig.* (ed. Geyer, 20): *Jacob cum iret in Mesopotamia addormivit... et vidit visum.* Comp. dr. *vis*, *visare*, mr. *yis*, *yisedzu*, ir. *misǫ* (sard. *bisu*).

Privitor la *aflare*, vezi Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XX, 535. 196
— Etimologia *rîie-aranea* a fost dată de Meyer-Lübke, *ibid.*, VIII, 215. Gröber propusese **ronea* (« Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 239) și Candrea, « Revista pentru istorie, arheol.,... », (București), VII, 87, admite un **runea*. Este inutil acum să recurgem la aceste forme pentru a explica cuvîntul romînesc; am văzut că *aranea* este atestat chiar cu sensul cerut de *rîie*. În ce privește celelalte forme romanice, nu vedem cum le-am putea lega de **ronea*, **runea*, simple forme ipotetice, cărora nu le găsim nici o urmă în dicționarul latin. — Privitor la *îngălare*, v. Ov. Densusianu, « Revista critică... », (Iași), V, 108. — Pentru

îngînare și celelalte cuvinte romanice, cf. Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 3589, care apără originea germanică, deși face cîteva restricții cu privire la forma romînească, care, după părerea sa, ar putea să fie împrumutată din italiană. G. de Gregorio, «Studj glott. ital.», I, 100, propune etimologia **ganeare* (de la *ganea*); și aceasta trebuie înlăturată, deoarece nu satisface nici sensul, nici fonetica; ar fi trebuit să avem în romînă *gîiare*. — În legătură cu *rece*, Schuchardt observă în *Roman. Etymologien*, I, 20: «*rece* « kalt » ist whol *rece(ns)* + * *ricidus* (wegen des *c* = *g* vergl. einerseits rum. *linced* = *languidus*, anderseits span. *recio* = *rigidus*); *recoare* ist *rigor*, nicht eine späte Bildung aus *rece*; die Glossen setzen *riget* dem *friget* gleich ». Credem că e inutil să se recurgă la această ipoteză pentru a explica sensul romînescului *rece*. Sp. *recio* nu poate dovedi nimic în ce privește existența în latina balcanică a unui * *ricidus*; el poate fi o formație proprie Peninsulei Iberice, deoarece nu are nimic a face cu alb. *rɛ̈zk'eθem*, la care îl raportează Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 524; cf. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 373. *Linced* este, pe de altă parte, o formă recentă și dialectală; în secolul al XVI-lea mai găsim încă *linged*, în timp ce nu circula decît *rece*. Credem deci că trebuie să rămînem la *recens*, care explică destul de bine pe rom. *rece*.

93. Mai puțin numeroase sînt formele care aparțin celei de-a doua categorii de cuvinte menționate la începutul acestui capitol.

Branca, atestată în *Gromatici veteres* (309, 2, 4) cu înțeles de « labă » (*branca ursi, lupi*), se regăsește în dr. *brîncă* (rtr. *branca*, it. *branca*).

Cloppus nu este atestat decît în *Corp. gl. lat.* (unde are tocmai înțelesul romanic de « estropiat, șchiop »: λόρδος = *pandus, cloppis*, III, 330; *cloppus* = χωλός, II, 102) și în *Notele tironiene* (cf. « Archiv f. lat. Lexikogr. », XII, 82). Dr. *șchiop*, derivat din *șchiopare* =* *excloppare* (friul. *klopa*, v. fr. *clop, cloper*, prov. *clop*; alb. *šk'ep*).

197 *Galleta, galeta* înseamnă în limbile romanice « găleată, poloboc ». În *Corp. gl. lat.*, V, 564 se află: *cratera* = *vas vinaria quod et galleta*. Ducange mai dă cîteva exemple de folosire a acestui cuvînt cu înțelesul de *mensura vinaria, frumentaria*, exact ca în limba romînă. Dr. *găleată*, mr. *gọlẹatọ*, ir. *gulidẹ* (tir. *galeda*, Rovigno *galido*, bergam. *galeda*, Abruzzi *galetta*, cal. *gaḍḍetta*, sp. *galleta*).

Gavia, dat de Apuleius, *Metam.*, 5, 28 și în *Corp. gl. lat.*, VI, 85 cu sensul de « pescăruș », s-a păstrat în mai multe limbi romanice, unde desemnează diferite specii de păsări răpitoare. Dr. *gaie* și derivatul *gaiță*, care n-are nimic comun cu sl. *galica* (Erto *gaia*, it. *gabbiano*, lomb., nap. *gavina*, v. ven. *gavinelo*, sp. *gavia*, port. *gaivota*).

Ragere este atestat o singură dată în *Corp. gl. lat.*, III, 432: ὀγκᾶται πόλος (= πῶλος) = *ragit pullus;* poate că același cuvînt se ascunde în glosa alterată *abiragat* = *rugit*, V, 490 (cf. VI, 4; VII, 216). Dr. *ragere* (fr. *raire;* comp. it. *ragliare* = **ragulare*, sard. gal. *rauñña*, log. *raunżare* = **raguniare;* cf. « Arch. glott. », XIV, 402).

Sappa, păstrat într-un glosar și în alte cîteva texte din evul mediu: *rastrum* = *genus instrumenti rusticorum, sappa* (Rönsch, « Zeitschr. f. rom. Phil. », I, 470; « Romania », VI, 628), se regăsește în limbile romanice cu sensul de « sapă »: dr. *sapă, săpare*, mr. *sapọ, sapu*, ir. *sapọ* (rtr., it. *zappa*, Erto *šapa*, fr. *sape*).

Deși nu s-a păstrat în nici un text, trebuie să admitem că **stupire* a existat în vorbirea populară. Era, fără îndoială, un cuvînt onomatopeic, care fusese creat alături de *conspuo* și *sputo* « a scuipa ». În afară de aceste forme, latina vulgară

cunoștea poate și **scuipire*, care a fost propus pentru rom. *scuipire* (§ 76). **Stupire* este cerut de dr. *stupire* (Erto *št'upe*).

* *Tita, teta*, cu diferite variante, exista în latină ca un cuvînt propriu vorbirii copiilor (comp. glosa din *Corp. gl. lat.*, III, 12: ζειζιν = *dida*; cf. «Rhein. Museum», XXXVIII, 313). De altfel acesta nu era un cuvînt exclusiv latin, deoarece îl întîlnim într-un mare număr de limbi. Comp. alb. θiθε, *sisε, tsitsε*; neogr. dial. τσιτσι, τσίτσα; sîrb., bulg. *cica*, germ. *zitze*. În limbile roma- 198
nice găsim o întreagă familie de cuvinte înrudite cu acestea și însemnînd «mamelă», iar ca verb «a suge»: dr. *țîță*, mr. *tsuțsǫ*, ir. *tsitsę*, care presupun un **tītia* (rtr. *tezzar, cicciar*, vegl. *tate*, it. *tetta, tettar, cizza*, Erto *tet*, Giudicaria *toeta*, sard *dida*, Abruzzi *sisa*, fr. *téter*, prov. *teta*, sp., port. *teta, tetar*; alb. *tsitsε*); poate că trebuie să li se atribuie aceeași origine cuvintelor it. *ciccia*, ven. *cizza*, friul. *cicin*, sp. *cecina* «bucată de carne».

**Toccare* este cerut de mai multe forme romanice, avînd sensul de «a lovi, a face zgomot»: dr. *tocare*, mr. *toku* (fr. *toquer*, prov. *tocar)*. Un astfel de cuvînt a putut exista în latina vulgară ca derivat al formei onomatopeice *toc!* (comp. friul. *poca* «a ciocni» de la *poc!*).

Tufa (Vegetius, 3, 5, «tufiș») s-a păstrat în romanică cu diferite înțelesuri. În limba romînă el are sensul de «tufiș», dr. *tufă*, mr. *tufǫ* (fr. *touffe*, sp., port. *tufos;* alb. *tufε*).

Zinzalus, zinzarius etc. este de asemenea un cuvînt onomatopeic, care era întrebuințat de popor, pentru «țînțar». El se află atestat în mai multe glose din *Corp. gl. lat.: sciniphes = genus culicum est fixis aculeis permolestum, quas vulgus consuevit vocare zinzalas*, V, 526; *zimzario* = κάνθαρος, III, 17; *culix, culices, culiculare = zinzala, zenzalus, zinzane, tentiale, tzintzalario*, IV, 224; V, 187, 448, 449, 566 (cf. «Roman. Forschung.», X, 204). Dr. *țînțar* (it. *zenzara, zanzara*, v. fr. *cincelle*; alb. *tsindzir* pare să fie de asemenea înrudit cu *zinzalus*).

Cîteva cuvinte de origine greacă trebuie să fie de asemenea menționate aici. Cum am observat la § 10, elementele grecești erau fără îndoială mai numeroase în latina din Peninsula Balcanică, decît în aceea din celelalte țări romanice. Și aceasta, din cauza vecinătății cu Grecia. Se știe că în Moesia erau mai multe colonii grecești; și chiar în Dacia, după cum se poate vedea din monumentele epigrafice, elementul grec pare să fi fost destul de numeros. Inscripția 7728 din *C.I.L.*, III, de exemplu, menționează un *Artemidorus domo Macedonia.* În *tabulae ceratae*, întîlnim de asemenea mai mulți greci (II, VII, XXV, p. 979, 941, 959). Mai găsim aci inscripții grecești, 1422, 7740 a, 7762, 7766, 7766 a, 99
7781 a, etc. (comp. *tab. cer.* IV, 933) sau folosirea literelor grecești pentru transcrierea textului latin, ca în *tab. cer.* XXV, 959: Αλεξανδρει Αντιπατρι σεκοδο αυκτορ σεγναι. Cf. § 16.

Faptul că influența limbii grecești asupra latinei a fost mai accentuată în țările dunărene decît în alte părți, cu excepția Siciliei, rezultă și din studiul limbii romîne. În afară de formele grecești care se regăsesc și în celelalte limbi romanice, romîna mai conține altele care îi sînt proprii și care trebuie să fie foarte vechi. Ele nu pot fi puse în aceeași categorie cu împrumuturile mai recente făcute din bizantină, pe care le vom studia în altă parte; ele poartă o pecete cu totul străină și n-ar putea să dateze decît din epoca latină.

Angelus, baptizare, blasphemare, pascha (ἄγγελος, βαπτίζω, βλασφημέω, πάσχα, la origine un cuvînt ebraic) pătrunseseră în latină prin intermediul creştinismului. Ele se găsesc în număr mare la autorii ecleziastici. Dr. *înger* (rtr. *aungel*, it. *angelo*, fr. *ange*, cat., sp. *angel*, port. *anjo*); dr. *botezare*, mr. *ṗotedzu*, ir. *botezǫ* (rtr. *battager*, friul. *batija*, cat. *batiar*), dr. *blestemare*, mr. *blastemu* (rtr. *blastemar*, it. *biasmare*, fr. *blâmer*, sp., port. *lastimar*); dr. *paşti*, mr. *pašte*, ir. *pǫ̂ste* (it. *pasqua*, fr. *pâque* etc.).

Argea «boltă subterană, subterană în care ţes femeile» corespunde gr. ἄργελλα pe care Suidas îl traduce prin οἴκημα μακεδονικόν şi care poate fi, la origine, un cuvînt trac (cf. mai sus, p. 37).

**Broscus* trebuie să fi existat în latină, după cum arată dr. *broască*, mr. *broaskǫ* şi alb. *breškɛ* (comp. *bruscus* la Ducange). El reprezenta o formă alterată a lui βάτραχος. Într-adevăr, alături de acesta din urmă găsim în greacă βρόθακος (*botracion, butracion* în *Corp. gl. lat.*, VI, 132; *botrax*, Isidor, *Orig.*, XII, 4, 35; cf. Roscher, «Studien zur gr. u. lat. Gramm.» (G. Curtius), IV, 199; G. Meyer, «Indogerm. Forschungen», VI, 107). Pătrunzînd în latină, acesta a putut foarte bine să devină **brosacus*, **brosecus* şi apoi **broscus*, θ fiind redat prin *s* (comp. cal. *vrosaku*). Trebuie să amintim totuşi că βρόθακος s-a
200 păstrat şi sub forma **brotacus* în dr. *brotac* (cu accentul pe ultima silabă), *broatec* (*buratec* = *broatec* + *bură*), sic. *vrotaku* şi alb. *bretɛk*.

Butis, buttis (βοῦττις) este reprezentat în romînește prin numeroase forme cu sensul «butoi, sticlă»; comp. *Corp. gl. lat.*, IV, 218, II; *buttes vel vasa vinaria* (despre diminutivul *buticula*, v. «Archiv f. lat. Lexikogr.», II, 268). Dr., mr. *bute* (rtr. *bot*, it. *botte*, v. fr. *bote*, prov., sp., port. *bota*; alb. *but*, *bute*).

**Cascare* (χάσκω) trebuie pus la baza dr. *căscare*, mr. *kasku* (sard *kaskare*).

Caucus (καῦκα, καῦκος) se găseşte la Marc. Empiricus, *De medicam.*, XXV, 45 şi în *Corp. gl. lat.*, V, 182: *condi* = *poculum vel scivum unde bibitur id est caucum*. Dr. *cauc* (alb. *kokɛ* = **cauca*; de aceeaşi familie de cuvinte ţin, fără îndoială, it. *cocca*, sp. *coca*, care sînt legate de Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 1972, de **cocca, concha*).

Doga (δοχή), dat de Vopiscus, *Aurel.*, 48, 2 cu sensul de «butoi» (*Corp. gl. lat.*, II, 54: *doga* = βοῦττις), trebuie să fi însemnat şi «doagă»: dr. *doagă* (rtr. *duba*, it. *doga*, fr. *douve*, prov., cat. *doga*).

Dromus (δρόμος) se întîlneşte ca sinonim al lui *stadium*, într-o inscripţie, Gruter, *Inscr.*, 339, 2. În romînă, el a trecut cu sensul mai general de «drum»: dr., mgl. *drum* (sic. *dromu*).

**Magire* (μαγεύω), în compunere cu *ad*, trebuie dat ca etimologie a dr. *amăgire* «a seduce, a înşela» (comp. sic. *ammagari*, cu acelaşi sens ca în romînă).

Manganeare, derivat de la *manganum* (μάγγανον) este cerut de dr. *mîngîiare* «a consola», în v. rom. şi «a seduce» (comp. *manganelle* «şiretenie» în Abruzzi). Acest sens se explică uşor din grecescul μάγγανον, care înseamnă, între altele, şi «farmec» (comp. *manganus* = *seductor*, Ducange; Rönsch, «Roman. Forschung.» I, 263).

Margella, derivat din μαργαρίτης (comp. biz. μαργέλλιον) glosează în *Corp. gl. lat.*, II, 353 grecescul κοράλλιον. Aceasta este forma care se găseşte la baza dr. *mărgea*, mr. *mǫrdzeaǫ*.

Martur (μάρτυρ) apare în romînă cu înțelesul de « martor » (*Corp. gl. lat.*, V, 372; *martyr = testes*): dr., mr. *martur* (v. it. *martore*). Vezi în legătură cu fonetica acestui cuvînt § 36. 201

Mattia (ματτύα), dat de Petronius cu înțelesul de « mîncare aleasă » (Heraeus, *Die Sprache des Petronius*, 16), avea în latina vulgară sensul mai special de « intestin» (*Corp. gl. lat.*, V, 83: *matia = intestinae*), de unde forma sinonimă romînească, dr. *maț*, mr. *matsọ*, ir. *mọtse* (sard. *mazza*). Pentru a explica romînescul *maț*, ar fi inutil să admitem un masculin sau un neutru **mattius*, **mattium*. Forma primitivă a fost colectivul *mațe*, care corespunde exact lui *mattia;* mai tîrziu s-a refăcut un singular *maț*.

**Micus* trebuie să fi existat în Peninsula Balcanică ca termen corespunzător lui μικρός. Greaca cunoștea chiar o formă dialectală μικός (ζοδιακὸν μικόν, în *Corp. inscr. graec.*, I, 3498; cf. Hatzidakis, *Einleit. in die neugr. Grammatik*, Leipzig, 1892, 157; «Hermes », XXV, 601), care îl explică foarte bine pe dr. *mic*, mr. *ńik*, ir. *mik*. Acest cuvînt romînesc nu poate fi nicidecum legat de *mica*, cum se obișnuiește. Într-adevăr, nu am putea înțelege cum substantivul *mica* ar fi devenit adjectiv.

Orma, glosat în *Corp. gl. lat.*, V, 471, 508 prin *vestigium*, se regăsește în romînă, dr. *urmă*, mgl. *urmọ*, și în it. *orma* «urmă». Acest cuvînt trebuie să fie, fără îndoială, grecescul ὀσμή « miros », deși prezența lui *r* în loc de *s* creează unele dificultăți (pentru dezvoltarea sensului comp. tir. *bampa*, *bampé*, J. Alton, *Die ladin. Idiome*, 146). Se poate admite totuși că ὀσμή a pătruns în latină cu σ schimbat în ρ, în urma unei pronunțări dialectale. Această alterare fonetică nu este necunoscută unor dialecte grecești (G. Meyer, *Griech. Gramm.*, 306). În afară de aceasta, *orma* găsește un corespondent în it. *ciurma = κέλευσμα*, unde întîlnim *rm = σμ*. După cum alături de it. *ciurma* avem sp. *chusma*, unde regăsim grupul *sm*, tot așa întîlnim, în afară de *urma*, și **osma*, care reproduce mai bine forma grecească: lomb. *usma*, ven. *usmar*, berg. *osma*, *osmament*, Muggia *uźma*, Abruzzi *uoseme*, *usemá = fiutare*, *scoprire al fiuto*, sp. *husma*, *husmar* « miros ». În dialectele istriene din Rovigno, Pirano etc. întîlnim în același timp *urma* și *uźma*, care au cînd sensul de « urmă », cînd pe acela de « miros » (Ive, 202
Die istrian. Mundarten, 18), ceea ce vine în sprijinul etimologiei ὀσμή. Aceleiași familii de cuvinte pare să-i aparțină și alb. *g'urmε*, care înseamnă tot « urmă », deși prezența lui *g'* prezintă unele dificultăți.

Orgia (*Corp. gl. lat.*, VII, 31) = ὀργή: dr. *urgie* « furie ».

Pharmacum*, **pharmacare* (φάρμακον) este cerut de dr. *farmec*, *fermecare* (farmăc*, **fărmăcare*).

Ronchizo* (ῥογχίζω*): dr. *rînchezare* « a necheza » (comp. it. *roncheggiare*, ven. *ronchizar*, friul. *ronchiza*).

Sagma « catarg » (Vegetius, 59, I; *Edictul lui Diocletian*, II, 4) = σάγμα, de unde derivatul *sagmarius*, Isidor, *Orig.*, XX, 16, 5: dr. *sămar* (§ 54).

**Spanus* (σπανός) : dr. *spîn* (sic. *spanu*; alb. *spεrk*).

Zema (ζέμα); *Corp. gl. lat.*, IV, 197; V, 583: *zema = sucus; zima = fermentum* (Theod. Priscianus, ed. Rose, *Antidot. Bruxell.*, 3). Dr. *zamă*.

Elementele celtice au pătruns în număr foarte mic în limba romînă, prin intermediul latinei. Întîlnim aci, de exemplu, *braca* (*imbracare*), *carrus* și, în afară de acestea, *camisia*, care e poate împrumutat tot din celtică și al cărui exemplu cel mai vechi se găsește la Sf. Ieronim, *Epist.*, 64, II (cf. § 23), dar forme ca *alauda*,

benna, paraveredus, vertragus etc., care au lăsat urme atît de numeroase în limbile romanice occidentale, lipsesc cu totul din limba romînă. Trebuie totuși să citățm aci rom. *duși*, care e cu siguranță celtic și căruia îi corespund în romanică rtr. *dischöl* și fr. dial. *düziẽ*. *Duși* se sprijină pe *dusius*, care este atestat de cîțiva autori și a cărui origine celtică este confirmată de un pasaj din Sf. Augustin, *De civit. Dei*, 15, 23: *quosdam daemones quos dusios Galli nuncupant* (cf. *Corp. gl.*, V, 597; A. Holder, *Altcelt. Sprachschatz*, I, 1387). Rom. *duși* a păstrat înțelesul de « demon, spirit răufăcător »; la fel cuvîntul rtr.

Despre *galleta* în romanică, vezi E. Lorck, *Altbergamaskische Sprachdenkmäler*, 189, 193. Pentru rom. *găleată*, cf. A. Candrea, « Rev. pentru istorie, arheol., ... » (București), VII, 79. — G. Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, numerele
203 8210, 8946 consideră greșit *țiță* etc. ca fiind de origine germanică (germ. *titta*, german *zitze)*. Un cuvînt ca acesta nu poate fi revendicat de nici o limbă, deoarece el aparține, cum am mai spus, vorbirii copiilor. Cf. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 90; *Neugriech. Stud.*, II, 89. — *Tocare* este derivat de Nigra, « Arch. glott. », XIV, 377, din **tudicare*, etimologie pe care o propusese odinioară Boucherie (« Revue des langues romanes », V, 350); Schuchardt apără totuși, cu dreptate, credem noi, originea onomatopeică a acestui cuvînt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXII, 397; XXIII, 331. Cf. G. Paris, « Romania », XXVII, 626. — Privitor la **broscus*, vezi G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 47, care vede însă altfel formarea acestui cuvînt. Cf. A. Candrea, *op. cit.*, 73. Nu e ușor de hotărît dacă rtr. *rusc* și it. *rospo* trebuie legate de *broscus*, cum vrea Schuchardt (« Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XX, 254). În orice caz nu e necesar să recurgem la germ. *frosk*, pentru a explica aceste forme, cum face Nigra, « Arch. glott. », XV, 111; am putea să le raportăm tot așa de bine la **broscus*. — *Cascare*, vezi Candrea, *op. cit.*, 73. — *Amăgire* este studiat de Hasdeu, *Etym. Magnum*, I, 1009. — *Maț* v. G. Meyer, « Indogerm. Forschungen », VI, 116; Candrea, *op. cit.*, 83. — Privitor la *duși*, v. Ar. Densusianu, « Revista critică... » (Iași), II, 345. Pentru formele rtr. și fr. corespunzătoare, cf. Horning, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XVIII, 218; XX, 86.

94. Terminăm aci acest capitol al limbii romîne, a cărui întindere este îndeajuns justificată de mulțimea și complexitatea faptelor pe care trebuia să le studiem.

Cu ajutorul scriitorilor, al monumentelor epigrafice și paleografice și al limbilor romanice, am reușit să reconstituim, cu trăsăturile sale cele mai caracteristice, latina vulgară, așa cum trebuie să fi fost în secolul al II-lea sau al III-lea e.n. în țările balcanice.

Cunoaștem acum punctul de plecare al limbii romîne; ne rămîne să urmărim mai departe evoluția acestei latine care a fost vorbită de la Adriatica pînă la Marea Neagră și din Dacia pînă în Macedonia.

CAPITOLUL IV 204

DEZVOLTAREA ROMANICEI BALCANICE PÎNĂ LA PĂTRUNDEREA SLAVILOR

95. Situația țărilor balcanice în primele secole ale erei noastre este adesea înfățișată greșit. Sub influența stării de lucruri de astăzi, ne facem o idee eronată despre raporturile care existau atunci între aceste țări. Se crede mai ales că provinciile dunărene erau, în secolul al II-lea sau al III-lea, tot așa de izolate una de alta ca astăzi și că ele nu aveau o continuitate de relații cu țările de dincolo de Alpi și de Adriatica. Nimic nu e însă mai opus realității ca această concepție, din care decurg o mulțime de idei greșite despre trecutul popoarelor balcanice și în special al romînilor.

După cum se știe, Peninsula Balcanică este astăzi fărîmițată în mai multe țări. Din cauza diversității de naționalități care se găsesc aci, este natural ca micile state care o compun să rămînă izolate, fiecare din ele formînd un tot, mai mult sau mai puțin unitar. Romînia este despărțită de țările din sud prin linia Dunării, care formează o frontieră importantă și împarte Peninsula Balcanică în două regiuni bine distincte. Pe de altă parte, provinciile dunărene, luate în ansamblul lor, sînt izolate de restul Europei prin bariere mai numeroase și mai pronunțate decît se crede de obicei; ele aparțin totuși Orientului și sînt destul de depărtate de lumea occidentală.

Alta era situația în epoca romană. De la gurile Dunării pînă la Oceanul Atlan- 205
tic se întindea un singur stat, puternic prin cultura și disciplina sa militară. Între Occident și Orient era Italia și Roma, cu împăratul, singur stăpîn și suveran. Totul era strîns în jurul unui centru și peste tot se simțea colosala forță a unui singur popor. Nu se cunoșteau încă aceste numeroase divizări care au transformat harta Europei moderne într-un mozaic atît de variat și, cu toate că în diferitele provincii se întîlneau elemente eterogene, triburile barbare supuse de romani, acestea nu erau grupări independente, națiuni aparte; ele se pierdeau în valul populației romane. Deși locuită de numeroase populații primitive, Peninsula Balcanică era în mare parte romană. Ea alcătuia o porțiune însemnată a imperiului și întreaga ei organizație militară și civilă o lega de restul lumii romane. Ea era mai ales legată de Italia și alcătuia, putem spune, o prelungire a acesteia. În același timp, fiecare dintre provinciile dunărene era în raporturi continue cu celelalte și, toate la un loc, constituiau un grup compact. Ceea ce merită în special să fie semnalat este faptul că Dunărea nu era în timpul romanilor o frontieră atît de precis determinată ca astăzi. E suficient să mergem cu gîndul pînă la epoca preromană și să ne amintim ușurința cu care tracii treceau de la sudul la nordul Dunării și viceversa, ca să înțelegem cît de frecvente trebuie să fi fost relațiile dintre locuitorii de pe malurile acestui fluviu în timpul stăpînirii romane.

Aceste fapte nu trebuie pierdute din vedere atunci cînd studiem istoria veche a limbii romîne. Cum am observat în mai multe rînduri, dezvoltarea limbii romîne

nu poate fi înțeleasă dacă, pe de o parte, izolăm Peninsula Balcanică de Italia și dacă, pe de altă parte, nu admitem un conctact de mai multe secole între elementul roman de la sudul Dunării și cel de la nord. Vom vedea cum avea loc acest contact și care sînt împrejurările care îl favorizau.

206 **96.** Pentru a ușura comunicațiile dintre țările dunărene și Italia, romanii construiseră mai multe drumuri, dintre care unele s-au păstrat pînă în zilele noastre. Era în interesul politicii romane ca țările recent cucerite să nu fie lăsate prea izolate de centru. Avînd de-a face cu populații barbare, dornice să-și păstreze independența și mereu gata să se răscoale, romanii trebuiau să se gîndească în primul rînd la mijloacele care le puteau asigura concentrarea și transportul rapid al trupelor. Din aceste motive și pentru a face, în același timp, mai ușoare legăturile comerciale, țările Peninsulei Balcanice au fost legate între ele, încă din primul secol al erei noastre, printr-o întreagă rețea de drumuri.

Drumul cel mai vechi care punea în legătură Italia cu Iliria era cel de la Aquileia—Nauportus; el exista încă de la sfîrșitul Republicii, iar sub domnia lui Augustus a fost prelungit pînă la Emona. La începutul secolului I, alte linii de comunicație au fost stabilite între diferitele puncte ale provinciilor orientale. În timpul lui Tiberiu, centrul Dalmației a fost pus în legătură cu litoralul; în aceeași epocă, legionarii romani au construit, în Moesia superioară, un drum care urma cursul Dunării și pe care Traian l-a prelungit pînă la Marea Neagră. Sub domnia acestui împărat au fost construite multe alte drumuri, care trebuiau să lege între ele orașele cele mai importante, din punct de vedere militar și comercial, ale Daciei și Pannoniei. Opera începută de acești împărați a fost continuată cu aceeași rîvnă de urmașii lor, așa încît în secolul al II-lea e.n. provinciile dunărene erau strîns legate între ele și cu celelalte părți ale imperiului printr-un mare număr de căi de comunicație.

Pentru a înțelege mai bine faptele pe care le vom studia mai departe, considerăm necesar să amintim drumurile principale care străbăteau Peninsula Balcanică și o legau de Italia.

Dacă lăsăm de o parte *Via Claudia Augusta*, care mergea de la Pad pînă la Dunăre, trebuie să menționăm următoarele linii, care ne interesează direct.

207 Era mai întîi un drum care pornea de la Aquileia, centrul principal de comunicație către Orient, în Italia septentrională, și ducea în Dalmația; la Tergeste el se despărțea în două ramuri, dintre care una ducea la Pola, cealaltă la Lissus (la frontierele Macedoniei), prin Iader, Scardona, Salonae, Narona, Scodra. La Aquileia începeau încă alte două căi: una care ajungea la Bosfor prin Emona, Siscia, Sirmium, Singidunum, Viminacium, Naissus, Serdica, Philippopolis, Hadrianopolis; cealaltă se îndrepta spre nord-est în Pannonia, prin Emona, Celeia, Poetovio, Savaria, Carnuntum.

În afară de aceste drumuri principale erau și altele, dintre care unele legate de acestea străbăteau diferitele țări balcanice, stabilind comunicații între orașele lor principale. Astfel erau căile: Senia—Siscia; Salonae—Servitium (Dalmația, Pannonia), Scodra—Naissus—Ratiaria (Dalmația, Moesia); Celeia—Siscia; Siscia—Mursa; Poetovio—Mursa—Sirmium; Poetovio—Mogentianae—Aquincum; Vindobona—Carnuntum—Brigetio—Aquincum—Mursa—Sirmium etc. (Pannonia); Lussonium—Germisara (Pannonia, Dacia); Sirmium—Singidunum—Viminacium—Ratiaria—Oescus—Durostorum—Troesmis, de-a lungul Dunării

(Pannonia, Moesia); Porolissum—Potaissa—Apulum—Germisara—Sarmizegetusa—Tibiscum—Viminacium—Naissus (Dacia, Moesia); Apulum—Pons vetus—Rusidava—Oescus—Philippopolis (Dacia, Tracia); Oescus—Nicopolis (Moesia, Tracia); Dyrrhachium—Byzantium—prin Macedonia (Adriatica, Marea Neagră).

Dar în afară de aceste drumuri, romanii aveau la dispoziție, ca mijloace de transport, rîuri și fluvii ca Inn, Sava și mai ales Dunărea. Datorită tuturor acestor căi de comunicație, provinciile balcanice puteau fi în continuu contact una cu alta și, în același timp, cu țările occidentale.

Cf. Jung, *Römer und Romanen...*, 121 și urm.; iar pentru mai multe detalii, Tomaschek, *Die vorslavische Topographie der Bosna, Herzegovina* etc., în « Mittheilungen der geographischen Gesellschaft », Viena, 1880, XXIII, 497-528, 545-567; A. von Premerstein u. S. Rutar, *Römische Strassen u. Befestigungen in Krain*, Viena, 1899. 208

97. Date fiind aceste condiții, contactul dintre țările latine orientale și celelalte părți ale imperiului era relativ destul de ușor. Dacia, Moesia și Tracia puteau comunica cu Italia prin Iliria și, în special, prin Dalmația. Această din urmă provincie era, ca să spunem așa, veriga care lega elementul roman din est de cel din vest.

După cum se va vedea din paragrafele următoare, tot ce am afirmat pînă aici se confirmă prin inscripții.

98. Din mai multe monumente epigrafice rezultă că Dacia și Dalmația erau legate prin raporturi strînse, iar între ele au avut loc schimburi frecvente. Faptele pe care ni le furnizează în această privință inscripțiile nu sînt, e drept, foarte numeroase, dar indicațiile pe care ni le dau sînt suficiente pentru a ne face o idee despre ceea ce trebuie să fi fost aceste raporturi.

Constatăm mai întîi că locuitori ai Daciei treceau adesea în Dalmația. Inscripția 2086 (Salones, secolul al III-lea) din tomul al III-lea din *C.I.L.* menționează un comerciant din Potaissa care venise să se stabilească la Salones: *D.M.V(aleriae?) Ursine T.f(iliae?) con(iugi) inc(omparabili) d(e)f(unctae)... Aur(elius) Aquila dec(urio) Patavisesis ne[g(otiator)] ex pro(vincia) Dacia b(ene)m(erenti) p(osuit) et sibi, cum qua vixit an(nos) VII sine ulla querella.* Un epitaf găsit la Tragurium și datînd tot din secolul al III-lea ne-a păstrat numele unui decurion din Drobeta, mort în Dalmația (2679): *Aurelio Longiniano dec(urioni) col(oniae) Drobetens(ium) Aelia Balbina coniux obsequentissima.* Inscripția 2866 (Nedinum) ne dă numele unui locuitor din Porolissum, emigrat în Dalmația: *Cocceio Umbria[n]o decurioni, auguri et pontifici civitatis Paralisensium provinciae Daciae Cocceius Severus filius patri pientissimo.* În afară de aceștia, întîlnim înalți funcționari și militari, care, după ce stătuseră în Dacia, au primit diferite funcții în Dalmația. Inscripția 7770 vorbește de un *tribunus laticlavius militum leg. XIII gem.* (Dacia), L. Iunius Rufinus Proculianus, care a fost numit sub Commodus (a. 184) *legatus Augusti pro praetore* în Dalmația (inscr. 3202). Un centurion, L. Artorius Justus, avansat în Dacia la rangul de *primus pilus leg. V Macedonicae*, după ce a ocupat alte funcții în diferite provincii, a devenit *procurator centenarius provinciae Liburniae iure gladi* (inscr. 1919; cf. 8716). Inscripția 8438 (Narona) ne dă de asemenea cîteva informații despre relațiile militare dintre aceste țări. Ea vorbește de un soldat din a XIII-a *leg.* 209

gem. (Dacia) care a fost avansat centurion al cohortei I Campana (Dalmația):. . . *Front]o Arimin(o), mil. leg. XIII donat(us) torq(uibus) armil(lis) phal(eris) et (centurio) coh(ortis) I Camp(anae)* [după lectura lui Patsch], *an(norum) LX, t(estamento) f(ieri) i(ussit). Posidonius et Prunicus (= Phrynicus) lib(erti) posuer(unt) et ali (nemini) H.s.e.*

Mai numeroși par să fi fost dalmații stabiliți în Dacia. Dar mai ales cucerirea acestei provincii de către Traian trebuie să fi atras în regiunea Carpaților coloniștii din Adriatica. Am amintit în altă parte (cf. § 7) că mulți iliri au venit în Dacia, unde au fost folosiți la lucrările din mine. Dar în afară de aceștia, au fost și mulți romani sau iliri romanizați care și-au părăsit țara pentru a se stabili la Sarmizegetusa, Apulum etc. Vom cita cîteva inscripții care confirmă o asemenea imigrație dalmată în Dacia. Trei dalmați din Aequum sînt menționați în inscripțiile 1108, 1323, 1596 (secolul al II-lea și al III-lea) din același volum al *C.I.L* (cf. 1223, 1262). Prima a fost găsită la Apulum și conține textul: *Deo Soli Hierobolo Aur(elius) Bassinus, dec(urio) col(oniae) Aequens(is), sacerd(os) numinum v.s.l.m.* A doua este din Ampelum: *D.M.P. Celsenio Constanti dec(urioni) col(oniae) Delmatiae Cl(audia) Aequo, item dec(urioni) col(oniae) Daci(cae) v(ixit) a(nnos) XXX. M. O[p]ellius Adiutor II vir col(oniae) Daci(cae) h.t.v.p.* A treia cuprinde textul: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo)* [*f*]*ul*[*gu*]*r(atori?) pro salute sua et suorum* [*M.*] *A*[*u*]*r(elius) Decoratus, dec(urio) coloniae Aeq(ui) fla*[*m(en)*] *aedil(is) et M. Aur(elius)... de*[*c(urio)*] *co(loniae) A*[*e*]-
210 *q(ui) quaes(tor) v. s. l. m...* Un *princeps adsignatus* din Splonum figurează pe un epitaf din Ampelum (1322): *D.M.T. Aur(elius) Afer Delmata princ(eps) adsignato ex m(unicipio?) Splono. Vix(it) ann(os) XXX. Aur(elius) Sattara lib(ertus) patr(ono) optimo p(osuit).* O inscripție interesantă este aceea de la nr. 1312, tot de la Ampelum și din epoca lui Traian, unde este menționat un *procurator aurariarum* care ocupă cel dintîi în Dacia această funcție. Judecînd după numele soției sale Salonia, și ea o libertă, el trebuie să fi fost din Dalmația, de la Salonae: *D.M. Ulpio Aug. lib. Hermiae proc. aurariarum cuius reliquiae ex indulgentia Aug. n. Romam latae sunt, Salonia Palestrice coniunx et Diogenes lib. benemerenti fecer. Vixit ann. LV.* Din această inscripție pare să reiasă că funcționarii însărcinați cu administrarea minelor în Dacia erau, cel puțin în primele timpuri ale organizării acestei provincii, originari din Dalmația. În chip firesc, pentru exploatarea minelor din Dacia trebuia să se recurgă la persoane experimentate și acestea puteau fi găsite numai în Dalmația, unde asemenea lucrări erau organizate pe o scară largă.

În afară de aceste împrejurări, erau și altele care favorizau relațiile dintre cele două provincii.

Dacia și Dalmația aparțineau, din punctul de vedere al administrației vămilor, aceleiași circumscripții, aceea a Iliriei (*publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae*); pînă în epoca lui Commodus, vămile au fost concesionate unor societăți particulare, ai căror funcționari călătoreau mult în Peninsula Balcanică și erau adesea transferați dintr-un oraș într-altul. Inscripțiile ne-au păstrat numele mai multora dintre acești funcționari, pe care îi întîlnim cînd în Dacia, cînd în Dalmația (cf. 753, 1568, 6575, 13283 etc.).

Și corpuri de armată dalmate au staționat în Dacia, dar, după cît se pare, cu totul excepțional, deoarece inscripțiile nu menționează decît o singură trupă dalmată venită în Dacia, *ala I Tungrorum Frontoniana.* Uneori întîlnim și dalmați

izolați, înrolați în legiunile dace. Un *eques legionis XIII geminae*, originar din Dalmația, figurează în inscripția 1200 (Apulum). *Primus pilus* din inscripția 211
1163 din *C.I.L.*, V (supl.) trebuie să fie, probabil, de la Risinium, unde găsim mai multe persoane cu numele de Statius și din *tribus Sergia*: *T. Statius P. f. Serg. Marrax prim(us) pil(us) leg(ionis) XIII geminae, donatus torquib(us) armillis phaleris hasta pura bis coron[is] aureis quin(que)*. Un soldat din aceeași familie e menționat în *C.I.L.*, III, 6359: *C. Statius C. f. Serg(ia) Celsus evoc(atus) Aug(usti) donis donatus bis corona aurea torquibus phaleris armillis ob triumphos belli Dacici ab imp(eratore) Caesare Nerva Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dac(ico) Parthico optimo, centurio, leg(ionis) VII geminae in Hispania t(estamento) p(oni) i(ussit) et epulo dedicabit.* El s-a distins, după cum se vede, în războiul contra dacilor.

În sfîrșit, nu trebuie să uităm o altă împrejurare. Dacia a avut, în timpul prosperității sale, numeroase relații cu Africa. Or, traficul cu Africa trebuia să se efectueze prin Dalmația, de unde se făcea îmbarcarea pentru acest continent. Inscripția 1773 din *C.I.L.*, III (Narona) este instructivă în această privință; în ea citim: *Dianae Nemores(i) sacrum Ti. Claudius Claud[i]anus praef(ectus) co[h(ortis)] I Bracaraugust(anorum) e[x] voto suscep(to) de suo.* Acest Claudius Claudianus, care apare ca *praef. coh. Bracaraug.* (staționată la trecătoarea Oituz), a ocupat în Dacia alte funcțiuni; mai tîrziu e menționat ca *legatus leg. XIII gem. et V Macedonicae* (III, 905, 953). El era din Rusicada (Numidia; *C.I.L.*, VIII, 5349, 7978); prezența sa la Narona, unde a pus să se graveze această inscripție, nu se poate explica decît admițînd că el se oprise în acest oraș în timpul călătoriei spre Africa, unde îl chemau legăturile sale de familie. Vedem deci că, din acest punct de vedere, și Dalmația avea o oarecare importanță pentru relațiile Daciei cu Occidentul.

Cf. C. Patsch, *Archäol.-epigr. Untersuchungen z. Gesch. der röm. Provinz Dalmatien*, III, 110 (extr. din « Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. der Herzegovina », VI, Viena, 1899), unde sînt studiate pentru prima oară raporturile Daciei cu Dalmația după monumentele epigrafice; cf. Mommsen, *C.I.L.*, III, 214. În legătură cu relațiile Daciei cu Africa, cf. Jung, « Wiener Studien », XIII, 231; *Fasten der Provinz Dacien*, 19, 57, 99.

99. Dintre celelalte țări balcanice, Pannonia trebuie să fi avut în special 212
numeroase relații cu Dalmația, dată fiind poziția se geografică. Dintre toate inscripțiile din *C.I.L.*, III, care vin să confirme acest fapt (comp. de exemplu 1987, 3261, 6441, 9576, 9740, 9796) nu credem că e interesantă de citat decît aceea care poartă nr. 9551: *Hic quiescit in pace sanct(a) ab(a)tissa Johanna Sermenses.* Ea a fost găsită la Salonae și este importantă pentru că datează din secolul al VII-lea; persoana căreia îi este consacrată era, după cum vedem, din Sirmium (Pannonia inferioară).

Privitor la relațiile Dalmației cu Moesia și Tracia, nu avem, din nenorocire, decît puține informații; inscripțiile nu ne spun aproape nimic în legătură cu aceasta (comp. *C.I.L.*, III, 6331 și poate 8339, 8341, 8344). Pentru contactul dintre aceste țări este totuși interesant să amintim că, începînd din secolul al IV-lea, drumurile Salonae- și Dyrrachium-Byzantium au căpătat importanță din punctul de vedere al raporturilor Dalmației cu Orientul, majoritatea celorlalte fiind expuse atacurilor barbare (v. ce spune Procopius privitor la campaniile

lui Belisarie și Narses, *Bell. gotth.*, III, 10, 11, 13, 17, 40; IV, 21). Aceasta trebuie să fi favorizat într-o mare măsură schimburile dintre aceste țări.

În studiul relațiilor Dalmației cu Moesia nu trebuie să pierdem din vedere că prima din aceste provincii, după cum a arătat Domaszewski, se întindea mai spre răsărit decît se admitea pînă acum. « Arch.-epigr. Mittheil. », XIII, 129 și urm.

100. Nu este nevoie să insistăm prea mult asupra relațiilor Daciei cu Pannonia, Moesia și Tracia. Ele ne sînt bine cunoscute, datorită informațiilor mai numeroase pe care ni le dau, în această privință, istoria și arheologia. Poziția geografică a acestor țări, organizarea administrativă, viața militară, comerțul etc., toate aceste împrejurări duceau la schimburi frecvente între ele. Pentru a constata acest fapt, este suficient să examinăm inscripțiile. Întîlnim aici funcționari care își îndeplineau mandatul, cînd în Dacia, cînd în Moesia, în Tracia
213 etc.; mulți dintre ei își terminau cariera după ce trăiseră în toate aceste provincii. În armată, lucrurile se petreceau în același fel. Aceleași trupe, aceiași ofițeri apar în același timp la sudul și la nordul Dunării.

Dar dintre toate aceste regiuni, cu siguranță că Moesia și Dacia erau cele mai strîns legate, din cauza vecinătății lor și a importanței pe care o avea Dunărea din punct de vedere comercial. Ele constituiau, în același timp, centrul civilizației romane în Orient, ceea ce trebuia să le îndrepte una spre cealaltă și să stabilească raporturi permanente între locuitorii lor. În afară de funcționari, ofițeri etc., erau fără îndoială și alte persoane care treceau dintr-o provincie într-alta. O inscripție care merită si fie citată este aceea din *C.I.L.*, III, 914 (Potaissa): *[Aurelius...] vix(it) ann(os) IIII; Aur(elius) Zosimianus vix(it) annu(m), ex Moesia inferiore Aur(elius) Zoximus natibus.* Cel care ne-a lăsat această piatră funerară era deci din Moesia inferioară; el venise în Dacia, la Potaissa, unde și-a pierdut copiii (comp. și inscripțiile 1524, 1624 a, addit. etc.). Nu trebuie pierdut din vedere că Moesia constituia o punte de legătură între Dacia și Tracia, ceea ce are de asemenea o oarecare importanță în chestiunea care ne preocupă; ea era pentru aceste două țări ceea ce era Pannonia pentru Dacia și Dalmația.

În lucrarea lui J. Jung, *Die Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, se găsesc indicații mai detaliate despre raporturile Daciei cu Pannonia, Moesia etc., din punct de vedere administrativ și militar. Autorul dă aici, după inscripții, numele funcționarilor care au servit în același timp în mai multe provincii.

101. Aceasta era, în general, situația Peninsulei Balcanice în primele secole ale epocii creștine. Se vede bine că nimic nu ne îndreptățește să presupunem că ea ar fi rămas departe de mișcarea care însufleța celelalte părți ale Imperiului roman. Prin Dalmația, ea era pusă în legătură cu Italia. Peninsula Balcanică, deși păstra, în linii mari, o fizionomie distinctă, nu era deci decît o parte a acestui tot imens care alcătuia lumea romană.

214 Există însă în această privință o chestiune esențială, pe care nu o vom putea trata aici decît pe scurt. Este vorba de persistența elementului roman în Dacia. În expunerea pe care am făcut-o ceva mai sus, am admis implicit, spre deosebire de cele susținute de cîțiva filologi și istorici, că această provincie a fost totdeauna locuită de o populație romană și ca atare ea a rămas mult timp în contact cu Pannonia, Dalmația etc. Totuși această problemă nu poate fi despărțită

de aceea a originii celor trei dialecte romînești (dacoromîn, istroromîn și macedoromîn) care va fi studiată în altă parte (vezi capitolul al VI-lea). Vom vedea atunci cum majoritatea faptelor examinate aici, și în special relațiile Daciei cu Moesia și Tracia, găsesc o nouă confirmare.

Deocamdată, vom încerca să ilustrăm prin fapte lingvistice ceea ce am spus despre raporturile Daciei, Moesiei etc. cu Dalmația și Italia. Acesta este un subiect care merită o atenție specială, dată fiind importanța sa pentru istoria formării limbii romîne.

102. S-a observat adesea că, din toate limbile romanice, în special italiana se apropie cel mai mult de limba romînă (despre legăturile romînei cu italiana, retoromana etc., cf. și broșura noastră *Filologia romanică în universitatea noastră*, București, 1902, 14 și urm.). Cronicarii moldoveni și munteni revin de mai multe ori asupra acestui fapt, pentru a demonstra că romîna este o limbă tot atît de latină ca italiana. Aceeași constatare a fost făcută de vechii scriitori italieni; iată ce spune, de exemplu, padovanul Andrea Brenta (sec. al XV-lea), referindu-se la informațiile pe care le găsise despre romînă la Dimitrie Chalcondyles: *a praeceptore meo Demetrio Atheniensi... audivi, qui legatus in Sauromatas Scythas profectus, esse civitatem illic longe nobilissimam et potentissimam in qua adhuc ita verba nostratia sonant ut nihil suavius sit quam illos antiquo more romano loquentes audire* (K. Müllner, *Reden und Briefe italien. Humanisten*, Viena, 1899, 73).

Această asemănare a limbii romîne cu italiana, constatată, după cum vedem, de mult, devine foarte evidentă mai ales cînd se studiază îndeaproape aceste două limbi. Am observat și în paragrafele precedente cîteva puncte de contact între romînă și italiană (vezi ceea ce am spus în legătură cu *mînz*, *amîndoi*, §§ 7, 54; comp. și *alegere—alleggere*, § 79); vom arăta altele și mai caracteristice. 215

Am afirmat în altă parte (« Romania », XXIX, 325) că *č* romînesc, rezultat din *ce*, *ci* latin, nu este, probabil, decît o răspîndire a lui *č* italienesc. În raport cu romanica din Galia și din Peninsula Iberică, unde *ce*, *ci* este redat în general prin *ts*, *s*, *Þ*, romîna și italiana formează, într-adevăr, un grup lingvistic bine delimitat, în ce privește tratamentul palatalei latine; între aceste două limbi se așează retica, cu *č* și *š*. Prezența în macedoromînă a lui *ts* în locul dr. *č* nu poate fi invocată împotriva acestei apropieri. Într-o epocă preistorică, cum o vom arăta în altă parte, nu se cunoștea în domeniul romînesc decît *č*; mr. *ts* reprezintă o dezvoltare ulterioară a acestuia. La fel trebuie considerat *ğ* romînesc = *ge*, *gi* lat. în raport cu același fonem italienesc (și retic), deși din acest punct de vedere deosebirile dintre aceste limbi și franceză sau hispano-portugheză nu sînt atît de adînci ca în fonetica lui *c*. Dacoromîna a păstrat pînă astăzi valoarea fonetică pe care *ge*, *gi* o primiseră în latina din Italia și aceea din Peninsula Balcanică, în epoca în care aceste regiuni erau încă în strîns contact una cu alta. Macedoromîna se depărtase și de data aceasta de dialectul nord-dunărean, lăsînd să treacă *ğ* la *dz*.

Limba romînă ar putea fi apropiată de italiană și în ce privește tratamentul grupurilor *cl*, *gl*; dar această apropiere nu e decît parțial justificată. Există, într-adevăr, și într-o parte, și în alta, *chi* și *ghi:* dr. *chiem*, *ghiață* — it. *chiamo*, *ghiaccia*. Dar macedoromîna și istroromîna prezintă faza intermediară dintre *cl*, *gl* și *chi*, *ghi*, adică *kl'*: mr. *kl'em*, *gl'etsu*; ir. *kl'emǫ*, *gl'ǫtsę*. Vom vedea în alt loc că aceste

două dialecte par să reprezinte, din punctul de vedere al foneticii acestor grupuri consonantice, starea de lucruri care exista în romanica balcanică în epoca în
216 care aceasta s-a izolat de italiană. *Chi, ghi* din dacoromînă nu pot fi puse în acest caz pe același plan cu grupurile italice analoge, deoarece ele arată o transformare fonetică ce s-a operat în romîna din nordul Dunării independent de italiană. Limba romînă a mers chiar mai departe decît italiana pe această cale, deoarece aici grupele *cl, gl,* au trecut la *chi* și *ghi* în orice poziție, ceea ce nu s-a întîmplat în italiană, unde *cl', gl'* nu au dus la același rezultat ca *-cl, -gl* (comp. dr. *închiegare* = **incoagulare*, **inclagare*, *veghiare — vigilare*; it. *origliare* — **auriculare*, *vegliare — vigilare*). Nu e deci cazul să admitem o dezvoltare comună a limbii romîne și italiene decît pînă la faza *kl', gl'*. Chiar admițînd această restricție, putem spune că între cele două limbi există o analogie de tratament a acestor două grupe de consoane.

Un alt punct de contact între Romînia și Italia, care a fost deseori subliniat, și cu drept cuvînt, este transformarea pe care au suferit-o *s* și *t* la finală. Se știe că în limba romînă, ca și în italiană, aceste consoane au dispărut complet, particularitate care își are, de altfel, originea în latina vulgară (§ 55). Mai ales din punctul de vedere al tratamentului lui *s*, aceste limbi constituie o familie aparte față de celelalte limbi romanice, în care *s* s-a păstrat peste tot în această poziție. Deosebirea e mai puțin marcată în ce-l privește pe *t*, deoarece acest sunet a dispărut și în Peninsula Iberică, și într-o parte a domeniului retic, dar aceasta nu ne poate totuși împiedica să considerăm limba romînă ca fiind dependentă de italiană și în ceea ce privește tratamentul acestei consoane.

Formele romînești *trei, noi, voi, dai, stai, apoi* nu pot fi separate de it. *trei* (v. it.), *noi, voi, dai, poi.* De asemenea, finala *-i* a conjugării I (rom. *cînți* — it. *canti;* cf. § 14). Nu este locul aici să explicăm aceste forme; ele vor fi studiate la capitolul despre limba din secolul al XVI-lea (volumul II); ne mulțumim pentru moment să menționăm că această întîlnire între italiană și romînă nu este, fără îndoială, întîmplătoare.

217 Nu mai puțin interesante sînt formele rom. *fiere, miere, sare* și, pe lîngă acestea, *este,* alături de it. *fele, mele, sale, este* = lat. *fel, mel, sal, est.*

Ar trebui poate să cităm și cîteva cuvinte ca *rîndunea* (**hirundinella*), *cășunare* (*occasionare*), care concordă cu it. *rondine, rondinella, cagione,* în ce privește afereza vocalei inițiale.

În ce privește formarea cuvintelor, amintim numeroasele derivate verbale cu *extra-* pe care le găsim în romînă și în italiană: rom. *străbate, străcura,* it. *strabattere, straboccare* etc. În romînă, *extra-* a căpătat, în mai multe cazuri, funcția lui *trans-*; aceeași confuzie apare în italiană, cu diferența că *stra-* se încrucișează aci cu *tra-*. *Extra-* se găsește și la adjective, dar această formație n-a ajuns în limba romînă la aceeași dezvoltare ca în italiană: rom. *străbun* (devenit substantiv), *străvechi*; it. *strabuono, strabello.*

Dacă lăsăm la o parte toscana și dacă examinăm celelalte dialecte italiene, vom găsi în ele noi puncte de contact cu limba romînă. Cîteva forme comune romîne și venete, lombarde, piemonteze, genoveze, napolitane, siciliene etc. au fost amintite în capitolul precedent (v. *secară* § 18, *așteptare, zadă* § 56, *cuib, frunză, spinare, surcea* § 75, *timpuriu, turbure* § 76, *nimica* § 78, *scărpinare, adormire* § 79, *numai* § 80, *bătrîn* § 92 etc.); vom adăuga și altele, nu mai puțin caracteristice.

Mai întîi ne vom ocupa de graiurile din Italia de nord. Unele din particularităţile care le caracterizează şi le apropie de limba romînă nu sînt însă circumscrise în această regiune; le întîlnim şi în Reţia, în Istria (Rovigno, Pirano etc.) şi în unele părţi ale Italiei meridionale.

Ca şi în romînă, *l* intervocalic trece la *r* în lombardă, genoveză şi emiliană (v. gen. *duru* = *dolorem*, mil. *pûres* = *pulicem*). În genoveza modernă, acest *r*, ca şi *r* primar, a căzut. În Lombardia, domeniul lui *l* — *r* era altădată mult mai întins decît astăzi. Nu se mai aud la Milano forme ca *ortoran*, *perigori*, *segora*, *scara*, care erau în uz în epoca lui Bonvesin da Riva; *l* a fost restituit în majoritatea cazurilor. Deşi limitele acestei schimbări fonetice nu sînt îndeajuns cunoscute, 218
putem să admitem totuşi că *l* = *r* exista într-o epocă veche oriunde întîlnim astăzi *voreva* = *voleva*, singurul cuvînt care prezintă încă în cîteva regiuni *l* = *r*. Or, această formă apare în cea mai mare parte a Italiei de nord (Lodi, Como, Val Leventina, Val di Blenio, Locarno, Cremona, Asti, Ivrea, Alessandria etc. şi la vest de Emilia, la Bobbio, Piacenza, Parma etc.; cf. Meyer-Lübke, *Ital. Gramm.*, § 217). În sudul Italiei, *l* = *r* este cunoscut în graiul din Campobasso etc., dar numai într-un număr restrîns de cuvinte (*skutera* — **excutulare*, *ru*, *ra* = art. *lu*, *la* etc.). Dacă părăsim Italia, întîlnim aceeaşi particularitate în cîteva graiuri din Tirol (Ampezzo, Abtei, Ennerberg; *firo* = *filum*, *püreš* = *pulicem*) şi, pe teritoriul Franţei, în Alpii cottieni (vald. *fier* = *filum*, *muero* = *mola*). Poate că trebuie să considerăm pe *l* = *r* din această din urmă regiune ca o propagare a fenomenului analog din Italia; în orice caz, ni se pare natural să admitem o oarecare legătură între *r* romînesc şi *r* italian, dată fiind marea vechime a acestei schimbări fonetice în limba romînă şi marea extindere pe care a avut-o altădată *l* = *r* în nordul Italiei.

Fonetica limbii romîne concordă în multe alte cazuri cu aceea a dialectelor italiene septentrionale, fără să putem admite totuşi cu oarecare verosimilitate o continuitate în această privinţă între cele două grupuri lingvistice.

Cuvîntul *integrum* prezintă aceeaşi schimbare de poziţie a lui *r* (**intregum*) în romînă, *întreg*, şi în ven., lomb., gen., emil., ca şi în dialectele retice din Bergell, Nonsberg şi Vigo, *entrego* etc. *Sternutare* a devenit, sub influenţa compuselor cu *stra-*, **stranutare*, în rom. *strănutare*, mil. *stranûda* (dar şi *starnûda*, ca în friul. *stranuda*, *starnuda*; sic. *stranutari*). Avem a face cu schimbări care se pot produce într-o limbă independent de alta. De asemenea, nu putem să acordăm o mare importanţă formei rom. *rătăcire*, care apare cu afereza lui *a* (**eraticire*) şi în ven. *radegar*, pad. *regar*, mil. *radega* (dar v. ven. *aredegar*, bol. *aradgar*).

În v. ven. găsim uneori *bj* redat de *ib* = *aiba*, Girard Pateg (ed. Tobler) 219
304, 566, *aib'* 341 = *habeat* (alături de *abia* 91, 588). În romînă, această schimbare constituie regula, ca şi în friulană (şi în port.). Probabil că nu e decît o corespondenţă întîmplătoare.

În acelaşi fel trebuie privită căderea lui *l* înaintea unui *i* în hiat pe care o întîlnim în rom. (*foaie*), ven., piem., în Abruzzi etc. şi în cea mai mare parte a domeniului retic. Tot aşa, dispariţia lui *l* înainte de *i* în pluralele rom. (*cai* = *caballi* etc.), ven., lomb., în mai multe dialecte retice şi în special în friulană. *L* rom. în această poziţie a căzut într-o epocă relativ recentă, după cum se vede, între altele, din macedoromînă şi istroromînă, unde el s-a păstrat pînă în zilele noastre. Dacă sub influenţa lui *i* de la plural *t* a devenit *č*, *ts* în milaneză, bergamască

și în cîteva graiuri din domeniul retic (Vigo, Greden, Buchenstein, Ampezzo etc.) și dacă *s*, în aceeași poziție, trece la *š* în genoveză (cf. «Arch. glott.», II, 176), exact ca în romînă (*toți*, *grași*), nu trebuie să vedem nici aici decît o simplă întîmplare.

Am fi înclinați să acordăm oarecare importanță unei alte particularități mai interesante, care se găsește în același timp în Romînia, în Italia și în Reția. Este vorba de căderea lui *-re* la infinitiv. În limba romînă, această finală a dispărut din conjugare (*-are*, *-ēre*, *-ĕre*, *-ire* s-au redus la *-a*, *-ea*, *-e*, *-i*); ea se regăsește în formele substantivale ale infinitivului (*cîntarea*, *venirea*). Apocopa lui *-re* se întîlnește în Italia, mai ales la verbele în *-are*, *-ēre*, *-ire*, mai rar la cele în *-ĕre*, și în special în lombarda occidentală, în piem., gen., emil., romagn., în Marche și la sud-est, în Abruzzi și Molise. În retică, infinitivele accentuate l-au pierdut pe *-re* în graiurile din Oberland; în Tirolul oriental, începînd de la Greden, în Friul (ca în dialectele istriene din Rovigno etc.), forma cu apocopă se întîlnește și la verbele în *-ĕre*. Cum vedem, este vorba aci de o curioasă concordanță cu limba romînă.

În acest caz, sîntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă infinitivul cu apocopă din limba romînă este o răspîndire a formei analoge din italiană și din retică.
220 O asemenea afirmație ar fi greu de făcut, iar ceea ce ne obligă să nu admitem această ipoteză este faptul că în vechea romînească se găsesc cîteva urme ale infinitivului lung, ceea ce arată că această formă a rămas în uz destul de mult. S-ar putea găsi totuși un mijloc de conciliere a acestor fapte, presupunînd că infinitivele cu apocopă existau încă în romanica balcanică, în italiană și în retică, alături de formele lungi, în epoca în care cea dintîi nu se despărțise încă de celelalte, iar infinitivele fără *-re* s-au generalizat în limba romînă încetul cu încetul, în detrimentul celorlalte. Căderea lui *-re* în limba romînă n-ar fi, în acest caz, decît în parte rezultatul dezvoltării independente a acestei limbi.

Trebuie să acordăm, în schimb, mai multă importanță întrebuințării lui *fieri* cu valoarea lui *esse* în limba romînă și în dialectele italiene septentrionale; acest verb se găsește, e drept, și în toscană, dar numai sub formele *fia*, *fiano* = *sara*, *saranno*. În limba romînă, el e dimpotrivă foarte viu, iar odinioară era la fel în v. ven., v. veron., v. mil., v. gen., unde era întrebuințat, în afară de infinitiv, și la prez. ind. și al subj., la imperfect, viitor și condițional. El servea în special la formarea pasivului; adesea îl găsim și cu sensul de *facere*, utilizare necunoscută în limba romînă.

În trecere, vom nota că pers. I a ind. pr. a lui *esse* în limba romînă, *sînt*, nu oferă decît o asemănare întîmplătoare cu *sunt*, *sont* din v. ven., din mant., veron., mil., graiurile din Como, Trento (graiul din Foggia, la sud) și din unele regiuni retice (Flims, Realta, Domleschg, Scharans, în valea Rinului). Nașterea acestei forme, datorită influenței persoanei a III-a pl., poate fi explicată foarte bine prin morfologia fiecăreia din aceste limbi, fără a fi necesar să admitem o influență a uneia asupra celeilalte.

Ca forme derivate interesante, notăm:

**Expanticare*, ven., mil. *spantegar* (Lago Maggiore *španteja;* «Arch. glott.», IX, 220) «a răspîndi», rom. *spintecare* (comp. *spandeka* în Abruzzi «a necăji», «a chinui», «a face rău» și tir. *spantie* «a zdrobi»). Este o formație analogă
221 cu **exventrare* (it. *sventrare*, fr. *éventrer*), **exventricare* (Abruzzi *sbendraka*, sic. *sbintrikari*); comp. sp. *despancijar*, *despanzurrar*.

Impetrire, ven. *impetrir* «a uimi, a rămîne uluit» (friul. *impetri*, același sens), rom. *împetrire*.

Implenire, ven. *impinir*, mil. *impieni* «a umple» (tir., friul. *impleni*, vegl. *impenar*), rom. *împlinire*.

Siccitosus, de la *siccitas* (§ 60), gen. *secceoso*, rom. *secetos*.

Notăm și cîteva forme compuse cu *extra*: **extralucire*, Belluno *starluke*, Rovigno *stralusir* (eng. *straglüschir*), rom. *strălucire*; **extramutare*, lomb., gen. *stramuar* (eng. *stramüdar*, friul. *stramuda*), rom. *strămutare*; **extrapungere*, Trente, Roveretto *straponzer* (friul. *straponzi*, Muggia *strapuonzer*), rom. *străpungere*.

În ce privește lexicul, trebuie să citățm cîteva cuvinte care sînt întrebuințate cu același sens în limba romînă și în dialectele italiene de care ne ocupăm; uneori li se alătură și retica.

Adjungere are sensul de «a surprinde» într-o construcție ca: *la noto m'a açunta* (*Trattati rel. e libro de li exempli in ant. veneziano* 2641, p. p. J. Ulrich, 1891) = rom. *noaptea m-a ajuns*.

Pentru utilizarea lui *aradegar* (**erraticare*), trebuie să se apropie expresia ven. *aradegar la via* (*Tratt. ed exempli* 2633) de rom. *a rătăci drumul*.

Caelum, cu sensul de «cerul gurii»; comp. glosa *palatum=ol cel della bocha* dintr-un glosar latin-bergamasc din secolul al XV-lea (E. Lorck, *Altbergamaskische Sprachdenkmäler*, 98); rom. *cerul gurei*.

Circare = «a încerca» există, în afară de romînă (*cercare, încercare*), în ven., pad., *cercar* și în unele graiuri ladine, Fassa *ćarćar*, Greden *ćerće*, Agordo *zerće* («Arch. glott.», I, 351, 362, 377; Lorck, *Altbergamaskische Sprachdenkmäler*, 178).

Convenire servește în rom., ven., lomb., gen. și ladină (dialectele meridionale din Tirol, Forni, Tramonti, Erto, Friul etc.) pentru a exprima ideea de «a trebui, a fi necesar» (comp. *oportet* = *convenit* în *Gloss. de Reichenau*, 593): gen. *zurar no se covem* («Arch. glott.», II, 184); rom. *nu se cuvine să juri;* lad.: *keles portava n guant de bel patuč fosk fat — ke se convegn a stato de penitenzia* (G. Alton, *Stories e chanties ladines*, 1895, XII, 95-96 = rom. *ele purtau o haină făcută din stofă frumoasă închisă, cum se cuvine într-o împrejurare tristă*). 222
Ven. cunoaște de asemenea forma compusă **adconvenire: comme per la zustisie se aconviene* (legenda lui Crescentius, ed. Mussafia, 1394); mai întîlnim în italiană și în ladină o formă cu *s-: sconvegnir, scogner, scugnir* etc. În limba romînă, acest verb este întrebuințat numai la persoana a III-a singular și tot cu *se*, în timp ce în celelalte graiuri romanice citate el e conjugat și la celelalte persoane, iar *se* poate lipsi (comp. fr. *il convient*). În sfîrșit, întîlnim în lomb. *cuenta* («Arch. glott.», I, 253; IX, 214) și în friul. *coventa*, care reproduc forma **convenitare*, necunoscută în romînă.

Reus a suferit o alterare de sens importantă în limba romînă, italiană și retică. Din înțelesul de «vinovat», care n-a dispărut complet în romanică, s-a dezvoltat acela de «rău». Limba romînă nu cunoaște decît această ultimă accepțiune; *reus* este folosit pentru a exprima ideea opusă lui *bonus*. În vechile texte din Italia de nord, *reus* apare foarte des cu aceeași valoare ca în romînă. În graiurile ladine din Tirol este și astăzi tot atît de viu ca în romînă (comp. vegl. *ri*; Campobasso *re*).

Stringere are în rom. și în ven., lomb. sensul de « a îngrămădi », iar ca reflexiv, pe acela de « a se întruni »: *acomenza a strenze peccunia* (Bonvesin da Riva, *De eleemos*, 494, ed. J. Bekker) = rom. *începu a strînge bani*; *a far lo dolente omizidio nel boscho — strensese insieme* (legenda lui Crescentius, 694-695) = rom. *pentru ca să îndeplinească omorul în pădure, se strînseră la un loc.*

O expresie care merită să fie înregistrată aici este aceea pe care o găsim în rom., ven. și friul. pentru a desemna noțiunea de « fiu adoptiv ». În ven. există *fio d'anema*, pe care Boerio (*Dizion. ven.*, 1856, s.v. *fio*; cf. Salvioni, *Rendic. Ist. lomb.*, XXX, 1517) o traduce prin *figlio per affetto osia adottivo*. În friul. există *fi d'anime* = *figlio adottivo* (Pirona, *Vocab. friul.*, XCIV). Expresia romînească *copil de suflet* (*suflet* = *anima*) conține aceeași idee, aceeași asociație interesantă a cuvintelor « fiu » și « suflet » (comp. neogr. ψυχυιός).

223 O altă denumire de rudenie pe care o considerăm demnă de menționat este *bun,-a* din cîteva dialecte din nord-estul Piemontului (Biella, Valle Antrona, Barbania-Canavese, cf. Salvioni, *Rendic. Ist. lomb.*, XXX, 1897, 1512); el însemnează *bunicul, bunica*, ca și rom. *bun, bunic,-ă*. Întrebuințarea lui *bonus* în acest sens corespunde cu aceea a lui *bellus*, pe care o întîlnim în aceeași regiune italiană (*paribel*) și în alte părți.

Dar unul din cele mai importante puncte de contact ale limbii romîne cu italiana septentrională ni-l oferă un cuvînt care n-a fost păstrat decît într-un singur text, avînd, în ceea ce ne privește, unul dintre cele mai interesante sensuri. În poemul moral al lui Girard Pateg (sec. al XIII-lea), scris în venetă și publicat de Tobler («Abhandl. der Akad.», Berlin, 1886), la versurile 211-212 citim: *Un mat om qe redise la mateça doi ora — Fai como l can qe manca ço c'a gitadho fora* = « un prost care spune de două ori o prostie seamănă cu un cîine care mănîncă ceea ce a vomitat». Folosirea lui *ora* în acest fragment e cu totul remarcabilă. Acest cuvînt corespunde aici cu it. *volta, via* și fr. *fois*. Or, din toate limbile romanice, romîna este singura care oferă o paralelă (*de două ori*) acestei forme din v. ven. Tocmai în această limbă lat. *vices* a dispărut complet, locul lui fiind luat de *hora* (și în parte de *data*, în formula *o dată*). Iar ceea ce dă o valoare specială acestui cuvînt, este sensul pe care îl prezintă în aceste două idiomuri. Ar fi greu să admitem că *hora* a devenit sinonim cu *vices* în limba romînă independent de venetă. Este o transformare prea subtilă, prea surprinzătoare, ca ea să se fi putut efectua în două limbi fără să fi existat vreun contact între ele. De aceea nu vom șovăi să vedem aici una din cele mai prețioase urme din epoca în care romîna nu se izolase încă de italiană. Mai există o chestiune care dă o importanță specială acestui cuvînt. *Hora* apare cu același sens și în albaneză, *herε*, care însemnează tot «timp». Alb. *herε*, rom. *oară* și ven. *ora* formează deci o familie inseparabilă
224 și vin să arunce puțină lumină asupra unuia din capitolele cele mai obscure din istoria latinei balcanice.

Făcînd istoria acestui cuvînt, am atins o problemă dintre cele mai delicate și insuficient studiate pînă acum. Este vorba de asemănările pe care le constatăm între albaneză, romînă și italiană (mai ales italiana septentrională). E drept că ele nu sînt prea numeroase, dar sînt destul de caracteristice pentru a nu le trece cu vederea în studiul asupra celei mai vechi epoci a formării limbii romîne.

Întîlnim astfel în albaneză, ca și în romînă și în italiană (cf. mai sus), prefixul *ștεr-*, corespondentul lat. *extra-*, care formează substantive sau adjective: *ștεrg'iiš, ștεrvjelt,*

Ceea ce apropie și mai mult aceste trei limbi sînt cîteva cuvinte, mai mult sau mai puțin vechi, dar adînc înrădăcinate în fiecare din ele. Astfel este rom. *muşcoi*, alături de alb. *mušk* și de ven. *musso* (comp. *muss* în Friul și *muš* la Erto; *mosciat* în Tirol) = «măgar, catîr». Acest cuvînt este fără îndoială foarte vechi în Italia și în Peninsula Balcanică și s-ar putea ca albanezii și venețienii să-l fi moștenit de la iliri (forma romînească este împrumutată din albaneză, cf. § 37). O altă formă din aceeași categorie, dar cu origine obscură, este rom. *sterp*, alb. *šterpɛ*, *štjerɛ*, în raport cu ven. *sterpo* (friul. *sterpe*, cf. «Arch. glott.», IV, 346, 359; Abruzzi *šterpe*) = «steril». Acestor două cuvinte li se alătură un al treilea, nu mai puțin important, dar mai recent. Este rom. *cutezare*, alb. *kudzoń*, v. ven. *scotezar* (*kutisa* în Istria, la Rovigno, Dignano etc.; *scoteare* în v. it. merid., cf. Mussafia, *Rassegna bibl. della lett. ital.*, VII, 197). Este un cuvînt de origine greacă (κοττίζω), introdus în aceste limbi în evul mediu.

Asemenea forme au o valoare neprețuită pentru cunoașterea trecutului limbii romîne. În special ultima confirmă în chip strălucit cele ce am admis în legătură cu dezvoltarea latinei balcanice; prin originea și răspîndirea sa, ea arată că această latină n-a încetat să fie în contact cu cea din Italia, pînă la o epocă destul de înaintată în evul mediu.

Și fiindcă am recurs și la albaneză pentru a studia problema raporturilor limbii romîne cu italiana, considerăm că nu e lipsit de interes să amintim 225
o altă problemă din istoria acestei limbi care se leagă indirect de fenomenele care ne preocupă. Este vorba mai ales de unele cuvinte, destul de numeroase, comune albanezei și dialectelor italiene septentrionale, dar care lipsesc din limba romînă. Și acestea au desigur importanță pentru noi. Așa aflăm: alb. *beɾ* «oaie», mil. *bera*, piem. *bero*, eng. *bar* «miel», poate unul dintre acele cuvinte nelatine care odinioară erau răspîndite în regiunea Alpilor; alb. *pɛnsɛ* «abdomen», ven. *panza* și dubletul obscur *bl'ɛndzɛ*, poate *pantex* + ven. *spienza*; alb. *murmɛ* «copt» = ven. *mauro* + suf. *-mɛ*; alb. *grindem* «a se certa» = ven., lomb. *grinta*, friul. *grinte* «mînie», de unde verbele ven. *grintar*, friul. *grinta*, *in-*; alb. *ngatɛɾoń* «a încurca» = bol. *ingattiar*, veron. *ingategiar;* alb. *trokoń* «a extermina» = piem. *truke*, Como *trucca* «a lovi»; alb. *vrel'* «trestie» = ven. *brula*. Aceste cuvinte ne arată, de asemenea, cît de frecvente au fost schimburile dintre Peninsula Balcanică și Italia.

Alte puncte de contact între limba romînă și italiană ni le oferă dialectele Italiei meridionale, asupra cărora trebuie de asemenea să ne oprim un moment.

Cu siguranță că nu putem scoate nimic dintr-o formă ca aceea a cal. *ordica* = *urtica*, care nu oferă decît o asemănare aparentă cu rom. *urzică*. În calabreză, schimbarea lui *t* în *d* a fost determinată de *r* precedent (comp. *spirdu* = *spiritus*), în timp ce în romînă ea a fost adusă de o etimologie populară, *urtica* primind pe *d* din *ordiri*.

Mai multă atenție merită însă următoarele fenomene.

Folosirea frecventă a pluralelor neutre în *-ora*, particularitate care caracterizează mai ales tarentina.

Acuzativul *mene* al pers. I sg. a pron. pers.; rom. *mine*.

Formarea timpurilor compuse ale verbelor reflexive cu auxiliarul *habere* și nu cu *esse* (cal. *s' hanu mbrigatu;* Abruzzi *m'aje arlegrate*; comp. rom. *m-am bucurat*).

226 Din punctul de vedere al formării cuvintelor trebuie să mai notăm derivatele: *Nzurare* nap., *nzorare* cal., *nzurar* Abruzzi, *nzoure* Cerignola, *însurare* rom. (refl.) «a se căsători» = lat. **inuxorare.*

Mbiviscire cal., *înviere* rom. = lat. **invivere.*

Skuffundare cal., *scufundare* rom. «a scufunda» și ca refl. «a se prăbuși» = lat. **exconfundare.*

Prezența cuvîntului *admissarius* «armăsar» în it. merid. și în rom. trebuie de asemenea amintită aici: *ammessarum* în *Codex Cavensis* («Arch. glott.», XV, 329); rom. *armăsar*. Dar cele mai multe forme apropiate de limba romînă le prezintă graiul din Abruzzi.

Ammišteka («a amesteca»), ca rom. *amestecare.*

Ceppe este tradus la Finamore (*Vocab. dell'uso abruzz.*, 1893, 160) cu *turacciolo di legno per chiudere la cannella della botte.* El mai are și alte sensuri («mănunchi» etc.), dar acela ne interesează fiindcă corespunde cu acel al rom. *cep*, pentru care nu este necesar să admitem o origine slavă (sl. *čepŭ*). N-am întîlnit de altfel nicăieri această transformare semantică a lat. *cippus.*

Ferrarije, după Finamore (*op. cit.*, 188), *bottega in cui si vende ferro*, corespunde rom. *fierărie.*

Nghiavature «articulație» este o formă corespunzătoare interesantă a rom. *încheietură*, cu același sens (lat. **inclavatura*).

Smacena însemnează, după Finamore (*op. cit.*, 283), *macinare eccessivamente, imperfettamente;* comp. rom. *mărunțire.*

Tonitu, la Paganica, «tunet»; rom. *tunet*, care nu e lat. *tonitrus*, ci un derivat al lui *tonus* cu suf. *-itus*, ca *sonitus — sonus.*

Sarda, care ocupă un loc aparte în familia dialectelor italiene, prezintă și ea unele trăsături comune cu limba romînă. Credem însă că adesea s-a exagerat importanța acestor trăsături și că nu avem motive să admitem, în majoritatea cazurilor, vreo legătură istorică între particularitățile, destul de ciudate adesea, care se regăsesc în același timp în romînă și în sardă.

227 Una din cele mai remarcabile transformări fonetice, care apropie aceste două limbi, este trecerea în unele cuvinte a grupului *qu* la *p* în limba romînă, la *b* în sarda log.: rom. *apă*, *iapă*, sard. *abba*, *ebba*, ca și *abbarzu*, *kimbe*, *kimbanta* (rom. *cinci*) = *aqua*, *aquarium*, *equa*, *cinque*, *cinquaginta;* dar rom. *care*, *cînd*, sard. *kale*, *kandu* = *qualem*, *quando*, alături de rom. *patru*, *păresimi*, sard *battoro*, *baranta* = *quatuor*, *quadragesima*, *quadraginta.* O labializare analogă este aceea a lui *gu* = *b*: rom. *limbă*, sard. *limba* și în același timp *ambiḍḍa*, *imbena*, *sambene*, *ambisua* = lat. *lingua*, *anguilla*, *inguen*, *sanguen*, *sanguisuga.* Dacă aruncăm o privire asupra acestor exemple, vom vedea că nu există decît în parte o concordanță între aceste limbi în tratamentul fonemelor respective. Dacă romîna și sarda prezintă, fără excepție, *qu* + *a* după vocală = *p*, *b*, și dacă la inițială același grup de sunete a trecut, probabil în urma unui fenomen de fonetică sintactică, la *pa-*, *ba-*, în *patru* — *battoro* (la care se raportează, pe de o parte, *păresimi*, pe de altă parte, *baranta*), cea dintîi din aceste limbi se depărtează totuși de cealaltă prin aceea că ea nu cunoaște transformarea lui *que* în *pe* (*cinci* față de *kimbe*). În tratamentul lui *gu*, limba romînă se deosebește deasemenea de sardă, deoarece aici *gue*, *gui* nu s-au transformat în *be*, *bi* (*sînge* — *sambene*); aici *b* pentru *gu* apare numai înainte de *a.* Aceasta ne duce la concluzia foarte evidentă că labializarea lui *qu*, *gu* în limba romînă este independentă de cea din sardă. Această labializare

se putea produce fără greutate în Peninsula Balcanică în același timp cu cea din Sardinia, după scara fonetică *qu̯—qw—qv—(q)p — (q)b;—gu̯—gw—gv—(g)b* (cf. p. 180). Nu e vorba deci aici decît de o asemănare întîmplătoare între romînă și sardă, cum am admis-o, ca foarte verosimilă, și pentru cuvintele *chiag—giagu, nuntă — nuntas* (§ 56).

Pentru majoritatea cuvintelor din Italia de nord pe care le-am studiat, v. A. Mussafia, *Beitr. z. Kunde der nordital. Mundarten im XV-ten Jahrh.* în « Denkschriften der Akad. der Wissensch. », Viena, XXII (1873). Cf. și C. Salvioni, *Postille italiane al vocabol. latino-romanzo* (« Memorie del R. Istituto lomb. », XX, 1897); *Nuove Postille* (« Rendiconti del R. Ist. lomb. », XXXII, 1899). — Cîteva puncte de contact între limba romînă și graiul din Abruzzi au fost relevate de G. Savini, *La grammatica ed il lessico del dialetto Teramano*, Torino, 1881, 10 și urm.; cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 6. — Am legat de italiană și dialectele istriene din Rovigno, Pola, Dignano etc., care sînt greșit considerate de unii filologi ca aparținînd familiei ladine (v., de ex., A. Ive, *I dialetti ladino-veneti dell'Istria*, Strasbourg, 1900). 228

103. După italiană, prezintă numeroase particularități comune cu romîna dialectele retice și în special cele din Tirol și friulana. În afară de cele pe care le-am semnalat în paragraful precedent și în alte locuri (comp. friul. *astitta* § 56, *spiné* § 75, *vetrano*, Muggia *čar* § 92), vom mai cita și altele.

Dacă facem abstracție de un fenomen ca acela al conservării grupurilor *pl, bl, fl*, fenomen caracteristic limbii romîne și majorității dialectelor retice, poate că n-ar fi de relevat ca fapt fonetic mai important, decît căderea foarte veche a elementului labial din grupul *que, qui* în limba romînă și în friulană, ceea ce a dus la confundarea lui *qe, qi* cu *ke, ki* (rom. *ce*, friul. *se*).

Ca derivate interesante aflăm:

**Brumarius*, friul. *brumajo* « decembrie »; rom. *brumar* « noiembrie ».

Disćanta friul., pentru care Pirona (*Vocab. friul.*, 1871, 131) dă sensul: *torre l'incantesimo che rende uno inetto a qualche cosa;* rom. *descîntare* cu același înțeles (comp. ven. *descantar*).

Distrama friul.; rom. *destrămare.*

G'alinar friul., *ladro di galline* după Pirona (*op. cit.*, 184); la fel rom. *găinar.*

Imbina friul., tradus de Pirona (*op. cit.*, 199) cu *unire due fili o due altre cose in uno*; rom. *îmbinare*; comp. *desbinare* « a despărți »; alb. *dzboń* « a goni » (lat., **im-*, **disbinare*). Mai întîlnim compusul eng. *abbiner*, tir. *abiné* (**adbinare*), folosit ca reflexiv în sensul de « a se întruni ».

Imbranća friul., sinonim cu it. *abbrancare;* rom. *îmbrîncire.*

Innairir eng.; rom. *înnegrire* (lat. **innigrire*).

Innejar Muggia; rom. *înnecare* (lat. **innecare*). 229

Inquaglier eng.; rom. *închiegare* (lat. **incoagulare*).

Invernadik Muggia; rom. *iernatic, văratic* (lat. **hibernaticus*, **veraticus*).

Legnarie friul., după Pirona (*op. cit.*, 234) *maggazino o stanzone da tenervi legna*; rom. *lemnărie*, același înțeles.

Sesela friul., *sešler* tir. (ven. *sesolar*); rom. *secerare* (lat **sicilare*).

Sînt de remarcat și compusele: tir. *instadi* « puțin timp înainte... » (lat. *in-ista-die*), în care partea a doua amintește pe rom. *astăzi*; tir. *dlongia* (lat. *de-longe*), care corespunde rom. *lîngă*: *dlongia fontana — lîngă fîntînă*; eng. *puschmaun* (*post mane*), rom. *poimîne* (comp. Lecce *puskrai*, Campobasso *peskra=post-cras*).

Ca particularități sintactice trebuie să menționăm folosirea în friulană și la Muggia a lui *se* urmat de substantive și adjective, pentru a exprima impresia pe care o produce asupra noastră un lucru extraordinar: *se miracol! se biel!* Comp. *se bons mangias, se leggrezes, se festos e davuais* (« Arch. glott. », IV, 322) = rom. *ce mîncări bune, ce bucurie, ce sărbătoare, ce zgomot!* Pentru sintaxa lui *quando*, comp. construcția: *gonot veghen quan n giat fosc, quan n om vesti de blanc* (Alton, *Prov. e trad. delle valle lad. orient.*, 61) cu aceea din rom.: *ei văd adeseori cînd o pisică neagră, cînd un om*; *quan, cînd* traduc aici pe fr. *tantôt.*

Din punct de vedere lexical, concordanța dintre limba romînă și retică este de multe ori izbitoare.

Adjungere are sensul de « a ajunge pînă la, a atinge » și pe acela de « a fi suficient »: *[a] brace tan lonc qu'el arjonge saori sura camp fora* (Alton, *Prov. e trad. delle valle lad. orient.*, 64): rom. *[are] brațe așa de lungi, că ușor poate ajunge pînă la cîmp*; *i groš n'arjonge* = rom. *banii n-ajung.*

Albus s-a păstrat în dialectele retice, *alf*, cu aceeași stăruință ca în rom., *alb* (comp. vegl. *jualb*), în timp ce în restul domeniului romanic el a fost înlocuit cu germ. *blank.*

230 *Basilica* este folosit în Retia, eng. *baselgia*, și în rom. *biserică* (vegl. *basalka*, Val Tellina *baselga*, Bellinzona *baserga*; cf. « Arch. glott. », IX, 372), în locul lui *ecclesia*, pe care îl întîlnim în toate celelalte limbi romanice.

Christianus apare în tir. și în rom. cu o ciudată lărgire de sens; el a devenit aproape sinonim cu *homo*; cf. pasajul *per ater n der bon crestian* din *Stories e chanties ladines*, XX, 36 publ. de Alton = rom. *de altmintrelea un foarte bun creștin.* It. și dialectele istriene din Rovigno etc. cunosc și ele acest înțeles al lui *christianus*, care pare să fie mai răspîndit în ladină.

Dare; să se compare expresia tir. *soredl da* (Alton, *op. cit.*, IV, 10) cu rom. *soarele dă* « soarele apare ».

Ferbint friul., alături de rom. *fierbinte*, este o relicvă prețioasă a lat. *ferventem.*

Intelligere s-a menținut în eng. *incler* și în rom *înțelegere.* Comp. expresia *s'incler con qualchün* = rom. *a se înțelege cu cineva.* În celelalte limbi romanice acest cuvînt a fost înlocuit cu *capere, comprendere, intendere.*

Levare are în friul., *jeva*, și în rom., *luare*, în afară de alte înțelesuri, și pe acela de « a cumpăra »: *no puess jevalu, no ai vonde bez* = rom. *nu-l pot lua pentru că n-am destui bani.* Cu înțelesul de « a cumpăra » apare în albaneză *bl'eń* = **ablevare.*

Lignum înseamnă în tir., *legn*, ca în v. rom., *lemn*, « arbore »: *alt e datrai n legn... tan plu saori l rodosa l vent* (Alton, *Proverbi, trad. ed. anned. delle valli lad. orient.*, 1881, 22) = rom. *cu cît e mai înalt un lemn, cu atît îl doboară mai ușor vîntul.*

Subtilis este utilizat cu sensul de « subțire » ca în romînă, *subțire*: eng. *glač subtigl*, Muggia *skuorsa sutila* (« Arch. glott. », XII, 322).

Vinum + *arsum* a dat naștere în retică și în romînă unui compus interesant, care denumește un fel de rachiu; eng. și rom. *vinars.*

În afară de aceste forme de origine latină, mai găsim și altele a căror etimologie nu este încă cunoscută.

231 În friulană, răței i se spune *razze* (tergestin *raza*), la fel în romînă, *rață.* Acest cuvînt a pătruns pe teritoriul venețian, la Treviso, unde găsim *raza;* el e cunoscut și în afara domeniului romanic (cr. *raca*).

Friul. *sore*, « cioară », nu trebuie depărtat de rom. *cioară* (comp. *ćuora* la Rovigno, Gallesano, *ćola* la Pirano, Pola în Istria). De data aceasta friulana și romîna merg alături de albaneză care oferă și ea o formă asemănătoare, *soṛɛ*. După cum am remarcat în altă parte (§ 38), ne este foarte greu să explicăm acest cuvînt; este însă evident că toate formele citate trebuie să-și aibă originea în același prototip.

În sfîrșit, ne rămîne de amintit un cuvînt interesant prin răspîndirea sa și care încheie bine seria de exemple citate pînă aici, deoarece el leagă teritoriul romîno-albanez de teritoriul retic-italian. Este rom. *ciung*, alb. *tsunk*, it. *cionco*, *cioncare*, friul. *sonc*, eng. *čunker* « ciung, schilod, fără braț », iar ca verb: « a mutila, a tăia ». Geneza acestei forme trebuie căutată în Italia. Cum arată mil. *ciocch* (friul. *sonca*) cuvîntul nostru apare cînd cu *n*, cînd fără *n*. Or, această particularitate ne determină să căutăm originea lui *cionco* în it. *ciocco* « butuc, trunchi » (prov. *soc*, sp. *zueco*). Deoarece sensul apropia acest din urmă cuvînt de *tronco*, a rezultat de aici că *ciocco* l-a primit pe *n* de la această formă (comp. o confuzie asemănătoare în vocalismul lui *monco* = *manco* + *tronco*). Astfel format, *cionco* a pătruns în romanica din Reția și în cea din Peninsula Balcanică. În ce privește romîna, trebuie să mai observăm că nu e vorba aici de un împrumut recent făcut din italiană. *Ciung* este un cuvînt foarte popular și foarte vechi.

Asemănările dintre limba romînă și friulană au fost studiate de Ascoli, *Sull' idioma friulano e sulla sua affinita colla lingua valaca*, Udine, 1846; cf. « Arch. glott. », I, 441. — După Salvioni, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXII, 475, cf. *Nuove postille al vocabol. latino-romanzo*, 148, friul. *razze* etc. ar fi de origine latină și în special un derivat al lui *anas* (**anatracia*). Filologul italian sprijină această etimologie pe existența în dialectul din Treviso a formei *anaraza* (Chiarelli, *Vocab. del dial. veneto*, Treviso, 1892), care ar fi un intermediar între formele romanice și lat. *anas*; **naraza*, prin afereza lui *a* și apoi prin confundarea lui *na-* cu articolul nehotărît *una*, *raza*. Trebuie să mărturisim că această etimologie 232
nu ne-a convins, deoarece ea presupune prea multe schimbări fonetice și nu ține seamă de rom. *rață*, care în nici un caz nu poate fi apropiat de *anas*. În ce privește *anaraza*, nu-i putem acorda importanța pe care i-o dă Salvioni; acest cuvînt nu ni se pare că dovedește mare lucru, deoarece înclinăm mai curînd să-l considerăm ca o contaminare a ven. *anera* cu friul. *razze*; el vine tocmai dintr-o regiune în care se putea produce această confuzie. — G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 335, leagă friul. *roje*, de rom. *părău*; alb. *pɛṛua*; această apropiere nu ni se pare însă îndeajuns de justificată. *Ciung*, *cionco* etc. au fost studiate de Schuchardt, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XV, 104; cf. « Arch. glott. », XII, 128.

104. În cercetările noastre asupra legăturilor limbii romîne cu dialectele italiene și ladine nu am citat decît incidental (la cuvintele *reus* § 102, *albus*, *basilica* § 103; comp. *aflatura*, *vetrum* § 92) vegliota (dalmata), care oferă totuși multe trăsături comune cu romîna. Nu ne-am oprit mai mult asupra acestui dialect, deoarece credeam că trebuie să-i acordăm un loc special, date fiind particularitățile cu totul deosebite care îl caracterizează.

Vegliota nu poate fi legată în nici un fel de zona ladină; ea se depărtează complet, din punct de vedere fonetic, de dialectele acestei zone. În schimb am fi mai îndreptățiți să o legăm de dialectele italiene; credem însă că ea trebuie separată de acestea, întrucît conține trăsături mult mai curioase decît sarda, care formează ea însăși un grai aparte în raport cu dialectele italiene. După părerea noastră, vegliota trebuie să fie considerată un dialect intermediar între romanica

din Italia și cea din Peninsula Balcanică. Prin fonetica și lexicul său, ea se apropie cînd de una, cînd de cealaltă. Poziția sa geografică ne îndreptățește de asemenea să vedem în ea tranziția de la italiană la romînă.

Cînd am studiat originea grupurilor romînești *pt*, *ps* (§ 7), am atras atenția asupra faptului că vegliota prezenta de asemenea această combinație de consoane în locul lat. *ct*, *cs*. Este unul din punctele de contact cele mai importante pe care ni le oferă acest dialect cu limba romînă și cu albaneza în același timp. Rămîne
233 însă de examinat de ce această alterare fonetică, probabil de origine ilirică, după cum am admis, nu este atestată pentru vegliotă decît în cuvintele *guapto*, *kopsa* = *octo*, *coxa*; găsim uneori și *it* pentru *ct*.

O altă schimbare fonetică care apropie vegliota de limba romînă este aceea a lui *gn* în *mn* și chiar a lui *mn* în *un:* vegl. *komnut*, *Stamno* (la Raguza) = *cognatus*, *stagnum;* *kelauna* = *columna*; rom. *cumnat*; *daună* (*damnum*). Și aci ar trebui cercetate cauzele pentru care vegliota nu este consecventă, deoarece prezintă și *gn* = *in*, iar pe *mn* îl lasă uneori intact (e drept că nici romîna nu prezintă totdeauna *mn* = *un*).

Concordanța dintre vegliotă și romînă mai reiese și din folosirea unor cuvinte necunoscute în alte părți sau care prezintă o semnificație specială.

**Cavitare*, vegl. *kaiptare* « a păzi », rom. *căutare*.

**Excotere*, vegl. *skutro*, rom. *scoatere* « a scoate, a smulge »: *blaj me skutro join daint* (« Arch. glott. », IX, 127) = rom. *vreau să-mi scot un dinte*.

Levare, vegl. *levur*, rom. *luare*; de notat mai ales expresia *me ajaite levuot per mulier vuastra* (« Arch. glott. », IX, 137) = rom. *m-ai luat ca femeie a ta*; cf. § 92.

Lynter (§ 27), necunoscut în celelalte limbi romanice, vegl. (graiul din Raguza) *lundro*, rom. *luntre* (alb. *l'undrɛ*).

Singulus, reprezentat peste tot de *solus*, vegl. *sanglo*, rom. *singur*: *me lassaite sangla a kuosa; sanglo signaur nuestro* (« Arch. glott. », IX, 137, 156) = rom. *mă lași singură acasă*, *singurul stăpîn al nostru*.

Udus, vegl. *joit*, rom. *ud*.

Avem aici doar cîteva trăsături, puțin numeroase, dar destul de semnificative. Din nefericire, cunoaștem vegliota prea puțin pentru a putea vedea mai bine în ce măsură se apropie de romînă.

Cf. Ascoli, « Arch. glott. », I, 435 și urm. și mai ales M. Bartoli, *Ueber eine Studienreise zur Erforschung des Altromanischen Dalmatiens*, extr. din « Anzeiger der phil.-hist. Cl. der Akad. der Wissenschaften », 1899, nr. XXV, unde este subliniată asemănarea vegliotei cu romîna.

234 **105.** Din toate faptele pe care le-am expus, rezultă că romanica balcanică n-a putut în nici un caz să se dezvolte separat de italiană și, pînă la un timp, de retică. Istoria ca și filologia ne duc în mod firesc la această concluzie, care singură poate explica epoca cea mai veche a formării limbii romîne.

Nu există nici o îndoială că romanica din Peninsula Balcanică a prezentat încă din primele secole ale erei noastre cîteva trăsături caracteristice care o deosebeau de italiană și de retică: aceasta era consecința naturală a condițiilor în care s-a dezvoltat latina din această regiune sub influența vechiului fond autohton. Ar fi însă greșit să exagerăm importanța acestor particularități care se introduseseră de timpuriu în romanica balcanică și să credem că din punct de vedere

lingvistic țările dunărene formau încă din secolul al IV-lea sau al V-lea un teritoriu aparte în raport cu Italia și Reția. O diferențiere lingvistică foarte accentuată nu putea să se producă atîta timp cît aceste țări erau în contact una cu alta. Italia septentrională comunica, după cum am spus, cu Pannonia, Moesia etc. prin intermediul Dalmației și firește că între graiurile acestor regiuni trebuie să fi avut loc numeroase schimburi. Schimburi asemănătoare trebuie să se fi produs și între provinciile dunărene și Reția orientală.

Așadar numai în lumina acestor fapte putem înțelege cea mai mare parte a transformărilor lingvistice vechi care au avut loc în romanica balcanică și să explicăm de ce limba romînă se apropie în mai multe privințe de dialectele italiene septentrionale (și mai ales de cel venețian), de dialectele ladine din Tirol și de vegliotă.

Concluzia la care am ajuns aici este asemănătoare cu aceea pe care o exprima, cu vreo treizeci de ani în urmă, Gaston Paris în articolul publicat la începutul primului volum din «Romania», II: «le roumain... a été en contact avec le reste du domaine roman jusqu'a l'invasion slave et a pu par conséquent subir encore au V-e et même au VI-e siècles les influences qui se faisaient sentir dans le reste de ce domaine».

106. Există totuși un punct în care limba romînă se depărtează cu totul de italiană și de retică și care rămîne să fie clarificat. 235

Cum s-a observat adesea, limba romînă nu conține nici un element germanic vechi, ceea ce îi desemnează un loc aparte în familia limbilor romanice. Cum se explică această împrejurare și cum se împacă ea cu faptul că romîna a rămas mult timp în contact cu italiana și cu retica în care, după cum se știe, influența germanică a lăsat multe urme? La prima vedere ar putea să pară un fapt extraordinar, dar nu e prea greu să-i găsim o explicație. Elementele germanice introduse în italiană nu puteau fi transmise limbii romîne, pentru simplul motiv că ele datează dintr-o epocă în care contactul cu aceste limbi fusese definitiv întrerupt. Influența germanică a început să se exercite asupra limbii italiene începînd cu secolul al V-lea și mai ales în al VI-lea. Or, la această dată, limba romînă se izolase de italiană. Rămînea însă o altă cale prin care formele germanice ar fi putut pătrunde în limba romînă. Este vorba de contactul direct al romanilor cu goții și mai tîrziu cu gepizii, în țările dunărene. Se știe că aceste popoare au ocupat mult timp Peninsula Balcanică și au devastat mai bine de trei secole țările așezate la nordul și la sudul Dunării. Se pare însă că n-au venit în contact prea strîns cu populația romană. Ele au rămas mai mult sau mai puțin izolate de aceasta, cel puțin în regiunile în care s-a format naționalitatea romînă. Astfel trebuie să ne explicăm absența completă a elementelor germanice în limba romînă. Același fenomen se observă, de altfel, și în albaneză, iar ceea ce merită să fie subliniat este faptul că vegliota, care, după cele ce am spus, aparține în oarecare măsură romanicei balcanice, este mai puțin impregnată cu elemente germanice decît italiana.

Vezi despre invazia goților în provinciile dunărene, B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899. — Elementele gotice pe care filologii romîni au crezut că le-au găsit în limba romînă sînt cu totul iluzorii. Așa este, de exemplu, cazul cuvîntului *filma* care, după Hasdeu, *Etym. Magnum*, III, 3164, ar fi fost împrumutat de romîni de la gepizi, în epoca în care aceștia locuiau între Tisa și Dunăre. Iar identificarea lui *hoț* 236
cu *got*, pe care o întîlnim încă în cîteva cărți romînești de istorie și de filologie, nu poate fi amintită decît cu titlu de curiozitate. În schimb, am fi tentați să stabilim o legătură între dr. *nastur* și germ. *nestila*, *nestel*, la care s-ar raporta și

it. *nastro* și val. *nâle* (comp. și Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, nr. 5546, care admite ca etimologie a tuturor acestor forme pe lat. *nastulus*, diminutiv de la *nassa*). *Nastur* ni se pare a fi un cuvînt recent introdus în limba romînă prin comerț. În orice caz, originea sa germanică e încă destul de îndoielnică (cf. Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, I, § 18).

107. Epoca cea mai veche a formării limbii romîne se oprește aici.

Pînă în secolul al VI-lea limba romînă apare astfel ca un mic fragment din această lume imensă care era Romania primitivă, încă nefărîmițată în grupe lingvistice prea deosebite unele de altele. Ea formează un tot cu italiana și retica și dezvoltarea ei se confundă adesea cu aceea a acestor limbi.

Soarta limbii romîne se va schimba însă curînd. Un eveniment mai important decît invazia goților va modifica dintr-o dată situația. Un popor nou, slavii, își face apariția în Peninsula Balcanică. El aduce cu sine o limbă aparte, sub influența căreia limba romînă va căpăta cu totul alt aspect.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITARĂ

CAPITOLUL V

INFLUENȚA SLAVĂ

108. Venirea slavilor transformă complet fizionomia Peninsulei Balcanice. Ea determină o adîncă răsturnare în toată această parte a Europei orientale, introducînd un element nou în sînul populației romane abia formate. Cei care își fac acuma apariția în istorie nu mai sînt niște incursori trecători, ca goții, împinși numai de dorința jafului; avem a face de data aceasta cu niște imigranți dîrji, cu niște cuceritori ferm hotărîți să-și caute o nouă patrie. Mai impetuoși decît ni i-am închipuit adesea, ei nu se dau în lături din fața nici unui obstacol pentru a-și asigura un loc printre locuitorii provinciilor dunărene. Eforturile lor în acest scop și prădăciunile la care s-au dedat în incursiunile lor către sud, ocupă din plin istoria Imperiului Bizantin pe mai multe secole.

Este un lucru stabilit azi că pătrunderea slavilor trebuie considerată ca un eveniment îndelung pregătit. La început, coborîți din nord în regiunea Carpaților, fără îndoială puțin timp după părăsirea Daciei de către legiunile romane, ei au înaintat puțin cîte puțin spre malurile Dunării. Dacă nimic nu ne îndreptățește să credem că au trecut fluviul încă din secolul al III-lea, putem admite însă că veniseră în grupuri mici să se stabilească în Moesia și în Tracia spre sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul celui de-al V-lea. În cursul acestui din urmă secol, afluxul lor spre sud a devenit din ce în ce mai însemnat; nu erau totuși decît colonii izolate, enclave abia perceptibile în mijlocul populației romane. Adevărata imigrație slavă nu începe propriu-zis decît în ultimii ani ai secolului al V-lea, cînd ostrogoții părăsesc țările dunărene, pentru a se îndrepta 238
spre Italia, lăsînd terenul liber slavilor. Atunci asaltează aceștia Imperiul Bizantin împingîndu-și incursiunile pînă în Peloponez. Ei profită de confuzia care domnea în imperiu și, cu toată rezistența pe care le-o opun în mai multe rînduri trupele imperiale, reușesc să cucerească cea mai mare parte a teritoriului sud-dunărean. O dată stăpîni ai Moesiei, Traciei și Macedoniei, ei se îndreaptă spre vest, unde apar în mare număr la sfîrșitul secolului al VI-lea, devastînd Iliria și Dalmația. În prima jumătate a secolului al VII-lea aproape toată Peninsula Balcanică se găsea astfel în mîinile lor. Pentru istoria Europei orientale acesta era un eveniment tot atît de important ca cel ce se petrecuse cu cîteva secole înainte, cînd cu cucerirea romană.

Cf. C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, Praga, 1876, 68 și urm., și în special pentru stabilirea slavilor în Dalmația, E. Dümmler, *Ueber die älteste Gesch. der Slaven in Dalmatien*, în «Sitzungsberichte der Akad. der Wissensch.», Viena, XX, 1856, 353 și urm.; cf. F. Rački, *Doc. hist. Chroat.*, 217 și urm. *(Mon. spect. hist. Slav. merid.*, VII). Jireček admite, urmîndu-l în aceasta pe Drinov, că slavii ncepuseră să pătrundă în provinciile sud-dunărene încă din secolul al III-lea. Nimic nu ne îndreptățește însă să admitem acest fapt (cf. E. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz, 1887, 275 și urm.).

109. Ocuparea Peninsulei Balcanice de către slavi a avut mai multe consecințe, și dintre cele mai importante, asupra dezvoltării elementului roman oriental. În primul rînd i se lua acestuia o parte din teritoriu și, în același timp, se săpa o prăpastie între el și restul lumii latine.

La pătrunderea slavilor, majoritatea populației romane a trebuit, firește, să se retragă și să-și caute un adăpost în locuri mai puțin expuse atacurilor acestora. S-au văzut atunci mai multe orașe înfloritoare părăsite de vechii lor locuitori, care au căzut în mîinile vajnicilor cuceritori. Mai ales Dalmația trebuie să fi suferit de pe urma lor, cum o arată mărturia atît de prețioasă pentru
239 cunoașterea evenimentelor, a lui Constantin Porphyrogenetul. Autorul tratatului *De adm. imperio* ne dă la capitolele 29 și urm. informații destul de amănunțite despre urmările grele pe care le-au avut incursiunile slavilor pentru această provincie. Salonae, cel mai important oraș al Dalmației, a căzut, distrus în parte, în mîinile lor; populația latină s-a refugiat înspre țărmuri și în insulele vecine: *Sclavi... urbem Salonam occuparunt, ibique sedibus positis paulatim ex eo tempore incipientes praedari Romanos in campis et in locis editioribus habitantes deleverunt eorumque loca invaserunt. Ceteri vero Romani in orae maritimae oppidis servati sunt... et sunt ista Rausium, Aspalathum, Tetrangurium, Diadora, Arbe, Vecla et Opsara* (capitolul 29, ed. de la Bonn, 127-128).

Cînd, cu timpul, relațiile dintre vechii locuitori și cei noi au devenit mai pașnice, elementul roman a redobîndit fără îndoială o parte a teritoriului pierdut, prin noi colonizări pe litoral și în interiorul țării; Dalmația a rămas însă pentru totdeauna, în mare parte, slavă.

În celelalte provincii din sudul Dunării, pătrunderea slavilor a avut efecte asemănătoare. Ea a creat peste tot aceeași confuzie, aceeași dezorganizare în viața romană. Cronicarul sirian Ioan din Efes (sec. al VI-lea) descrie astfel incursiunile slavilor în Moesia și Tracia: «La trei ani de la moartea împăratului Justin (581)... neamul păgîn al slavilor a răscolit Elada și ținuturile tracilor și ale thessalilor, a cuprins orașe și cetăți, a dat foc și a pus cu nepăsare stăpînire pe totul... El locuiește și astăzi în aceste ținuturi romane și continuă, fără teamă, să aducă stricăciuni locurilor și oamenilor». (J. Schönfelder, *Die Kirchengesch. des Johannes von Ephesus*, München, 1862, cap. VI, 25, p. 255). Se vede din această descriere situația populației romane în vremea incursiunilor slavilor. Ea a fost împinsă în toate direcțiile și și-a pierdut coeziunea dinainte.

Un fapt care merită să fie relevat aici, deoarece arată schimbările ce se produseseră în Peninsula Balcanică după pătrunderea slavilor, este cel pe care
240 ni-l comunică cronicarul bizantin Theophylactes (*Hist.*, VIII, 4, ed. de la Bonn, 320; cf. Theophanes, *Chron.*, I, 436). În anul 601, generalul Comentiolus vrînd să urmeze, pentru a se duce la Constantinopol, drumul pe care Traian îl construise odinioară în Moesia superioară, s-a adresat locuitorilor acestei provincii ca să i-l indice. I-a fost însă foarte greu să găsească pe cineva care să-i dea informațiile cerute. Doar un bătrîn de 112 ani a putut să-i spună unde se găsea vechea *via Trajani*, care, din cele ce ne spune cronicarul, fusese părăsită de aproape nouăzeci de ani. Este un fapt caracteristic pentru cunoașterea stării de lucruri din acea epocă. El ne arată că legătura dintre provinciile dunărene încetase de a mai fi atît de frecventă ca odinioară.

Dar imigrația slavă nu a izolat numai țările balcanice unele de altele; ea a separat și Europa orientală de provinciile occidentale. Legăturile care uniseră

pînă atunci elementul romanic balcanic cu cel din Italia s-au rupt în urma acestui eveniment. Numeroasele colonii stabilite pe cursul mijlociu al Dunării și în regiunea Savei și Dravei s-au interpus ca o barieră între Italia (inclusiv Dalmația), Moesia și Tracia. Elementul roman din Orient era despărțit pentru totdeauna de cel din Occident; de aci înainte el avea să cunoască o dezvoltare aparte și destinul său avea să se împletească cu acel al popoarelor care-l înconjurau și care aveau să dea ființă acestei mici lumi izolate, atît de interesantă prin varietatea elementelor sale etnice, care este Peninsula Balcanică.

Toate aceste fapte au o importanță fără măsură pentru studiul formării limbii romîne. Ele ne explică caracterele specifice pe care le prezintă această limbă în raport cu celelalte limbi romanice și evoluția ei în cursul celei mai mari părți a evului mediu. Într-adevăr, numai din momentul pătrunderii slavilor romanica balcanică a devenit limbă romînă, așa cum ni se prezintă ea astăzi. Pînă atunci, graiul care rezultase din latina transplantată pe cele două maluri ale Dunării nu putea fi considerat decît ca o variantă dialectală, ca să zicem așa, a italienei. 241
Contactul cu slavii a transformat acest grai într-o limbă independentă, fără îndoială romanică în constituția sa internă, dar simțitor diferită de cele care au crescut din aceeași tulpină.

110. Ne-am face vinovați de o falsificare a istoriei dacă n-am recunoaște marea influență pe care a avut-o slava asupra limbii romîne. Am văzut în altă parte (p. 8), cum s-au străduit filologii romîni să ascundă această influență sau să o reducă la proporții aproape neînsemnate. Pentru cel care cercetează faptele fără idei preconcepute, limba romînă apare însă sub un aspect cu totul diferit de acela sub care o prezentau filologii romîni de acum cincizeci de ani. Influența slavă se observă în multe din particularitățile sale morfologice, și dintre cele mai caracteristice. Dar mai ales lexicul a fost impregnat cu numeroase elemente slave. O bună parte din moștenirea latină a fost înlocuită cu împrumuturi făcute din slavă, iar cuvintele luate din comoara lexicală a acestei limbi n-au fost folosite numai pentru a exprima noțiuni secundare; cuvintele cele mai curente, cele mai indispensabile pentru a reda cutare sau cutare idee au fost luate de limba romînă din vocabularul slav. O statistică a cuvintelor latine și slave care sînt cel mai des folosite, și nu în limba cultă, mai mult sau mai puțin latinizată, ci în cea populară, ar fi cu siguranță instructivă. Ea ne-ar arăta cît e de mare numărul cuvintelor slave, care sînt tot atît de adînc înrădăcinate în limbă, tot atît de expresive și de vii ca cele care se trag din latină. Și nu avem în vedere decît cuvintele cele mai vechi și pe care le întîlnim pe tot domeniul romînesc; facem abstracție de cele de origine mai recentă și care sînt proprii cutărui sau cutărui dialect și dintre care multe sînt tot atît de remarcabile ca celelalte.

Majoritatea elementelor slave au pătruns în romînă în secolul al V-lea, al VI-lea și al VII-lea. Ele formează stratul cel mai vechi și cel mai important. Peste acesta s-au suprapus cu timpul altele noi, pe care, mai mult sau mai puțin 242
ușor, le putem distinge de cele precedente. Pătrunderea elementelor slave în limba romînă a durat deci timp de mai multe secole și din această cauză a fost atît de intensă și de variată. Ea a continuat chiar în momentul apariției primelor texte romînești, s-a oprit pentru o clipă, în ce privește dacoromîna, în secolul al XVII-lea și a reapărut sub altă formă, aceea a influenței ruse moderne, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Ea n-a încetat să se exercite chiar în zilele noastre, pînă dincolo de Dunăre, în macedoromînă și mai ales în istroromînă, care e pe cale să fie absorbită de slavă.

Deocamdată nu avem să ne ocupăm, bineînțeles, decît de influența slavei vechi asupra limbii romîne. Influența cu un caracter relativ mai recent, în special bulgară sau sîrbă, dar datînd tot din evul mediu, va fi studiată în altă parte. În ce privește elementele slave și mai moderne, cele care sînt proprii textelor din secolul al XVI-lea și al XVII-lea și dialectelor de astăzi, ele vor fi examinate la locul lor (volumul II).

În ce privește dialectul de la care a împrumutat limba romînă primele sale elemente slave, el trebuie să fi fost asemănător cu cel care ne este cunoscut din vechile monumente bisericești («Altkirchenslavisch», cum îl numesc filologii germani). Ceea ce ne îndreptățește să admitem aceasta este faptul că două din particularitățile cele mai izbitoare ale limbii acestor monumente, vocalele nazale *ą*, *ę* și grupurile *št*, *žd*, se regăsesc în cuvintele slave intrate în limba romînă în epoca pe care o studiem. Nu sîntem încă definitiv fixați asupra patriei dialectului în care s-au tradus primele texte religioase ale slavilor, există totuși argumente puternice în favoarea teoriei sud-dunărene îndeobște admisă astăzi de slaviști.

243 Vezi, în această din urmă chestiune, W. Vondrak, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin, 1900, 3 și urm., și mai ales lucrarea specială consacrată acestui subiect de V. Jagič, *Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Viena, 1900, I, II («Denkschr. d. Akad. der Wiss., phil. hist. Classe» XLVII), unde sînt expuse diferitele teorii emise în această problemă și dovezile în favoarea originii sud-dunărene (în special macedo-bulgare) a vechii slave. După Jagič, II, 81, ceea ce se cheamă «altkirchenslavisch» trebuie să reprezinte un dialect meridional care era vorbit în secolul al IX-lea între Salonic și Constantinopol. — Atragem atenția aici că grupurile *št*, *žd*, atît de importante pentru soluționarea acestei probleme, nu erau totuși cunoscute numai în sudul Dunării. Ele trebuie să fi existat și în limba slavilor stabiliți între Tisa și Dunăre; altminteri nu ne-am putea explica prezența lor în elementele slave din ungară (cf. Jagič, *op. cit.*, II, 35, 76, 83). Și pentru că romîna, cum am mai spus, prezintă și ea *št*, *žd*, vechile sale elemente slave pot fi de proveniență septentrională. Nu putem așadar să tragem de aici nici o concluzie în favoarea teoriei lui Rösler.

111. Din punct de vedere fonetic, acțiunea slavă asupra limbii romîne este foarte redusă. Nu avem de relevat decît alterarea pe care au suferit-o sunetele cîtorva cuvinte sub influența formelor slave cu care ele prezentau o oarecare asemănare.

Acesta este cazul dr. *mijloc*, mr. *ńoldžikǫ*, mgl. *mežluk*, ir. *mẽžlok*, în care *ž*, *dz* rezultat din *dj* lat. (*medius-locus*) se schimbă în *j*, *dž*, sub influența v. bulg. *mežda*. Mr. cunoaște totuși și forma primitivă *ńoldzuk*. În ir., *j* în loc de *ž* apare și în forma simplă *mẽž* (*medius*).

Dr. *mîșcoi*, primitiv *mușcoi*, cum arată alb. *mušk* din care se trage (p. 37), îl datorește pe *î* vechiului bulg. *mĭskŭ*.

Ar fi de citat aici și dr. *nime*, *nimine* (lat. *nemo*, *neminem*), care l-ar fi primit pe *i* din forme slave ca v. bulg. *nikŭto*, *ničĭto*. Se poate însă ca schimbarea lui *e* în *i* să se fi produs sub acțiunea lui *nimica*, rezultat din *necmica*, prin asimilarea lui *e* cu *i* din silaba următoare (comp. forma it. dial. *nimo* din Pistoia etc., în care *i* se explică prin influența lui *niuno*).

112. Influența slavă asupra limbii romîne este mai evidentă în morfologie. 244
Acesta este cazul, în ce privește declinarea, cu vocativul substantivelor feminine. Pe întreg domeniul romînesc, finala caracteristică a acestui caz este *-o: soro*. Or, aceeași particularitate se regăsește în slavă: v. bulg. *ženo*. Este cazul să ne întrebăm dacă nu trebuie să admitem o influență analogă și pentru vocativul substantivelor masculine care se termină în *e*: *coarbe*, ca în slavă: v. bulg. *bože*. Am putea mai curînd să presupunem că vocativul romînesc reproduce, pe de o parte, vocativul latin și, pe de altă parte, vocativul slav, terminația slavă suprapunîndu-se celei moștenite din latină. În afară de *-e*, limba romînă posedă o altă terminație, *-ule*: *omule*. Aceasta este cea mai răspîndită astăzi în dr., ea nu este necunoscută megleno-romînei. Vocativele în *-e* au devenit, în schimb, cu totul rare în dacoromînă; ele se mai întîlnesc uneori în limba populară, iar odinioară, cum o arată textele vechi, erau mult mai des întrebuințate; ele sînt singurele cunoscute în macedoromînă și istroromînă. Nu este prea ușor să explicăm prezența lui *-ule* alături de *-e*. N-am putea admite în nici un caz că *omule*, de exemplu, ar fi *homo* + *ille*. Că s-a născut din forma articulată *omul* ca o formă simetrică a celei nearticulate *om* (*omul* + *e*, *om* + *e* — v. rom. *oame*), aceasta ar putea să pară mai verosimil. S-ar putea însă să avem a face și în acest caz cu un fenomen de origine slavă. Într-adevăr, în bulgara de astăzi găsim un sufix hipocoristic *-le*, care se adaugă numelor de persoane cînd li se adresează vorbirea: *libe—libele* « iubitul meu »; sîrba posedă, de asemenea, un sufix *-ilo* care îndeplinește aceeași funcțiune. Nu vedem nici o dificultate în admiterea unei relații între acest sufix și acela al vocativului romînesc respectiv. Substantivele în *-ule* nu erau, în acest caz, la origine decît forme hipocoristice, care au fost asimilate cu timpul vocativelor în *-e*.

Această din urmă explicație a vocativului în *-ule* a fost dată de Meyer-Lübke, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XIX, 479; ea este admisă și de G. Weigand, « Jahresbericht », VI, 33. Tiktin, « Grundriss der rom. Phil. », I, 451, consideră 245
omule ca un compus al lui *omul* + *e* al vocativului simplu *oame*. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial. Vokal.*, II, 58, 70, vede în *-le* (*omu-le*), ca și în o din substantivele feminine, o interjecție.

Tot de origine slavă este probabil și numeralul dr. *sută*, mr. *sutǫ*, care trebuie să se sprijine pe v. bulg. *sŭto*, deși *u* în loc de *ŭ* prezintă unele dificultăți. În orice caz avem mai multe motive să admitem această derivație, decît să vedem aici un element dacic, cum este părerea cîtorva filologi (p. 35).

În ce privește verbul, nu citǎm aici decît folosirea cîtorva forme reflexive ca dr. *a se mira*, mr. *me ńiru*, ir. *a se miri*: dr. *a se ruga*, mr. *mi rogu*, mgl. *mi rok*, care au fost refăcute după v. bulg. *čuditi sę*, *moliti sę*; n-am putea hotărî dacă mr. *me arụd* și ir. *se ǫrde* sînt vechi și corespund v. bulg. *smijati sę*; ele pot fi recente și formate după bulg. și cr. *smijati se*.

Romîna datorește slavei mai multe adverbe: dr. *aievea* = *a* + v. bulg. *javě*; *de obște* = v. bulg. *obište*; *de iznoavă* = v. bulg. *izŭ* + *novŭ*; *în de osebi* (*deosebit*) = v. bulg. *osobi*; *împotrivă*, *dimpotrivă* (și prep.), *potrivit* = v. bulg. *protivŭ - ą*, *są protivŭ*, *-ą*; dr. *iute* = v. bulg. *ljutŭ*; dr. *prea* = v. bulg. *prě* (cf. mai jos); dr. *razna* = v. bulg. *razĭno*; *în zadar* = v. bulg. *za* + *darŭ*. În dr. *acolea* (*acolo*), ir. *kolę*, după modelul căruia s-a refăcut *acilea*, trebuie văzut, în partea finală, influența sufixului adverbial slav *-lě*, v. bulg. *kolě*, *selě*

etc. Dr. *abia* prezintă o asemănare surprinzătoare cu v. bulg. *abije* «îndată»; cîțiva filologi au vrut chiar să-l identifice cu aceasta din urmă, dar sensul se opune. Etimologia latină *ad-vix* este mai admisibilă, cu toate că și ea oferă cîteva dificultăți fonetice.

Dar influența slavă asupra romînei se observă mai ales în derivație.

În primul rînd trebuie să cităm mai multe prefixe pe care romîna le are din slavă. Nu e cazul, bineînțeles, să ne ocupăm de cele care au pătruns în romînă
246 în compunere cu cuvinte slave, fără să fi dat naștere unor forme noi. În această situație sînt, de pildă, prefixele *iz-*, *na-*, *pa-*, *po-*, *pri-*, care nu se întîlnesc decît în compuse formate în slavă: dr. *izbire*, *năpădire*, *păgubire*, *pocăire*, *primire* = v. bulg. *izbiti*, *napadati*, *pagubiti*, *pokajati*, *priimati*.

Numai următoarele prefixe au fost productive în limba romînă:

Ne- servește în romînă, ca și în slavă, să exprime negația, să dea un sens peiorativ cuvîntului cu care intră în compoziție sau să-i slăbească înțelesul. El corespunde astfel lat. *in-*, pe care l-a înlocuit complet în romînă. Compusele cu *ne-* sînt extrem de numeroase în dacoromînă și macedoromînă; ele par a fi, dimpotrivă, foarte rare în istroromînă. Printre ele găsim substantive, adjective, verbe și adverbe: dr. *neadevăr*, *neastîmpăr*, *nedreptate*, *nemurire*, *neom*, *neputință*, *nesaț*, *nesimțire*, *neștiință*; *neadevărat*, *neadormit*, *neascultător*, *nebun*, *necioplit*, *necopt*, *necrescut*, *neînsurat*, *neînvățat*, *nemăritată*, *nenorocos*; *nenorocire*; *neapărat*, *nedrept*, *negrești*, *neomenește*, *nespus*; mr. *niak'ikoṣirea*, *niaverea*, *nidriptatea*, *nimurirea*, *niptearea*, *nikriskut*, *nimortatǫ*, *nimprustat*, *ninsurat*, *ninvitsat*, *niñk'erdisit*, *nipotut*, *nisursit*, *nisusit*; ir. *nekrstit* etc. Exemplele citate ne arată cît de viu este *ne-* în limba romînă; observăm aci, mai ales, numeroasele derivate cărora le-a dat naștere prin compunere cu cuvinte de origine latină. În dacoromînă, el servește și la traducerea lui *in-* din neologismele introduse din franceză: *neabil*, *neaccesibil*, *neexact* = *fr. inhabile*, *inaccessible*, *inexact* etc.

Razŭ-, deși mai puțin răspîndit decît *ne-*, formează de asemenea numeroase derivate. Deoarece acest prefix este deseori confundat cu un altul, de proveniență latină, *răs-*, vom fi obligați să ne oprim mai mult asupra lui, ca să arătăm care sînt formele la care avem într-adevăr a face cu prefixul slav. *Razŭ-* servește în general să exprime ideea de despărțire; el corespunde lat. *dis-*. În ir., această funcție a prefixului a fost atît de bine înțeleasă, încît el a înlocuit adesea pe *des-*: *reskl'ide*, *reskoperi*, *reskuts*, *reskutsǫ*, *rezlegǫ*, *resmetsǫ*, *resparti*, *respul'ǫ* = dr. *deschide*, *descoperi*, *desculț*, *desculța*, *deslega*, *desvăța*, *despărți*, *despoia*. Forme ca *razbiti*, *razsypati* (*rasypati*), *razvratiti*, care corespund lat. *dissolvere*,
247 *dispergere*, *distorquere* și care au pătruns în limba romînă, *răzbire*, *risipire*, *răzvrătire*, arată de asemenea sensul primitiv al lui *razŭ-*. În dr. *răzbat*, *răz-* nu corespunde întru totul lui *dis-*; el îndeplinea totuși, la origine, și în acest cuvînt, funcția care îi este proprie în slavă. *Răzbat* va fi însemnat la început «a lovi într-o parte și în alta, a înlătura toate piedicile pentru a ajunge la capăt»; ceva asemănător se observă, de altfel, și în forma *răzbire*, care a pierdut sensul de «a dizolva, a sparge», pe care îl avea în slavă, pentru a-l primi pe acela de «a ajunge, a învinge». În afară de *razŭ-*, în slavă mai există și *ras-* în cîteva cuvinte ca *raskroiti*, *raspąditi*, dr. *răscroire*, *răspîndire*, acesta din urmă fiind adesea greșit raportat la un lat. **re-expandere*. Forma *ras-* se regăsește în limba romînă în mai multe compuse noi și ea a provocat mai ales confuzia dintre prefixul slav și cel de origine latină, ieșit din *re-ex-*. *Ras-* slav trebuie să fie admis în verbele

dr. *răsfir*, *răsfoesc*, *răsfrîng*, *răstorn*, care au mai mult sau mai puțin semnificația proprie acestei particule; în niciun caz, la baza acestora nu pot sta, așa cum se crede, formele ipotetice latine **re-ex-filo*, **re-ex-folio*, **re-ex-frango*, **re-ex-tormo*. În același fel e de privit *răspopesc* (comp. sîrb. *raspop*) și poate subst. *răspăr*. În schimb, îl recunoaștem pe *re-ex-* latin în *răsbunare*, la origine «a reintra în drepturile sale, a-și redobîndi bunurile», *răscumpărare*, *răsgîndire*, *răsplătire*, unde regăsim funcția lui *re-* (comp. it. *riscattare*). Am putea să-l punem în aceeași categorie și pe *răsfățare*. Se impune să despărțim de aceste forme pe *răscruce*, care poate să fie un compus după modelul lui *raspątije*, dr. *răspîntie*, sau ceea ce este mai probabil o traducere a sl. *raskrŭstije* (comp. sîrb. *raskršće*, *raskrsnica*). O altă funcție pe care o îndeplinește *razŭ-*, *ras-* este aceea de a întări sensul cîtorva substantive, adjective și verbe: *răsputere*; *răscopt*, *răstrăit*; *răscetire*, *răscoacere* (comp. rus. *razvolica* «libertate excesivă», *razudalyj* «foarte îndrăzneț»); aceleiași familii de cuvinte îi aparțin fără îndoială *răsbunic*, *răspoimîne*. Acestea sînt deosebirile pe care trebuie să le stabilim între *razŭ-*, *ras-* slav și *re-ex-* latin. Ele n-au fost totdeauna riguros demarcate de filologi și de 248
fabricanții de sisteme ortografice romîni, ceea ce explică scrierile cu totul eronate ca *rĕsboi*, *rĕsbolesc*, *rĕsmiriță*, în timp ce singurele forme admisibile sînt *războiu*, *războlesc*, *răzmiriță*, v. bulg. *razboĭ*, *razbolĕti*, *razmirica*. Trebuie să amintim aici că, în timp ce în dr. *razŭ-* este, cum am văzut, foarte răspîndit, el e mai rar în celelalte părți ale domeniului romînesc. Mr. nu posedă, judecînd după textele publicate pînă acum, decît cîteva cuvinte compuse cu acest prefix; întîlnim în ea forma, împrumutată direct din slavă, *roșțundirea* și ca formație nouă *aroștornu*; mgl. *roșplong*. În ir., *raz-* este mai viu; am văzut mai sus cum s-a substituit uneori lui *des-* (comp și *rezlargęi*, *rezlutʼsi*); dar în majoritatea cazurilor nu avem a face cu v. bulg. *razŭ-*, ci cu cr. *raz-*; numai *respi* și *rezbi* par că trebuie să fie legate direct de v. bulg. *rasypati*, *razbiti*.

Prea s-a suprapus, cum am notat în altă parte (§ 84), lat. *per*, *prae*. Forma corespunzătoare din v. bulg., *prĕ-*, se alătură substantivelor, adjectivelor, verbelor și adverbelor, cărora le dă un sens superlativ (*prĕzorŭ* «mîndrie», *prĕblagŭ* «foarte bun», *prĕblĕdĕti* «a deveni excesiv de palid», *prĕbogatĭno* «foarte bogat» (sens adverbial). Rom. *prea* a devenit adverb, sau cel puțin astfel e considerat totdeauna de gramatici: dr. *ești prea frumos*, *nu prea merge*; el a păstrat totuși în unele cazuri funcția pe care o avea în slavă; comp. de exemplu expresia *preaputernicii zilei*. Ne întrebăm chiar, dacă în primul exemplu citat nu trebuia să-l privim pe *prea* în același fel; ar fi atunci mai logic să scriem: *ești preafrumos*. În acest caz, *prea* nu ar fi cu adevărat adverb decît în locuțiuni ca: *nu prea merge*, *nu prea știi* etc. *Prĕ* pare să fie cu totul necunoscut în mr.; găsim, e drept, *premușatu* la Bojadži, dar această formă a fost fără îndoială creată de el. În ir. *prĕ* s-a confundat cu cr. *pre*; el nu este însă atît de răspîndit ca în dr.

Vezi despre aceste prefixe, Miklosich, *Vergleich. Gramm. der slav. Sprachen*, 249
II, 353, 413. — Majoritatea cuvintelor compuse cu *raz-* pe care le-am studiat sînt înregistrate de Körting, *Lat.-rom. Wörterb.*, n-rele 6741-6759, printre derivatele latine cu *re-ex-*.

Mult mai numeroase sînt sufixele slave introduse în limba romînă.

Ac corespunde v. bulg. *-akŭ* (*bujakŭ*, *sirakŭ*, dr. *buiac*, *sărac*). Nu este totdeauna ușor să deosebim acest sufix slav de lat. *-acus* (*-accus*). În orice caz, în

formele următoare, reprezentînd nume de agent și adjective, ca majoritatea derivatelor slave din această categorie, avem fără îndoială de-a face cu *-akŭ*: dr. *bîjbac*, de la *bîjbăire*; *prostînac*, la origine un adjectiv, devenit astăzi substantiv (comp. sîrb. *prostak*, rus *prostakŭ*, care a trecut în romînă, dr. *prostac*); *zodiac*; mgl. *bitornak*. *Gînsac* poate fi o formație romînească *gąsĭ* + *-akŭ*, dar se poate să fi existat încă în v.bulg. (comp. slovenul *gosak*, rus. *gusakŭ* și forma analogă slovenă *recak*). Dr. *găzdac*, *buhac*, *ciorac* par să aparțină de asemenea acestei categorii. De aceste forme trebuie cu siguranță despărțite dr. *godac*, *turmac*, mr. *fitšorak*, subst.; dr. *crudac*, *porumbac*, *scundac*, mr. *suptsirak*, adjective care au valoare de diminutive, ceea ce ne îndreaptă către lat. *-acus* (*-accus*), v. bulg. *-akŭ* neformînd niciodată derivate în acest sens. Dr. *babac(ă)*, care n-are decît în aparență formă diminutivală, corespunde sîrb. *babajko* (*bapko*) = *baba* + *-ŭko*. Și *-ac* din *fundac* trebuie să fie de origine latină. Trebuie să vedem probabil același sufix și în derivatul verbal *spălăcesc*.

Că este v. bulg. *-ŭka* (*-ŭkŭ*, *-ĭkŭ*): *blŭgarŭka*, dr. *bulgarcă*. El formează, ca și corespondentul său slav, substantive feminine: dr. *fiică*, *puică*, de la *fiu*, *pui*; ir. *pul'kę* (*župǫ̃nkę* este cr. *župan* + *ka*; *kutšką*, *mǫtškę*, *škol*ǫ̃*nkę*, *ženskę*, sînt cr., sloven. *kučka*, *mačka*, *školanka*, *ženska*. Majoritatea derivatelor cu acest sufix desemnează naționalitatea sau originea: dr. *armeancă*, *italiancă*, *romîncă*, *țigancă*, *orășancă*, *săteancă*, *țărancă* (comp. sîrb. *seljanka*); tot așa numeroasele forme în *-oaie* + *-că*: dr. *englezoaică*, *nemțoaică*, *rusoaică*, *unguroaică*, la care se
250 adaugă femininele din aceeași categorie care indică un titlu, o stare: *boieroaică*, *strigoaică*, ca și unele nume de animale: *cerboaică*, *leoaică*, *lupoaică*, *ursoaică*. *Că* se adaugă adesea și la diminutivele în *-uie*: dr. *cămeșuică*, *cărăruică*, *ferestruică*, *păsăruică*, *rățuică*.

Aci, v. bulg. *-ačĭ*, *-ačjŭ* (*sokačĭ*) a dat derivatele dr. *cîrmaci*, *gonaci*, *hrănaci*, *robaci*, *stîngaci*, *trăgaci*; mr. *kopilatšu*, *ndreptatšu*; *kurpatš*, ca dr. *cîrpaci*, este bulg. *krŭpačĭ*. Dr. *fugaci*, cu forma veche **fugace*, este lat. *fugacem*; el a fost asimilat formelor derivate cu sufixul slav.

Eci trebuie să fie de asemenea vechi, deși nu întîlnim în v. bulg. nici un derivat cu *-ečĭ*, care apare însă în sîrbă și în rusă. În dr. există diminutivele: *corneci*, *podeci*, *scăuneci* și *scăunenci*, ca *tăurenci*.

Ici, v. bulg. *-ičĭ* (*kotoričĭ*, *nevodičĭ*), formează substantive care arată persoane ce au un defect particular : dr. *scodolici*, *Clevetici* (poreclă); de asemenea, substantive abstracte: dr. *gîdilici*, *lipici*, *tremurici* (comp. sîrb, *jarič*).

Oci, v. bulg. *-očĭ* (comp. *laskočĭ*, *rągočĭ*), nu se găsește decît rareori: dr. *murgoci*, *puścoci*.

Og, v. bulg. *-ogŭ*, a dat: dr. *milog*, *zbîrciog*, subst.; *pintenog*, adj., de asemenea, *boșorog*, *slăbănog*, *șontorog*.

Ug, v. bulg. *-ugŭ* (*bělŭcugŭ*), se întîlnește în cuvintele: dr. *chilug*, *măiug*, *pilug*, *pisălug*.

Ugă, v. bulg. *-uga*, este foarte rar: dr. *buturugă*, *păpălugă*.

Eală trebuie să fie v. bulg. *-ělĭ*. El este adăugat la tema verbelor pentru a indica rezultatul acțiunii exprimate de verb: dr. *amețeală*, *bîrfeală*, *cheltuială*, *cicăleală*, *clipeală*, *croială*, *greșeală*, *împărțeală*, *îndoială*, *îndrăzneală*, *lustruială*, *mîntuială*, *obrinteală*, *osteneală*, *poruncială*, *socotială*, *tîrguială*; mr. *mutșealǫ*; mgl. *klipalǫ*. În combinație cu adjectivele, formează substantive abstracte: dr. *acreală*, *amăreală*, *fierbințeală*, *gălbineală*, *iuțeală*, *roșală*, *sărbezală*, *udeală*, *umezeală*, *vinețeală*.

An, v. bulg. *-anŭ*, formează substantive masculine: dr. *ciocîrlan*, *gîscan* (comp. sîrb. *gusan*). Derivatele cu acest sufix prezintă adesea un sens augmentativ sau peiorativ: dr. *băietan*, *beţivan*, *golan*, *juncan*, *lungan*, *şoiman* (comp. sîrb. *klipan*, rus. *zubanŭ*, ceh. *pijan*). Întîlnim de asemenea cîteva adjective în *-an*: 251
dr. *bălan*, *năzdrăvan*, *plăvan* (comp. sîrb. *žujan*, *ridjan*). Trebuie remarcat aici şi dr. *fetişcană*, al cărui sufix corespunde lui *-an* augmentativ. În mr., *-an* este foarte rar: *gulan*, *gulišan*; mgl. *mižlukan*. Ir. *školǫn* este cr. *školan*.

Anie, *enie*, rezultat din cuvinte slave ca: *pogrĕbanije*, *viděnije*, formate din participiile perfecte pasive de la *pogrĕbati*, *viděti* + sufixul *-ije*, serveşte în limba romînă la formarea, mai ales, a numelor de acţiune: dr. *curăţenie*, *grijanie*, *împărtăşenie*, *jelanie*, *păţanie*, *petrecanie*, *pierzanie*, *prăpădenie*, *şiretenie*. În unele din aceste forme, ca de exemplu în *şiretenie*, sensul primitiv al sufixului s-a şters; *şiretenie* nu înseamnă « acţiunea de a face ceva prin viclenie », ci « calitatea de a fi şiret»; aceasta se explică prin faptul că acest cuvînt este derivat dintr-un adjectiv, *şiret*, în timp ce *grijanie*, de ex., este format din verbul *grijire*, şi putea, prin aceasta, să-şi păstreze mai bine înţelesul primitiv al sufixului *-anie*; *curăţenie* însemnează, pe de o parte, « acţiunea de a curăţa », pe de altă parte, « calitatea de a fi curat »; primul din aceste sensuri s-a menţinut prin faptul că nu putea fi izolat *curăţenie* de verbul *curăţire*; al doilea sens s-a dezvoltat sub influenţa adj. *curat*. Ir. nu cunoaşte decît formele *napastovanje*, *živl'enje*, împrumutate direct din croată şi slovenă.

Ean, redus după *r*, *ş*, *ţ*, la *an*, reproduce v. bulg. *-ěninŭ*, *-janinŭ* = *-ěnŭ*, *-janŭ* + *-inŭ* (pl. *-ěne*, *-jane*): *izrailitěninŭ*, *mirjaninŭ*, *rimljaninŭ*, *selěninŭ*, dr. *izrailtean*, *mirean*, *rîmlean*. El indică patria sau originea: dr. *bucureştean*, *ieşan*, *moldovean*, *muntean*, *transilvănean*; *cetăţean*, *sătean*, *ţăran*; mgl. *kǫtunean*; de aici numele proprii în *-eanu*: *Codreanu*, *Văleanu* etc. Într-un cuvînt ca *cetăţean* şi mai ales *oştean*, *-ean* s-a îndepărtat de funcţia sa primitivă; el indica la început « starea celui care locuieşte în oraş, a celui care este în armată ».

Nic este v. bulg. *-ĭnikŭ* (*-ĭnŭ* + *-ikŭ*): *becĭstĭnikŭ*, *dostojnikŭ*, *duchovĭnikŭ*, *dvorĭnikŭ*, *ispravĭnikŭ*, *ljubovĭnikŭ*, *postelĭnikŭ*, *prazdĭnikŭ*, *stolĭnikŭ*, *sŭvětĭnikŭ*, *svěštĭnikŭ*, *učenikŭ*, *vojnikŭ*, dr. *becisnic*, *destoinic*, *duhovnic*, *vornic*, *ispravnic*, *ibovnic*, *postelnic*, *praznic*, *stolnic*, *sfetnic*, *sfeşnic*, *ucenic*, *voinic*. El formează în limba romînă adjective: dr. *amarnic*, *casnic*, *datornic* (şi după acesta *statornic*), *dornic*, 252
dosnic, *falnic*, *făţarnic*, *grabnic*, *harnic*, *îndoelnic*, *obraznic*, *paşnic*, *pusnic*, *puternic*, *temeinic*, *zilnic*. Dr. *darnic*, *silnic* trebuie să fie de asemenea formaţii romîneşti de la *dar*, *silă*, deoarece v. bulg. *darĭnikŭ*, *silĭnikŭ* (slovenă *silnik*) nu sînt întrebuinţate decît ca substantive. *Platnic* şi *vrîstnic* pot, de asemenea, să se fi format în romînă (comp. şi bulg. *platnik*, slovenă *vrstnik*). *Nic* se mai întîlneşte ca sufix secundar în adjectivele: dr. *amăgelnic*, *bănuelnic*, *feciorelnic*, *greşelnic*, *prielnic*, *tîrzielnic*, *vremelnic*, comp. în acelaşi timp: dr. *lăturalnic*, *uliţarnic*. În ir. găsim cîteva forme în *nik*, dar ele sînt recente şi împrumutate din croată: *dušnik*, *grešnik*, *rošnik*.

Niţă, v. bulg. *-ĭnica* = *-ĭnŭ* + *-ica* (*košĭnica*, *pivĭnica*, dr. *coşniţă*, *pivniţă*), formează substantive: dr. *botniţă*, *clopotniţă*, *piperniţă*, *varniţă*, *zaharniţă*; el apare ca sufix secundar în: dr. *chibritelniţă*, *şurubelniţă*, *urechelniţă*, *vîrtelniţă* (comp. v. bulg. *krŭstilĭnica*, *kadilĭnica*, dr. *cristelniţă*, *cădelniţă*); comp. şi *acarniţă*. În ir., sufixul *-niţă* nu e productiv; el nu se întîlneşte decît în formele împrumutate direct din slavă (croată, slovenă); *košnitsę* (care ar putea totuşi să fie v. bulg. *košĭnica*), *sitnitsę*, *spovidǫlnitsę*, *stružnitsę* = *košĭnica*, *sitnica*, *izpovidalnica*,

ostružnica, veternica; protsidelnitsę este format din cr. *prociditi* + slovenul *cedilnica*. Mr. *plęamnitsǫ* este bulg. *plěvĭnica*.

Ište se trage din v. bulg. *-ište* (*-iske*): *kapište, pašište, selište*, dr. *capiște, pajiște, siliște*. El arată în primul rînd locul unde se găsește un obiect și se adaugă mai ales la numele de plante: dr. *cînepiște, iniște, porumbiște, Tutuniște* (toponimic), mr. *kotšįenište, kǫstụńište* (comp. sîrb. *kukurizište*, sloven *bobišće*). Din această semnificație s-a dezvoltat aceea, mai abstractă, pe care o întîlnim în *liniște*, derivat din adj. *lin*, ca *rariște* de la *rar*; o formație analogă este aceea pe care ne-o oferă numele toponimic *Tainiște* (*Tainiștea vacilor*) derivat din *taină*. În al doilea rînd, *-ište* arată partea obiectului indicat de radical care servește la întrebuințarea obiectului: v. bulg. *toporište*, dr. *toporiște*, mr. *toporǫšte*, după modelul căruia s-a
253 format dr. *coderiște*. Acest sufix nu apare în ir. decît în cuvintele *ogniŝte, seliŝte, uliŝte*, care sînt cr. *ognjište, selište, ulište*.

Eț corespunde v. bulg. *-ĭcĭ* (*prěkupĭcĭ*, dr. *precupeț*) în derivatele care formează nume de agent și diminutive: dr. *călăreț, cîntăreț, drumeț*, mr. *kǫlǫretsu*; dr. *podeț*; în diminutive el este de cele mai multe ori combinat cu *-ul*: dr. *codruleț, coșuleț, cuibuleț, drăculeț, rîuleț, săculeț* (*săculteț*), *steguleț, tîrguleț, ursuleț, viermuleț, vîntuleț*. Ir. nu cunoaște acest sufix decît în cuvintele împrumutate din slavă: *sondets*, care se sprijină pe v. bulg. *sądĭcĭ* și căruia i se adaugă cîteva forme croate și slovene: *belets, hlǫpets, lovǫts, škopǫts, tovarǫts, udovǫts* = slovenă *belěc, hlapěc*, cr. *lovac, škopac, tovarac, udovac*. Trebuie desigur să despărțim de formele citate, adjectivele în *-eț*, ca dr. *măreț, pădureț* etc., al căror sufix are cu totul altă origine (lat. *-icius*).

Iță, v. bulg. *-ica* (*ądica, kožica, granica, mladica, razmirica, sulica, troica, ulica, věverica*, dr. *undiță, cojiță, graniță, mlădiță răzmiriță, suliță, troiță, uliță, veveriță*) derivă mai ales feminine și diminutive: dr. *bucătăriță, coconiță, cusătoriță, domniță, florăriță, măgăriță, morăriță, păstoriță, porumbiță, zeiță; codiță, copiliță, corfiță, costiță, cununiță, fetiță, fîntîniță, foiță, grădiniță, gropiță, guriță, linguriță, mioriță, odăiță, peniță, portiță, ușiță*; el apare adeseori în diminutivele în *-ul*: dr. *cruciuliță, frunzuliță, furculiță, mîndruliță, musculiță, piuliță, puiculiță, punguliță, ziuliță*; comp. și numele proprii *Gheorghiță, Ienăchiță* etc. Mr. cunoaște formele *dǫskǫlitsǫ, grupitsǫ, kǫmišitsǫ, liñguritsǫ, mǫturitsǫ, mulǫritsǫ, pǫduritsǫ, skụnduritsǫ, sǫrmǫnitsǫ, surǫritsǫ*; mgl. *ampirǫtitsǫ, bukl'itsǫ, kuditsǫ, vinturitsǫ*; *kǫluguritsǫ*, ca și dr. *călugăriță*, este slav., sîrb. *kalugerica*; *gurlitsǫ* reproduce forma bulgară *grŭlica*; *gušteritsǫ*, dr. *gușteriță*, corespunde sîrb. *gušterica*; *molitsǫ* poate fi neogr. μόλιτσα, alb. *mol'itsε*; *gumǫritsǫ* se apropie de alb. *gomaritsε*. În ir., unde sufixul v. bulg. s-a încrucișat cu *-ica* cr., întîlnim ca formații noi: *fetŝoritsę, fraįeritsę*, de la cr. *frajar, koptoritsę, fetitsę, įeditsę, įepitsę, kolaritsę*, de la *kolǫre* (cr. *kolari*), *koseritsę*, de la cr. *kosir, skafonitsę*, de la it. *scoffone, tsipitsę* de la cr. *tsip*; *žuritsę* trebuie să reproducă o formă mai veche **zurinkǫ* + cr. *junica*; sînt de origine croată: *golu-*
254 *bitsę, gospodaritsę, guŝtŝeritsę, oŝtaritsę, pasteritsę*, cr. *golubica, gospodarica, gušćerica, ostarica, pastirica*; *paunitsę* se întîlnește cu cr. *paunica*, dar ar fi greu să-l despărțim de dr. *păuniță*, care nici el nu are probabil legătură cu bulg. *paunica*. Uneori *-iță* servește la formarea de substantive abstracte, ca de exemplu dr. *rămășiță* (comp. v. bulg. *nemalica, prělišica*).

Av, v. bulg. *-avŭ* (*mrŭšavŭ, skvrŭnavŭ*, dr. *mîrșav, scîrnav*), este extrem de rar; el formează adjective: dr. *trîndav*, de la v. bulg. *trądŭ*; mr. *molav*. *Avă*,

v. bulg. *-ava*, este necunoscut în limba romînă; dr. *gîlceavă*, v. bulg. *glŭčanije*, are, e drept, acest sufix, dar este foarte probabil că *-anije* a fost schimbat cu *-ava* în slavă.

Iv, v. bulg. *-ivŭ* (*milostivŭ*, *plěšivŭ*, *zlobivŭ*, dr. *milostiv*, *pleşuv*, *zglobiu*), a dat derivatele: dr. *beţiv* (comp. v. bulg. *pijanivŭ*), *uscăţiv*. În ir. există *milóstiva*, care ne îndreaptă, după cum arată accentul, la cr. *milostiv*; *zasipliw* corespunde cr. *sipljiv*. V. bulg. mai cunoştea un sufix *-livŭ*, rezultat din adăugarea lui *-ivŭ* la unele forme verbale: dr. *guraliv* (comp. v. bulg. *govorĭlivŭ*).

În afară de aceste sufixe, limba romînă a luat din slavă sufixul verbal *-uire*: dr. *făptuire*, *mînuire*, *păcătuire*, *pescuire*, *preţuire*, *şerpuire*, *vieţuire*; mr. *foptuesku*, *minduesku* (format de altfel după alb. *mendoń*); mgl. *darues*, dr. *dăruesc* datează încă din slavă, *darovati*. *Uire* este rezultat din verbele slave în *-ovati*, care formează prezentul în *-ują*: v. bulg. *darovati — darują*, *glasovati — glasują*, *lĕkovati — lĕkują*, *milovati — milują*, *vinovati — vinują*, *žalovati — žalują*: dr. *dăruire*, *glăsuire*, *lecuire*, *miluire*, *învinuire*, *jeluire*. Formele dr. *dar — dăruire*, *glas — glăsuire* au adus pe *fapt — făptuire*, *preţ — preţuire* etc.

Despre sufixele slave studiate aici, v. Miklosich, *Vergleich. Gramm. der slav. Sprachen*, II. — Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, 413 consideră pe *-aci* ca fiind de origine latină (*-acem*), ceea ce este inadmisibil din punct de vedere fonetic. Acelaşi autor, *ibid.*, § 433, raportează pe *-ală* la sl. *-ely*, care este însă destul de rar şi are alt sens decît rom. *-ală*. Despre *-eţ*, *-iţă*, cf. *ibid.*, § § 416, 417, unde formele *călăreţ*, *cîntăreţ* etc. sînt puse pe acelaşi plan cu *pădureţ*, ceea ce este imposibil. Cf., în legătură cu *-ac*, *-iţă*, şi S. Puşcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, 1899, 32, 66.

113. Din punct de vedere lexical, influenţa slavă asupra limbii romîne se 255
simte la fiecare pas. Numărul cuvintelor slave introduse în romînă este considerabil.

Deoarece împrumuturile făcute de la o limbă la alta nu interesează numai lingvistica, ci şi istoria, vom clasifica elementele slave din limba romînă după natura faptelor la care se referă. Se va putea vedea, în acest fel, care sînt domeniile în care limba romînă a fost mai mult sau mai puţin influenţată de slavă, şi în ce relaţii au trăit romînii cu slavii. Desigur că nu vom putea vorbi aici despre toate cuvintele slave care au pătruns în limba romînă; vom aminti numai pe cele care merită să fie semnalate pentru vechimea lor şi pentru răspîndirea de care se bucură în vorbirea romînilor.

În afară de Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861, şi Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfurt, 1873, nimeni nu s-a ocupat de acest subiect, deşi este unul dintre cele mai importante din istoria limbii romîne. Sîntem aşadar obligaţi să recurgem mereu la aceste lucrări, cu toate că ele nu mai corespund stadiului actual al ştiinţei. Un mare număr din etimologiile stabilite de aceşti învăţaţi trebuie înlăturate. Miklosich înregistra printre elementele slave din limba romînă chiar cuvinte latine, ca *ciaţă*, *măciucă*, *tată*; în aceeaşi greşeală a căzut şi Cihac, care consideră, de exemplu, *cucută*, *gaură* de origine slavă. Pe de altă parte, nici Miklosich, nici Cihac n-au făcut distincţia necesară între vechea influenţă slavă asupra limbii romîne şi cea de origine mai recentă, chestiune destul de complicată, fără îndoială, dar care poate fi rezolvată în multe cazuri. Lucrările acestor autori sînt şi mai nesatisfăcătoare atunci cînd vrem să cunoaştem elementele slave din macedoromînă şi istroromînă; aceste două dialecte nu sînt luate în consideraţie, din cauză că nu existau suficiente informaţii despre ele acum treizeci de ani. Or, ca să cunoaştem raporturile dacoromînei cu macedoromîna şi istroromîna, este indispensabil să ştim în ce măsură fiecare din aceste dialecte a fost influenţat de v. bulg.

Omul (particularități fizice și morale, dispoziții psihice, condiții sociale, profesii, acțiuni) : v. bulg. *gągnavŭ, grŭbavŭ, krŭnŭ, plěšĭ, plěšivŭ, skvrŭnavŭ, slabŭ, smědŭ, sŭdravĭnŭ, štrŭbŭ, baba*; *blaženŭ, bujakŭ, dostojnikŭ, dragŭ, drŭzŭ, grozavŭ, kurŭvarĭ, kurŭva, lakomŭ, mądrŭ, milostivŭ, naprasĭnŭ, nedos-*
256 *tojnŭ, nemilostivŭ, netęgŭ, netrěbĭnŭ, neukŭ, nevinovatŭ, nevrědĭnŭ, prostŭ, stra-šĭnŭ, svętŭ, tąpŭ, trězvŭ, vinovatŭ, vrědĭnŭ, zavistĭnikŭ, zlobivŭ*; *groza, gryža, lakomije, lěnĭ, nadežda, pizma, rĭvĭnĭ, veselije, veselŭ, žalĭ*; *bogatŭ, mirjaninŭ, robŭ, sirakŭ, sluga, stopanŭ, vojnikŭ, županŭ* ; *gradinarĭ, prěkupičĭ, vračĭ, zidarĭ, zlatarĭ*; *besědovati, bělĭti, blagosloviti, blazniti, bolěti, chochotati, chraniti, chuliti, chvaliti, čisti, čuditi, darovati, dobyti, dognati, domoliti, dosaditi, dovesti, drŭznąti, glasovati, glumiti, goniti, grabiti, graditi, grajati, grěšiti, groziti, iskaljati, iskusiti, ispraviti, izbaviti, izbiti, izgoniti, izvoditi, kajati, kaliti, kazniti, klatiti, klevetati, kroiti, krŭpiti, krŭknąti, lagoditi, lakomiti, lěpiti, klasti, ljubiti, loviti, mazati, mąčiti, milovati, mlatiti, mĭžati* (*mizati*), *naděti, nakazati, napadati, napustiti, naskočiti, obiždati, obladovati, obložiti, oboriti, odŭchnąti, okarjati, opariti, opŕěti, osąditi* (*otŭsąditi*), *osobiti* (*osebiti*), *otraviti, otrinąti, pagubiti* (*pogubiti*), *paziti, pąditi, pipati, platiti, pleskati, plesnąti, plesti, plěti, pochotěti, pokloniti* (*podŭkloniti*), *pokajati, pomĭněti, porąčiti, porinąti, postiti, potuliti, potŭknąti, pražiti, prělistiti, přěměniti* (*přěměnjati*), *přěti, pribĕgati, prigoniti, priimati, propasti, propovědovati, protiviti, raniti, rasaditi, raskoliti, raskroiti, raspąditi, rastiti, rasukati, rasypati, razbiti, razvratiti, rinąti, rygati, ryknąti, saditi, siliti, skrŭbĕti, slabiti, slaviti, služiti, sukati, sŭdrobiti, sŭgrŭčiti* (*sŭkrŭčiti*), *sŭmęsti, sŭměrjati* (*sŭměriti*), *sŭmŭčati, sŭpovědati* (*sŭpovědovati*), *sŭtlačiti, sŭtryvati, sŭvaditi, sŭvrŭšiti* (*sŭvrŭšati*), *svętiti, šĭpŭtati, tągovati, tąžiti, tesati, těskovati, tlŭmačiti, topiti, trajati, trěti, trězviti, truditi, ujęti, ukoliti, ukrotiti, umoriti, ustati, vaditi, valiti, veseliti, vinovati, voliti, vražiti, vrěti, vrŭtěti, zamysliti, zoriti, zrěti, žaliti* (*žalovati*), *žędati* (*žędĕti*); — dr. *gîngav, gîrbov, cîrn, pleș, pleșuv, scîrnav, slab, smead, zdravăn, știrb, babă*; *blajin, buiac, destoinic, drag, dîrz, grozav, curvar, curvă, lacom, mîndru, milostiv, năpraznic, nedestoinic, nemilostiv, nătîng, netrebnic, năuc, nevinovat, nevrednic, prost, strașnic, sfînt* (confundat cu *sînt* = lat. *sanctus*), *tîmp, treaz, vinovat, vrednic, zavistnic, zglobiu*; *groază, grije, lăcomie, lene, nădejde, pizmă, rîvnă, veselie, vesel, jale*; *bogat, mirean, rob, sărac, slugă, stăpîn, voinic, jupîn*; *grădinar, precupeț, vraci, zidar, zlătar, beseduire, belire, blagoslovire, blăznire, bolire, hohotire, hrănire, hulire, fălire, citire, ciudire, dăruire, dobîndire, dojenire, domo-*
257 *lire, dosădire, dovedire, îndrăznire, glăsuire, glumire, gonire, grăbire, îngrădire, grăire, greșire, îngrozire, iscălire, iscusire, isprăvire, izbăvire, izbire, izgonire, izvodire, căire, călire, căznire, clădire, clătire, clevetire, croire, cîrpire, crîcnire, logodire, lăcomire, lipire, iubire, lovire, mînjire, muncire, miluire, îmblătire, mijire, înnădire, năcăjire, năpădire, năpustire, născocire, obijduire, oblăduire, oblojire, oborîre* (*doborîre*), *odihnire, ocărîre, opărire, oprire, osîndire, osebire* (*deosebire*), *otrăvire, urnire, păgubire, păzire, pîndire, pipăire, plătire, plescăire, pleznire, împletire, plivire, poftire, poclonire, pocăire, pomenire, poruncire, pornire, postire, potolire, poticnire, prăjire, prilostire, premenire, pîrîre, pribegire, prigonire, primire, prăpădire, propoveduire, împotrivire, rănire, răsădire, roscolire, răscroire, răspîndire, răstire, răsucire, risipire, răzbire, răzvrătire, rînire, rîgăire, răcnire, sădire, silire, scîrbire, slăvire, slujire, sucire, zdrobire, sgîrcire, smintire, smerire, smuncire, spovedire* (*spovăduire*), *stîlcire, strivire, sfădire, săvîrșire* (*sfîrșire*), *sfințire, șoptire, tînguire, tînjire, teșire, tescuire, tălmăcire, topire, trăire, tîrîre, trezire, trudire,*

uimire, ocolire, ocrotire, omorîre, ostenire, vădire, învălire, veselire, învinuire, voire, vrăjire, vîrîre, învîrtire, zămislire, zorire, zărire, jelire (jeluire), jinduire; — mr. *slabu, smęadu, babǫ; kurvaru, lakumu; lǫkumie, lene, žale; bugatu, robu; bilesku, hrǫnesku, tšudisesku, agunesku, ñgǫrdesku, gresku, agǫršesku, lǫkumesku, alik'esku, upǫresku, pǫndescu, plǫtesku, plǫskǫnesku, mplǫtescu, plivescu, purn'esku, rǫspǫndesku, arnesku, rǫgǫesku, sǫdesku, slǫg'esku, šuts, tinžesku, tuk'esku, trudesku, nvǫlesku, nvǫrtesku, žilesku*; mgl. *gǫrbuv; biles, trǫięs, anvǫrtes*; de notat forma *mutresku*, v. bulg. *motriti*, care lipsește în dr.; — ir. *grižę; dobęndi, ǫñgardi, graięį, kǫrpi, muntîsi, pleti, rani, respi, rezbi, tǫnžî, ǫnvrti, zori*. Deoarece istroromîna a suferit influența croatei și a slovenei, de multe ori e greu de știut dacă cutare sau cutare cuvînt este v. bulg. sau dacă a fost împrumutat dintr-unul din cele două dialecte slave din Istria; așa este cazul pentru *bǫbę, bogǫt, drǫg, goni, hrani, tšudi, izbi, l'ubi, maži, mižei, mlati, plati, pogubi, pokaięį, primi, propadi, prǫži, sadi, slǫb, slugę, služi, spravi, topi, tšitęį, veseli, zbavi, zdrobi, zidǫr, zmilui, župǫn*, care pot veni din v. bulg. tot atît de bine ca și din croată sau din slovenă (*baba, bogat, drag, goniti, hraniti, čuditi, izbiti, ljubiti, mazati, mižati, mlatiti,* 258
platiti, pogubiti, pokajati, primiti, propasti, pžitri, saditi, slab, sluga, služiti, spraviti, topiti, čitati, veseliti, izbaviti, zdrobiti, zidar, smilovati, župan). Uneori formele v. bulg. s-au putut încrucișa cu cele croate, cum este cazul lui *bǫbę*, care în afară de sensul «femeie bătrînă», pe care-l are v. bulg. *baba*, îl prezintă și pe acela de «bunică», sens propriu croatei. Motive fonetice și semantice ne obligă, în schimb, să considerăm formele următoare ca împrumutate direct din croată (slovenă): *blǫžen, darvęį, hvali, lovi, otrovi, porini, rini, skrbi, svet, sveti, vesel'e, voli, žǫl' = blažen, darovati, hvaliti, loviti, otroviti, porinuti, rinuti, skrbiti, svet, svetiti, veselje, voliti, žal*. Ir. posedă însă cîteva cuvinte slave vechi necunoscute celorlalte dialecte romînești: *gǫndi, osǫndi, sǫndets, zmunti* = v. bulg. *gąsti, posąditi, sądĭcĭ, sŭmątiti*. Pentru cîteva cuvinte romînești, textele slave vechi nu ne dau prototipurile corespunzătoare; ele trebuie să fi existat totuși; comp. dr. *cîrtire*, care se poate sprijini pe un **krŭtiti* (doar subst. *krŭtĕnije* este atestat în v. bulg.), *opintire* = **opętiti* (comp. *vŭspętiti*); *rînjire* = **rąžiti*, formă înrudită cu *rągati, rązĭnŭ*; *plutire* poate fi o formație romînească de la *plută* (v. bulg. *pluti*), ca *împodobire* de la *podoabă* (v. bulg. *podobati*, derivat de la *podoba*, are un sens prea îndepărtat de rom. *împodobire*, ca să-l putem considera la baza acestuia).

Înrudire: v. bulg. *kŭmotrŭ, maštecha, nevĕsta*; —dr. *cumătru, mașteh (maștĕr), nevastă*; —mr. *nvęastǫ*; —ir. *kumatru, nevęstę* (acesta din urmă poate fi și cr. *nevesta*).

Corpul omenesc: v. bulg. *trupŭ, gleznŭ, glŭtŭ, grŭbŭ, krakŭ, krŭkŭ, obrazŭ, *pizda*; — dr. *trup, gleznă, gît, gîrb (gîrbă), crac, cîrcă, obraz, pizdă*; — mr. *trupu, k'izdǫ*; — mgl. *glezno, gǫrb*; — ir. *gǫt, pizdę; trupę* este cr. *truplo*.

Hrană: v. bulg. *drožđije, kolači, očitŭ, olĕj, pogača, skovrada, *sŭmętana*; — dr. *drojdie, colac, oțăt, ulei, pogace, scovardă, smîntînă*; — mr. *pogatșa*; — ir. *smǫntǫrę?* (*otset, pogǫtše* pot fi cr. *ocat, pogača*).

Îmbrăcăminte: v. bulg. *kožuchŭ, kučima*; — dr. *cojoc, cușmă*. Dr. *obială*, ir. *obęlę* presupune un v. bulg. **obĭjalo*, derivat de la *obiti*.

Locuință: v. bulg. *gradŭ, gradina, graždĭ, gręda, jasli, kotĭcĭ, pivĭnica, podŭ,* 259
polica, pragŭ, pritvorŭ, zabralo; — dr. *gard, grădină, grajd, grindă, iesle, coteț, pivniță, pod, poliță, prag, privor, zăbrea*; — mr. *gardu, gǫrdinǫ, politsa, pragu*; — ir. *gǫrd (iǫslę, pod* sînt probabil cr. *jasle, pod*).

Animale : v. bulg. *byvolŭ, dŭchorŭ, gąsĭka, gušterŭ, kokošĭ, krastělĭ, krŭtŭ, lostuna, lebedĭ, molĭ, nevěstĭka, ogarŭ, paąkŭ, rakŭ, sobolĭ, strěkŭ, strŭkŭ, trątŭ, věverica, vrabij, ząbrĭ*; — dr. *bivol, dihor, gîscă, guşter, cocoş, cristei, cîrtiță, lăstun, lebedă, molie, nevăstuică, ogar, paing* (*paingine*), *rac, sobol, streche, stîrc* (*cocostîrc*), *trîntor, veveriță, vrabie, zimbru*; — mr. *bivul, gọskọ, raku, stụrk*; *kukotu*, care corespunde dr. *cocoş*, trebuie să fie bulg. *kokot*; mr. mai cunoaşte forma *plọtunu*, v. bulg. *plotunŭ*, care a dispărut în dr.; — ir. *kokôș*; *guskę* şi *kokot* sînt cr. *guska, kokot*; *rọk* este poate de asemenea croat (*rak*).

Plante: v. bulg. *bobŭ, chmělĭ, chrěnŭ, loboda, makŭ, maslinŭ, molotrŭ, ovĭsŭ, pelynŭ, rakyta, rěpica, rogozŭ, smokynŭ, sveklŭ, troskotŭ*; — dr. *bob, hămei, hrean, lobodă, mac, măslin* (*măslină*), *molotru, ovăs, pelin, răchită, rapiță, rogoz, smochin* (*smochină*), *sfeclă, troscot*; — mr. *bob, hrẹanu, rugozu*; mgl. *troskot*; — ir. *bob, pelen, rakitę*, care pot fi şi cr. *bob, pelin, rakita*. Tot de origine slavă sînt probabil şi dr. *dracilă* (*dracină*), *zîrnă*, v. bulg. *dračije, zrŭno*.

Natură: v. bulg. *bezdŭna, bolŭvanŭ, brŭlogŭ, burja, chotarŭ, dąbrava, dělŭ, granica, izvorŭ, jazŭ, l ̯ka, livada, mogyla, nasŭpŭ, ostrovŭ, para, pažitĭ, peštera, poljana, potopŭ, požarŭ, prądŭ, propastĭ, slota, snopŭ, stogŭ, tina, trěsnąti, valŭ, vichrŭ, vrŭtŭpŭ, vŭzduchŭ, zarja, zorja, žarŭ, žeratŭkŭ*; — dr. *beznă, bolovan, bîrlog, bură, dumbravă, deal, graniță, izvor, iaz, luncă, livadă, movilă, năsip, ostrov, pară, pajiște, peșteră, poiană, potop, pojar, prund, prăpastie, sloată, snop, stog, tină, trăznire, val, vifor, vîrtop, văzduh, zare, zori, jar, jeratec*; — mr. *izvuru, luñkọ, livade, sloatọ, snopu, stogu, tinọ, vifur, zaṛe, žeru*; *trapu*, v. bulg. *trapŭ*, sau poate bulg. ori alb. *trap*; — ir. *bovọn, livọdẹ, vọlurle* (sloven *bolvan*, cr. *livada, val*?).

Instrumente, ustensile, diferite obiecte : v. bulg. *ądica, bičĭ, bljudo, bričĭ,*
260 *brŭvĭno, bŭtŭ, cěvi, dlato, greblo* (*greblja*), *kąpona, klěštę, klopotŭ, korabĭ, kosa, kosorĭ, košĭ, košĭnica, kovŭčegŭ, lanĭcuchŭ, lavica, lěsa, lopata, mrěža, nakovalo, nevodŭ, palica, pągva, perije, perina, pętĭno, pila, ploskva, plugŭ, prašta, rogozina, sablja, sani, sito, struna, sulica, sŭvora, svěštĭnikŭ, šestarŭ, těskŭ, točilo, tojagŭ, toporŭ, trọba, trąbica, veriga, žrŭdĭ*; — dr. *undiță, bici, blid, brici, bîrnă, bîtă, țavă, daltă, greblă, cumpănă, cleşte, clopot, corabie, coasă, cosor, coş, coşniță, coşciug, lănțuc* (*lanț*), *laviță, leasă, lopată, mreje, nicovală, năvod, paliță, pungă, perie, perină, pinten, pilă, ploscă, plug, praştie, rogojină, sabie, sanie, sită, strună, suliță, sfoară, sfeşnic, şuştar, teasc, tocilă, toiag, topor, trîmbă, trîmbiță, verigă, joardă*; — mr. *blidu, daltọ, kloput, kọasọ, košu, lupatọ, mrẹažọ, puñgọ, pilọ, ploskọ, plugu, prọašte, sitọ, topọarọ, trụmbọ, verigọ*; — mgl. *vọanditsọ, greblọ, ruguzinọ, tuiag*; mr. mai cunoaşte *pul'anu*, v. bulg. *polěno*, care nu se găseşte nici în dr., nici în ir.; *tsiriapu* trebuie să fie v. bulg. *črěpŭ*; — ir. *unditsẹ, bọt, klešte, klopot*; *mrižẹ, totsil'* sînt cr. *mriža, tocilj*; *bitŝ, kosẹ, košŝ, košnitsẹ, nakovọlẹ, pilẹ, sitẹ, sọbl'ẹ, verigẹ* pot să vină tot direct din croată sau din slovenă.: *bič, kosa, koš, košnica, nakovalo, pila, sito, sablja, veriga*; *muntọr* este un derivat interesant din v. bulg. *mątiti*.

Metale şi diferite substanțe : v. bulg. *kositerŭ, kremenĭ, ocělĭ, smola, varŭ*; — dr. *cositor, cremene, oțăl, smoală, var*; — mgl. *krẹmini*.

Măsuri : v. bulg. *pogonŭ, vědro*; — dr. *pogon, vadră*.

Timp : v. bulg. *časŭ, rastąpŭ, věkŭ, vrěmę, vrŭsta*; — dr. *ceas, răstimp, veac, vreme, vrîstă*; — mr. *vọrstọ*; mgl. *vremi*; — ir. *vrẹme* (poate cr. *vreme*).

Zilele săptămînii : v. bulg. *sąbota*; — dr. *sîmbătă*; — mr. *sụmbọtọ*; — ir. *sọmbọtẹ*.

Superstiții : v. bulg. *mora, vlŭkodlakŭ, zmij*; — dr. *moroi, vîrcolac, zmeu*; — mr. *vọrkulaku, zmeu*.

Cîteva cuvinte care nu aparțin nici uneia dintre categoriile precedente merită de asemenea să fie amintite aici : v. bulg. *basnĭ, bolĭ, cěpěnŭ, četa, črěda, chvala, danije, darŭ, dažda, dąga, dědina, dospěti, duchŭ, glota, golŭ, gramada, ispytŭ, kipŭ, kobĭ, komora, kvasiti, lěkŭ, napasti, narodŭ, narokŭ, nevolja, nravŭ, obištije, oblŭ, obyčaj, okolŭ, otičina, pakostĭ, pĭstrŭ, plavŭ, plŭkŭ, poklonŭ, ponosŭ, povĕstĭ, prijati, prěmeždije, pričina, prileżati, rana, rędŭ, roditi, rumĕnŭ, sporŭ, stavilo,* 261
strŭvo, sŭlijati, sŭrokŭ, sverěpŭ, tajna, tajnikŭ, tlaka, trěba, trěbovati, věstĭ, vina, vrachŭ, vrŭchŭ, zalogŭ, zvonŭ, žrŭtva; — dr. *basm, boală, țapăn, ceată, cireadă, fală, danie, dar, dajde, dungă, datină, dospire, duh, gloată, gol, grămadă, ispită, chip, cobe, comoară, covăsire, leac, năpaste, norod, noroc, nevoie, nărav, obște, oblu, obicei, ocol, ocină, pacoste, pestriț, plăvai (plăviț), pîlc, poclon, ponos, poveste, priire, primejdie, pricină, prilejire, rană, rînd, rodire, rumen, spor, stavilă, stîrv, sleire, soroc, sirep, taină, tainic, clacă, treabă, trebuire, veste, vină, vraf, vîrf, zălog, zvon, jertfă*; — mr. *falo, duh, gol, kobo, nivol'e, rumin, sporu*; mgl. *lęk*; — ir. *dor, duh, rone*, dacă nu sînt mai curînd cr. *dar, duh, rana*; pentru *bol, go, vrh, zvon*, originea croată este sigură, cum o arată forma și sensul lor (cr. *bol, gô, vrh, zvon*).

În afară de acestea, limba romînă a împrumutat din slavă mai multe cuvinte care se referă la cultul creștin. Înainte de a veni în contact cu slavii, romînii cunoscuseră creștinismul în forma latină. Din punct de vedere religios, după cum atestă istoria și studiul limbii, ei depindeau de Roma. Majoritatea cuvintelor romînești vechi referitoare la creștinism, și în special cele care exprimau noțiunile elementare ale religiei creștine, sînt de origine latină. Astfel : dr. *biserică, botezare, creștin, cuminecare, dumnezeu, înger, sînta scriptură* = lat. *basilica, baptizare, christianus, communicare, dominedeus, angelus, sancta scriptura*; de asemenea : *cîșlegi, păresimi, pași* = lat. *caseum ligare, quadragesima, paschae*; tot de proveniență latină trebuie să fie și *crăciun* (vezi mai jos). Peste acest strat de cuvinte latinești s-au așezat, treptat, elemente slave, începînd din secolul al IX-lea, cînd romînii s-au îndreptat către biserica slavă, întemeiată de Metodiu și Chiril și de discipolii lor. Din această epocă trebuie să dateze următorii termeni religioși : dr. *blagoslovire, colindă, Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, molitvă, praznic, rai, troiță, utrenie, vecernie*; v. bulg. *blagosloviti, kolęda, Christosŭ, adŭ (jadŭ), ikona, idolŭ, Isusŭ, liturgija, maslo, molitva, prazdĭnikŭ,*
raj, troica, utrĭnja, večerĭnia. În cîteva cazuri, formele slave s-au întîlnit cu cele 262
din latină; comp. dr. *oltar* = v. bulg. *olŭtarĭ*, altăruri de *altar* = lat. *altare*. În dr. *bobotează* constatăm aceeași fuziune a unui cuvînt slav cu un cuvînt de origine latină : v. bulg. *bogŭ* + lat. *baptizare*. În limba romînă există mulți alți termeni religioși slavi (*popă, vlădică* etc. = sl. *popŭ, vladyka*); ei sînt însă mai recenți decît cei pe care i-am menționat și datează din epoca în care romînii aveau o oarecare organizare politică și religioasă; ei aparțin deci influenței slave cu un caracter mai modern, influență care va fi studiată în altă parte.

În sfîrșit, ne rămîne să amintim numeroasele forme slave pe care le întîlnim în toponimia romînească. Ele au înlocuit în mai multe cazuri vechile nume de orașe etc., care ne sînt cunoscute din epoca romană. Aceasta ne arată că slavii au înlocuit într-o mare parte a Peninsulei Balcanice vechiul element roman. E regretabil că nu s-a studiat încă această problemă cu atenția cuvenită; un asemenea studiu ar dezvălui, fără îndoială, fapte importante pentru istoria și filologia romînă.

Vezi despre termenii religioşi slavi: Miklosich, *Die christliche Terminologie der slav. Sprachen* (« Denkschr. d. Akad. der Wiss., phil.-hist., Classe », Viena, XXIV). — Faptele istorice care arată că romînii au aparţinut pînă în secolul al IX-lea bisericii de la Roma au fost studiate de D. Onciul, *Papa Formosus în tradiţia noastră istorică*, în volumul: « Lui T. Maiorescu, omagiu », Bucureşti, 1900, 620 şi urm.; v. lucrarea aceluiaşi autor, *Originile principatelor romîne*, Bucureşti, 1899, 119 (cf. mai sus § 4). Referitor la introducerea cultului slav la romîni, v. I. Bogdan, « Convorbiri Literare » (Bucureşti), XXIII, 295-317. — Cuvîntul *crăciun*, care se găseşte şi în slavă, a fost adesea discutat. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, 26, îl consideră slav, dar limbile slave nu oferă nici o rădăcină la care să-l putem raporta (cf. Jagič, « Archiv f. slav. Phil. », II, 610). Este deci mai potrivit să admitem că acest cuvînt este de origine romînească şi că el a fost împrumutat de slavi (bulg. *kračun*, ucr. *kerečun*, slov. *kračun*; cf. « Archiv f. slav. Phil. », IX, 694; XI, 624) de la romîni. În ce priveşte etimologia lui, ea este destul de obscură. Fără îndoială că nu poate fi *crastinum*, dat de Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 615, nici *Christi jejunium* admis de Schuchardt, « Literaturbl. f. rom. u. germ. Phil. », VII, 154; cf. « Archiv f. slav. Phil. », IX, 526. Etimologia cea mai probabilă este aceea propusă de Ar. Densusianu,
263 *Ist. limbei şi lit. rom.*, ed. a II-a, 111, *creationem* (adică « naşterea lui Isus Christos »), cu toate că şi ea prezintă dificultăţi. Forma romînească ar fi trebuit într-adevăr să fie feminină şi terminată în *-iune*; poate că s-a spus *crăciun*, sub influenţa lui *ajun*, *Moş-ajun*.

114. O dată pătrunse în limba romînă, multe dintre cuvintele slave şi-au schimbat sensul primitiv. Este interesant să cunoaştem şi această parte a istoriei formelor slave introduse în limba romînă; apar uneori transformări semantice dintre cele mai curioase. Pentru a arăta cît de mult se îndepărtează de prototipurile lor, vom compara cîteva cuvinte v. bulg. cu corespondentele lor romîneşti.

Bezakonije « nedreptate » = dr. *bazaconie* « necuviinţă, ciudăţenie, caraghioslîc ». Această schimbare de sens, oricît ar fi de surprinzătoare, poate fi totuşi explicată. Semnificaţia cuvîntului romînesc se leagă de aceea a v. bulg. prin etapele « lucru făcut împotriva legilor, împotriva obiceiurilor, lucru excepţional, ciudat ».

Bezdŭna « prăpastie » = dr. *beznă* « obscuritate, întuneric ».

Bĕliti « a face alb » = dr. *belire* « a scoate pielea, a jupui » (la fel în mr. *bilesku*, care oferă însă şi accepţia proprie slavei; comp. dr. *ghileală* = *bileală*).

Blaženŭ « fericit » = dr. *blajin* « blînd, afabil », poate sub influenţa lui *blažĭnŭ* « bun » cu care se va fi confundat (ir. *bl̥žen* « fericit, binecuvîntat » = cr. *blazen*).

Burja « furtună » = dr. *bură* « burniţă, ceaţă ».

Cęta « monedă » = dr. *ţîntă* « vîrf, cui mic, ţel, scop ».

Chvala « laudă » = dr. *fală*, mr. *falo* « glorie, fast, strălucire » (comp. dr. *fălire* (ir. *hvali*) refl. « a se mîndri, a se lăuda »).

Čudo « miracol » = dr. *ciudă* « necaz, mînie, regret » (comp. slovenul *čuda* « umoare, dispoziţie »). Sensul din v. bulg. reapare în mr. *tšudie* (*tšudisesku*), care pare de altfel să fie alb. *tšudi* (ir. *tšudi* = cr. *čuditi*); dr. a păstrat şi ea acest sens în adj. *ciudat* « extraordinar, curios, straniu ».

264 *Dědina* « moştenire » = dr. *datină* « obicei, tradiţie », adică « ceea ce se moşteneşte, ceea ce se transmite din generaţie în generaţie ». (Pentru *datină*, v. « Romania », XXXI, 109; confuzia lui *dedina* cu *dare* este cu atît mai admisibilă, cu cît există *dată* cu sensul de « obişnuinţă », Weigand,

« Jahresbericht. . . », III, 314; trebuie să amintim, pe de altă parte, că trecerea de la *deadină* la *deatină* a putut fi ușurată și de folosirea formei sinonimice *adetiu*, împrumutată din turcă.)

Dognati, doženą « a urmări » = dr. *dojenire* « a certa ».

Domoliti « a ruga » = dr. *domolire* « a liniști, a modera, a încetini ».

Dospěti « a ajunge, a efectua » = dr. *dospire* « a fermenta » (comp. sîrbă. *dospjeti* « a coace »).

Dostojnikŭ « om demn » = dr. *destoinic* « capabil, îndemînatic ».

Dovesti, dovedą « a aduce, a produce » = dr. *dovedire*, « a proba » adică « a produce probe, dovezi », probabil prin imixtiunea lui *dovodŭ* « dovadă » (comp. rus. *dovoditi*).

Gąsti, gądą « a cînta din citeră » = ir. *gǫndi* « a geme ».

Grabiti « a răpi, a lua » = dr. *grăbire*.

Gradŭ « zid, grădină » = dr. *gard*, mr. *gardu*, ir. *gǫrd* « gard » (comp. alb. *garθ*, cu același sens); graiul mr. din Olimp cunoaște și semnificația de « grădină ». Accepțiunea de « gard » poate să fi fost provocată de influența compusului *îngrădire*, v. bulg. *ograditi* « a împrejmui, a înconjura cu un gard » ; concordanța limbii romîne cu albaneza, care nu cunoaște un derivat verbal de acest gen, este totuși surprinzătoare. În orice caz, credem că originea slavă a lui *gard*, *garθ* poate fi menținută, deși ea a fost contestată de unii filologi (cf. Jagič, « Archiv f. slav. Phil. », XXII, 32).

Grěšiti « a comite o greșeală, a păcătui » = mr. *agǫršesku* « a uita » (dr. *greșire* a păstrat accepțiunea slavă).

Iskaljati « a înnegri » = *iscălire* « a semna ».

Izbiti « a ucide » = dr. *izbire* « a lovi ».

Izměna « schimbare » = dr. *izmene*, mr. *izmęane*, adică « ceea ce se schimbă » (comp. dr. *schimburi* « rufe », it. *mutande* « izmene »).

Klasti, kladą « a pune, a stabili » = dr. *clădire* « a clădi, a așeza în căpițe ».

Kobyla « iapă » = dr. *cobilă*, « capră de cărat plugul », sens care se explică prin forma pe care o prezintă această parte a plugului (comp. rus. *kobylka* « călușul viorii »). 265

Kovŭčegŭ « arcă » = dr. *coșciug*.

Krąčina « holeră » = dr. adj. *crîncen* « oribil, înspăimîntător » (cf. rus *kručina* « necaz, grijă »).

Križi « cruce » = dr. *cîrjă*; ir. *križ* este cr. *križ*.

Lagoditi « a conveni » = dr. *logodire*.

Loviti « a vîna, a pescui » = dr. *lovire* « a lovi, a izbi »; mgl. *loves* are același înțeles ca și forma slavă; la fel ir. *lovi*, care corespunde cr. *loviti*.

Mądrŭ « prudent » = dr. *mîndru* « orgolios, semeț, frumos ».

Mąka « supliciu, martiriu » = dr. *muncă* « muncă, oboseală, trudă » (comp. fr. *travail* etc. = *trepalium* « instrument de tortură »).

Nakazŭ, nakazati « hotărîre, a stabili, a fixa, a pedepsi » = dr. *năcaz, năcăjire*.

Nalučiti « a găsi » = dr. *nălucire* (comp. *nălucă* « viziune, spectru »).

Obložiti « a aplica » = dr. *oblojire* « a pansa ».

Odŭchnąti « a respira » = dr. *odihnire* refl.

Podŭ « pămînt, podea » = dr. *pod* « punte », dar și cu semnificația slavă ca ir. *pod*.

Propasti, propadą « a despărți » = dr. *prăpădire*; ir. *propadi* « a consuma » este cr. *propasti*.

Rinąti « a împinge » = dr. *rînire*, mr. *arnesku* « a strînge, a curăța, a mătura (zăpada) »; pentru ir. *rini* « a împinge », comp. cr. *rinuti*.

Sŭvora « legătură, agrafă » = dr. *sfoară* (dacă nu e neogr. σφόρα, care are același înțeles).

Trajati « a dura » = dr. *trăire*, mgl. *troies* « a suferi, a îndura ».

Ujęti, ujmą « a lua, a răpi » = dr. *uimire*, propriu « a fi furat de ceva, a cădea în extaz ».

Ukrotiti « a liniști, a îmblînzi » = dr. *ocrotire*.

266 *Vlaga* « umoare, sevă » = dr. *vlagă*; mr. *vlagǫ* « umiditate » se apropie mai bine de sensul primitiv.

Vojnikŭ « războinic, soldat » = dr. *voinic* « curajos, puternic ».

Zamysliti « a gîndi » = dr. *zămislire* a fecunda ».

Zapadŭ « cădere », de la *zapasti* « a cădea », a dat în romînă subst. dr. *zăpadă*, la origine « zăpada care cade din cer » (comp. dr. *omăt*, *nămet* « zăpadă, grămadă de zăpadă » de la v. bulg. *ometati*, *nametnąti* « a zăcea »; ucr. *opadi* prezintă același sens ca rom. *zăpadă*, așa încît s-ar putea ca această semnificație să fie de origine slavă).

Zlobivŭ « rău, răutăcios » = dr. *zglobiu*.

Un cuvînt interesant este dr. *troian*. Îl citățm aici, deoarece originea sa slavă este neîndoielnică. Este v. bulg. *Trojanŭ*, forma slavă a numelui lui Traian. La slavi, Traian a devenit unul dintre cele mai populare personaje; el a pătruns chiar în mitologia lor (cf. C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, 74). Numele său apare deseori în toponimia Peninsulei Balcanice și este legat mai ales de drumuri și de *valla* care străbat această regiune. La romîni, *Trojanŭ* a devenit un substantiv comun; prin comparație cu *vallum Trajani* s-a ajuns să se numească *troian* orice ridicătură de teren, orice parapet și chiar grămezile de zăpadă.

Transformările semantice studiate mai sus sînt proprii limbii romîne; există însă cazuri în care schimbările de sens din romînă, pentru cutare sau cutare cuvînt din v. bulg., se întîlnesc și în limbile slave moderne, ceea ce ne arată că ele trebuie să se fi produs într-o epocă veche, în slavă, și apoi s-au transmis în limba romînă. Nu avem nici un motiv să contestăm marea vechime a acestor cuvinte romînești; ele au putut să fie introduse direct din v. bulg. și au păstrat, probabil, înțelesul pe care-l aveau în acest dialect pînă în momentul cînd au fost asimilate, din punct de vedere al sensului, cu formele mai moderne din sîrbă, bulgară etc. Un exemplu elocvent în această privință ni-l oferă ir. *posǫndi*. După formă, acest cuvînt trebuie să fie legat direct de v. bulg. *posąditi*. Sensul său e
267 departe însă de cel al formei v. bulg.; el înseamnă în special « a împrumuta », în timp ce *posąditi* are sensul de « a hotărî, a judeca ». Totul devine clar dacă ne amintim că cr. posedă forma *posuditi* cu același înțeles ca ir. *posǫndi*; cuvîntul croat s-a suprapus deci celui din v. bulg. În același fel trebuie privite următoarele cuvinte romînești față de cele din v. bulg.

Bolŭvanŭ « coloană, statuie » = dr. *bolovan*, ir. *bovǫn* « bloc » (comp. cr., ceh. *balvan*, pol. *balwan* « bloc »).

Graj, grajati « cîntec, a croncăni » = dr. *grai, grăire*, mr. *grai, gresku*, ir. *graięi* « cuvînt, grai » (sîrb. *graja, grajati*, același înțeles ca în romînă).

Grŭlo « gîtlej » = dr. *gîrlă* (rus. *girlo* « gura unui fluviu », bulg. *grŭlo* « brațul unui rîu »).

Klopotŭ « sunet » = dr. *clopot*, mr. *kloput*, ir. *klopot* (sîrb *klopotec* « clopoțel »; cf. pol. *klepadlo* « clopot prost »).

Kokoší « găină » = dr. *cocoș*, ir. *kokoš* (rus. *kokošŭ* « cocoș » și în același timp « găină », ceh *kokoš* « cocoș »; comp. alb. *kokoš*, ca în română); ir. mai cunoaște forma *kokot*, iar mr. întrebuințează numai această formă (*kukot*).

Kotĭcĭ « locuință mică » = dr. *coteț* (sloven *kotĕc*, bulg., ceh *kotec*, sîrb *kotac* « staul », pol. *kociec* « coteț »; comp. alb. *kotets*, neogr. κοτέτσι același sens ca în română).

Ląka « mlaștină » = dr. *luncă*, mr. *luñkǫ* « vale mlăștinoasă, pajiște, pădurice » (sîrb *luka*, sloven *loka* « pajiște », bulg. *lonka* « cîmp, vale »; comp. neogr. λάγκος, λουγκά « vale, cîmp mlăștinos »). Dezvoltarea sensului e asemănătoare cu aceea pe care o observăm la dr. *pădure* = lat. *palus*; ne întrebăm însă dacă *ląka* n-a fost influențat de *lągŭ* « pădure ».

Okno « fereastră » = dr. *ocnă* « mină », în special « mină de sare » (pol. *okna* « galerie, puț, groapa unei mine », slovenă, sîrb *okno* « puț »; comp. neogr. ὄκνα ca în română); ir. *oknę* este cr. *okna*.

Skąpŭ « zgîrcit » = dr. *scump*, mr. *skump* (comp. ceh *skupoća* « scumpete »).

Skovrada « sobă » = dr. *scovardă* « un fel de prăjitură » (rus *skovoroda* « prăjitură »; acest înțeles se întîlnește de altfel în v. bulg. *skovradinikŭ*). 268

Slota « iarnă » = dr. *sloată* « timp ploios, ploaie măruntă » (pol. *slota* « timp umed »; sîrb *slota* « ploaie măruntă »; neogr. σλότα « ploaie amestecată cu zăpadă »).

Stanŭ, derivat de la *stati*, a dat cuvîntul dr. *stîncă*, care se sprijină, în ultimă analiză, pe ideea de « a sta » proprie lui *stati*, adică « a sta nemișcat » (comp. sîrb *stanac* « stîncă »); forma sinonimă a cuvintelor cehe *stěna*, *stěnka* corespunde v. bulg. *stěna* « zid, stîncă »; poate că și cuvîntul românesc trebuie raportat la acesta din urmă).

Stogŭ « grămadă » = dr., mr. *stog* « căpiță de fîn, snop » (același sens revine în pol. *stog*); în mr. întîlnim, de asemenea, înțelesul general de « grămadă ».

Ustati, *ustaną* « a înceta » = dr. *ostenire* (rus. *ustatĭ*, *ustavatĭ*, ceh *ustati*, ca în română).

Zorja « lumină » = dr. *zori* (cu același sens bulg. *zorŭ*, slovenul *zora*, pol. *zorze*).

Cîteodată, sub influența slavă, unele cuvinte latine și-au schimbat sensul primitiv. Și acest fenomen trebuie amintit aici, deși s-a produs foarte rar.

Este cazul dr., mr. *lume* = *lumen*, care a primit accepțiunea de « lume », alături de cea de « lumină », păstrată încă în cîteva regiuni, prin acțiunea v. bulg. *světŭ* « lumină, lume ». Dr. *față* cu sensul de « persoană » (comp. *fețe bisericești*) nu este altceva decît o traducere a v. bulg. *obrazŭ* « față, persoană ».

Cf. L. Șăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbei romîne*, București, 1887. — Majoritatea cuvintelor studiate se întîlnesc și în secolul al XVI-lea cu semnificația proprie limbii slave, cum se va arăta în volumul al II-lea; le-am înregistrat totuși aici, cu intenția de a arăta diferențele în această privință, între slavă și romîna de astăzi. Trebuie să spunem cîteva cuvinte despre forma *troian*, care și acum este greșit privită ca o amintire prețioasă, la romîni, a numelui lui Traian (cf. Hasdeu, *Etym. Magnum*, III, 3136). Faptele lingvistice nu ne îndreptățesc să admitem altceva decît că numele lui Traian a fost transmis romînilor de către 269
slavi. Dacă el ar fi supraviețuit într-adevăr în limba română, sub forma sa latină *Traianus*, ar fi trebuit să avem *trăin*, formă care nu a lăsat nici o urmă. *Traianus*,

pare să fi devenit, e drept, în limba romanilor *Troianus*, printr-o etimologie populară și printr-o asociere cu numele *Troia* (cf. *C.I.L.*, VII, 1163; în afară de aceasta, *Troianopolis* în *Eph. epigr.*, IV, 781, 894); dar chiar în acest caz, forma românească *troian* nu poate reproduce lat. *Troianus*, pentru că ar fi trebuit să dea *truin*. N-ar avea rost deci să căutăm în acest cuvînt o dovadă a păstrării numelui lui Traian la români și un ecou al cuceririi Daciei.

115. Pentru a cunoaște, sub toate aspectele, evoluția cuvintelor slave introduse în limba română, trebuie să studiem transformările fonetice pe care le-au suferit. Se va vedea astfel în ce fel au fost redate în limba română diferite sunete din slavă.

Vom începe cu studiul vocalelor. Transformările cele mai interesante sînt cele pe care le observăm la vocalele nazale *ą*, *ę*; le vom acorda primul loc.

Ą = dr. (mr., ir.) *în* (*ăn*), mgl. *ǫn*; v. bulg. *dąbŭ*; *dobądą* (*dobyti*); *gąba*, **sŭgąbovati*; *gągnati*, *gągnavŭ*; *gąsi*, *gąsĭka*; *gąsti*, *gądą*; *gązĭ*; *gląbokŭ*; *goląbĭ*; *izbądą* (*izbyti*); *krąčina*, *krąpŭ*, *mądrŭ*; *mąka*; *obląkŭ*; *osąditi*; *pąditi*; *porąčiti*; *posąditi*; *postąpiti*; *raspąditi*; *raspątije*; **rąžiti* (comp. *rągati*, *rązinŭ*); *sąbota*; *sąditi*, *sądĭcĭ*; *skąpŭ*; *tągovati*; *tąpanŭ*; *tąpŭ*; *tążiti*; *trąba*, *trąbica*; *trądŭ*, **trądavŭ*, **trątiti*; *trątŭ*; *vązlŭ*, **vąžĭ*; *zątrĭ*; *zątŭ*, *zątbiti*; — dr. *Dîmb* (toponimic); *dobîndire*, ir. *dobęndi*; *sgîmboi*, *sgîmboire*; *gînganie*, *gîngav*; *gîscan*, *gîscă*; mr. *gǫskǫ*; ir. *gǫndi*, dr. *gîndac*; *gînj*; *Glîmboacă* (toponimic), *golîmb* (Banat); *izbîndire*, *izbîndă*; *crîncen*; *crîmpei*, *crîmpoțesc*; *mîndru*; mgl. *mǫnkǫ*; *oblînc*, mr. *blųnk*, mgl. *ublǫng*; *osîndire*; *pîndire*, *pîndă*, mr. *pǫndǫ*; *porîncire*; ir. *posǫndi*; *postîmpire*; *răspîndire*, mr. *rǫspųndesku*; *răspîntie*; *rînjire*; *sîmbătă*, mr. *sųmbǫtǫ* (*sǫmbǫtǫ*); ir. *sǫmbǫtę*; ir. *sǫndi*, *sǫndets*; mgl. *skǫmp*; *tînguire*, mr. *tųñguesku*; *tîmpănă*, mr. *tųmpǫnǫ*; *tîmp*, *tîmpire*, ir. *tǫmpi*; *tînjire*, mr. *tinžesku*, ir. *tǫnzi*; *trîmbă*, *trîmbiță*, mr. *trųmbǫ*; *trîndav*; *trîntire*, mr. *trųnduesku*; *trîntor*; *vînjol*, *vînj*; *zîmbru*; *zîmbre*, *zîmbire* (mr. *žimbez*).—Alături de *zîmbru*, întîlnim în dr. *zimbru*, al cărui *i* se explică prin influența asimilatoare a lui *i* din pluralul *zimbri*, ca mr. *tinžesku* de la *tinžire* — *tųnžire*. Dr. *răstimp*, care corespunde v. bulg. *rastąpŭ*, îl conține pe *i* datorită formei *timp* = lat. *tempus* (comp. în schimb *postîmpire*).

Ą = dr., mr., ir. *un*: *ądica*; *dąbrava*; *dąga*; *grąbŭ*; *kąpona*; *ląka*; *mąka*, *mączĭti*; *mątiti*; *porączĭti*; *prądŭ*; *pągva*; *skądŭ*; *skąpŭ*; *sŭmątiti*; dr. *undiță*, ir. *unditsę*; *dumbravă*; *dungă*; *grumb*, ir. *grump*; *cumpănă*; *luncă*; *muncă*, *muncire*, ir. *muntsi*; ir. *muntǫr*; *poruncire*; *prund*; *pungă*, mr. *puñgǫ*; *scund*; *scump*, mr. *skump*; ir. *zmunti*. — Cum se poate vedea din aceste două tablouri, aceleași cuvinte apar cîteodată cînd cu *în*, cînd cu *un*: dr. *muncire*, ir. *muntsi* — mgl. *mǫnkǫ*, dr. *scump*, mr. *skumpu* — mgl. *skǫmp*. Comp. și dr. *găumb* alături de *golîmb* (poate sub influența formei articulate *găumbul* — *gălîmbul*, ca mr. *žumbu* de la **zųmbu*); ir. *pessund* față de *posǫndi*; mr. *trųmbǫ*, *trumbuesku* — *trųmbǫ* (poate prin imixtiunea alb. *trumbɛ*).

Această comparație ne arată că *ą* slav a fost redat în română cînd prin *în* (*ăn*), cînd prin *un*. Tratamentul dublu suferit de acest sunet corespunde stării fonetice din v. bulg. în momentul în care au fost împrumutate de limba română formele citate. Împrumuturile cele mai vechi trebuie să fie cele în care găsim *ą* = *un*; ele datează dintr-o epocă în care *ą* avea încă în bulgară valoarea de *õ*; formele cu *ą* = *în* (*ăn*) au o origine mai recentă; ele arată o fază nouă în evoluția lui *ą*, aceea a lui *ą* = *ǫ̃* (*ă* rom. sau *e* mut fr. nazalizat; se știe că

sunetul ъ din bulgara modernă reprezintă pe vechiul *ą* prin etapele *õ*, *ǫ̃*). În ultimele forme, a existat, fără îndoială, mai întîi *ăn*, care corespundea mai bine v. bulg. *ǫ̃* și care mai reapare și astăzi în unele regiuni; acest *ăn* s-a asimilat apoi cu *în*.

Ę = dr., mr., ir. *in*; v. bulg. *čębrŭ*; **čępiti*; **čęstĭ* (*čĭstĭ*; comp. mac. -bulg. *čenstĭ*); *gręda*, **grędelĭ*; *kolęda*; *lędina*; **męčĭ*; *mętva*; *oględati*; **opętiti* (*vŭzopętiti*); **paęgŭ* (*paąkŭ*); *pamętĭ*; *pętĭno*, **sębrŭ*; **stęgno* (*stĭgno*); **sŭkrętiti* (*sŭkręnąti*); *sŭmęsti*, *sŭmętą*; *sŭprętati*; **sŭpręžĭ*; *sŭtęgnąti*; *svętiti*; **šeręgŭ*; *žędati*; dr. *cimbru*; *cimpire*; *cinste*; *grindă*, *grindei*; mgl. *grindǫ*; *colindă*, mr. *kolindǫ*; *lindină*; 271
minge; *mintă*, *oglindire*, *oglindă*, mgl. *oglindalǫ* (pentru finală comp. mac. -bulg. *oglendalo*); *opintire*; *paing*; *păminte*, ir. *paminte*; *pinteni*; *simbrie*; *stinghe*; *scrintire*; *smintire*, mr. *mintesku*, mgl. *mintes*; dr. *sprinten*; mr. *spindžu*; *stingherire*; *sfințire*; *șiringă*, *jinduire*.

Ę = dr., mr., ir. *în* (*ăn*); v. bulg. *cęta*; *netęgŭ*; *pamętĭ*; *potęgŭ*; *rędŭ*; *ręsa*; *sęžĭnĭ*; **sŭmętana*; **sŭpręžĭ*; *svętŭ*; *urędŭ*; dr. *țîntă*; *nătîng*; mr. *pǫmǫnt*; *potîng*; *rînd*; *rînză*; *stînjin* (prin imixtiunea temei *steng-*); *smîntînă*, ir. *smǫntǫrę*?; *spînz*; *sfînt*, mr. *svǫnt* (forma *svint* a fost fără îndoială refăcută după pl. *svintsi*), *orîndă*.

După cum vedem, și *ę* prezintă două valori în limba romînă, pe de o parte *in*, pe de altă parte *în* (*ăn*). Acest tratament dublu al lui *ę* își găsește explicația în fonetica romînească și nu în cea bulgară, cum a fost cazul pentru *ą*: *in* apare în special acolo unde găsim un *e* sau un *i* în silaba următoare; *în* (*ăn*) se întîlnesc înaintea silabelor care conțin un *a*, *u* etc. Evoluția lui *ę* bulgar corespunde în general cu aceea a lui *en* latin, cum se va arăta în volumul al II lea.

În ce privește *ę* final, el e redat prin *e*: v. bulg. *klěštę*, *tricę*, *vrěmę*; dr. *clește*, *tărîțe*, *vreme*.

A accentuat urmat de un *n* s-a păstrat intact: v. bulg. *chrana*, *danije*, *rana*; dr. *hrană*, *danie*, *rană*; mr. *hranǫ* (ir. *hrǫnę*, *rǫnę*); dr. *baie*, mr. *baňe* n-au probabil nimic a face cu v. bulg. *banja*. Numai cîteva cuvinte, care prezintă *î* = *a*, fac excepție; acestea sînt dr. *jupîn*, *smîntînă*, *stăpîn*, *stînă* (*stîncă*, cf. mai sus, p. 177); ir. *smǫntǫrę*? (*župǫn*, *stǫn* sînt cr. *župan*, *stan*); v. bulg. *županŭ*, **sŭmętana*, *stopanŭ*, *stanŭ*. Aceste forme trebuie să fi pătruns de timpuriu în limba romînă, înainte ca trecerea grupului *an* lat. la *în* să se fi făcut definitiv.

A aton = dr., mr. *ă*: v. bulg. *chraniti*, *gradina*, *grajati*, *ispraviti*, *kajati*, *kaliti*, *klatiti*, *krastěli*, *lakomije*, *mladica*, *mlatiti*, *nadežda*, *otraviti*, *paziti*, *rakyta*, *raskola*, *raskroiti*, *raspąditi*, *razboj*, *saditi*, *zalogŭ* etc.; — dr. *hrănire*, *grădină*, *grăire*, *isprăvire*, *căire*, *călire*, *clătire*, *crăstei* (*crîstei*, *cristei*), *lăcomie*, *mlădiță*, 272
îmblătire, *nădejde*, *otrăvire*, *păzire*, *răchită*, *răscoală*, *răscroire*, *răspîndire*, *război*, *sădire*, *zălog*; mr. *hrǫnesku*, *gǫrdinǫ*, (*gresku*), *lǫkumie*, *rǫspu̥ndesku*, *sǫdesku*; în ir. *a* s-a păstrat ca în alte cazuri (*graięi* etc.). *Blagoslovire* = v. bulg. *blagosloviti* trebuie să fie mai recent decît formele precedente sau poate că a păstrat vocala slavă în calitate de termen religios. Dr. *nicovală* presupune o formă mai veche **năcovală* = v. bulg. *nakovalo*.

E accentuat + *n* = *in*: v. bulg. *blaženŭ*; dr. *blajin* (comp. ce am spus mai sus în legătură cu *ę*). Sub acțiunea lui *a* din silaba următoare, *e* a trecut la *ea* în dr. *ceată* = v. bulg. *četa*. Această schimbare nu s-a produs în dr. *beznă*, *gleznă*, mgl. *gleznǫ*, *sfeclă* = v. bulg. *bezdŭna*, *gleznŭ*, *sveklŭ*; primul dintre

aceste cuvinte a fost poate pronunțat, cîtva timp, în limba romînă ca și în slavă, în trei silabe, ceea ce ar explica păstrarea lui *e*; *gleznă* și *sfeclă* îl datoresc fără îndoială pe *e* faptului că ele au pătruns în limba romînă sub forma masculină din slavă și n-au fost asimilate decît mai tîrziu femininelor în *-ă*.

E aton a trecut și el în dr. la *ă* în *năuc, năvod* = v. bulg. *neukŭ, nevodŭ*. Dr. *șuștar* = v. bulg. *šestarŭ* se sprijină pe o formă mai veche **șăștar*.

I aton a trecut la *î* după *r* în dr. *rînire* = v. bulg. *rinąti*; el a dispărut în derivatele aceluiași cuvînt : dr. *pornire*, mr. *purńesku, urnire* = v. bulg. *porinąti, otrinąti* (comp. mr. *arnesku*). Cei doi *i* din v. bulg. *priimati* s-au redus la unul singur în limba romînă, dr. *primire* (ir. *primi*).

O accentuat a devenit *ă* în dr. *cumătru* = v. bulg. *kŭmotrŭ* (ir. prezintă *a*: *kumatru*). *O* urmat de *a* s-a diftongat în dr. și mr. : v. bulg. *glota, groza, ikona, komora, kosa, koža, loza, podoba, pola, raskola, slota, smola;* — dr. *gloată, groază, icoană, comoară, coasă, coaje, loază, podoabă, poală, răscoală, sloată, smoală;* mr. *ikọanọ, kọasọ, kọažọ, poalọ, slọatọ*; în ir. *o* s-a păstrat ca în elementele latine (*kosę, kozę*). Înaintea semivocalei *ĭ*, *o* s-a menținut în general : v. bulg. *kobĭ, molĭ, osĭ*; dr. *cobe, molie, osie* (pentru **mole, *ose*); mr. *kobọ*; *boa-*
273 *lă* = *bolĭ* a fost atras de formele în *-ă* (tot așa *moaște* = *mošti*). *Ocnă* = *okno* trebuie să fie explicat în același fel ca mai sus *gleznă, sfeclă*. De observat păstrarea lui *o* înainte de *n* în *poclon, pogon, ponos, zvon* = *poklonŭ, pogonŭ, ponosŭ, zvonŭ*, ceea ce arată că aceste cuvinte au pătruns în limba romînă mai tîrziu decît cele care conțineau un *ą* și după ce *on* latin devenise *un*.

O aton a rămas în general intact : v. bulg. *bogatŭ, domoliti, dospĕti, goląbĭ, goniti, grozavŭ, lopata, loviti, mlŭkomŭ, obrazŭ, otrava, pakostĭ, poljana, potopŭ, požaru, roditi, rogozŭ, sobolĭ, tojagŭ, trojanŭ, voliti* etc. ; dr. *bogat, domolire, dospire, golimb, gonire, grozav, lopată, lovire, mîlcom, obraz, otravă, pacoste, poiană, potop, pojar, rodire, rogoz, sobol, toiag, troian, voire*; în mr. se observă tendința de trecere a lui *o* la *u*: *bugatu, gunesku, lupatọ, rugoz*; ir. păstrează pretutindeni pe *o*. Găsim și în dr. cîteva exemple de *o* = *u*: *puzderie* (alături de *pozderie*), *urnire* = *pozderije, otrinąti*. După accent și după o labială, *o* a trecut la *ă* în : dr. *cumpănă, sîmbătă*, mr. *sụmbọtọ*, ir. *sọmbọtę* = *sąbota, kąpona* (dar *lobodă* = *loboda*, care poate fi mai recent decît precedentele). *O* s-a sincopat în dr. *poftire* = *pochotĕti*.

U aton inițial a trecut de obicei la *o*, particularitate care se întîlnește de altfel în unele graiuri slave : v. bulg. *ukoliti, ukrotiti, umoriti, usrŭdije, ustati (ustaną);* dr. *ocolire, ocrotire, omorîre, osîrdie, ostenire*.

Y accentuat sau aton a dat *i (î)*: v. bulg. *byvolŭ, gryža, ispytŭ, kobyla, kopyto, mogyla, pelynŭ, rasypati, rygati, ryknąti, zamysliti*; dr. *bivol, grije, ispită, cobilă, copită, movilă, pelin, risipire, rîgăire* (forma veche *rigăire*), *răcnire, rîcnire (*ricnire), zămislire*; mr. *kupitọ, pilun*; ir. *griže, kopitę, pelir*.

Ĕ accentuat a fost redat prin *ea*: v. bulg. *chrĕnŭ, crĕda, crĕpŭ, lĕkŭ, lĕsa, plĕva, polĕno, prĕ, prĕbĕgŭ, smĕdŭ, tĕskŭ, trĕba, trĕskŭ, trĕzvŭ*; dr. *hrean, cireadă, leac, leasă, pleavă, prea, pribeag, smead, teasc, treabă, treasc, treaz*; mr. *tsiriap, pleavọ, pul'anu, smead*; în mgl. *ea* s-a redus la *ę*: *lęk*; la fel în ir. : *prę, tręsk*. *Â* din *datină* = *dĕdina* se datorește unei confuzii cu verbul *dare*, part. perfect *dat*. După o labială sau *t* și cînd nu era un *ĕ* sau un *i* în silaba următoare, *ĕ* s-a redus la *a*: v. bulg. *cĕpĕnŭ, cĕvĭ, izměna, nevěsta, poměnŭ, sŭvětŭ,*
274 *vědro*; dr. *țapăn, țavă, izmană, nevastă, pomană, sfat, vadră* (dar *veac* = *věkŭ*;

se aude însă și *vac*); în mr. *ea* s-a menținut : *nvęastǫ* (*pumęanu*); mgl. prezintă de asemenea în acest caz *ę*: *nèvęsto*, la fel ir. : *nevęstę*. Dr. *oțăl* = *ocĕli* (*ea* = *e* = *ă*) se explică prin pl. *oțele*. *Ĕ* urmat de un *e*, *i* a devenit *e*: v. bulg. *chměli*, *klěště*, *lěni*, *olěj*, *pověsti*, *strěkŭ*, *sŭvětĭnikŭ*, *svěštĭnikŭ*, *věsti*, *věverica*, *viděnije*, *vrěmę*; dr. *hămei*, *cleşte*, *lene*, *ulei*, *poveste*, *streche*, *sfetnic*, *sfeşnic*, *veste*, *veveriță*, *videnie*, *vreme*; mr. *klešte*, *lene*; ir. *vręme*. *Ĕ* din *pleș* = *plěši* se datorește semivocalei *ĭ* care este asociată cu *ș* (*pleși*), sau lui *pleșuv*; *mreje* se sprijină pe *mreajă* — *mreaje* = *mrěža*.

Ĕ aton s-a redus la *e*: v. bulg. *grěšiti*, *plěšivŭ*, *prěkupĭcĭ*, *prěměniti*, *sŭměriti*, *těskovati*, *trěbovati*, *trězviti*; dr. *greșire*, *pleșuv*, *precupeț*, *premenire*, *smerire*, *tescuire*, *trebuire*, *trezire*. *Prilostire* = *prělistiti* a fost modificat de verbele formate cu *pri*. După o labială, *ě* a trecut la *ă*: v. bulg. *bělŭ*, *cěpěnŭ*; dr. *bălan*, *țapăn* (comp. și *rumen*, alături de *rumăn* = *ruměnŭ*, probabil sub influența verbului *rumenire*). Această schimbare se observă cîteodată și după un *r*: dr. *trăznire* = *trěsnąti* (comp. mr. *agǫršesku* = *grěšiti*).

Ja s-a păstrat : v. bulg. *bujakŭ*, *jadŭ*, *jazŭ*, *mirjaninŭ*; — dr. *buiac*, *iad*, *iaz*, *mirean*.

Ju s-a redus la *i* în dr. *blid* = *bljudo*.

Sunetul *ĭ*, care trebuie să fi avut în v. bulg. valoarea unui *e* închis (*ę*), are diferite corespondente în limba romînă. Găsim mai întîi *e* (*ă* după labiale sau *ț*): v. bulg. *kotĭcĭ*, *ocĭtŭ*, *ovĭsŭ*, *sądĭcĭ*, *sŭdravinŭ*; — dr. *coteț*, *oțăt*, *ovăs*, *sdravăn*; ir. *sǫndets* (pentru *ĭ* final comp. dr. *lene*, *molie* = *lěni*, *moli*). Dr. *temniță* este *temĭnica*, care apare chiar în slavă alături de *tĭminĭca*. În *pestriț*, din v. bulg. *pĭstrŭ*, *e* s-a menținut sub influența lui *i* următor (comp. în schimb *păstrăv*, derivat din același cuvînt slav). *Prěkupĭcĭ* ar fi trebuit să dea *precupăț*; *e* s-a păstrat sub influența celorlalte forme în *-eț*. În locul lui *ĭ*, avem *î* în dr. *pîclă*, *rîvnă* = *pĭklŭ*, *rĭvĭnĭ*; ele pornesc de la *păclă* (mr. *pǫklǫ*), *răvnă* (*e* = *ă* după *p*, *r*). Două exemple de *ĭ* = *o* ne oferă dr. *prilostire*, *șoptire* = *prělistiti*, *šĭpŭtati*. Nu mai găsim nici o urmă de *ĭ* în : dr. *bîrnă*, *coșniță*, *lănțuc*, *obște*, *ocină*, *rîvnă* = *brŭvĭno*, *košĭnica*, *lanĭcuchŭ*, *obĭštije*, *otĭčina*, *rĭvĭnĭ*. 275

Vocala *ŭ*, a cărei pronunțare în v. bulg. se apropia probabil de aceea a unui *ŏ*, a dat în romînă *î*, *ă*, în cuvintele : dr. *bîtă* (ir. *bǫt*), *rît*, *săvîrșire*, *văzduh* = *bŭtŭ*, *rŭtŭ*, *sŭvrŭšĭti*, *vŭzduchŭ*. *Năsip* = *nasŭpŭ* trebuie să fi fost influențat de *nasypati*. Găsim *u* pentru *ŭ* în : dr. *cumătru*, *sută* = *kŭmotrŭ*, *sŭto*; prima formă este poate *kŭmotrŭ* + *kuma*. În *dihor* = *dŭchorŭ* silaba inițială a fost fără îndoială confundată cu tema lui *dychati*. *Ŭ* a căzut deseori : v. bulg. *bezdŭna*, *kurŭva*, *sŭdravĭnŭ*, *sŭgrŭčiti*, *sŭlijati*, *sŭmesti*, *sŭpasenije*, *sŭpovědati*, *sŭtlačiti*, *sŭtryvati*, *sŭvada*, *sŭvětŭ*, *šĭpŭtati*; dr. *beznă*, *curvă*, *zdravăn*, *sgîrcire*, *sleire*, *smintire*, *spăsenie*, *spovedire*, *stîlcire*, *strivire*, *sfadă*, *sfat*, *șoptire*.

Asimilare : *a* — *o* = *o* — *o* : v. bulg. *lagoditi*, *narodŭ*, *narokŭ*; dr. *logodire*, *norod*, *noroc* (**lăgodire*, *năred*, *năroc*); *e* — *a* = *a* — *a*: v. bulg. *bezakonije*; dr. *bazaconie*; *i* — *a* = *a* — *a*: v. bulg. *sirakŭ*, dr. *sărac* (comp. *siriac*); *o* — *a* = *a* — *a*: v. bulg. *propasti* (*propadą*), *propastĭ*; dr. *prăpădire*, *prăpastie* (**prapadire*, **prapaste*); *o* — *u* = *o* — *o*: v. bulg. *potuliti*; dr. *potolire*; *e* — *i* = *i* — *i*: v. bulg. *plěti* (*plěva*); dr. *plivire* (comp. dr. *bileală*, *ghileală*, de la *bilire*, pentru *belire* = *bĕliti*; mgl. *biles*); *ja* — *e*(*ě*) = *je* — *e*: v. bulg. *jasli*, *javě*, *prijatelĭ*; dr. *iesle*, *aievea*, *prieten* (dar ir. *ǫslę*, *priatel* care sînt probabil cr. *jasle*, *prijatelj*); *ja* — *i* = *i* — *i*: v. bulg. *javiti*; dr. *ivire* (**ievire*, **iivire*); *ĭ* — *i* = *i* — *i*: v. bulg.

lipĕti, **mižiti*, *mižati*; dr. *lipire*, mr. *alik'esku*, dr. *mijire*; *ŭ* — *i* = *i* — *i*: v. bulg. *odŭchnąti*, *potŭknąti*; dr. *odihnire*, *poticnire* (**odîhnire*, **potîcnire*); *știrb* = *štrŭbŭ* îl datorește pe *i* lui *știrbire* (**știrbire*); *ŭ* — *o* = *o* — *o*: v. bulg. *sŭroků*; dr. *soroc*.

Disimilare : *ĕ* (*e*) — *e* = *i* — *e*: v. bulg. *prěmeždije*; dr. *primejdie*, dacă schimbarea lui *e* în *i* n-a fost provocată mai curînd de o confuzie cu verbele care încep cu *pri*. În *destoinic* = *dostojnikŭ* avem fie *o* — *o* = *e* — *o* (comp. lat. *seror*, în loc de *soror* § 39), fie o asimilare cu cuvintele compuse cu *des*.

Epenteza unei vocale : v. bulg. *chmělĭ*, *gnoj*, *kvasiti*, *nravŭ*, *prěti*, **svrĕpŭ* în
276 loc de *sverĕpŭ*, *trěti*, *tricę*, *vichrŭ*, *vrěti*, *zrěti*; dr. *hămei*, *gunoi*, *covăsire*, *nărav*, *pîrîre*, *sirep*, *tîrîre*, *tărîțe*, *vifor*, *vîrîre*, *zărire*; mr. *tǫrtse*, *vifur*.

Proteza unei vocale : v. bulg. *sŭpasiti* (*sŭpasti*); dr. *ispășire*; s-ar putea totuși ca *i* să se explice printr-o confuzie cu verbele formate cu *izŭ*.

În general, consoanele s-au păstrat mai bine. Ca transformări importante nu vom avea de notat decît următoarele :

B(*ŭ*) a căzut în dr. *denie* = *bŭděnije*.

V a trecut la *f* după un *s*: v. bulg. *sŭvada*, *sŭvětŭ*, *sŭvětinikŭ*, *sŭviti*, *sŭvora*, *sŭvrŭšiti*, *svętŭ*, *svěštinikŭ*, *svirati*; dr. *sfadă*, *sfat*, *sfetnic*, *sfiire*, *sfoară*, *sfîrșire* (*săvîrșire*), *sfînt*, *sfeșnic*, *sfîrîire*; mgl. *sfiršǫs*, *sfires*; dar mr. *svǫnt*; ir. *sfirǫ* trebuie să fie mai curînd cr. *svirati*. *F* în loc de *v* apare de asemenea după *ch*; dr. *fală*, mr. *falǫ* = *chvala* presupune o formă mai veche **hfală*. *V* a căzut în finala anumitor cuvinte după *k*, *g*, *z*; v. bulg. *pągva*, *ploskva*, *trězvŭ*; dr. *pungă*, *ploscă*, *treaz*; mr. *puñgǫ*, *ploskǫ*. Tot așa înainte de *n* și între *k* — *r*, *s* — *r*: v. bulg. *brŭvĭno*, *skvrŭnavŭ*, **svrĕpŭ*; — dr. *bîrnă*, *scîrnav*, *sîrep*.

N = *m*: v. bulg. *basnĭ*; dr. *basm*.

L precedat de *e*, *ĕ* și urmat de *ĭ* a căzut în : v. bulg. *chmělĭ*, **grędelĭ*, *krastělĭ*; dr. *hămei*, *grindei*, *cristei*. În afară de aceasta el a mai căzut înainte de *ja*, *ju*: v. bulg. *ljubiti*, *ljubovinikŭ*, *nevolja*, *sablja*; dr. *iubire*, *ibovnic*, *nevoie*, *sabie*; dar mr. *nivol'e*; ir. *sǫbl'ę* trebuie să fie mai curînd cr. *sablja*. Dr. *voire*, care se sprijină pe v. bulg. *voliti*, a pierdut pe *l* fie sub influența formei ind. prez. *voljǫ*, fie sub accea a subst. *volja* care se găsește, fără îndoială, la baza dr. *voie*, mr. *vol'e* (ir. *vol'ę* = cr. *volja*); această din urmă formă nu se aseamănă așadar decît din întîmplare cu it. *voglia* derivat din *volere*. Căderea lui *l* în dr. *gît*, ir. *gǫt* = *glŭtŭ* este surprinzătoare. *Gît* poate fi însă *glŭtŭ* + **gut*, lat. *guttur*, care a existat, fără îndoială, cîtva timp în limba romînă, așa cum o arată forma dr. *guturai*.

G = *v* : v. bulg. *mogyla*; dr. *movilă*. Această schimbare s-a produs în regiunile în care *v*, *b* înainte de *i* = *j*, *g*; cum exista *jin* = *vin*, s-a format *movilă*, de la *mog'ilă*, *mojilă*.

Ch a fost înlocuit, la finală, cu *f*: v. bulg. *prachŭ*, *vrachŭ*, *vrŭchŭ*; dr.
277 *praf*, *vraf*, *vîrf*; comp. și bulg. *prafŭ* (ir. *prǫh*, *vrh* = cr. *prah*, *vrh*). În dr. *vifor*, mr. *vifur* = *vichrŭ*, *f* poate să fi rezultat dintr-o asimilare a lui *h* cu *v*. *Ch* a căzut în : dr. *fală*, *vîlvă* = *chvala*, *vlŭchva*.

Grupurilor *lŭ*, *rŭ* (*l*, *r* sonante) le corespund în romînă *îl*, *îr* (*ăl*, *ăr*): v. bulg. *brŭlogŭ*, *brŭvĭno*, *drŭzŭ*, *glŭkŭ*, *glŭtŭ*, *grŭbŭ*, *grŭlo*, *klŭkŭ*, *krŭkŭ*, *krŭma*, *krŭnŭ*, *krŭpa*, *krŭpiti*, *krŭtŭ*, *mrŭšavŭ*, *plŭkŭ*, *prŭga*, *skrŭbĭ*, *skvrŭnavŭ*, *smrŭkŭ*, *stlŭpŭ*, *strŭkŭ*, *strŭvo*, *sŭgrŭčiti*, *sŭvrŭšiti*, *štrŭbŭ*, *tlŭmačiti*, *trŭgŭ*, *usrŭdije*, *vlŭchva*, *vlŭkodlakŭ*, *vrŭchŭ*, *vrŭsta*, *vrŭtěti*, *zrŭno*; dr. *bîrlog*, *bîrnă*, *dîrz*, *gîlceavă*, *gît* (**gîlt*), *gîrb*, *gîrlă*, *cîlți*, *cîrcă*, *cîrmă*, *cîrn*, *cîrpă*, *cîrtiță*, *mîrșav*, *pîlc*, *pîrgă*, *scîrbă*, *scîrnav*, *smîrc*, *stîlp*, *(coco)stîrc*, *stîrv*, *sgîrcire*, *săvîrșire*, **știrb* (*știrb*),

tălmăcire, tîrg, osîrdie, vîlvă, vîrcolac, vîrf, vîrstă, învîrtire, zîrnă; mr. *kurpo, sturk, vorkulak, vorsto, nvortesku*; mgl. *sfiršos*; ir. *got, korpi*. Cu totul izolat *oar* = *rŭ* se află în dr. *joardă* = *žrŭdi*. În *îndrăznire* = *drŭznąti* avem *rŭ* = *ră*.

Grupul *tl* a dat *cl*: v. bulg. *tlaka, vithlejemĭ*; dr. *clacă, vicleim*.

Dla a devenit *dal*: v. bulg. *dlato*; dr. *daltă*, mr. *dalto*.

O schimbare analogă ne este oferită de dr. *gard*, mr. *gardu*, ir. *gord*, pe care nu-l putem separa, după cum am admis, de v. bulg. *gradŭ*.

Pentru *bla* — *bal* există dr. *baltă*, mr. *balto* = *blato*, dar s-ar putea ca acest cuvînt să nu vină direct din slavă, ci din albaneză, *bal'tɛ* (cf. p. 37; «Archiv f. slav. Phil.», XXII, 32, 470).

De observat în afară de acestea dr. *cîrjă* = *križĭ*, care trebuie să se sprijine pe o formă mai veche **crîjă*.

Grupul *vn* este pronunțat uneori ca *mn*: v. bulg. *pivĭnica, rĭvĭnĭ*; dr. *pimniță, rămnire* (alături de *pivniță, rîvnire, rîvnă*).

Un caz de asimilare ne oferă dr. *șuștar* = *šestarŭ*: *š* — *s* = *š* — *š*.

Epenteza unei consoane: v. bulg. *zlobivŭ, mazati*; dr. *zglobiu, mînjire* (cf. ir. *lonzi, stonzę* = cr. *lagati, staza*). Dr. cunoaște în afară de *vîslă* și pe *vînslă* = *veslo*, în care *n* este tot atît de puțin justificat ca în exemplele precedente. 278

Alți factori au venit să modifice fonetica anumitor cuvinte. Se constată astfel o schimbare de sufix în: dr. *cojoc, cositor, jeratec, lănțuc, nevăstuică, plește, prieten* = v. bulg. *kožuchŭ, kositerŭ, žeratŭkŭ, lanĭcuchŭ, nevĕstĭka, plĕšivŭ, prijatelĭ*; mr. *nivestul'e, nvestal'an* nu arată propriu-zis o schimbare de sufix; el a rezultat dintr-o contragere a lui *nveasta al Iani*; ir. *priatel* trebuie să fie cr. *prijatelj*. În afară de *mașteha* = *maštecha* se aude în dr. și *mașteră*. Dr. *coșciug* a ieșit din *kovŭčegŭ* printr-o schimbare de sufix și, în același timp, printr-o etimologie populară; prima parte a cuvîntului s-a confundat cu *coș* = *košĭ*. Printr-o etimologie populară *vîrcolac* = *vlŭkodlakŭ* (comp. bulg. *vrŭkolak*, neogr. βουρκόλακας, alb. *vurvolak*) a devenit în cîteva regiuni *zvîrcolac*.

Cf. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rum. Dial., Vokal.*, III, 16, *Conson.*, II, 90; Tiktin, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XII, 237, iar în ce privește vocalele nazale *a, e*, A. Byhan, «Fünfter Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache» (G. Weigand), Leipzig, 299 și urm.

116. Am afirmat în altă parte (§ 110) că dialectul din care a împrumutat limba romînă elementele slave trebuie să fi fost la fel cu cel pe care îl întîlnim în vechile texte religioase și care e foarte probabil că era vorbit în vreo regiune din sudul Dunării. Citînd prototipurile slave ale formelor romînești, le-am indicat cu termenul de «vechi bulgare». Rămîne de lămurit mai bine acest termen și de precizat sau de completat ceea ce am spus mai sus în legătură cu calea pe care au pătruns în limba romînă elementele slave cele mai vechi.

Știm ce trebuie să înțelegem astăzi prin cuvîntul «bulgari». Este un amestec de populație slavă și de populație aparținînd unei alte rase. În secolul al VI-lea, niște triburi barbare, care trăiseră pînă atunci în răsărit, în regiunea Volgăi și a Mării Negre, și-au făcut apariția în Moesia. Erau triburi de origine finică, «bulgarii». După mai multe incursiuni în sud, ei au reușit să se sta- 279
bilească pe malul drept al Dunării și să ia în stăpînire o parte a teritoriului ocupat de slavi. Această cucerire a Moesiei de către bulgari s-a efectuat în 679,

sub conducerea conducătorului lor Asparuch. Slavii nu s-au arătat prea ostili față de ei; poate că ei vedeau în aceștia elemente folositoare în lupta împotriva dominației grecești. Noii veniți s-au amestecat repede cu vechii locuitori. Ei s-au contopit uimitor de repede cu elementul slav, fără să exercite de altfel nici o influență perceptibilă asupra acestuia. Din punct de vedere lingvistic, acest amestec n-a avut nici o influență importantă asupra dezvoltării slavei meridionale. Așa rezultă cel puțin din studierea bulgarei actuale, în care nu se constată nici o particularitate care să poată fi atribuită influenței graiului finic al vechilor bulgari.

Stabiliți la sudul Dunării, bulgarii au reușit în scurt timp să întemeieze un stat puternic, dar de durată efemeră. Ei au devenit dușmanii cei mai periculoși ai imperiului bizantin. Erau cu atît mai de temut, cu cît posedau, în afara unui neobosit spirit de cucerire, o anumită ușurință de a-și asimila civilizația vecinilor lor. Ei nu s-au arătat nicidecum refractari culturii grecești și slave cu care au venit în contact. Au împrumutat de la acestea unele elemente, căutînd să și le însușească sub toate formele lor. Cînd, în 864, împăratul lor Boris a primit botezul, iar creștinismul a fost recunoscut ca religie națională, aceasta i-a așezat printre celelalte popoare civilizate, înlăturînd ultimele rămășițe ale barbariei lor.

Rolul jucat de bulgari timp de mai multe secole în Peninsula Balcanică, și în special în epoca primului și a celui de-al doilea imperiu al lor (679-1018, 1186-1257), a avut o influență dintre cele mai importante asupra dezvoltării poporului romîn. Istoria ne arată că romînii au trăit multă vreme în legătură strînsă cu bulgarii, care au avut sub stăpînirea lor, cîtva timp, și țările nord-dunărene. Conviețuirii cu bulgarii îi datoresc romînii civilizația lor medievală.
280 În organizarea lor politică și religioasă, constatăm la fiecare pas influența bulgară; tot de la bulgari le-a venit și prima lor cultură literară. Filologia nu face decît să confirme, după cum am văzut, ceea ce ne învață istoria. Vom vedea în altă parte cît sînt de numeroase încă cuvintele romînești de origine bulgară care se referă la viața politică și bisericească, care nu s-a dezvoltat la romîni decît relativ tîrziu.

Cf. C. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, 126 și urm. și mai ales I. Bogdan, *Romînii și bulgarii*, București, 1895; D. Onciul, *Originile principatelor romîne*, 1899, 122 și urm., unde sînt studiate îndeaproape relațiile romînilor cu bulgarii.—Trebuie notat că invazia bulgarilor a avut aceleași urmări ca aceea a slavilor; ea a produs o tulburare asemănătoare în țările balcanice și a slăbit astfel coeziunea elementului romanic oriental. Ne vom mulțumi să amintim în această privință mărturia din *Historia martyrii XV martyrum*, 28: *Bulgari... totam Illyridem regionem ac veterem Macedoniam, usque ad Thessalonicam, et partem veteris Thraciae, nempe quae circa Beroeam est, et Philippopolin, et superiores quoque partes subjugassent; retinuerunt quidem eas regiones, tamquam validi habitatores, at veteres utriusque incolas permutarunt; scilicet eos, qui in inferioribus civitatibus habitabant, ad superiores, harum vero incolas ad inferiores transtulerunt* (Migne, *Patrol. graeca*, CXXVI, 190). Cf. *Miracula S. Demetrii mart.*, 169, în *Acta Sanctorum*, Oct. IV, 167.

117. Amintind stabilirea bulgarilor în Peninsula Balcanică, am vrut, în special, să atingem indirect o chestiune care nu poate fi trecută sub tăcere, deoarece este legată de alta, pe care am studiat-o mai înainte.

La § 8 am amintit în ce fel au încercat mai mulți filologi să atribuie unor fenomene din romînă o origine tracică sau ilirică. Am atras atenția atunci că o ase-

menea interpretare a fenomenelor în chestiune nu poate avea nici o valoare științifică. Acum cîțiva ani s-a încercat să se opună teoriei traco-ilire o altă teorie, pe care am putea-o numi turano-bulgară. Această încercare a fost făcută de Gaster în articolul *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen* din «Grundriss der rom. Phil.», I, 406 și urm. După acest filolog, majoritatea particularităților limbii romîne, care erau considerate odinioară ca fiind de proveniență dacă etc., ar putea fi atribuită, în chip mai verosimil, influenței limbii finice vorbite 281
de bulgari înainte de a se contopi cu slavii. Așa ar fi cazul lui: *a* aton = *ă*, adăugarea articolului la sfîrșitul cuvintelor, formarea viitorului cu auxiliarul *voi*, substituirea infinitivului cu subjonctivul etc. Se știe că acestea sînt trăsături care se regăsesc în bulgară, ca și în albaneză și în neogreacă. Existența lor în aceste limbi balcanice n-ar putea fi înțeleasă decît admițînd că impulsul a venit de la una din ele, iar aceasta n-ar putea fi alta, după Gaster, decît limba vechilor bulgari. Înainte de Gaster, Hunfalvy s-a străduit să explice în același fel, printr-o influență bulgară veche, particularitățile comune limbii romîne, bulgarei, albanezei etc.; cf. *Die Romänen und ihre Ansprüche*, Viena, 1883, 215.

Nu e greu de respins o asemenea teorie; imposibilitatea ei poate fi dovedită chiar mai ușor decît aceea a teoriei traco-ilirice.

Faptul că bulgarii au jucat un rol politic important în evul mediu, ceea ce ar putea justifica o influență lingvistică din partea lor, a fost subliniat în paragraful precedent. Dar aceasta s-a petrecut după ce se amestecaseră deja cu slavii, după ce își pierduseră mai mult sau mai puțin individualitatea lor etnică. Iar dacă hoardele lui Asparuch erau capabile să exercite o influență oarecare asupra limbii locuitorilor pe care îi găsiseră în Moesia, aceasta trebuie să se fi produs, în primul rînd, în graiul slavilor cu care s-au asimilat. Or, filologii sînt de acord astăzi că bulgara nu conține nici un element pe care să fim îndreptățiți a-l considera ca venind din limba neindo-europeană a cuceritorilor din secolul al VII-lea (cf. V. Jagič, «Archiv f. slav. Phil.», XIX, 271). Dacă aceasta este concluzia la care ne conduce studiul bulgarei, ne întrebăm cum s-ar putea admite contrariul pentru limba romînă, care n-a avut de loc a face, direct, cu dialectul finic al primilor bulgari. Această împrejurare ne arată îndeajuns că teoria lui Gaster nu se bazează pe nimic solid și prin urmare trebuie să renunțăm definitiv la ea.

Cf. și J. Psichari, *Études de philologie néo-grecque*, 1892, 43. — Cît ne-a rămas din vechea limbă a bulgarilor, ceea ce se reduce la puțin lucru (cf. Krek, *Einl. in die slav. Literaturgesch.*, 308), nu ne permite să știm mai bine ce era această 282
limbă. Aceasta constituie un motiv în plus să nu mai admitem stăruința unor particularități bulgare vechi în limba romînă, albaneză etc., deoarece ne lipsește orice mijloc de control.

118. Nu putem încheia acest capitol fără să încercăm a fixa cîteva probleme din istoria limbii romîne pentru al căror studiu ne ajută limba slavă.

Trebuie în special să arătăm ce schimbări fonetice se efectuaseră în limba romînă înainte de epoca în care ea a început să fie influențată de vechea bulgară. Metoda pe care trebuie să o folosim în aceste cercetări este, după cum se știe, foarte simplă. Nu avem decît să comparăm aceleași foneme ale elementelor latine și ale elementelor slave din limba romînă; dacă acestea din urmă nu au suferit aceleași transformări ca cele dintîi, avem dovada că schimbările

constatate la acestea sînt anterioare introducerii formelor slave; altminteri cuvintele slave ar fi suferit aceleași modificări ca cele de proveniență latină.

Vom începe întîi cu vocalismul.

Cu ocazia primelor contacte dintre romîni și slavi, trecerea lui *a* urmat de *n* la *î* (dr. *bătrîn, mînă* = lat. *veteranus, manus*) nu era încă un fapt desăvîrșit, dar el nu avea să întîrzie pînă să ajungă la capătul evoluției sale. Numai așa putem să înțelegem de ce la anumite cuvinte slave din limba romînă avem *an* = *în*, în timp ce în altele — și acestea formează majoritatea — *a* s-a păstrat intact. Găsim *în* în loc de *an* în cuvintele : dr. *jupîn, smîntînă, stăpîn, stînă, stîncă* = v. bulg. *županŭ, *sŭmętana, stopanŭ, stanŭ* (dacă e adevărat, după cum am admis la § 114, că *stîncă* își are originea în această ultimă formă). În schimb avem *an* în : dr. *hrană, rană* = v. bulg. *chrana, rana*; comp. și derivatele cu sufixele *-an, -anie* (§ 112). Diferența de tratament pe care o observăm la aceste cuvinte se explică cronologic. *Stanŭ* etc. au pătruns fără îndoială în romînă mai devreme decît *chrana* etc., și încă în epoca în care *an* putea deveni *în*.

O urmat de *n* fusese înlocuit de *u*: dr. *bun* = lat. *bonus*, alături de *zvon* = v. bulg. *zvonŭ* (cf. § 115).

283 În privința consonantismului, constatăm următoarele fapte :

B și *v* intervocalice căzuseră : dr. *iarnă* = lat. *hiberna*, dar *babă, iubire, lebedă, păgubire* = v. bulg. *baba, ljubiti, lebedĭ, pagubiti*; dr. *cheie* = lat. *clavem*, față de *bivol, dumbravă, isprăvire, izbăvire, livadă, nicovală, otravă, stavilă, țavă, veveriță, vinovat* = v. bulg. *byvolŭ, dąbrava, ispraviti, izbaviti, livada, nakovalo, otrava, stavilo, cĕvĭ, vĕverica, vinovatŭ*; comp. sufixele *-av, -iv* (§ 112). *Zglobiu* pentru *zglobiv* (v. bulg. *zlobivŭ*) nu arată propriu-zis *-iu* = *-ivŭ*, ci asimilarea finalei sale cu aceea a cuvintelor în *-iu*.

T urmat de *i* (*ie, i* + vocală) devenise *ț*: dr. *ațiț* = lat. **attitiare*, dar dr. *ocrotire, răspîntie, răzvrătire* = v. bulg. *ukrotiti, raspątije, razvratiti*. *Sfințire* nu se leagă decît indirect de *svętiti*; el trebuie să fi fost influențat de o formă mai veche **sînți*, care a putut exista ca derivat al lui *sînt* = lat. *sanctus* sau a fost poate identificat cu forme romînești analoge (*cărunțesc — cărunt*). La fel, *îmbogățesc* nu reproduce direct sl. *bogatiti*; este un derivat romînesc asemănător cu *cărunțesc* etc.; comp. *bogăție* de la *bogat*, ca *beție* de la *beat* etc.

D + *i* etc. trecuse la *z*, schimbare paralelă cu aceea a lui *t* în *ț*; comp. dr. *zic* = lat. *dico* alături de *ciudire, grădină, logodire, pîndire, răspîndire, rodire, sădire, vădire* = v. bulg. *čuditi, gradina, lagoditi, pąditi, raspąditi, roditi, saditi, vaditi*.

S urmat de *i* suferise o alterare analogă celei a lui *t, d*; despre trecerea lui la *ș* înainte de epoca slavă vorbesc : dr. *și* = lat. *sic*, dar *cositor, iscusire, sită* = v. bulg. *kositerŭ, iskusiti, sito*.

N urmat de *i* în hiat căzuse acolo unde constatăm astăzi acest fenomen : dr. *cui* = lat. *cuneus*, în timp ce există *bazaconie, danie* = v. bulg. *bezakonije, danije*; comp. mai sus (§ 112) sufixele *-anie, -enie*; *cremene* nu vine de la *kremenije*, ci de la *kremenĭ, -e*. Fiindcă această particularitate ne dezvăluie un fapt care n-a fost încă relevat, trebuie să ne oprim ceva mai mult asupra ei. Se știe că în macedoromînă și în istroromînă, *n* s-a păstrat în această poziție (*kuńu*);
284 în dacoromînă există două zone : una, în care *n* a dispărut, și alta, în care el s-a păstrat; aceasta din urmă, cea mai restrînsă, se întîlnește în Banat și în cîteva regiuni din sud-vestul Transilvaniei *(cuńu)*. E limpede că acolo unde găsim, în dacoromînă, *cui* alături de *danie*, căderea lui *n* este mai veche decît

epoca slavă. Dacă, dimpotrivă, constatăm în altă parte că *n* a persistat în formele latine, ca și în cele împrumutate din slavă, aceasta dovedește că în această parte a domeniului romînesc se pronunța încă *n* în cuvintele latine (*cuńu*) în momentul în care a început să se manifeste influența slavă. Această constatare este prețioasă. Ea ne arată că înainte chiar de pătrunderea slavilor, limba romînă prezenta anumite divergențe dialectale și chiar destul de pronunțate; ea era deci mai puțin unitară decît s-a admis în general pînă azi.

L intervocalic trecuse deja la *r*. Nici unul dintre elementele slave nu prezintă această transformare fonetică. Comp. dr. *soare* = lat. *solem*, dar *belire*, *boală*, *călire*, *cobilă*, *fală*, *gol*, *jale*, *milă*, *nicovală*, *ocolire*, *pelin*, *pilă*, *poală*, *silă*, *smoală*, *vesel*, *zălog* = *běliti*, *bolĭ*, *kaliti*, *kobyla*, *chvala*, *golŭ*, *žalĭ*, *milŭ*, *nakovalo*, *ukoliti*, *pelynŭ*, *pila*, *pola*, *sila*, *smola*, *veselŭ*, *zalogŭ*. Miklosich credea că a găsit două exemple de *l* slav = *r*: dr. *mătură*, *păcură* = v. bulg. *metla*, *pĭklŭ* (*Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial.*, *Conson.*, I, 49; cf. Tiktin « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 455). El admitea intercalarea unui *u* în grupurile *tl*, *kl*, de unde apoi *voc.* *l* *voc.* = *r*. În realitate, aceste exemple nu dovedesc nimic, deoarece *păcură* nu este slav, ci latin (cf. p. 67); *pĭklŭ* s-a păstrat, este adevărat, în limba romînă, dar în forma regulată *pîclă*, care este destul de depărtată de *păcură*; pe de altă parte, *mătură* rămîne încă obscur și, după părerea noastră, etimologia sa nu poate fi căutată în cuvîntul slav citat. — O constatare negativă pe care trebuie să o facem este aceea că *l* urmat de *i* în hiat nu căzuse încă. Cuvintele slave prezintă, în cazul acesta, același tratament ca cele moștenite din latină : dr. *foaie* = lat. *folia*, ca *boier*, *iubire*, *iute*, *nevoie*, *poiană*, *voie* = v. bulg. *boljarinŭ*, *ljubiti*, *ljutŭ*, *nevolja*, *poljana*, *volja*. Încă din secolul al VI-lea se spunea deci *fo(a)l'e*, ca *vol'e* etc.; mai tîrziu, și unul și altul au urmat același drum și *l* a fost omis din toate cuvintele, latine sau slave, în care se găsește 285
în această poziție. *Iscălire* = v. bulg. *iskaljati* nu face excepție de la această regulă; el a fost asimilat în romînă, de timpuriu, verbelor în *-ire*, ceea ce a făcut ca *l* să nu mai fie urmat de un *i* în hiat. Dr. *crai*, *cristei*, *grindei*, *hămei* = v. bulg. *kralĭ*, *krastělĭ*, **grędelĭ*, *chmělĭ* presupun o pronunțare mai veche **cral'*, **cristel'*, **grindel'*, **hămel'*, ca *fiu*, *fil'u* = lat. *filius*.

C urmat de *e*, *i* ajunsese la *č:* dr. *cină* = lat. *cena*, față de *chip*, *răchită* = v. bulg. *kipŭ*, *rakyta*. E de la sine înțeles că se produsese și alterarea lui *c* + *i* în hiat, deși slava nu ne poate veni în ajutor pentru a ne confirma acest fapt, deoarece nu cunoaștem în limba romînă nici un cuvînt vechi slav care să prezinte un *c* în această poziție. Exista deci încă din secolul al VI-lea *față* = lat. *facies*, *facia*.

G + *e*, *i* ajunsese la o schimbare paralelă cu aceea a lui *c;* el devenise *ğ*. Din păcate limba romînă nu ne oferă nici o formă slavă veche cu *g* + *e*, *i ; liturghia* = v. bulg. *liturgija* este un termen bisericesc introdus numai după secolul al IX-lea; v. bulg. *mogyla* a devenit *movilă*, astfel că el nu ne poate servi la nimic. Totuși, în favoarea alterării preslave a lui *g* vorbesc faptele constatate pentru *c* (se știe că aceste două sunete urmează de multe ori același drum) și, în același timp, cele spuse la § 50.

Grupurile *cl*, *gl* nu mai aveau, fără îndoială, această valoare. Dacă s-ar fi păstrat ca atare și dacă trecerea lor la *chi*, *ghi* în dacoromînă ar fi posterioară introducerii cuvintelor slave, acestea ar trebui să prezinte de asemenea *cl*, *gl* = *chi*, *ghi*, ca formele latine. Acest lucru nu se observă însă. *Cl*, *gl* s-au menținut intacte în toate elementele slave; comp. dr. *chiem*, *ghiem* = lat. *clamo*,

glemus, dar *clădire*, *clătire*, *clevetire*, *clin*, *clocotire*, *clopot*, *pîclă*, *sfeclă*; *gleznă*, *gloată*, *glumire*, *oglindire* = v. bulg. *klasti*, *klatiti*, *klevetati*, *klinŭ*, *klokotati*, *klopotŭ*, *pĭklŭ*, *sveklŭ*; *gleznŭ*, *glota*, *glumiti*, *oględati*. Singurul exemplu de *gl* = *ghi*, dr. *ghioagă* = v. bulg. *glogŭ*, pe care Miklosich îl citează în *Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial., Conson.*, II, 57 trebuie să fie eliminat, fiindcă
286 etimologia admisă de el nu poate sta în picioare. Un fapt care nu poate fi însă precizat cu ajutorul formelor slave este acela de a ști dacă în secolul al V-lea sau al VI-lea aveam deja *chi*, *ghi*, sau numai grupurile intermediare între acestea și *cl*, *gl*, adică *kl'*, *gl'*. Se poate, într-adevăr, ca în epoca în care romînii au venit în contact cu slavii să fi avut această din urmă pronunțare și ca, încetul cu încetul, *kl'* și *gl'* din cuvintele care formează vechiul fond al limbii să fi ajuns pînă la *chi*, *ghi*, în timp ce în formele slave s-a păstrat *kl*, *gl*, neputînd să se producă asimilarea lor la grupurile analoge din latină. Această din urmă ipoteză ne pare cea mai plauzibilă, și aceasta pentru motivele care vor fi expuse atunci cînd vom studia originea macedoromînei și a istroromînei, în care, în loc de *chi*, *ghi*, găsim *kl'*, *gl'* (vezi capitolul următor). Un cuvînt pare totuși a dovedi că romînii, pronunțau încă *cl'*, *gl'* în momentul primelor atingeri cu slavii; este vorba de dr. *jghiab*. Această formă trebuie legată de v. bulg. *žlĕbŭ*; prin epenteza unui *g* (comp. *zglobiu* = v. bulg. *zlobivŭ*), acesta a devenit **jgleab* (**jgliab*); mai tîrziu, *gl'*, asimilat aceluiași grup de origine latină, a trecut la *ghi*, de unde *jghiab*. Din acest motiv, credem că este imposibil să considerăm dr. *șchiau* ca reprezentant direct al lat. *sclavus*, cum socotesc Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial., Conson.*, II, 61, și Tiktin, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XXIV, 325 (*cl* nu mai putea să ajungă *cl'* după secolul al VI-lea sau al VII-lea). După părerea noastră, *șchiau* nu este altceva decît alb. *šk'a*, folosit, ca și forma romînească corespunzătoare, pentru a desemna pe « bulgari ».

În afară de aceste schimbări fonetice care datează dintr-o epocă anterioară formării limbii romîne, mai sînt și altele despre a căror cronologie, din nefericire, slava nu ne poate informa, dar care trebuie să fie tot atît de vechi, din moment ce ele sînt comune tuturor dialectelor limbii romîne.

Astfel trebuie considerate, dacă facem abstracție de trecerea lui *ct*, *cs* la *pt*, *ps*, pe care am studiat-o în altă parte (§ 7), următoarele transformări fonetice :

Qu + *a*, precedat de vocală, *gu* + *a* = *p* + *a*, *b* + *a*: dr. *apă*, *limbă* = lat. *aqua*, *lingua* (cf. § 102).

Qu + *e*, *gu* + *e* = *c* + *e*, *g* + *e*: dr. *ce*, *sînge* = lat. *quid*, *sanguis*.

Gn = *mn*: dr. *lemn* = lat. *lignum*.

Sti, *sci* + vocală = *ș*: dr. *ușe*, *fașe* = lat. *ustia*, *fascia*.

Avem astfel un tablou al foneticii romînești anterioare epocii slave.

119. Studiind sub toate aspectele influența pe care slava veche a exercitat-o asupra romînei, credem că am justificat îndeajuns cele afirmate la începutul acestui capitol. Slava a dat romanicei balcanice un caracter aparte, transformînd-o, într-un timp relativ scurt, într-o limbă sensibil diferită de cele care
287 constituie romanica occidentală. Influența ei asupra romînei a fost mult mai intensă și mai variată decît aceea a germanicei asupra italienei sau francezei. Nu e vorba aici numai de împrumutul unor sufixe sau al cîtorva cuvinte, ci de pătrunderea unei limbi în alta, de un amestec în care fondul lingvistic primitiv s-a modificat puțin cîte puțin prin pierderea vechilor forme și prin asimilarea unui număr considerabil de elemente noi.

LIMBA ROMÎNĂ LA NORDUL ȘI SUDUL DUNĂRII. ORIGINEA CELOR TREI DIALECTE

120. Am ajuns la problema cea mai grea din istoria limbii romîne, aceea care a provocat discuții pasionate și pentru care se așteaptă mereu o soluție, dacă nu definitivă, cel puțin destul de acceptabilă din punct de vedere științific. În ce regiune s-a format limba romînă, cum să ne explicăm răspîndirea ei pe un teritoriu atît de întins, ca acela pe care-l vedem astăzi și care e, prin urmare, originea celor trei dialecte (dacoromîna, macedoromîna și istroromîna), acestea sînt faptele pe care vom încerca să le lămurim, în măsura în care ne-o va permite stadiul actual al filologiei romîne.

121. S-a văzut mai sus (*Introducere*), cum au răspuns filologii romîni și străini la aceste chestiuni sau numai la o parte din ele. Am expus cu această ocazie ceea ce numim astăzi teoria lui Rösler. O critică a părții filologice a lucrării capitale scrise de acest învățat, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, va fi dată în nota următoare, în care vom arăta care era valoarea argumentelor scoase din limbă, pe care Rösler le invoca în favoarea opiniei sale. Nu ne rămîne decît să precizăm mai bine poziția noastră față de acest învățat german și să amintim în ce probleme avem aceeași părere cu el, urmînd însă o altă cale și avînd un alt punct de vedere față de un mare număr din fenomenele examinate de el.

O chestiune asupra căreia sîntem de acord cu Rösler este așezarea centrului de formație a limbii romîne la sud de Dunăre. Acesta este un fapt care ni se 289
pare indiscutabil și pe care cercetările filologice îl vor confirma cu timpul și mai bine. Ne deosebim însă de Rösler cînd acesta plasează nașterea limbii romîne în Moesia și admite că romînii sînt urmașii coloniștilor stabiliți de Aurelian, în această provincie, după evacuarea Daciei, în anul 271. După părerea noastră, limba romînă n-a putut să se dezvolte decît pe un teritoriu mai întins decît Moesia și mai apropiat de Adriatica. Și acest teritoriu nu poate fi, după noi, decît Iliria, unde Miklosich căuta de asemenea nucleul limbii romîne, ajungînd însă la concluzii pe care nu le împărtășim. O altă problemă, în care părerea noastră diferă de cea a lui Rösler, este aceea a păstrării unui anumit element roman la nordul Dunării, chiar după secolul al III-lea. Se știe că Rösler neagă categoric posibilitatea unui asemenea fapt. Fără să acordăm Daciei importanța ce i s-a dat pînă acum de către istoricii și filologii romîni, nu-i putem contesta un anumit rol în formarea naționalității romîne după ce a fost părăsită de Aurelian. Cînd am afirmat că centrul formării limbii romîne trebuie să fi fost în Iliria, n-am exclus nicidecum păstrarea unui element latin, fără îndoială destul de important, în Dacia și în Moesia. În prima din aceste provincii, un asemenea element putea să se mențină mai ales în sud-vest, în regiunile apropiate de cursul mijlociu al Dunării, ca și de Sava și Drava. În această regiune, viața romană a fost de la început prea intensă ca să se fi stins atît de brusc cum crede Rösler. Vecinătatea Iliriei trebuia în chip firesc să susțină și chiar să alimenteze, într-o anu-

mită măsură, viața romană din această parte a domeniului balcanic, și chiar în cazul în care toți locuitorii romani din Dacia ar fi emigrat sub Aurelian, partea de sud-vest a acestei țări s-ar fi repopulat puțin cîte puțin cu noi coloniști, împinși în această direcție de mișcarea care agita populația latină de pe malul drept al Dunării.

290 Pînă acum n-am făcut decît să formulăm afirmații; rămîne să le fundăm și să dăm dovezile lingvistice care vin în sprijinul lor.

Nu vom face aici istoricul teoriei lui Rösler și nici nu vom aminti criticile cărora le-a dat loc. Trimitem pentru aceasta la studiul bibliografic al lui R. Briebrecher, *Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänen*, « Progr. des evangel. Gymnasiums », Hermannstadt, 1897.

În această lucrare se găsește un rezumat al noilor teorii emise în ultimul timp de cîțiva adepți ai lui Rösler și asupra cărora credem că e inutil să ne oprim; ele țin de domeniul fanteziei și nu pot avea nici o valoare istorică sau filologică. Cf. Meyer-Lübke, « Literaturbl. f. germ. und rom. Phil. », XVIII, 236.

Rösler își funda teza sa pe următoarele argumente lingvistice, enunțate la pag. 121 și urm. din *Romänische Studien*.

1. Lipsa elementelor germanice vechi din limba romînă, ceea ce ar fi inexplicabil, în cazul în care romînii ar fi locuit fără întrerupere în Dacia, unde au trăit destul de mult timp goții și gepizii. — Este unul din argumentele cele mai slabe ale ingeniosului istoric austriac, deoarece problema poate fi pusă și altfel. Dacă limba romînă s-a format în Moesia, ea ar trebui să prezinte unele urme de influență germanică, deoarece se știe că goții au locuit și în această provincie.

2. Numărul însemnat de forme grecești pe care îl constatăm în limba romînă și dintre care multe sînt extrem de vechi, datînd de la începutul evului mediu. — Rösler nu face aici distincția necesară între cuvintele grecești introduse în limba romînă prin intermediul latinei și cele care datează, în realitate, din epoca bizantină. Cele dintîi, pe care le-am studiat în capitolul III (§ 93), n-ar putea, fără îndoială, să dovedească nimic; în ce privește celelalte, prezența lor în dacoromînă nu are importanța pe care le-o atribuie Rösler. Pentru unele dintre ele nu putem decide dacă vin direct din greacă sau pe cale slavă, sau albaneză. Și chiar cele care nu intră în această categorie ar putea fi altfel interpretate. În evul mediu, grecii își întinseseră influența foarte departe în nordul Peninsulei Balcanice. Nu vedem de ce unele elemente din limba lor n-ar fi pătruns pînă în Dacia, din moment ce influența lor se întindea pînă în Moesia superioară etc. Vom arăta în alt loc că un mare număr dintre elementele grecești din această categorie au pătruns în dacoromînă și pe altă cale și că Rösler are în parte dreptate.

291 3. Caracterul bulgar al vechilor elemente slave din limba romînă. Or, o asemenea particularitate ar rămîne de neînțeles dacă romînii n-ar fi trăit împreună cu bulgarii pe malul drept al Dunării. — Acest argument nu mai are astăzi nici o valoare. S-a dovedit definitiv că dominația bulgarilor s-a întins și la nordul Dunării. Pe de altă parte, nu poate exista îndoială că regiunea Carpaților a fost locuită de un popor slav a cărui limbă semăna cu vechea bulgară. Acest fapt e pe deplin confirmat de elementele slave din maghiară, care prezintă aceleași caractere ca cele din romînă (cf. mai sus, § 110).

4. Prezența unui mare număr de forme albaneze în limba romînă. Rösler arată cu această ocazie că aceste forme nu pot veni, cum crezuseră unii filologi, din limba locuitorilor băștinași ai Daciei, care ar fi fost înrudiți cu ilirii din care s-au născut albanezii. Și aceasta, pentru că ele seamănă prea mult cu elementele corespunzătoare din albaneză ca să nu le legăm direct de acestea. — Această ultimă observație este în general justă, dar Rösler a neglijat să facă în albanismele din limba romînă o triere care se impunea. Există într-adevăr două categorii de albanisme în romînă: unele care sînt foarte vechi și datează, s-ar putea spune, din epoca latină a limbii romîne; altele care au dimpotrivă un caracter mai recent. Cele dintîi sînt singurele cu adevărat importante pentru soluționarea acestei probleme; ultimele n-au decît o valoare relativă, deoarece vom vedea în altă parte cum trebuie privite și în ce fel au fost probabil transmise, cel puțin în parte, dacoromînei.

5. Identitatea macedoromînei cu dacoromîna. Din moment ce istoria ne arată că a existat o emigrare în masă a romînilor din sudul către nordul Dunării, şi nu contrariul, asemănările pe care le constatăm între aceste două dialecte româneşti ne obligă să admitem că dacoromîna derivă direct din macedoromînă. — Nu se poate da multă importanţă acestui argument. Dacă e adevărat că dacoromîna trebuie să se fi dezvoltat pînă la o anumită dată în comun cu macedoromîna, avem alte mijloace decît cel întrebuinţat de Rösler pentru a explica acest fenomen. Ceea ce am spus în capitolul al IV-lea poate arăta, în parte, care este felul nostru de a privi. Vom reveni de altfel asupra acestui subiect mai departe.

Aceasta este argumentaţia filologică a lui Rösler. După cum vedem, ea nu este de loc inatacabilă. Dacă n-am avea alte fapte decît cele la care a recurs Rösler, în lipsa altor argumente mai probante, teoria nord-dunăreană ar părea destul de plauzibilă. Aceasta explică de ce partizanii acestei teorii, şi în special Xenopol, *Une énigme historique*, Paris, 1885, 167 şi urm., şi J. Jung, *Römer und Romanen*..., ed. a II-a, 254 şi urm., au putut să infirme uşor argumentele autorului german, opunîndu-le raţionamente analoge cu cele pe care le-am adus mai sus.

Rösler a fost viu combătut pe teren lingvistic şi de Hasdeu, « Columna 292
lui Traian », 1882, 529; *Etym. magnum*, III, 3136 şi urm. Împotriva teoriei savantului german ar pleda, după Hasdeu, cuvintele româneşti *doină*, *troian*, *filma*. Primul dintre aceste cuvinte ar fi o moştenire din limba dacilor, ceea ce ar dovedi că dacoromîna continuă latina nord-dunăreană (macedoromîna nu cunoaşte această formă): « E posibil, spune Hasdeu, ca să fi avut dacii pe a noastră *doină*... La albanezi, unicul rest direct din romana tracică sudică, nu există nici o urmă de *doină*. » Conteştăm cuvîntului *doină* orice valoare probantă în această discuţie, pe motivul că originea sa dacă nu e de loc sigură (cf. p. 37), şi chiar dacă *doină* ar fi fost într-adevăr cunoscut de daci, aceasta nu exclude posibilitatea existenţei unei forme analoge în graiurile trace de la sudul Dunării. În ce priveşte *troian* şi *filma*, trimitem la ceea ce am spus despre aceste cuvinte la § 106, 114. Hasdeu invocă împotriva lui Rösler şi pasajul din Priscus, în care acesta vorbeşte de Αὔσονες, populaţie latină întîlnită de istoricul grec în regiunea Tisei, cu ocazia călătoriei sale în regatul lui Attila, şi care n-ar fi, după Hasdeu, decît dacoromînii. Vom vedea în altă parte dacă o asemenea interpretare a mărturiei lui Priscus este posibilă.

Ne rămîne să atragem atenţia că, în ce priveşte toponimia românească, nu-i putem cere deocamdată dovezi decisive pentru sau contra permanenţei unei populaţii româneşti la nordul Dunării, în tot timpul evului mediu, deoarece ea este insuficient studiată. Nici ceea ce spune Rösler în cartea sa, 129 şi urm., cu atît mai puţin cele cîteva fapte invocate de D. Dan în studiul său, *Din toponimia românească*, Bucureşti, 1896, nici ce afirmă Xenopol, *op. cit.*, 133 şi urm., nu pot fi luate în consideraţie.

Rösler observă în această privinţă: « alle Städte in der Walachei, im Banat, in Siebenbürgen sind erst seit dem Mittelalter gegründet worden... Wenn die Romänen als mehrhundertjährige Einwohner das Land bebaut haben, so müssen diese Benennungen doch hie und da die romänische Sprache erkennen lassen. Allein die Namen sind nicht romänisch. » Acest raţionament nu este atît de convingător pe cît îl considera Rösler. Păstrarea unui element roman în Dacia nu implică de loc existenţa unor nume de oraşe de origine latină. Este un lucru cunoscut că romînii n-au avut, în cea mai mare parte a evului mediu, o organizare politică dezvoltată; ei au trăit izolaţi la ţară sau ca supuşi, cînd ai unei populaţii străine, cînd ai alteia (cf. pp. 45-46). Or, numai acolo unde a existat fără întrerupere o viaţă municipală naţională ne putem aştepta la o continuitate între vechea nomenclatură toponimică a oraşelor şi cea a timpurilor moderne. Cum se poate pretinde atunci ca romînii să fi păstrat nume ca Sarmizegetusa, Apulum etc.? Din moment ce organizarea politică le-a venit de la slavi şi de la maghiari, 293
este oare de mirare că numele lor vechi de oraşe au forme proprii limbii acestora?

Argumentele scoase din toponimie de adversarii lui Rösler, şi în special de Xenopol, sînt tot atît de lipsite de valoare.

Dacă cîteva nume de rîuri prezintă o oarecare asemănare cu cele care ne sînt date de istoricii şi geografii vechi, aceasta nu poate dovedi mare lucru. Ar trebui găsite forme care să arate în fonetica lor particularităţi proprii limbii

romîne, deoarece numai în acest caz am putea susține că elementul romînesc continuă direct pe cel din epoca romană. Or, asemenea forme n-au fost încă date la iveală, căci nu putem înțelege cum s-ar putea scoate ceva din nume ca *Argeș*, *Olt*, care au fost deseori citate, și nu cu dreptate, ca să se dovedească că ele reproduc, după legile fonetice romînești, vechile *Ardessus*, *Aluta*. Sîntem deci surprinși cînd citim chiar la un partizan al teoriei sud-dunărene ca Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, 1882, 45, următoarea observație: « Dass Reste romanischer und dakischer Bevölkerung auch nach der Invasion durch die Barbaren im Lande verblieben sind, müssen wir ja sogar unbedingt annehmen; die Erhaltung der Nomenclatur der Flüsse (*Pa-tissus*, *Tibiscus*, *Maris*, *Crisius*, *Samus*, *Aluta* etc.) und selbst abgelegener Weiler (z. B. *Ampelum*, slav. *Omplă*, magy. *Ompoly*) gebietet diese Annahme. Aber diese Reste sind unter den Fluthwellen der Völkerwanderung begraben worden. » Cf. *Die alten Thraker*, I, 105-106.

În ce privește partea istorică a teoriei lui Rösler, asupra căreia nu putem insista aici, deoarece ne-ar antrena la discuții prea îndepărtate de subiectul nostru, trimitem la critica judicioasă pe care i-a făcut-o D. Onciul în studiul *Teoria lui Rösler*, publicat în vol. XIX, 60, 174, 255, 327, 424, 589 din « Convorbiri literare », București.

O confirmare a aserțiunii noastre că limba romînă, luată în ansamblul ei, nu s-a putut forma decît la sudul Dunării, ne este dată, în primul rînd, de faptele menționate la capitolul al IV-lea, și mai ales la § 104.

Asemănările pe care le prezintă limba romînă cu vegliota ar rămîne într-adevăr de neînțeles, dacă n-am admite că ea s-a dezvoltat într-o regiune apropiată de aceea în care apare această din urmă limbă. Împingînd patria primitivă a romînei înspre Dalmația, nu facem decît să ne apropiem de adevăr și să găsim adevărata explicație a unor fenomene pe care filologia ar fi incapabilă să le lămurească altfel.

294 Dar acestea nu sînt decît cîteva indicii, cărora unii învățați ar fi poate ispitiți să nu le acorde mare importanță, dat fiind insuficiența lor și numărul prea restrîns de fapte pe care se sprijină. Dar filologia ne oferă și alte indicii, în majoritatea lor cu totul categorice. Pe acestea ne întemeiăm mai ales atunci cînd apărăm o teorie pe care eram îndreptățiți să o considerăm îndoielnică, atîta timp cît nu se puteau produce în favoarea ei decît argumentele filologice ale lui Rösler.

Studiind la § 7 influența substratului autohton asupra latinei, am spus în treacăt că prezența anumitor elemente ilirice în romînă poate fi explicată, la rigoare, prin faptul că în Dacia s-au stabilit coloniști dalmați în număr destul de mare. Pe de altă parte, am afirmat în același loc că trebuie să admitem totuși, în principiu, că elementele ilirice vechi trebuie să fie de origine sud-dunăreană. Acum avem ocazia să precizăm mai bine ceea ce spuneam atunci și să stabilim o distincție între diferitele elemente ilirice din romînă.

Este posibil, desigur, ca unele cuvinte ilirice izolate, asemănătoare cu cele pe care le-am studiat la pag. 32, să fi fost introduse în latina din Dacia de coloniștii dalmați care s-au stabilit acolo. Dar ceea ce trebuie subliniat, este faptul că limba acestor coloniști nu prea era în situația să exercite o influență mai întinsă asupra latinei nord-dunărene. Un asemenea contact nu putea afecta decît lexicul locuitorilor romani, și, chiar din acest punct de vedere, numai într-o anumită măsură. Dacă ni se întîmplă așadar să întîlnim în limba romînă alte elemente ilirice decît acestea și care, prin caracterul lor, lasă să se întrevadă un amestec intens de populație ilirică și romană, e de la sine înțeles că trebuie

neapărat să ne depărtăm de Dacia și să căutăm în altă parte regiunea în care era posibil un asemenea amestec. Or, această regiune nu putea fi decît dincolo de Dunăre, în centrul lumii ilirice, acolo unde au trăit strămoșii albanezilor.

E ușor de înțeles acum de ce un fenomen ca acela al trecerii lui *ct*, *cs* la *pt*, *ps* n-a putut să se producă decît pe un teritoriu în care populația ilirică era încă numeroasă în epoca latină, iar această condiție nu exista decît între Dunăre 295
și Adriatică. Presupunînd chiar că această transformare fonetică nu este, cum am admis-o, de origine ilirică, prezența ei, cu ușoare nuanțe de diferențiere, în limba romînă, albaneză și vegliotă este suficientă pentru a atribui acestor limbi o viață comună la origine.

Dar în afară de aceste fapte, deja cunoscute, mai sînt și altele, pe care ni le oferă compararea limbii romîne cu albaneza și a căror mărturie este și mai prețioasă.

Trecerea lui *a* lat. + *n*, *m* simple sau compuse cu alte consoane la *î*, în limba romînă, nu poate fi separată de fenomenul analog din albaneză (aceasta prezintă în acest caz ɛ, care de altfel nu s-a păstrat pretutindeni, fiind înlocuit cu *e*, *a* în albaneza septentrională) : rom. *cînepă* — alb. *kɛrp* — *kɛrɛp* (*kanɛp*). În romînă *în*, *îm* = *an*, *am* este foarte vechi (cf. p. 185); este un motiv în plus să vedem în această transformare fonetică un rest din epoca în care romînii se găseau în vecinătatea albanezilor. Cf. și tratamentul în aceste două limbi al lui *e* + *n* = *în* rom., *ɛn* alb. : rom. *cuvînt* — alb. *kuvɛnt*.

Cuvîntul dr. *jumătate* are o istorie care prezintă un interes special pentru problema care ne preocupă. Fonetica ne împiedică să vedem într-însul o continuare directă a lat. *dimidietas*; făcînd abstracție de alte dificultăți, este de ajuns să subliniem imposibilitatea trecerii lui *di-* la *ju-*. Numai finala *-tate* este latină. Sensul lui *jumătate* ne îndreptățește totuși să presupunem că acest cuvînt trebuie să aibă oarecare legătură cu *dimidietas*. Dar cum se explică atunci prima parte a sa? Miklosich admisese deja, în treacăt, în *Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial., Conson.*, II, 12, ipoteza că acest cuvînt romînesc poate fi alb. *ǵümɛs*. El văzuse just. *Jumătate* nu poate fi decît o contaminare a lui *ǵümɛs*, *ǵümɛsɛ* «jumătate» cu *dimidietas*. Or, ceea ce e important este că o asemenea confuzie nu putea avea loc decît într-o regiune în care romanii se găseau în strîns contact cu ilirii. Nașterea unei asemenea forme presupune o pătrundere a ilirei în latină, și această condiție nu exista decît în sudul Dunării. Dar și mai remarcabil 296
este faptul că această confuzie între *ǵümɛs* și *dimidietas* trebuie să fie extrem de veche; ea se produsese, fără îndoială, la începutul romanizării Iliriei. Altfel ne-ar fi greu să explicăm transformarea suferită de *ǵü-* în limba romînă. Această silabă a avut aceeași soartă ca și *g* + *iu* lat. (comp. dr. *jur* = lat. *gyrus*, **giurus*, § 27). Trebuie deci ca *ǵümɛs* să fi pătruns în latina balcanică într-o epocă în care *g* lat. urmat de o vocală palatală nu fusese încă alterat. Această concluzie se impune cu atît mai mult, cu cît alte cuvinte albaneze începînd cu *ǵ* au păstrat această consoană atunci cînd au pătruns în romînă : dr. *ghimpe*, *ghiuj* = abl. *ǵɛmp*, *ǵűš*; acestea trebuie să dateze în romînă dintr-o epocă în care *g* lat. + *i* trecuse deja la *ǧ*. *Jumătate* este deci interesant și pentru istoria alterării palatalelor latine în limba romînă. El găsește de altfel o paralelă în dr. *ajumesc* «a ațipi», care nu poate fi, cu siguranță, nici v. bulg. *mĭžati*, nici sîrb. *žmuriti*, Cihac, *Dict. élém. slaves*, 195; Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 610, ci, fără îndoială un derivat al alb. *ǵumɛ*.

Un alt cuvînt care ne face cunoscută aceeași fază a evoluției limbii romîne este dr. *întîi*, mr. *u̯ntu̯ńu*. Am schițat în alt loc (« Romania », XXX, 113) istoria acestei forme. Am arătat atunci că *întîi*, care reproduce un derivat al prepoziției *ante*, **antaneus*, nu a putut lua naștere decît dincolo de Dunăre, pe teritoriul iliric. **Antaneus* presupune o asociație a ideii cuprinse în prepoziția « înainte, în față » cu aceea din « cel dintîi ». În latină, o asemenea asociere nu exista. Dacă romîna atestă totuși formația veche a unui **antaneus*, aceasta nu s-a putut produce decît sub impulsul unei limbi balcanice oarecare. Dar dintre toate limbile balcanice, numai albaneza oferă pentru « primul » o formă derivată a prepoziției care înseamnă « înainte »; este *pārε*, înrudit cu *para*. E deci firesc să admitem că **antaneus* nu e altceva decît un albanism introdus în latina orientală în primele timpuri ale romanizării Iliriei.

Ne întrebăm, de asemenea, dacă dr. *șase*, mr. *šase*, ir. *ŝǫse* = lat. *sex* nu
297 trebuie și el explicat, în ce privește finala, prin influența albaneză. Între *sex* și *șase* trebuie așezate fazele intermediare : *ses* (această formă este atestată în *C.I.L.*, XIII, 2357), **sese*. Cum s-a ajuns să se adauge un *e* la sfîrșitul lui *sex*? Tiktin, « Zeitschr. f. rom. Phil. », XII, 456-457, presupune că *sex* s-a transformat în **sese* prin acțiunea lui *quinque* și a lui *septe(m)*. Dacă ne gîndim însă că limba romînă se găsește cu totul izolată în ce privește forma *șase* (comp. rtr. *sis*, it. *sei*, fr. *six*, prov., sp., port. *seis*), sîntem în drept să ne punem întrebarea dacă această formă nu a putut să fie refăcută după ceva asemănător din albaneză; ar fi alt caz de alterare a unei forme latine printr-un cuvînt albanez. Această ipoteză poate fi într-adevăr susținută, căci dr. *șase*, *șapte* le corespund în alb. *ǵaštε*, *štatε*; observăm imediat că formele albaneze se aseamănă cu cele din limba romînă prin aceea că au o finală comună -ε (-*tε*), ca -*e* în romînă. Se poate deci ca paralelismul *șase—șapte* să fi fost determinat de prezența în albaneză a lui *ǵaštε*, *štatε*, care la rîndul lor nu sînt, în ce privește pe -*tε*, decît forme refăcute după *δjetε* (H. Pedersen, « Zeitschr. f. vergl. Sprachf. », XXXVI, 284). Dacă admitem această ipoteză, concluzia care rezultă din ea este analogă aceleia la care am ajuns după studierea cuvintelor precedente. Aceasta pentru că **sese* trebuie să fie extrem de vechi; nașterea unei asemenea forme sub influența albanezei trebuie să fi avut loc într-o epocă în care *s* final rezultat din *x* nu căzuse încă în latina balcanică.

Tot prin conviețuirea romînilor cu albanezii trebuie să explicăm transformările de sens identice pe care le-au suferit în limba lor unele cuvinte latine.

Certare înseamnă în romînă, dr. *certare*, ca și în albaneză, *k'ɛrtoń*, « a dojeni », sens care nu se mai întîlnește nicăieri.

Conventum a primit în limba romînă, dr. *cuvînt*, mr. *kuvendu*, ir. *kuvint*, ca și în albaneză, *kuvɛnt*, semnificația de « vorbă ». Comp. derivatul verbal dr. *cuvîntare*, mr. *kuvendedzu*, ir. *kuvintǫ*, alb. *kuvɛndoń* « a vorbi, a conversa ».

298 **Expellare*, dacă etimologia pe care am dat-o în « Romania », XXVI, 100, este exactă, a devenit sinonim cu *lavare*: dr. *spălare*, mr. *spelu*, ir. *spelǫ*, alb. *špɛl'ań* (pentru acesta G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 237, propune un **experlavare*; e preferabil să plecăm și pentru albaneză de la aceeași formă **expellare*).

Falx a trecut în romînă, dr. *falcă*, mr. *falkǫ*, și în albaneză, *fɛłk'ińε* = **falcinea*, cu sensul de « maxilar ».

Horrere a căpătat sensul de « a urî » : dr. *urîre* (comp. mr. *urutu*), alb. *uřeń*.

Linea, pe care Sf. Ieronim, *Epist.*, 64, 11, îl dă cu sensul de « rufărie, cămașe » (*solent militantes habere lineas quas « camisias » vocant*), a căpătat sensul mai special de « cămașă de femeie » : dr. *ie*; alb. *l'ińɛ*.

Pulpa a căpătat sensul special din dr. *pulpă*, mr. *pulpǫ*, ir. *pupę*, alb. *pulpɛ*.

Sella a fost întrebuințat ca să desemneze în romînă noțiunea din dr. *șale*, iar în albaneză, pe cea de « coapsă » : *šal'ɛ*.

Sessus a devenit sinonim cu « cîmpie » : dr. *șes*, alb. *šeš*; a fost fără îndoială asociat la origine cu *campus*, *locus* etc.

Sternere nu însemnează numai « a întinde, a pune pe », dar și « a face patul » : dr. *așternere*, alb. *štriń*.

Turbare a pierdut sensul de « a tulbura », care s-a păstrat numai în derivatul său **turbulare* (dr. *turburare*, alb. *turbuloń*), și l-a primit pe acela mai special de « a deveni turbat » : dr. *turbare*, ir. *turbǫ*, alb. *tɛrboń*, *tɛrbim* « turbare ».

Venenum cu sensul de « fiere », dr. *venin*, alb. *vɛner*, ar putea să fie și el citat alături de formele precedente; la fel dr. *rîpă*, mr. *ripǫ*, ir. *ǫrpę*, alb. *rip*, *ripɛ* « pantă, prăpastie » = lat. *ripa*.

O semnificație intermediară între aceea a dr. *mergere*, mgl. *mierk*, ir. *męre* « a merge » și aceea a lat. *mergere* « a cufunda » ne este dată de alb. *mɛrgoń* « a se îndepărta », astfel încît se poate admite și în acest caz o anumită legătură între cele două limbi balcanice.

N-am putea hotărî dacă dr. *pîngărire* (**pîngănire*), mr. *pǫngǫnesku* « a profana, a întina » are vreo legătură cu alb. *pɛgɛre*, *pɛrgoń* « murdar, a întina » = lat. *paganus*, **paganire*. Ceea ce ne face să ezităm este faptul că sîrba și bulgara prezintă, pentru forma slavă corespunzătoare latinului *paganus*, o dezvoltare 299
semantică asemănătoare : *pogan*, *poganiti* au exact același sens ca formele rom. și alb. citate; acestor forme slave meridionale li se adaugă și ucr. *zapoganiti*. Poate că *paganus* a suferit mai întîi această transformare de sens în Iliria, de unde asemănarea din limba romînă și albaneză, iar apoi ea s-a transmis, prin intermediul limbii romîne, în slavă.

În cîteva cazuri, cuvinte romînești noi s-au format după modelul formelor albaneze.

Dr. *îndărătnic*, *îndărătnicie*, derivate de la *îndărăt*, corespund alb. *prapɛ* « încăpățînat », *prapɛtsí* « încăpățînare, răutate », formate de la *prapa* « îndărăt ».

Cuvintelor dr. *mări*, *măreț*, *măreție*, derivate de la *mare*, le corespund formele alb. *maδoń*, *maδení*.

Dr. *omușor*, derivat de la *om*, traduce pe alb. *ńeriθ*, format din *ńer* « om », avînd același sens ca *omușor*.

Putem aminti, în sfîrșit, o altă formă comună limbii romîne și albanezei, diferită de precedentele, dar care merită tot atîta atenție, pentru că ea ne trimite la începuturile formării limbii romîne. Este vorba de dr. *înalt*, mr. *nalt*, alb. *nal'tɛ*, care presupun un compus latin balcanic **in-altus* (comp. dr. *înălțare* = lat. **inaltiare*).

Pentru formarea cuvintelor, e locul să mai citățm și formele dr. *oare-cine*, *oare-ce*, *cine-va*, *ce-va* etc., care sînt compuse din aceleași elemente ca alb. *tšdo*, *kušdó*; *oare* (*va*) = **volet* îi corespunde lui *do*, pers. a III-a sg. ind. prez. a lui *duań* « a voi ».

Nu ar trebui pierdute din vedere nici unele expresii ca dr. *domnia ta, dumniata*, alb. *zotɛnía jote, zotɛrote*, care se întrebuințează ca termen de politețe pentru a traduce fr. *vous* (comp. gr. ἡ αὐθεντία σου). De asemenea, locuțiunea dr. *cu toate acestea*, care corespunde exact alb. *me g'iθɛ kɛto*.

300 Aceste apropieri sînt instructive. Ele ne interzic să le dăm o altă interpretare decît aceea pe care am admis-o. Particularitățile menționate n-ar putea fi explicate dacă limba romînă n-ar fi avut în prima perioadă a formării sale o viață comună cu albaneza.

Vedem aici un amestec intens al elementului latin și al elementului iliric, analog cu amestecul pe care l-am constatat atunci cînd am studiat influența slavă. Și după cum formele slave din limba romînă sînt pe deplin explicabile, știind că romînii au trăit mult timp în contact cu slavii, tot așa albanismele din limba romînă, pe care le-am enumerat, nu pot fi înțelese decît admițînd o dezvoltare comună a acestei limbi cu albaneza. Am putea spune chiar că, în unele privințe, albaneza a influențat mai puternic decît slava fondul limbii romîne. Ea a atins primele elemente constitutive ale acesteia, adică formele latine, și a acționat în epoca în care latina se îndrepta spre transformarea sa în romanică, în timp ce slava a venit să influențeze un grai romanic deja constituit în parte, cu cîteva trăsături definitiv fixate.

Faptele pe care le-am expus pentru a dovedi că romîna s-a format la sudul Dunării nu sînt, de sigur, prea numeroase. Ele sînt însă singurele pe care putem cuteza astăzi să clădim ceva solid. Printre ele sînt unele care ne par absolut decisive; pentru a le mări numărul, va trebui să așteptăm ca limbile balcanice să fie mai bine cunoscute decît sînt acum. Este necesar, mai ales, un neobosit spirit de comparație a unei limbi cu cealaltă. După părerea noastră, aceasta este singura cale care trebuie urmată, înainte de a se ajunge să se spună ultimul cuvînt în această chestiune.

Cf. G. Meyer, « Grundriss der rom. Phil. », I, 805; se poate consulta și articolul lui Gaster, *Stratificarea elementului latin în limba romînă*, în « Revista pentru arheologie », I, 7-32, 345-356, deși nu mai corespunde cunoștințelor de astăzi. — Observăm, în treacăt, că asemănarea pe care o constatăm între rom. *este* și alb. *ɛ̃ʃtɛ*, lat. *est*, deși destul de interesantă, nu e probabil decît întîmplătoare; se știe că italiana cunoaște și ea o formă asemănătoare, *este*. — Am omis 301
intenționat în expunerea noastră alte cîteva fenomene comune limbii romîne și albanezei, ca articolul sufixat etc., istoricul lor fiind mai complicat și neputînd să fie lămurit cu elementele de care dispunem pînă acum. Pe acestea le vom studia îndeaproape în capitolul despre limba din secolul al XVI-lea din vol. II.

Am spus mai sus că Miklosich susținea și el că romîna s-a dezvoltat la sudul Dunării. El n-a încercat însă niciodată să-și precizeze gîndul cu fapte; s-a mulțumit să-l formuleze incidental. Astfel, într-un pasaj din *Beiträge zur Lautleher der rum. Dial., Conson.*, II, 49, el afirmă: « Wer über den Ursprung des rumänischen Volkes nachdenkt, wird durch Sprache und Geschichte auf die Ostküste des adriatischen Meeres gewiesen . . . Šipetaren und Rumänen sind miteinander unzertrennlich verbunden. Diese sind wesentlich romanisierte Illyrier, jene sind Illyrier, die sich vollständiger Romanisierung erwehrt haben ». Admițînd acest fapt, Miklosich contestă, ca și Rösler, supraviețuirea unei populații latine în Dacia, și tocmai în această privință ne deosebim de el.

După Miklosich, G. Meyer e cel care s-a ocupat mai mult de raporturile limbii romîne cu albaneza. Dar cu toate numeroasele asemănări pe care le constată între aceste două limbi, el nu se declară categoric partizanul teoriei sud-dunărene decît în ultimele sale lucrări. În articolul despre limba albaneză din « Grundriss der rom. Phil. » (cf. *Essays und Studien*, I, 61), el spune în această

chestiune numai următoarele: « Eine Reihe von Uebereinstimmungen in der Umformung des lateinischen Elements mit dem Rumänischen, das ja aller Wahrscheinlichkeit nach ebenfalls im Norden der Balkanhalbinsel, also in nächster Nähe des Albanesischen, entstanden ist, weisen auf ein gleiches ethnologisches Substrat für beide Sprachen hin, sei es, dass die vorrömischen Rumänen eine dem Illyrischen verwandte Sprache redeten, sei es, dass Albanesen wie Rumänen vor ihrer Rumanisierung ein stammfremdes nicht indogermanisches Element absorbiert hatten ». El se exprimă mai explicit în lucrarea sa *Albanesische Studien*, III, 22-3: « Ich schliesse mich der Ansicht derjenigen an, welche glauben, dass die Entstehung der rumänischen Sprache und Nationalität auf der Balkanhalbinsel südlich von der Donau stattgefunden habe ».

O teorie puțin diferită de a noastră este aceea a lui Tomaschek, pe care am amintit-o în treacăt în altă parte (p. 11). În studiile sale *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel* și *Die alten Thraker*, Tomaschek afirmă în repetate rînduri că romînii nu pot fi decît urmașii tribului trac al bessilor: « Das Volk der Bessen, der Grundstock der romanischen Bevölkerung in dem thrakischen Theile der Halbinsel, dessen Andenken von den Zeiten Herodotos' an bis an das Jahr 600 n. Chr. (also über ein Jahrtausend lang) fortdauert, ist nicht mit einemmale verloschen; dieser Grundstock hat das Hauptmaterial für die von den Bulgaro- 302
Slowenen überschichteten Hämus- und Rhodope-Wlachen geliefert. » *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, 63; cf. *Die alten Thraker*, I, 80, 106 etc. Teoria lui Tomaschek se lovește de o greutate care reiese din cele spuse de noi pînă acum. În formarea poporului romîn trebuie să acordăm mai mult loc elementului iliric, decît celui de proveniență tracă.

122. Dacă acestea sînt faptele lingvistice care ne obligă să căutăm la sudul Dunării condițiile în care trebuie să se fi format limba romînă, rămîne de știut de ce trebuie admisă totuși păstrarea unui anumit element roman în Dacia, chiar după părăsirea acestei provincii de către legiunile romane.

Nu trebuie să ne așteptăm la dovezi numeroase atunci cînd încercăm să lămurim, atît cît e posibil, această problemă capitală a istoriei romînilor. Acei care s-au ocupat de ea pînă acum au invocat, e drept, tot felul de fapte pentru a dovedi imposibilitatea unei întreruperi bruște a vieții romane între Tisa și Dunăre. Sarcina noastră ar fi cu siguranță înlesnită, dacă am putea să ne însușim unele din argumentele la care au recurs filologii, care au vrut să rezolve această problemă înaintea noastră. Din păcate, nici unul din aceste argumente nu rezistă criticii. Și aceasta din cauză că cei care le-au invocat au căutat dovezi acolo unde nu era nimic de găsit.

După părerea noastră, pentru a răspunde la această întrebare, numai o examinare mai aprofundată decît s-a făcut pînă acum, a limbilor nord-dunărene care au suferit influența limbii romîne va putea să ne dezvăluie unele aspecte noi și mai numeroase decît cele de care dispunem astăzi. Ar fi posibil oare ca latina să fi continuat a fi vorbită tot timpul evului mediu într-o parte a Transilvaniei sau a Banatului și să nu se găsească nici o urmă a acestui fapt în limba popoarelor care apar încă din epoca cea mai veche în aceste regiuni? Cum ne-am putea închipui ca slavii, care au locuit pe teritoriul Daciei, sau mai la nord, și dintre care cîteva ramuri s-au păstrat pînă în zilele noastre, să nu fi împrumutat din vorbirea romanică septentrională, care continua romîna sud-dunăreană, unele forme 303
care, prin particularitățile lor, ne îndreaptă către o epocă anterioară celei în care Rösler fixa apariția limbii romîne în Transilvania? Iar maghiarii n-ar avea în limba lor cîteva cuvinte romînești vechi datînd din secolul al IX-lea sau al X-lea?

Deocamdată ne lipsesc mijloacele pentru a confirma acest din urmă punct (cf. totuși p. 206). Putem, în schimb, să invocăm cîteva fapte din limbile slave septentrionale, care ni se par de natură să înlesnească soluționarea problemei pe care o studiem.

Se știe că dintre slavii septentrionali, mai ales ucrainenii au împrumutat de la romîni un mai mare număr de cuvinte. Multe dintre aceste cuvinte nu par a fi foarte vechi, dar în afară de acestea, găsim altele care trebuie să fie extrem de vechi, judecînd după fonetica lor. În această din urmă categorie intră *kl'ag*, de care ne vom ocupa aici, dată fiind importanța sa pentru problema care ne preocupă.

Această formă corespunde dr. *chiag* = lat. *coagulum*, **cloagum*, pe care l-am studiat în altă parte (§ 56). Ucraineana cunoaște, în afară de *kl'ag*, următoarele derivate și variante dialectale: *kl'agati*, *kl'adžyty*, *gleg*, *gl'ag*, *gl'agaty*, *gl'adžyty* Alături de ucraineană stau rusa, poloneza, slovaca și graiul «valahilor» din Moravia, care cunosc de asemenea cîteva forme analoge : rus. *gljakŭ*, *gl'aganyj (syrŭ)*, pol. *klag*, *sklagać się*, slov. *kl'ag*, mor. *glaga* (cf. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 17, 21, 22, 23; *Etym. Wörterb. der slav. Spr.*, 66). După cum se vede, este vorba de un cuvînt care a pătruns foarte adînc în teritoriul slav. El a fost transportat de ciobanii romîni pînă în Moravia și aparține aceleiași familii de cuvinte ca *bryndža*, *kulastra*, *strunga* etc., pe care le întîlnim în aceleași regiuni slave, unde a pătruns pe aceeași cale.

Toate formele pe care le-am citat au ca particularitate caracteristică grupul *kl'* (*gl'*), care nu se mai regăsește în forma romînească actuală *chiag*. Trebuie deci ca ele să fi fost introduse în slavă în epoca în care *cl* latin nu ajunsese încă
304 la *chi*. Trebuie să fixăm această epocă și să vedem dacă faptele fonetice ne îndreptățesc să vedem în acest *kl'ag* al slavilor un element romînesc vechi, datînd din evul mediu.

Am văzut mai sus (pag. 187) că grupurile latine *cl*, *gl*, deveniseră înainte de secolul al V-lea sau al VI-lea *cl'*, *gl'* și că, foarte probabil, ele aveau încă această valoare în epoca primelor legături ale romînilor cu slavii. În fond, chestiunea de a ști cînd *cl*, *gl* au devenit *cl'*, *gl'* nu are importanță pentru faptele pe care le studiem. Ceea ce ne interesează este să știm cînd s-a desăvîrșit trecerea lui *cl'*, *gl'* la *chi*, *ghi*.

Singurul mijloc pentru a ajunge la o concluzie în această privință este să urmărim tratamentul cuvintelor străine introduse în limba romînă în evul mediu, cum am făcut și atunci cînd am vrut să fixăm cronologia schimbărilor fonetice romînești anterioare epocii slave (§ 118). Din nefericire, cuvintele care ar putea să ne ajute la această cercetare sînt extrem de rare, iar multe din ele ar putea să trezească îndoieli; este suficient totuși să găsim două sau trei a căror mărturie să fie categorică.

Nu credem că se poate deduce mare lucru dintr-o formă ca aceea a dr. *clucer*, urmaș al v. bulg. *ključarĭ*. Cum acest cuvînt se referă la vechea organizare politică a romînilor, s-ar putea ca el să nu fie mai vechi decît secolul al XIII-lea sau al XIV-lea. Chiar admițînd că ar fi mai vechi — se știe că romînii aveau încă din secolul al XI-lea unele forme rudimentare de organizare politică împrumutate de la bulgari și că puteau, în consecință, să cunoască încă din această epocă unele denumiri slave de funcții — alte considerații ne împiedică să acordăm importanță acestei forme. Sub influența slavei, care era întrebuințată

ca limbă oficială, *cl'ucer*, care ar fi corespuns lui *ključarĭ*, putea să se mențină mult timp cu *cl* (*cl'*), astfel că, dacă găsim în documentele vechi *clucer*, și nu *chiucer*, care ar fi rezultat din *ključarĭ*, în caz că acesta s-ar fi asimilat cu formele latine cu *cl'* și ar fi pătruns în romînă înainte de trecerea lui *cl* la *chi*, aceasta nu poate dovedi nimic.

În schimb, alte forme pot să ne dea o soluție a problemei fonetice pe care 305
o studiem.

Între secolul al IX-lea și al XIII-lea, romînii au fost în contact cu sîrbii și maghiarii. Din această epocă datează majoritatea elementelor sîrbești și maghiare pe care le întîlnim în limba romînă din nordul Dunării. Or, dacă dintre aceste elemente examinăm pe cele care conțineau în slavă și în maghiară grupele *kl'*, *gl'*, observăm că nu există nici unul care să arate trecerea acestor grupe la *chi*, *ghi*. Nu avem decît să ne referim la forme ca sîrb. *faklija*, *faklja* (*vaklja*), magh. *fáklya*, sîrb. *kljunić* = dr. *făclie*, *clonț*, pentru a constata acest fapt (poate că ar trebui să adăugăm la acestea și pe dr. *mîglă*, care pare să corespundă magh. *máglya* și care, deși cu o întrebuințare mai restrînsă, trebuie să fi pătruns de timpuriu în limba romînă; el este atestat pentru prima oară de cronicarul Ureche). Dacă aceste cuvinte ar fi fost luate de romîni de la sîrbi și de la maghiari în epoca în care se spunea încă *ocl'u*, *gl'ață*, e de la sine înțeles că ele ar fi fost asimilate cu acestea și că ar fi devenit *fachie*, *chionț*, ca *ochi*, *ghiață* (dr. cunoaște o formă *fache*, dar aceasta descinde din lat. *facula*).

În sprijinul vechimii considerabile a transformării lui *cl'*, *gl'* în *chi*, *ghi* vorbește și toponimicul *Ungiul cu freszeni*, dintr-un document unguresc din 1392, publicat în « Transilvania », Brașov, V, 152, care nu e decît o transcriere greșită a lui *Unghiul* (= lat. *angulus*) *cu frasini*. Fără îndoială, cu acest document ne găsim deja în secolul al XIV-lea, dar mărturia sa nu poate fi oare prețioasă și pentru stadiul limbii romîne din secolul al XIII-lea, pentru a nu ne urca la o dată și mai veche? O transformare fonetică ca aceea de care ne ocupăm nu putea să se efectueze în cîteva decenii; ea trebuia să urmeze o evoluție lentă, așa încît putem presupune din prezența lui *unghiul* în secolul al XIV-lea o rostire analogă în secolul al XIII-lea, sprijinindu-ne bineînțeles și pe faptele citate mai sus.

Din toate acestea rezultă că dacă ucraineana și alte cîteva limbi slave septentrionale cunosc formele romînești *kl'ag*, *gl'ag* etc., acestea trebuie să fi fost 306
introduse în ele dintr-o epocă foarte veche, anterioară, în orice caz, secolului al XIII-lea, cînd *cl'*, *gl'* se mai păstrau. Dar dacă admitem aceasta, înseamnă să recunoaștem fără discuție că romînii au continuat să trăiască în evul mediu în Carpați, în vecinătatea slavilor.

Mai există o chestiune care arată că din acest punct de vedere teoria lui Rösler nu se poate împăca cu faptele lingvistice. Știm că Rösler admitea că romînii, veniți din sud, au început să se stabilească în Țara Romînească și în Transilvania, începînd din secolul al XIII-lea. Acești romîni erau, după el, macedoromînii; ei trebuie să fi vorbit deci un dialect identic cu al acestora. Însă, după cum știm, macedoromîna a păstrat pînă în zilele noastre grupele *cl'*, *gl'*. Cum se explică atunci prezența în dacoromînă a fonemelor *chi*, *ghi*, într-o epocă atît de veche ca aceea pe care am văzut-o? Și, în afară de aceasta, cum ar fi fost posibil ca în limba acestor romîni sud-dunăreni, care i-au întîlnit pe maghiari în Transilvania, cuvintele cu *cl'*, *gl'* împrumutate de aceștia să nu fi urmat același drum cu

cuvintele latine analoge, ajungînd și unele și altele la același rezultat *(chi, ghi)?* Există aici o dificultate greu de învins și care nu poate fi înlăturată decît interpretînd faptele în felul în care am făcut-o aici.

Concluzia noastră, cu privire la istoria lui *cl, gl* se depărtează de aceea pe care o exprima Miklosich în *Beiträge zur Lautlehre d. rum. Dial., Conson.*, II, 64: «Urromanisch und urrumänisch sind die Formen *kl'a, gl'a*, die sich m.-rum. und i.-rum. erhalten haben, im d.-rum. jedoch in ziemlich später Zeit den Formen *kja, gja* gewichen sind». Miklosich afirma chiar că *kl', gl'* s-ar mai fi păstrat în cîteva regiuni ale dacoromînei, ceea ce este fals. — Împotriva părerii noastre s-ar putea invoca forma *Ureaclea*, nume propriu (astăzi *Ureche*), care ne este dat de un document slav din 1407 (Hasdeu, «Arhiva istorică», I, 140; cf. I. Nădejde, *Istoria limbei și lit. romîne*, 1887, 229; Tiktin, «Zeitschr. f. rom. Phil.», XXIV,
307 325); ar fi un exemplu al păstrării lui *kl'* pînă în secolul al XV-lea. Nu credem totuși că o asemenea formă ar putea să contrazică felul nostru de a vedea. Se știe că în numele proprii tradiția păstrează deseori ortografiile arhaice.

123. În ce privește tratamentul labialelor, teritoriul lingvistic romînesc se împarte în două zone bine distincte. Și aceasta constituie, după părerea noastră, un fapt care dovedește că romanica balcanică avea în evul mediu ramificații pînă în Carpați.

O parte a domeniului romînesc se caracterizează prin păstrarea labialelor *p, b, f, v, m*, înainte de *i, ie* (*ia*) = lat. *i, ę*: *pisez, piept, piatră, corbi, bine, fir, fier, fiară, vin, vîn, mir, miercuri* = lat. *pinsare, pectus, petra, corvi, bene, filum, ferrum, fera, vinum, venio, miror, *mercuris;* în altă parte, găsim în locul acestor consoane *k', ģ, h', y, ń*, cu diferite nuanțe fonetice, după regiuni: *k'isez, k'iept, k'iatră, corģi, ģine, h'ir, h'ier, h'iară, yin, yîn, ńir, ńierkuri.*

Această palatalizare a labialelor constituie o regulă în macedoromînă (un singur dialect, pe care îl vom studia mai departe, face excepție); ea reapare în dacoromînă în cea mai mare parte a domeniului său, în timp ce o altă parte o ignoră, cum e istroromîna.

Trebuie să ne oprim mai mult asupra acestui fenomen fonetic și să arătăm condițiile speciale în care se produce, dată fiind importanța lui pentru subiectul de care ne ocupăm.

În macedoromînă, toate cuvintele latine care aveau o labială urmată de *ę, į* au suferit această alterare: 1) *p* = *k'*: *aproku* = *adpropiare, arikĭ*, pl. de la *aripǫ* alături de *aripete* = *alipes, arǫk'esku* = *rapere, arukĭ* pers. a II-a sg. ind. prez. de la *arup* = *rumpere, askakĭ*, pers. a II-a sg. ind. prez. de la *askap* = **excappare, askuk'u* = **scuppire*? § 70, *k'ale* = *pellis, k'aptine* = *pecten, k'atrǫ* = *petra, k'eptu* = *pectus, k'er* = *perire, k'erdu* = *perdere, k'in* = *pinus, k'isedzu* = *pinsare, k'išku* de la tema *pic-, picc-* (comp. it. *pizzicare*, sp. *pizcar* etc.), *k'išu* etimologia? *krek'i* pers. a II-a sg. ind. prez. de la *krep* = *crepare, luk'i*, pl. lui *lup* = *lupus, sak'i*, pers a II-a sg. ind. prez. a lui *sapu* = **sappare, šerk'i*, pl. lui
308 *šarpe* = *serpens, skark'in* = *scarpinare, sk'ik* = *spicus, sk'in* = *spina, sk'inare, sk'inǫrat* = *spinalis, *spinalatus, šk'l'ok'i*, pl. lui *škl'op* = *ex* + *cloppus, surkĭ* pers. a II-a sg. ind. prez. de la *surp* = **subrupere, susk'ir* = *suspirare, vulk'i*, pl. lui *vulpe* = *vulpes*; 2) *b* = *ģ*: *alģi* pl. lui *alb, alģesku* = *albus, albesco, alģinǫ* = **alvina, ģine* = *bene, h'erģi* pers. a II-a sg. ind. prez, de la *h'erbu* = *fervere, ierģi*, pl. lui *ierbǫ* = *herba, ntreģ* pers. a II-a sg. ind. prez. de la *ntreb* = *interrogare, pǫrunģi*, pl. lui *pǫrumb* = *palumbus, strǫnģi*, pl. lui *strǫmb* = *strambus,*

surǵire = *sorbere*, *urǵesku* = **orbire* de la *orbus*, *zǵer* = **exbelare*; 3) *f* = *h'*: *h'arǫ* = *fera*, *h'are* = *fel*, *h'iavrǫ*, comp. derivatul verbal *h'ivresku* = *febris*, *h'er* = *ferrum*, *h'erbu* = *fervere*, *h'ig* = *figere*, *h'ik*, *h'ikǫ* = *ficus*, *h'ikat* = *ficatum*, *h'il'u*, *h'il'e* = *filius*, *filia*, *h'il'in* = **filianus*, *h'iu* = *fio*; 4) *v* = *y*: *ayińe* = *vinea*, *yarme*, *yirminos* = *vermis*, *verminosus*, *yin* = *venio* (dar perfectul *viń* = *vēni*), *yin* = *vinum*, *yiñǵits* = *viginti*, *yiptu* = *victus*, *yis* = *visum*, *yiu*, comp. derivatele *yi̯atsǫ*, *yitate*, *yiedzu* = *vivus* + *itia*, *vivere*, *yizma* = *vindemio*; 5) *m* = *ń*: *ańiru* = *miror*, *dińik* = **demicare*, *disńerdu* = **dismerdare*, *durńire* = *dormire*, *lǫcrǫń*, pl. lui *lakrǫmǫ* = *lacrima*, *luńinǫ* = *lumen*, *ńia*, *ńi* = **mīhi*, § 22, *ńare* = *mel*, *ńedzu* = *medius*, comp. *ńoldzuk* = *medius locus* § 111, *ńergu* = *mergere*, *ńerkuri* = **mercuris*, *ńil'e* = *mille*, *ńǫu̯* = *meus*, *poń*, pl. lui *pom* = *pomum*, *pǫri̯asiń* = *quadragesima*, *voń* pers. a II-a ind. prez. de la *vomu* = *vomere*.

Înaintea lui *i*, provenit din *ẹ* (*i̯*) + *n* sau dintr-un *e* aton, labialele au rămas intacte: *kǫpitińu* = *capitaneus*, *peapine* = *pepo*, *pingu* = *(im)pingere*, *pitreku* = **pertraicere*; *albile*, pl. fem. al lui *alb*, pentru *albele* = *albus*, *birbek* = *vervex*, *salbit*, **exalbidus*; *fiticǫ* derivat de la *fẹatǫ* = *fetus*, fem., *fitsẹam* imperf. de la *fak* = *facere*, *foarfikǫ* = *forfex*; *videam* imperf. de la *ved* = *videre*, *vimtu* = *ventus*, *vindu* = *vendere*, *viniri* = *veneris*, *vitsin* = **vẹcinus* § 33, *vitul'u* = **vituleus*; *duminikǫ* = *dominica*, *mi*, *mine*, ac. lui *i̯ǫu̯* = *me*, *minte* = *mens*, *minu* = *minare* etc. Nu există decît două cuvinte care se depărtează de aceste forme prin aceea că prezintă *k'* (*tš*), *y* în loc de *p*, *v*, cu toate că formele latine corespunzătoare oferă *p*, *v* + *e* (*i*) atone. Acestea sînt *tšitšor*, care a rezultat din *k'itšor* prin asimilarea lui *k'* cu *tš* și care nu poate fi decît latinul *petiolus*, și *yitsel* = *vitellus*. Dacă comparăm pe *tšitšor* cu *fitšor* = **fetiolus*, în care consoana inițială a rămas 309
intactă, se vede limpede diferența de tratament a celor două cuvinte. Această diferență trebuie să fie explicată în felul următor: într-o epocă veche, *e* din *petiolus* a trecut, sub influența lui *i* în hiat, la *i*, de unde *picior*, formă care apare în dacoromînă. Această trecere trebuie să fie anterioară trecerii lui *p* la *k'*; *picior* a putut să fie asimilat în acest fel cu cuvintele vechi care încep cu *pi* și să devină *k'icior*. **Fetiolus* ar fi trebuit de asemenea să dea de timpuriu, și pentru aceleași motive ca *petiolus*, *ficior* și mai tîrziu, în macedoromînă, *h'itšor*. Acest cuvînt nu era însă atît de izolat în limbă ca *petiolus*, care nu avea în romînă nici o formă înrudită; alături de *fetiolus* existau cuvintele care corespundeau formei simple *fetus*, masc. *fet* și fem. *feată* (*făt*, *fată*). Sub influența acestora, *fecior* s-a menținut mai mult timp decît **pecior*, și doar mai tîrziu, prin acțiunea lui *picior* și (în macedoromînă) în urma trecerii lui *e* aton la *i*, a început să se spună *ficior*. Aceasta ne face să înțelegem de ce în dr. există *fecior*, alături de *picior*, în timp ce nicăieri nu găsim *pecior*. În ce privește *yitsel*, acesta presupune substituirea veche a lui *i̯* din *vitellus* cu *i̯*, în urma unui fenomen de disimilare sau poate prin atracția cuvîntului *vită*.

În elementele străine, labialele apar cînd intacte, cînd alterate. Ele cedează în mod regulat locul palatalelor, la pluralul în *i* al substantivelor și al adjectivelor și la pers. a II-a sg. a ind. prez. al verbelor conjugării I. Prin analogie cu *lup* — *luk'i*, *askap* — *askak'i*, s-a spus *tsap* — *tsak'i* = alb. *tsap*, *filosof* — *filosoh'i* = gr. φιλόσοφος, *fronim* — *froniń* = gr. φρόνιμος, *ntsap* — *ntsak'i* = v. bulg. *cĕpati*, *skump* — *skunk'i* = v. bulg. *skąpŭ*, *stup* — *stuk'i* = sîrb. *stup*, *hǫsap* — *hǫsak'i* = turc. *kasap*, alb. *kasap*, neogr. χασάπης. În alte cazuri, uzul oscilează între formele cu labiale și cele cu palatale. Pentru alb. *kopil'*, *-e*, neogr. κοπέλι,-α

apar în mr. *kok'il, -ọ, kopil, -ọ* și *kopelọ*; la fel pentru alb. *pikε, pikoń* figurează mr. *k'ikọ, k'ikutọ, k'iku, pikọ*; trebuie însă să atragem atenția că aceste forme din urmă pot să fi fost, la origine, latine (comp. it. *piccare* etc.); ele n-ar avea, în
310 acest caz, legături cu cuvintele albaneze citate, decît prin aceea că au venit să se încrucișeze cu ele. Un exemplu de *p* devenit *k'* ne-ar fi dat și de *arọk'išu*, dacă este adevărat că acest cuvînt are legătură cu alb. *rεpjetε*. Printre cuvintele grecești care prezintă o palatală în locul unei labiale, trebuie să notăm în primul rînd pe cele care pătrunseseră în romanica balcanică prin intermediul latinei, ca de ex. : *ńik, ńikọzọ* etc. = μικρός (p. 137); în al doilea rînd, altele care datează de asemenea dintr-o epocă destul de veche : *akikọsesku* = neogr. ἀπεικάζω, *k'isọ* = neogr. πίσσα (comp. alb. *pisε;* forma mr. poate veni din alb.); *yie* = neogr. βία de unde provine derivatul verbal *ayiusesku;* *ańurzesku* = μυρίζω, *(i)zńie, zńisesku* = ζημία, ζημιόνω, *ńurizmọ* = μύρισμα, *tińie, tińisesku* = τιμή, τιμῶ, *uńidọ* = ὁ μίδας. Găsim cînd labiale, cînd palatale în : *piper, k'iper* = neogr. πιπέρι ; *stọfidọ, stọk'idọ* = neogr. σταφίδα (comp. alb. *stafidε), mir, ńir* = neogr. μύρον. Elementele slave oferă, de asemenea, cîteva exemple de alterare a labialelor : *alik'esku* = v. bulg. *lĭpěti, tuk'esku* = v. bulg. *topiti, slọgesku* = v. bulg. *slabiti; ńilọ, ńiluesku* = v. bulg. *milŭ, milovati, tšuruńidọ* = sîrb. *ćeremida* (alb. de la Scutari *tšeremidε*); dar *yišin* alături de *višńu* = bulg., sîrb. *višnja* (alb. *višjε*, neogr. βύσσινα); *gọrńesku* ar putea fi legat de v. bulg. *grŭměti*, dar etimologia nu este sigură. Majoritatea elementelor străine nu indică nici o urmă a unei transformări a labialelor: *epitrop* = neogr. ἐπίτροπος, *epitiδiu* = ἐπιτήδειος, *kapidan* = neogr. καπιτάνος, *kọpitsọ* = v. bulg. *kupa* + *ica, kupie* = neogr. κοπή, *lipisesku* = neogr. λυπῶ, *piatu* = neogr. πιάτον, *piknos* = neogr. πυκνός, *pirustie* = neogr. πυρωστιά, *piste, pistipsesku, pistimen, apistu* = πίστις, πιστεύω, πιστευμένος, ἄπιστος, *pitọ* = neogr. πῆτα, alb. *pitε*, sîrb., bulg. *pita, pizmọ* = neogr. πεῖσμα, *skorpionọ* = neogr. σκορπίνα, *skorpisesku* = neogr. σκορπίζω, *spilee* = σπήλαιον, *špiun* = sîrb. *špijun*, neogr. σπιοῦνος, alb. *spjun, vombir* = bulg., sîrb. *vampir*; *biku* = v. bulg. *bykŭ* sîrb., bulg. *bik, bitisesku* = sîrb. *bitisati*, alb. *bitis*, turc. *bitmek, tsimbiδe* = neogr. τζιμπίδα; *dafinọ, dafne* = neogr. δάφνη, alb. *dafinε*, sîrb., bulg. *dafina, delfinu* = neogr. δέλφινας, *filipsesku* = neogr. φιλῶ, *firidọ* = neogr. θυρίς, *fise* = neogr.
311 φύσις, *sfinọ* = neogr. σφῆνα, *sufie* = neogr. σοφία, *trandafir, trandafilọ* = neogr. τραντάφυλλον, *zefir* = neogr. ζέφυρος, *zugrafisesku* = neogr. ζωγραφίζω, alb. *zografis*; *davie* = turc. *dava*, neogr. δαβᾶς, alb. *davε, kọrọvyot* = neogr. καραβιώτης, *virģiru* = alb. *virģir, vivlie* = neogr. βιβλίον ; *amirọ* = biz. ἀμηρᾶς, arab. *emir*; *dok'imie* = neogr. δοκιμή, *gọmilọ* = alb. *gamilε*, sîrb. *gamila*, neogr. καμήλι; *jasimii* = alb. *jasemi*, neogr. ἰασεμί, *migδalọ* = neogr. ἀμύγδαλον, *mintsọ* = bulg. *mincŭ, minutọ* = sîrb., bulg. *minuta, miriaδi* = neogr. μυριάδα, *mirọ* = neogr. μοῖρα, alb. *mirε, miskọ* = neogr. μισίρκα, sîrb., bulg. *misirka, mistiriu* = neogr. μυστήριον, *mistrie* = neogr. μυστρί, alb. *mistri*, sîrb. *mistrija, pọrmiθ* = neogr. παραμύθι, *θimiamọ* = neogr. θυμίαμα. Să se compare și formele următoare, în care *i* se întîlnește numai în limba romînă și a rezultat din alte vocale : *k'ipiridzu* = neogr. κυπαρίσσι, alb. *k'iparis, pilexesku* = neogr. πελεκίζω, *pilońu* = sîrb., bulg. *pelin, pines* = sîrb. *penez*, bulg. *pěnez*, alb. *penes, pipońu* = neogr. πεπόνιον, *pirdikọ* = neogr. περδίκι; *bilesku* = v. bulg. *bĕliti*; *filie* = neogr. φελί, *viriu* = alb. *verí, vore*, neogr. βόρειος, *mirak'e* = bulg. *merakŭ, misale* = alb. *mesałε*, neogr. μεσάλι, bulg. *mĕsal, mitoh'e* = neogr.

μετόχι. Trebuie notat că nici unul din cuvintele turcești introduse în macedoromînă nu cunoaște trecerea labialelor la palatale : *bilbil* = turc. *bülbül*, alb. *bil'bil'*, *birik'ete* = turc. *berek'et*, alb. *bɛrɛk'et*, sîrb. *berikjet*, *bizilikǫ*, *bišlikǫ* = turc. *bilezik*, alb. *bel'ezik*, bulg. *bilezik*, *tǫbjetǫ* = turc. *tabiat*; *filidžen* = turc. *fildžan*, alb. *fil'džan*, *filu* = turc. *fil*, alb. *fil'*, bulg. *fil*, *fitile* = turc., alb., bulg. *fitil*, sîrb. *fitilj*, neogr. φιτίλι; *vizir* = turc. *vezir* etc.

Aruncînd o privire asupra acestor forme, vedem imediat că această transformare fonetică, care dă un caracter particular macedoromînei, n-a atins decît fondul său lingvistic cel mai vechi. Alături de cuvintele latine, nu mai sînt decît cîteva de origine străină care să fi fost atinse; toate celelalte, și în special cele care au pătruns în macedoromînă într-o epocă tîrzie, au scăpat de această transformare. Constatarea este importantă, deoarece ne arată că trecerea labialelor la palatale a început să se producă în acest dialect romînesc încă de la începutul evului mediu.

Pentru cronologia fenomenului respectiv, este în același timp interesant 312
să comparăm formele care prezintă o labială + *i*, *ie* rezultate din *į*, *ę* lat., cu cele în care labiala este în contact cu un *i* secundar rezultat dintr-un *ę* lat. + *n*: *ģine* (*bine*) = *bęne*, *yine* (*vine*) = *vęnit*, *ńia* (*mie*) = **mįhi*, față de *mine* = *mę* + *ne*, *viń* = *vęni*. Această comparație arată că *bine*, *vine* trebuie să fie mai vechi decît *mine*, *viń*, iar alterarea labialelor în primele din aceste forme, ca și în *mie* trebuie să se fi produs înainte de a se fi ajuns să se spună *mine*, *viń* ; altfel aceste din urmă forme ar fi fost asimilate cu celelalte și ar fi devenit și ele *ńine*, *yiń*. *Mine*, *viń* sînt, pe de altă parte, foarte vechi în limba romînă, după cum se vede din forma istroromînă *mire* etc., în care trecerea lui *e* la *i* trebuie să fi fost anterioară rotacizării lui *n*, fenomen care datează de asemenea din primele secole ale evului mediu, cum vom arăta în altă parte. Este deci în afară de orice îndoială că alterarea labialelor datează în macedoromînă dintr-o epocă foarte veche.

Astfel stînd lucrurile, ne întrebăm dacă este posibil să considerăm dacoromîna ca reprezentînd exclusiv un dialect desprins de macedoromînă, să admitem în consecință că romînii nord-dunăreni nu sînt altceva decît niște macedoromîni stabiliți în evul mediu în țările carpatice. Din moment ce palatalizarea labialelor este, cum am văzut, un fenomen vechi în macedoromînă, de ce nu s-ar fi transmis ea în tot dialectul dacoromîn, dat fiind că exista în graiul coloniștilor macedoromîni care s-au stabilit la nordul Dunării?

Am amintit mai sus că, în ce privește tratamentul labialelor, dacoromîna este împărțită în două zone net deosebite : o zonă cu labialele intacte și o altă zonă cu labialele modificate ca în macedoromînă. Nu avem, ce e drept, informații precise asupra fiecăreia din aceste două zone. Totuși, cu ajutorul materialelor publicate pînă acum, ne putem face o idee aproximativă despre ceea ce este în această privință dacoromîna.

Un fapt neîndoielnic este că regiunea dacoromînă cu labialele alterate este 313
mai întinsă decît cealaltă. Ea cuprinde cea mai mare parte a Romîniei[1]. Din cealaltă regiune fac parte, în afară de un mic teritoriu al Romîniei, sud-vestul Transilvaniei și Banatul. În Romînia se pronunță *p*, *b*, *f* etc., mai ales în ținuturile de la vest de Olt (Oltenia), în timp ce în alte părți predomină pronunția

[1] E vorba de Romînia de dinainte de 1918, cuprinzînd Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova. (N. ed.)

k', *ǵ*, *h'* etc.; această din urmă rostire caracterizează în special dialectul moldovenesc. Trebuie notat, în afară de aceasta, că în Oltenia întîlnim mai ales la ṣes *k'*, *ǵ*, în timp ce la nord, în regiunile muntoase, acest fel de rostire este foarte rar. Astfel, după informațiile date de G. Weigand, «Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache», Leipzig, VII, 29, se aude *piatră* (*peatră*) în județul Dolj, la Motoci, Bulzești, Piatra, în timp ce în alte părți se spune *k'iatră*, *pk'iatră*; în Mehedinți se rostește *k'iatră*, la Salcia și Botoșești; pentru Rîmnicu-Vîlcea, același autor a notat *k'iatră* numai la Vaideni; în Gorj, *piatră* pare să fie general; la fel în sud, în Romanați. Ceea ce mai merită să fie subliniat este faptul că în Dolj (Weigand, *ibid.* 46-47) $p = k' - pk'$ este mai puțin răspîndit decît $f = h' - fh'$ sau $m = ń - mń$. Aceasta se explică prin lupta dintre două rostiri diferite, pe de o parte, *p*, *f* etc. = *k'*, *h'*, pe de altă parte, *p*, *f* intacte; prima din aceste pronunțări nu s-a putut impune peste tot, de unde rezultă o repartiție inegală a formelor cu labiale alterate și a celor cu labiale nealterate. Pentru aceleași motive auzim în unele sate din acest județ, la Hunia de exemplu, un cuvînt ca *mnerlă*, rezultat din *mńerlă* — *ńerlă* care, pătrunzînd într-o regiune în care grupul palatalizat *mń* nu era cunoscut, s-a redus la *mnerlă*.

Cum să explicăm acest dualism de forme, pe care îl constatăm în dacoromînă? Este evident că *p*, *b*, *f*, *v*, *m* nu pot deriva din *k'*, *ǵ*, *h'*, *y*, *ń*; ele trebuie să
314 reproducă, fără nici o îndoială, consoanele corespunzătoare din latină. Ne găsim astfel în fața a două straturi lingvistice diferite, dintre care unul se caracterizează printr-o conservare mai fidelă a foneticii latine, iar celălalt arată o modificare, după părerea noastră, de origine meridională, în special macedoromînă. Este deci natural să admitem că acolo unde găsim în dacoromînă *p*, *b*, *f*, *v*, *m* = *k*, *ǵ*, *h'*, *y*, *ń*, avem a face cu un element macedoromîn transplantat la nordul Dunării, în timp ce dialectul cu labialele intacte trebuie să reproducă vorbirea acestui mic grup romînesc, care s-a păstrat în evul mediu între Dunăre și Carpați. Așadar, în fuziunea acestor două elemente trebuie căutată originea dacoromînei.

Această concluzie corespunde cu un fapt care rezultă din cele spuse pînă aici. Am văzut că păstrarea labialelor caracterizează în special graiurile din Banat, din sud-vestul Transilvaniei și din Oltenia. Or, se știe că romanizarea a fost mai intensă tocmai în această regiune de la nordul Dunării. Și tot în aceste regiuni putea să se mențină elementul roman și să fie în contact, cum am spus-o mai sus (pag. 189), cu acel de dincolo de Dunăre. Credem că această împrejurare ne îndreptățește o dată mai mult să considerăm dialectul cu *p*, *b*, *f* etc. ca reprezentînd graiul acestui mic grup romînesc care a continuat să trăiască în timpul evului mediu în partea orientală a vechii Dacii.

Dacă dacoromîna a ieșit din încrucișarea acestui grai cu acela al macedoromînilor emigrați la nord, ne va fi ușor să înțelegem o particularitate care îi este proprie și care o deosebește în oarecare măsură de dialectul meridional de aceeași origine. În dacoromînă procesul de palatalizare a labialelor e mai avansat decît în macedoromînă, în sensul că aici găsim *k*, *ǵ*, *h'* etc. acolo unde acest din urmă dialect oferă *p*, *b*, *f*. Astfel dacoromîna cunoaște o formă ca *licior* = lat. **fetiolus*, în timp ce macedoromîna a rămas la faza *fițšor*, *f* neputînd să treacă în acest dialect la *ł*, înaintea unui *i* produs de un *ę* latin (cf. mai sus). Tot așa avem *k'irostii*,
315 *k'ită* față de mr. *pirustie*, *pițo*. Uneori palatalizarea apare în dacoromînă chiar în cuvinte străine, relativ mai recente, sau cu totul noi, comp. *ǵir* = magh. *bér*,

căk'itan = fr. *capitaine*. Nu este prea greu să găsim motivele pentru care palatalizarea labialelor merge atît de departe în dacoromînă și se produce chiar în zilele noastre. Macedoromînii care au venit la nordul Dunării, găsindu-se în fața unei populații romînești care pronunța *fiu*, în timp ce dialectul lor avea *h'iu* alături de *fitšor*, erau izbiți de aceste forme, și văzînd de o parte *f*, de partea cealaltă *h'*, au început să spună și ei *h'icior*. Tot așa, auzind *k'isedzu* alături de *pisez*, li s-a părut natural să spună *k'ită* în loc de *pitǫ* etc. Și din moment ce aceste două feluri diferite de pronunțare dăinuie și azi în dacoromînă, nu e de mirare că și în zilele noastre continuă să se pună un *k'* în locul unui *p* etc. și să se spună *căk'itan* etc. Aceasta explică îndeajuns de ce labializarea palatalelor apare în macedoromînă ca o evoluție fonetică ce n-a atins decît anumite cuvinte și care nu s-a produs decît pînă la o epocă determinată, în timp ce, în dacoromînă, ea se manifestă mai curînd ca un fenomen de analogie, ca o particularitate introdusă din altă parte și care tinde să se generalizeze, așa cum se întîmplă adesea atunci cînd un strat lingvistic vine să se suprapună altuia.

Revenind acum la punctul de la care am pornit, este clar că și aceste fapte arată că teoria lui Rösler nu poate fi acceptată decît în parte. Dacă dacoromîna nu ar fi decît o ramură desprinsă din macedoromînă, ea ar trebui să ofere, pe toată întinderea sa, fenomenul care îi este propriu acesteia, adică palatalizarea labialelor. Or, după cum am văzut, lucrurile se prezintă altfel și ne duc la o concluzie puțin diferită de cea admisă de Rösler.

Pentru palatalizarea labialelor, v. Lambrior, « Romania », VI, 443; Hasdeu, *Etym. magnum*, III, 2228; alte indicații în legătură cu aceasta se găsesc în studiile de dialectologie romînă publicate de G. Weigand în « Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache », Leipzig. — Puternica romanizare a Olteniei, a Banatului și a sud-vestului Transilvaniei este recunoscută de toți istoricii și arheologii. Hirschfeld făcea următoarele observații în legătură cu aceasta, acum vreo treizeci de ani: « Die nicht unbeträchtlichen Funde die... zu Tage gefördert sind machen es unzweifelhaft, dass hier am Ufer der Donau in unmittelbarer Nähe der schon seit langer Zeit romanisierten Moesien .. sich ähnlich wie in Sarmizegetusa eine ungleich reichere Cultur entwickelt habe als in den nördlichen Theilen von Dacien... Allerdings ist die grosse Wallachei von der römischen Occupation nur wenig berührt worden... » (« Sitzungsberichte der Akad. der Wissensch., hist.- philos. Classe », Viena, LXXVII, 374-375). Cf. și A. V. Domaszewski, « Arch.-epigr. Mittheil. », XIII, 137. 316

124. Dacă romînii au locuit efectiv în Transilvania înainte de secolul al XIII-lea (1222), dată la care plasează Rösler apariția lor în această țară, nu ar exista oare în documentele maghiare urme ale acestui fapt?

Credem că asemenea indicii există cu adevărat; ele sînt desigur foarte puțin numeroase, dar cu atît mai prețioase și mai demne de luat în seamă.

Astfel sînt, în primul rînd, cîteva nume de locuri, pe care le întîlnim în vechile documente ungurești și care trebuie să fie de origine romînească. Vom cita următoarele forme pe care le-am putut găsi în cercetările noastre și care ni se par cele mai interesante: *Petra* 1055 (Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, I, 389; aceeași localitate reapare într-un document din 1211, « Monumenta Hungariae histor., diplomataria », VI, 107; comp. numeroasele localități *Piatra*, pe care le întîlnim în toponimia Romîniei și a Transilvaniei); *Sorul* 1075, 1124... *ad montem nomine « Sorul »* (Fejér, *op. cit.*, I, 435; II, 75; comp. *Surul*, *Sura*, munte și deal din județele Argeș și Mehedinți); *Kusticza*, *Kustitza* 1075, 1124...

versus decursum Tizae (Fejér, *op. cit.*, I, 435; II, 76; comp. dr. *costişe, costiţă*). *Piscar* 1113... *piscina quae vocatur «Piscar»* «Codex diplom. patrius hung.,» VIII, 3; de această formă este legată forma *Piscarustou*, atestată în trei documente din 1232 şi 1255, «Mon. Hung. his. diplom.», XI, 512; XII, 405; XX, 252; comp. *Pescar*, *Pescari*, lacuri din judeţul Tulcea, *Marele dicţionar geografic al Romîniei*,
317 Bucureşti, 1901, IV, 683); *Gemen* 1214 (Fejér, *op. cit.*, III[I], 160; comp. *Geamăna* etc. în toponimia Romîniei, *Marele dicţionar geografic al Romîniei*, III, 495). În vechea nomenclatură toponimică a Ungariei întîlnim o mulţime de nume compuse care conţin în partea a doua a lor cuvîntul *mal*; aceste nume nu sînt date decît unor localităţi care se găseau pe un teren ridicat şi, în general, unor munţi şi unor dealuri (*Besenewmal* 1229, *Sermal* 1256, *Avsemal* 1275, Fejér, *op. cit.*, III[III], 179; VII[V], 319; V[II], 287, *Zevlevmal* 1219, *Macramal* 1262, *Keykmal*, *Eleumal*, *Medyesmal* 1275, «Mon. Hung. hist. diplom.», XI, 402, 518, XXII, 145; *Gyomal* 1282, «Codex diplom. patrius hung.», VIII, 224 etc; întîlnim uneori şi pe *mal* simplu sub forma latinizată *Malus* 1294, «Mon. Hung. hist. diplom.» XXII, 562). Limba maghiară nu cunoaşte un cuvînt *mal*, cu înţelesul de «munte, deal»; care ar putea să fie atunci originea acestei forme? Dintre toate limbile cu care a venit în contact maghiara, numai limba romînă posedă un cuvînt asemănător; *mal* înseamnă în limba romînă tocmai «grămadă de pămînt, movilă» şi în acelaşi timp «coastă, ţărm» (pentru acest din urmă sens, comp. v. bulg *brĕgŭ* «ţărm» faţă de germ. *Berg* «munte»). Şi mai interesant este faptul că în toponimia romînă *mal* apare foarte des ca nume de munte şi de deal. În ce priveşte forma romînească, ea corespunde alb. *mal'* «munte» şi trebuie să fie fără îndoială de origine albaneză sau ilirică. Este deci evident că maghiarii nu l-au putut primi pe *mal* decît de la romîni; în consecinţă ei trebuie să fi găsit o populaţie romînească în Transilvania atunci cînd s-au stabilit în aceste ţinuturi. Şi nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, în acest caz, nu este vorba de un împrumut mai mult sau mai puţin recent făcut de maghiară din romînă; *mal* este atestat în toponimia maghiară încă de la începutul secolului al XIII-lea (v. numele *Zevlevmal* din anul 1219, citat mai sus).

În afară de aceste nume de locuri, vechile documente ungureşti ne dau cîteva nume de persoane care par să fie cu adevărat romîneşti; acestea apar, din nefericire, mai tîrziu decît celelalte şi sînt foarte rare. Nu avem de semnalat,
318 ca forme care să merite a fi luate în considerare, decît numele *Crişan* 1209 («Mon. Hung. hist. diplom.», XX, 93) şi *Bochur* 1211 (Fejér, *op. cit.*, VII[V], 216), pe care nu-l putem despărţi de numele romîneşti actuale : *Crişan* şi *Bucur*.

Cf. «Studii de filologie romînă» publicate de noi, Bucureşti, 1898, 3, 8 şi urm., în care am studiat alte cîteva fapte în legătură cu acestea.

125. Am reuşit oare să dovedim ceea ce afirmam la începutul acestui capitol? Credem că da, deşi ne-am dat îndeajuns seama de dificultăţile acestei chestiuni şi cu toate că am fi vrut să aducem dovezi mai numeroase şi poate mai convingătoare decît cele pe care le-am adus. Sîntem convinşi că informaţiile, destul de imperfecte, fără îndoială, din mai multe puncte de vedere, pe care le avem astăzi în legătură cu limba romînă şi limbile balcanice care o înconjoară, ne-ar permite să lămurim mai bine această parte a trecutului limbii romîne şi să împrăştiem îndoielile care ar putea să subsiste; este posibil ca unele fapte importante pentru

clarificarea acestei probleme să ne fi scăpat. Credem însă că numai publicarea de noi materiale lingvistice și de noi cercetări asupra trecutului limbilor balcanice vor putea să rezolve definitiv problema, care aici nu a fost decît în parte lămurită; faptele pe care le cunoaștem în momentul de față, oricum ar fi interpretate, nu ne oferă, în genere, decît o slabă lumină.

Trebuie să spunem aici cîteva cuvinte despre un argument care este adesea citat pentru a dovedi existența în secolul al V-lea a unui element romînesc în Dacia (v. mai sus, p. 191). În relatarea făcută de Priscus despre călătoria sa la curtea lui Attila, unde a fost trimis în ambasadă de Teodosiu II (445-447), el vorbește de existența printre huni a unui element care ar avea relații cu romanii și pe care el îl arată cu numele de Αὔσονες; el spune, de asemenea, că a găsit în anturajul lui Attila persoane care vorbeau sau înțelegeau latina. Cel mai important fragment din Priscus este următorul: (îl citǎm în traducerea latină după ediția de la Bonn, 190): [*Scythae*] *ex variis gentibus commixti, barbaricam linguam colunt, sive Hunnorum, sive Gothorum aut etiam romanam* (τὴν Αὐσονίων), *hi scilicet quibus cum Romanis frequentius est commercium.* Există oare aici ceva care să ne facă să ne gîndim la limba romînă? Cu siguranță că nu. Priscus spune că existau și huni care foloseau latina vulgară sau, mai curînd, o latină specială, 319
proprie acelora care fuseseră în contact cu romanii. Într-un alt pasaj, care de asemenea se citează, Priscus vorbește de un barbar care se găsea la masă alături de el și care vorbea latina: *unus ex barbaris, qui prope me sedebat et latinae linguae* (τῆς Αὐσονίων φωνῆς) *usum habebat* (206). Este oare de mirare că se găseau romani la curtea lui Attila? În incursiunile lor, hunii luaseră captivi romani, și Priscus menționează el însuși în altă parte (188, 207) doi romani din casa lui Attila, dintre care unul, Rusticius, era din Moesia superioară și celălalt din Sirmium. În sfîrșit, nu vedem cum s-ar dovedi prezența unui element romînesc în regatul hunilor, prin faptul că un bufon Zercon a amestecat, în improvizațiile cu care i-a desfătat pe invitații lui Attila, cîteva cuvinte «ausoniene»: *Zercon Maurusius introivit... progressus et forma et habitu et pronuntiatione et verbis confuse ab eo prolatis, romanae* (τῇ τῶν Αὐσονίων γλώττῃ) *Hunnorum et Gothorum linguam intermiscens, omnes laetitia implevit* (206); acest Zercon putea să cunoască cîteva cuvinte latine pe care le învățase în timpul călătoriilor sale de aventurier (v. 225). Toate aceste pasaje din Priscus n-au deci nici o valoare pentru istoria veche a romînilor; aceasta nu-l împiedică însă pe Hasdeu, care merge pînă acolo încît vede în Αὔσονες un nume romînesc și îl identifică cu mr. *aušoni*, să afirme că «romînii erau într-adevăr la curtea groaznicului Attila» (*Etym. magnum*, III, 3148). Pe de altă parte, nu trebuie pierdută din vedere o altă chestiune. Lagărul lui Attila se găsea probabil în vestul Ungariei actuale, acolo unde nu puteau să existe romîni, în masă mai mult sau mai puțin compactă; Hasdeu îl plasează din greșeală lîngă Dunăre și Carpați, la sud-estul Banatului. Din indicațiile lui Priscus rezultă că ambasada bizantină, căreia îi aparținea, a făcut după ce a trecut Dunărea, pentru a ajunge la curtea lui Attila, mai multe zile de drum: *transmisso Istro... in multos fluvios navigabiles incidimus, quorum post Istrum maximi sunt Drecon dictus et Tigas et Tiphisas, et hos... traiecimus... septem dierum itinere emenso...* 173, 183, 185. Fără îndoială, ambasada a trecut Dunărea pe la Margus, cum făcuse și o ambasadă anterioară (167), și s-a îndreptat apoi în spre nord, *ad loca magis ad septentrionem vergentia* (182), după ce a trecut Timișul și Tisa. Și chiar interpretînd faptele în felul cum o face Hasdeu, ne întrebăm ce ar fi căutat romînii printre huni, de unde s-ar fi ivit relații atît de amicale între aceste două popoare?

126. Atunci cînd ne-am ocupat de teoria lui Rösler, am atins indirect chestiunea originii celor trei dialecte romînești principale, dacoromîna, macedoromîna 320
și istroromîna. Ne rămîne să studiem mai îndeaproape această importantă problemă a istoriei vechi a limbii romîne.

În ce privește întinderea teritoriului pe care e vorbit fiecare din aceste trei dialecte, vom da indicații mai detaliate în volumul al II-lea. Deocamdată e sufi-

cient să amintim că macedoromîna reprezintă graiul numeroaselor colonii romînești din Albania, Macedonia și mai ales Thessalia și Epir, iar istroromîna este dialectul unui mic grup de romîni care trăiesc în Istria la Monte Maggiore. În ce privește dacoromîna, se știe că ea reprezintă limba romînilor din Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova și Transilvania, precum și din țările limitrofe (în afară de aceasta, ea este vorbită de cîteva colonii romînești septentrionale, stabilite în Serbia și Bulgaria).

De unde vine această diviziune a teritoriului lingvistic romînesc în mai multe insule, atît de îndepărtate unele de celelalte, și în ce raporturi se găsea fiecare din aceste dialecte cu restul domeniului?

127. Din cele ce am spus pînă acum reiese că macedoromîna trebuie să reprezinte romîna primitivă, graiul romanic sud-dunărean care s-a format, în vecinătatea albanezei, în urma fuziunii latinei cu ilira. Dacă aruncăm o privire pe harta lingvistică a țărilor balcanice meridionale (v. G. Weigand, *Die Aromunen*, I), vedem că macedoromîna se găsește încă și astăzi în vecinătatea albanezei. Este însă cazul să ne întrebăm dacă, în primele timpuri ale evului mediu, centrul domeniului său era la sudul teritoriului albanez, acolo unde îl găsim astăzi. Va trebui să arătăm ceea ce ne învață în această privință filologia, ca și istoria, deoarece acest fapt are importanța lui în problema raporturilor macedoromînei cu dacoromîna.

Nu poate exista îndoială că macedoromînii au locuit odinioară mai la nord de regiunea în care îi întîlnim astăzi. Dacă facem abstracție de unele din coloniile lor
321 împrăștiate printre albanezi și bulgari, masa lor cea mai compactă, aceea din Epir și din Thessalia, este înconjurată din toate părțile de populație greacă. Dacă ei trăiseră în aceste regiuni încă din epoca cea mai veche, este evident că dialectul lor ar trebui să arate cîteva urme de influență greacă veche. Așa ceva nu se vede însă.

Macedoromîna conține, e drept, o mulțime de elemente grecești, dar majoritatea lor sînt de origine mai mult sau mai puțin recentă. Cele care au un caracter mai vechi datează din timpul romanilor (v. p. 135 și urm.) sau din epoca bizantină (v. § 143). Dacă unele cuvinte ca *aksiu*, *apoksilu*, *δisku*, *dokimie*, *δokṣo*, *dolu*, *etimu*, *talar*, *tihe* etc. =gr. ἄξιος, ἀποξυλόω, δίσκος, δοκιμή, δόξα, δόλος, ἕτοιμος, τάλαρος, τύχη ar fi într-adevăr vechi în macedoromînă, ele ar trebui să prezinte alterările fonetice pe care le constatăm în elementele latine din macedoromînă, ca trecerea lui $d + i$, $t + i$, $k + i$ la *dz*, *ts* (*tš*), a lui *ks* la *ps*, a lui *l* intervocalic la *r* etc. Există însă și unele forme care, prin fonetica lor, ar părea la prima vedere să dovedească contrariul. Acestea sînt *pritsie*, *tselie*, *tšuruńidọ*, care trebuie evident să fie raportate la gr. προικίον, κελλεῖον-κελλί, κεραμίδα și care ar arăta trecerea lui $k + e$, i la *ts*, *tš*. În realitate, nici unul din aceste cuvinte nu vine direct din greacă, ci din slavă sau din albaneză, unde au suferit mai întîi alterarea lui *k*; comp. sîrb *prćija* (alb. *pɛrk'i*), bulg. *ćilijŭ* (alb. *k'el'i*), sîrb *ćeremida*, alb. (în dialectul din Scutari) *tšeremidɛ*. În același fel trebuie privit și *sturu*, pentru care s-a încercat o explicare prin gr. στύλος (am avea astfel $^{voc}\,l\,^{voc}=r$), dar care trebuie să fie mai curînd alb. *štül*. În ce privește pe *pọrpode*, în care Weigand (*Vlacho-Meglen*, 56) credea că a găsit un vechi element grec (παραπόδιος), el nu poate fi mai vechi decît din epoca bizantină.

Alte motive ne obligă să admitem că macedoromînii au trăit odinioară în mare număr într-o regiune mai apropiată de Dunăre. În vestul Bulgariei, acolo unde nu mai întîlnim astăzi populație macedoromînă stabilă, găsim mai multe

nume de locuri care sînt cu siguranță românești. Așa sînt : *Cerecel* (rom. *cercel*), *Bukorovci* (de la *Bucur*), *Krnul*, *Čorul*, *Gurguljat*, *Radulovci* (de la *Radul*), *Vlasi*, 322
Mumul, *Čirčilat*, *Herul*, *Banišor*, *Krecul*, *Barbulovci* (de la *Barbul*), în regiunea Iskerului și a Strumei; mai la est, în Sredna Gora, întîlnim : *Ursulica*, *Krecul*, *Dulboki Val* (rom. *vale*), *Čerbul*, *Merul* ; mai găsim încă, în Rhodope, două sate cu numele de *Singur*, nume de asemenea românesc. Existența unui element macedoromîn vechi, fără îndoială considerabil, în orașele și satele bulgare, este confirmată și de un nume ca *Vlaška Mahla* (« mahalaua românilor »), care s-a dat unui cartier din Adžar, și prin folosirea, la Kopriștica și Panagjurište, a numelor de persoane *Njagul*, *Dragul*, *Iankul*, *Radul*, care trebuie să vină de la o populație românească dispărută astăzi din aceste localități (cf. C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, 1891, 123-124; « Arch.- epigr. Mittheil. », X, 51).

Elementul românesc se întindea odinioară chiar mai departe, dincolo de frontiera bulgară. Sînt menționați români în documentele sîrbești din secolul al XIII-lea și al XIV-lea și în toponimia Serbiei actuale întîlnim mai multe nume care atestă prezența în această țară a unei populații românești vechi (Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 3; St. Novaković, *Selo iz dela «narod i zemlja u staroj srpskoi državi »*, 31, în « Glas » al Academiei sîrbe, XXIV, 1891).

Pe de altă parte, toponimia din Epir și Thessalia este în mare parte greacă și slavă, ceea ce arată că macedoromînii au venit aici mai tîrziu; dacă ar fi fost anteriori grecilor și slavilor în aceste ținuturi, am găsi aici urme de nomenclatură toponimică românească veche.

În sfîrșit, nu trebuie să uităm că majoritatea macedoromînilor apar astăzi într-o regiune în care limba latină nu putea să se înrădăcineze, din cauza concurenței pe care i-o făcea greaca (cf. p. 18). Acest lucru făcea imposibilă nașterea unei limbi romanice acolo unde-i găsim acum pe macedoromîni.

Este deci sigur că macedoromînii se găseau altădată în altă parte și îndeosebi mai la nord, în apropierea Balcanilor și a Dunării; textele istorice din evul mediu vin, de asemenea, să confirme acest fapt destul de evident (v. nota următoare). 323

Această schimbare de așezare a macedoromînilor nu trebuie să ne mire. Se știe că în calitate de păstori ei au dus tot timpul o viață nomadă, parcurgînd de la nord la sud, cu turmele lor, Peninsula Balcanică. Cel dintîi cronicar bizantin care îi menționează (a. 976), Cedrenus (ed. de la Bonn, II, 435), îi numește βλάχοι ὁδῖτοι « valahii nomazi ». Această instabilitate caracterizează și în zilele noastre un mare număr de macedoromîni, fărșeroții, care locuiesc iarna în Albania, își părăsesc locuințele primăvara și rătăcesc luni întregi prin munți, oprindu-se adesea numai în Serbia, în Sucha-Planina (G. Weigand, *Die Aromunen*, II, 184; « Jahresbericht. . . », VII, 19); păstori macedoromîni întîlnim și în Bulgaria, în Balcani. Dar, pe lîngă faptul citat, o altă împrejurare explică aceste migrațiuni ale macedoromînilor. Țările de dincolo de Dunăre au fost timp de secole răscolite de invaziile și devastările barbarilor și de cei care voiau să le impună altora autoritatea lor; elementele cele mai disparate s-au ciocnit aici între ele și au tulburat liniștea provinciilor, pe care doar disciplina romanilor putuse să le țină în frîu odinioară. Tot în astfel de fapte trebuie căutate motivele pentru care macedoromînii au trebuit să părăsească în mai multe rînduri vechile lor așezări și să meargă să se stabilească în alte părți. E cunoscut exodul de la Muskopolje, în secolul al XVIII-lea, provocat de cruzimea albanezilor. În mai multe sate se povestește și astăzi, după

tradiție, cum au venit acolo, cu două, trei sute de ani în urmă, părăsind alte regiuni, pentru a scăpa de necazurile pe care trebuiau să le îndure din partea opresorilor (cf. Weigand, *Die Aromunen*, I, 4, 33, 51, 190, 233, 296; II, 342; *Olympo-Walachen*, 12; *Vlacho-Meglen*, 4; C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*,
324 118). Dacă aceasta s-a întîmplat în timpurile moderne, ne putem închipui ce s-a petrecut în evul mediu, în epocile de tulburări și agitații continue.

Pătrunderea slavilor și a bulgarilor trebuie să fi fost cauza principală a perturbărilor care au avut loc în evul mediu la sudul Dunării și care i-au forțat pe macedoromîni să părăsească vechile lor așezări. Am văzut mai sus (p. 184) că două texte, *Hist. mart. XV mart.* și *Miracula S. Demetrii mart.*, leagă acest eveniment de o strămutare a vechii populații latine din țările meridionale; același lucru rezultă dintr-o notiță redactată la Muntele Athos și publicată de Uspenskij, *Istorija Athona*, Kiev, 1877, III, 311. Așadar, din secolul al VI-lea și al VII-lea, macedoromînii au început să coboare înspre sud și să se stabilească în mici grupuri pe teritoriul Epirului și al Thessaliei.

În secolul al XI-lea, macedoromînii apar în mare număr în aceste două provincii; aici sînt ei menționați, în această epocă, de Kekaumenos, autorul unui tratat de strategie militară (v. mai jos; cf. Anna Comnena, ed. de la Bonn, I, 245). În secolul al XIII-lea, Thessalia este dată ca centru al elementului macedoromîn; scriitorii bizantini o numesc μεγάλη βλαχία (Niketas Honiatul, 841; Pachymeres, *Mich. Palaeol.*, I, 83).

Acestea sînt indicii suficiente pentru a ști care a fost patria primitivă a macedoromînilor și care au fost evenimentele care i-au împins înspre sud, acolo unde locuiesc ei astăzi în masă compactă.

Cf. C. Jireček, « Archiv f. slav. Phil. », XV, 99 și urm. — Scriitorul bizantin Kekaumenos, care trăia în secolul al XI-lea, vorbește în mai multe rînduri de macedoromîni în lucrarea sa Στρατηγικόν. El arată cum duceau ei și atunci aceeași viață nomadă ca în zilele noastre și mergeau cu turmele lor εἰς τά ὄρη Βουλγαρίας (Wassiljewsky și Jernstedt, *Cecaumeni Strategicon*, Petersburg, 1896, 68). Dar pasajul cel mai interesant al cărții sale este acela în care el confirmă ceea ce am spus mai sus, adică venirea macedoromînilor în Thessalia și în Epirul de nord: « Ei trăiau odinioară — spune el (74) — aproape de Dunăre și de Sau, numit azi Sava, acolo unde locuiesc acum sîrbii... Fugind de acolo, ei s-au răs-
325 pîndit în tot Epirul și în Macedonia, cei mai mulți dintre ei stabilindu-se în Helada» (prin Helada el înțelege, fără îndoială, Thessalia). Kekaumenos pune această fugă a macedoromînilor în legătură cu firea lor independentă și sălbatică și cu rebeliunile împotriva împăraților bizantini, care i-ar fi gonit din locurile lor fortificate. Explicația aceasta, dată de Kekaumenos migrațiunii macedoromînilor, nu este, fără îndoială, istorică; adevărata cauză trebuie căutată mai curînd în evenimentele pe care le-am amintit mai sus (cf. și Onciul, « Convorbiri literare », București, XIX, 277).

128. Aceste fapte ne vor ajuta să înțelegem o particularitate care frapează imediat pe cel ce studiază limba romînă sub diferitele ei aspecte.

Filologii sînt de acord că macedoromîna nu este, la urma urmei, decît o varietate dialectală a dacoromînei, o ramură a romînei primitive ieșită din amestecul latinei cu elementul autohton balcanic. Într-adevăr, dacă comparăm aceste două dialecte, întîlnim la fiecare pas trăsături care le sînt comune. Cu siguranță că aceste trăsături n-ar putea fi explicate decît dacă admitem că macedoromîna și dacoromîna se sprijină pe același fond lingvistic și că între ele au avut loc schimbări numeroase pînă la epoca în care s-au despărțit definitiv una de alta.

Asemănarea macedoromînei cu dacoromîna, care îl frapase încă din secolul al XV-lea pe istoricul Chalcondyles (ed. de la Bonn, 319 : *Pindum . . . Blaci incolunt, quibus eadem cum Dacis est lingua*), se explică, în primul rînd, prin cele ce am spus în paragraful precedent. Din moment ce teritoriul celui dintîi din aceste dialecte se întindea odinioară între Dunăre și Balcani, este evident că se găsea, prin aceasta, în imediata apropiere a Daciei și a Pannoniei, unde exista, după cum am arătat, o limbă romanică asemănătoare cu cea de dincolo de Dunăre și care a intrat mai tîrziu în alcătuirea dacoromînei. Elementul romanic meridional, cel mai însemnat fără îndoială, era pus, în felul acesta, în contact cu acela, mai puțin important, din nord (nu trebuie să uităm ceea ce am spus mai sus, p. 139, că Dunărea n-a fost niciodată în evul mediu o barieră atît de importantă ca astăzi). O dezvoltare lingvistică paralelă a acestor 326
două părți ale domeniului romanic oriental era deci îndeajuns favorizată de această împrejurare; schimbări lingvistice care se efectuau în sud, puteau să se transmită pe această cale la nord. Este posibil chiar ca influența limbii ilirilor, care avansau pînă la Dunăre (se știe că albanezii au ocupat odinioară o parte a teritoriului sîrbesc, v. Oblak, « Archiv f. slav. Phil. », XVII, 474), asupra limbii romanilor să se fi făcut simțită în oarecare măsură pînă în Pannonia și în extremitatea meridională a Daciei.

Nu trebuie să exagerăm însă importanța acestui fapt. Oricît de frecvente ar fi fost la origine aceste schimburi între cele două ramuri ale latinei balcanice, ele nu puteau să ducă la o asemănare atît de izbitoare ca aceea pe care o constatăm astăzi între macedoromînă și dacoromînă. Trebuie să fi intervenit aici și alte cauze.

Cauza principală a asemănărilor dintre dacoromînă și macedoromînă trebuie căutată în emigrarea unui contingent considerabil de populație macedoromînă la nord. O asemenea emigrare nu este, din nefericire, atestată direct de izvoarele istorice; numai *Miracula S. Demetrii mart.*, 195-196 (*Acta Sanct.*, LII, Oct. IV, 179-180) pare să facă o vagă aluzie la aceasta; ea trebuie să fie însă admisă, mai întîi din cauza celor spuse de noi în altă parte (§ 123), și în al doilea rînd pentru motive nu mai puțin plauzibile.

Rösler atrăsese atenția asupra faptului că macedoromînii erau în epoca bizantină mult mai numeroși decît astăzi, după cum reiese din mărturia istoricilor și cum trebuie să deducem din participarea lor la evenimentele care s-au desfășurat în imperiul bizantin în secolul al XII-lea și al XIII-lea. După această epocă nu-i mai vedem jucînd un rol atît de important ca înainte, în afacerile politice ale imperiului; numărul lor a scăzut puțin cîte puțin, pînă cînd s-a redus la proporțiile modeste de astăzi (după statistica lui G. Weigand, *Die Aromunen*, I, 295, în zilele noastre nu ar fi mai mult de 150 000 macedoromîni). Dacă este sigur că un mare număr dintre ei au fost deznaționalizați de greci, 327
bulgari și albanezi, nu e mai puțin adevărat că aceasta nu justifică descreșterea numărului macedoromînilor. Acesta este motivul pentru care Rösler conchidea, și cu drept cuvînt, că a existat o emigrare destul de puternică a macedoromînilor în țările carpatice. Rösler se înșela însă atunci cînd susținea că această emigrare nu era anterioară secolului al XIII-lea.

Sîntem, într-adevăr, îndreptățiți să-i dăm o dată mai veche. Cu ocazia invaziei slave și bulgare, e foarte probabil ca o parte a populației macedoromîne să fi fost și ea împinsă spre nord, și nu numai în direcția opusă, cum am văzut

mai sus. Regiunile septentrionale erau mai puțin locuite decît cele din sud; ele puteau să atragă prin aceasta pe cei care căutau un adăpost și chiar să le ofere, începînd din secolul al VI-lea și al VII-lea, o oarecare siguranță.

Dar emigrarea macedoromînilor spre nord s-a continuat, fără îndoială, chiar după secolul al VII-lea. Mulți dintre romînii care se găseau în Imperiul Bulgar (v. p. 184) au trebuit să se stabilească cu timpul în cîmpiile Valahiei și în Carpați. Cum Imperiul Bulgar s-a întins și la nordul Dunării, aceasta constituia o condiție favorabilă pentru stabilirea unei populații romînești în aceste regiuni. Am putea chiar să afirmăm cu certitudine că romînii, care au jucat un rol important în imperiul lui Asan, s-au contopit, în mare parte, după dezorganizarea acestui imperiu în 1257, cu cei de la nordul Dunării, mărindu-le astfel numărul. Într-adevăr, nu se poate admite ca acești romîni să se fi păstrat, cel puțin în majoritatea lor, în macedoromînii de astăzi. Și aceasta pentru motivul următor. Macedoromîna conține un număr mai mic de elemente slave vechi decît dacoromîna, cum s-a putut vedea în capitolul V; pe de altă parte, elementele sale slave ne trimit, în general, la epoca primelor contacte ale romînilor cu slavii. Or, romînii din Imperiul Bulgar se găseau în raporturi cotidiene cu bulgarii și limba lor trebuia, în chip firesc, să fie impregnată cu o mulțime
328 de cuvinte împrumutate de la conlocuitorii lor. Din moment ce dacoromîna are un număr mare de elemente slave, e de la sine înțeles că acestea n-ar putea să dateze decît din timpul Imperiului Bulgar. Acest fapt n-a fost încă subliniat, deși el este foarte evident și de o importanță incontestabilă. El ne explică o particularitate care deosebește dacoromîna de macedoromînă și ne servește în același timp să precizăm mai bine raporturile care leagă aceste două dialecte.

Se poate stabili deci secolul al XIII-lea ca ultim termen al emigrării macedoromîne la nord și ca epocă a separării dacoromînei de dialectul meridional congener. Colonii macedoromîne izolate s-au putut stabili în Dacia, chiar și după această epocă (știm că romînii din Săcele au venit într-o epocă tîrzie în Transilvania de sud, v. N. Densusianu, « Columna lui Traian », VIII, 1877, 266), dar ele nu mai puteau să aibă o influență hotărîtoare asupra formării populației dacoromîne. Formarea dacoromînei trebuie considerată ca definitiv desăvîrșită în secolul al XIII-lea.

Cf. Rösler, *Romänische Studien*, 117 și urm. — Concluzia la care am ajuns prin studierea limbii corespunde, în general, cu faptele istorice, așa cum au fost ele expuse de D. Onciul, « Convorbiri Literare », XIX (v. în special p. 592); *Originile principatelor romîne*, passim (Onciul acordă însă, după părerea noastră, o prea mare importanță elementului roman păstrat în Dacia în formarea naționalității romîne). Mai ales în felul cum s-a constituit principatul Țării Romînești găsim un punct de sprijin în favoarea teoriei unei emigrări romînești din sud spre nord. — Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, 49, datează emigrarea romînească în țările carpatice cu cîteva decenii înainte de data admisă de Rösler, în secolul al XII-lea (cf. și Kalužniacki, la Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 39); după părerea sa, această emigrare ar fi fost favorizată de invazia pecenegilor de la nordul la sudul Dunării, eveniment care a dat unei noi populații posibilitatea să ocupe ținuturile locuite de ei odinioară. « Erst als die Horden der Pečenegen. . . in's Gedränge gerieth, als Häuptlinge derselben (wie im Jahre 1048) die Taufe annahmen und sich in dem bulgarischen Donaugebiet einnisteten... wurden die Schranken, welche die griechische Politik an der unteren Donau
329 gegen die Barbarenwelt gezogen hatte, durchbrochen. » S-ar putea ca ceva să fie adevărat în această afirmație, dar faptul amintit de Tomaschek nu este, în

orice caz, suficient pentru a explica emigrarea romînilor la nord; ea trebuie să fie mai veche și nu a putut fi provocată numai de acest eveniment.

129. Ca să ilustrăm mai bine ceea ce am spus pînă aici despre raporturile dacoromînei cu macedoromîna, considerăm că e util să amintim cîteva fapte particulare care, alături de cele de ordin mai general studiate de noi mai sus, se impun atenției noastre.

În cîteva regiuni ale romînei nord-dunărene, găsim adesea particularități proprii macedoromînei, particularități care lasă să se întrevadă felul cum aceasta a venit să se suprapună dacoromînei. Acestea sînt, ca să spunem așa, filoane macedoromîne pe teritoriul romînesc septentrional.

Vom cita mai întîi cîteva forme care apropie în chip surprinzător, prin fonetica lor, dacoromîna de macedoromînă. Găsim astfel, în vorbirea din Banat : *akló, dauo̯, nauo̯* = mr. *akló, dao, nao* (G. Weigand, « Jahresbericht. . . », III, 224, 312; comp. și *birbek, puntšek, purek, šo̯arek* = mr. *birbek*, [*puntiko̯*], *purik, šo̯arik*); în dialectele transilvănene din vest : *bo̯tu̯rn, dauo̯, nauo̯, sklab* = mr. *bo̯to̯rn, dao, nao, sklab* (graiul din Olimp; Weigand, *op. cit.*, IV, 279, 280 ; VI, 25; *sklab* și *bo̯tu̯rn* se aud și în Oltenia, în județele Vîlcea și Dolj; Weigand, *op. cit.*, VII, 39); forma *aurmo̯* (*ibid.*, IV, 325) arată de asemenea prin proteza lui *a* o particularitate macedoromînă. Toate cuvintele pe care le-am citat aici se îndepărtează de formele corespunzătoare folosite în dr. : *acolo, două, nouă, bătrîn, slab, urmă.*

Pentru morfologie, avem de subliniat următoarele concordanțe. Folosirea în Banat ca în mr. a formelor analogice ale pers. I și a II-a pl. ale ind. prez. al conjugării a III-a în *-ém, -éts*, refăcute după cele de conjugarea a II-a : băn. *fo̯šém, fo̯šéts* = mr. *fo̯tsém, fo̯tséts* (Weigand, « Jahresbericht. . . », III, 239), pers. a III-a sg. a conj. prez. al conjugării I în *-o̯* ban., mr. *ku̯nto̯* (*ibid.*); adăugarea unui *o̯* la part. trecut întrebuințat la formarea perf. compus : băn. *am vo̯dzuto̯*, mr. *am vidzuto̯* (*ibid.*, 244); asemănătoare cu băn. și mr., în ceea ce privește acest din urmă fenomen, sînt și cîteva graiuri transilvănene occidentale (*ibid.*, IV, 297; VI, 38); în unele dintre aceste graiuri mai întîlnim și alte particularități care amintesc de macedoromînă, ca folosirea lui *vrea* invariabil la condițional (*ibid.*, IV, 298) și pers. I a ind. prez. de la *fire, esku* (Frîncu-Candrea, *Romînii din Munții Apuseni*, 1888, 78). În dr., în general, aceste forme sînt necunoscute. 330

Graiurile din Banat și din Transilvania posedă un anumit număr de cuvinte proprii mr., care sînt necunoscute sau care prezintă o semnificație, pe care nu o întîlnim în celelalte regiuni în care se vorbește dr. : băn. *undo̯*, vorbind în special de apă în clocot = mr. *undo̯* (Weigand, « Jahresbericht . . . », III, 329); transilv. *au̯atše, u̯atše* « aici » = mr. *au̯a, au̯atse* (*ibid.*, IV, 300); *ko̯štiga* « a avea grijă, a-și face grijă » = mr. *ko̯štig* (*ibid.*, 328); *ko̯tš* « de ce » = mr. *ko̯tsé* (*ibid.*); *nare* « nas » (dr. utilizează de obicei *nas*) = mr. *nare* (*ibid.*, 329; VI, 78); *urdinare* « a merge, a merge des » = mr. *urdin* (*ibid.*, IV, 332).

După cum vedem, sînt aici urme interesante ale amestecului care s-a produs, la nord, între dacoromînă și macedoromîna importată de coloniile venite din sud.

130. Pînă aici am constatat o migrație romînească de la sud spre nord. Dar în masa populației romînești din evul mediu s-a produs și o mișcare inversă,

mișcare mai puțin intensă și care s-a redus la stabilirea la sudul Dunării a unor colonii dacoromîne izolate, analoge celor care s-au stabilit în timpurile moderne pe țărmul drept al acestui fluviu, în Serbia și în Bulgaria.

O colonie dacoromînă veche pe teritoriul macedoromîn trebuie să fie aceea a Meglenului.

Vorbirea din această regiune a Macedoniei este interesantă din mai multe puncte de vedere. Vom examina ceva mai îndelung particularitățile ei lingvistice,
331 care ne vor permite să ne dăm seama mai exact de relațiile acestui grup cu restul domeniului romînesc.

Primul lucru care ne izbește atunci cînd ne ocupăm de meglenoromînă este faptul că ea prezintă mai multe asemănări cu dacoromîna și se îndepărtează foarte des de macedoromînă.

Comparația următoare va arăta aceasta destul de clar.

Mgl. *au* = dr. *au:* mgl. *dauk, gaurǫ, ut* — dr. *adaug, gaură, aud* = lat. *adaugeo, *cavula, audio* (în mr. *au* a devenit *av* (*af*): *adavgu, gavrǫ, avdu*).

Mgl. *z* = dr. *z* (găsim totuși în dr. și în special în graiul moldovenesc și *dz*, ca în mr.); mgl. *uzǫi, zuǫ* — dr. *auzii, ziuă* = lat. *audivi, dies* (mr. *avdzii, dzuǫ*).

Mgl. *ž* = dr. *j* (dar și *dj* în unele regiuni) : mgl. *žok, žos, žuni, žut* = dr. *joc, jos, june, ajut* = lat. *jocus, deorsum, juvenis, adjuto* (în mr. avem regulat *dž: adžok, džone, adžut*).

Mgl. *p, b, v, m* + *ę, i* lat. păstrate în majoritatea cazurilor ca în dr., cu restricția menționată la § 124 : mgl. *per, pert, pin, pitšor, spik, spin* — dr. *pier, pierd, pin, picior, spic, spin* = lat. *pereo, perdo, pinus, spicum, spina* (mr. *k'er, k'erdu, k'in, tšitšor, sk'ik, sk'in*); mgl. *bine, zber* — dr. *bine, zbier* = lat. *bene, *exbelo* (mr. *ǵine, zǵer*); mgl. *vin, viňǫ, vis, vitsǫ* — dr. *vin, vie, vis, viță* = lat. *vinum, vinea, visum, *vitea* de la *vitis* (mr. *yin, yiňe, yis*); mgl. *durmire, mik, miruses* — dr. *dormire, mic, miros* = lat. *dormire*, gr. μικρός, μυρίζω (mr. *durńire, ńik, ańurzesku*).

În tratamentul labialelor, mgl. nu e însă consecventă. În anumite cuvinte există și palatale în locul labialelor, ca în mr. : mgl. *k'ept, k'aptine, prok'u* — mr. *k'eptu, k'aptine, aprok'u* = lat. *pectus, pecten, *adpropio*; mgl. *ǵarmi, ǵaspi, ǵatsǫ, ǵies, ǵiu, ǵipt* — mr. *yermu, yaspe, yiatsǫ, yiedzu, yiu, yiptu* = lat. *vermis, vespa, vivus* + *itia, vivo, vivus, victus*; mgl. *ńari, ńił, ńerk, ńerkuri, ńerlǫ, ńes* — mr. *ńare, ńel, ńergu, ńerkuri, ńerlǫ, ńedzu* = lat. *mel, agnellus, mergo, *mercuris, merlus, medius*; să se observe că alături de *ńerk, ńerkuri, ńerlǫ* se aude și *mierk, mierkuri,*
332 *mierlǫ*. În ce privește consoana *f*, constatăm trecerea sa la *h'* care apoi a căzut; această transformare pare să constituie o regulă, deoarece nu găsim nici un cuvînt cu *f* în condițiile care au determinat trecerea lui la *h':* mgl. *i* (de la *fie[kare]* care lipsește în mr.), *iare, ier, ierp, ikǫ, ili, il'ǫ, ir* — mr. *h'are, h'er, h'erbu, h'ikǫ, h'il'u, h'il'e, h'ir* = lat. *fel, ferrum, ferveo, ficus, filius, filia, filum.*

Vom vedea mai departe în ce fel trebuie interpretate aceste forme duble ale dialectului meglenoromîn.

Trebuie să subliniem alte cazuri în care mgl. se aseamănă cu dacoromîna.

Mgl. cunoaște ca și dr. vocativul în *-ule* la substantivele masc. în *-u*: mgl. *lupuli, fokuli* — dr. *lupule, focule* (cf. p. 163).

În timp ce mr. are pentru numeralul 20 forma *yiñǧits*, mgl. prezintă forma *daǫzǫts*, care corespunde dr. *douăzeci.*

Pentru pronume, mgl. cunoaște, ca și dr., mai multe forme cu un *a* epitetic : mgl. *tsista, tsela* — dr. *acesta, acela* (pronumele corespunzătoare din mr. sînt *aistu, atsel*).

În ce privește verbul semnalăm: mgl. pers. I și a II-a pl. ind. prez. al verbelor de conj. a III-a *bátim, víndim, únzim* — dr. *bátem, víndem, úngem* (mr. *bo̯tém, vindém, undzém*); mgl. pers. a III-a sg. conj. prez. de la *fire*: *ie* — dr. *fie* (mr. *h'ibo̯*); mgl. imperf. pers. a III-a pl. în *-au, -ęu*: *ko̯lkau, vidęu* — dr. *călcau, vedeau* (mr. *ko̯lka, vide̯a*); mgl. perf. de la *venire*: *venți* — dr. *venii* (mr. *vini*), mgl. imper. *kalko̯, ves, bati, do̯armi* — *calcă, vezi, bate, dormi* (mr. formează acest mod cu *so̯* + pers. a II-a, a III-a a ind. prez.); mgl. part. perfect fără *-o̯*: *ko̯lkat, vizut* — dr. *călcat, văzut* (mr. *ko̯lkato̯, vidzuto̯*); mgl. part. perfect de la *fire*: *fost* — dr. *fost* (mr. *futo̯*). De observat, în afară de aceasta, utilizarea la perfectul compus a auxiliarului după part. perfect : mgl. *ko̯lkat-am* — dr. *călcat-am* (mr. nu cunoaște această formă); la pers. a III-a sg. auxiliarul prezintă în mgl. forma *au* — dr. *a* (mr. folosește în mod obișnuit pe *are*).

Adverbele și conjuncțiile următoare apropie de asemenea mgl. de dr. : mgl. *preuna, iundi, diundi, șa, des* — dr. *împreună, unde, de unde, așa, des* (mr. *de adun, iu, diu, aști*); mgl. *ka si* = dr. *ca să* (mr. *ta si*).

Cîteva cuvinte se întîlnesc numai în mgl. și în dr., în timp ce mr. are altele în locul lor sau le ignoră : mgl. *antseleg, arzint, drum, flo̯ari, friguri, frik, krieł, lęk, moș, nas, oglindalo̯, pimint, skimp, timp, tro̯ies, trimet, urmo̯, utsit, vink, vremi* — dr. *înțeleg, argint, drum, floare, friguri, frig, crier, leac, moș, nas, oglindă, pământ, schimb, timp, trăiesc, trimet, urmă, ucig, înving, vreme* (mr. *prindu — duk'esku, asime, kale, lilitše, h'iavro̯, arko̯are, mo̯duo̯-minte, yatrie, auš, nare, yilie, lok, aleksesku, k'eró — an, po̯tsesku, pitrek, vato̯m, nik'isesku, keró*; *urmo̯* lipsește în mr.). 333

În alte cazuri, dar mai rar, mgl. se aseamănă cu mr., opunîndu-se dr. (cf. ceea ce am spus mai sus în legătură cu soarta labialelor).

Mgl. *e* (*i*) precedat de *p, v, m* păstrat : mgl. *per, spel, vet, vino̯, pimint* — mr. *per, spel, ved, vino̯* = lat. *pilus, *expello, video, vena, pavimentum* (dr. *păr, spăl, văd, vină*).

Mgl. *l* + *ī*, *i* în hiat = *l'*: mgl. *go̯l'ino̯, l'ert, ul'it* — mr. *go̯l'ino̯, l'ertu, ult* = lat. *gallina, liberto, *oblito* (dr. *găină, iert, uit*).

Mgl. *n* + *i* în hiat păstrat : mgl. *ko̯stoño̯, kupito̯ń, viño̯* — mr. *go̯stu̯ne, ko̯pitiñu, yiñe* = *castanea, capitaneus, vinea* (dr. *căpătîi, vie*, cf. totuși p. 186).

Mgl. *c* + *e*, *i* = *ts*: mgl. *dultsi, tsępo̯, tser, tsino̯* — mr. *dultse, tse̯apo̯, tser, tsino̯* = lat. *dulcis, cepa, caelum, coena* (dr. *dulce, ceapă, cer, cină*).

Mgl. cunoaște pronumele nehotărîte *ništiko̯ts, tsištiukare* — mr. *neško̯nts, tšuštukare* care lipsesc în dr.

Pers. a III-a sg. conj. prez. a verbelor de conjugarea I se termină în mgl., ca și în mr., în *-o̯* : mgl. *kalko̯* — mr. *kalko̯* (dr. a păstrat finala latină : *calce*). Pers. I pl. ind. prez. de la *fire* este în mgl. *im* — mr. *h'im* (dr. *sem, sîntem*), pers. I sg. conj. prez. a aceluiași verb este în mgl. *ie̯s* — mr. *esku* (mr. cunoaște de altfel și forma *h'iu*, care corespunde dr. *fiu*).

Adverbul *ŭa* nu este cunoscut decît în mgl. și în mr. (*au̯a*). *Mult* se utilizează în aceste două dialecte în locul dr. *foarte*.

Și în lexic se observă multe concordanțe cu mr. : mgl. *il'o̯, ko̯lo̯ari, mes, puško̯, zburo̯s* — mr. *h'il'e, ko̯ro̯are, mes, puško̯, zburo̯sku* (dr. *fiică, căldură, lună, oțăt, vorbesc*). 334

Mgl. concordă deseori și cu ir. (unele din aceste concordanțe o apropie în același timp de dacoromînă sau de macedoromînă : $d + e$, $i = z$ mgl., ir., dr.; $l + i = l'$ mgl., ir., mr.; *tsista*, *tsela* mgl., *tsęsta*, *tsela* ir., *acesta*, *acela* dr.; *fost* mgl., dr., *fošt* ir.; în folosirea la perf. compus a auxiliarului după part. perfect mgl., ir., dr.; *ša* mgl., *ašę* ir., *aşa* dr., *ḑiundi* mgl., *dende* ir., *de unde* dr.). Particularitățile următoare sînt proprii mgl. și ir. și le deosebesc de celelalte dialecte romînești.

Mgl. *i* căzut, la finală, după *p:* mgl. *lup* — ir. *lup* = lat. *lupi* (dr. *lupi*, mr. *luk'*).

Mgl. *skant* — ir. *skęnt* = lat. *scamnum* (dr. *scaun*, mr. *skamnu*).

În mgl. și ca în ir., genitivul e format de obicei cu ajutorul lui *lu* + substantivul articulat.

Adj. *greu* formează în mgl. și în ir. pl. masc. în *-li*, prin analogie cu femininul *gręli* (ir. *gręle*): mgl. *greil'* — ir. *grel'* (dr. *grei*, mr. *greį*). Comp. pron. pos. mgl. *meil'* — ir. *mel'* (dr. *mei*, mr. *ńeį*).

Verbul *habere* prezintă în mgl. și în ir. afereza lui *a:* mgl. *vem*, *vets* — ir. *ren*, *rets* (dr. *avem*, *aveți*, mr. *avem*, *avets*).

Mgl. și ir. cunosc adverbul *kęta*, *kęta* (~ *mare*).

Alături de aceste particularități, care o apropie cînd de un dialect romînesc, cînd de altul, mgl. mai oferă și altele care îi sînt proprii și care merită de asemenea să fie subliniate. Găsim astfel : *ę* în locul dr. *ă*, *î* accentuați (mr. *ę*, *ų*): *gręn*, *męnkęm*, dr. *grîu*, *mîncăm*, mr. *grųn*, *mųnkęm*; *įę* final pentru dr. *ie*, mr. (ir.) *įe*: *płoaįę*, dr. *ploaie*, mr. *płoaįe* (de aici identitatea pl. și a sg. la fem. în *įę*: *il'ę*); *e* final precedat de *ts* = *ę*: *spitsę*, dr. *spice*, mr. *sk'itse* de aici și, la cîteva substantive, aceeași formă la sg. și la pl. : *vitsę*); căderea lui *a* inițial : *dap*, *daųk*, *ut*, dr. *adap*, *adaug*, *aud*, mr. *adap*, *adavgu*, *avdu*; *e* final = *i*: *mari*, dr., mr. *mare*; *d* final căzut : *kęn*, dr. *cînd*, mr. *kųndu* ; *p* căzut înainte de *t*, *š* în : *dištet*, *fat*, *štet*, *friš*, dr. *deștept*, *fapt*, *aștept*, *fripși*; mr. *dišteptu*, *faptę*, *ašteptu*, *fripšu*; înlocuirea unei consoane sonore cu o surdă la sfîrșitul cuvintelor : *ors*, *šęt*, dr. *orz*, *șed*, mr. *ordzu*, *šęd* ; căderea lui *h* rezultat dintr-un *f* (cf. mai jos) : *įer*, dr. *fier*, mr. *h'er*; *n*, *mt*, *lm* în loc de *mn* în unele cuvinte : *son*, *semt*, *pulm*, dr. *somn*, *semn*, *pumn*, mr. *somnu*, *semnu* ; folosirea constantă a lui *la* la dativ; pronumele pers. în dativ *ań*, *ats* (*ts*), *al'*, *na*, *va*, *la*, dr. *îmi*, *îți*, *își*, *ne*, *vă*, *le*, mr. *ńi*, *tsę*, *l'i*, *nę*, *vę*, *lę*; ac. sg. și pl. la pron. pers. pers. a III-a, *la*, *l'a*, dr. *îl*, *îi*; mr. *lu*, *l'i*; pers. a II-a pl. a perf. *kęlkats*, *vidzuts*, dr. *călcarăți*, *văzurăți*, mr. (v. rom.) *kęlkat*, *vidzut*; formarea viitorului cu *si* + conj., dr. *voi* + inf., mr. *va (să)* + conj.; imperf. lui *fire*: *ram*, dr., mr. *eram*.

335

Această comparație a mgl. cu celelalte graiuri romînești arată că ea se apropie mai ales de dr. și în unele cazuri de ir., prezentînd în același timp cîteva asemănări cu mr. Aceasta ne îndreptățește să vedem în mgl. mai curînd un dialect dacoromîn, decît macedoromîn, cu alte cuvinte, un grai dacoromîn transplantat în sud pe teritoriul macedoromîn (cf. p. 220).

Ceea ce ne dă în special dreptul să privim mgl. în acest fel, este tratamentul suferit de labiale în acest dialect. Am văzut că în mgl. aceste consoane sînt cînd păstrate, cînd redate de *k'*, *ń*, etc. Dubla valoare pe care o prezintă labialele în acest grai romînesc nu ar putea fi explicată decît admițînd că, la origine, exista peste tot *p*, *f*, *v* etc. și că doar mai tîrziu și prin influența macedoromînei, cu care mgl. a venit în contact, *p*, *f*, *v* etc. au fost înlocuiți în anumite

cuvinte de sunetele palatalizate *k'* (*h'*) etc. (Comp. mgl. *ţundi*, care a ieşit din încrucişarea dr. *unde* cu mr. *iu*); locuitorii Meglenului se găsesc în apropierea macedoromînilor din Olimp şi a altor colonii macedoromîne, ceea ce este de ajuns pentru a explica o influenţă din partea acestora asupra graiului lor.

Epoca în care mgl. s-a despărţit de dr. nu se poate fixa cu precizie. Există însă unele indicii din care putem deduce, cu aproximaţie, epoca în care trebuie să se fi produs acest fapt. În lucrarea sa *Vlacho-Meglen*, Leipzig, 1892, XXIX, 336
G. Weigand atrage atenţia asupra faptului că majoritatea locuitorilor din Meglen se deosebesc de ceilalţi romîni prin tipul lor caracteristic, ceea ce ar arăta un amestec de populaţie romînească cu un element străin. Acest element nu ar fi altul, după C. Jireček («Achiv f. slav. Phil.», XV, 97; cf. Weigand, *Die Aromunen*, I, 250), decît pecenegii. Se ştie, într-adevăr, că în Meglen s-au stabilit colonii pecenege în anul 1091, cînd Alexis I Comnenul i-a bătut pe pecenegi la Choirenoi şi Levunion şi le-a dat celor rămaşi după această înfrîngere terenuri în diferite părţi ale Imperiului Bizantin (Zonaras, ed. Dindorf, XVIII, 23). Putem deci admite cu o oarecare verosimilitate că megleniţii sînt urmaşii acestor colonii pecenege, care s-au stabilit în Macedonia şi s-au amestecat aici cu o populaţie romînească venită din nord, pe care au găsit-o acolo. S-ar putea chiar ca unii dacoromîni să fi venit în Macedonia împreună cu pecenegii, deoarece la incursiunile acestea în Imperiul Bizantin ştim că s-au asociat adesea şi romîni. (Niketas Honiatul, ed. de la Bonn, 561, 691; cf. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, 50-51). Este, de asemenea, probabil că megleniţii se găseau deja în Macedonia în secolul al XI-lea.

Această ipoteză se sprijină de altfel pe un fapt lingvistic care ni se pare cu totul convingător. Meglenoromîna nu conţine nici un element maghiar. Ea trebuie deci să se fi despărţit de dacoromînă înainte ca aceasta să fi început a fi influenţată de maghiară. Avem deci un motiv în plus să plasăm separarea meglenoromînei de dacoromînă în secolul al X-lea sau cel mai tîrziu în secolul al XI-lea.

Transplantată la sud, meglenoromîna a rămas fără îndoială, la început, mai mult sau mai puţin izolată de macedoromînă, păstrînd astfel cea mai mare parte a particularităţilor dacoromînei. Doar mai tîrziu a suferit influenţa macedoromînei şi această influenţă pare să se accentueze astăzi din ce în ce mai mult. Poate că nu e departe epoca în care meglenoromîna se va asimila complet cu macedoromîna şi va dispărea în aceasta.

Cîteva urme ale unei emigrări dacoromîne la sud par să se fi păstrat şi în 337
dialectul din Malovišta, sat macedoromîn din nord, aşezat între Ohrida şi Monastir. G. Weigand notează, *Die Aromunen*, II, 356, cf. I, 40 şi *Vlacho-Meglen*, 55, că în acest dialect substantivele masculine articulate prezintă aceeaşi formă ca în dr.: *omul*, *bǫrbatul* (formele obişnuite ale mr. sînt *omlu*, *bǫrbatlu)*; mai găsim aici şi *ž* în locul mr. *dž*, ca în dr. *žok*, *žone*. Locuitorii din Malovišta nu sînt, poate, decît un rest al elementului dacoromîn care a avansat spre sud în Macedonia şi a dat naştere megleniţilor. Cîteva vestigii ale unui element dacoromîn, în special din Banat, par să existe şi în graiul locuitorilor din Samarina, unde *te* e pronunţat ca *k'e*, exact ca în Banat (Weigand, *Die Aromunen*, II, 359). — G. Weigand, *Vlacho-Meglen*, 52, acordă mgl. un loc aparte în familia dialectelor romîneşti; el o consideră ca fiind un al patrulea dialect. Acest fel de a vedea nu ni se pare pe deplin justificat. Deşi mgl. are, aşa cum am văzut, cîteva caracteristici care o deosebesc de dr., mr. şi ir., dependenţa sa de dr. este incontestabilă, aşa că e mai natural să o considerăm ca o subdiviziune a acesteia, decît un dialect mixt rezultat din fuziunea dacoromînei cu macedoromîna; în afară

de aceasta, ea nu prezintă particularităţi atît de caracteristice ca ir., care, pentru acest motiv, are dreptul să fie considerată dialect aparte. Această problemă este de altfel legată de aceea a dialectelor în general, atît de des dezbătută şi pe care nu o putem discuta aici. Deşi recunoaştem cît e de vag şi de arbitrar cuvîntul « dialect », ne-am folosit totuşi de el pentru mai multă comoditate şi pentru a stabili distincţiuni care, pînă la un punct, ni se par justificate.

131. Ne mai rămîne să ne ocupăm de dialectul istroromîn.

Ceea ce trebuie să scoatem de la început în evidenţă, este faptul că istroromîna nu s-a putut dezvolta la origine acolo unde o găsim astăzi, şi, în consecinţă, ea nu poate fi legată direct de latina din Dalmaţia, care s-ar fi transformat, cu timpul, într-un grai asemănător dacoromînei.

Particularitatea cea mai caracteristică a ir., rotacismul (trecerea lui *n* intervocalic la *r*), ne arată imediat că ea nu poate fi decît un dialect importat în Istria şi nicidecum indigen. Printre cuvintele rotacizate din ir. le găsim pe toate cele care
338 sînt latine şi două sau trei împrumutate din v. bulg.; nu există nici unul de origine venetă sau croată. Aceasta dovedeşte că rotacismul era un fenomen împlinit în ir. atunci cînd aceasta a venit în contact cu veneta şi croata, şi, în acelaşi timp, că acest fenomen nu s-a putut produce în ir. pe teritoriul Istriei, pentru că, în acest caz, el ar trebui să se regăsească şi în elementele venete şi croate. Trebuie deci să admitem că rotacismul s-a produs în ir. în altă parte decît în Istria şi că evoluţia sa era încheiată în momentul în care acest dialect romînesc a fost importat în această regiune.

Prezenţa mai multor elemente albaneze în ir. ne împiedică, de asemenea, să-i căutăm patria primitivă în Istria. Ajunge să amintim cîteva cuvinte ca *deţel'*, *moš*, *roⁿzę*, *tšǫfę* = alb. *djal'ɛ*, *mošɛ*, *rɛndɛs*, *k'afɛ*, ca să înţelegem că ir. trebuie să se fi găsit altădată mai la est, în apropierea albanezei, ca şi dr., care de asemenea cunoaşte aceste elemente albaneze, cu excepţia lui *djal'ɛ*.

La aceeaşi concluzie ajungem şi atunci cînd studiem elementele slave vechi din ir. Ele au acelaşi caracter ca cele din dr. şi din această cauză trebuie să fie împrumutate din v. bulg. Aceasta reiese mai ales din cuvintele care conţin vocalele nazale *ą*, *ę*, proprii v. bulg : *dobęndi*, *gǫndi*, *grump*, *muntŝi*, *paminte* = v. bulg. *dobądą*, *gądą*, *grąbŭ*, *mąčiti*, *pamętĭ* (cf. p. 177 şi urm.). Croata şi slovena, care au influenţat într-o mare măsură ir., au cunoscut şi ele, e drept, aceste vocale (cf. Miklosich, *Rum. Untersuchungen*, I[I], 84; Jagič, « Archiv f. slav. Phil. », XVII, 79), dar aici dispăruseră încă din secolul al X-lea şi al XI-lea, într-o epocă în care, cum vom vedea, ir. era definitiv constituită şi s-a separat de celelalte dialecte romîneşti. Şi pentru acest motiv trebuie deci să plasăm formarea ir. în aceeaşi regiune în care s-au dezvoltat celelalte graiuri romîneşti, pe un teritoriu unde se putea afla în contact cu bulgara.

Să fixăm acum partea domeniului romînesc căreia trebuie să-i fi aparţinut la origine istroromîna.

O comparaţie a ir. cu dr. arată că ea nu poate fi decît o ramură a acestui din urmă dialect.

339 Astfel ir., ca o parte a dr., se caracterizează prin păstrarea labialelor : ir. *pitŝor*, *bire*, *fikǫt*, *vis*, *mil'e* — dr. *picior*, *bine*, *ficat*, *vis*, *mie*. Există însă cîteva cuvinte, trei în total, care fac excepţie şi care arată urme de alterare a labialelor proprie mr. : ir. *kl'ept*, *tŝǫptir*, *mńie* = dr. *piept*, *pieptene*, *mie* (*yipt*, *yirę*, *yiu*,

yivi = dr. *vipt*, *vînă*, *viu*, it. *vivere*, care sînt date de I. Maiorescu alături de *vipt*, *virę*, *viu*, *vivi* și care ar reflecta trecerea lui *v* la *y* ca în mr., trebuie să fie înlăturate; ele au fost create de Maiorescu, care voia să le apropie de formele dr. care prezentau un *y* în locul lui *v*). Vom vedea mai departe în ce fel trebuie explicată existența acestor forme în ir., unde sînt complet izolate. Vom remarca numai că, în afară de *kl'ept*, găsim și *pl'ept* și *pịept*; în ce privește *tsǫptir*, e evident că trebuie să se sprijine pe o formă mai veche **k'ǫptir*. Intercalarea lui *l'* în *kl'ept* nu are, pe de altă parte, nimic extraordinar; ea se explică prin obiceiul pe care-l au istroromînii, în urma influenței slavilor, de a introduce un *l'* înainte de *i*, *y* (comp. *kul'b*, *l'erm* (**vl'erm*), *pl'erd* etc. = dr. *cuib*, *vierme*, *pierd*).

Păstrarea labialelor în ir. ne obligă deci să-i căutăm patria în acea parte a domeniului dacoromîn în care constatăm același fenomen, adică înspre Banat sau sud-vestul Transilvaniei.

Către aceeași regiune ne îndreaptă forma *ẑǫẑet* = *dr. deget*, care se regăsește în Banat și în Transilvania, *ẑęẑǫt*, *ẑęẑęt* (G. Weigand, « Jahresbericht. . . », III, 215; IV, 264; VI, 17).

O formă interesantă care apropie în mod special ir. de dialectul din Banat este aceea a auxiliarului cu ajutorul căruia se formează, într-o parte și într-alta, condiționalul; asemănarea dintre aceste două dialecte romînești este, într-adevăr, izbitoare; astfel există : ir. *vJręš*, *ręi*, *rę*, *ręn*, *ręts*, *rę*, băn. *vJręš*, *ręi*, *rę*, *ręm*, *ręts*, *rę* (cf. Weigand, *op. cit.*, III, 143 și urm.).

Ir. concordă în special cu dialectele din vestul și mai ales din sud-vestul Transilvaniei în forma *tsǫptir*, amintită mai sus. Trecerea lui *k'* la *ts* pe care o constatăm în acest cuvînt nu poate fi cu siguranță explicată prin influența cr. *česalj* (M. Bartoli, *Publicazioni recenti di fil. rumena*, Torino, 1901, 30); ea trebuie să aibă o altă cauză. Și, într-adevăr, dialectele transilvănene din văile Mureșului, Crișului și Someșului ne oferă, în loc de *k'eptine*, formele *tsaptǫn*, *tsępten*, care se leagă de primul prin faza intermediară *t'eptine*, *k'* cedînd locul lui *t* care apoi s-a asibilat (cf. Weigand, « Jahresbericht. . . », IV, 263; VI, 16). Ir. *tsǫptir* nu poate fi deci decît acel *tsaptǫn* pe care îl găsim în Transilvania; numai în acest fel ne putem explica trecerea lui *k'* la *ts* pe care n-o întîlnim decît în acest cuvînt și care e surprinzătoare în ir., în timp ce ea e cu totul normală în fonetica graiurilor occidentale ale Transilvaniei. 340

Un alt punct de contact, și cel mai remarcabil, pe care îl constatăm între ir. și romîna din această parte a Transilvaniei este rotacismul. Se știe că există în sud-vestul Transilvaniei un grup de romîni, moții, al căror grai se caracterizează prin trecerea lui *n* intervocalic la *r*, ca în ir. Este imposibil să separăm aceste două grupe lingvistice romînești una de cealaltă și să presupunem că rotacismul istrian este independent de acela al moților. Trebuie ca istroromînii să fi adus rotacismul în Istria din țara lor de origine, iar aceasta nu se putea afla decît în apropierea teritoriului ocupat actualmente de moți.

E locul să relevăm și ir. *skǫnt* care are un corespondent în transilv. occidental *skaund* (Weigand, « Jahresbericht. . . », IV, 261) și în mgl. *skant*. De data aceasta ir. se apropie și de mgl., ceea ce pare să dovedească faptul că acest din urmă dialect derivă tot din transilv. occidentală (cf. mgl. *mǫtškat*, care corespunde lui *mǫškat* din Maramureș; Weigand, *op. cit.*, VI, 78).

Acestea par a fi dovezi suficiente pentru a susține că ir. derivă din dr. și că ea trebuie considerată ca un grai dr. transportat în Istria de coloniști romîni din Banat și din sud-vestul Transilvaniei.

Rămîne de știut în ce epocă s-a produs acest fapt și dacă filologia ne poate da unele informații în această chestiune.

Ir. a păstrat pînă în zilele noastre grupurile *kl'*, *gl'* = lat. *cl*, *gl*: *kl'em*, *gl'em*.
341 Avem aici un prim fapt care să ne indice cam în ce epocă s-a separat ir. de dr. Această epocă trebuie să fie anterioară secolului al XIII-lea, deoarece, după cum am spus în alt loc (§ 122), grupele *cl'*, *gl'* evoluaseră atunci în dr. pînă la *chi*, *ghi*.

O altă constatare ne dă dreptul să împingem chiar mai departe separarea istroromînei de dacoromînă. Ir. nu cunoaște nici un element maghiar (*pǫt*, singurul pe care-l putem cita, nu are nimic a face cu magh. *pad*; este cu siguranță biz. πάτος, alb. *pat*); ea trebuie deci să se fi despărțit de dr. înainte ca aceasta să fi început a fi influențată de maghiară. Așadar putem fixa secolul al X-lea ca epocă de la care ir. a devenit un dialect independent de dr.

Trebuie însă să precizăm mai bine ce înțelegem prin aceasta. Vrem să spunem că fondul lingvistic primitiv al ir. trebuie să se sprijine pe graiul unei colonii dacoromîne care a trecut, către secolul al X-lea, de la nord la sud de Dunăre. În afară de această colonie, este sigur că și altele au venit mai tîrziu să se stabilească pe teritoriul croat. Textele istorice confirmă categoric acest fapt.

Într-un pasaj din relația sa privitoare la orașul Zara, Antonio da Mula (1505-1570), care a administrat acest oraș din 1540 pînă în 1542, vorbește de o colonie de morlaci, care a fost adusă pe la 1540 din Banat în Istria de Aloise Badoer. După un scurt popas în Istria, acești morlaci, neputîndu-se obișnui cu clima țării și negăsind aici pășuni suficiente pentru turmele lor, au început să emigreze în Turcia; s-a procedat atunci la împiedicarea acestei emigrări, prin favoruri speciale care le-au fost acordate, iar cei care trecuseră în Turcia au fost rechemați; în felul acesta ei au fost reținuți în Istria. Textul lui Antonio da Mula este interesant în mai multe privințe și, deoarece nu a fost folosit de nici unul din cei care s-au ocupat de istroromîni, credem că e necesar să-l citățm aici după *Mon. spect. hist. Slav. merid.*, VIII, 172-173 : *il magnifico meser Aloise Badoer fece venire dal Banadego, territorio turchesco... forse 5000 anime de Murlachi i quali per sicurtà furono fatti passare in Istria dove l'anno passato, cacciati dal aere, dalla strettezza di pascoli... s'erano levati con le sue famiglie et ritornavano in*
342 *Turchia. Dal che vedendo che nasceva doppio danno... deliberai di fare tutto il mio forzo di retenerli... Sin sul mio partire ne sono venuti da 1000 anime in sù ed ogni di ne zonzeno.* Același fapt ne este relatat, mai pe scurt, de G. Battista Giustiniano în *Intinerariul* său, redactat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*Mon. spect. hist. Slav. merid.*, VIII, 198; cf. XI, 18-19).

Acești morlaci nu pot fi decît valahi sau romîni din Banat. E drept că numele de *morlaci*, ca și cel de *čiči*, nu a avut totdeauna o semnificație precisă; el era întrebuințat în secolul al XVI-lea pentru a arăta cînd pe romîni, cînd pe slavi; istroromînii sînt numiți cu acest cuvînt chiar mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, de Tommasini (v. A. Ive, « Romania », IX, 323). Etimologia acestui nume (Μαυρόβλαχοι, « valahi negri ») arată că el desemna, la origine, o populație romanică, sau, în special, romînească și că n-a fost dat slavilor decît mai tîrziu, după ce aceștia absorbiseră o parte a elementului istrian sau dalmat. Nu se poate

admite nici într-un caz că morlacii lui Antonio da Mula au fost slavi; ei erau din Banat și numai o populație romînească din această regiune putea să fie astfel denumită (cf. « Archiv f. slav. Phil. », XIV, 81). După cum vedem, acesta este un fapt istoric precis, care explică de ce ir. se apropie în mai multe privințe de dialectul din Banat; ea n-a încetat să fie influențată de acest dialect, chiar după separarea sa de dacoromînă.

Alte texte istorice, deși ceva mai îndoielnice, par să ne arate de asemenea că migrațiunea romînească spre Adriatica s-a produs în chip lent și în epoci diferite. Se știe că o mică colonie romînească a existat odinioară în insula Veglia; ea trebuie să fi vorbit, fără îndoială, aceeași limbă ca istroromînii. Dintr-un document din 1465, publicat în *Mon. spect. hist. Slav. merid., acta croatica*, I, 97 (cf. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 4), ar rezulta că acești romîni s-au stabilit în insula Veglia în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Or, un document din 1321, descoperit recent de G. Vassilich, *Sui Rumeni dell' Istria*, 343
199 (cf. M. Bartoli, *Publ. rec. di fil. rum.*, 105), menționează încă din această epocă existența în această insulă a unei populații valahe, *vlaške zemlje*. Există însă un fapt care ia acestei mărturii valoarea pe care am fi înclinați să i-o acordăm. Ne putem întreba dacă cuvintele *vlaške zemlje* se referă efectiv la o populație romînească. Cuvîntul *Vlah, Vlasko* nu a fost totdeauna, la slavi, sinonim cu « romîn »; el a fost întrebuințat de ei, și este întrebuințat și astăzi, pentru a-i indica pe italieni sau, în general, o populație latină. Este oare sigur că acești *vlaške zemlje* din documentul de la 1321 au fost o colonie romînească? Acest lucru nu poate fi afirmat cu certitudine, dar credem că mărturia adusă aici poate totuși să aibă oarecare importanță în chestiunea originii istroromînilor, dat fiind că ea găsește un sprijin în ceea ce am spus mai înainte.

Este deci sigur că istroromînii nu reprezintă un singur strat de populație romînească; colonii noi s-au așezat peste populația care venise, încă din secolul al X-lea, din regiunea dacoromînă spre sud.

Susținînd că istroromînii sînt dacoromîni, nu vrem să spunem nicidecum prin aceasta că ei n-ar conține și un element macedoromîn pe care l-au întîlnit în drumul lor, cu ocazia migrației la sudul Dunării. Un asemenea amestec al istroromînilor cu macedoromînii nu e de loc imposibil. Am văzut mai sus (§ 127) că, odinioară, se găseau în Serbia colonii macedoromîne izolate. Pe de altă parte, valahii sau morlacii sînt menționați în documente din secolul al XIII-lea ca locuind pe coastele Dalmației (cf. C. Jireček, *Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmäl. von Ragusa*, în « Sitzungsberichte der böhm. Gesellsch. der Wissensch. », Praga, 1879, 112 și urm.); printre acești valahi, dintre care cu timpul o parte s-a asimilat, fără îndoială, cu istroromînii, în timp ce altă parte a fost înghițită de slavi, trebuie să fi fost și macedoromîni. Cînd coloniile dacoromîne care au dat naștere istroromînilor au trecut dincolo de Dunăre, ele se găseau, prin aceasta, în prezența unui element romînesc meridional, cu siguranță nu prea numeros, care trebuia natural să se confunde, în parte, cu noii veniți. Probabil că în acest fel trebuie explicată prezența în 344
ir. a formelor macedoromîne cu *p, m* transformați în *k', ń*, ca *kl'ept, mńie*. În orice caz, acțiunea elementului macedoromîn asupra istroromînilor a fost minimă.

Că documentele nu atestă prezența unei populații romînești în Istria încă din secolul al X-lea nu trebuie să ne mire. După cum am văzut,

migrațiunea istroromînilor s-a produs lent. Pe de altă parte, istroromînii erau oameni simpli; din această cauză puteau trece neobservați, mai ales atunci cînd nu erau încă prea numeroși.

Ar rămîne de precizat evenimentele care i-au împins pe istroromîni spre sud-vest. Din păcate însă, istoria nu ne dă informații în această privință. S-ar putea presupune, la rigoare, că stabilirea maghiarilor între Tisa și Carpați a adus o oarecare neorînduială în rîndurile populației romînești sud-dunărene și în urma acestui eveniment, cîteva colonii romînești și-au părăsit locuințele pentru a emigra spre sud. Se poate de asemenea ca afluxul spre nord al elementului macedoromîn să fi provocat o mișcare opusă într-o parte a domeniului dacoromîn. Dar, trebuie să recunoaștem, acestea nu sînt decît simple ipoteze.

Cf. Meyer-Lübke, « Literaturbl. f. rom. und germ. Phil. », XIII, 275. — Într-o lucrare apărută recent *I castelli della Val d'Arsa* (în « Atti e memorie della Società istriana di archeol. e storia », XIV, 137), C. de Franceschi ajunge la o concluzie care se apropie de a noastră în ce privește existența unui element romînesc în Istria înainte de secolul al XV-lea: « dai documenti riferentisi alle baronie della Val d'Arsa che contengono molti nomi personali e locali di radice e desinenza romanica, apparisce manifesto qualmente già nella seconda metà del milletrecento la nostra regione fosse abitata dall'elemento rumeno ».

Problema originii istroromînilor a fost deseori discutată; diferitele teorii emise pe această temă sînt rezumate de G. Vassilich în studiul menționat mai sus, *Sui Romeni dell'Istria*, 1900, extr. din « Archeografo Triestino », serie nouă, XXIII, 157-237 (cf. Bartoli, *Publ. rec. di fil. rum.*, 98 și urm.), la care trimitem pentru alte detalii. Rösler, *Romänische Studien*, 121, lăsa nelămurită problema epocii în care s-au stabilit istroromînii în Istria. La fel Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, 64; în ce privește raporturile ir. cu celelalte dialecte romînești, acest savant exprima, cu oarecare rezerve, o opinie pe care nu am putea să o împărtășim: « *Vielleicht lässt sich behaupten dass, während die aurelianischen Dalmen die Vorfahren der istro-dalmatischen und Donau-wlachen gewesen sind, die Bessen für die Vorfahren, der Rhodope- und der Pindos-wlachen zu gelten haben* ». După Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 6, istroromînii ar fi venit în Istria din regiunea macedoromînă în secolul al XIV-lea. G. Weigand, *Enciclopedia romînă*, II, 893, îi consideră mai curînd ca urmași ai unei colonii romînești venite în Istria din imperiul turc, în secolul al XVI-lea; împotriva acestei păreri se poate invoca obiecția că ir. nu cunoaște nici un element turcesc (*berîkote* care e citat ca atare, Bartoli, *op. cit.*, 40, III, este îndoielnic și nu poate fi în nici un caz turc. *boghourtloq* dat ca etimologie de Cihac, *Dict., élém. slaves*, etc. 549). G. Weigand constată, de altfel, el însuși în « Jahresbericht... », III, 141 (cf. Byhan, *ibid.*, V, 300) că ir. seamănă în multe privințe cu dialectul din Banat, ceea ce vine să contrazică opinia pe care o exprima în *Enciclopedia romînă*. Hasdeu, *Etym. magnum*, III, XXX, fixează separarea istroromînilor de dacoromîni în secolul al X-lea, cu ocazia invaziei maghiarilor: el admite aceeași epocă pentru emigrarea macedoromînilor, care, după părerea sa, ar fi trăit pînă în secolul al X-lea cu dacoromînii, în Carpați. D. Onciul, « Convorbiri literare », XIX, 593, apără vechea teorie a originii istroromînilor, după care aceștia ar fi un rest al populației latine de pe coastele Dalmației. Savantul romîn invocă în acest sens pasajul din Constantin Porphyrogenetul, *De adm. imp.*, 29, în care acesta vorbește de romanizarea Dalmației și despre coloniștii latini care s-au stabilit aici în epoca lui Dioclețian: *Diocletianus imperator summopere Dalmatiam amavit; quare etiam populi romani colonias eo deduxit; populique illi Romani nuncupati sunt... manetque iis cognomen istud ad hodiernum usque diem.* Autorul bizantin confirmă prin aceasta faptul bine cunoscut al existenței unui element romanic în Dalmația, dar acest element nu poate fi identificat, pentru acest motiv, cu istroromînii. Pasajul citat are însă o oarecare importanță pentru istoria romî-

345

nilor, prin aceea că arată cum s-a păstrat cuvîntul « Romanus » în evul mediu în Peninsula Balcanică, ca denumire a urmaşilor romanilor. — Nu e lipsit de interes să amintim aici că tradiţia a păstrat la istroromîni amintirea migraţiunilor lor. O asemenea tradiţie există încă în zilele noastre la Žejane; considerăm util să o reproducem aici după o notiţă publicată în « Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino », Roma, II (1883), 95-96: « Secondo la tradizione. . . questi 346
Rumeni. . . sarebbero i discendenti di tre pastori, venuti dal basso Danubio. Questi tre, passando in cerca di pascoli d'alpe in alpe, sarebbero giunti prima nell'altipiano di Mune e di Zejane, e poscia si sarebbero spinti fino nella Valdarsa. Trovato quei luoghi adatti al loro scopo, due di essi avrebbero fatto ritorno alle case loro per prender moglie; e al loro ritorno avrebbe fatto lo stesso il terzo. »

132. Acesta este felul în care am înfăţişat geneza celor trei dialecte romînești principale.

Macedoromîna apare astfel ca o continuare directă a limbii romîne formate la sudul Dunării; dacoromîna se prezintă ca rezultatul fuziunii unui element macedoromîn cu un element romînesc septentrional, acel al Daciei, mai puţin considerabil şi puţin diferit de cel din sud; istroromîna (ca şi meglenoromîna) arată prin toate aceste particularităţi că nu este nimic altceva decît un dialect dacoromîn transportat dincolo de Dunăre.

După o viaţă comună la origine, aceste dialecte s-au despărţit definitiv unul de altul între secolul al X-lea şi al XIII-lea.

La această concluzie ne duc faptele lingvistice, şi credem că ea este îndeajuns justificată de ceea ce am expus în cursul acestui capitol.

133. Trebuie să menţionăm aici pe « valahii » din Moravia, a căror istorie este în legătură cu faptele studiate în paragrafele precedente. Prin aceşti valahi se înţelege o populaţie slavă din Moravia, a cărei limbă conţine mai multe elemente romînești. Originea acestor valahi nu este încă pe deplin lămurită. După unii filologi, ei ar fi nişte romîni slavizaţi, după alţii, nişte slavi al căror grai a fost influenţat de acela al păstorilor romîni care au ajuns, în migraţiile lor, în evul mediu, pînă în Moravia (majoritatea cuvintelor romînești întrebuinţate de aceşti valahi se referă, într-adevăr, la viaţa păstorească : *brynza, fujara, merenda, urda* etc. = dr. *brînză, fluier, merinde, urdă)*. Prima din aceste opinii pare să fie cea mai plauzibilă; ea găseşte un sprijin în faptul că termenul de « valahi » trebuie să fi denumit în vechime o populaţie romînească. 347

Aceşti valahi sînt, de asemenea, o mărturie a marii expansiuni a poporului romîn în evul mediu şi a numeroaselor ramificaţii pe care le avea acesta în Europa orientală.

Coloniile romînești care s-au amestecat cu moravii veniseră, fără îndoială, din regiunea dacoromînă cu labialele păstrate, cum ne face să presupunem forma mor. *frembia* = lat. *fimbria.* (În dr. actuală apare mai ales *frînghie*, introdus din părţile în care *b* + *i* a trecut la *ghi*; *frîmbie* există încă în Banat; cf. Zanne, *Proverbele romînilor*, Bucureşti, 1899, III, 152.)

Migraţiunile acestor colonii romînești în Moravia trebuie să dateze din aceeaşi epocă cu aceea a istroromînilor; forma mor. *glaga* = dr. *chiag* (cf. p. 198) arată că romînii care au fost în contact cu moravii aveau încă grupurile *cl'*, *gl'*, ceea ce ne trimite de îndată la o epocă anterioară secolului al XIII-lea. Cîteva nume care par să fie romînești se găsesc în documente morave din

secolul al XI-lea, astfel că putem admite că aproximativ în aceeași epocă în care cîțiva dacoromîni înaintau spre sud și se stabileau în Istria, alții rătăceau în Carpați și aveau să se fixeze în Moravia, printre slavi, în mijlocul cărora ei s-au pierdut cu timpul. Este posibil chiar ca migrațiunile istroromînilor și cele ale valahilor din Moravia să fi fost provocate de aceleași evenimente.

Cf. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*, 7; M. Václavek, « Sbornik musejni společnosti ve valašském Meziříči », 1898, II, 9-15; Hasdeu, *Etym. magnum*, III, XXIX; T. Burada, *O călătorie la romînii din Moravia*, Iași, 1894; *O călătorie la romînii din Silesia*, 1896.

134. Un fapt care se desprinde din tot ce am expus în paragrafele precedente și care devine din ce în ce mai evident pentru cel care studiază cu atenție formarea limbii romîne, este acela al numeroaselor schimburi care au avut loc între cele două grupe lingvistice principale din domeniul romînesc, cel din nordul și cel din sudul Dunării. Aici găsim explicația acelei surprinzătoare asemănări pe care o constatăm la fiecare pas între diferitele dialecte romînești.

Aceste schimburi au fost favorizate, în primul rînd, de poziția geografică
348 a țărilor locuite de romîni. Au mai contribuit condițiile în care au trăit romînii în evul mediu; instabilitatea lor și viața agitată pe care au dus-o pînă la o anumită epocă i-au împins în toate direcțiile și au ușurat în același timp amestecul dintre diferitele grupuri din care erau constituiți. Stabilirea de noi colonii alături de altele mai vechi, emigrări continue dintr-o țară în alta, strămutări frecvente : acestea sînt faptele care caracterizează istoria veche, atît de complicată și atît de interesantă, a poporului romîn.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITARA

CAPITOLUL VII

INFLUENŢA ALBANEZĂ, BIZANTINĂ, BULGARĂ ŞI SÎRBĂ

135. Grupăm aici acele influenţe care s-au exercitat asupra limbii romîne în timpul epocii sale de formaţie. Acestea ar putea fi numite influenţele meridionale, deoarece ele au venit din limbile vorbite la sudul Dunării.

Nu vom studia în cele ce urmează decît elementele albaneze, bizantine etc., mai mult sau mai puţin vechi pe care le găsim în limba romînă şi care sînt în parte comune tuturor dialectelor. Se ştie că macedoromîna conţine un mare număr de forme împrumutate din albaneză sau din bulgară, forme care lipsesc din dacoromînă; ea continuă chiar în zilele noastre să fie influenţată de aceste limbi. Deocamdată trebuie să renunţăm la studierea elementelor proprii macedoromînei; ele vor fi menţionate atunci cînd vom expune starea actuală a limbii romîne, după regiunile în care este vorbită (vol. II).

INFLUENŢA ALBANEZĂ

136. Înţelegem, prin aceasta, influenţa albanezei propriu-zise, care trebuie deosebită de vechea influenţă ilirică pe care am expus-o la §§ 7, 121.

Evident, de multe ori va fi greu să respectăm cu rigurozitate această distincţie, mai ales în studiul împrumuturilor lexicale. Nu se poate stabili precis dacă rom. *mal* vine din vechea iliră sau din albaneză (*mal'*). Ilirii au cunoscut probabil o formă analogă, care pare să se regăsească în toponimicul iliric *Dimallum*, menţionat de Titus Livius, şi în *Dacia malvensis* (G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 257). Vechimea romînescului *mal* este cu atît mai admisibilă, cu cît forma ilirică corespunzătoare pare să fi conţinut doi *l*, ceea ce ar explica păstrarea lui *l* în limba romînă; numai în cazul în care s-ar putea dovedi că forma veche a ilirei n-avea decît un singur *l*, derivarea directă a rom. *mal* din iliră ar trebui să fie înlăturată (**malum* ar fi dat, după legile fonetice ale limbii romîne, *mar*). 350

Dar, cu toate aceste consideraţii, credem că atunci cînd un cuvînt romînesc se apropie mult prin fonetica sa de o formă din albaneză, există mai multe motive să-l considerăm ca derivat direct din aceasta, decît din iliră (cf. p. 31). Este norma pe care o vom urma în studierea împrumuturilor albaneze care vor fi cercetate în paragrafele următoare.

137. În fonetica romînească, influenţa albaneză a lăsat puţine urme.

Ea se simte mai întîi în trecerea lui *c* final la *g*, pe care o constatăm în cîteva cuvinte şi care nu şi-a găsit încă adevărata explicaţie. Alături de dr. *adînc*, mr. *aduṇku* = lat. *aduncus*, avem dr. *aprig*, *stîng*, mr. *stuṇgu*, *vitreg* = lat. *apricus*, *vitricus* (etimologia lui *stîng* este necunoscută; forma **stagnicare*, de

unde it. *stancare* și adj. *stanco*, propusă de Gröber, « Archiv f. lat. Lexikogr. », V, 479, nu poate explica cuvîntul romînesc). Prezența lui *g* în aceste forme se datorește, cu siguranță, infiltrării în limba romînă a unei obișnuințe de pronunțare albaneză. Se știe că în albaneză găsim, pentru aceleași cuvinte, cînd o formă cu *k*, cînd o formă cu *g*, după cum sînt articulate sau nu : *błok — błogu*, *bunk — bungu*, *štɛnk — štɛngu*, *trunk — trungu*. După modelul acestor forme albaneze, s-a început a se spune și în romînă *aprigu*, *stîngu*, *vitregu*, de unde apoi amuțirea lui *u* final *aprig*, *stîng*, *vitreg*. Formele cu *g* au fost preferate cu timpul celor cu *c*, care nu au dispărut însă complet.

351 Alte cîteva cuvinte izolate arată de asemenea în fonetica lor alterări datorite acțiunii albanezei. Dr. *lăuruşcă* = lat. *labrusca* îl datorește pe *ş* influenței alb. *l'ɛr̃ušk*, derivat din același cuvînt latin; *labrusca* nu putea să dea în romînă decît **lăuruscă*, care trebuie să fi existat; numai în albaneză *sc* trece la *šk*. Fonetica se opune unui împrumut direct al lui *lăuruscă* din albaneză; trecerea lui *-ab-* la *-au-* arată clar că forma romînească derivă din latină și numai *ş* a fost luat din albaneză. În același fel trebuie interpretat dr. *zgaibă*. El rezultă dintr-o contaminare a lui **scaibă* (forma regulată ieșită din lat. *scabies*) cu alb. *zǵebe*; numai albaneza mai prezintă un alt exemplu de *sc* lat. inițial trecut la *zg*: *zǵürɛ* = lat. *scoria*.

Hasdeu, *Etym. magnum*, II, 1958, explică forma *lăuruşcă* printr-o confuzie cu subst. formate cu sufixul *-uşcă* (cf. § 145); explicația noastră ni se pare mai plauzibilă. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, 484, observă: « Rum. und alb. setzen *zgaiba* aus *zgabia* voraus ». Dar o formă latină **zgabia* este inadmisibilă. Ce e drept, trecerea lui *sc* la *zg* în *zǵebe* nu s-a produs regulat în albaneză, dar din moment ce e atestată și în *zǵürɛ*, trebuie să o considerăm ca fiind de origine albaneză și să admitem că ea s-a transmis apoi rom. *zgaibă*, care altfel ar rămîne neexplicat.

138. În ce privește morfologia, citățm următoarele forme în care influența albaneză pare să fi lăsat cîteva urme.

Pers. I sg. ind. prez. a lui *habeo* este în rom. *am* (dr., mr. și ir.). În ce privește finala, această formă oferă o asemănare surprinzătoare cu alb. *kam* « am ». Deoarece nu poate fi lămurită de fonetica și morfologia romînă, trebuie să presupunem că ea a rezultat din confundarea lui *habeo* cu alb. *kam*. Această confuzie a putut fi ușurată de faptul că pentru pers. a III-a sg. a aceluiași mod, limba romînă prezintă *a* (*are*) = *habet*, care se întîlnește cu alb. *ka* « are »; asemănarea lui *a* cu *ka* a putut duce la *am — kam*.

După G. Meyer (*Etymologisches Wörterbuch der alb. Spr.*, I), *a* din dr. *aista*, mr. *aistu*, ir. *aist* ar fi *a* protetic albanez, pe care-l întîlnim în pronume
352 și adverbe (*ajó*, *atjé*). *Aista* trebuie într-adevăr să fie descompus în *a* + *ista*, acesta din urmă reproducînd lat. *iste*. Ne întrebăm totuși dacă *a* nu este mai curînd de origine romînească; se poate ca el să fi fost adăugat lui *ista* (*ăsta*) prin influența lui *acesta*, *acela*. Deoarece romîna cunoaște pe *cesta*, *cela*, alături de *acesta*, *acela*, nu este imposibil să se fi introdus acest paralelism și în forma simplă corespunzătoare lui *iste*, de unde *ista — aista*.

Același autor (*op. cit.*, 6) vede în prima parte a dr. *acătare*, mr. *ahtare*, pe alb. *akɛ-*, care se adaugă pronumelor și adverbelor (*akɛ kuš*, *akɛ ku*). În forma dr., *acă-* poate să fie albanez, dar pentru mr. *ahtare*, care corespunde dr. *atare*, credem că trebuie să pornim mai curînd de la lat. *eccum-talis* sau

aeque-talis. Se poate, de altfel, ca *eccum* (*aeque*) să se fi încrucișat în romînă cu alb. *akɛ*.

În schimb, este absolut sigur că forma v. rom. *vare* este de origine albaneză; ea este urmașul alb. *valɛ* (G. Meyer, *op. cit.*, 462).

Explicația pe care am admis-o pentru *am* a fost propusă de Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 238.

139. Influența albanezei asupra limbii romîne este mai puternică în lexic. Numărul cuvintelor albaneze introduse în limba romînă nu e prea considerabil, dar toate aparțin vorbirii populare și constituie o parte importantă a lexicului romînesc.

Fiindcă de multe ori un cuvînt albanez se găsește, în afară de limba romînă, și în bulgară, sîrbă etc., s-ar putea ca el să fi pătruns în limba romînă prin intermediul uneia din aceste limbi; în asemenea cazuri vom cita, în afară de forma albaneză, formele corespunzătoare din bulgară etc. : v. rom. *bască*, mr. *baskǫ*; dr. *bucurare* (*bucurie*, *bucuros*); *bunget*; *buză*, mr. *budzǫ*; *călbează* (*gălbează*), mr. *gǫlbẹadzǫ*; *căpușă*, mr. *kǫpuše*; *ceafă*, ir. *tsǫfę*; *cioc*; *copac*, mr. *kopatš*, ir. *kopǫtš*; *copil*, mr. *kok'il*; *crutare*; *curpen*, mr. *kurpinu*; *dîrstă*, mr. *tristialǫ*; *drîstă*; *fluier*, mr. *fluiara*; *fluture* (*fluturare*); *gata* (*gătesc*); *ghimpe*; *ghiuj*; *gîdilare*, mr. *gǫdilu*; *gresie*, ir. *greșę*; *groapă*, mr. *grǫapǫ*; *grumaz*, mr. *grumadzu*; *gușe*, mr. *gušǫ*, ir. *gušę*; *măgar*; *măgură*; *măi* (*mări*), mr. *moi* (*more*); *moș*, mr. *moašǫ*, ir. *moš*; *mugur*; *murg*, mr. *murgu*; *mușcoi*; 353
năpîrcă, mr. *nǫpǫrtikǫ*; *părău*; *rînză*, mr. *arǫndzǫ*, ir. *rǫnzę*; *sat; sîmbure*, mr. *sǫmburu*; *spuză*; *straiță*; *strepede*; *țap*, mr. *tsap*, ir. *tsǫp*; *țarc* (*înțărcare*); *vatră*, mr. *vatrǫ*, ir. *vǫtrę*; *zgură* = alb. *baskɛ*; *bukuroń* (*bukurɛ*, *bukurí*); *bunk*; *buzɛ* (și bulgara cunoaște *buza*, dar rom. *buză* nu poate veni de la acesta, fiindcă el are același înțeles ca alb. *buzɛ*, în timp ce forma bulg. are sensul de «obraz»); *kɛl'bazɛ* (*gɛl'bazɛ*); *kɛpušɛ* (sîrb. *krpuša*; rom. *căpușă* vine direct din alb., deoarece nu-l cunoaște pe *r* din forma sîrbească); *k'afɛ* (la Scutari *tšaf*); *tšok*; *kopatš* (comp. magh. *kopács*); *kopil'* (v. bulg. *kopilŭ*, bulg., sîrb. *kopile*); *kurtseń*; *kul'pɛr*; *dɛrstil'ɛ*, *trɛstil'ɛ* (bulg. *drŭstja*); *drašte*; *fl'oere*; *fl'uturɛ* (*fl'uturoń*); *gat* (*gatuań*); *ǵemp*; *ǵŭš*; *gudulis* (bulg. *gŭdeličkam*); *gɛresɛ*; *gropɛ*; *gurmas* (dr., mr. *sugrum* este înrudit cu acest cuvînt, dar nu vine din alb.; cf. Meyer-Lübke, «Literaturbl. f. germ. und rom. Phil.», XII, 240); *guše* (bulg., sîrb. *guša*, magh. *gusa*); *magar* (*gomar*; comp. mr. *gumaru*; bulg., sîrb. *magare*); *magul'ɛ* (*gamul'e*); *mojɛ* (*moré*); *mošɛ*; *muguł*; *murk* (bulg. *murgo*, sîrb. *murga*); *mušk*; *nɛperkɛ*; *pɛrua*; *rɛndɛs*; *fšat*; *θumbul'* (*sumbul'* la Kavaliottis, ed. G. Meyer, nr. 437); *špuzɛ* (bulg. *spuza*); *straitsɛ*; *štrep*; *sk'ap* (ghegă *tsap*); *θark*; *vatrɛ* (sîrb. *vatra*, pol. *watra*); *zǵŭrɛ* (bulg. *zgura*); comp. și *baltă* pe care l-am studiat la pag. 183.

E greu de știut dacă dr. *lai*, mr. *lai*, vine din alb. *l'aj*; este mai probabil că forma albaneză este împrumutată din romînă, unde *lai* este mai des întrebuințat decît în albaneză; ar rămîne atunci să se găsească originea cuvîntului romînesc.

Dr. *vită* se apropie de alb. *vjetɛ*, dar nu se poate afirma cu certitudine că provine din acesta; această etimologie este în orice caz mai plauzibilă decît cea care se dă de obicei, lat. *vita*.

Tot atît de îndoielnic este că dr. *văpaie* derivă direct din alb. *vapɛ* (sîrb. *vapa*); ele pot fi numai înrudite (comp. it. *vampa*, *vapa*).

Dr. *văitare*, mr. *vaitu*, nu seamănă, probabil, decît întîmplător cu alb. *vaitoń*; el trebuie să fie o formație romînească din interj. *vai*.

354 Formele dr. *brîu*, mr. *brọnu*, *leagăn*, mr. *lẹagọnọ*, ir. *lẹgọr*, *scăpărare*, mr. *askapiru*, *şopîrlă* arată o oarecare asemănare cu alb. *bres* (*brents*), *l'ɛkunt* (comp. magh. *lengeni*), *škrep*, *šapí*, dar nu vedem cum am putea să le atașăm direct de acestea.

Formele albaneze introduse în limba romînă au păstrat în general cu fidelitate sensul lor primitiv. Nu avem de semnalat decît următoarele transformări de sens.

Dr. *bucurare* (refl.), *bucuros* au primit accepțiunea de « a fi vesel, mulțumit », în timp ce alb. *bukuroń*, *bukurɛ* însemnează « a înfrumuseța, frumos ». Sensul albanez trebuie să fi existat odinioară în limba romînă, după cum o arată numele propriu *Bucur*, care trebuie să fi fost dat la origine persoanelor ce se distingeau prin frumusețea lor.

Bunget, derivat dintr-o formă mai veche **bung* cu ajutorul sufixului *-et* (comp. *făget*, *frăsinet*), însemnează în dr., alături de « pădure de stejar », și «desimea unei păduri »; numai primul sens reproduce îndeaproape sensul alb. *bunk* « stejar ».

Înțărcare, de la *țarc* = alb. *θark*, reprezintă o schimbare de sens interesantă; din ideea de « a împrejmui, a despărți mieii de oi », s-a dezvoltat aceea de « a înțărca ». Este unul din acei termeni din viața pastorală a romînilor care și-a pierdut semnificația primitivă și a devenit cu timpul de uz general.

Moș a păstrat înțelesul alb. *mošɛ* « bătrîn, strămoș », dar derivatele sale *moșie*, *moștenire* (derivat din *moștean*, care, la rîndul său, este format după modelul alb. *mošatar*, în care *-ar* a fost înlocuit de sufixul slav *-ean*, **mošătean*) l-au primit pe acela de « patrimoniu, moștenire, pămînt », adică « ceea ce s-a primit de la strămoși ».

Sîmbure nu mai însemnează în romînă « boboc » ca alb. *θumbul'* (*θump*).

Dacă *mal* vine din albaneză, și nu din iliră, trebuie de asemenea citat aci. În albaneză *mal'* se întrebuințează cu sensul de « munte »; romînescul *mal* înseamnă « țărm, coastă » și în același timp « movilă de pămînt »; în vechime trebuie să fi avut și sensul propriu albanezei (cf. mai sus p. 206).

355 Printre cuvintele a căror proveniență albaneză nu e sigură trebuie să amintim și pe *copil*, care a suferit o transformare semantică interesantă. Albanezul *kopil'* înseamnă în același timp « slugă » și « bastard »; această din urmă semnificație, care este proprie și v. bulg. *kopilŭ*, a fost lărgită în rom. *copil*. Trebuie să amintim, de altfel, că sensul albanezei apare în vechea romînească.

În afară de aceste transformări de ordin intern, trebuie să menționăm și pe cele care au survenit în fonetica anumitor cuvinte. Unele sunete din albaneză s-au schimbat adesea în limba romînă sau au dispărut complet. Schimbările următoare merită să fie subliniate.

O alb. = *ă* rom. : alb. *mojɛ*, *moré*, dr. *măi*, *mări* (*ă* în loc de *o* se explică, probabil, prin folosirea frecventă a acestui cuvînt ca proclitic; mr. a păstrat pe *o* din albaneză, *moi*).

Pentru *ü* alb. = *u* (*iu*) rom., comp. *ǵüš*, *zǵürɛ* = dr. *ghiuj*, *zgură*.

F alb. inițial a căzut în *fšat* = dr. *sat* (forma *fsat* exista însă în secolul al XVI-lea; ea mai apare în *Psaltirea Şcheiană*).

θ alb. = *s*, *ț* rom. : θ*umbul'*, θ*ark* = dr. *sîmbure*, *țarc*.

Š alb. = *s* rom. : alb. *fšat*, *štrep* = rom. *sat*, *strepede* (comp. *scăpărare*, *spuză*). La finală, *š* a fost redat prin *j* în *ǵüš* = dr. *ghiuj*.

În locul lui *l'* alb., în limba romînă găsim, în general, *l*: alb. *fl'oere*, *fl'uturɛ*, *kel'bazɛ* = dr. *fluier*, *fluture*, *călbează* (comp. *mal*). El e reflectat prin *r* în : alb. θ*umbul'*, *magul'ɛ* = dr. *sîmbure*, *măgură* (se poate ca în acest caz să fi fost o asimilare cu cuvintele terminate în *-ur*, *-ură* sau cu cele care conțineau în albaneză un *ł* care pare să fi fost redat în romînă prin *r*; comp. alb. *mugul*, *vałɛ* = dr. *mugur*, *vare*). Dr. *curpen* se îndepărtează simțitor de prototipul său albanez *kul'pɛr*; găsim aici mai întîi *r* în loc de *l'* și apoi la finală *-en* în loc de *-ɛr*, care poate să se datorească unei schimbări de sufix; în ce-l privește pe *r*, el poate veni de asemenea din albaneză, unde alături de *kul'pɛr* se folosește și *kurpul'*.

Două exemple de sincopă a lui ɛ ne sînt oferite de *gɛresɛ*, *rɛndɛs* = dr. 356
gresie, *rînză* (**găresie*, **rîndăsă*).

Metateza grupului *-ur-* în *-ru-* se observă în alb. *kurtseń* = dr. *cruțare*. În dr. *grumaz*, metateza nu e probabil de origine romînească; ea se găsește mai de mult în albaneză, unde *gurmas* este întrebuințat alături de *grumas*; mr. cunoaște ambele forme, *gurmadzu* și *grumadzu*.

Alb. *kopatš* ar fi dat în limba romînă *copaci*, dar această formă fiind alăturată pluralelor *draci*, *saci*, a fost schimbată în *copac*, după modelul lui *drac*, *sac*.

Elementele albaneze din limba romînă n-au fost încă studiate în chip științific. Multe dintre cele care au fost prezentate ca albaneze de cîțiva filologi ni se par cu totul contestabile. Astfel, ca să nu citățm decît un exemplu, *noian* este legat de Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, I, 295) de alb. *ujɛ*, *ujoń*; asemenea etimologii trebuie să fie neapărat înlăturate.

140. În ceea ce privește dialectele albaneze (se știe că albaneza se împarte în două dialecte principale, tosca și ghega), nu e întotdeauna ușor de știut din care și-a împrumutat limba romînă elementele sale albaneze, deoarece aceleași cuvinte apar adesea sub aceeași formă și în toscă, și în ghegă. Există însă două cuvinte care par să arate că limba romînă a fost în contact mai ales cu dialectul albanez septentrional, ghega. Acestea sînt *ceafă* și *țap*; în toscă, formele corespunzătoare sînt *k'afɛ* și *sk'ap*; în ghegă, găsim în locul lor *tšaf* (mai ales în dialectul din Scutari, unde *k'*, *ǵ* au trecut la *tš*, *dž*) și *tsap*; e de la sine înțeles că dr. *ceafă*, *țap* trebuie să vină din acest din urmă dialect. Ar rezulta deci din aceste cuvinte că romînii au trăit, în evul mediu, mai ales în apropierea albanezilor septentrionali. Acesta este de altfel un fapt care concordă perfect cu ceea ce am spus în capitolul precedent despre patria primitivă a limbii romîne.

141. Prezența unui număr relativ mare de elemente albaneze în dacoromînă se explică prin această emigrare a unui element romînesc de la sudul la nordul 357
Dunării, pe care am constatat-o în capitolul precedent. De la macedoromînii

stabiliți în regiunea Carpaților au primit dacoromînii formele albaneze pe care le-am studiat aici.

Cf. «Studii de filologie romînă», publicate de noi, București, 1898, 8, 10.

INFLUENȚA BIZANTINĂ

142. Înregistrăm aici formele introduse în limba romînă în epoca bizantină. Ele constituie al doilea strat de elemente grecești din limba romînă și au venit să se suprapună celor de origine mai veche, datînd din epoca latină (p. 135 și urm.). Majoritatea trebuie să fi pătruns în dacoromînă pe aceeași cale cu elementele albaneze (cf. p. 190).

Toate cuvintele pe care le vom cita mai departe nu pot fi în limba romînă mai vechi decît secolul al VI-lea sau al VII-lea. Și aceasta pe motivul că nu prezintă nici una din transformările fonetice romînești anterioare acestei epoci (cf. p. 185 și urm.).

143. Influența limbii grecești bizantine asupra limbii romîne este numai de natură lexicală; ea n-a lăsat nici o urmă în fonetică sau în morfologie.

Cuvintele împrumutate de limba romînă din greaca bizantină nu sînt mai numeroase decît cele de origine albaneză; este chiar greu de știut dacă ele vin toate direct din greacă; multe dintre ele se regăsesc și în celelalte limbi balcanice, în albaneză, bulgară etc., astfel că au putut să fie luate dintr-una din aceste limbi, și nu direct din greacă; pentru aceste forme îndoielnice vom da, ca și mai sus, corespondentele lor în bulgară etc. : dr. *agonisire*; dr., mr., *argat*; *arvună*, mr. *arvonǫ*; *camătă*; *cămilă*, mr. *kǫmilǫ*; *cărămidă*; *condei*, mr. *kondili*; *cort*; *crin*; *cucură*; *cutezare*, mr. *kutedzu*; *desagi*, mr. *disagǫ*; dr., mr. *eftin*; *folos* (*folosesc*, mr. *felisesku*); *frică*, mr. *frikǫ*; *horă*; *lipsire*, mr. *lipsesku*;
358 *mănie*; *mirosire*, mr. *aṅurzesku*; *omidă*, mr. *uṅidǫ*; *părăsire*; *pitic*; *prisos*; *proaspăt*, mr. *prǫaspit*; *scafă*, mr. *skafǫ*; *sosire*; *stol*; *strachină*; *temei*, mr. θ*emel'u*; *tigaie*, mr. *tigaňe*; *traistă*, mr. *trastu*; *văpsire*, mr. *vǫpsesku*; *za* (*zale*) = biz. ἀγωνίζω (ἀγωνίζομαι); ἀργάτης (bulg., alb. *argat*, sîrb. *argatin*); ἀρράβών; κάματος (sîrb. *kamata*, alb. *kamatε*, magh. *kamat*); κάμηλος (v. bulg. *kamili*, bulg., sîrb. *kamila*); κεραμίδα (v. bulg., bulg. *keramida*, alb. *k'eramidε*); κονδύλι; κόρτις (κόρτη); κρίνον (v. bulg. *krinŭ*, sîrb. *krin*, alb. *krinε*); κούκουρον; κοττίζω; δισάκκιον (bulg. *disagi*, sîrb. *bisag*); εὐθηνής (bulg., sîrb. *jevtin*); ὄφελος; φρίκη (alb. *frikε*); χορός (bulg. *choró*); λείπω (v. bulg. *lipsati*, alb. *l'ipsem*); μανία (alb. *menī*); μυρίζω, μυρόω (forma mr. vine de la primul din aceste cuvinte, în timp ce cea din dr. trebuie să fie mai curînd legată de cel din urmă); μίδας (ὁ∼, la Hesychius și Theophrast); παρεάω (și nu παραιτέω, dat de Cihac, *Dict., élém. slaves...*, 683, nici παρίημι propus de Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slav. Spr.*, 232; sîrb. *parasiti*); πίθηκος (v. bulg. *pitikŭ*); περισσός; πρόσφατος; σκάφη; σώζω; σώνω (bulg. *sosaja*, alb. *sos*); στόλος; ὀστράκινος (bulg. *strakina*); θεμέλιος (v. bulg. *temelĭ*, bulg. *temel*, sîrb. *temelj*, alb. θ*emel*); τήγανον (v. bulg. *tiganŭ*, bulg., sîrb., alb. *tigan*); τάγιστρον (mr. *trastu* poate să vină direct din alb. *trastε*); βάπτω (v. bulg. *vapĭsati*); ζάβα.

Nu am citat alături de *agonisire*, *condei*, *cucură*, *mirosire* formele v. bulg. *agonisovati*, alb. *kondil'*, *kukurε*, *miros*, bulg. *mirosam*, deoarece avem motive să credem că aceste forme romînești vin direct din greacă. V. bulg. *agonisovati* însemnează «a fi în agonie», în timp ce rom. *agonisire* are sensul de «a cîștiga»

cf. mai jos), ceea ce ne împiedică să-l derivăm pe acesta din forma v. bulg. *Condei* și *cucură* nu pot veni de la alb. *kondil'*, *kukurɛ*, deoarece ele indică lucruri diferite de cele pentru care românii au împrumutat de la albanezi termenii corespunzători (aceștia se referă în general la viața primitivă a românilor, la viața pastorală și la natură); numai de la bizantini puteau românii să ia cuvinte care se referă la scris și la armament. În ce privește *mirosire*, el nu poate veni nici de la bulg. *mirosam*, nici de la alb. *miros*, căci acestea însemnează « a unge » 359
(alb. *mɛriń*, înrudit cu *miros*, însemnează, e drept, « a simți », dar el nu-l poate explica din punct de vedere fonetic pe rom. *mirosire*).

Pătrunzînd în limba română, multe cuvinte grecești și-au schimbat sensul primitiv.

Agonisire nu mai însemnează « a lupta », ca biz. ἀγωνίζω, ci « a dobîndi, a cîștiga prin muncă », adică « a cîștiga prin luptă ».

Cutezare arată o transformare de sens interesantă. El însemnează, ca alb. *kudzoń* și ven. *scotezar* (cf. p. 151), « a îndrăzni »; forma bizantină corespunzătoare κοττίζω prezintă înțelesul de « a juca cu zarurile » (comp. *aleam ludo* = κοττίζω în *Corp. gl. lat.*, II, 354). Sensul românesc a rezultat din acela de « a risca » (cf. articolul nostru consacrat acestui cuvînt, în « Romania », XXVIII, 66).

Eftin se îndepărtează sensibil de biz. εὐθηνής « fericit »; semnificația românească reapare de altfel în neogr. φθηνός și în bulg., sîrb. *jevtin*. Acest sens poate să fi existat încă din epoca bizantină, dar e tot atît de posibil ca el să fi pătruns în limba română mai tîrziu, în epoca fanariotă, cînd româna a fost din nou influențată de greacă.

Stol, față de biz. στόλος « flotă », arată de asemenea o transformare semantică, dar mai puțin adîncă și ușor de înțeles.

Mr. *arvonǫ* « dar care se face la logodnă », față de dr. *arvună*, își datorează fără îndoială acest sens neogr. ἀῤῥαβῶνα « logodnă » (comp. ἀῤῥαβῶνες = *sponsalia* la Ducange, *Gloss. mediae graec.*, 124).

Forma unipersonală mr. *lipseaște* « trebuie », de la *lipsesku* « a lipsi » ca dr. *lipsire*, a fost influențată de alb. *l'ipsetɛ* întrebuințat cu același sens.

În domeniul foneticii avem de menționat următoarele transformări :

A și *e* atoni, sincopați în : dr. *arvună* (v. rom. și *arăvonă*), *prisos* = biz. ἀῤῥαβών, περισσός.

O inițial căzut : dr. *folos* (în locul unei forme mai vechi **fălos*, de unde, prin asimilarea lui *ă* cu *o*, forma actuală) = biz. ὄφελος. Ne întrebăm totuși 360
dacă nu s-a produs căderea lui *o* încă din greacă. Ducange (*Gloss. mediae graec.*, 1670) citează un φελός, care ar arăta lămurit că această cădere a lui *o* se produsese în greacă; nu știm însă ce încredere trebuie acordată acestui unic exemplu vechi de afereză a lui *o* (forma cu afereză există, de altfel, în dialectele grecești moderne; comp. φελεσάμενος, citat de Hatzidakis, *Einleit. in die neugr. Grammatik*, 1892, 147).

A în loc de *e* în *argat* = ἐργάτης a apărut încă din greacă; forma cu ɛ asimilat cu α (ἀργάτης) a apărut de timpuriu în textele grecești (cf. Dieterich, « Byzantinisches Archiv », I, 19, 274).

L căzut înaintea lui *i:* dr. *condei*, *temei* (**condel'i*, **temel'i*) = biz. κονδύλι, θεμέλιος.

N căzut înaintea lui *i* în hiat : dr. *tigaie* (**tiganie*) = biz. τήγανον.

În *proaspăt* = biz. πρόσφατος, se constată asimilarea lui φ cu π.

Căderea lui γ și metateza lui ρ în *traistă* = biz. τάγιστρον sînt de origine greacă; primul fenomen este vechi în greacă (cf. Dieterich, *op. cit.*, 86); pentru al doilea, se pot compara formele neogr. dialectale τράϊστο, alături de ταΐστρο, ταϊστέρ (G. Meyer, « Indogerm. Forschungen », II, 443).

În sfîrșit, rămîne să amintim că verbele grecești introduse în limba romînă reproduc, de obicei, forma aoristului : dr. *lipsire*, *văpsire* etc. = aor. ἔλειψα de la λείπω, ἔβαψα de la βάπτω. Aceeași particularitate apare în împrumuturile grecești din slavă și din albaneză (v. bulg. *lipsati*, alb. *l'ipsem*).

Cf. G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba romînă*, București, 1894. Majoritatea elementelor grecești din limba romînă menționate de autorul acestui studiu au, în general, un caracter mai recent decît cele pe care le-am studiat; ele datează din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, cînd grecii au început să se amestece în treburile religioase și politice ale țărilor romînești. De această nouă influență a limbii grecești asupra romînei, care trebuie deosebită de cea pe care am studiat-o mai înainte, ne vom ocupa în altă parte (vol. II).

INFLUENȚA BULGARĂ ȘI SÎRBĂ

361 **144.** Elementele slave de care ne vom ocupa aici completează seria celor pe care le-am studiat la capitolul V. Introducerea lor în limba romînă trebuie să fie plasată între secolul al XI-lea și al XV-lea.

Printre aceste elemente slave, mai recente decît cele pe care le-am studiat pînă acum, trebuie să menționăm în primul rînd pe cele care se referă la organizarea politică și religioasă a țărilor romînești în evul mediu : ele formează o clasă aparte și trebuie să fie mai mult sau mai puțin deosebite de cele pe care le vom studia mai departe.

În ce privește biserica (ierarhia ecleziastică, serviciul religios, sărbătorile, diferitele obiecte în legătură cu cultul creștinesc etc.), avem de relevat următoarele cuvinte : dr. *cădelniță*, *călugăr* (acest cuvînt, ca multe altele, este propriu-zis de origine greacă, dar a pătruns în romînă prin slavă), *catapeteazmă*, *crîsnic*, *cristelniță*, *hram*, *mănăstire*, *odăjdii*, *patrahir*, *popă*, *prapor*, *pristol*, *protopop*, *Rusalii* (dată fiind semnificația, acest cuvînt ar putea fi considerat ca foarte vechi, dar păstrarea lui *l* arată că a intrat în limba romînă după ce *l* + *i* în hiat căzuse; altfel ar fi trebuit să avem *Rusaii*), *schimnic*, *schit*, *sfită*, *stareț*, *strană*, *țîrcovnic*, *vlădică*, *zmirnă* = bulg. (v. bulg.) *kadilĭnica*, *kalugerŭ*, *katapetazma*, *krŭstĭniků*, *krŭstilĭnica*, *chramŭ*, *monastyrĭ*, *odežda*, *petrahilŭ*, *popŭ* (sîrb. *popa*), *praporŭ*, *prĕstolŭ*, *protopopŭ*, *rusalija*, *skimĭniků*, *skitŭ*, *svita*, *staricĭ*, *strana*, *crŭkŭvĭniků*, *vladyka*, *zmyrŭna*. În aceeași categorie intră cîteva cuvinte din literatura bisericească : dr. *cazanie*, *ceaslov*, *psaltire*, *psalm* = *kazanije*, *časoslovŭ*, *psalŭtyrĭ*, *psalŭmŭ*.

Pentru organizarea politică, trebuie să citățm cuvintele : dr. *cinovnic*, *clucer*, *crai*, *ispravnic*, *paharnic*, *postelnic*, *slujer*, *vodă*, *voievod*, *vornic* = bulg. (v. bulg.) *činovĭniků*, *ključarĭ*, *kralĭ*, *ispravĭniků*, *pecharĭniků*, *postelĭniků*, *služarĭ*, *vojevoda*, *dvorĭniků* (cf. mai jos, pag. 234, *ban*).

362 Pe lîngă acestea, cîteva cuvinte referitoare la legislație (acte publice, drepturi de proprietate etc.): dr. *baștină*, *pravilă*, *uric*, *zapis* etc. = *baština*, *pravilo*, *uroků*, *zapisŭ*.

145. Printre elementele sîrbe și bulgare din limba romînă sînt și unele de ordin morfologic.

Astfel, adverbul dr. *aşijdere* prezintă în prima parte a sa o influenţă sîrbă. Finala *-jdere* este împrumutată din v. sîrb. *takoždere* (sîrbă modernă *takodjer*; comp. v. bulg. *takoždeže*), astfel că *aşijdere* nu e nimic altceva decît o contaminare a dr. **aşi* (comp. mr. *aši*) cu forma sîrbă menţionată.

Trebuie considerate ca avînd o origine bulgară sau sîrbă sufixele *-aş, -iş, -uş*. Ele nu pot veni din v. bulg., ca cele pe care le-am studiat la p. 165 şi urm., şi aceasta pentru două motive. Întîi, pentru că ele nu se întîlnesc în v. bulg., în timp ce apar foarte des în sîrbă, şi apoi, pentru că sînt mai ales proprii dacoromînei (*-aş* lipseşte complet din mr.), ceea ce arată că ele trebuie să fi pătruns în acest dialect atunci cînd dacoromîna începuse să se izoleze de macedoromînă şi istroromînă.

Vom trece în revistă fiecare din aceste sufixe, pentru a arăta care este funcţia lor şi prin ce se apropie de elementele corespunzătoare din sîrbă şi bulgară.

Aş formează: 1) substantive şi adjective diminutivale: *băieţaş, copilaş, flueraş, iepuraş, îngeraş, păunaş, scăunaş, toporaş, unchiaş; drăgălaş* (de la *drag*, prin intercalarea lui *-ăl* după modelul magh. *drágalátos*), *golaş*; 2) substantive şi adjective care arată profesia, ocupaţia, calităţile unei persoane: *arcaş, călăraş, căruţaş, fruntaş, nuntaş, ostaş, pungaş, trîmbiţaş; mărginaş, pătimaş, pizmaş, trufaş, vrăjmaş*.

Iş formează de asemenea diminutive, dar în general numai în combinaţie cu alte sufixe (cf. mai jos); el este întrebuinţat de cele mai multe ori la derivarea de colective: dr. *aluniş, frunziş, mărăciniş, mărunţiş, pietriş, stejeriş, tufiş*, mr. *tufiš* (după modelul cărora au fost derivate *desiş, luminiş*); el apare şi în substantive derivate din verbe şi exprimînd obiectul rezultat din acţiunea arătată de verb sau locul unde se poate efectua această acţiune etc.: dr. *ascunziş*, mr. *askuntiš*; *ascuţiş, coborîş, învăliş*, mr. *anveliš, suiş, tăiş*. 363

Uş îndeplineşte de obicei aceeaşi funcţie ca *-aş:* 1) dr. *căţeluş*, mr. *kutsuluš, cureluşe, ineluş, măgăruş, picioruş*, mr. *k'itšoruš, purceluş*, mr. *purtsiluš* etc.; *negruş;* aceleiaşi familii îi aparţin numele de plante şi de animale în *-uşe:* dr. *urechiuşe, găinuşe;* 2) dr. *bătăuş, cărăuş, jucăuş;* comp. şi cîteva derivate asemănătoare celor din ultima categorie cu *-iş: culcuş*, mr. *kulkuš, lunecuş, frecuş* etc., şi în acelaşi timp formele *albuş, gălbenuş*, în care *-uş* are altă funcţie şi pare să se apropie de aceea a lui *-iş* în *desiş* (comp. mr. *greuš*).

Aş, -iş, -uş se leagă adesea cu alte sufixe ca să formeze mai ales diminutive: *-iş* + *an* (mr. *gulišan*), *-iş* + *el* (dr. *blidişel*), *-uş* + *el* (dr. *mieluşel*), *-aş* + *iţă* (dr. *mînuşiţă*), *-aş, -iş, -uş* + *or* (dr. *călbăşoară*; *bănişor, beţişor, domnişor, ochişor, verişor, acrişor, bunişor, mărişor, binişor, încetişor*; *bobuşor, focuşor*; *a, i, u* cad uneori, de unde sufixul *-şor*: dr. *locşor, trupşor*, mr. *bunšor, ńikšor*).

În sîrbă *-aš* şi *-uš* apar mai ales în numele de agent: *kolibaš, pletkaš, robijaš, stražaš hoduš, blebetuša, govoruša* (comp. dr. *arcaş, bătăuş*). Mai numeroase decît în limba romînă sînt numele de plante şi de animale în *-uša*: *grebenuša, madžaruša*; *doruša, jastrebuša* etc.; dr. *brînduşe* reapare în sîrb. *brnduša* (*brnduška*); după unii autori (Daničić, *Rječnik*, I, 663), forma sîrbească ar fi împrumutată din limba romînă; ni se pare însă mai admisibil contrariul, deoarece nu vedem care ar fi etimologia cuvîntului romînesc; *brînduşe* poate fi de origine sîrbească, ca multe alte numiri de plante romîneşti. Limba sîrbă nu ne oferă, din păcate, nici un exemplu de derivate cu *-uş* analoge dr. *lunecuş, albuş* etc. (comp. în schimb slovenul *okoluš*).

Pentru *-iš*, sîrba ne dă cîteva forme asemănătoare cu dr. *desiș*, *suiș*: *gustiș*, *okoliș*; poate că trebuie să vedem un exemplu de *-iš* cu sens colectiv în *slatkiš*.

Împotriva derivării lui *-aș*, *-iș*, *-uș* din sîrb. *-aš*, *-iš*, *-uš* s-ar putea invoca
364 faptul că sufixele sîrbești nu formează decît foarte rar diminutive (comp. *dragaš*, *mališ*, *dramuša*, de care am putea apropia bulg. *pelinaš*), în timp ce rom. *-aș*, *-iș*, *-uș* se întîlnesc adesea în substantive și adjective din această categorie. Folosirea frecventă a lui *-aș*, *-iș*, *-uș* la diminutive se poate explica totuși; ea a fost probabil ușurată de următoarele împrejurări. Mai întîi, prin existența în limba sîrbă a cîtorva forme hipocoristice ca *babuša* (de la *babo*), *Maša*, *Saša* etc., și apoi prin prezența, alături de *-aș*, *-iș*, *-uș*, a sufixelor *-așcă*, *-işcă*, *-uşcă* = sl. *-aška*, *-iška*, *-uška*, care dau naștere la numeroase diminutive în limba romînă: dr. *morișcă*, *podișcă*, *sitișcă*; *biciușcă*, *femeiușcă*, *rățuşcă* etc.; aceste din urmă sufixe fiind descompuse în *-aș* + *că*, *-iș* + *că*, *-uș* + *că*, s-a ajuns să se formeze diminutive și cu formele simple *-aș*, *-iș* etc. Trebuie să căutăm, probabil, într-o altă împrejurare nașterea, în special, a numeroaselor diminutive în *-uș*; este posibil să se fi format mai întîi din subst. masculine *cățel*, *purcel*, femininele *cățeluşe*, *purceluşe* (comp. sîrb. fem. *ajgiruša*, *bećaruša*, față de masc. *ajgir*, *bećar*), de unde apoi *cățeluș*, *purceluș*; mai tîrziu, după modelul acestora, s-au format *nuieluşe*, *cureluşe*, de la *nuia*, *curea*, ca și *cățea—cățeluşe*.

Recunoaștem că mai sînt încă unele puncte obscure în istoria acestor sufixe, dar credem că originea lor slavă este absolut sigură. Am putea doar să ne întrebăm dacă *-aș*, *-uș* se sprijină exclusiv pe sl. *-aš*, *-uš*; se știe că maghiara cunoaște și ea două sufixe, *-ás*, *-os*, care formează, la fel ca cele din limba romînă și din slavă, nume de agent; este posibil ca aceste sufixe maghiare să se fi încrucișat în limba romînă cu cele venite din slavă (cf. capitolul următor).

Cf. S. Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, 114 și urm., care apără originea slavă a sufixelor pe care le-am studiat acum. — Nu am trecut printre derivatele cu *-iș* adverbele terminate în același fel: dr. *cruciș*, *curmeziș*, *fățiș*, *furiș*, *morțiș* etc.; după părerea noastră, trebuie să distingem acest sufix adverbial de cel pe care-l găsim la substantive. Deocamdată nu putem preciza însă care îi este originea. Să fie oare același sufix cu cel pe care îl găsim în adverbul sîrbesc *četveriš*? Pe de altă parte este oare sigur că sufixul verbal *-işare*, pe care îl constatăm în verbe ca *furișare*,
365 *îmbrățișare*, *înfățișare*, se sprijină exclusiv pe sufixul adverbial menționat? Nu există vreo legătură între aceste verbe și cîteva forme slave în *-išati*, ca ucr. *tovstišati* (din *tovsto*)? Iată cîteva întrebări cărora nu le putem da acum un răspuns satisfăcător.

146. În lexicul romînesc, influența bulgaro-sîrbă a lăsat numeroase urme; vom semnala împrumuturile cele mai importante: dr. *arminden*; *azvîrlire* (*zvîrlire*); *bălaur*; *ban*; *bivoliță*; *bolnav*; *boltă*; *breaz*; *brezaia*; *bubă*, *bubuliță*; *busioc*, mr. *busul'ok*; *bușire*, mr. *bušesku*; *căciulă*, mr. *kotšulo*; *calapăr*; *ceucă*; *ciocan*, mr. *tšukan*; *cioplire*; *cîrd*; *ciulire*; *ciupire*; *clocire*, mr. *klutšesku*; *clonț*; *cobire*; *cosiță*, mr. *kusitso*; *costrăș*; *crac*, mr. *kreak*; *crap*, mr. *krap*; *crastavete*; *crivăț*; *dăinuire*; *dobitoc*; *drug*; *greblă*; *haină*; *împroșcare*; *jivină*; *julire*; *laz*; *lesne*; *liliac*; *lin*; *maică*; *matcă*, *mr. matko*; *melc*, mr. *melku*; *mîță*; *morcov*; *morun*, mr. *murun*; *mreană*; *năvală*; *năzuire*; *obosire*; *odolian*; *odor*; *ogoire*; *ogor*; *oiște*; *otavă*; *pahar*; *pălămidă*, mr. *polomido*; *pelinci*; *pîrtie*; *potecă*; *prăjină*; *prăsire*; *răboș*; *raliță*; *răzgîiare*; *ruje*; *scoruș*; *sfredel*, mr. *sfreadin*; *slobod*; *socotire*; *stejar*; *știr*, mr. *štiro*; *știucă*; *stup* (aceeași formă în mr.); *sucală*; *sur*; *șut*, *ciut*; *tigvă*; *tîrlă*; *trupină* (*tulpină*); *vîrșe* = sîrb. *Jeremijev*, *Jeremijin dan*; *vrljati*; *blavor* (*blavur*, *blor*); *ban*; *bivolica*; bulg. *bolnav*; bulg. *bolta*, sîrb. *bota*; bulg.

brĕz; *brĕzaja*; sîrb. *buba*, *bubuljica*; *bosiljak*, bulg. *bosiljok*, *bosilek* (alb. *bosil'ok*); *bušiti*; bulg. *kačulka*, *kačjul* (comp. alb. *kɛsul'ɛ*); sîrb. *kaloper*; *čavka*; bulg. *čukan*; sîrb. *čopljiti*, bulg. *čoplja*; sîrb. *krd*; *čuliti*; *čupati*; bulg. *kloča* (alb. *klotšis*); sîrb. *kljunić*; *kobiti*; *kosica*; *kostreš*; *krak*, bulg. *krakŭ* (comp. alb. *krahɛ*); sîrb. *krap* (aceeași formă în albaneză); *krastavac*, bulg. *krastavica* (alb. *kastravetsɛ*); *krivac*; *danovăti* (*dańivati*); *dobitak*, bulg. *dobitŭk*; *druga*, bulg. *drŭg*; *grebulje*, *grablje*, bulg. *greblo*; *haljina*; *pročkati*; *živina*; *žuliti*; bulg. *žuli*; *laz* (alb. *las*); *lesny*, *lasan*, bulg. *lesen*, *lesninŭ*; *liljak* (găsim și în v. bulg. forma *lilijakŭ*, dar rom. *liliac* nu poate veni de la aceasta, căci ar fi trebuit să dea *liiac*, cf. pag. 187); *lin*, *linj*, bulg. *lin*; *majka*, aceeași formă în bulg.; bulg. *matka*; *melče*, *melčjov*; sîrb. *mica*, *maca* (alb. *matsɛ*, *mitsɛ*); bulg. *morkov*; sîrb., bulg. *moruna*; *mrena*; sîrb. *navala*; *nazvati*; *obositi*; *odoljan*; *odora*; *ogoja* (comp. 366
gojiti); *ugar* (aceeași formă în albaneză, în bulgară și în maghiară, pol. *ugor*) *ojište*; *otava*; *pehar* (aceeași formă în albaneză); *palamida*; bulg. *pelenče*; sîrb. *prt*, *prtina*, bulg. *prŭtina*; bulg. *poteka*; *prŭžina*; sîrb. *prasiti*; *raboš*, bulg. *rŭboš*; *ralica*; *razgojiti*; sîrb., bulg. *ruža*; sîrb. *oskoruša*; bulg. *svrĕdel*; sîrb. *sloboditi*, bulg. *sloboden*; bulg. *sokotiti*; sîrb., bulg. *stežer*; sîrb. *štir*; sîrb., bulg. *štuka*; sîrb. *stup*; *sukalo*; sîrb. *sur*; sîrb., bulg. *šut* (la fel în alb.); sîrb. *tikva*; *trlo*, bulg. *trŭlo*; sîrb. *trupina*; *vrša*. Cîteva din aceste cuvinte există și în ir., dar ele trebuie să vină din croată: ir. *kaloper*, *kositsę*, *mitsę*, *otǫvę*, *stup*, *sur* (*surast*) = cr. *kaloper*, *kosica*, *mica*, *otava*, *stup*, *sur* (*surkast*).

Pentru cuvintele dr. *agriș*, *cetină*, *făclie*, *marfă*, *paloș*, proveniența bulgară sau sîrbă (sîrb. *egreš*, *četina*, *faklja*; sîrb., bulg. *marva*, sîrb. *paloš*) nu este absolut sigură; ele pot veni și din maghiară (*egres*, *csetina*, *fáklya*, *marha*, *pallos*). Fără îndoială că *ciupercă* nu trebuie să fie despărțit de bulg., sîrb. *pečurka*, dar metateza primelor două silabe ale formei slave se întîlnește și în magh. *cseperke*, *csiperke*, astfel că dr. *ciupercă* poate veni și din maghiară, cu toate că și ipoteza contrară e tot atît de verosimilă. În aceeași categorie intră interj. *hăis* « la dreapta! », care se regăsește în același timp în sîrbă, *ais*, și în maghiară, *hajsz* (comp. dr. *cea!* magh. *csá!* « la stînga! »).

Dr. *creț* pare să fie același cuvînt cu sîrb. *krecav*, cu atît mai mult cu cît amîndouă au același sens; este însă greu să-l derivăm pe *creț* direct din *krecav*, ele avînd finala diferită.

Pentru dr. *scai* se dă de obicei ca etimologie sîrbescul *čkalj*; există însă o dificultate fonetică, care se opune acestei derivări: prezența lui *s* în loc de *č*.

Dr. *bordei* are forme paralele în bulgară și în sîrbă, *burdej*, *burdelj*; e greu de spus care din aceste forme este cea primitivă, dacă *bordei* vine de la *burdej*, sau invers. E posibil ca cuvîntul slav să fi fost împrumutat din limba romînă, dar ar rămîne de găsit etimologia dr. *bordei*.

Tot atît de obscure sînt *mămăligă* și *zestre*, două cuvinte dr. dintre cele 367
mai populare. Cel dintîi se regăsește în sîrbă, *mamaljuga*; al doilea în bulgară, *zestra*. Avem oare a face cu cuvinte de origine slavă introduse în limba romînă, sau mai curînd cu cazul contrar? Ne este imposibil să ne pronunțăm pentru vreuna din aceste ipoteze; istoria acestor cuvinte rămîne încă de făcut (cf. Cihac, *Dict., élém. slaves*, ... 185; Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, LIX, LXXX).

Dacă aruncăm o privire asupra formelor pe care le-am citat acum, observăm imediat că majoritatea elementelor împrumutate de limba romînă din sîrbă sau din bulgară sînt nume de animale și de plante (*bivoliță*, *costreș*, *crap*,

liliac, *lin*, *morun*, *mreană*, *știucă*; *busioc*, *calapăr*, *odolian*, *pălămidă*, *știr* etc.) sau se referă în general la viața agricolă și pastorală (*laz*, *ogor*, *otavă*, *raliță*, *stup*; *șut*, *tîrlă*). Aceasta ne dă o imagine a relațiilor pe care le-au avut romînii cu slavii, în decursul unei părți a evului mediu, înainte de a ajunge la o cultură relativ mai înaintată și înainte de a împrumuta de la aceștia organizarea bisericească și politică, la care se referă formele studiate la § 144.

Cîteva cuvinte au suferit următoarele schimbări de sens :

Crac « picior, ramură »; în sîrbă și în bulgară (*krak*, *krakŭ*) este cunoscut numai primul înțeles.

Obosire, sîrb. *obositi* « a-și rupe încălțămintea, a fi desculț », adică « a merge mult timp », de unde sensul propriu limbii romîne.

Odor « lucru prețios, bijuterie » etc., sîrb. *odora* « pradă, îmbrăcăminte, armură ».

Ogoire « a liniști, a calma »; sîrb. *ogoja* « educație, îngrijire », *gojiti* « a hrăni, a crește, a îngriji ».

Răzgîiare « a alinta, a răsfăța un copil »; sîrb. *razgojiti* « a crește bine ».

Stejar; sîrb. *stežer*, ca și forma v. bulg. *stežerŭ*, însemnează « țîțînă », dar are și sensul de « trunchi, stîlp » (comp. bulg. *stežer*); doar croatul *sterž* « specie de
368 stejar » oferă un sens apropiat de acela al cuvîntului romînesc.

Stup, sîrb. *stup* « ramură, coloană ».

Transformări fonetice :

U trecut la *o* : *ogor* — sîrb. *ugar*, probabil prin asimilarea inițialei cu vocala ultimei silabe, **ugor* (în ce privește pe *-or* în loc de *-ar*, el trebuie să vină de la formele verbale *gorjeti*, *ugorjeti*).

O în loc de *u* în *clonț* — sîrb. *kljunić* nu este clar.

Pahar — sîrb. *pehar* se explică prin asimilarea lui *e* cu *a*.

Calapăr — sîrb. *kaloper* oglindește de asemenea un caz de asimilare vocalică : *a—o = a—a*.

La inițială, *je* (*e*) a trecut la *a* în *arminden* — sîrb. *Jeremijev*, (*Jeremijin*) *dan*.

Cădere de vocale : *clonț* — *kljunić*; *scoruș* — sîrb. *oskoruša* (comp. însă bulg. *skoruša*, slov. *skorš*; este, de altfel, posibil ca *o* să nu fie primitiv în slavă; cf. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slav. Spr.* 227).

Epenteză de vocale: *bălaur* — sîrb. *blavor*.

V trecut la *f* după *s*: *sfredel* — bulg. *svrĕdel* (cf. pag. 182); căzut sau vocalizat în *bălaur* — *blavor*.

L căzut : *haină* — sîrb. *haljina*; *busioc* — sîrb. *bosiljak*, bulg. *bosiljok*.

C schimbat în *ș* înainte de *c*: *împroșcare* — sîrb. *pročkati* (comp. *mușcare*, față de v. rom. *mucicare*).

Schimbări de sufix : *dobitoc* — sîrb. *dobitak*, bulg. *dobitŭk* ; *stejar* — sîrb., bulg. *stežer* (comp. însă derivatul *stejeriș*).

Melc a fost refăcut după formele *rac*, *sac* ; bulg. *melče* a pătruns în romînă sub forma *melci*, care se aude încă în unele regiuni; aceasta fiind luată drept un plural, s-a creat un singular *melc* prin analogie cu cuvintele citate (comp. mai sus, pag. 229, *copac* și, în afară de acesta, *crastavete*, în loc de **crastaveț* — sîrb. *krastavac*, care a fost schimbat în *crastavete* prin influența lui *burete*, *părete* etc.

369 O lucrare specială asupra elementelor bulgare și sîrbești din limba romînă datînd din ultimele secole ale evului mediu nu avem încă. În publicațiile lui Miklosich și Cihac, aceste elemente, cum am amintit în alt loc (pag. 169), sînt înregistrate la un loc cu cele care provin din epoca bulgară veche.

CAPITOLUL VIII 370

INFLUENŢA MAGHIARĂ, CUMANĂ ŞI POLONĂ

147. Influenţele de care ne vom ocupa aici ar putea fi numite septentrionale, pentru a le distinge de cele pe care le-am studiat în capitolul precedent şi cărora le-am dat numele de meridionale. Ele vin de la popoarele septentrionale cu care au fost în contact romînii în ultima perioadă a evului mediu.

INFLUENŢA MAGHIARĂ

148. Vom acorda primul loc influenţei maghiare, ca fiind cea mai veche şi cea mai importantă.

Se ştie că maghiarii au început să se stabilească pe Dunărea de mijloc în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Încetul cu încetul, stăpînirea lor s-a întins în regiunile aşezate între acest fluviu şi Carpaţi; ei au ocupat o parte a Transilvaniei şi au devenit astfel vecinii romînilor.

Limba romînă a început să fie influenţată de maghiară începînd din secolul al X-lea; numai în această epocă putea ea să fie într-un contact mai mult sau mai puţin strîns cu această limbă. Această influenţă s-a accentuat apoi din ce în ce mai mult şi ea n-a încetat să se exercite nici în zilele noastre, cum o arată diferitele graiuri romîneşti din cîteva regiuni ale Ungariei, dintre care multe primesc necontenit numeroase elemente maghiare.

După cum am amintit în altă parte, numai dacoromîna conţine elemente maghiare; nu găsim nici cea mai mică urmă a lor, nici în macedoromînă, nici în istroromînă.

Ceea ce ar putea să pară surprinzător la prima vedere, este faptul că formele 371
maghiare pe care le vom discuta mai departe se întîlnesc pe tot domeniul dacoromîn; ele nu se găsesc exclusiv în graiul transilvănenilor, singurii care au locuit cu ungurii, ci şi în cel al moldovenilor şi muntenilor. Totuşi, această particularitate poate fi uşor explicată atunci cînd ne amintim trecutul ţărilor romîne. Se ştie că moldovenii şi muntenii nu sînt, în cea mai mare parte, decît urmaşii coloniştilor romîni emigraţi din Transilvania. Pe de altă parte, au avut loc schimburi numeroase între populaţia romînească din Transilvania şi cea din vechile principate al Moldovei şi al Ţării Romîneşti. În acest fel, elementele maghiare introduse în limba romînă din Transilvania au fost transmise limbii romînilor din regat, unde ele formează o parte integrantă a limbii populare.

149. Înainte de a începe studiul elementelor lexicale maghiare din limba romînă, cele mai numeroase şi mai interesante, trebuie să menţionăm pe cele de ordin morfologic şi să completăm cele spuse la § 145 în legătură cu sufixele *-aş, -uş*.

Am afirmat mai sus că este posibil ca *-aș*, *-uș* să nu fie exclusiv de origine slavă, din moment ce limba maghiară cunoaște și ea două particule asemănătoare.

Într-adevăr, găsim în maghiară un număr însemnat de derivate formate cu *-ás*, care, în afară de alte funcțiuni, îndeplinește și două din cele care sînt proprii rom. *-aș*. Avem astfel nume de agent: *barborás*, *bóbitás*, *csárdás*, *csórdás*, *dárdás*, *dudás*, *duskás*, *furollyás*, *iskolás*, derivate din *barbora*, *bóbita*, *csárda*, *csorda*, *dárda*, *duda*, *duska*, *furollya*, *iskola*. Cîteodată, aceeași formă se găsește și în romînă, și în maghiară: dr. *arîndaș*, *cosaș*, magh. *árendás*, *kaszás*; prima din aceste forme poate să fie împrumutată direct din limba romînă; este însă tot atît de verosimil ca ea să fie o formație maghiară a primitivului *árenda*, care se sprijină pe rom. *arîndă*; în ce privește *kaszás*, și el poate fi o formație maghiară independentă de rom. *cosaș*. Este însă sigur că o altă formă din
372 aceeași categorie, *citerás*, nu se aseamănă decît întîmplător cu rom. *ceteraș*; ea este un derivat maghiar al lui *citera* = germ. *Zither*. Ca și rom. *-aș*, sufixul maghiar apare uneori și la adjective: *csodás*, de la *csoda*.

Lui *-uș* din numele de agent romînești îi corespunde în maghiară *-os*: *birtokos*, *bivalos*, *csónakos*, *dolgos*, *ékáros*, *gyalogos*, *harcos*, *kalapos*, *lakos*, derivate din *birtok*, *bival*, *csónak*, *dolog*, *ékáru*, *gyalog*, *harc*, *kalap*, *lak*. Derivatul *lakatos*, de la *lakat*, a pătruns întocmai în romînă, *lăcătuș*. La adjective, *-os* este de asemenea destul de frecvent: *agyagos*, *agyaros*, *ajakos*, *bolondos*, *búkóros* din *agyag*, *agyar*, *ajak*, *bolond*, *búkór*.

Vedem clar din aceste exemple că magh. *-ás*, *-os* se întrebuințează în același fel ca rom. *-aș*, *-uș*; găsim, și într-o parte, și în alta, nume de agent și adjective. Trebuie însă să remarcăm că *-ás* și *-os* nu sînt niciodată întrebuințate în maghiară în diminutive, cum este cazul pentru rom. *-aș*, *-uș*. Din această cauză credem că nu e nici o legătură între *-aș*, *-uș* din adjectivele romînești, care au mai mult sau mai puțin semnificație de diminutive, și *-ás*, *-os* din adjectivele maghiare. În schimb, trebuie să recunoaștem că numele de agent din limba romînă nu pot fi despărțite de cele din maghiară, asemănarea dintre ele fiind evidentă. O dependență parțială a rom. *-aș*, *-uș* de magh. *-ás*, *-os* e deci probabilă.

Am fi poate ispitiți să-l apropiem și pe *-iș* de magh. *-es*. Acest sufix maghiar apare, într-adevăr, cîteodată, în derivate care au un sens colectiv, analoge rom. *aluniș*, *stejeriș* etc.; comp. *cseres* «pădure de stejari», de la *cser* «stejar». Există însă o împrejurare care vorbește împotriva unei asemenea apropieri. Este vorba de faptul că *-es* trebuia să pătrundă în limba romînă sub forma *-eș*, și nu *-iș*. În acest fel se reflectă în romînă magh. *-es* în cîteva derivate
373 de alt tip și al căror sufix este cu siguranță de origine maghiară. Corespondentul regulat al lui *-es* în limba romînă este sufixul adjectival *-eș*, pe care îl întîlnim în formele *chipeș*, *cinsteș*, *gureș*, *oacheș*, *trupeș* etc. (comp. magh. *begyekes*, *begyes*, *békes*, *ékes*, de la *begyek*, *begy*, *béke*, *ék*; rom. *chipeș* «impozant» nu reproduce direct magh. *képes* «capabil», ci este o formație romînească de la *chip*, cum o arată sensul). Că în aceste derivate *-eș* devine uneori *-iș* (alături de *gureș* se aude de asemenea *guriș*) este ușor de explicat; în calitate de sufix aton, *-eș* putea să se închidă în *-iș* (această închidere era imposibilă în formele *aluniș* etc., unde accentul se găsește pe sufix). Credem că aceasta este suficient pentru a contesta orice legătură între *-iș* colectiv din limba romînă

și *-es* magh., al cărui unic corespondent regulat și incontestabil nu poate fi decît *-eș*.

Romîna îi mai datorează maghiarei și alte două sufixe. Acestea sînt *-șag* și *-șug*, ambele întrebuințate în derivarea substantivelor. Primul, destul de rar, reproduce magh. *-șag*: dr. *furtișag*, *moloșag*, *vălmășag*, comp. magh. *adosság*, *aggság*, *alakság*, *bénaság*, *bírság*, *csinosság*, de la *adós*, *agg*, *alak*, *béna*, *bír*, *csinos*. Al doilea ne trimite la magh. *-ség*: dr. *prieteșug*, *efteșug* (*eftinșug*); comp. magh. *becsesség*, *bűnösség*, *éberség*, de la *becses*, *bünös*, *éber*. Dr. *beteșug*, *meșteșug*, *vicleșug* (v. rom. *hitlenșug*) vin direct din maghiară: *betegség*, *mesterség*, *hitlenség*.

Romîna îi datorează maghiarei și sufixul verbal *-ăluire*, pe care îl întîlnim în *chezășluire*, *prețăluire*, *răzăluire* și care ne vine prin forme ca *pecsételni*, *szállásolni*, *számolni*=*pecetluire*, *sălășluire*, *sămăluire*.

Originea maghiară a sufixelor *-aș*, *-iș*, *-uș*, indiferent de funcțiile pe care le îndeplinesc, este apărată de Meyer-Lübke, *Gr. d. rom. Spr.*, II, § 515. S. Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, 134, dimpotrivă, contestă orice legătură între acestea și particulele maghiare. — Gaster, « Grundriss der rom. Phil. », I, 412, derivă din maghiară și sufixul verbal *-uire*, pe care îl considerăm slav și pe care Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, 301, îl derivă din albaneză; ceea ce am spus la pag. 168 (cf. § următor) e suficient să ne arate că sufixul în discuție nu poate fi decît slav.

150. Maghiara a dat vocabularului romînesc un contingent destul de mare de cuvinte cu un caracter cu totul popular. Nu vom înregistra aici decît pe cele care poartă o pecete veche și care sînt de uz general în dacoromînă.

Așa sînt: *alcătuire*; *aldămaș*; *alean*; *altoire* (*ultoire*; *altoi*, *ultoan*); *aprod*; 374
bănat; *bănuire*; *bardă*; *belșug*; *beteag*; *bîntuire*; *bir*; *biruire*; *bizuire*; *cheltuire*; *chezăș* (*chezășluire*); *chibzuire*; *chin*; *coroi*; *dobă*; *făgăduire*; *fedeleș*; *fel*; *ferăstrău*; *gazdă*; *gialău*, *gînd* (*gîndire*); *gingaș*; *giulgi*; *haită* (*hăituire*); *hălăduire*; *ham*; *harț*; *heleșteu*; *hîrdău*; *hoit*; *hotar*; *ilău*; *imaș*; *îngăduire*; *labă*; *lăcat*; *lăcuire* (*lăcaș*); *meșter*; *mîglă*; *mîntuire*; *mistuire* (*amistuire*); *neam*; *oraș*; *pildă*; *raită*; *răvaș*; *sălaș*; *samă*; *sicriu*; *șir*; *șireag*; *sîrguire*; *șoim*; *suduire*; *tăgăduire*; *talpă*; *tămăduire*; *uliu*; *uriaș*; *văgaș*; *vamă* (*vameș*); *viclean*; *vileag*; *zăbală* = magh. *alkotni*; *áldomás*; *ellen*; *oltani* (*oltvány*); *apród*; *bánat*; *bánni*; *bárd*; *bőség* (*bővség*); *beteg*; *bántani*; *bér*; *bírni*; *bízni*; *költeni*; *kezes*; *képezni*; *kín*; *karoly* (*karuly*); *dob*; *fogadni*; *fedeles*; *féle*; *füresz*(*tő*); *gazda*; *gyalú*; *gond* (*gondolni*); *gyenge* (*gyengés*); *gyolcs*; *hajtani*; *haladni*; *hám*; *harc* (cf. pol. *harc*); *halastó*; *hordó*; *holt*; *határ*; *ülö*; *nyomás*; *engedni*; *láb*; *lakat*; *lakni* (*lakás*); *mester*; *máglya*; *menteni*; *emészteni*; *nem*; *város*, *példa*; *rajta*; *rovás*; *szállás*; *szám*; *szekrény*; *sor*; *sereg*, *szorog* (cf. Szarvas și Simonyi, *Magyar nyelvtörténeti szótár*, III, 308; comp. *szorgos*, *szorgalom*); *solyóm*; *szídni*; *tagadni*; *talp*; *támadni*; *ölyv* (*ölyü*); *óriás*; *vágás*; *vám* (*vámos*); *hitlen*; *világ*; *zabola*. De amintit în afară de acestea și formele vechi care denumesc titluri de funcțiuni, *pîrcălab* și *șoltuz* = magh. *porkoláb*, *soltész* (*pîrgar* este îndoielnic; el se apropie de magh. *polgár*, dar este posibil să reproducă mai curînd pe săsescul *purger*).

Originea maghiară a lui *țarcă* (magh. *szarka*) nu ni se pare îndeajuns demonstrată, deși ea e admisă de cîțiva savanți (cf. Ásbóth, « Archiv f. slav. Phil. », XXII, 469). *Ciripire* și *gheb* nu pot fi despărțite, fără îndoială, de magh. *csiripelni* și *göb*, dar ezităm să le derivăm din acestea; este mai probabil că formele maghiare sînt împrumutate din romînă; *ciripire* a putut, ca onomatopee,

să se fi format în limba romînă; în ce privește *gheb*, el pare să fie de asemenea un cuvînt vechi romînesc, deși etimologia sa nu este cunoscută (etimologia lat. *gibbus*, dată de Cihac, *Dict. élém. lat.*, 108 este inadmisibilă; ar fi trebuit să avem *ge(b)u*; împotriva originii maghiare a lui *gheb* vorbește în orice caz
375 prezența în mr. a derivatului *gíbos* (știm că mr. nu cunoaște nici un element maghiar).

Din punctul de vedere al formei, cuvintele pe care le-am citat se îndepărtează adesea de prototipurile lor maghiare. Fonemele limbii maghiare au fost înlocuite în unele cazuri cu altele în limba romînă; se întîmplă chiar ca pentru același sunet din maghiară să găsim în romînă, în aceleași condiții, două sau trei corespondente diferite.

Á s-a păstrat în general cînd era accentuat : magh. *áldomás*, *bárd*, *láb* = dr. *aldămaș*, *bardă*, *labă*; el a trecut la *ă* (înainte de *nt*) în cazul în care nu se mai găsea sub accent; magh. *bánat*, *bánni*, *bántani*, *vágás* = dr. *bănat*, *bănuire*, *bîntuire*, *văgaș*.

A accentuat este redat în limba romînă prin *a* : magh. *gazda*, *harc*, *rajta*, *talp* = dr. *gazdă*, *hart*, *raită*, *talpă;* ca aton, el nu s-a păstrat decît la inițială : magh. *alkotni*, *aprod* = dr. *alcătuire*, *aprod;* în alte cazuri el s-a transformat cînd în *ă*, cînd în *o*: magh. *hajtani*, *haladni*, *lakat*, *lakni*, *tagadni* = dr. *hăituire*, *hălăduire*, *lăcat* (dar se aude și *lacăt*), *lăcuire* (forma *locuire*, întrebuințată astăzi de majoritatea scriitorilor și care a pătruns chiar în popor, se explică printr-o falsă etimologie; *lăcuire* a fost considerat ca derivat de la *loc* = lat. *locus*), *tăgăduire;* magh. *határ*, *károly* = dr. *hotar*, *coroi*. Dr. *heleșteu* = magh. *halastó* este surprinzător, ar fi trebuit să avem mai curînd *hălăștău* (comp. mai sus *hălăduire* și pentru finală magh. *kordó* = dr. *hîrdău* etc.); l-am putea explica pe *e* în locul lui *ă* în felul următor : finala *-ău* a fost înlocuită cu *-eu* sub influența cuvintelor care prezentau acest din urmă sufix; **hălășteu*, schimbat în felul acesta, a trecut apoi la *heleșteu*, prin influența asimilatoare a lui *e* din finală asupra lui *ă* din primele două silabe.

É accentuat s-a păstrat într-un cuvînt ca magh. *féle* = dr. *fel*; el a trecut la *i* în : magh. *bér*, *példa* = dr. *bir*, *pildă*; această ultimă schimbare se observă uneori și atunci cînd era aton : magh. *emészteni*, *képezni* = dr. *mistuire*, *chibzuire*.

E accentuat a rămas de obicei intact : magh. *mester* = dr. *meșter;* dar magh.
376 *nem* = dr. *neam*; în poziție atonă el a devenit uneori *a*, la inițială : magh. *ellen*, *emészteni* = dr. *alean*, *amistuire* (forma obișnuită astăzi este *mistuire*, cu afereza lui *a)*; comp. magh. *Erdély* = dr. *Ardeal;* înainte de *n* + consoană, găsim în locul său *î*; magh. *engédni*, *menteni* = dr. *îngăduire*, *mîntuire*. Un caz de sincopă a lui *e* ne este oferit de *chibzuire* = magh. *képezni*.

I în general s-a păstrat : magh. *bírni*, *kín* = dr. *biruire*, *chin;* numai *suduire* = magh. *szídni* prezintă o alterare a lui *i*, care nu este tocmai clară; poate că *i* s-a schimbat în *u* prin acțiunea asimilatoare a lui *u* din finală.

O accentuat urmat de *n* a trecut la *î* în *gînd* = magh. *gond* (de notat soarta identică a aceluiași grup în v. bulg., pag. 178); cu totul surprinzător este *i* în loc de *o* în *șir* = magh. *sor* (singura etimologie admisibilă pentru acest cuvînt; latinul *series*, propus de unii filologi, trebuie să fie categoric îndepărtat), totuși acest *i* poate fi explicat presupunînd că a fost introdus în **șor* (forma care ar fi rezultat din magh. *sor*) de la *șireag* = magh. *sereg;* sensul apropie

pe *şir* de *şireag*, aşa încît această împrejurare a favorizat introducerea lui *i* din acesta din urmă în **şor*, care trebuie să fi existat odinioară. *O* aton este redat în diferite feluri; găsim în locul său *ă*: magh. *áldomás*, *alkotni*, *fogadni*, *rovás* = dr. *aldămaş*, *alcătuire*, *făgăduire*, *răvaş*; înainte de *r* + consoană găsim de obicei *î*: magh. *hordó*, *porkoláb*, *szorog* = dr. *hîrdău*, *pîrcălab*, *sîrguire*.

Ő = *e*: magh. *kőlteni* = dr. *cheltuire*; avem şi *u* în loc de *ő*: magh. *ölyv* = dr. *uliu*.

Ű = *i*: magh. *ülő* = dr. *ilău*; în *ferăstrău* = magh. *fűrész(tö)*, *i* rezultat din *ű* a trecut la *e* în urma asimilării cu *e* din silaba următoare (**firestrău—ferestrău*).

V iniţial s-a vocalizat în *oraş* (**uăraş*) = magh. *város* (forma *oraş* apare încă din secolul al XV-lea; cf. L. Miletič, *Novi vlaho-bŭlg. gramoti*, 149).

Ly s-a redus la *i*: magh. *karoly*, *sólyom* = dr. *coroi*, *şoim*. Este de mirare că găsim *i* şi în locul unui *l* simplu : magh. *holt* = dr. *hoit*; pentru a explica această formă din urmă, trebuie să admitem o rostire **hol't*.

Ny a dat acelaşi rezultat ca *ly* în magh. *nyomás* = dr. *imaş* (căderea lui 377
n s-a produs într-o regiune în care *ń* era necunoscut; cf. p. 186).

G urmat de *i* a trecut la *gi* (*ğ*), *j*: magh. *gyalú*, *gyengés*, *gyolcs* = dr. *gialău* (*jilău*), *gingaş*, *giulgi* (în acest din urmă cuvînt finala a fost asimilată cu *gi* iniţial; forma veche trebuie să fi fost **giulci*).

H a fost înlocuit cu *v* în *vicleşug* = magh. *hitlen*; această schimbare fonetică este relativ recentă, deoarece vechile texte romîneşti nu cunosc decît forma *hiclean* (pentru *tl* devenit *cl*, comp. lat. *veclus*, în loc de **vetlus*, *vetulus*, şi formele de origine slavă *clacă*, *vicleim*, p. 183). *V* a fost substituit lui *h* într-o regiune a domeniului dacoromîn în care *vi* se încrucişa cu *yi* (cf. mai sus § 123); din moment ce într-o asemenea regiune se auzea *yin* alături de *vin*, s-a crezut că forma primitivă a lui *hiclean*, pronunţat şi *yiclean*, era *viclean*; această din urmă formă s-a generalizat cu timpul în dauna celeilalte, care în cele din urmă a căzut în desuetudine. Este o mărturie interesantă a luptei dintre cele două pronunţări ale dacoromînei, cea cu *v* şi cea cu *y*.

O formă care se depărtează sensibil de prototipul său maghiar este *belşug* = magh. *bővség* (*bőség*); în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea întîlnim *bişug*, *bivşug*, care reproduc mai bine forma maghiară; motivele pentru care *l* a fost intercalat între *e* şi *ş* ne scapă.

În cîteva cazuri, diferenţele fonetice pe care le constatăm între cuvintele romîneşti şi corespondentele lor maghiare se explică prin substituiri de sufixe. Astfel, *zabola* a fost asimilat cu cuvintele terminate în *-ală*, de unde dr. *zăbală*; *oraş* = magh. *város* prezintă *-aş* în loc de *-os*; *-aş* în loc de *-és* apare în *gingaş* = magh. *gyengés*; în loc de *-en*, *-eg*, avem *-ean*, *-eag*, în *alean*, *viclean*; *beteag*, *şirag* (*şireag*) = magh. *ellen*, *hitlen*; *beteg*, *sereg*, alături de care vine să se aşeze şi *vileag* = magh. *világ*; pentru *-ú*, *-ó* (*-ö*) schimbate în *-ău* (*-eu*) avem exemplele *gialău*, *heleşteu*, *hîrdău*, *ilău* = magh. *gyalú*, *halastó*, *hordó*, *űlő*.

Verbele maghiare introduse în limba romînă prezintă o formă particulară; ele au fost asimilate, în ce priveşte finala, verbelor în *-uire*, venite din slavă (cf. 378
p. 168) : magh. *alkotni*, *bánni*, *bántani*, *bírni*, *bízni*, *emészteni*, *engedni*, *fogadni*, *hajtani*, *haladni*, *képezni*, *kőlteni*, *lakni*, *menteni*, *oltani*, *szídni*, *tágadni*, *tamadni* = dr. *alcătuire*, *bănuire*, *bîntuire*, *biruire*, *bizuire*, *mistuire*, *îngăduire*, *făgăduire*, *hăituire*, *hălăduire*, *chibzuire*, *cheltuire*, *lăcuire*, *mîntuire*, *oltuire*, *suduire*, *tăgăduire*, *tămă-*

duire. Trebuie remarcat că limba romînă se aseamănă, din acest punct de vedere, cu sîrba, unde verbele împrumutate din maghiară au primit finala *-ovati* (ind. prez. *-ujem)*, care corespunde romînescului *-uire:* sîrb. *aldovati* (comp. rom. dialectal *alduire)*, *bantovati*, *engedovati*, *felelovati* (comp. v. rom. *feleluire*) = magh. *áldni*, *bántani*, *engedni*, *felelni* (comp. în afară de acestea *gazdovati*, rom. *găzduire*, derivat din subst. *gazda*). Se poate ca unele din verbele menționate să nu fi pătruns în limba romînă direct din maghiară, ci printr-o filieră slavă (comp. formele *bantovati*, *kelotovati*, *lakovati* în documentele slave din țările romînești, L. Miletič, *Novi vlaho-bŭlg. gramoti*, 146, 148).

Din punct de vedere semantic, cuvintele maghiare, pătrunzînd în romînă, au suferit mai multe transformări.

Bánni înseamnă în maghiară «a regreta»; rom. *bănuire* are sensul de «a bănui, a reproșa»; semnificația maghiară se întîlnește însă în Transilvania.

Fedeles magh. «capac» a trecut în romînă, *fedeleș*, cu accepțiunea de «butoiaș».

Gond magh. «grijă» = rom. *gînd* (comp. însă *gond* tradus prin *cogitatio* la Szarvas și Simonyi, *Magyar nyelvtőrténeti szótár*, I, 1098, și formele actuale *gondolat* «gînd», *gondolni* «a gîndi»).

Szám magh. «număr, sumă, socoteală» = rom. *samă*.

Támadni magh. «a apărea, a se ridica» = rom. *tămăduire*.

Alean, întrebuințat întîi ca prepoziție (*în aleanul lui*) cu sensul de «împotriva», ca magh. *ellen*, a devenit cu timpul substantiv și a căpătat sensul de «suferință».

379 *Fel* arată de asemenea o evoluție interesantă. Magh. *féle* nu se întîlnește decît în compunere cu alte cuvinte: *egyféle* «în același fel», *efféle* «la fel». Romînescul *fel* apare și el, cîteodată, cu aceeași funcție ca magh. *féle*: *astfel*, *altfel*; a devenit însă un cuvînt independent și, ca atare, el a primit sensul de «mod, chip, categorie».

Raită merită de asemenea o mențione specială. Magh. *rajta* interj. înseamnă «hai!»; rom. *raită* se întrebuințează ca substantiv.

Elementele maghiare din romînă au fost studiate în cîteva rînduri. Diferitele lucrări care le-au fost consacrate sînt rezumate și completate de O. Asbóth în articolul *Az oláh nyelbe atment magyar szók*, publicat în revista maghiară «Nyelvtudományi közlemények», Budapesta, XXVII (1897), 325-341, 428-448.

INFLUENȚA CUMANĂ

151. Cam în aceeași epocă în care s-au stabilit maghiarii în Pannonia, își face apariția în țările balcanice un popor nou, de rasă turcă. Este vorba de pecenegi. Veniți din extremitatea orientală a Europei, ei ocupă încetul cu încetul cîmpiile Țării Romînești și, împinși mai tîrziu, în secolul al XI-lea, de către cumani, ei înaintează spre vest și spre sud, pătrunzînd în Ungaria și în Imperiul Bizantin. Incursiunile lor au fost oprite de rezistența bizantinilor, care au avut mai multe bătălii cu aceștia și au reușit să-i supună după o luptă sîngeroasă, în 1091. Cei care au supraviețuit acestei înfrîngeri au fost asimilați cu timpul de bizantini, cumani, romîni și unguri.

Puținul care ne-a rămas din limba lor, cîteva nume proprii, arată că pecenegii erau înrudiți cu turcii (cf. Vambéry, *Der Ursprung der Magyaren*, Leipzig,

1882, 107-114). Acest fapt este confirmat și de mărturia Anei Comnena, *Alex.*, VIII, 5 (ed. de la Bonn, I, 404), care notează că pecenegii vorbeau aceeași limbă cu cumanii (știm însă că aceștia aparțineau familiei turce, cf. mai jos) : Σκύθαι [= Πατζινάκοι]... τοῖς Κομάνοις ὡς ὁμογλώττοις. 380

Din lipsă de informații precise referitoare la limba pecenegilor, ne este imposibil să știm dacă a lăsat unele urme în vocabularul romînesc. Numai cîteva nume de locuri : *Peceneaga*, *Picineaga*, *Picinegul* (județele Buzău, Brăila, Tulcea și Muscel; comp. *Pecenești* în Ungaria[1]; *Pečenoge*, *Pečenjevci* în Serbia) au păstrat amintirea ședерii acestei populații în țările romînești.

Din fericire, sîntem mai bine informați despre graiul unui alt trib turcesc care a năvălit în Peninsula Balcanică în ultimele secole ale evului mediu, cumanii. Aceștia luaseră în stăpînire, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, Moldova și Țara Romînească; ei trecuseră, în aceeași epocă, Dunărea și se stabiliseră în cîteva regiuni ale Imperiului Bizantin. Elementul cuman trebuie să fi fost foarte numeros, în secolul al XIII-lea, în Moldova și în Țara Romînească după cum atestă numele de *Cumania*, care se dădea acestor țări de către scriitorii epocii. Invazia mongolă în 1241 a pus capăt stăpînirii cumanilor la răsărit de Carpați; cei mai mulți dintre ei au fugit atunci în masă în Ungaria; alții s-au refugiat în Bulgaria. Cei care s-au adăpostit în Ungaria au continuat să trăiască acolo în relații pașnice cu locuitorii țării; ei s-au menținut un timp destul de îndelungat (ultimul lor urmaș a murit în 1771), dar au sfîrșit prin a se pierde printre maghiari și romîni. Cîteva urme ale cumanilor se mențin în zilele noastre în Bulgaria, unde sînt reprezentați de o populație aparte, găgăuții și surgucii.

Limba cumană ne este cunoscută destul de bine, datorită unui glosar latin-persan-cuman, redactat în 1303 de misionari italieni și germani, și care a fost dat de Petrarca Bibliotecii San Marco din Veneția. O ediție critică a acestui glosar, căruia i s-au adăugat cîteva texte scrise în cumană, a fost publicată în 1880 de Geza Kuun, *Codex cumanicus*, Budapesta (cf. W. Radloff, *Das türk. Sprachmaterial des «Cod. cum.»*, în «Mém. de l'Acad. de Pétersbourg», 1887, XXXV); aceasta este ediția la care trimitem în lista pe care o dăm mai departe 381
a elementelor cumanice din limba romînă.

152. Dacă romînii au trăit relativ destul de mult timp în contact cu cumanii, trebuie fără îndoială ca limba lor să prezinte cîteva urme de influență din partea acestui popor oriental. Atunci cînd vrem să precizăm această influență și să arătăm în ce măsură s-a exercitat ea, întîmpinăm însă o greutate, din cauză că majoritatea formelor cumane care ne sînt cunoscute din *Codex cumanicus* se regăsesc astăzi în turcă; dacă, prin urmare, unele cuvinte comune cumanei și turcei se întîlnesc în limba romînă, e greu de știut de unde au fost luate.

Astfel, *Codex cumanicus* ne dă următoarele forme care se află și în turcă, și în romînă: *ambar* 95; *bardac* 123, 179; *chater* 127; *cor* 116 (care nu e, poate, decît o transcriere greșită a lui *kör*; comp. forma turcă); *echindu*, *chinda* 80; *habar* 39, *haram* 183; *maydan* 90; *maymun* 128; *murdar* 104, 164; *taman* 137 = turc. *ambar* (*hambar*); *bardac*; *katyr*; *kőr*; *ikindi*; *habar*; *haram*; *maydan*; *maymun*; *murdar*; *tamam* = dr. *hambar*, mr. *hambare*; *bardac*; *catîr*; *chior*, mr. *k'ior*; *chindie* (în graiul moldovean și *achindie*, al cărui *a* poate să reprezinte

[1] Numele apare în Banat (N. ed.).

pe *e* din forma cumană); *habar*, mr. *habare*; *haram*, mr. *harame*; *măidan*; *maimuță* (formație romînească cu sufixul dimin. *-uță*), mr. *maĭmun*; *murdar*; *taman*, mr. *tamam*. Proveniența acestor cuvinte romînești este, după cum se vede, destul de îndoielnică; ele pot veni din cumană, ca și din turcă. Totuși, dacă ne gîndim că toate aceste cuvinte sînt răspîndite în limba romînă (cîteva dintre ele sînt chiar de uz general în dacoromînă și se întîlnesc și în macedoromînă), am avea un motiv să admitem, cel puțin pentru o parte din ele, o origine cumană (împrumuturile turcești sînt, în general, folosite mai puțin). Alături de aceste forme putem așeza și dr. *butuc*, care, fără îndoială, nu poate fi despărțit de cum. *butac* = *ramus* 125. Turca cunoaște o formă *but*, care poate să
382 explice de asemenea acest cuvînt romînesc, admițînd că i s-a adăugat sufixul rom. *-uc*; sau poate trebuie să presupunem că *butuc* nu e altceva decît forma cumană citată, în care *-ac* a fost înlocuit cu *-uc*; am înclina pentru această din urmă ipoteză (cf. și « Zeitschr. f. rom. Phil. », XV, 103; XX, 348).

În schimb, trebuie să considerăm ca turcești formele următoare, deși ele sînt atestate și în cumană : dr. *accea* (v. rom., numele unei monede din timpul lui Ioan-vodă, secolul al XVI-lea), *balaban*; *baltag*; *boia*, mr. *boĭe*; *calup*; *casap*, mr. *kọsap*; *catifea*, mr. *katifee*; *cazan*, mr. *kọzane*; *cazma*, mr. *kọzma*; *chibrit*, mr. *k'ibrite*; *cobuz*; *colan*, mr. *kulane*; *conac*, mr. *kunak'e*; *dușman*, mr. *dușmọnesku*; *fînar*; *fildeș*; *hamal*, mr. *họmal*; *iorgan*, mr. *ĭurgane*; *marulă*; *nohot* (*năut*); *nur*; *ortac*, mr. *urtak*; *salcîm*; *telal*, mr. *tilẹal*; *tipsie* (aceeași formă în mr.) = turcă *akče*; *balaban*; *baltak*; *boya*; *kalup*; *kasap*; *kadifé*; *kazan*; *kazma*; *kibrit*; *kopuz*; *kolan*; *konak*; *dušman*; *fanar*; *fil diši*; *hamal*; *yorgan*; *marul*; *nuhut*; *nur*; *ortak*; *salkym*; *tellal*; *tepsi* = cum. *acča*, *ahča* 91, 144; *balaban* 129; *balta* 100, 124; *boya* 59, *boyarmen* 58; *kalip* 99; *casap* 101; *catifa* 108; *chaxan* 124; *chasma* 102; *chibrit* 90; *cobux(či)* 103; *colan* 12; *conacla*, *conaclarmen* 7, *chonaclic* 89; *tusman* 206, 208, *tusmen* 181, *duzmanlar* 170; *fanar* 106; *fil tisi* 92; *chamal* 103; *yourgan* 99, 123; *marul* 126; *noghut* 131; *nur* 187; *ortac* 114; *salkum* 182; *talal* 101; *tepsi* 125. Acestea sînt cuvinte mai mult sau mai puțin recente și cunoscute numai în cîteva părți ale domeniului dacoromîn, mai ales acolo unde influența turcă a fost intensă; pentru cîteva dintre ele, originea turcească reiese din aspectul lor fonetic (comp. *dușman*, *fildeș*).

Dacă nici una din formele citate nu poate fi derivată cu certitudine din cumană, rămîn totuși unele a căror origine cumană ni se pare incontestabilă.

Așa este în primul rînd *beci*, întrebuințat în dr. cu sensul de « pivniță ». Turca nu cunoaște un substantiv asemănător (doar numele de *Beč* dat de turci Vienei pare să fie înrudit cu cuvîntul romînesc). Dar *Codex cumanicus* ne dă *beči el* 229, glosat prin germanul *huffe hauz* și pe care G. Kuun îl traduce cu *urbs munita*; fără îndoială că e același cuvînt.

383 Dr. *toi* corespunde întocmai cum. *toy*, glosat în *Codex cumanicus* prin *convivium* 17; sensul propriu cumanei a dispărut în limba romînă și a fost înlocuit cu acela de « zgomot » sau « punct culminant al unei acțiuni ». Forma corespunzătoare din turcă este *doy*.

Sîntem tentați să atribuim tot o origine cumană, și nu turcă, dr. *scrum*, mr. *skrum*, cum. *kurum* = *rus* 220 (turc. *kurum*). Ceea ce ne face să vedem în acest cuvînt un împrumut anterior influenței turcești, este forma particulară pe care o prezintă și care îl apropie de alb. *škrump*, care are aceeași etimologie. Comparate cu *kurum*, cuvîntul alb. și cel rom. prezintă două alterări fonetice comune:

proteza lui *s* (*ś*) și sincopa lui *u* din prima silabă. Din această cauză credem că e imposibil să despărțim forma romînească de cea albaneză. Or, în acest caz trebuie să admitem că *kurum* pătrunsese în albaneză și în romînă într-o epocă în care aceste două limbi erau în contact una cu cealaltă, ceea ce ne trimite la secolul al XI-lea sau al XII-lea. Astfel *kurum* a putut să fie tratat în mod identic în limba romînă și în albaneză; el nu ar reproduce decît indirect cum. *kurum*. Dar chiar în acest caz *scrum* trebuie să fie anterior epocii primelor contacte ale romînilor cu turcii.

Convieţuirea romînilor cu cumanii a lăsat urme și în toponimia țărilor romînești.

Numele județului *Teleorman* (Muntenia) este cu siguranță cuman. El este compus din *teli* și *orman*, dintre care primul este glosat în *Codex cumanicus* prin *stultus* 116, iar al doilea prin *boscus*; *Teleorman* înseamnă deci «pădure nebună», adică «pădure sălbatică, deasă» (comp. toponimicul din Rumelia *Deliorman*, unde apare *d* turcesc în locul lui *t* cuman; cf. C. Jireček, «Sitzungsberichte der böhm. Gesellsch. der Wissensch.», Praga, 1889, II). Numele de *Teleorman* este atestat pe teritoriul romînesc, sub forma Τένου ὄρμον (probabil o transcriere greșită), la cronicarul bizantin Cinnamos III, 3 (ed. de la Bonn, 94), atunci cînd povestește că bizantinii atacaseră în 1148 pe cumani la nordul Dunării și i-au urmărit pînă în Carpații orientali (ἐπὶ ὄρος Τένου ὄρμον). Τένου ὄρμον 384
atestat la Cinnamos nu coincide de altfel cu forma *Teleorman* de astăzi; cumanii denumeau poate prin *Teli orman* toată regiunea muntoasă a Moldovei și a Țării Romînești; această denumire a fost restrînsă ulterior la o parte a Țării Romînești.

Tot de la cumani trebuie să vină și numele de *Caracal*, capitala județului Romanați. Acest nume se descompune în *kara* «negru» (*Codex cumanicus*, 143) și *kala* «fortificație, castel» (*kalaa* în *Codex cumanicus*, 89, glosat prin *castrum*).

Numele cumanilor s-a păstrat la un mare număr de localități romînești: *Comanul* (jud. Bacău, Neamț, Vîlcea); *Valea lui Coman* (jud. Muscel); *Comani* (Olt, Dolj); *Comana* (Buzău, Vlașca); *Comanca* (Romanați, Vîlcea); *Comănești* (Bacău, Covurlui, Romanați, Gorj, Mehedinți); comp. bulg. *Koman*, *Komanite*, *Kumanica*, *Kumanovo*. Unele dintre aceste denumiri pornesc de la numele de persoană *Coman*, luat tot de la cumani (comp. bulg. și sîrb. *Kuman*, *Kumanov*; cf. V. Maretić, «Rad jugosl. Akademije», Agram, LXXXI, 92).

Influența pecenegei și a cumanei asupra limbii romîne a fost exagerată în cîteva rînduri de Hasdeu, mai ales în *Etym. magnum;* ea a fost redusă la proporții mai juste de L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei romîne*, București, 1900, I, XV și urm. (cf. «Romania», XXX, 540 și urm.). Lista formelor atestate în *Codex cumanicus* și existente în același timp în turcă și în romînă, pe care o dă Șăineanu la pp. XVIII-XIX ale lucrării sale, este cu totul incompletă și plină de erori; autorul a confundat formele cumane cu cele din persană, deși ele sînt net despărțite în *Codex cumanicus*. După Șăineanu (cf. G. Kuun, *Codex cumanicus*, LXXXIV), numele orașului moldovenesc Iași ar fi tot cuman; el s-ar sprijini pe *yaasi* «arcaș», adică «orașul arcașilor» (comp. *yaa* = *arcus* în *Codex cumanicus*, 118); această etimologie, ca multe altele ce s-au propus pentru acest nume, ni se pare contestabilă. Numele orașelor celor mai vechi din Moldova sînt în general slave și ungurești, ceea ce concordă și cu ce ne învață istoria despre organizarea municipală și, în general, politică a vechiului principat moldovenesc. Ne îndoim, pe de altă parte, că ar fi existat cumani în număr mai mult sau mai puțin mare printre locuitorii orașelor moldovenești, singura împrejurare care ar putea să explice originea cumană a unui nume ca *Iași;* ei trăiau mai degrabă la țară, și acolo s-au contopit cu populația romînească. 385
Tot atît de contestabilă ni se pare etimologia pe care G. Kuun *(op. cit.*, LXXVIII)

o propune pentru toponimicele *Băznoasa*, *Bezești* (Moldova; comp. *Besenyö* în Ungaria); autorul maghiar presupune că aceste nume derivă de la *Bisseni*, denumirea pecenegilor în documentele maghiare. — Credem că este inutil să insistăm mai mult asupra altor etimologii cumane, propuse pentru cutare sau cutare cuvînt romînesc. Șăineanu, *op. cit.*, I, XVII, CCLIX, a respins, cu drept cuvînt, derivarea din cumană a formelor *accea*, *aslam*, *baieră* etc. admise de Hasdeu, *Etym. magnum*, I, 136; II, 1865; III, 2363. Un cuvînt asupra căruia trebuie să ne oprim totuși o clipă este *balegă*, în care Hasdeu, *op. cit.*, III, 2384, vede tot un rest de influență a limbilor turanice asupra limbii romîne. Această formă, care reapare în sîrb. *balega* și în alb. *baigɛ*, pare să fie înrudită cu istr. (Sissano) *baligola* (Ive, *I dialetti ladino-veneti*, 171; cf. Meyer-Lübke, « Literaturbl. f. rom. und germ. Phil. », XII, 240). Situația ar pleda în favoarea unei origini latine a cuvîntului în discuție, deși nu vedem care ar fi adevărata sa etimologie (este în orice caz sigur că el nu are nici o legătură cu dr. *bale*, de care greșit îl leagă Șăineanu, *op. cit.*, I, CCLXVIII). *Baligă* și celelalte forme balcanice corespunzătoare sînt studiate de G. Meyer în « Indogerm. Forschungen », VI, 116; autorul arată că avem a face cu un cuvînt italian introdus în evul mediu în Peninsula Balcanică.

INFLUENȚA POLONĂ

153. Despre această nouă formă a influenței slave nu vom avea multe de spus; ea nu este reprezentată în dacoromîna generală decît prin cîteva cuvinte.

Afacerile politice i-au pus în contact, spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, pe romîni cu polonii. Relațiile, cînd pașnice, cînd ostile, care au apropiat aceste două popoare timp de mai multe secole, au lăsat unele urme în limbă. După cum era firesc, cel mai mult influențat de limba polonă a fost graiul moldovean; unele din cuvintele pe care le-a împrumutat acesta s-au răspîndit cu timpul pe tot domeniul dacoromîn, altele nu au fost cunoscute dincolo de frontierele moldovene. Numai primele din aceste cuvinte ne interesează aici.

Printre acestea trebuie să relevăm: dr. *cătuși*; *căuș*; *doniță*; *dulău*; *hrișcă*; *jac* (*jaf*, *jefuire*); *laie*; *lan*; *mocirlă*; *sdranță*; *șold*; *stăruire*; *tencuială*; *tulei* =
386 pol. *katusz* (forma poloneză însemnează « tortură », cea din dr. « instrument de tortură, fiare, lanț »); *kousz*; *dojnica*; *dołow*; *hreczka*; *żak* (*f* din *jaf*, *jefuire*, trebuie să vină din ucr. *žechuvaty*; pentru *ch* slav devenit *f* în romînă, comp. *praf* etc., p. 182); *łaja; łan*; *moczyła* (comp. și bulg. *močorliv*); *dranica* (aceeași formă de altfel în rusă), *szołdra* (comp. ceh. *šolda*); *starować*; *tynkowac*; *tuleja*; comp. și vechiul titlu de funcție *hatman* = pol. *hetman*. *Pavăză* trebuie să fie de asemenea polon, *pawęż* (it. *pavese*); găsim și în v. rom. o formă cu *l*, *plaveză* (Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, 421), care corespunde it. *palvese*; nu credem totuși ca ea să vină direct din italiană; poate fi împrumutată din polonă, deși nu este atestată; se poate ca ea să fi existat cîndva.

Lipsa de elemente polone în macedoromînă și istroromînă nu mai trebuie să fie explicată.

154. Cu aceste observații încheiem studiul influențelor vechi asupra limbii romîne, anterioare secolului al XVI-lea. Ar fi trebuit să ne ocupăm, cu siguranță, și de influența turcă, ale cărei prime manifestări datează din secolul al XV-lea. Am fost însă obligați să renunțăm la aceasta, deoarece această influență a continuat timp de mai multe secole și este adesea greu să facem o triere între

elementele turcești din limba romînă datînd din secolul al XV-lea sau din secolul al XVI-lea și cele care sînt posterioare acestei epoci. Influența turcă își va găsi deci mai bine locul în vol. II.

Elementele străine din limba romînă pe care le-am studiat pînă aici nu reprezintă însă decît o parte minimă din fondul de proveniență externă al gramaticii și al lexicului său. Vom vedea, în studiul dezvoltării subsecvente a romînei și în descrierea diferitelor graiuri care o constituie, că alte straturi lingvistice s-au suprapus celor pe care le-am constatat în cursul ultimelor capitole. Se poate spune totuși că influențele pe care le-am expus sînt cele mai importante, cele mai însemnate din punctul de vedere al acțiunii pe care au exercitat-o asupra elementelor primitive ale limbii romîne. Acestor influențe le datorează romîna evoluția ei particulară din cursul evului mediu și trăsăturile cele mai 387
importante care o deosebesc, în atîtea privințe, de limbile înrudite.

Fonetica, morfologia, lexicul (mai puțin sintaxa), toate părțile care constituie tezarul lingvistic al limbii romîne, arată o infiltrație intensă de elemente străine, o reacție energică din partea limbilor care au înconjurat-o; la fiecare pas descoperim un filon eterogen în masa formelor moștenite din latină.

Ceea ce ne oferă, mai ales din acest punct de vedere, lexicul este tot ce poate fi mai interesant, mai instructiv pentru istoria generală a romînilor. Nu există nici un domeniu al activității omenești, nici o sferă a naturii, în care limba romînă să nu aibă vreun termen de origine străină. În fața concurenței pe care le-o făceau formele introduse din albaneză, din slavă, din greacă etc., mai multe cuvinte latinești au dispărut din vorbirea populară, după ce vegetaseră cîtva timp alături de cele care aveau să le înlocuiască. Ar fi o muncă considerabilă și fără îndoială destul de interesantă, întocmirea unei liste a cuvintelor latinești care au pierit, fără să lase cea mai mică urmă, în lupta cu sinonimele lor de proveniență străină. Cîteodată, această înlocuire a unui cuvînt latin cu un cuvînt străin poate fi explicată prin împrejurările speciale în care au trăit romînii în evul mediu (nu e greu, de exemplu, să înțelegem de ce *urbs* a căzut în uitare și locul său a fost luat de magh. *város*, rom. *oraș*); dar cine ar putea să găsească totdeauna cauzele care au adus victoria cutărei sau cutărei forme slave, albaneze etc. asupra unui cuvînt latin? Este oare posibil să știm de ce *labrum*, *puer*, *amare*, *avidus*, *superbus*, *spes*, *uxor*, *aurora* etc. au cedat locul alb. *buzε*, *kopil'*, sl. *ljubiti*, *lakomŭ*, *mądrŭ*, *nadežda*, *nevěsta*, *zorija* (rom. *buză*, *copil*, *iubire*, *lacom*, *mîndru*, *nădejde*, *nevastă*, *zori*)? Important, de altfel, nu este totdeauna să știm de ce s-au impus mai curînd formele străine decît cele transmise din latină, ci să constatăm gradul de popularitate de care se bucură ele, locul pe care-l ocupă în tezaurul lexical al limbii, felul în care au fost modificate, familia de cuvinte căreia i-au 388
dat naștere etc. Și pentru că fiecare cuvînt este o pagină de istorie, studiul elementelor străine din limba romînă nu are oare și o altă însemnătate, aceea de a descoperi unele fapte istorice din trecutul poporului romîn și în general al tuturor popoarelor balcanice? Cîte lucruri necunoscute sau obscure nu ne-au fost evocate și lămurite datorită cuvintelor pe care le-am studiat! Ar fi fost oare posibil, fără ajutorul unor asemenea cuvinte, să precizăm într-o anumită măsură patria primitivă a romînilor, și nu tot de la ele trebuie să așteptăm date asupra raporturilor pe care le-au avut romînii cu vecinii lor, la sudul ca și la nordul Dunării?

Filologii și gramaticii romîni din vechea școală, vrînd să ignoreze aceste elemente străine din limba romînă sau chiar să le alunge din limbă, comiteau deci o gravă eroare și răpeau investigațiilor istorice unul dintre cele mai prețioase mijloace pentru cunoașterea istoriei primitive a romînilor; astăzi, savanții trebuie, dimpotrivă, să-și impună ca o datorie descoperirea acestor elemente și să le studieze din toate punctele de vedere; se poate spune chiar că progresele filologiei romîne depind în mare parte de interesul ce se va acorda studiului relațiilor limbii romîne cu celelalte limbi balcanice.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL IX

CELE MAI VECHI URME DE LIMBĂ ROMÎNEASCĂ

389

155. Faptele cercetate în capitolul precedent ne conduc în pragul secolului al XVI-lea, epocă ce încheie istoria veche a limbii romîne, aceea a originilor și a formării sale. Ajungem astfel la momentul în care limba romînă e definitiv constituită, așa cum o cunoaștem din monumentele literare ale secolului al XVI-lea.

Pentru a completa ceea ce știm despre această parte a istoriei sale, rămîne să arătăm ce ne oferă textele străine anterioare secolului al XVI-lea pentru cunoașterea directă a limbii romîne, sau, cu alte cuvinte, care sînt formele ce ni s-au păstrat din epoca în care nu exista încă o literatură romînească. Se înțelege importanța unei asemenea anchete pentru studiul epocii anterioare apariției primelor texte.

156. În dorința lor de a găsi cîteva urme lingvistice din primele timpuri ale evului mediu, filologii romîni au recurs la cronicarii bizantini, care sînt, după cum se știe, izvoare prețioase pentru cunoașterea istoriei primitive a romînilor și la care găsim cîteodată cuvinte interesante din idiomurile balcanice. Din nefericire, ceea ce s-a putut găsi la ei pentru studiul limbii romîne se reduce la prea puțin; vom vedea chiar că s-a exagerat adesea importanța faptelor relevate.

Cea mai veche urmă de limbă romînească, care se citează de obicei, s-ar găsi la cronicarul bizantin Theofan. Sub anul 579 din *Chronografia* sa (ed. de la Bonn, I, 397), Theofan povestește că într-o expediție împotriva avarilor, un soldat 390
din armata bizantină, condusă de Martin și Comentiolus, pierzînd încărcătura asinului său, a fost încunoștințat despre aceasta de unul dintre tovarășii, care a strigat: *torna, torna, fratre* (τόρνα, τόρνα φράτρε); Theofan observă că aceste cuvinte au fost pronunțate în limba națională (τῇ πατρώᾳ φωνῇ). Același fapt e raportat de Theophilact, *Hist.*, II, 15 (ed. de la Bonn, 99), care modifică puțin povestirea și spune că soldatul ar fi strigat *retorna* (ῥετόρνα); și el observă, de altfel, că această vorbă era în limba țării (ἐπιχωρίῳ γλώττῃ). Această mărturie este desigur interesantă, dar nu poate avea pentru istoria limbii romîne importanța pe care i-au acordat-o cei mai mulți filologi. Și aceasta nu pentru motivul că *torna* nu poate fi, cum afirmă G. Weigand (*Enciclopedia romînă*, I, 230), o formă romînească, deoarece sensul de « a întoarce » ar fi necunoscut rom. *turnare* (afirmație inexactă, căci v. rom. și mr. cunosc acest verb chiar cu sensul dat de Theofan), ci pentru alte motive. *Torna* era un cuvînt din limbajul oficial al armatei bizantine; el e citat ca atare, alături de *cede, sta* etc., în tratatul de strategie (ed. Scheffer, *Arriani tactica et Mauricii artis militaris libri*, XII, Upsala, 1664, 83, 435) atribuit împăratului Mauriciu (582-602); în aceste condiții, el nu mai poate fi considerat ca un cuvînt romînesc, ci pur și simplu ca un termen de comandament din latina epocii bizantine (cf. Jireček, « Archiv f. slav. Phil. », XV, 99). În ce privește *fratre*, el are, fără îndoială, mai

multă valoare decît *torna*, dar nu poate fi nici el privit ca fiind într-adevăr romînesc; el este o formă latină vulgară, netransformată încă în rom. *frate*.

Un alt scriitor bizantin la care s-a crezut că se găsesc forme romînești vechi este Procopiu (secolul al VI-lea). Printre numele de castele clădite sau restaurate în Moesia, în Tracia etc. de Justinian, pe care le dă acest autor în cartea sa *De aedificiis*, IV (ed. de la Bonn), există mai multe al căror caracter romanic este evident, dar care nu au, după părerea noastră, nimic particular romînesc. Se relevă astfel: Γέμενος 277, Κάμινος 279, φασκίαι 280, Λουποφάντανα 284,
391 Καστελλόνοβο, Ἀργένταρες, Τρεδετιτιλίους 285; nici unul din aceste nume nu poate fi considerat ca romînesc; toate sînt latine vulgare (formele romînești corespunzătoare ar fi *Geamăn*, *Cămin*, *Făşii*, *Fîntîna lupului*, *Castelul nou*, *Argintari*, *Treizeci tei*); un aspect romînesc incontestabil ar părea să aibă, în schimb, Γεμελλομοῦντες 307 (lat. *montes*, rom. *munți*), Σκεπτεκάσας 285 (rom. *Şapte case*, am avea deci *ş* redat prin σκ), Σκάρες 283 (rom. *Scări*), Στρόγγες 284 (rom. *Strungi*), Σεκούρισκα 292 (*Securicea*), dar acestea sînt tot atît de puțin probante ca și precedentele (*u* în loc de *o* în -μούντες este un fenomen latin, și nicidecum romînesc, cf. p. 61; Σκεπτε- este poate o greșeală pentru Σεπτε, și ar fi în orice caz temerar să vedem în σκ o transcriere a lui *ş* romînesc; în ce privește celelalte forme, este îndoielnic că ele reprezintă cuvintele romînești pe care le-am dat între paranteze și cu care s-a încercat o identificare). Dacă nici unul din numele citate nu ne oferă particularități caracteristice limbii romîne, e de la sine înțeles că nu e nimic de scos nici din Λοῦτζολο, Κούσκουλος, Κοβέγκιλες, citate de același autor (281, 284, 305) și în care unii filologi au văzut articolul romînesc *-ul*, *-le*.

Într-un pasaj din *Hist. compend.* (II, 466, ed. de la Bonn), Cedrenus povestește lupta de la Setaïna (1017) a bizantinilor cu bulgarii și amintește că aceștia, alarmați de apariția bruscă a dușmanilor au început să strige : βεζεῖτε, ὁ τζαΐσαρ. Primul din aceste cuvinte a fost luat de cîțiva învățați drept romînesc și identificat cu pers. a II-a pl. a imper. de la *fug*, *fugiți* (în macedoromînă *fudzits*; comp. forma perfectului, pers. a II-a sg. *vdziš* la G. Weigand, *Die Aromunen*, II, 108); în realitate nu este altceva decît forma bulgară *běžite*, cum foarte just a observat C. Jireček (« Archiv f. slav. Phil. », XV, 101).

Nici unul din cuvintele citate, după cum se vede, nu poate fi considerat ca romînesc.

Rămîne, în schimb, o formă al cărei caracter romînesc pare să fie sigur. Este toponimicul Κίμβα Λόγγου, care exista odinioară în Rodope și care este menționat de Cedrenus (II, 457) sub anul 1014; nu vedem nici o dificultate să-l iden-
392 tificăm cu romînescul *Cîmpulung* = *Campus longus* (acest nume de loc se întîlnește de altfel și în Italia, în Retia etc.; comp. friul. *Ciamplung*, A. di Prampero, *Gloss. geogr. friulano*, Veneția, 1882, 28; istr. *Kanpulongu*, Ive, *Die istrian. Mundarten*, 39).

157. Pentru a găsi forme romînești vechi, mai numeroase și mai interesante, trebuie să ne adresăm documentelor latine și slave. Este însă regretabil că nu s-au publicat pînă acum decît puține documente slave anterioare secolului al XVI-lea; pentru acest motiv, recolta noastră de forme romînești scoase din documentele slave nu va fi atît de bogată cum am fi dorit-o.

Lista pe care o dăm mai departe conține mai ales nume proprii; sînt, într-adevăr, formele pe care le întîlnim cel mai des în documente. E de la sine înțe-

les că nu se vor găsi în această listă decît cuvintele care au un caracter romînesc foarte evident; textele slave menționează adesea romîni care poartă nume slave ca *Velislava*, *Prodan* etc. (Jagić, *Svetostefanski hrisovulj*, 29), dar cum aceste nume n-au nimic particular romînesc, nu aveau ce căuta în lista noastră; în schimb, am relevat numele de origine slavă care prezintă vreo particularitate romînească, ca articolul etc. (*Bratul*, *Gradul*).

Am omis în lista noastră nume ca *Danulo* 1018, *Andriulus*, *Chuduli*, *Dedulus*, *Dracculus* 1080, *Anzulo* 1080 (*Mon. spect. hist. Slav. merid.*, VII, 34, 134, 135, 177) care ar părea, la prima vedere, să conțină articolul romînesc *-ul* și care au fost considerate ca atare de cîțiva filologi; trebuie să vedem mai curînd în finala lor sufixul italian *-olo*.

Cîteva cuvinte romînești din documentele ungurești din secolul al XI-lea -al XIII-lea au fost deja relevate la p. 205-206 (cf. p., 199); pe acestea nu le vom mai reproduce aici.

În citarea publicațiilor și a colecțiilor de documente, pe care le-am pus la contribuție, am introdus următoarele prescurtări: *Arch. sl.* = « Archiv für slavische Philologie »; *Arh. ist.* = « Arhiva istorică » (publ. de B. P. Hasdeu), București, 1865-1871; Bogdan = I. Bogdan, *Cinci documente slavo-romîne*, București, 1889; Fejér = G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, Budapesta, 1829-1844 (cf. M. Czinár, *Index alphabeticus codicis diplomatici Hungariae per G. Fejér*, Budapesta, 1866); Jagić = V. Jagić, *Svetostefanski hrisovulj*, Viena, 1890 (cf. St. Novaković, *Svetostefanska hrisovulja* în « Spomenik », Belgrad, IV și « Arch. f. sl. Phil. », XIII, 253), Kałużniacki = E. Kałużniacki, *Documente slavone din arhivele imperiale din Moscova*, în colecția « Documente privitoare la istoria Romînilor » (Hurmuzaki), București, 1890, III; Melhisedec, *Cron. Huș.*, *Cron. Rom.* = Melhisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, *Cronica Romanului*, București, 1874; Miklosich = F. Miklosich, *Monumenta serbica*, Viena, 1854; Miletič = L. Miletič, *Novi vlaho-bŭlgarski gramoti otŭ Brašovŭ*, Sofia, 1896 (extras din « Sbornik »-ul Ministerului instr. publ. bulgare, XIII); Miletič - Agura = L. Miletič și D. Agura, *Dako-romŭnitě i těhnata slavjanska pismenostĭ* (extras din « Sbornik » bulg., IX); Milojević = M. Milojević, *Dečanske hrisovulje* (în « Glasnik srpskog učenog društva », Belgrad, seria a II-a, XII); *Mon. Hung.* = *Monumenta Hungariae historica, diplomataria*, 1857 și urm. (cf. F. Kovács, *Index alphabeticus codicis diplomatici Arpadiani continuati per G. Wenzel*, Budapesta, 1889); *Mon. hist. slav.* = *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Agram, 1868 și urm.; *Mon. jur. Slav.* = *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, Agram, 1877 și urm.; « Rev. ist. » = « Revista pentru istorie, arheologie și filologie » (publicată de Gr. Tocilescu), București, 1883 și urm.; Šafařik = J. Šafařik, *Hrisovula cara Štefana Dušana* (în « Glasnikŭ društva srbske slovesnosti », Belgrad, 1862, XV, 262 și urm.); « Trans. » = « Transilvania », Brașov, 1868 și urm.; Uljanicki = V. Uljanicki, *Materialy dlja istorii vzaimnyhŭ otnošenij Rossii, Poliši, Moldavii, Valahii i Turcii*, Moscova, 1887; Venelin = J. Venelin, *Vlaho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramaty*, Petersburg, 1840; Zimmermann = F. Zimmermann, C. Werner și G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1892 și urm.

În citarea formelor urmăm ordinea cronologică :

Secolul al XI-lea : *Kokora* 1052 Boczek, *Cod. diplom. et epist. Moraviae*, Brünn, 1836, I, 125.

Secolul al XII-lea : *Crez* (= *Creț*) 1135 Fejér, VIII^{V}, 102.

Secolul al XIII-lea : *Butul* 1209, Fejér, III^{I} 72; *Balan* 1222, *ibid.* VII^{I}, 210; *Bucorŭ*, *Bunŭ*, *Gaie*, *Singurŭ* 1222-1228, Miklosich, II, 12, 13; *Cingul* 1228; *Mon. Hung.*, XI, 463; *Buyul* 1231, Zimmermann, I, 55; *Tunata* 1251,

Fejér, IV[II], 89; *Budul* 1252, *Mon. Hung.*, XII, 342; *Črnul* 1275, *Mon. jur.*
394 *Slav.*, VI, 34; *Bucurŭ*, *Cucorŭ* (*Cucurovŭ*), *Şerbanŭ* 1293-1302, Miklosich, 59, 61, 63.

Secolul al XIV-lea : *Bukor* 1302, *Mon. Hung.*, X, 293; *Bale*, *Bucorŭ*, *Copilŭ*, *Macicatŭ* (cf. forma *măşcat* citată la p. 219), *Micului*, *Neagului*, *Radului*, *Visitorŭ* cca 1318, Jagić, 17, 29, 30, 31, 32, 33, 34; *Negul* 1323, *Mon. hist. Slav.*, X, 125; *Barbatŭ*, *Bratulŭ*, *Bucurŭ*, *Bunŭ*, *Copilŭ*, *Creţului*, *Dragului*, *Duşului*, *Mutului*, *Radului*, *Rahului*, *Şarului*, *Visatorŭ* (*Visatora*, *Visitorŭ*) 1330, Milojević, 5, 11, 23, 31, 38, 40, 45, 50, 51, 52, 53, 55, 72, 74, 78, 91, 105, 112, 113, 122, 123, 124, 125; *Balanŭ*, *Bradelŭ*, *Dagului*, *Daĭului*, *Doĭului*, *Drajului*, *Duşmanŭ*, *Feciorŭ*, *Gradului*, *Hraĭului*, *Hranului*, *Milişora*, *Mrăcina*, *Neagului*, *Oparitului*, *Radulovikŭ* (sufix slav, *Radul*), *Raĭului*, *Raşului*, *Staĭului*, *Stanului*, *Surdului*, *Ursulovikŭ*, *Vinişorski* (terminaţie slavă, *Vinişor*), *Vladului* 1348 ?, Šafařik, 270, 271, 272, 289, 290, 291, 294, 295, 297, 298, 299, 301; *brenţe* (= *brînză*) 1357, *Mon. hist. Slav.*, XIII, 200; *Musad* 1362, *Musath* 1363 (= *Muşat*), « Trans. », IV, 238, 239; *Kaldu* 1366, *ibid.*, 289; *Koczolad* (= *Căciulata*) 1372, 1374, *ibid.*, V, 67, 68; *Radulŭ*, *Salcişorŭ*, cca 1382, Venelin, 9, 10; *Jankul*, *Radul* 1383, Fejér, X[I, VIII] 134, 136; *Săpatul*, *vare* (v. despre acest cuvînt p. 227) 1386-1418, Miletič-Agura, 117; *Sztrimba* (= *Strîmba*) 1390, Fejér, X[I], 584; *Kamin* 1391, « Trans. », V, 151; *Bratula*, *Muşatŭ*, *Nĭatedula* (terminaţie slavă) 1392, « Rev. ist. », VII, 368; *Csetate*, *Kalin*, *Peraole Szasziloru* (= *Păraele Saşilor*), *Piatra obla*, *Sztancsul egumenulu*, *Vallya Opatului*, *Vallya Viczonilor*, *Vallya Szerecsi*, *Apa Tunsului* 1932, « Trans. », V, 151, 152; *Bratulova*, *Nĭatedulova* (cu sufix slav) 1392, « Arh. ist. », I[I], 18; *Nĭatedulŭ* 1395, Uljanicki 8-9; *Riulu albu*, *Riusor* 1398, « Trans. », V, 172; *Mancĭulŭ*, *Radulŭ*, *Stancĭulŭ*, *Barbulovŭ*, *Stanulovŭ* (cu sufix slav) 1398, Venelin, 19.

Secolul al XV-lea : *marturiă*, *marturisati* (formă slavizată, dr. *mărturisire*), prima jumătate a secolului al XV-lea, Miletič, 71; *Bratulŭ*, *Jumetate* 1404, Uljanicki, 15 (aceleaşi nume sînt menţionate în două documente din 1407, 1408, Melhisedec, *Cron. Rom.*, I, 102, *Cron. Huş.*, 4); *Stantzul* 1409, Fejér, X[VIII], 494; *Jumetateviča* (cu sufix slav) 1412, Kałużniacki 832, aceeaşi formă într-un document din 1425, *ibid.*, 837); *Urĭacle* 1412, *ibid.*, 823; *Radul* 1413, Miletič, 48;
395 *Lĭubitul* (= *Iubitul*), *Srăbul*, *Tătarul* 1418, Miletič-Agura, 122; *bąbac* (= *bumbac*), *Turcşori*, *vare* 1420-1431, Miletič, 55, 56, 57; *Lungaşŭ* 1421, *ibid.*, 52; *Budulŭ*, *Danciul*, *Stroişor* 1421, Uljanicki, 26, *Nanul* 1421, « Trans. », V, 222; *pedepsati* (formă slavizată, dr. *pedepsire*) 1421-1431, Miletič, 55; *Cireşetul*, *Stancĭula*, *Salcişorom* (cu flexiune slavă, *Sălcişoara*), 1424, « Arh. ist. », I[I], 19; *Eremieşti*, *Popeşti*, *Pisca* (= *Pisc*), *Zugrafŭ*, 1425, Kałużniacki, 836, 837; *Matasă*, *Jumetateva* (sufix slav) 1428, « Arh. ist. », I[I], 121; *Cereşevŭ* (sufix slav. *Cireş*), *Srăbşori* 1429, Venelin, 56; *Repede* 1430, Fejér, X[VII], 231; *Albulu*, *Camaraş* 1430-1446, Miletič, 63, 64; *Balanŭ*, *Strămba* 1431, Kałużniacki, 838; *Mosul*, *Sztancsul* (*Sthanchul*), *Vajkul* (*Volcul*) 1432, « Trans. », VI, 6, 32; *Gănescul*, *Stanciula*, *Ştefula* (terminaţie slavă) 1432, « Rev. ist. », VII, 370, 371; *Limbadulce* 1433, Uljanicki, 35; *Matul* 1433, *Mon. jur. Slav.*, VI, 132; *Jude* 1434, Uljanicki, 42; *Buciumeani* 1434, Kałużniacki, 852; *Limbădulceviča* (sufix slav) 1435, « Arh. ist. », I[II], 19; *Ryusor* 1435, Fejér, XI, 503; *Piiatra*, *Strămba* 1436, Uljanicki, 49, 53; *Albulu*, *Aninosa*, *Găureani*, *Lănjeşti*, *Rugul*, *Semen*, *Vlaiculu* 1437, Miletič-Agura, 122, 123; *Dulcescula* (sufix slav) 1438, « Arh. ist. », I[I], 4; *Buciumeani*, *Judecii*

1439, Uljanicki, 57; *Calce, Semenŭ, Tatulŭ Srăbulŭ, Turbaţi* 1441, Venelin, 88, 89; *Şerbescula* (terminaţie slavă), *Ureacle* 1442, Uljanicki, 61, 62; *Jumătatiči, Limbădulciča* (sufixe slave) 1442, «Arh. ist.», I[I], 74, 123; *Minzĭula* (= *Mînzul*) 1444, *ibid.*, 123; *Kapu* 1444, «Trans.», VI, 66; *Dulcescula* (sufix slav), *Urĭacli* 1445, Uljancki, 65, 66, 67; *Craciunova* (terminaţie slavă) 1446, *ibid.*, 68; *Bukur*, 1446, «Trans.», VI, 67; *Mănzula* (terminaţie slavă) 1447, «Arh. ist.», I, 113; aceeaşi formă într-un document din 1448, Uljanicki, 72, 74; *Srăbulŭ* 1448, *ibid.*, 71; *Păntece, Scurtulŭ*, 1449, Uljanicki, 76 (cf. 78); *Bratula, Danciula, Moicescula, Srăbula* (terminaţie slavă) 1450, Bogdan, 25; *bucurost* (= *bucuros*), *Măgureani*, a II-a jumătate a secolului al XV-lea, Miletič, 91, 92; *Gavaneşti, Muşat, Peştişani, Şerbul* 1451, Miletič-Agura, 123; *Dobrulŭ, Vulpaşŭ* 1452, Uljanicki, 79 (cf. 88); *Secară* 1452-1456, Miletič, 73; *Albula, Găuricia, Pintecia* (terminaţie slavă) 1453, «Arh. ist.», I[I], 103; *Danchul, Merisor, Malajesd* (= *Mălăieşti*, aceeaşi formă *Malaiesth*, într-un doc. din 1457) 1453, «Trans.», VI, 116, 126, 162; *Vale seacă* 1453, Uljanicki, 81; *Budulŭ* 1455, *ibid.*, 84; *Bučiumŭ, Galbinŭ, Mihulŭ* 1456, *ibid.*, 87; *Corbi* 1456, «Arh. ist.», I[I], 142; *Barbat* 1456-1477, Miletič, 76; *Albul, Ciocrălie, Vlaicul*, document din epoca lui Ştefan cel Mare (1457-1504), «Rev. ist.», VII, 374; *Bučĭuma* (terminaţie slavă) 1460, «Arh. ist.», I[II], 7 (cf. 115), *Bučiumŭ, Dobrulu, hotarŭ, marturi, mejaşi, Oţelescula, unka* (= *unchi*, terminaţie slavă) 1464, Melhisedec, *Cron. Huş.*, 9, 10, 11 (cf. *Cron. Rom.*, 135); *Zişul* 1466, *Mon. jur. Slav.*, VI, 253; *Corneani, Floci, Frătileşti, Gureşa* (terminaţie slavă), *Şoĭumul* 1467, Miletič-Agura, 125; *Vlaicula* (terminaţie slavă) 1468, Uljanicki, 107 (cf. 108); *Arbure, Mihulu, Valea seacă* 1470, Uljanicki, 108; *Ciocărlie, Crălani* 1470, «Rev. ist.», VII, 378; *Şerbu, Tatulu, Vlăculŭ* 1471, Venelin, 95, 96; *Prealitulŭ* (greşeală pentru *Prălitulŭ* = *Pîrlitul*) 1472, Venelin, 112; *Creţul, Rătundul* 1472-1481, Miletič, 82, 87; *Koszteiului, Kukului, din gura vali, Strimptu, Versatura* (*exundationis decursus vulgo «Versatura»*), 1474, «Trans.», VI, 262; *Negrulŭ* 1476, Venelin, 118; *Buzat, Gangura* 1480, «Arh. ist.», I[I], 116 (cf. 75); *Crăcimar, Izvorani, Popeşti, Sărăcineşti, Scurtulova* (terminaţie slavă) 1480, Miletič-Agura, 126, 128, 129; *Myhul* 1480, Uljanicki, 110; *Micul, Muşat* 1481, *ibid.*, 130; *Barbulov* (terminaţie slavă), *Danciul* 1483, «Arh. ist.», I[I] 37; *Florescul* 1483, Miletič-Agura, 130; *Batrinul, Facia cu nasip, Fontana negra, Gauri, Gura vaii albinilor, Kneazului, Kreng* (= *Crîng*), *Pereu rosu* (*Părăul roşu*) 1486, «Trans.», VII, 9; *bucata, Cornilorŭ, Petreştilorŭ* 1487, «Rev. ist.», I, 378; *Bačiul, judecii, Mihul, nepot* (*nepotul, nepoata*), *Puĭa, Puĭul*, 1488, Melhisedec, *Cron. Rom.*, I, 134, 135, 47; *Cozminulŭ, Secara* 1488, Uljanicki, 117; *Dosul, Fontana negra, Gaure, Gura Isvorului, Kneazul, Pamentu rosiu, pietra Kosztin, Popescului, Vaii albinilor*, 1488, «Trans.», VII, 18; *Alboteştilor, Bodea Srăbula, Bodea Rumărula* (terminaţie slavă (*Romînul*), *Limbădulce, Sărata, troĭan* 1489, «Arh. ist.», I[I], 155; *Păhărnicel* 1489, Uljanicki, 117, 118; *Albu, Frunteşa* (sufix slav), *Lupul, Muşata, Pietreani, Prăvul, Purece, Secară* 1490, «Arh. ist.», I[I], 5, 6, 66, 156; *Băeşti, Sprintenova* (terminaţie slavă) 1490, Miletič-Agura, 132; *Copačiu, Secară, Stărostecula* (finală slavă) 1491, «Arh. ist.», I[I], 156; *Pervulŭ* 1491, Venelin, 130; *Jumetate, Mândreşti* 1492, «Arh. sl.», XV, 198; *Muşatŭ* 1492, Uljanicki, 121; *Barbul, Cornăţelul, Fântăneale, Grozăveşti, Lăudat, Prăvul, Urseşti* 1493, Miletič-Agura, 133, 134; *Călugăreşti, Copăcel, Corbi, Craciun, Urşi* 1496, *ibid.*, 136, 137; *Izvoranul* 1497, *ibid.*, 137; *Trestiora* 1498, *ibid.*, 138; *Arbure, Frunteşŭ, Grumazŭ, Tăutulŭ*

1498, Uljanicki, 176; *Frunteșa* (finală slavă) 1499, Melhisedec, *Cron. Rom.*, I, 151; *Bradet, gura Jilțului* 1499, Miletič-Agura, 138; *Barbulŭ, Prăvulŭ* 1499, Venelin, 134.

158. Formele citate mai sus nu îmbogățesc mult, după cum se poate vedea, cunoștințele noastre despre romîna veche; ele au totuși importanță pentru lexic și mai ales pentru fonetică (comp. de ex. *Lĭubitul* 1418, *Șoĭumul* 1467 etc.); pe de altă parte, ele confirmă un fapt pe care l-am amintit în altă parte, și anume că limba romînă era constituită, în trăsăturile sale cele mai caracteristice, încă din secolul al XIII-lea; între formele acestei epoci și cele ale secolului al XVI-lea nu se constată nici o deosebire remarcabilă.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY

Am ajuns la capătul drumului pe care ne propusesem să-l parcurgem în această primă parte a lucrării noastre.

Credem că momentele cele mai importante ale istoriei limbii romîne vechi reies destul de clar din mulțimea faptelor pe care le-am studiat.

Transportată în Peninsula Balcanică, latina întîlnește aici traca, ilira și greaca; în lupta care începe între ea și celelalte limbi, traca și ilira pierd cea mai mare parte a domeniului lor. Absorbind în ea o parte a elementului autohton, latina balcanică s-a transformat cu timpul într-un grai romanic special, a cărui dezvoltare merge, într-o anumită măsură, pînă în secolul al VI-lea, paralel cu aceea a albanezei și mai ales a dalmatei, a italianei și cîteodată a retoromanei. Acest grai romanic devine limba romînă propriu-zisă în momentul în care pătrunderea slavilor îl desparte de restul Romaniei.

Din centrul formației sale, Iliria, limba romînă avea în evul mediu ramificații spre nord, pînă în Dacia; între această romînă septentrională și cea de dincolo de Dunăre au avut loc schimburi numeroase, timp de mai multe secole. În aceste schimburi, și mai ales în emigrarea unui puternic contingent meridional în Dacia trebuie să căutăm motivul surprinzătoarei asemănări pe care o constatăm între diferitele dialecte romîne; aceleași fapte explică despărțirea limbii romîne în cele trei dialecte cunoscute. Această despărțire era împlinită în secolul al XIII-lea. Este epoca în care limba romînă a luat forma pe care a păstrat-o, în trăsăturile sale cele mai caracteristice, pînă în zilele noastre; influențele străine cele mai importante care s-au exercitat asupra ei și care i-au imprimat cele mai 399
multe particularități sînt anterioare acestei date.

Privită astfel, istoria limbii romîne vechi este așezată în adevăratul ei cadru; ea nu se mai prezintă ca o expunere a cîtorva fapte izolate și alese dinadins pentru a apăra tezele dictate de preocupări adesea străine științei. Dezvoltarea limbii romîne apare, din cele ce am spus, mai complicată decît bănuiam sau decît voiam să o credem pînă acum; ea nu se reduce la o simplă transformare, lentă și lipsită de orice influență străină adîncă, a latinei din Dacia, așa cum au presupus cei mai mulți filologi; ea cuprinde ceva mai mult, adică întreaga istorie a latinei orientale și multe capitole din istoria celorlalte limbi balcanice.

Se află aici ceva care să scadă importanța limbii romîne în cercetările de filologie romanică și balcanică și prestigiul originii sale latine, pe care învățații romîni, în înflăcărarea lor patriotică, au crezut că trebuie să o apere și să o salveze prin toate mijloacele și prin lupte adesea inoportune? Nu cîștigă oare limba romînă în valoare pentru studiile filologice și în importanță, alături de limbile surori, atunci cînd dăm la o parte barierele înguste între care i s-a închis pînă acum istoria și cînd îi acordăm pe teritoriul Romaniei un loc atît de important, acela de reprezentant al latinei balcanice, al unei părți imense din vechiul domeniu al romanilor?

Întru cît și-a pierdut limba romînă caracterul său latin, prin faptul că diferite graiuri străine i-au influențat fonetica, lexicul etc.? Ar fi fost posibil ca lucrurile să se petreacă altfel? Se poate concepe viața unei limbi fără o infiltrare continuă de elemente noi, fără o alterare a formelor sale sub acțiunea diferitelor cauze externe? Și nu este oare în fiecare limbă ceva stabil, care îi dă marca distinctivă, caracterul de limbă aparținînd unei familii determinate? Pînă la urmă, n-a rămas limba romînă o limbă romanică?

Și pentrucă, așa cum am avut ocazia să relevăm în mai multe rînduri în cursul acestui volum, filologia trebuie să meargă mînă în mînă cu istoria, cum s-ar putea prezenta în alt chip evoluția limbii romîne? Nu ne învață istoria că romînii au trăit în mijlocul celor mai deosebite elemente etnice, că s-au amestecat cu ele și că acest amestec a fost adesea dintre cele mai intense? Istoria lor este oare, adeseori, altceva decît o pagină a istoriei popoarelor cu care s-au găsit în contact? De ce să nu ne bucurăm atunci de această concordanță dintre datele filologiei și cele ale istoriei? Scopul suprem al științei nu este oare să unifice toate eforturile, să coordoneze faptele dobîndite prin metode deosebite și să ajungă, pe căi diferite, la rezultate identice?

BCU IASI CENTRALA UNIVERS

TABLĂ ANALITICĂ DE MATERII

ADJECTIVUL : grade de comparaţie 100, 121 ; utilizarea lui *prea* pentru a exprima superlativul 121, 122, 165 ; adjective devenite substantive 110.

ADVERBE 109, 118, 119, 154, 163, 215, 216, 233, 242.

AFEREZA : dr. *căşunare* = lat. **occasionare* 146 ; *folos* = biz. ὄφελος 231 ; *rătăcire* = lat. **erraticire* 147 ; *rîndunea* = lat. **hirundinella* 146 ; mgl. *dap, dɑuk, ut* = dr. *adap, adaug, aud* 216 ; mgl. *vem, vets,* ir. *ren, rets* = dr. *avem, aveţi* 216 ; mgl. *ram* = dr. *eram* 216 ; (cf. dr. *scoruş* 236 şi it. **naraza* 155).

ALBANEZA : originea 18, 29-30 ; raportul albanezei cu romîna 33, 190, 193 ; particularităţile comune albanezei, romînei şi italianei 150-151 (cf. 154-155) ; albanezi pe teritoriul sîrb 211 ; cf. ILIRII.

APOCOPA lui *m, s, t* lat. 88, 89, 146 ; a lui *-re* la infinitiv 148 ; a lui *i* şi *d* în meglenoromînă (ir.) 216.

ARTICOLUL hotărît 35, 122, 123, 184, 196, 217, 251 ; nehotărît 122, 123.

ASIMILAREA

Vocalică: latina: *a-e* > *a-a*: *passer* > *passar* 70 (dr. *pasăre*); *ae-a* > *a-a*: *aeramen* > **aramen* 70 (dr. *aramă*); *i-a* > *a-a*: *silvaticus* > *salvaticus* 70 (dr. *sălbatic*); *i-u* > *u-u*: *cicuta* > **cucuta* 70, 71 (dr. *cucută*); *y-o* > *o-o*: *cydonea* > *codonea* 70, 71 (dr. *gutuie*) — rom. : *ă-e* > *e-e*: dr. **hălăşteu* (magh. *halastó*) > *heleşteu* 240 ; *a-o* > *a-a*: dr. *calapăr* = sîrb. *kaloper* 236 ; *ă-o* > *o-o* dr. **lăgodire, năroc, nărod* (v. bulg. *lagoditi, narokŭ, narodŭ*) > *logodire, noroc, norod* 181 ; *e-a* > *a-a*: dr. **bezaconie* (v. bulg. *bezakonije*) > *bazaconie* 181 ; dr. **pehar* (*păhar*, sîrb *pehar*) > *pahar* 236 (comp. biz. ἐργάτης > ἀργάτης 231) ; *e-i* > *i-i*: dr. *belire* (v. bulg. *bĕliti*) > *bilire* 181 ; dr. **plevire* (v. bulg. *plĕti, plĕva*) — *plivire* 181 ; *i-a* > *a-a*: dr. **sirac* (v. bulg. *sirakŭ*) — *sărac* (**sarac*) 181 ; *i-e* > *e-e*: dr. **firestrău* (ung. *fürész*) > *ferestrău* (*ferăstrău*) 241 ; *i-u* > *u-u*: dr. **siduire* (magh. *szídni*) > *suduire* 240 ; *ia-e* > *ie-e*: dr. **iasle, *iavea, *priiaten* (v. bulg. *jasli, javĕ, prijatelĭ*) > *iesle, aievea, prietin* 181 ; *ie-i* > *i-i*: dr. **ievire* (v. bulg. *javiti*) > *ivire* 181 ; *î-i* > *i-i*: dr. **lîpire, *mîjire, *odîhnire, *potîcnire, *ştîrbire, *zîmbri*, mr. *tunzire* (v. bulg. *lĭpĕti, *mĭžiti, odŭchnąti, potŭknąti, štrŭbŭ, ząbrĭ, tąžiti*) > *lipire, mijire, odihnire, poticnire, ştirbire, zimbri* (*zimbru*), *tinzire* 178, 181 ; *î-o* > *o-o*: dr. **sîroc* (v. bulg. *sŭrokŭ*) > *soroc* 181 ; *o-a* > *a-a* (*ă-ă*): dr. **propădire, *propastie* (v. bulg. *propadą, propastĭ*) > *prăpădire, prăpastie* 181 ; *o-u* > *o-o*; dr. **potulire* (v. bulg. *potuliti*) > *potolire* 181 ; *u-o* > *o-o*: dr. *ugor* (sîrb. *ugar* + *gorjeti*) > *ogor* 236.

Consonantică: latina: *mb* > *mm*: **ambidui* > **ammidui* (dr. *amîndoi*) 85-86, *ambulare* > **ammulare* — **amminare* (mr. *immu*) 116 ; *comburere* > *commurere* 85 ; *nd* > *nn*: *grundio* > *grunnio, stipendiorum* > *stipenniorum* 86 ; **mandicare* > **mannicare* (dr. *mîncare*) 86 ; *ln* > *nn*: *alnius* > **annius* (**anninus*), *balnium* > **bannium* (dr. *anin, baie*) 86, 87 ; *rs* > *ss*: *dorsum, deorsum, sursum* > *dossum, deossum, sussum* (dr. *dos, jos, sus*) 86 ; *dr* > *rr* : *quadraginta* > *quarranta* 87 ; *f-p* > *f-f*: *forpex* (*forceps*) > *forfex* (dr. *foarfeci*) 89, 91 ; *v-b* > *b-b*: *valbae, *verbactum, verbena, verbex, vulbae* > *balbae, *berbactum, berbena, berbex* (dr. *berbece*), *bulbae* 75 ; *t-d* > *d-d*: *taeda* > *daeda* (dr. *zadă*) 90, 91 ; (cf. CONTAMINARE); comp. *aspectare* > **astectare*? (dr. *aşteptare*) 89, 91 — romîna : *p-f* > *p-p*: dr. **proasfăt* (biz. πρόσφατος) > *proaspăt* 231 ; *v-h* > *v-v*: dr. **vihor* (v. bulg. *vichrŭ*) > **vivor, vifor* 182 ; *ş-s* > *ş-ş*: dr. **şustar* (v. bulg. *šestarŭ*) > *şuştar* 182 ; *gi-ci* > *gi-gi*: dr. **giulci* (magh. *gyolcs*) > *giulgi* 241.

BESII 23, 25, 27, 197 ; cf. TRACII.

CONJUNCŢII 126-127, 215.

CONSOANE :

p, b, f, v, m + *i, į* palatalizate (*k', g', h', y, n'*) în macedoromînă şi dacoromînă 34, 200 şi urm. (cf. 182, 223, 241); în meglenoromînă 214, 216-217 ; în istroromînă 218-219, 221.

p căzut înaintea lui *t, š*, în mgl. 216.

b intervocalic latin căzut 106, 186 (cf. 73) ; *bi* + vocală > *ib* 147 ; *b(ŭ)* slav căzut 181.

f (alb.) căzut la iniţială 229.

v lat. iniţial > *b* 74-75 ; omis între două vocale 106, 186 (cf. 76) ; *v* slav > *f* după *s, h*, 182, 236, căzut la sfîrşitul anumitor

cuvinte, înaintea lui *n* şi între *k-r*, *s-r* 182 ; *v* vocalizat 241 (cf. 236).

t lat. + *i*, *į* > *ţ* (*č*) 79, 147, 186, 208 ; *te* > *k'e* în dacoromînă şi macedoromînă 217.

θ alb. > *s*, *ţ* 229.

d lat. + *i*, *į* > *z* (*j*) 79, 186, 208, 214, 216.

s lat. + *i*, *į* > *ş* 34, 148, 186.

ş (alb.) > *s*, *j* 229.

n lat. urmat de *s* păstrat 80, 107 ; introdus la participiul verbelor în *-ingo*, *-ango* 107 ; *n* + *i* în hiat căzut sau păstrat 186 (cf. 215, 231, 241) ; *n* slav > *m* la finală 182 ; cf. Rotacism.

l lat. intervocalic > *r* 34, 147, 186-187, 208, 225 ; *l* + *i*, *į* (lat. şi slav etc.) căzut în dacoromînă 34-35, 147-148, 182, 187, 231, 236, 241, păstrat în meglenoromînă, macedoromînă şi istroromînă 215, 216.

l' alb. > *l*, *r* 229.

ł alb. > *r* 229.

r > *n* 35 ; *r̄* în macedoromînă 35.

c + *e*, *i* (*į*) lat. > *č* (*ţ*) 80-81, 145, 187, 208, 215 ; *c* final lat. > *g* 225-226 ; *ci* + *c* > *ş* 236.

qu lat. + *a* precedat de vocală > *p* 31, 35, 152-153, 188 (cf. 82) ; *que*, *qui* > *ce*, *ci* 82, 152, 188.

k' (rezultat din *p* + *i*) > *tŝ*, *ts* în dr. şi ir. 219.

g lat. + *e*, *i* (*į*) > *ǧ* (*j*) 83, 145, 187, 193 ; transformare analogă în cuvintele împrumutate din maghiară 241 ; *gu* lat. + *a* > *b* 152-153, 188 ; *gu* + *e* > *ge* 152-153, 188 ; *g* slav > *v* 182.

h slav > *f* la finală 182 ; căzut 182 ; *h* magh. > *v* 241 ; căderea lui *h'* (= *f* lat. palatalizat) în meglenoromînă 216-217.

j (mgl. *ž*, mr. *dž*, *ž*) 214, 217.

pl, *bl*, *fl* lat. păstrate 153.

br lat. > *ur* 74, 226.

bt lat. > *ut* 67.

vn slav > *mn* 182.

mn lat. > *un* 156 ; trecut la *mt*, *lm*, *n* în meglenoromînă 216.

tl lat., sl. şi magh. > *cl* 87, 182, 241.

st, *sc* lat. + *i* în hiat > *ş* 188.

lv, *rv*. lat. > *lb*, *rb* 77.

ct, *cs* lat. > *pt*, *ps* 30, 85, 156, 193, 208.

cl, *gl* lat. > *cl'*, *gl'* > *chi*, *ghi* 146, 187, 198 şi urm, 220, 223.

gn lat > *mn* 87, 156, 188.

consoane duble 84, 86-87.

Înlocuirea unei sonore cu o surdă la sfîrşitul cuvintelor în meglenoromînă 216 ; cf. Apocopa, Asimilarea, Disimilarea, Epenteza, Metateza, Proteza.

Contaminare: lat. **reddare* = *reddere* + *dare* 104 ; **rendere* = *reddere* + *prendere* 105 (cf. *cotonea* 71, *daeda* 90) — dr. *datină* = v. bulg. *dědina* + dr. *dat* 180 ; *dihor* = v. bulg. *dŭchorŭ* + *dychati* 181 ; *gît* = v. bulg. *glŭtŭ* + dr. **gut* (lat. *guttur*) 182 ; dr. *am* = *habeo* + alb. *kam* 226 ; *jumătate* = lat. *dimidietas* + alb. *gümes* 193 ; *lăuruşcă* = dr. **lăuruscă* + alb. *l'eřušk* 226 ; *locuire* = dr. *lăcuire* (magh. *lakni*) + *loc* 240 ; *mijloc* = lat. *medius locus* + v. bulg. *mežda* 162 ; *mîşcoi* = dr. *muşcoi* + v. bulg. *mĭskŭ* 162 ; *mormînt* = lat. *monumentum* + *morior* 66; *năsip* = v. bulg. *nasŭpŭ* + *nasypati* 181 ; *ogor* = sîrb *ugar* + *gorjeti* 236 ; *răstimp* = v. bulg. *rastąpŭ* + dr. *timp* 178 ; *sfinţire* = v. bulg. *svętiti* + dr. **sînţire* 186 ; *şase* = lat. *sex* + alb. *ğašte* 194 ; *şir* = magh. *sor* + *sereg* (dr. *şirag*) 240-241 ; *urzică* = lat. *urtica* + dr. *urzire* 151; *zgaibă* = lat. *scabies* + alb. *zğebe* 96, 226 (cf. *cumătru* 181, *rece* 134, *viţel* 201) ; mgl. *įundi* = dr. *unde* + mr. *iu* 217 ; ir. *meš* = lat. *medius* + cr. *mežd* 162 ; cf. it. *cionco*, *monco* 155.

Creştinismul : religia creştină în ţările dunărene 22-23, 173 ; termeni latini şi slavi privind cultul creştin 23, 24, 129-130, 132, 133, 136, 173, 232.

Dacii : originea lor 27, 34 ; supuşi de romani şi izgoniţi în Carpaţi 17-18, 24 ; dacii în Bretania şi în alte provincii romane 22 ; zeităţi dace 23 ; resturi ale limbii 27, 28 ; elemente dace în romînă 27, 28, 32, 34, 191.

Dalmata (Vegliota) 18 ; locul ei în familia dialectelor romanice 155-156 ; asemănările cu romîna 155-156, 192.

Disimilarea

Vocalică : lat. *o-o* > *e-o*: *sororem* > *serorem* 70 ; *au-u* > *a-u*: *augurare*, *auscultare*, *Augustus* > **agurare*, *ascultare* (dr. *agurare*, *ascultare*), *Agustus* 68, 70 ; cf. 49 (cf. **lacusta* 71, *retundus* 70, **vĕcinus* 65, 70) -dr. *e-e* > *i-e*: **premejdie* (v. bulg. *prěmeždije*) 181 (cf. *destoinic* 181, *viţel* 201).

Consonantică: lat. *l-l* > *r-l*: *ululare* > **urulare* (dr. *urlare*) 90; *qu-qu* > *c-qu*: *quinque*, *quinquaginta* > *cinque*, *cinquaginta* (dr. *cinci*) 90 (cf. **viacius*, **viveamus* 106).

Elemente celtice în romînă 38, 137-138.

Elemente gotice în romînă 157, 190.

Elemente greceşti în romînă, anterioare epocii bizantine 135, 190.

Elemente romîne în albaneză 227 ; în bulgară 173, 209, 235 ; în sîrbă 235 ; în ucraineană 173, 198, 199 ; în slovacă 173, 198 ; în rusă, polonă şi moravă 198 ; în maghiară 206, 240-241.

Epenteza : vocalelor : lat. *daphinus (dr. dafin) = daphne 71 ; cf. 50 — dr. covăsire, gunoi, hămei, năravu, pîrîre, sirep, tărîțe, tîrîre, vifor, vîrire, zărîre = v. bulg. kvasiti, gnoj, chmĕlĭ, nravŭ, prĕti, *svrĕpŭ, tricę, trĕti, vichrŭ, vrĕti, zrĕti 181 ; bălaur = sîrb blavor 236.

consoanelor : lat. lambrusca, strambus (dr. strîmb) = labrusca, strabus 90-91 — dr. minjire, vînslă, zglobiu = v. bulg. mazati, veslo, zlobivŭ 183 ; dr. belșug (v. rom. bișug) = magh. böség 241 ; dr. și mr. sklab = slab 213 ; ir. lonzi, stonzę = cr. lagati, staza 183 ; inserția unui *l'* în fața lui *i*, *y* în istroromînă 219.

Etimologie populară : lat. gravulus (dr. graur) = graculus + ravulus 91 ; grevis (dr. greu) = gravis + levis 70-71 ; lingula (dr. lingură) = ligula + lingua (lingere) 91 ; *lacusta (dr. lăcustă) = locusta + lacerta 70 ; prebiter (dr. preot) = presbyter + prae- (sau praebitor) 91 ; retundus (dr. rătund) = rotundus + re- 70 (cf. emissarius 80) — dr. coșciug = v. bulg. kovŭčegŭ + dr. coș 183 ; muntă = lat. nuptiae + nuntiare 91 ; zvîrcolac = vîrcolac + zvîrlire 183.

Fonetică sintactică 50, 75, 152.

Ilirii : originea și raporturile lor cu veneții și mesapienii 29-30 ; supuși de romani 17 ; împinși în munți o dată cu cucerirea romană 25 ; divinități ilirice 23 ; elemente ilirice în romînă 30, 31, 32 și urm., 190, 192-193, 225.

Istriana : dialectele istriene din Rovigno etc. 153 ; particularități care le apropie de romînă 147, 148, 149, 151.

Italiana : puncte de contact cu romîna 145-152 ; dezvoltarea paralelă a acestui idiom cu cel romîn, pînă în secolul al VI-lea 139, 156-157, 160.

Metateza : lat. *clinga, *cloagum, *frimbia, *plopus (dr. chingă, chiag, frînghie, plop) = cing(u)la, coag(u)lum, fimbria, pop(u)lus 67, 90, 91 (cf. 35, 49) — dr. întreg = lat. integrum 147; dr. și mr. botșurn bătrîn 213 ; dr. cîrjă, daltă, gard = v. bulg. krišĭ, dlato, gradŭ 182 (cf. baltă, ibid.) ; cruțare = alb. kurtseń 229 (cf. ibid. dr. grumaz și traistă 232).

Morlacii 220.

Numerale 35, 114, 146, 163, 194, 214.

Onomatopee : lat. *scuppire 105, 134-135, *stupire 134, *toccare 135, 138 ; zinzalus 135.

Pecenegii 212, 217, 242.

Prefixe : *a-* 117, *de-* 117, *des-* 117, 118, 164 (cf. 181), *in-* 164, *în-* 34, 35, 117, 195, *ne-* 164, *prea-* 165, *răs-, răz-* 164, *s-* 117, *stră-* 146, 149, 150 (cf. 147).

Prepoziții 121, 125-126, 153 ; prepoziții compuse 119.

Pronume personale 35, 48, 59, 83, 101—102, 146, 151, 216 ; posesive 102, 216 ; demonstrative 35, 102, 114, 215, 216, 226 ; nehotărîte 55, 114, 123, 162, 195, 215, 226-227.

Proteza : vocalelor : lat. espiritum, *espicum, *establum etc. (dr. *espicu, *estaulu) = spiritum, spicum, stablum 71 — dr. aista, aurmo = ista, urmă 213, 226 (cf. ispăsire 181).

consoanelor : dr. scrum = cum. kurum 244-245.

Recompunere în latină 54, 118.

Retoromana : puncte de contact cu romîna 153-155.

Rotacism în dacoromînă și istroromînă 34, 203, 218, 219.

Sarda : asemănările pe care le are cu romîna 152-153.

Schimbare de sens în latină 37-38, 127-134 ; în romînă 36, 37-38, 57-58, 149-150, 154, 156, 174-177, 194-195, 213, 228-229, 231, 236, 242, 244, 246.

Sincopa : lat. caldus, domnus, postus, *viglare, virdis (dr. cald, domn, veghiare, verde) 65, facla, veclus, *poplus, subla etc. (dr. fache, vechi, plop, sulă) 67 ; cf. 49. — dr. poftire, pornire, urnire = v. bulg. pochotĕti, porinąti, otrinąti 179, 180; bîrnă, coșniță etc. = v. bulg. brŭvĭno, košinica 181 ; moștean = *moșătean (alb. mošatar) 228 ; gresie, rînză = alb. gerese, rendes 229 ; arvună, prisos = biz. ἀῤῥαβών περισσός 231 ; clonț = sîrb. kljunić 236 ; chibzuire = magh. képezni 240 ; scrum = cum. kurum 244.

Substantiv : pluralul femininelor de declinarea I 96, 99 ; subst. fem. de decl. a II-a și a IV-a din lat. în romînă 93-94, 95 ; dispariția neutrului lat. 92-93, 94 ; sufixul *-uri* la pl. subst. neutre de decl. a II-a 35, 151 ; folosirea aceleiași forme la genitiv și dativ 35 ; construcția genitivului cu *de* 120-121 ; genitiv posesiv 120 ; genitiv precedat de *lu* în mgl. și ir. 216 ; dativul cu *la* în mgl. 216 ; vocativ 162-163, 214 ; schimbare de declinare 100, 213 ; subst. masc. și fem. în *-îne* 99, 100 ; subst. compuse 112-113, 154.

Sufixe : *-ac* 35, 165, 169 ; *-aci* 166, 169 ; *-an* 166 ; *-andru* 35 ; *-anie* 166, 167 ; *-ar* 111 ; *-aș* 233, 237-238 ; *-așcă* 234 ; *-av* 168 ; *-ălaș* 233 ; *-ăluire* 239 ; *-ășor* 233 ; *-că* 166 ; *-eală* 166, 169 ; *-ean* (*-an*), *-eanu* 167 ; *-easă* 112 ; *-eață* 111 ; *-eci* 166 ; *-el* 111 ; *-enie* 166, 167 ; *-esc* 113 ;

-eș 238 ; *-et* 228 ; *-eț* 168, 169 ; *-ic* 111 ; *-ici* 166 ; *-ie* 111 ; *-inare* 116 ; *-ință* 112 ; *-iș* (subst.) 233, 238 ; *-iș* (adv.) 234 ; *-işan* 233 ; *-işare* 234 ; *-işcă* 234 ; *-işel* 233 ; *-işor* 233 ; *-iște* 167 ; *-iță* 168, 169 ; *-iv* 168 ; *-liv* 168 ; *-man* 35 ; *-nic* 167 ; *-niță* 167 ; *-oaică* 166 ; *-oare* 111 ; *-oc* 111 ; *-oci* 166 ; *-og* 166 ; *-oma* 35 ; *-os* 113 ; *-șag* 239 ; *-șor* 35, 233 ; *-șug* 239 ; *-uc* 111, 244 ; *-ug*, *-ugă* 166 ; *-uică* 166 ; *-uie* 166 ; *-uire* 168—169, 239, 241-242 ; *-uleț*, *-uliță* 168 ; *-ură* 111 ; *-uș* 233, 238 ; *-ușcă* 226, 234 ; *-ușel* 233 ; *-ușiță* 233; *-ușor* ; *-uță* 244 ; schimbare de sufix 174, 183, 186, 228, 229, 236, 240, 241.

Toponimie 173, 191, 205, 209, 243, 245, 249-250.

Tracii : raporturile lor cu grecii, cu slavii etc. 28 ; tracii în corpurile auxiliare din Britania, Retia etc. 22 ; resturi ale limbii lor 27 ; elemente trace în limba romînă 25, 26, 32-33, 34 ; cf. Besii, Dacii.

Valahii din Moravia 223.

Verbul : dispariția formelor pasive și deponente latine 103 ; formarea pasivului cu ajutorul lui *fio* și a participiului perfect 103, 148 ; pers. a II-a sing. ind. prez. de la conj. I terminată în *-i* 48, 108, 146 ; *-ém*, *-éți* la pers. I și a II-a pl. ind. prez. conj. a III-a în dacoromînă și macedoromînă 213, 215 ; forme de indicativ prezent conj. I în *-ez* 106, 108 ; pers. III-a sing. conjunctiv prez. conj. I în *-ă* (dr. mr. și mgl.) 213, 215 ; imperfect 106, 108, 215, 216 ; perf. simplu 106-107, 108, 215, 216 ; dispariția perfectului reduplicat latin 107 ; perf. comp. 107, 124, 215, 216 ; folosirea rară a m.m. c.p. ind. în latina vulgară 107 ; m.m.c.p. sub conj. lat. devenit m.m.c.p. ind. în romînă 123; formarea viitorului cu *habeo* + infinitivul 107, 124, cu *volo* + inf. 35, 124, 184, 216 ; folosirea lui *volo* la condițional 213, 219 ; imperativ 215 ; inf. folosit ca subst. 110 ; transformarea construcției latine a acuz. cu inf. 126 ; infinitivul înlocuit de conjunctiv 35, 184 ; înlocuirea part. prezent cu gerundivul latin 107, 123-124; forme perifrastice ale part. prez. (gerundiv) + *esse* 125; part. perfecte în *-ut* 107; part. perfecte în *-ă* în dacoromînă și macedoromînă 213, 215 ; part. perfecte folosite ca subst. 110 ; verbe reflexive 103, 125, 151, 163 ; verbe unipersonale 149, 231 ; verbe incoative 105, 107-108 ; forma sub care au pătruns verbele grecești în romînă 232 (cf. pentru verbele slave și maghiare sufixele *-uire*, *-ăluire*)

Vocale

a + *n* > *în* 84, 86, 179, 185, 193 ; *a* + *nn* păstrat 84, 86 ; *a* + *m* + consoană > *îm* 193 ; *a* aton > *ă* 34, 179, 184, 240 ; contracția lui *a-a* 34.

ă (*i*) dr. > *ǫ* mgl. 216.

a magh. > *ă*, *o* 240.

ą sl. > *în* dr. (*ųn* mr., *ǫn* mgl., *ǫn* ir.) 177-178 (cf. 218 și tratamentul lui *on* magh. 240) ; *ą* > *un* (dr., mr., mgl., ir.) 178.

e + *n* > *in* 178, 179 ; *e* + *n* > *în* 32, 193, 240 ; *e* + *m* > *im* 162 ; *e* urmat de un *a* > *ea* 34, 179 ; *ě* lat. > *ie* 58, 59 ; *e* inițial > *a* 236, 240, 243—244 ; *e* aton > *ă* 179 ; *e* precedat de o labială păstrat în macedoromînă și meglenoromînă 215 ; *e* final > *i* (*ǫ* după *ts*) în mgl. 216.

ę sl. > *in* (dr., mr., mgl., ir.) 178 (cf. 218) ; *ę* > *în* dr. (*ǫn* mr., ir.) 178-179 ; *ę* final > *e* 179.

ě sl. accentuat > *ea* (*a*) dr. (*ea* mr., *ę* mgl., ir) 180 ; *ě* urmat de *e*, *i* > *e* 180 ; *ě* aton > *e* (*ă*) 180.

é magh. > *i* 240.

i > *î* 179, 180 ; *i-i* > *i* 179.

ĭ sl. > *e*, *ă*, *î*, *o* 181.

o + *n* > *u* 61, 180, 186 ; *o* urmat de un *a* > *oa* 34, 179 ; *o* > *ă* 179, 180, 228, 241 ; *o* aton > *u* 34, 66, 180 ; *o* final magh. > *ău* 241.

ö magh. > *e*, *u* 241.

u sl. > *o* la inițială 180 ; înaintea lui *n* 236.

ŭ sl. > *ă*, *î*, *u* 181.

ü alb. > *u*, *iu* 229.

ü magh. > *i* 241.

y lat. > *i*, *u*, *iu* 62-63, 67.

y sl. > *i* (*i*) 180.

au lat. păstrat în dr., mgl., ir. 63, 64, 214 (*av* în mr.).

oa redus la *a* 213.

jo sl. > *i* 181.

ję în mgl. pentru *ie* dr. 216.

labializarea vocalelor 58,65 ; cf. Afereza, Apocopa, Asimilarea, Disimilarea, Epenteza, Proteza, Sincopa.

INDICE DE CUVINTE

ROMÎNĂ

Dacoromînă

a prep. 125
abatere 116
abeș 35
abia 164
Abrud 35
abur 34, 35, 37
ac 94
acarniță 167
acătare 226
acățare 115
accea 244, 246
acel 114, *acela* 215, 216, 226
acest 114, *acesta* 35, 215, 216, 226
aci 119, *acilea* 163
acolo 35, 37, 119, *akló* 213, *acolea* 163
acreală 166
acrișor 233
acum 35, 37, 119
adaugere 63, 103, 214, 216, *adăugire* 105
adăpare 216
adăpost 65
ademenire 35, 37
adetiu 175
adinc 225
adormire 117, 146
adunare 115
afară 119
aflare 127, 133
afumare 117
afundare 36, 38, 117
ager 100
aghiuță 35
agonisire 230, 231
agriș 235
agurare 68
aidoma 35
aievea 163, 181
ainte 119
aista 226
ajumire 193
ajun 174
ajunare 117
ajungere 149, 154
ajutare 214
alac 35
ală 35
alăptare 117
alb 154
albie 77
albină 77
albire 104, 105
albuș 233
alcătuire 239, 240, 241
aldan 35
aldămaș 239, 240, 241
alduire 242
alean 239, 240, 241, 242
alegere 107, 117, 145
alergare 115
alinare 115
alintare 117
alt 123
altar 173
altfel 242
altoi 239
altoire, *ultoire*, 239, *oltuire* 241
aluat 131
alungare 115
aluniș 233, 238
amarnic 167
amăgelnic 167
amăgire 136, 138
amăreală 166
amăreață 111
amărire 105
amenințare 115
amestecare 152
ameteală 166
amistuire 239, 240
amîndoi 85, 86, 145
amorțire 115
amu 119
amuțire 105
an 84, 86
Andilandi 35
anin 86, 94
apă 31, 152, 188
apoi 146
aprig 225, 226
aprindere 128
aproape 119
aprod 239, 240
apropiare 116
aramă 70
arătură 111
arbor 94
arcaș 233
Ardeal 240
ardere 103
arete 54
argat 230, 231
argea 35, 37, 136
Argeș 192
argint 215
arici 35
arîndare 104, 105
arîndaș 238
arîndă 238
armă 93
armăsar 80, 152
armeancă 166
arminden 234, 236
arsură 111
arvună 230, 231, *arăvonă* 231
ascultare 68
ascundere 80, 107
ascunziș 233
ascuțiș 233
aslam 246
astăzi 153
astfel 242
astupare 115
asupra 119
asurzire 105
așa 119, 215, 216, **ași* 233
așchie 67
așijdere 233
așteptare 89, 91, 117, 146, 216
așternere 195
atare 226
atingere 107
atît 123
atunci 119
ață 111
ațîțare 65, 115, 186

aurire 105
auzire 214, 216
auatše, *uatše* 213
avaloma 35
avere 35, 216, *am* 35, 226, 227, *a* (*are*) 215, 226, *au* 108
avuție 111
azugă 35
azvîrlire 234
ăst 103, *ăsta* 226

babacă 166
babă 170, 186
baci 35, 37
baie 86, 179
baieră 246
balaban 244
bale 246
balegă 246
baltag 244
baltă 35, 37, 183, 227
ban 232, 234
bară 35, 37
Barbă-cot 36
Barbul 209
bardac 243
bardă 239, 240
barză 32
Basarab 36
bască 35, 37, 227
basm 173, 182
başardină 35, 38
baştină 232
batal 35
bată 74
batere 54
bazaconie 174, 181. 186
băgare 35, 37
băietan 167
băieţaş 233
băl 35, 37
bălan 35, 37, 167, 181
bălaur 35, 37, 234, 236
bănat 239, 240
bănişor 233
bănuelnic 167
bănuire 239, 240, 241, 242
bărbat 36
bărbătesc 113
bărbie 128
băsău 35, 37
bătăuş 233
bătrîn 64, 74, 133, 146, 186, 213, *bǫturn* 213
Băznoasa 246
beat 186
beci 244
becisnic 167
belire 170, 174, 181, 187
belşug, 239, 241, *bişug*, *bivşug* 241
berbece 74, *birbek* 213
beseduire 170
beşicare 115
beşică 74
beşire 60
beteag 239, 241
beteşug 239
beţie 186
beţişor 233
beţiv 169
beţivan 167
bere 107
Bezeşti 246
beznă 172, 174, 179, 181
bici 172
biciuşcă 234
biet 74
bileală, *ghileală* 174, 181
bilire 181
bine 200, 203, 214, 218, *gine* 200
binişor 233
bir 239, 240, *gir* 204
biruire 239, 240, 241
biserică 59, 154, 173
bivol 172, 180, 186
bivoliță 234, 235
bizuire 239, 241
bîjbac 166
bîjbăire 166
bîntuire 239, 240, 241
bîrfeală 166
bîrlog 172, 182
bîrnă 172, 181, 182
bîtă 172, 181
blagoslovire 170, 173, 179
blajin 170, 174, 179
blăznire 170
blestemare 136
blid 172, 181
blidişel 233
boală 173, 180, 187
bob 172
bobotează 173
bobuşor 233
bocet 74
bocire 74
bogat 170, 180, 186
bogăție 186
boia 244
boier 187
boieroaică 166
bolire 170
bolnav 234
bolovan 172, 176
boltă 234
bordei 35, 37, 235
bortă 35, 37
bostur 78
boşorog 166
botezare 60, 136, 173
botniță 167
brad 35, 37
braț 84
breaz 234
breb 74
brebenă 78
brebenel 78
brezaia 234
brici 172
brîncă 134
brînci 35, 37
brînduşe 233
brînză 35, 38, 223, 252
briu 35, 37, 228
broancă 35, 37
broască 35, 37, 136
broatec 136
brotac 136
brumar 153
brumă 34
brustur 28
bubă 234
bubuliță 168, 234
bucată 36, 37, 110, 253
bucătăriță 168
Bucur 206, 209, 228, 252
bucurare 36, 37, 227, 228
bucureştean 167
bucurie 227
bucuros 227, 228, 253
buhac 166
buiac 165, 170, 181
bulgarcă 166
bumbac 112, 252
bun subst. 150
bun adj. 61, 186
**bung* 228
bunget 36, 37, 227, 228
bunic 150
bunişor 233
buratec 136
bură 172, 174
burete 236
burghiu 36, 37
buric 65
burtucă 36, 38
burtuş 36
busicc 234, 236
buşire 234
bute 85, 136
butuc 244
buturugă 166
buză 36, 37, 227, 247

ca să 215
cadă 93
cal 34, 128, 147

calapăr 234, 236
cald 65
calup 244
camătă 230
cap 56, 72, 98
capişte 168
car 128
Caracal 245
care 152
carpin 54
casap 244
casă 96
casnic 167
catapeteazmă 232
catifea 244
catîr 243
cauc 136
cazan 244
cazanie 232
cazma 244
că 126
căciulă 234
cădelniţă 167, 232
căder 104, 107
căire 170, 179
căk'itan 205
călăraş 233
călăreţ 168, 169
călbăşoară 233
călbează 227, 229, *gălbează* 227
călcîi 111
căldare 111
căldură 111, 215
călire 170, 179, 187
călugăr 232
călugăriţă 168
cămaşe 60
cămeşuică 166
cămilă 230
cănire 105
căpătare 114
căpătîi 110, 215
căprifoi 112
căprioară 54
căprior 54
căpuşă 227
cărare subst. 111
cărare verb 114
cărămidă 230
cărăruică 166
cărăuş 233
căruntă 113, 186
căruntire 186
căruţaş 233
căscare 136
căşunare 146
cătun 36, 37
cătuşi 246
căţea 234
căţel 234
căţeluş 233, 234
căţeluşe 234
căuş 246
căutare 156
căznire 170
ce 154, 188
cea 235
ceafă 227, 229
ceapă 215
ceas 172
ceaslov 232
ceată 173, 179
cela 226
cenuşă 97
cep 152
cer 215, *cerul gurei* 149
cerb 77
cerbice 77
cerboaică 166
cercare 114, 149
cercel 112, 129, 209
cernere 128
certare 194
cesta 226
cetate 66, 129
cetăţean 167
ceteraş 238
ceteră 64
cetină 235
ceucă 234
ce-va 195
cheie 186
chelar 35
cheltuială 166
cheltuire 239, 241
chezăş 239
chezăşluire 239
chiag 67, 69, 81, 90, 153, 198, 223
chibrit 244
chibritelniţă 167
chibzuire 239, 240, 241
chiemare 145, 187
chilie 35
chilug 166
chin 239, 240
chindie, achindie 243
chingă 35, 67, 81
chior 243
chip 173, 187, 238
chipeş 238
ciaţă 111, 169
cicălială 166
cimbru 179
cimpire 179
cină 63, 187, 215
cinci 60, 90, 152
cine 88
cine-va 195
cinovnic 232
cinste 179
cinsteş 238
cioară 36, 37, 155
cioban 36, 37
cioc 37, 227
ciocan 234
ciocîrlan 167
ciocîrlie 36, 37
ciomag 36, 37
cioplire 234
ciorac 166
cireadă 173, 180
cireaşe 57
cireş 57
ciripire 239
citire 170
ciudat 174
ciudă 174
ciudire 170, 186
ciulire 234
ciung 155
ciupercă 235
ciupire 234
cîlţi 182
Cîmpulung 250
cînd 127, 152, 216
cînepă 64, 73, 74, 193
cînepişte 168
cîntare 146, 148
cîntăreţ 168, 169
cîrcă 171, 182
cîrd 234
cîrjă 175, 183, **crîjă* 183
cîrmaci 166
cîrmă 182
cîrn 170, 182
cîrnaţ 110
cîrpaci 166
cîrpă 182
cîrpire 170
cîrtire 171
cîrtiţă 172, 182
cîşlegi 173
cît 123
cîte 114
clacă 173, 183, 241
clădire 170, 175, 188
clătire 170, 179, 188
cleşte 172, 179, 181
Clevetici 166
clevetire 170, 188
clin 188
clipeală 166
clocire 234
clocotire 188
clonţ 199, 234, 236
clopot 172, 177, 188
clopotniţă 167
clucer 198, 199, 232

coacere 31, 105
coadă 28, 63
coaje 180
coapsă 30
coasă 172, 180
coasere 54, 104
cobe 173, 180
cobilă 175, 180, 187
cobire 234
coborîş 233
cobuz 244
cocioabă 36, 37
coconiţă 168
cocostîrc 172, 182
cocoş 172, 177
coderişte 168
codiţă 168
Codreanu 167
codru 36, 37, 57, 58
codruleţ 168
cojiţă 168
cojoc 171, 183
colac 171
colan 244
colindă 173, 179
Coman, Valea lui Coman 245
Comana 245
Comanca 245
Comani 245
Comăneşti 245
comoară 173, 180
conac 244
condei 230, 231, **condel'i* 231
copac 36, 37, 227, 229, 236
copil 36, 37, 227, 228, 247, *copil de suflet* 150
copilaş 233
copiliţă 168
copită 180
corabie 172
corb 77, *corĝi* 200
corfiţă 168
corneci 166
coroi 239, 240, 241
cort 230
cosaş 238
cositor 172, 183, 186
cosiţă 234
cosor 172
costişe 206
costiţă 168, 206
costrăş 234, 235
coş 172, 183
coşciug 172, 175, 183
coşniţă 167, 172, 181
coşuleţ 168
coteţ 171, 177, 181
covată 36, 37
covăsire 173, 182
crac 171, 234, 236
crai, 187, 232, **cral'* 187
crap 234, 235
crastavete, 234, 236
**crastaveţ* 236
crăciun 173, 174
crăpare 129
crăpătură 111
credere 107
cremene 172, 186
creştin 154, 173
creţ 235
creier 215
crin 230
cristei 172, 179, 182, 187, *crăstei, crîstei* 179, **cristel'* 187
cristelniţă 167, 232
Crişan 206
crivăţ 234
crîcnire 170
crîmpei 178
crîmpoţire 178
crîncen 175, 178
crîsnic 232
croială 166
croire 170
cruciş 234
cruciuliţă 168
crud 56
crudac 166
crustă 28
cruţare 36, 37, 227, 229
cu toate acestea 196
cucură 230, 231
cucută 28, 70, 169
cui 186, *cuiu* 186
cuib 111, 146, 219
cuibuleţ 168
cujbă 36, 37
culbec 36, 33
culcare 129
culcuş 233
cum 109, 121, 127
cumătru 171, 180, 181
cuminecare 66, 67, 129, 173
cumnat 129, 156
cumpănă 172, 178, 180
cumpărare 64, 129
cunoaştere 117
cunună 35
cununiţă 168
curat 167
curăţenie 167
curăţire 167
curcubeu 77
curea 234
curechi 68
cureluşe 233, 234
curere, curse 107
curgere 129
curmeziş 234
curpen 227, 229
curvar 170
curvă 170, 181
cusătoriţă 168
cuşmă 171
cutezare 151, 230, 231
cuvenire 149
cuvînt 36, 193, 194
cuvîntare 194

dafin 71
dajde 173
daltă 172, 183
danie 173, 179, 186
dar 167, 169, 173
dare 107, 109, 129, 146, 154, 174, 180
darnic 167
dată 150, 174
datină 173, 174, 180
datornic 167
daună 156
dăinuire 234
dăpănare 115
dărîmare 115
dăruire 169, 170
de 126
de iznoavă 163
de obşte 163
de unde 215, 216
deal 172
deasupra 119
decît 126
dedesupt 119
degerare 117
deget, žęžǫt, žęžęt 219
deh 36
de la 121
demn 59
denie 182
deosebire 170
deosebit 163
deregere 117
des 215
desagi 230
desbinare 153
descălţare 117
descărcare 117
deschidere 164
descîntare 153
descoperire 117, 164
descuiare 117
desculţ 57, 58, 164
desculţare 164
desgurzire 115, 118
desiş 233, 234
deslegare 117, 164
despărţire 118, 164

despicare 117
despoiare 129, 164
despre 119
despreţuire 115
destoinic 167, 170, 175, 182
destrămare 153
desvăţare 164
deşteptare 216
deştindere 107
dezgăucare 36.
dihor 172, 181
dimpotrivă 163
din 121, 126
dintre 119
dintru 119
Dîmb 178
dîrstă 227
dîrz 170, 182
doagă 136
dobă 36, 37, 239
dobitoc 234, 236
dobîndire 170, 178
doborîre 170
dogar 111
doi 69, *două, dauo* 213
doină 36, 37, 38, 191
dojenire 170, 175
dolcă 36, 37
domn 65
domnia ta, dumniata 196
domnişor 233
domniţă 168
domolire 170, 175, 180
doniţă 246
dor 98
dormire 214
dornic 167
dos 86
dosădire 170
dosnic 167
dospire 173, 175, 180
douăzeci 214
dovedire 170, 175
drac 36, 229
dracilă, 28, 172, *dracină* 172
drag 170, 233
drăculeţ 168
drăgălaş 233
dristă 227
drojdie 171
drug 234
drum 136, 215
drumeţ 168
ducere 125
duh 173
duhovnic 167
dulău 36, 37, 246
dulce 215
dulceaţă 111
dumbravă 172, 178, 186
duminecă 130
Dumnezeu 113, 173
Dunăre 36
durgă 173, 178
după 119, 126
duroare 98
duşi 138
duşman 244

ederă 28
efteşug, eftinşug 239
eftin 230, 231
el, ea, lui 101-102, *îi, ei* 101, *o* 35, *lor* 102
englezoaică 166
eu 83, *mie* 59, 101, 203, 218, *mine* 151, 203

facere 109, 125, 130
fache 67, 199
fag 56, 94
fală 173, 174, 182, 187, **hfală* 182
falcă 99, 194
falnic 167
fapt 31, 216
*farmec, *farmăc* 137
faşe 188
fată (*feată*) 201
faţă 95, 177, 187
faur 74
făclie 199, 235
făgăduire 239, 241
făget 228
fălire 170, 174
făptuire 169
făptură 130
*făt, *fet* 201
fătare 115
fătat 110
făţarnic 167
făţiş 234
făurar 69
fecior, ficior 201, *h'icior* 204, 205
feciorelnic 167
fedeleş 239, 242
fel 239, 240, 242
feleluire 242
femeiuşcă 234
ferăstrău 239, 241, *ferestrău, *firestrău* 241
ferecare 116
ferestruică 166
*fermecare, *fărmăcare* 137
fetişcană 167
fetiţă 168
fiară, h'iară 200
fiastru 112
ficat 55, 130, 218
fiică 166, 215
fier 56, 200, 216, *h'ier* 200
fierărie 152
fierbere 77, 104
fierbinte 154
fierbinţeală 166
fiere 146
fildeş 244
filma 157, 191
fin 113
fir, h'ir 200
fire 148, 213, 215, 216, *sînt* 148, *îs* 108, *esku* 213, *este* 146, 196, *sem* 108, 215, *sîntem* 215, *seţi* 108, *sînt* 108, 109, *fost* 215, 216
fiu 166, 187, 205, **fil'u* 187
finar 244
fîntînă 110
fîntîniţă 168
flămînd 113
floare 215
flocos 113
florăriţă 168
fluier 223, 227, 229
flueraş 233
fluturare 227
fluture 227, 229
foaie 93, 147, 187, **foal'e* 187
foame 58, 98
foamete 98
foarfeci 89, 99
foarte 215
foc 56, 72, 130, 214
focuşor 233
foiţă 168
folos 230, 231, **fălos* 231
folosire 230
forfecare 115
frasin 94
frate 249, 250, *frăţîne* 99
frăsinet 228
frecuş 233
frică 230
frig 56, 215
frigere 216
friguri 130, 215
friguros 113
friptură 111
frîngere 107
frînghie 90, 223
fruntaş 233
frunză 61, 110, 146
frunziş 233
frunzuliţă 168
*fugaci, *fugace* 166
fugire 104, 250
fulger 97
fumegare 116

fundac 166
furculiță 168
furiș 234
furișare 234
furtișag 239
futere 54

gaie 134
gaiță 134
gard 171, 175, 183
gata 36, 37, 227
gaură 82, 111, 169, 214
gazdă 239, 240
găinar 153
găinaț 110
găină 215
găinușe 233
gălbenuș 233
gălbineală 166
găleată 134, 138
gătire 227
găzdac 166
găzduire 242
Geamăna 206
genunche 112
genune 36
gheb 239, 240
ghențiană 28
Gheorghiță 168
ghiață 95, 145, 199, **gl'ață* 199
ghiem 61, 187
ghimpe 193, 227
ghindă 98
ghinte 35
ghioagă 188
ghiob 36
ghiuj 36, 37, 193, 227, 229
gialău 239, 241, *jilău* 241
Gilort 36
gingaș 239, 241
Giomartil 36
giulgi 239, 241, **giulci* 241
giur, jur 62, 193
gîde 36, 37
gîdilici 166
gîdilire, gîdilare 36, 37, 227
gîlceavă 169, 182
gînd 239, 240, 242
gîndac 178
gîndire 239
gînganie 178
gîngav 170, 178
gînj 178
gînsac 166
gîrb, gîrbă 171, 182
gîrbov 170
gîrlă 176, 182
gîscan 167, 178
gîscă 172, 178
gît 171, 182, **gîlt* 182
glas 169
glăsuire 169, 170
gleznă 171, 179, 180, 188
Glimboacă 178
gloată 173, 180, 188
glumire 170, 188
godac 166
gol 173, 187
golan 167
golaș 233
golimb 178, 180, *gălumb* 178
gonaci 166
gonire 170, 180
gordin 36
grabnic 167
grai 176
grajd 171
graniță 168, 172
gras 82
gratie 82
graur 91
grăbire 170, 175
grădinar 170
grădină 171, 179, 186
grădiniță 168
grăire 170, 176, 179
grămadă 173
grătar 82
greblă 172, 234
gresie 227, 229, **găresie* 229
greșală 166
greșelnic 167
greșire 170, 175, 181
greu 70, 73, 216
grijanie 167
grije 170, 180
grijire 167
grindă 171, 179
grindei 179, 182, 187, **grindel'* 187
grîu 216
groapă 36, 37, 227
groază 170, 180
gropiță 168
grozav 170, 180
grumaz 36, 37, 227, 229
grumb 178
gunoi 182
guraliv 169
gureș 238, *guriș* 238
guriță 168
gușă 36, 37, 227
gușter 172
guștеriță 168
**gut* 182
gutuie 70, 82
guturai 182

habar 244
haină 234, 236
haită 239
ham 239
hamal 244
hambar 243
haram 243
harnic 167
hart 239, 240
hatman 246
hăis 235
hăituire 239, 240, 241
hălăduire 239, 240, 241
hămei 172, 181, 182, 187, **hămel'* 187
heleșteu 239, 240, 241, **hălășteu* 240
hîrdău 239, 240, 241
hohotire 170
hoit 239, 241, **hol't* 241
hojma 36, 37
horă 230
hotar 239, 240, 253
hoț 157
hram 232
hrană 179, 185
hrănaci 166
hrănire 170, 179
hrean 172, 180
Hristos 173
hrișcă 246
hulire 170

iad 173, 181
iapă 152
iară 109
iarnă 110, 186
iască 59, 130
Iași 245
iaz 172, 181
iazmă 36, 37
ibovnic 167, 182
icoană 173, 180
idol 173
ie 110, 195
iele 36, 37
Ienăchiță 168
iepuraș 233
iernatic 153
iertare 116, 215
iesle 171, 181
ieșan 167
ilău 239, 241
imaș 239, 241
inel 86
ineluș 233
inimă 84, 86
inițe 168
iorgan 244
iscălire 170, 175, 187
iscusire 170, 186
ispășire 182

ispită 173, 180
ispravnic 167, 232
isprăvire 170, 179, 186
ista 226
Isus 173
italiancă 166
iubire 170, 182, 186, 187, 247, comp. numele propriu *Iubitul* 252
iute 163, 187
iuțeală 166
ivire, **ievire*, **iivire* 181
izbăvire 170, 186
izbire 163, 170, 175
izbîndă 178
izbîndire 178
izgonire 170
izmană, *izmene* 175, 180
izrailtean 167
izvodire 170
izvor 172

îmbinare 153
îmblătire 170, 179
îmbogățire 186
îmbrăcare 114
îmbrățișare 234
îmbrîncire 153
îmbucare 114
împărătească 112
împărtășenie 167
împărțeală 166
împetrire 149
împiedecare 115
împingere 107, 118
împletire 170
împlinire 105, 149
împodobire 171
împotrivă 163
împotrivire 170
împrejurare 118
împreună 215
împroșcare 234, 236
împrumutare 66, 117
împuțire 105
în zadar 163
înainte 119
înalt 195
înăcrire 105
înălbire 105
înălțare 115, 195
încă 109, 119
încălecare 116
încălțare 117
încăpere 104
încărcare 116
încărire 105
încercare 149
încet 69
încetișor 233
încheiare 117
încheietură 152
închidere 63
închiegare 69, 90, 146, 153
încindere 107
încordare 114
încuiare 117
încunjurare 117
îndărăt 119, 195
îndărătnic 195
îndărătnicie 195
îndesire 105
îndoelnic 167
îndoială 166
îndrăznealâ 166
îndrăznire 170, 183
îndulcire 105, 117
înduplecare 117
înfășare 117
înfățișare 234
înflorire 104, 105
înfrunzire 104, 105
îngăduire 239, 240, 241
îngălare 130, 133
îngenunchiare 115
înger 136, 173
îngeraș 233
înghițire 117
îngînare 104, 131, 134
îngrădire 170, 175
îngrășare 115
îngrozire 170
îngurzire 115, 118
înlemnire 105
înnădire 170
înnecare 132, 153
înnegrire 105, 153
înnodare 117
înnotare 68
înnourare 117
ins 103
însurare 152
înșăuare, *înșelare* 115
întărîtare 116, 118
întinerire 105, 115
întîi 86, 194
întîrziare 115
întreg 54, 147
întristare 118
înțărcare 227, 228
înțelegere 154, 215
învălire 171
învăliș 233
învățare 118
înverzire 105
i nviere 152
învingere 107, 215
învinuire 169, 171
învîrtire 171, 183

jaf 246, *jac* 246
jale 29, 170, 187
Jaleș 36
jar 172
jefuire 246
jelanie 167
jelire 171
jeluire 169, 171
jeratec 172, 183
jertfă 173
jghiab, **jgleab*, **jgliab* 188
jilț 36
jinduire 171, 179
Jiu 36
jivină 234
joardă 172, 183
joc 214
jos 86, 214
jucăuș 233
jude 253
julire 234
jumătate 193
juncan 167
june 214
junghi 67
jupîn 170, 179, 186
jur 193

koștiga 213
kotș 213

la 121, 125
labă 239, 240
lacom 170, 247
lai 227
laie 246
lan 246
lanț 172
lapte 31, 94
lat 83
laviță 172
laz 234, 236
lăcaș 239
lăcat 239, 240, *lacăt* 240
lăcătuș 238
lăcomie 170, 179
lăcomire 170
lăcuire 239, 240, 241, *locuire* 240
lăcustă 70, 71
lănțuc 172, 181, 183
lăstun 172
lăturalnic 167
lățire 105
lăudare 63, 106
lăurușcă, **lăuruscă* 226
leac 173, 180, 215
leagăn 228
leasă 172, 180

lebedă 172, 186
lecuire 169
lege 56, 131
lemn 59, 154, 188
lemnărie 153
lene 170, 181
leoaică 166
lesne 234
leș 36, 37
leșinare 36, 37
liliac 234, 235, 236
limbă 152, 188
lin subst. 234, 236
lin adj. 100, 168
lindină 98
lindină 179
lingură 67, 91
linguriță 168
liniște 168
lipici 166
lipire 170, 182
lipsire 230, 231, 232
liturghie 173, 187
livadă 172, 186
linced, linged 134
lingă 153
loază 180
lobodă 172, 180
loc 240
locșor 233
logodire 170, 175, 181, 186, **lăgodire* 181
lopată 172, 180
lovire 170, 175, 180
luare 131, 154, 156
lucire 104, 105
lucoare 111
lume 177
luminare 115
luminiș 233
lună 215
luncă 172, 177, 178
lunecuș 233
lungan 167
luntre 34, 63, 156
lup 214, 216
lupoaică 166
luptă 30
lustruială 166

mac 172
mai 83
mai ainte 119
maică 234
maimuță 244
mal 36, 206, 225, 228, 229
maldac 36, 37
mamă 132, *mămîne* 99
mare subst. 94, 216
mare adj. 38, 195
marfă 235
martur 67, 68, 137, 253
marulă 244
mascur 67
maslu 173
maşteh, maşter 171, 183
matcă 234
maț 137, 138
mazăre 28, 29, 32
măcinare 84, 132
măciucă 111, 169
măestru 83
măgar 227
măgăriță 168
măgăruș 233
măgură 67, 227, 229
măi, mări 227, 228
măidan 244
măiug 166
mălai 36, 37
mămăligă 235
mămucă 111
mănăstire 232
mănie 230
mănunchi 112
măr 57
mărăciniș 233
măreț 168, 195
măreție 195
mărgea 111, 136
mărginaș 233
mărire 195
mărișor 233
mărturie 252
mărturisire 252
mărunțiș 233
măslin, măslină 172
mășcat 219, *Macicatŭ* 252
mătură 187
megiaș 253
melc 36, 37, 234, 236, *melci* 236
mergere 195
merinde 223
meșter 239, 240
meșteșug 239
meu 216
mic 137, 214
mieluțel 233
miercuri 55, 200, *ńierkuri* 200
miere 146
mierlă, ńerlă, mńerlă, mnerlă 204
mijire 170, 182
mijloc 162
milă 187
milog 166
milostiv 169, 170
miluire 170
minge 179
mintă 179
mioriță 168
mirare, 163, *ńir* 200
mire 36
mirean 167, 170, 181
mirosire 214, 230, 231
mistuire 239, 240, 241
mîglă 199, 239
mîlcom 180
mînă 62, 186, *mînu* 62
mîncare 66, 86, 216
mîndru 170, 175, 178, 247
mîndruliță 168
mînecare 116
mînere 132
mîneștergură 113
mîngîiare 136
mînjire 170, 183
mîntuială 166
mîntuire 239, 240, 241
mînuire 169
mînușiță 233
mînz 32, 145
mînzoc 111
mîrșav 168, 182
mîță 234
mlădiță 168, 179
moare 62
moaște 180
mocirlă 246
moldovean 167
molie 172, 180, 181, **mole* 180
molitvă 173
moloșag 239
molotru 172
morăriță 168
morcov 234
morișcă 234
mormînt 66, 67, 132
moroi 172
morțiș 234
morun 234, 236
mosoc 36, 37
moș 36, 37, 215, 227, 228
Moș ajun 174
moșie 228
*moștean, *moșătean* 228
moștenire 228
moț 36
movilă 172, 180, 182, 187
mreană 234, 236
mreje, mreaje, mreajă 172, 181
mucos 113
mugur 67, 227, 229
muiare 115
muiere 54
mulgere 103

mult 56
muncă 175, 178
Muncel 111
muncire 170, 178
munte 250
muntean 167
murdar 244
murg 227
murgoci 166
murire 69, 103
mursecare 116
musculiță 168
mustață 67
Mușat 252, 253
mușcare, mucicare 236
mușchi 36
mușcoi 36, 37, 151, 162, 227, *mișcoi* 162

nalbă 77
nană 36, 37
nare 213
nas 213, 215
nastur 157
năcaz 175
năcăjire 170, 175
nădejde 170, 179, 247
nălucă 175
nălucire 175
nămet 176
năpaste 173
năpădire 163, 170
năpîrcă 227
năprazнic 170
năpustire 170
nărav 173, 182
năsărîmb 36, 37
născocire 170
năsip 172, 181
nătîng 170, 179
năuc 170, 180
năvală 234
năvod 172, 180
năzdrăvan 167
năzuire 234
neabil 164
neaccesibil 164
neadevăr 164
neadevărat 164
neadormit 164
neam 239, 240
neapărat 164
neascultător 164
neastîmpăr 164
nebun 164
necioplit 164
necopt 164
necrescut 164
nedestoinic 170
nedrept 164
nedreptate 164
neexact 164
neg 63
negel 63
neghiob 37
negreșit 164
negruș 233
neînsurat 164
neînvățat 164
nemărităță 164
nemilostiv 170
nemțoaică 166
nemurire 164
nenorocire 164
nenorocos 164
neom 164
neomenește 164
nepoată 96
nepot 253
neputință 164
nesaț 164
nesimțire 164
nespus 164
neștiință 164
neștine 114
netrebnic 170
nevastă 171, 180, 247
nevăstuică 172, 183
nevinovat 170
nevoie 173, 182, 187
nevrednic 170
niciunul 114
nicovală 172, 179, 186, 187, **năcovală* 179
nime, nimine 162
nimica 114, 146, 162
nohot, năut 244
noi 48, 146, *nouă* 101, 102
noian 229
noră 62, *noru* 62, 95
noroc 173, 181, *năroc* 181
norod 173, 181, *nărod* 181
nouă, nau̯ǫ 213
nuia 76, 110, 234
nuielușe 234
numai 119, 146
nuntaș 233
nuntă 91, 153
nur 244
nutare 68

oacheș 238
oală 84
oară 150
oare 195
oare-ce 195
oare-cine 195
obială 171
obicei 173
obijduire 170
oblăduire 170
oblînc 178
oblojire 170, 175
oblu 173
oborîre 170
obosire 234, 236
obraz 171, 180
obraznic 167
obrinteală 166
obște 173, 181
ocărîre 170
ochi 67, 199, **ocl'u* 199
ochișor 233
ocină 173, 181
ocnă 177, 180
ocol 173
ocolire 171, 180, 187
ocrotire 171, 176, 180, 186
odăiță 168
odăjdii 232
odihnire 170, 175, 182, **odîhnire* 182
odolian 234, 236
odor 234, 236
ogar 172
oglindă 179, 215
oglindire 179, 188
ogoire 234, 236
ogor 234, 236
oiște 234
Olt 192
oltar 173
om 195
omăt 176
omenesc 113
omidă 230
omorîre 171, 180
omușor 195
opărire 170
opintire 171, 179
oprire 170
opt 31
oraș 239, 241, 247, **uăraș* 241
orășancă 166
orb 37, 132
orîndă 179
ortac 244
ortoman 36, 37
orz 216
os 95
osebire 170
*osie, *ose* 180
osîndire 170, 178
osîrdie 180, 182
osos 113
ostaș 233
osteneală 166
ostenire 171, 177, 180
ostrov 172

oştean 167
otavă 234, 236
otravă 180, 186
otrăvire 170, 179
oţăl 172, 180
oţăt 171, 181, 215
ou 61
ouare 115
ovăs 172, 181

pacoste 173, 180
pahar 234, 236
paharnic 232
paing 172, 179
paingine 172
pajişte 168, 172
paliţă 172
paloş 235
papură 68
pară 172
pasăre 70
paşnic 167
Paşti 136, 173
patrahir 232
patru 69, 152
pavăză, plaveză 246
păcătuire 169
păcurar 111
păcură 67, 187
păduche 112
păduchiare 115
pădure 90, 177
pădureţ 168, 169
păgîn 132
păgubire 163, 170, 186
pălămidă 234, 236
păminte 179
pământ 215
păpălugă 166
păr 215
părăsire 230
părău 36, 37, 155, 227
păreche 67, 113
păresimi 83, 87, 132, 152, 173
părete 54, 236
părinc 55
părticea 112
păsărică 111
păsăruică 166
păstoriţă 168
păstrăv 181
pătimaş 233
păţanie 167
păţire 103
păunaş 233
păuniţă 168
păzire 170, 179
Peceneaga, Picineaga 243
Peceneşca 243
pecetluire 239
pedepsire 252
pelin 172, 180, 187
pelinci 234
peliţă 113
peniţă 168
pentru 126
pepene 98
perie 172
perină 172
Pescar, Pescari 206
pescuire 169
pestriţ 173, 181
peşteră 172
petrecanie 167
peţire 104, 105
Piatra 205
piatră, k'iatră, pk'iatră 200, 204
Picinegul 243
picior 201, 214, 218, **pecior, k'icior* 201
picioruş 233
piept 200, 218, *k'iept* 200
pieptene 218, *k'eptine, t'eptine, tśaptən, tśepten* 219
pierdere 214, 219
pierire 214
pierzanie 167
pietriş 233
pilă 172, 187
pildă 239, 240
pilug 166
pin 214
pinten 172, 179
pintenog 166
pipăire 170
piperniţă 167
pirostii, kirostii 204
pisare 104, 200, 205, *k'isare* 200, 205
pisălug 166
pită, k'ită 204
pitic 230
piuliţă 168
pivniţă 167, 171, 183, *pimniţă* 183
pizdă 171
pizmaş 233
pizmă 170
pîclă 181, 187, 188, *păclă* 181
pîlc 173, 182
pîndă 178
pîndire 170, 178, 186
*pîngărire, *pîngănire* 195
pîntece, pənts'ek 213
pîntecos 113
pîrcălab 239, 241
pîrgar 239
pîrgă 182
pîrîre 170, 182
pîrtie 234
platnic 167
plaveză 246
plătire 170
plăvai 173
plăvan 167
plăviţ 173
pleavă 180
plecare 132
plescăire 170
pleş 170, 181
pleşuv 169, 170, 181, 183
pleznire 170
plin 63
plivire 170, 181
ploaie 62, 216
plop 35, 67, 90, 94
ploscă 172, 182
plouare 62
plug 172
plută 171
plutire 171
poală 180, 187
pocăire 163, 170
poclon 173, 180
poclonire 170
pod 171, 175
podeci 166
podeţ 168
podişcă 234
podoabă 171, 180
poftire 170, 180
pogace 171
pogon 172, 180
poiană 172, 180, 187
poimîne 153
pojar 172, 180
poliţă 171
pomană 180
pomenire 170
ponos 173, 180
popă 173, 232
pornire 170, 180
portiţă 168
porumbac 166
porumbişte 168
porumbiţă 168
poruncială 166
poruncire 170, 178, *porîncire* 178
postelnic 167, 232
postire 170
postîmpire 178
potecă 234
poticnire 170, 182, **potîcnire* 182
potîng 179
potîrniche 82
potolire 170, 181

potop 172, 180
potrivit 163
poveste 173, 181
praf 182, 246
prag 171
prapor 232
praştie 172
pravilă 232
praznic 167, 173
prăjină 234
prăjire 170
prăpastie 172, 181, **prapaste* 181
prăpădenie 167
prăpădire 170, 175, 181, **prapadire* 181
prăsire 234
prea 121, 163, 165, 180
preaputernic 165
precupeţ 168, 170, 181
premenire 170, 181
preut 67, 91
prepedeală 29
preţăluire 239
preţuire 169
pribeag 180
pribegire 170
pricină 173
prielnic 167
prieten 181, 183
prieteşug 239
prigonire 170
priire 173
prilejire 173
prilostire 170, 181
primăvară 94, 113
primejdie 173, 182
primire 163, 170, 180
prin 119
prindere 80, 107
prisos 230, 231
pristol 232
privor 171
prînzire 104
proaspăt 230, 231
propoveduire 170
prost 170
prostac 165
prostînac 165
protopop 232
prund 172, 178
psalm 232
psaltire 232
pui 166
puică 166
puiculiţă 168
pulbere 62, 77
pulpă 62, 195
pumn 216
punere 107
pungaş 233
pungă 172, 178, 182
punguliţă 168
purcel 234
purceluş 233, 234
purceluşe 234
purecare 115
purece, purek 213
pusnic 167
puşcoci 166
putere subst. 133
putere verb 108
puternic 167
puţire 104
puzderie, pozderie 180

rac 172, 236
Radul 209
ragere 134
rai 173
raită 239, 240, 242
raliţă 234, 236
rană 173, 179, 185
rapiţă 172
rar 168
rarişte 168
raţă 36, 154, 155
ravac 36, 37
rază 93
razna 163
răboş 234
răchită 172, 179, 187
răcnire 170, 180, *rîcnire, *ricnire* 180
rădăcină 111
rămăşiţă 168
rănire 170
rărire 105
răsădire 170
răsbunare 165
răsbunic 165
răscetire 165
răscoacere 165
răscoală 179, 180
răscroire 164, 170, 179
răscruce 165
răscumpărare 165
răsfăţare 165
răsfirare 165
răsfoire 165
răsfrîngere 165
răsgîndire 165
răspăr 165
răspîndire 164, 170, 178, 179, 186
răspîntie 165, 178, 186
răsplătire 165
răspoimîne 165
răspopire 165
răspundere 103, 107
răsputere 165
răstimp 172, 178
răstire 170
răstrăit 165
răsturnare 165
răsucire 170
rătăcire 147, 149
rătund 70, 71, 72
răţuică 166
răţuşcă 234
rău 149
răvaş 239, 241
răzăluire 239
răzbatere 164
răzbire 164, 170
război 165, 179, *rĕsboi* 165
războlire, rĕsbolire 165
răzgîiare 234, 236
răzmiriţă 165, 168, *rĕsmiriţă* 165
răzvrătire 164, 170, 186
rece 132, 134
recoare 134
risipire 164, 170, 180
rîdere 103
rîgăire 170, 180, *rigăire* 180
rîie 128, 133
rîmf 36
rîmlean 167
rînchezare 137
rînd 173, 179
rîndunea 111, 146
rînire 170, 176, 178
rînjire 171, 178
rînză 36, 37, 227, 229, **rîndăsă* 229
rînză 179
rîpă 195
rît 181
rîuleţ 168
rîvnă 170, 181, 183, *răvnă* 181
rîvnire, rămnire 183
rob 170
robaci 166
rodire 173, 180, 186
rogojină 172
rogoz 172, 180
romîncă 166
roscolire 170
rost 56, 132
roşală 166
roşire 105
rugare 163
ruje 234
rumen 173, 181, *rumăn* 181
rumenire 181
Rumînul = Romînul 253
Rusalii 232
rusoaică 166

sabie 172, 182
sac 229, 236
salbie 28, 77
salce, salcă 99
salcîm 244
samă 239, 242
sanie 172
sapă 134
sară 110, 133
sare 146
sarică 59, 110
sat 227, 229, *fsat* 229
săculeț, săculteț 168
sădire 170, 179, 186
sălaș 239
sălășluire 239
sălbatic 70, 77
sălduș 36, 37, 38
sămar 87, 111, 137
sămăluire 239
sămănare 116, 118
sămănătură 111
săpare 134
săptămînă 110, 132—133
sărac 165, 170, 181, *siriac* 181
sărbezală 166
sătean 167
săteancă 166
său, sa 102
săvîrșire 170, 181, 182
sbatere 117
sburare 74, 78
scofă 230
scai 28, 29, 235
scaun 216, *skaund* 219
scădere 117
scăldare 115
scăpare 114
scăpărare 228, 229
scăpătare 114
scărmănare 117
scărpinare 116, 146
scăunaș 233
scăuneci, scăunenci 166
schimbare 117, 215
schimburi 175
schimnic 232
schit 232
scîrbă 182
scîrbire 170
scîrnav 168, 170, 182
scoarță 110
scoatere 156
scodolici 166
scoruș 234, 236
scovardă 171, 177
scrintire 179
scrum 244
scufundare 152
scuipire 105, 135
scump 177, 178
scund 178
scundac 166
scurtare 117
scuturare 116
sdrangă 246
se conj. 127
sec 56
secară 55, 146
secerare 153
secere 60
secetă 98
secetos 149
semn 59, 216
serbare 77
seu 73
sfadă 181, 182
sfat 180, 181, 182
sfădire 170
sfeclă 28, 172, 179, 180, 188
sfeșnic 167, 172, 181, 182
sfetnic 167, 181, 182
sfiire 182
sfințire 170, 179, 186
sfită 232
sfînt 170, 179, 182
sfîriire 182
sfîrșire 170, 182
sfoară 172, 176, 182
sfredel 234, 236
sgîmboi 178
sgîmboire 178
sgîrcire 170, 181, 182
sicriu 239
silă 167, 187
silire 170
siliște 168
silnic 167
simbrie 179
simțire 105
singur 156
sirep 173, 182
sită 172, 186
sitișcă 234
sîmbătă 172, 178, 180
sîmbure 227, 228, 229
sîmcea 36, 37
sînge 98, 188
sînt 87, 170, 186
sînta scriptură 173
**sîntire* 186
sîrguire 239, 241
slab 170, 213, *sklab* 213
slăbănog 166
slăbire 170
slăvire 170
sleire 173, 181
sloată 172, 177, 180
slobod 234
slugă 170
slujer 232
slujire 170
smăcinare 152
smead 170, 180
smerire 170, 181
smintire 170, 179, 181
smîntînă 171, 179, 186
smîrc 182
smoală 172, 180, 187
smochin, smochină 172
smuncire 170
snop 172
soacră 62, 95
soarbere, sorbire 103
soare 84, 187
sobol 172, 180
socotială 166
socotire 234
somn 216
soră, soru 62
soroc 173, 182
sosire 36, 37, 230
spălare 194, 215
spălăcire 166
spăriare 115
spăsenie 181
spic 71, 214, 216
spin 214
spinare 110, 146
spintecare 148
spin 137
spînz 179
spor 173
spovăduire 170, *spovedire* 170, 181
spre 35, 126
sprinten 179
spunere 71, 130
spuză 227, 229
stare 107, 109, 146
staret 232
statornic 167
staul 67, 71
stavilă 173, 186
stăpîn 36, 37, 170, 179, 186
stăruire 246
stea 59, 84
steguleț 168
stejar 36, 37, 234, 236
stejeriș 233, 236, 238
sterp 151
stingere 105
stinghe 179
stingherire 179
stîlcire 170, 181
stîlp 182
stînă 36, 37, 179, 186
stîncă 177, 179, 186
sting 225, 226

stîngaci 166
stînjin 179
stîrc 172
stîrpire 105
stîrv 173, 182
stoarcere 71
stog 172, 177
stol 230, 231
stolnic 167
strachină 230
strai 113
straiță 227
stranā 232
strașnic 170
strat 110, 133
străbatere 146
străbun 146
străcurare 146
strălucire 149
strămutare 149
strănutare 147
străpungere 149
străvechi 146
streche 172, 181
strepede 227, 229
strigoaică 166
strivire 170, 181
strîmb 90
strîmt 107
strîngere 150
strună 172
stup 234, 236
stupire 135
subțiare 116
subțire 154
sucală 234
sucire 170
suduire 239, 240, 241
suferință 112
suferire 108
sughițare 118
sugrumare 227
suiș 233, 234
sulă 67
sulița 168, 172
sunare 61
sur 234
surcea 112, 146
Surul, Sura 205
sus 86
sută 35, 163, 181
svîntare 78, 115
svînturare 116

șale 195
șapte 194
șarpe 97
șase 35, 194
șchiau 188
șchiop 134
șchiopare 134
ședere 216
șerpuire 169
șes 59, 195
și 186
șir 239, 240, 241, **șor* 240, 241
șirag, șireag 239, 240, 241
șiret 167
șiretenie 167
șiringă 179
șirîmpiu 36
șiroadă 36
șoarece, šoarek 213
șoim 239, 241
șoiman 167
șold 246
șoltuz 239
șontorog 166
șopîrlă 36, 37, 228
șoptire 170, 181
ștergere 104
știr 29, 234, 236
știrb 170, 182, **ștîrb* 182
știrbire, **ștîrbire* 182
știucă 234, 236
șurubelniță 167
șuștar 172, 180, 183, **șăștar* 180
șut, ciut 234, 236

tainā 168, 173
tainic 173
Tainiște 168
talpă 239, 240
taman 244
tată 132, 169, *tătîne* 99
tăciune 65
tăgăduire 239, 240, 241
tăietură 111
tăiș 233
tălmăcire 170, 183
tămăduire 239, 241-242
tărie 111
tărîțe 179, 182
tătîrcă 28
tău, ta 102
tăun 112, 113
tăurenci 166
teasc 172, 180
telal 244
Telcorman 245
temei 230, 231, **temel'i* 231
temeinic 167
temniță 181
tencuială 246
tescuire 170, 181
teșire 170
tigaie 230, 231, **tiganie* 231
tigvă 234
timp 178, 215
timpuriu 113, 146
tină 172
tindere 107
tinerețā 111
tipsie 244
tîmp 170, 178
tîmpănă 178
tîmpire 178
tîmplă 112
tînguire 170, 178
tînjire 170, 178
tîrg 183
tîrguială 166
tîrguleț 168
tîrîre 170, 182
tîrlă 234, 236
tîrzielnic 167
tîrziu 113
toarcere 103
tocare 135, 138
tocilă 172
toi 244
toiag 172, 180
topire 170
topor 172
toporaș 233
toporiște 168
torsură 28
tot 85
tragere 105
traistă 36, 37, 230, 232
transilvănean 167
trăgaci 166
trăire 170, 176, 215
trăznire 172, 181
treabă 173, 180
treasc 180
treaz 170, 180, 182
trebuire 173, 181
trei 146
tremurare 116
tremurici 166
trezire 170, 180, 181
trierare 116, 118
trifoi 55
trimetere 215
trist 100
trîmbă 172, 178
trîmbițaș 233
trîmbiță 172, 178
trîndav 168, 178
trîntire 178
trîntor 172, 178
troian 176, 177, 180, 191, 253
troiță 168, 173
troscot 172
trudire 170
trufaș 233
trunchi 111

trup 171
trupeş 238
trupină, tulpină 234
trupşor 233
tu, ţie 59, 101
tufă 135
tufiş 233
tulei 246
tulipin 28
tundere 80, 103
tunet 152
tură 28
turbare 195
turburare 116, 195
turbure subst. 28
turbure adj. 113, 146
turiţă 28
turmac 166
turnare 249
turtă 28
Tutunişte 168
ţap 227, 229
ţapăn 173, 180, 181
ţară 63
ţarc 227, 228, 229
ţarcă 239
ţavă 172, 180, 186
ţăran 167
ţărancă 166
ţigancă 166
ţintă 174, 179
ţinţar 135
ţîrcovnic 232
ţîţă 135, 138
ţundră 36
ţurcă 36, 38

ucenic 167
ucidere 107, 215
ud 156
udeală 166
uimire 171, 176
uitare 116, 215
ulcior 54
ulei 171, 181
uliţarnic 167
uliţă 168
uliu 239, 241
ulm 28, 94
ultoan 239
umbrire 105
umezeală 166
un 122, 123
unchi 78, 253
unchiaş 233
undiţă 168, 172, 178
undo 213
unde 215, 217
unghi 67, 78, 199, *înghi* 78
unghie 67
unguroaică 166
unire 105
urdă 36, 223
urdinare 213
ureche 67, 68
Ureche, Ureacle 200, 252, 253
urechelniţă 167
urechiuşe 233
urgie 137
uriaş 239
uric 232
urîre 195
urlare 90
urmă 137, 213, 215, *aurmo* 213
urnire 170, 180
ursoaică 166
ursuleţ 168
urzică 99, 151
urzire 103
uscătiv 169
uscior 111
uşe 61, 188
uşiţă 168
utrenie 173

vadră 172, 180
vai 228
val 172
vale 209
vamă 239
vameş 239
var 172
vară 37, 94
vare 227, 229, 252
varniţă 167
varză 65
vas 95
vatră 36, 37, 227
vădire 171, 186
văgaş 239, 240
văitare 228
Văleanu 167
vălmăşag 239
văpaie 228
văpsire 230, 232
văratic 153
vărsare 37, 133
văzduh 172, 181
veac 172, 180, *vac* 181
vecernie 173
vechi 67
vecin 65
vedere 215
veghe 65
veghiare 65, 146
venin 37, 195
veninos 113
venire, yin 148, 200, 203
verde 65
vergură 36, 37, 67
verigă 172
verişor 233
vesel 170, 187
veselie 170
veselire 171
veste 173, 181
veşted 37, 38
veveriţă 168, 172, 181, 186
viclean 239, 241, *yiclean, hiclean* 241
vicleim 183, 241
vicleşug, hitlenşug 239, 241
videnie 181
vie 214, 215
vierme 98, 219
viermuleţ 168
vieţuire 169
viezure 32
vifor 172, 182
vileag 239, 241
vin 182, 200, 214, 241, *yin* 200, 241
vinars 154
vină 173
vineţeală 166
vinovat 170, 186
vipt 219
vis 133, 214, 218
visare 133
vită 201, 227
vitreg 225, 226
viţă 214
viu 219
vîlvă 183
vînă 215, 219
vînj 178
vînjol 178
vîntuleţ 168
vînturare 116
vîrcă 36
vîrcolac 172, 183, *zvircolac* 183
vîrf 173, 183
vîrîre 171, 182
vîrstă 183
vîrşe 234
vîrtelniţă 167
vîrtop 172
vîrtos 37, 133
vîrtute 37
vîslă, vînslă 183
vlagă 176
vlădică 173, 232
vodă 232
voi 48, 146, *vouă* 101, 102
voie 182, 187, **vol'e* 187
voievod 232
voinic 167, 170, 176

voire 171, 180, 182
vorbă 59
vorbire 59, 215, *vorovire* 59
vornic 167, 232
vostru 102
vrabie 172
vraci 170
vraf 173, 182
vrăjire 171
vrăjmaș 233
vrednic 170
vreme 172, 179, 181, 215
vremelnic 167
vrere 35, 108, 195, 213, *vreș* 219
vrîstă 172
vrîstnic 167
vrun 114

za, zale 230
zadă 63, 90, 146
zaharniță 167
zamă 137
zapis 232
zare 172
zavistnic 170
zăbală 239, 241
zăbrea 171
zălog 173, 179, 187
zămislire 171, 176, 180
zăpadă 176
zărire 171, 182
zbierare 57, 214
zbîrciog 166
zdravăn 170, 181
zdrobire 170
zeiță 168
zestre 235
zgaibă 95, 96, 226, **scaibă* 226
zglobiu 169, 170, 176, 183, 186, 188, **zglobiv* 186
zgură 227, 229
zi 69, 95
zicere 129-130, 186
zidar 170
zilnic 167
zimbru 172, 178, *zîmbru* 36, 37, 178
ziuă 214
ziuliță 168
zîmbire 178
zîmbre 178
zînă 76
zîrnă 28, 172, 183
zlătar 170
zmeu 172
zmirnă 232
zodiac 166
zori 172, 177, 247
zorire 171
zvîrlire 234
zvon 173, 180, 186

Macedoromînă

abatu 116
adap 216
adavgu 103, 214, 216
adunu 115
adunku 225
adžok 214
adžunu 117
adžut 214
aflu 127
afoarǫ 119
afumu 117
agoršesku 171, 175, 181
agunesku 171
ahtare 226
ahtǫntu 123
aistu 226
akats 115
akló 35, 213, *akolo* 119
akmu 35, 119
aksiu 208
aku 94
akikǫsesku 202
alagu 115
alb 200, 201
alegu 117
aleksesku 215
alǵesku 200
alǵinǫ 77, 200
alik'esku 171, 182, 202
alinu 115
altu 123
alụat 131
am 108, 215, 216, 226
amindoịl'i 86
amirǫ 202
amǫrǫatsǫ 111
amu 119
amurtu 115
an 215
anveliš 233
aṅiru 201
aṅurzesku 202, 214, 230
apistu 202
apoksilu 208
aprindu 128
aprǫape 119
aprok'u 116, 200, 214
aramǫ 70
aratse 132
arbure 94
ardu 103
argat 230
aripǫ, aripete 200
arkǫare 215
armǫ 93
arnesku 171, 176, 180
arǫkesku 200
arǫk'išu 202
arǫndzǫ 227
arǫstornu 165
arup 200
arụd 103, 163
arvonǫ 230, 231
asime 215
askap 200, 201
askapiru 228
askuk'u 200
askultu 68
askuntiš 233
asparu 115
astup 115
asupra 119
aši 215, 233
ašitse 119
ašteptu 89, 216
atsel 114, 215
atsía 119
atsǫ 111
atumtsịa 119
aụa 213, 215
aụatse 213
aurlu 90
auš 215
aušoni 207
avdu 214, 216
ayiṅe 201, *yiṅe* 214, 215
ayiusesku 202
azbor 74

babǫ 171
bagu 35
baltǫ 35, 183
baṅe 86, 179
barǫ 35
baskǫ 35, 227
batu 54
bešikǫ 74
biku 202
bilbil 203
bilesku 171, 174, 202
birbek 74, 201, 213
birik'ete 203
bitisesku 202
bivul 172
bizilikǫ, bišlikǫ 203
blastemu 136
blidu 172
blụnk 178

bǫatse 74
bob 172
boie 244
bǫrbatu 36, *bǫrbatul, bǫrbatlu* 217
bǫtǫrn 64, 133, 213
bradu 35
brats 84
brǫaskǫ 136
brụnu 35, *brǫnu* 228
budzǫ 36, 227
bugatu 171, 180
bukatǫ 36, 110
bukuru 35
bunšor 233
burik 65
busul'ok 234
bušesku 234
bute 85, 136

dafinǫ, dafne 202
daltǫ 172, 183
dạu 107, 109
davie 202
de adun 215
delfinu 202
diñik 201
disagǫ 230
diskopiru 117
dislegu 117
disńerdu 201
dispartu 118
dispul'at 129
dišteptu 216
ditu 119
diu 215
doi 69, *dao* 213
dok'imie 202, 208
dolu 208
domnu 65
dor 98
dǫskǫlitsǫ 168
draku 36
duh 173
duk'esku 215
dultse 215
duminikǫ 130, 201
dumnidzǫu 113
dupǫ 119
durńire 201, 214
dušmǫnesku 244
dzadǫ 90
dzenukl'u 112
dzuǫ 69, 95, 214
dzụnǫ 76
džone 214

δisku 208
δoksǫ 208

eftin 230
el, luị, l'ei, l'i 101
epitiδiu 202
epitrop 202
esku 109, 213, 215, *h'iu* 201, 205, 215, *h'im* 215, *suntu suntu* 108, 109, *eram* 216, *h'ibǫ* 215, *futǫ* 215
estu 103
etimu 208

fak 109, 201, 216
falkǫ 194
falǫ 173, 174, 182
fatsǫ 95
featǫ 201
felisesku 230
filidžen 203
filie 202
filipsesku 202
filosof 201
filu 203
firidǫ 202
fise 202
fitikǫ 201
fitile 203
fitšor 201, 204, 205, *h'icior* 205
fitšorak 166
fluịara 227
foame 58, 98
foarfikǫ 89, 201
fok 130
fǫntụnǫ 110
fǫptuesku 169
fǫpturǫ 130
frig, fripšu 216
frikǫ 230
fronim 201
frǫndzǫ 110
fug 104

gardu 171, 175, 183
gavrǫ 214
gl'em 61
gl'etsu 95, 145
gl'indǫ 98
gol 173
gǫdilu 36, 227
gǫlbẹadzǫ 227
gǫlẹatǫ 134
gǫl'inǫ 215
gǫmilǫ 202
gǫrdinǫ 172, 179
gǫrńire, gǫrńesku 202
gǫskǫ 172, 178
gǫstuńe 86, 215
graị 176
greas 82
gresku 171, 176, 179
greu 70, 216

greuš 233
grǫapǫ 36, 227
grumadzu 36, 227, 229, *gurmadzu* 229
grupitsǫ 168
grụn 216
gulan 167
gulišan 167, 233
gumaru 227
gumǫritsǫ 168
gunesku 180
gurlitsǫ 168
gušǫ 36, 227
gušteritsǫ 168
gutuń 70
ǵibos 240
ǵine 200, 203, 214
ǵos 86

habare 244
hambare 243
harame 244
hǫmal 244
hrǫnesku 171, 179
hǫsap 201, *kǫsap* 244
hranǫ 179
hrẹanu 172
h'are 201, 214
h'arǫ 201
h'er 201, 214, 216
h'erbu 77, 104, 200, 201, 214
h'ịavrǫ 201, 215
h'ig 201
h'ik 201
h'ikat 55, 201
h'ikǫ 201, 214
h'il'e 201, 214, 215
h'il'in 201
h'il'u 201, 214
h'ir 214
h'ivresku 201

ịarbǫ 200
ịarǫ subst. 110
ịarǫ adv. 109
ịasimii 202
ịaskǫ 130
ikǫanǫ 180
imnu 116
ịǫu 83, 201, *ńia* 201, 203, *ńi* 201, 216, *mi, mine* 201
iu 215, 217
ịurgane 244
izmẹane 175
izńie 202
izvuru 172

kad 104
kal 128
kald 65
kap 98

kapidan 202
kasku 136
katifee 244
klešte 181
kloput 172, 177
klutšesku 234
kl'em 145
kǫadǫ 63
kǫasǫ 172, 180
kǫažǫ 180
kobǫ 173, 180
kodru 36, 57, 58
kok 105
kolindǫ 179
kondili 230
kopatš 36, 227
kopil 202, *kok'il* 202, 227
kopilatšu 166
kopilǫ, kok'ilǫ, kopelǫ 202
korbu 77
kosu 54
košu 172
kotšịenište 168
kǫ 126
kǫldare 111
kǫlkụńu 111
kǫlǫretsu 168
kǫluguritsǫ 168
kǫmẹašǫ 60
kǫmilǫ 230
kǫmišitsǫ 168
kǫnepǫ 64, 73
kǫpitińu 110, 201, 215
kǫpitsǫ 202
kǫpuše 227
kǫrǫare 215
kǫrǫvyot 202
kǫsap 244
kǫstụńište 168
kǫštig 213
kǫt 123
kǫte 114
kǫtsé 213
kǫtšulǫ 234
kǫzane 244
kǫzma 244
krap 234
krẹak 234
krepu 129, *krep* 200
kresku 109
kuịb 111
kukotu 172, 177
kukutǫ 70
kulane 244
kulku 129
kulkuš 233
kum 109
kuminiku 66, 129
kumnat 129
kumpǫru 64, 129
kunak'e 244
kụndu 127, 216
kunosku 117
kuńu 186
kupie 202
kupitǫ 180
kurpinu 227
kuru 129
kurvaru 171
kusitsǫ 234
kutedzu 230
kutsuluš 233
kuvendedzu 194
kuvendu 36, 194
kụrpatš 166
kụrpǫ 183
k'ale 200, 215
k'aptine 200, 214
k'atrǫ 200
k'eptu 200, 214
k'er 200, 214
k'erdu 200, 214
k'eró 215
k'ibrite 244
k'iku 202
k'ikutǫ 202
k'in 200, 214
k'ior 243
k'ipiridzu 202
k'isedzu 200, 205
k'isǫ 202
k'išku 200
k'išu 200
k'itǎ 205
k'tšoruš 233
k'izdǫ 171

laị 227
lakrǫmǫ 201
lakumu 171
lapte 94
lẹagǫnǫ 228
lemnu 59
lene 171, 181
lilitše 215
lindinǫ 98
liñguritsǫ 168
lipisesku 202
lipsesku 230, 231
livade 172
lok 215
lǫkumesku 171
lǫkumie 171, 179
lǫndurǫ 36, 37
lume 177
luñkǫ 172, 177
luńinǫ 201
lup, luk' 200, 201, 216
lupatǫ 172, 180
lutsire 104
l'aụ 131
l'ertu 116, 215

ma 83
madzǫre 28, 32
maịmum 244
mal 36
mare subst. 94
mare adj. 216
martur 137
matkǫ 234
matsinu 84, 132
matsǫ 137
melku 234
meru 57
mes 215
migδalǫ 202
minduesku 169
minte 201, 215
mintesku 179
mintsǫ 202
minu 201
minutǫ 202
mir, ńir 202
mirak'e 202
miriaδi 202
mirǫ 202
misale 202
miskǫ 202
mistiríu 202
mistríe 202
mitoh'e 202
mǫašǫ 227
moị 167, 227, 228, *more* 167
molav 168
molitsǫ 168
mol'u 115
mor 69, 103
mǫduǫ 215
mǫndzu 32
mǫnku 66, 216
mǫrdzẹaǫ 136
mǫrmintu 66, 132
mǫturitsǫ 168
mplǫtesku 171
mprumutu 66
mrẹažǫ 172
mulgu 103
mulǫritsǫ 168
mult 215
mul'are 54
mumǫ 132
murgu 227
murun 234
mustatsǫ 67
mutresku 171
mutšẹalǫ 166

nalt 195
nao 213

nare 213, 215
ndreptatšu 166
ndultsesku 117
neku 132
neskǫnts 215
niak'ikǫsirẹa 164
niaverẹa 164
nidriptatẹa 164
nikriskut 164
nik'isesku 215
nimǫrtatǫ 164
nimprustat 164
nimurirẹa 164
ninsurat 164
ninvitsat 164
niñk'erdisit 164
nipǫatǫ 96
nipotut 164
niptẹarẹa 164
nisursit 164
nisusit 164
nitsi un 114
nivestul'e, nvestal'an 183
nivol'e 173, 182
noi̯, nao 101, *nǫ* 216
norǫ 62
notu 68
nǫpǫrtikǫ 227
nǫs 103
ntreb 200
ntreg 54
ntsap 201
numptǫ 91
nvgastǫ 171, 181
nvetsu 118
nvǫlesku 171
nvǫrtesku 171, 183
ñgǫnesku 131
ñgǫrdesku 171
ñkalik 116
ñkapu 104
ñkarku 116
ñk'adiku 115
ñkl'idu 63
ńare 201, 214
ńedzu 201, 214
ńel 214
ńergu 201, 214
ńerkuri̯ 201, 214
ńerlǫ 214
ńik 137, 202, 214
ńikǫzǫ 202
ńikšor 233
ńilǫ 202
ńiluesku 202
ńil'e 201
ńiru 163
ńoldzuk 162, 201, *ńoldžikǫ* 162
ńǫu 201, 216
ńurizmǫ 202
omlu, omul 217
orbu 37, 132
ordzu 216
os 95
oụ 61

Pašte 136
patru 69
patu 103, *pǫtsesku* 103, 215
pẹapine 98, 201
per 215
piatu 202
pidukl'u 112
piknos 202
pikǫ, k'ikǫ 202
pikurar 111
pilexesku 202
pilońu 202, *pilun* 180
pilǫ 172
pines 202
pingu 201
pintru 126
piper, k'iper 202
pipońu 202
pirδikǫ 202
pirustie 202, 204
piste 202
pistimen 202
pistipsesku 202
pitǫ 202, 204, 205, *k'itǫ* 205
pitreku 201, 215
pizmǫ 202
plẹamnitsǫ 168
plẹavǫ 180
pleku 132
plivesku 171
plǫaje 62, 216
ploskǫ 172, 182
plǫskǫnesku 171
plǫtesku 171
plǫtunu 172
plugu 172
pǫalǫ 180
pǫatša 171
politsa 171
pom 201
pot 108
pǫduritsǫ 168
pǫklǫ 181
pǫlǫmidǫ 234
pǫmǫnt 179
pǫndǫ 178
pǫngǫnesku 195
pǫrekl'e 113
pǫreasiń 132, 201
pǫrmiΘ 202
pǫrpode 29, 208
pǫrumb 200
pǫtedzu 136
pǫtsesku 215
pragu 171
preftu 91
premušatu 165
primǫvẹarǫ 94
prin 119
prindu 215
pritsie 208
prǫaspit 230
prǫašte 172
pulbere 77
pulpǫ 195
pul'anu 172, 180
pumẹanu 181
puñgǫ 172, 178, 182
purik 213
purńesku 171, 180
purtsiluš 233
puskǫ 215
pụndesku 171
pụntikǫ 213

radzǫ 93
raku 172
ripǫ 195
robu 171
rogu 163
rǫditsinǫ 111
rǫgǫesku 171
rǫspụndesku 165, 171, 178, 179
rugozu 172, 180
rumin 173
rụńe 128

sa 102
salbit 201
sapu 134, 200
sapǫ 134
sẹarǫ 133
semnu 59, 216
sfinǫ 202
sfrẹadin 234
sikarǫ 55
sitǫ 172
skafǫ 230
skamnu 216
skapitǫ 114
skapu 114
skark'inu 116, 200
skorpinǫ 202
skorpisesku 202
skrum 244
skuk'u 105
skump 177, 178, 201
skutur 116
skụnduritsǫ 168
sk'ik 200, 214, 216
sk'in 200, 214
sk'nare 200
sk'inǫrat 200

slabu 171, *sklab* 213
slǫatǫ 172, 180
slǫǵesku 171, 202
smęadu 171, 180
snopu 172
sǫakrǫ 95
somnu 216
sorbu 103, 201
sǫdesku 171, 179
sǫmburu 227
sǫntu 87
sǫrmǫnitsǫ 168
spelu 194, 215
spilee 202
spindžu 179
sporu 173
spunu 130
staų 109
steauǫ 59
stergu 104
stingu 105
stogu 172, 177
stǫfidǫ, stǫh'idǫ 202
strǫmb 200
strųmtu 107
stup 201
sturu 208
stųngu 225
stųrk 172, 183
sufie 202
suptsirak 166
surǵire 201
surǫritsǫ 168
surp 200
sus 86
susk'ir 200
sutǫ 163
sųmbǫtǫ 172, 178, 180
sųndze 98
svǫnt 179, 182, *svint* 179
šarpe 97, 200
šase 194
škl'op 200
šǫarik 213
šǫd 216
špiun 202
štirǫ 234
šuts 171

ta 102
ta si 215
talar 208
tamam 244
tigańe 230
tihe 208
tilęal 244
tinǫ 172
tinžesku 171, 178
tińle 202
tińisesku 202
toku 135
topǫarǫ 172
toporǫšte 168
torku 103
tǫbįetǫ 203
tǫrtse 182
tǫun, tǫuńu 112
tragu 105
trandafir, trandafilǫ 202
trapu 172
trastu 230
tręambur 116
tristįalǫ 227
trudesku 171
trumbuesku 178
trupu 171
trųmbǫ 172, 178
trųnduesku 178
tsap 201, 227
tsęapǫ 215
tselie 208
tser 215
tserbu 77
tsimbiδe 202
tsinǫ 215
tsints 60, 90
tširešiu 57
tsirįapu 172, 180
tšerįašǫ 57
tsitate 66, 129
tsǫarǫ 36
tsųtsǫ 135
tšenušǫ 97
tšitšor 201, 214, **k'itšor* 201
tšoban 36
tšudie 174
tšudisesku 171, 174
tšukan 234
tšuruńidǫ 202, 208
tšuštukare 215
tu, tsǫ 216
tufiš 233
tufǫ 135
tuk'esku 171, 202
tundu 103
tųmponǫ 178
tųñguesku 178

θemel'u 230
θimįamǫ 202

ult 215
undǫ 213
uńidǫ 202, 230
upǫresku 171
urdin 213
urekl'e 68
urǵesku 201
urtak 244
urųtu 195
ušǫ 61
ųnǫltsesku 115
ųntųńu 194

vaįtu 228
vas 95
vatǫm 215
vatrǫ 36, 277
vearde 65
vearǫ 37, 94
ved 201, 215
verigǫ 172
versu 37, 133
vifur 172, 182
vimtu 201
vindu 201
viniri 201
vinǫ 215
virǵiru 202
virinu 37
virlu 202
višńu 202
vitsin 65, 201
vitul'u 201
vivlie 202
vizir 203
vlagǫ 176
voį, vaǫ 101, *vǫ* 216
vol'e 182
vombir 202
vomu 201
vostru 102
vǫpsesku 230
vǫrkulaku 172, 183
vǫrstǫ 172, 183
vǫrtos, vrtos 37, 133
vǫrtute, vrtute 37
vǫrun 114
vreų 108, *va* 216
vulpe 200

yarme 201, *yermu* 214
yaspe 214
yatrie 215
yįatsǫ 201, 214
yle 202
yįedzu 201, 214
yilie 215
yin subst. 201, 214
yin verb 201, 203
yiñe 214, 215
yiñǵits 55, 201, 214
yiptu 201, 214
yirminos 201
yis 133, 201, 214
yisedzu 133
yišin, višńu 202
yitate 201
yitsel 201
yiu 201, 214
yizma 201

zaǫe 172
zburǫsku 215
zefir 202
zǵer 201, 214
zmeu 172
zńisesku 202
zugrafisesku 202
zvintur 116
žale 171
žeru 172
žilesku 171
žimbez 178
žok 217
žone 217
*žumbu, *žumbu* 178

Meglenoromînă

am, au, vem, vets 215, 216
ampirǫtitsǫ 168
antseleg 215
anvǫrtes 171
arzint 215

biles 171, 181
bine 214
bitǫrnak 166
bukl'itsǫ 168

daǫzǫts 214
dap 216
darues 169
daųk 214, 216
des 215
dištet 216
dįundi 215, 216
dorm 214
drum 136, 215
dultsi 215

fat 216
flǫari 215
flǫmunt 113
fok 214
friguri 130, 215
frik 215
friš 216

gaurǫ 214
glezno 171, 179
gǫrb 171
gǫrbuv 171
gǫl'inǫ 215
greblǫ 172
greų 216
grindǫ 179
grǫn 216
ǵarmi 214
ǵaspi 214
ǵatsǫ 214
ǵies 214
ǵipt 214
ǵiu 214

i 214
įare 214
įel, al, la, l'a 216
įer 214, 216
įerp 214
įkǫ 214
įlį 214
il'ǫ 214, 215, 216
įoų, aǹ 216
ir 214
įundi 215, 217

ka si 215
klipalǫ 166
kǫn 216
kǫta 216
kǫlǫari 215
kǫstǫńǫ 215
kǫtun 36
kǫtunǫan 167
krǫmini 172
krieł 215
kuditsǫ 168
kupitǫń 215
k'aptine 214
k'ept 214

la 216
lęk 173, 180, 215
loves 175
lup 214, 216
l'ert 215

mari 216
mes 215
meu 216
mežluk 162
mįerk 195, 214, *ńerk* 214
mįerkurį, ńerkurį 214
mįerlǫ, ńerlǫ 214
mik 214
mintes 179
miruses 214
mižlukan 167
moš 36, 215
mǫnk 216
mǫnkǫ 178
mǫtškat 219
mult 215

nas 215
nevęstǫ 181
ništikǫts 215
noį, na 216
ńari 214
ńel 214
ńes 214

oglindalǫ 179, 215
ors 216
per subst. 215
per verb 214
pert 214
pimint 215
pin 214
pitšor 214
plǫcįǫ 216
preuna 215
prok'u 214
pulm 216
puskǫ 215

rok 163
rǫsplǫng 165
ruguzinǫ 172

sam, im, įes, įe 215, *ram* 216, *fost* 215, 216
semt 216
sfires 182
sfiršǫs 182, 183
si 216
skant 216, 219
skimp 215
skǫmp 178
son 216
spel 215
spik 214, 216
spin 214
ša 215, 216
šǫt 216
štet 216

timp 215
trimet 215
troskot 172
trǫįes 171, 176, 215
tsela 215, 216
tser 215
tsępǫ 215
tsinǫ 215
tsista 114, 215, 216
tsištiukare 215
tu, ats 216
tuįag 172

ua 215
ublǫng 178
ul'it 116, 215
urmǫ 137, 215
ut 214, 216
utsit 215
uzirí, uzǫį 214

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vet 215
vin 214
vink 215
vinǫ 215
vinturitsǫ 168
viǫ 214, 215
vis 214
vitsǫ 214, 216
voį, va 216
vǫanditsǫ 172
vremi 172, 215
zber 214
zburǫs 215
zuǫ 214
žok 214
žos 214
žuni 214
žut 214

Istroromînă

abǫte 116
aduro 115
aflǫ 127
afǫrę 119
afund 36
aist 226
akatsǫ 115
akmó 35, 119
albirę 77
alergǫ 115
aluǫt 131
amindcį 86
aprinde 128
aprope 119
arę̆te 54
askutǫ 68
ašǫ 119, 216
ašteptǫ 89
atuntŝ 119
avę, ren, rets 216
belets 168
berikǫtę 222
betǫr 64, 133
b'irbętše 74
bire 218
bitŝ 172
blǫžen 171, 174
bob 172
bogǫt 171
bol 173
botezǫ 136
bovǫn 172, 176
bǫbę 171
bǫte 54
bǫt 172, 181
brĕu? 35
brǫts 84
burik 65
darvęį 171
dęįel' 218
dende 216
despre 119
dobęndi 171, 178, 218
dęį 69
domnu 65
dos 86
dǫr 173
drǫg 171
drǫk 36
duh 173
dumirekę 130
dupę 119
duźnik 167
ferekǫ 116
fetitsę 168
fetšoritsę 168
fi, foŝt 216
fikǫt 55, 218
flǫmǫnd 113
fok 130
fol'e 93
fome 58, 98
fǫtsę 95
fǫtše 108
fraįeritsę 168
frunzę 110
fute 54
fuźi 104
gl'em 61, 220
gl'indę 98
gl'ǫtsę 95, 145
go 173
golubitsę 168
goni 171
gospodaritsę 168
gǫrd 171, 175, 183
gǫndi 171, 175, 178, 218
gǫt 171, 182, 183
graįįi 171, 176, 179
grešnik 167
grew 70, *grel'* 216
gręsę 227
grižę 171, 180
grǫs 82
grump 178, 218
gulidę 134
guskę 171
gušę 36, 227
guštšeritsę 168
hlǫpets 168
hrani 171
hrǫnę 179
hvali 171, 174
įeditsę 168
įepitsę 168
įo 83, *miie* 218, 221, *mire* 203
įǫrnę 110
įǫslę 171, 181
izbi 171
kadę 104
kaloper 235
katsǫ 115
ke 126
klešte 172
klopot 172, 177
kl'emǫ 145, 220
kodę 63
kodru 36, 57
kokoš, kokot 172, 177
kolaritsę 168
koló 35, 119, *kolę* 163
kolǫre 168
kopitę 180
kopǫtš 36, 227
koptoritsę 168
korb 77
kose 54
koseritsę 168
kosę 172, 180
kositsę 235
koš 172
košnitsę 167, 172
kotše 105
kozę 180
kǫ 128
kǫd 65
kǫp 98
kǫmęšę 60
kǫnd 127
kǫrpi 171, 183
kǫt 123
kǫta 216
kǫtun 36
krepǫ 129
križ 175
kukǫ 129
kul'b 111, 219
kum 109
kumatru 171, 180
kumnǫt 129
kumparǫ 64, 129
kunošte 117
kutškę 166

BCU Cluj / Central University Library

kuvint 36, 194
kuvintǫ 194

lęgǫr 228
lęmnu 59
lindirę 98
livǫdę 172
lovi 171, 175
lovǫts 168
lǫ 131
lǫpte 94
lǫnźi 183
lup 216
l'erm, **vl'erm* 219
l'ubi 171

maį 83
matŝirǫ 84, 132
maźi 171
mer 57
mew, *mel'* 216
mež 162
meźlok 162
męre 195
mik 137
milostiva 169
mil'e 218
miri 63
misǫ 133
mitsę 235
miźtį 171
mlati 171
moš 36, 218, 227
mǫl 36
mǫntše 119
mǫre 94
mǫtse 137
mǫtŝkę 166
mǫñkǫ 66
mriže 172
mul'ęre 54
muntǫr 172, 178
muntŝi 171, 178, 218
muri 103

nakovǫlę 172
napastovanje 167
nekrstit 164
nevęstę 171, 181
nitŝur 114
nuntsę 91

obęlę 171
ognište 168
oknę 177
orb 37, 132
os 95
osǫndi 171
oštaritsę 168
otǫvę 235

otrovi 171
otset 171
ow 61
ǫk 94
ǫrbure 94
ǫrde 103
ǫrmę 93
ǫt 123
ǫtsę 111
ǫmnǫ 116
ǫnmetsǫ 118
ǫntreɣ 54
ǫnvrti 171
ǫñgardi 171
ǫrde 163
ǫrpę 195

paminte 179, 218
paręte 54
pasteritsę 168
pati 103
paunitsę 168
pedukl'u 112
pekurǫr 111
pelen 172, *pelir* 180
pentru 126
pessund 178
pįept, *pl'ept* 219, *kl'ept* 218 221
pilę 172
pitŝor 218
pizdę 171
plati 171
pleti 171
ploįe 62
ploįi 62
pl'erde 219
pod 171, 175
pogǫtšę 171
pogubi 171
pokaįęį 171
porini 171
posǫndi 176, 178
pǫsǫrę 70
Pǫšte 136
pǫt 220
pǫtru 69
prǫźi 171
prewt 91
prę 180
priatel 181, 183
primavęrę 94
primi 171, 180
prin 119
prinde 128
propadi 171, 175
protsidelnitsę 168
prǫh 182
pul'kę 166
pupę 195

pure 46
putę 108

rakitę 172
rani 171
reskl'ide 164
reskoperi 164
reskuts 164
reskutsǫ 164
resmetsǫ 164
resparti 164
respi 165, 171
respul'ǫ 164
rezbi 165, 171
rezlargęį 165
rezlegǫ 164
rezlutŝi 165
rini 171, 176
rošnik 167
rǫk 172
rǫnę 173, 179
rǫtsę 36
rǫtšę 132
rǫnzę 218, 227

sadi 171
sapǫ 134
sekǫrę 55
selište 168
sę 102
sfirǫ 182
sitę 172
sitnitsę 167
skafonitse 168
skapǫ 114
skortsę 110
skǫnt 216, 219
skrbi 171
slǫb 171
slugę 171
služi 171
smǫntǫrę? 171, 179
sokrę 95
sorbi 103
sǫbl'ę 172, 182
sǫmbǫtę 172, 178, 180
sǫndets 168, 171, 178, 181
sǫndi 178
sǫnt 87
sǫnźe 98
spelǫ 194
spovidǫlnitsę 167
spravi 171
spure 130
stǫn 36, 179
stǫnzę 183
strużnitsę 167
stup 235
sur 235
surast 235

sus 86
svet 171
sveti 171
školǫn 167
školǫñkę 166
škopǫts 168
šǫrpe 97
šǫse 194
štę 59
štǫ 109
štrint 107

tę 102
topi 171
tortše 103
totsil' 172
tovarǫts 168
tǫmpi 178
tǫnži 171, 178
tremurǫ 116
tręsk 180
trǫše 105
trupę 171
tsipitsę 168
tsitsę 135
tsǫp 227
tšel 114, *tšela* 216
tšerbitše 77
tšeruše 97
tšetǫte 66, 129

tši 119
tšintš 60, 90
tširišńe 57
tšitęi 171
tšorę 36
tšǫfę 218, 227
tšǫptir 218, 219, **k'ǫptir* 219
tšǫsta 114, 216
tšudi 171, 174
turbǫ 195

udovǫts 168
ulište 168
unditsę 172, 178
urękl'e 68
urlǫ 90
ušę 61

verigę 172
veseli 171
vesel'e 171
vetšin 65
vęrde 65
vęrę 94
vinturǫ 116
vipt 219, *yipt* 218
virę 219, *yirę* 218
vis 218
viu 219, *yiu* 218
vivi, *yivi* 219

voli 171
vol'ę 182
vostru 102
vǫlurle 172
vǫs 95
vǫtrę 36, 227
vrę 108, *vręš* 219
vręme 172, 181
vrh 173, 182
vrun 114

zasipliw 169
zbavi 171
zdrobi 171
zi 69, 95
zidǫr 171
zmilui 171
zmunti 171, 178
zori 171
zǫrnę 28
zvon 173
ženskę 166
žeruñkl'u 112
živl'eńe 167
žos 86
žǫl' 171
žǫžet 219
župǫn 171, 179
župǫñkę 166
žuritsę 168

DALMATĂ (VEGLIOTĂ)

aflatura 127, 155
agu 94

başalka 154

fekuat 55

guapto 30, 156

impenar 149
imprandro 128

jóit 156

jualb 154

kaiptare 156
kelauna 156
komnut 156
kopsa 30, 156

levur 131, 156
lundro 156

munćal 111

pekla 67

ri 149

saime 108
saite 108
sanglo 156
sant 108
sekla 60
skutro 156
Stamno 156

tate 135

vetrun 64, 74, 133, 155

RETOROMANĂ

abbiner, *abine* 153
afflar 127
alf 154
allacher 117
alvamaint 131
alvé, *alvó* 131
amarezza, *amareze* 111
amnar 116
amo 119
añ 86
apruv 119
aram 70
arender 105

arsüra 111
astitta 89, 153
atscha 111
aungel 136
avant 119

bampa 137
bampe 137
bar 151
barbulöz 128
baselgia 154
batija, *battager* 136
berbeisch 74

blastemar 136
bot 136
branca 134
brumajo 153
bucheda 110
bugnigul, *buligul* 65

ceriescha 57
cicciar 135
cicin 135
Coderr 57
Codroip 57
coventa 149

crepadure 111
crestian 154
cuerer 129
cumo 119
ćaldura 111
ćar 128, 153
ćarćar, ćerće, zerće 149
čunker 155

denter 119
descognar 117
despojar, dispoja 129
di 69
diramer 115
dischöl 138
disćanta 153
diskoltso 57
dislea 117
distrama 153
dlongia 153
dramé 115
duba 136
dui 69

eir 109
entir 54
entrego 147
entsik'i 114

fatscha 95
feda 115
ferbid 77, *ferbint* 154
fi d'anime 150
firo 147
florire 104
fom 98
forsch 89
fök 130
fugir 104
fumegar 116

gaia 134
galeda 134
giu 86
glanda 98
glatscha 95
glemuzz, glimuzz 61
gomngia 131
gras 82
grat 82
grev 70
grinta, grinte 151
ǵalinar 153

haneipa 64

ieu 83
imbina 153
imbranća 153
imbucher 114
impetri 149
impleni 149
imvern 110
incler 154
incugner 117
indutschir 117
ingianner 131
ingrinta 151
innairir 153
innejar 153
inquaglier 153
instadi 153
intardiva, intardiver 115
invernadik 153

kaval 128
kavedaña 110
kešt 114
klopa 134
komelige 66
kua 63
kuvir 104
kužer 54

lasch 83
legn 154, *lenn* 59
legnarie 153
leška 130
leva 131, *jeva* 154
lui, li, lei 101

ma 83
manair 132
mangia 66
manz, menz 32
mazzüch 111
mažene 132
meil 57
morir 69, 103
mosciat 151
mulimaint 66, 132
muora 62
mursega 116
muss, mus 151
mustazz 67
mutańs 99

nagar 132
nemighe, nimia 114
neoda 96
nome, nomma 119
nudar, nude 68

oef 61
omańs 99
orv 132
ova 115
öss 95
pani 55
particella 112
pavaigl 68
pegorer 111
per 126
plover 62
poca 135
prei 54
pudair 108
puschmaun 153
püreš 147

quarasma 83
quater 69
queu 69

raza, razze 154, 155
reğ 83
resch 132
rezentar 132
roje 155
ronchiza 137
rugnia 128
rusc 138

saizla 60
sbatter 117
scharpiner 116
sconvegnir, scogner, scugnir 149
scorza 110
ścaldar, ścalde 115
se 154
segal, sijale 55
seğda 98
sen 59
sén 108
sera 110, 133
serp 97
sesela, sešler 153
si 86
sis 194
skarmenar 117
skurta 117
sonc 155
sonca 155
sont 148
sore 155
soung 98
söra 95
spantie 148
spinal 110, *spiné* 110, 153
starnuda, stranuda 147
steila 59
stenscher 105
sterpe 151
straglüschir 149
stramuda, stramüdar 149
straponzi, strapuonzer 149
subtigl, sutil 154

BCU LAUSANNE CENTRALE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK

surans 99
sventoler 116
šeižola 60
štreint 107
štrupe 115
št'upe 135

tagliadüra 111
tardiv 113
tardiva, tardiver 115
tat 132
temporif, temporiv 113
tenerezza 111
tet, toeta 135
tezzar 135
tiempula, timpli 112
torbol, tuorbel 113
torscher 103
trist 100
tschierchel 112
tschunc 60, 90
tšel 114
turbler 116
tutt 85

ureglia 68
usch 61
uschöl 111
užma 137

vedran 133, 153, *vedrano* 133
verd 65
verm 98
veschia 74
vinars 154
vulair 108

zappa, šapa 134

ITALIANĂ

abbattere 116
abbrancare 153
accia 111
acciuga 62
adormir, addurmi 117
affondare 117
affumare 117
affuori 119
ago, ega 94
albero 94
albi, albio, arbi, aerbi 77
allargare 115
allattare 117
alleggere 117, 145
allenadu 115
allintari, allendar 117
allungare, allungari 115
alzare 115
amarezza 111
ambedue, amendue 86
amburi 65
ammagari 136
amminazzari 115
ammišteka 152
ammo 119
ammortire, ammortare, ammurtiri, ammurtari 115
anaraza 155
anche 119
anera 155
angelo 136
annegare 132
apiar 128
appo 125
aprender 128
aprovo 119
aradegar, 149, *aredegar, aradgar, radegar, radega, regar* 147
aratura 111
arbiol 77
ardere 103
arma 93
arsura 111
asciari, axiare 127
ascoltare 68
asi 119
astettare, astittare, astittari 89
attingere 107
attizzare 65
attupari 115
avanti 119
avere, aiba 147
avvesceka 115

bacher 76
baco, vombaku, vambace 112
bagno 86
barbano 99
barbuzzo, barbozz, barbos, barbuzolo 128
baselga, baserga 154
battere 54
belare 57
bera, bero 151
berbice 74
bevere 107
bevero 74
biasmare 136
biett, biegio, viegio 74
bociare 74
bonigolo 65
botte 85, 136
braccio 84
branca 134
bruğa 99
brula 151
bun 150
buna 150

ca 127
cacciare 115
cadere 104, 107, *kádere, kázere* 104
cagione 146
caglio, gaglio 69
cagliare 69
calcagno 111
caldoja 111
caldo 65
caldura 111
camicia 60
Canipa 64
cantare 146
canuto 113
capere 104
capitare, kapitari 114
capo 98
caprifoglio 112
capriolo 54
carcare 116
carpino 54
carraja 111
cata uno 114
cavalcare, kravakkari 116
cavallo 128
cavedine 98
cavedone 98
cel della bocha 149
ceppe 152
Ceragio 58
cerbio 77
cercare 114, *cercar* 149
certo 103
cetera, cetra 64
che 127
cheto 69
chiamare 145
chiava 82
chiudere 63
ci 119
ciccia 135
ciliegia 57, *cerase, saragia* 58
ciliegio 57

cinigia 97 *čanuğa* 97, 99
cinque 60, 90
ciocco 155
cioncare 155
cionco 155, *ciocch* 155
Cirasara 58
circeddu 112, 129, *ciarcelle* 129
cirédaun 129
città 66, 129
ciurma 137
cizza, sisa 135
cocca 136
coda 63
cognato 129
colecchio 68
cominiga 66
como 109
comperare, comprare 64, 129
conoscere 117
corbame 77
corbo 77
coricare 129
correre 107, 129
cosí 119
cotogna 70
credere 107
crepare 129
cucire 104
cuenta 149
cuocere 105
ćernil'u 128

dantre 119
dare 107, 146
deda 90
degno 59
dentro 119
descantar 153
desligar 117
despikar 117
desprexiar 115
di 69, 95, *dia* 95
di sotto 119
dietro 119
dipanare 115
diramari 115
discaricare 117
dispartire 118
disprezzare 115
doga 136
dolcezza 111
dolore 98
domenica 130
Domineddio 113
donno 65
dopo 119
dosso 86
dromu 136
duoi 69
duru 147

egli, gli, lui, lei 101, *loro* 102
envezar, enviciar, ammizzari, mmezzare 118
esca 59
eskurtar, skurta 117
essere, sunt 148, *este* 146, 196, *semo, siti* 108
esso 103
esto 103

faccia 95
fame 98, *fom* 58
famolent, famolento 113
fare, faccio, fago, facciono 109
febbrajo 69
fegato, figa, fikatu, fideg 55
fele 146
ferrarije 152
fervere 104
feta 115
fiastra 112
fico, fiku 94
figliastro 112
fio d'anema 150
fioccoso 113
fiorire 104
fir verb 148
foglia 93
folgore 97
fontana 110
forbice, fuorfece 89
fottere 54
frangere 107
frittura 111
frunźa 110
fuggire 104
fuoco 130

gabbiano 134
gabbiuola 82
galetta, galeda, gaddetta 134
gallare 130
galloria 130
gavina 134
gavinelo 134
ghiaccia 95, 145
ghianda 98
ginocchio 112
giro 63
giuso 86
grasso 82
grata 82
greve 70
grinta 151
grintar 151
grol 91
ģemo 61

imboccare 114
imbolare 74
imbracare 114
immagine 85
impedicare 115
impetrir 149
impia 128
impingere 118
impinir, impieni 149
imprender 128
improntare 66
inalzare 115
incalciare 117
incendere 107
inchiavare 117
incordare 114
indolcire 117
infasciare 117
ingalla 130
ingalluzziri 130
ingannare 104, 131
ingategiar, ingattiar 151
inghiottire 117
inginocchiare 115
inkugnari 117
innodare 117
intenerire 115
intiero 54, *entrego* 147
intristare 118
inuvolar 117
inverno 110
io 83, *mebe* 101, *mene* 151

kadańa, kavdańa 110
kanevo, kanev 64
karnazzu 110
kobbi, kubi 111

laccio 83
lagosta, lagusta 70
lambrusca 91
latte 94
leggere 107
legno 59
lendine 98
leno 100
leska 130
levar 131
levitare 131
lucore 111
luzi 104

ma 83
macinare 84, 132
maestro 83
magnar 66
malba, melba, nalba 77
Maleto, Malletu 58
mamma 132, *mammana* 99
manco 155

manganelle 136
manucchio 112
manzo 32
mar 94
martore 67, 137
mauro 151
mazzoka 111
mbiviscere 152
mele 146
melo 57
mercore 55
mica 114
minacciare 115
mogliera 54
moğar 115
moja 62
monco 155
monimento, molimento, mulimentu, morimento 66, 132
monticello 111
morire 69, 103
morsicare 116
morva 73
mostaccio 67
mugghiare, mugolare 83
musso 151
mutande 175

nascondere 107
nastro 158
ndugier, ndugie 117
neboda, nevoda 96
negare 132
nemiga 114
neo 64
nghiavature 152
ngurda 115
nimo 162
niuno 162, *negun* 114
noi 146
noma, nome 119
notare 68
nterretare 116
nuora 62, 95
nzurare, nzorare, nzurar, nzoure 152

ora 150
orbo 132
orciuolo 54
ordica 151
ordire 103
orecchia 68
origliare 146
orma 137
ortoran 147
osma, usma, uoseme 137
osmament 137
osso 95
ossoso 113

padule 90
pagano 132
panic, panig 55
panza 151
parecchio 113
parete 54
particella 112
Pasqua 136
patire 103
pavese, palvese 246
pecorajo 111
per 126
perigori 147
piccare 202
pidocchio 112
pigliare, piar 128
pioggia 62
pioppo 90
piovere 62
pisare 104
pizzicare 200
poi 146
ponere 65, 107
popone 98
porbia 77
potere 108
prendere 107
prete 91
primavera 94
puskrai, peskra 153
putire 104
puttana 99
püres 147

Quadrata 58
quanto 123
quaranta 87
quaresima 83, 87
quattro 69
quello 114
questo 114

ragliare 134
raja, reja 93
raza 154, 155
re 149
rendere 105
resente 132
rezentar 132
ridere 103
riscattare 165
rispondere 103, 107
ritondo 70
rogna 128
roncheggiare, ronchizar 137
rondine 146
rondinella 111, 146
rospo 138
ru, ra art. 147

sa 102
salbedg 70, 77, *sarvaighe* 70
salbesine 77
salbia 77
sale 146
sangue, sanguine 98
santo 87
sbampir 76
sbattere 117
sbintrikari, sbendraka 148
sbolar 74
scabbia 95
scadere 117
scaldare 115
scambiare 117
scapitare, skapitari 114
scappare 114
scara 147
scarmigliare 117
scendere 107
scoffone 168
scorza 110
scotezar 151, 231, *scoteare* 151
scrivano 99
sebe 101
secceoso 149
seccčeta, secea, sessia 98
segale, segala 55
segno 59
segolo 60, *segora* 147
sei 194
seminatura 111
sera 110, 133
serbare, serbe 77
serpe 97
sesolar 153
sesso 59
settimana 110, 133
sgognar 131
sgorbi 77
singhiottire, singhiozzare, suggiuzziari 118
sisa 135
skapilare, skapulari 116
skarpentar 116
skarpinar 116
skotolare, skutulari 116, *skutera* 147
skuffundare 152
skuminiar 66
skupiri 105
smacena 152
sofferenza 112
soffrire 108
somajo 87, 111
sorcel, šoršell 112

sottigliare 116
spantegar, spandeka, španteja 148
spanu 137
spaurare 115
spene 88
spienza 151
spinal 110
spirdu 151
spogliare 129
spulciare 115
stancare 226
stanco 226
stare 107, 109
starluke 149
stella 59
sterpo, šterpe 151
stoppare 115
strabattere 146
strabello 146
straboccare 146
strabuono 146
strambo 90
stramuar 149
stranutari, stranüda, starnüda 147
straponzer 149
strato 110, 133
strinto 107
subaca 76
sudicio 81
sumna 116
suocera, sokra 95
suso 86
sventare, sbintari 115
sventolare 116
sventrare 148

tà 102
tagliatura 111
tanto 123
tardiar, tardia 115
tardivo 113
tata 132
tempesta, tempestade 98
tempia 112
temporiv, temporivo 113
tendere 107
tenerezza 111
tergere 104
tetta 135
tettar 135
tizzone 65
tondere 103
tonitu 152
torcere 103
traggere 105
trei 146
tremolare 116
tristo 100
tronco 155
trucca, truke 151
tu, tebe 101
turbulu, truvolo, terbol 113
tutto 85

uccidere 107
uovo 61
urlare 90
uscio 61
usciuolo 111
usmar, usema 137

vampa 228, *bampa* 76
vaso 95
vegliare 146
venenoso 113
verde 65
verme, vermene, vermine 98
versare 133
veruno, vergün 114
vescia 60
vescica, bussiga, busica, psiga 74
vessinar 60
vetraneza 133
vetrano 64, 74, 133
via 150
viaco 106
vincere 107
vintuliari 116
vitta 74
vivere 219
voce, boce, bose 74
voglia 182
voi 146, *vebe, bobe* 101
volare 74
volere 108
volta 150
volva 73
vostro 102
vrosaku 136, *vrotaku* 136

zappa 134
zenzara, zanzara 135

Istriană

baligola 246
ćaĝeinu, ćaĝina 90
ćakus 90
ćuora, ćola 155

galido 134
kapetaño 110
kutisa 151
muntisielo 111
noske 114
stralusir 149
torbolo 113
urma, užma 137

Sardă

abba 152
abbarzu 152
adunare 115
affundare 117
agu 94
allargare 115
allenare 115
allentare 117
ambidda 152
ambisua 152
amelezzai 115
approbe 119
approbiare 116
arrendare 104

baranta 152
battoro 152
bentùlare 116
bighinu, bizinu 66
bisu 133
bože 74
bula 74
buscica 74

ca 127
cagiu 90, *giagu* 90, 152
caźare, giagare 90
cherbinu 77
como 119
desligare 117
dida 135

ebba 152

famine 98
fedare 115
fidigu 55
figu 94
forfighe 89
frunza 110

imbena 152
imbizzare 118

inkungna 117
iskultsu 57

kabidu, kabudu 98
kale 152
kandu 152
karra 58
karrare 114
kaskare 136
kerasa 58
kerrere 128
kimbante 152
kimbe 152

lacte 94
leare 131
libertare 116
limba 152

mandigare 66
mannuju 112
mazza 137
mazzukka 111
mercuris 55
munimentu 66, 132

nois 101
nuntas 91, 153

paule 90
pavilu 68
pisine 60

rauńzare, rauñña 134

sambene 98, 152

FRANCEZĂ

abattre 116
acommengier 66
afonder 117
agenouiller 115
ainc 119
ainsi 119
allaiter 117
allonger 115
allumer 115
ambedui, amdui 86
amortir 115
ange 136
antain 99
approcher 116
apruef 119
arain 70
arbre 94
ardoir 103
aré 54
arme 93
arsure 111
arvoire 73
attaindre 107
attendrir 115
attiser 65
avant 119
avec 125
avoir 108

bain 86
battre 54
bêler 57
Bertain 99
bièvre 74
blâmer 136
boire 107
bote 136
bouchée 110
bras 84
brebis 74

cailler 69
capitaine 205
carême 83, 87, 132
cerceau 112
cerise 57
certain 103
chalure 111
charger 116
chariot 128
charme 54
charrière, tseraero 111
chasser 115
chaud 65
chaudière 111
chef 72, *chief* 98
chemise 60
chenu 113
chercher 114
cheün 114
cheval 128
chevaucher 116
chevêne 98
chèvrefeuille 112
chevreuil 54
chinevo, tsoenevu, tsènevu 64
choir 104
cil 114
cincelle 135
cinq 60, 90
cist 114
cité 66, 129
clop 134
cloper 134
cohüe, kuküdo 70
coi 69
coing 70
com 109
communier 129
comperer 64
connaître 117
convenir 149
corbeau 77
coron 57, 58
corre 129
coucher 129
coudre 54
coue 63
courbe 77
crever 129
croire 107
cuire 105

damledieu 113
dans, dame 65
décharger 117
découvrir 117
dégeler 117
dégourdir 115
délier 117
derrière 119
dessous 119
di, die 69, 95
doi 69
dos 86
douleur 98
douve 136
düzi̯ẽ 138

échanger 117
échapper 114
échauder 115
échoir 117
écorce 110
écourter 117
el, al 123
embler 74, 78
emboucher 114
empêcher 115
empeindre 107, 118
emprunter 66
enchaucer 117
enclaver 117
encouvir 104
enfergier 116
enganer 104, 131
engloutir 117
engourdir 115
engraisser 115
entarier 116
entier 54
envoisier 118

esche 59, 130
escolter 68
escondre 107
escopir 105
esprendre 128
ester 107
estreint 107
esventeler 116
éteindre 105
étoile 59
eüré 68
Evain 99
éventer 115
éventrer 148

face 95
faim, hami 98
famolent 113
feie, firie 55
feu 72, 130
feuille 93
février 69
fi 94
fleurir 104
fois 150
fontaine 110
forces 89
foutre 54
fraindre 107
frange 90
friture 111
fuildre 97
fuir 104

genou 112
geôle 82
glace 95
gland 98
graal 82
gras 82
grief 70
grolle 91

hausser 115
hirondelle 111
hiver 110
huis 61
hurler 90

ici, ci 119
il, lui, lei, li, leur 101, 102
inaccessible 164
inexact 164
inhabile 164
ist 103

je 83
jus 86

lait 94
laouste 70
laz 83
leigne 59
lente, le lẽ 98
levain 131
linge 110
lire 107
lueur 111
luisir 104

mais 83
maître 83
mamman 132
manoil 112
massue 111
meley 57
menacer 115
mer 94
mie 114
moillier 54
monceau 111
Montmartre 55
morve 73
morveux 73
mouiller 115
mourir 69, 103
moustache 67
muire 62

nâle 158
nœr 68
nonnain 99
nore 62
noyer 132

occire 107
œuf 61
oncle 78
orb 132
oreille 68
orvet 73
os 95
osseux 113
oublier 116
ourdir 103

Pâque 136
parcelle 112
pareil 113
pâtir 103
payen 132
piser 104
pleuvoir 62
pluie 62
pooir 108
-pôt 65
pou 112
prendre 107
primevère 94

puir 104
putain 99

quarante 87
quatre 69
que 127

racine 111
raie 93
raire 134
rendre 105
répondre 103
rien 88
rire 103
rjene 131
rogne 128
roisant 132
rond 72, *reond* 70

sa 102
saint 87
sang 98
sangloter 118
sape 134
sauvage 70
segn 59
seigle 55
seitia, sotie 98
semaine 110, 133
semnai, senne, sane 116
serge, sarge 59
serpent 97
ses 59
six 194
soir 133
sommier 87, 111
souffrance 112
souffrir 108
soutillier 116
sus 86

ta 102
taie 132
tantôt 154
taon 112, 113
tempe, temple 112
tempête 98
tendresse 111
terdre 104
téter 135
tison 65
tondre 103
toquer 135
tordre 104
touffe 135
tout 85
traire 105
travail 175
trembler 116
treminer 116

BCU LAUSANNE CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

triste 100
troubler 116

ver 94
ver 98
verser 133
vert 65
vertu 133
verve 73
verveine 73
vesse 60
vessie, p'sey', p'sœy', p'si 74
viande 106
viaz 106
voisin 65
voison 60
voix 74
voler 74
vôtre 102
vouloir 108
vous 196

PROVENSALĂ

afumar 117
aissi 119
al 123
alargar 115
alsar 115
ambedui, amdui 86
amenassar 115
amortir, amortar 115
anc 119
aquel 114
aram 70
armas 93
arsura 111
atisar 65
aunar 115
aurar 68
aurelha 68
azeure 73

banh 86
batre 54
belar 57
berbitz 74
beure 107
bota 136

cabede 98
caber 104
cabirol 54
cadaun 114
camisa 60
cap 98
carnas 110
carriera 111
cassar 115
caudiera 111
caval 128
cavalcar 116
cazer 104, 107
cercar 114
cereisa 57
cinc 60, 90
cist 114
ciutat 66
clop 134
cobir 104
coda, coa 63
codoing 70
codornitz 82
colcar 129
com 109
comenegar 66
corbar 77
corp 77
coser 54
creire 107
cunhat 129

debanar 115
dereire 119
desotz 119
desprezar 115
dia 69
dimercre 55
doga 136
don 65
dos 86
dui 69

eis 103
emborilh 65
empedegar 115
empenher 107
enclavar 117
enganar 131
englotir 117
engraissar 115
ensellar 115
entarida 116
entier 54
era 109
esca 130
escambiar 117
escapar 114
escaudar 115
escazer 117
escoltar 68
espaorir 115
espulgar 115
est 103
estar 109
estela 59
estramp 90
esventar 115
eu 83

famolen 113
fassa 95
fetge 55
fic 94
fier 147
foc 130
folzer 97
forsa 89
fotre 54
fremna 90

glassa 95
gras 82
graulo 91
grazal 82
greu 70

jos 86

langosta 70
latz 83
lenha 59
lugor 111
luzir 104

mais 83
manenc 66
miga 114
molher 54
molser 103
muero 147

neboda 96
negun 114
nora 62

oblidar 116
orb 132
os 95
ov 61
ovar 115

per 126
pizar 104
ploja 62
ploure 62
pudir 104

quada 114
quatre 69
quet 69

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

racina 111
raya 93
rečo 83
reddre 105
redon 70

sa 102
salvatge 70
saumier 87
seguel 55
seis 194
ser 133
serga, sargua 59
serp 97
setmana 133
soc 155
sogro 95
sotilar 116

ta 102
tendre 107
teta 135
tizon 65
tocar 135
tremblar 116
trist 100

vas 95
ver 94
versar 133
vesiga 74
veta 74
vezin 65
vibre 74
volar 74
votz 74

CATALANĂ

anegar 132
angel 136
aram 70

bany 86
batiar 136
belar 57
beta 74

cabirol 54
camisa 60
caure 104
cercar 114
cinch 60, 90
ciudad 66
clop 90
coa 63
codony 70
cusir 104

dia 69
doga 136
entir 54
entristir 118
escotar 68
espussar 115
estela 59

fog 130

gras 82
gresal 82
greu 70

ivern 110

jo 83

llangosta 70
llas 83
lleny 59
llet 94
lugor 111

mela 57
muller 54
neboda 96
nora 62

os 95
ou 61

pared 54
plourer 62
primavera 94

quatre 69

redó 70

segol 55
seny 59
serp 97
sogra 95

trist 100

vas 95
vehi 65
volar 74

SPANIOLĂ

abatir 116
afondar 117
afuera 119
agenollar 115
agorar 68
ahumar 117
al 123
aleudar 131
alumbrar 115
alzar 115
amenazar 115
anchoa 62
anegar 132
angel 136
aquel 114
aqueste 114
arambre 70
árbol 94
arma 93
arrendar 104
así 119
atizar 65
aunar 115
ayunar 117

baño 86
belar 57
beta, veta 74
bibaro, befre 74
bota 136
braña 38

cabalgar 116
caballo 128
caber 104
cada uno 114
caer 104
caldera 111
caldo 65
calura 111
camisa 60
canudo 113
cargar 116
carnaza 110
carpe 54
carrera 111
carro 128
cazar 115
cecina 135
ceniza 97
cercillo 129

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cerezo 57
cerner 128
chopo 90
chusma 137
cinco 60, 90
ciudad 66
coa 63
coca 136
cocer 105
colgar 129
comingar 66
como 109
conocer 117
cosir 104
cuaderviz 82
cuaresma 83
cuatro 69
cuñado 129

dehelar 117
dentro 119
descargar 117
descubrir 117
despancijar 148
despanzurrar 148
devanar 115
día 69
dueño 65
dulceza 111

eje 103
embocar 114
encalzar 117
encordar 114
endulcir 117
engañar 104, 131
englutir 117
ensillar 115
entristar 118
envezar 118
escaldar 115
escapar 114
escribano 99
escuchar 68
escupir 105
ese 103
espavorir 115
espulgar 115
este 103
estrambosidad 90
estrella 59

febrero 69
fluecoso 113
fuego 130

galleta 134
gallinaza 110
gallo 130
gavia 134
gayola 82
grada 82
graso 82
grial 82

hacer 109
hallar 127
hambre 98
hermoso 70
higado 55
higo 94
hijastro 112
hinojo 112
hoja 93
hueso 95
huevar 115
huevo 61
huir 104
humear 116
husma 137
husmar 137

invierno 110

jerga 59

kabo 98

landre 98
langosta 70
lastimar 136
lazo 83
leche 94
leudar 131
liendre 98
llegar 132
llover 62
lucir 104

maestro 83
mais 83
manojo 112
mar 94
miércoles 55
mocoso 113
mojar 115
mostacho 67
muera 62
muerto 69
mujer 54
mulger 103

ninguno 114
nuera 62

oblidar 116
oreja 68
ososo 113

pagano 132
pajaro 70
pared 54
parejo 113
paul 90
pedir 104
piojo 112
pisar 104
pizcar 200
poder 108
poner 65, 107
por 126
prender 107
primavera 94

que 127
quebrar 129
quedo 69
quien 88

raya 93
recio 134
redondo 70
reir 103
rendir 105
responder 103, 107
rostro 132

salvaje 70
sangre 98
santo 87
seis 194
sembradura 111
seña 59
sequedad 98
sierpe 97
sieso 59
sollozar 118
sorber 103
suegra 95
sufrir 108
suso 86

tajadura 111
tardio 113
tempestad 98
terneza 111
teta 135
tetar 135
tizon 65
todo 85
torcer 104
traer 105
tufos 135

urdir 103
uzo 61

vaso 95
vecino 65
vejiga 74

BCU ISICEN UNIVERSITY LIBRARY

venenoso 113
verano 38
verde 65
volar 74
voz 74
vuestro 102
yesca 59, 130
yo 83
yuso 86
zaranda 128
zueco 155

PORTUGHEZĂ

abater 116
aflar 127
afumar 117
afundar 117
agourar 68
al 123
alçar 115
ameaçar 115
anchova 62
anegar 132
anjo 136
aquelle 114
aqueste 114
arame 70
arma 93
arvore 94
atisar 65

balar 57
banho 86
bater 54
beta 74
bexiga 74
bibaro 74
bosear 74
bota 136

caber 104
caçar 115
cada uno 114
cahir 104
caldo 65
carpe 54
carregar 116
carreira 111
carro 128
cavalgar 116
cavallo 128
cereja 57
chegar 132
choupo 90
chover 62
cidade 66
cinco 60, 90
ciranda 128
coda 63
como 109
conhecer 117
coser 54
cozer 105
cunhado 129
cuspir 105

debar 115
degelar 117
dentro 119
descarregar 117
descobrir 117
despreçar 115
dia 69
dono 65

embocar 114
enfaixar 117
enganar 104, 131
englotir 117
engraxar 115
escaldar 115
escapar 114
escutar 68
ese 103
espavorir 115
espulgar 115
estar 107, 109
este 103
estrambo 90
estrella 59
eu 83

fazer 109
ferver 104
fevereiro 69
figado 55
fogo 130
folha 93
fome 58, 98
fugir 104
fumear 116

gaiola 82
gaivota 134
gallinhaça 110
grade 82
gral 82
graxo 82

inverno 110
ixó 111
joelho 112
juso 86
laço 83
lagosta 70
lastimar 136
lendea 98
luzir 104

mais 83
malga 83
modorra 74
molhar 115
mucoso 113
mulher 54

nengum 114
nora 62

olvidar 116
orelha 68
osso 95
ossuoso 113
ovar 115
ovo 61

pagão 132
parcella 112
parede 54
parelho 113
passaro 70
paul 90
piolho 112
pisar 104
poder 108
por 126
primavera 94

quatro 69
que 127
quebrar 129
quedo 69
quorenta 57
quoresma 57

raya 93
redondo 70
render 105
responder 103
rijo 83
rosto 132

sangue 98
santo 87
seis 194

semeadura 111
senha 59
serpe 97
sesso 59
sogra 95
soluzar 118
sorver 103
suso 86
tardio 113
teta 135
tetar 135
todo 85
torcer 104
tremolar 116
tufos 135
urdir 103
vaso 95
venenoso 113
verde 65
vizinho 65
voar 74
voz 74

LATINĂ

abante 119
**ablevare* 154
abscondere 80, 107
acclivis, acclivus 100
acer, acrus 100
acerbus, acervus 73
Acherunte 61
acia 111
acus 94
ad 116, 120, 121, 125
**ad modo* 119
ad tunc 119
**ad vix* 164
adaugere 63, 214
adaugescere 105
**adbattere* 116
**adbinare* 153
**adconvenire* 149
addormire 116
**adjunare* 117
adjungere 149, 154
adjutare 214
**adminaciare* 115, 117
admissarius, armessarius, emissarius 80, 152
**admortire* 115, 117
adnare 68, 109, *adnao* 109
adnotare 68
adprope 119
adpropiare 116, 200, 214
adunare 115, 117
aduncus 225
advenas nom. pl. 51
aeque talis 227
*aeramen, *aramen* 70
afflare 127, 128
**affumare* 117
**affundare* 38, 117
**affundiare* 38
aforis 119, *aforas* 119
*agilis, *agilus* 100
agnellus 214
alauda 137
*albere, *albire* 104
albescere 105, 200
albus 154, 155, 200, 201
Alexandrus 51, 96
alipes 200
alius 123
allactare 117
**allargare* 115, 117
**allenare* 115, 117
**allentare* 117
allevatum 131
alligere 117
**allorgare* 115, 117
**alninus, *anninus* 86, 87
**alnius, *annius* 86
alnus 93
altare 173
alter 123
**altiare* 115
Aluta 192
alveus, albeus 77
**alvina* 200
*alvus, *albus* 77
amare 247, *amai* perf. 106, 108
amarescere 105
amaritia 111
**ambidui* 86, 101, **ammidui* 86
*ambo, *ambi* 101
ambulare 116, 118, **ammulare* 116, 118, **amminare* 116, 118
amitanem ac. 99
Ampelum 192
an 127
anas 155
anellus 86, 112
angelus 136, 173
anguilla 152
angulus 78, 199, *anglus* 67
anima 84, 86
anniculus 112
annuculus 112
annus 84, 86
ansa, asa 80
anser, ansar 70
**antaneus* 86, 194
anulus 112
aper, aprus 96
aperire 108
**apiuua = aphya* 62
apprehendere 128
apricus 225
apud 125
aqua 31, 152, 188
aquarius 152
ar = ad 80
aranea 128, 133
aratrum, arater 96
aratura 111
arbitrium 73
arbor 94
arcellam = arculam 52
ardea 32
*ardēre, *ardĕre* 103
Ardessus 192
arfines 80
arfuisse 80
**argella* 37
*arĭetem, *ariétem, *aretem* 54, 68
arma 93
armentarius 80
**arredere* 117
arsura 111
arvenae 80
aspectare 89
asper, asperus, asprus 100
aspergere 118
assula, astla, ascla 67, 87
asupra 119
*attingere, *attinxit* 107
**attitiare* 65, 115, 117, 186
audire 104, 106, 214, **audiam* imperf. 106
auger = augur 97
augēre, augĕre 103
augescere 105
*augurare, *agurare* 68
Augustus, Agustus 49, 68, 78
aurescere 105
auricula 68, *oricla* 67, 68
**auriculare* 146
aurora 247
auscultare, ascultare 68
avidus 247
avunculus 76; *aunculus* 50, 78, *anculus* 78
avus, aus 76
Azabenici = Adiabenici 79

baculus, vaclus 73
balare, belare 57
balneum 86, 87, **banneum* 86
balteus, balteum 92, *baltius* 69
baptizare 60, 136, 173
barba 99, 128, *barbane* ac. 99
barbarus, barbar 96
barbatus 38
baro 99
basilica 59, 85, 154, 155, 173, *bassilica* 85
*battúere, *báttuere, báttere* 54, 69
bellus 150
bene 72, 200, 203, 214, *vene* 72
beneficus 72
benna 138
*bestia, *bistia* 61
bibere 72, *bibebamus* 106, **bibuit* 107, **bibutus* 107, *vibe = bibe* 72
blasphemare 136
bombyx, bombax 112
bonus 149, 150, 186
bos, bovis nom. 97
botrax 136, **brotacus* 136, **brosacus, *brosecus* 136, *broscus* 136, 138, *bruscus* 136
braca 137
brachium, bracium 84
branca 134
brattia 69
brevis 71
**brumarius* 153
**buccata* 110
buccella, bucella 85
butis, buttis 85, 136
butumen = bitumen 65

caballicare 116
caballus 34, 116, 128
*cadĕre, *cadêre* 104, **caduit* perf. 107, **cadutus* part. p. 107
cadus, cada 93
caecia 111
caelum 149, 215
calatus, galatus 82
calcare, calcai perf. 106
calcaneus, calcaneum 111
calceus, calcius 83, 69
calcostegis, calcosteis 83
caldaria 111
caldus 65, 111
**calura* 111
calx, calcis nomin. 97
camellum, gamellum 81
camera, cammara 85
camisia 60, 137
cammarus, gammarus 81
campus 195
canere 129
canescere 105
cannabis 64, 73, *canaba, canapa, canepa* 73, 74, *conupem* 73
canutus 113
capere 104, 154
capiclum = capitulum 67, 87
capitaneus 110, 201, 215
**capitare* 114
*capito, *capitinem* 98
*capréolus, *capreólus, *capriólus* 54, *Capriolo* 49
caprifolium 112
**captiare* 115
caput 56, 72, 95, 98, *capus* 95, 98, 99, **capum* 72, 98
carauma 87
carcer, carcar 70
caria 95
**carnaceus* 110
caro, carnis nom. 97
cárpinus 54, 56
**carrare* 114
carraria 111
carricare 116
carrus 128, 137
**cascare* 136, 138
caseum, caseus 92
caseum ligare 173
castanea 86, 215
cata 114
catellus 112
catulus 112
**cauca* 136
caucus 136
cauda 63, *coda* 63, 64
cauliculus, coliculus 68
caunaces, gaunaces 81
causa 85, 126, *caussa* 85
**cavanum* 82
caveola 82
cavia 69
**cavitare* 156
**cavula* 82, 111, 214
celeps = caelebs 85
cepa 215
ceraseus 57, *cerasius* 58, *ceresius* 57, 58
**cerbicare* 77
**cerbicem* 77
cerbinus 77
cerbus 77
**ceresus* 57
**cerna* 128
cernere 128
cerniculum 128
certare 194
certus 103
Christi jejunium 174
christianus 154, 173
cicuta 70, **cucuta* 70, 71
cingula 81, *cingla* 67, 81 **clinga* 81
cinis 97, *cinus* 97, 98, 99
**cinisia* 97
**cinusia* 97, 99
cippus 152
circare 114, 149
circellus 112, 129
cithara, cithera 64
civitas 66, 129
clamáre 48, 187
clao = clavo 76
claudere 63, 64, 107, 118, *cludere* 63, 64
clavis 186
cloppus 134, 200
coagulare 69, 90, **coaglare* 90, *quaglare, *caglare* 69, **cloagare* 90
**coagularium, *clagarium* 90
coagulator, quaglator 69
**coagulina, *claginà* 90
**coagulosus, clagosus* 90
coagulum 69, 81, 90, 198, **coaglum* 66, 90, 91, *quaglum, *caglum* 69, **cloagum* 81, 90, 198
**cocca* 136
coclia 69
cocliarium 69
coena, cena 63, 187, 215
cognatus 129, 156
cognoscere 117, 124, *connoscere* 117
cohortem, cortem 68
collegius 93
collocare 129
collucescere 105
columna 156
comanuculi 112
comburere, commuratur, commusserit 85
commendare, commandare 118
communicare 66, 129, 173
commutescere 105
comparare 52, 64, 129 *comperare* 64
comperire 124
compre(he)ndere 154
concalescere 105
concha 136
condere, condedi perf. 49

congyrare 117
consecrare, consacrare 118
Conserbo 50
conspuere 104, 105, 134
*consúere, *cónsuere, *cósere* 54, 69, 104
convenire 149
**convenitare* 149
conventum 194
convertere, convertui perf. 107
cooperire, coperire 68
coquere 31, 83, 105, *cocere* 83, 105
cornu, cornum, cornus 93, 95
corona 35
corpus masc. 51
corvus 73, 200, *Corbus* 77
cothurnus 82
coturnix, quoturnix 82
coxa 30, 156
crabatum, grabatum 82
crabro 112
crassari 82
crassus, grassus 82
crastinum 174
**cratalis, *gratalis* 82
craticula, graticula 82
cratis, gratis 82
creatio 174
*credere, *credeam* imperf. 106, **creduit* perf. 107, **credutus* 107
crepare 129, 200
crepatura 111
Crescentsianus=-ntianus 79
cribrum 128
Crisius 192
crudus 56
cubitus, cubitum 92
**cubium* 111
cum 121, 127
cuneus 186
cupa, cuppa 85
cupere, cupire 104
curbati = curvati 77
curbus = curvus 77
currere 129, **cursi* perf. 107
cydonea, codonea 70, *cotonea* 70, 71, 82, *qudenaea* 70

damnum 156
*daphne, *daphinus* 71, *Daphinus* 50, 71
dare 107, 108, 109, 129, 154
**dao* ind. pr. pers. I. sing. 109
de 117, 120, 125, 126
**de asupra* 119
de longe 153
debere, debebamus 106
declivis, declivus 100
dedicait perf. 106
deflorescere 105
defraudare, defrudare 63
defunte = defunctae 51
deganare 131
**degelare* 117
deinter 119
deintro 119
**demicare* 201
densescere 105
deorsum 86, 214, *diosum* 86
**depanare* 115, 117
depost 119
**deramare* 115, 117
deretro 119
derigere 117
desannio 131
*descendere, *descensit* perf. 107
despicare 117
despoliare 129
**dester = dexter* 85
desubtus 119
desuper 119
desupra 119
detundere 61
deus 69
diaconissa 112
diaconus 79, *zaconus* 50, 79
dicare, dicai perf. 106
dicere 105, 109, 124, 129, 130, 186
dida 135
dies 59, 69, 79, 95, 96, 214, *dies* 69, 95, **dia* 95, *zies, zes* 79, *ies* 50, 79
dignus, dignus 56, 59
dimidietas 193
Dioscoreti 79
dirigere 117, 118
**disbinare* 153
discalciare 57, 117, *disculciare* 57
discarricare 117
discoperire 117
**disculcius* 57
discuneare 117
disligare 117
**dismerdare* 201
dispennite = dispendite 86
dispergere 164
dispertire 118, *dispartire* 118
**dispretiare* 115, 117
dissolvere 164
distennite = distendite 86
distorquere 164
disturbare, disturbat perf. 106
divinus, dinus 76
doga 136
dogarius 111
dolere 126, **doleam* imperf. 106
dolor 95, 98, 99, 147
dolose = dolenter 98
dolus = dolor 52, 95, 98, 99
domine deus 113, 173
dominica 130, 201
dominus, domnus 49, 65
dormire 201, 214
dorsum 86, 92, *dorsus* 92, *dossum* 86
draco 38, 85, *dracco* 85
dromus 136
ducere 125
dulcescere 105
dulcis 215
**dulcitia* 111
duo, dua 101, *dui* 69, 101, **doi* 69
duonoro = bonorum 88
dusius 138

ecce hic 119
ecce ille 114
ecce isté 114
ecclesia 154
eccum illoc 119
eccum modo 119
eccum sic 119
eccum talis 226
educaut perf. 106
effigies, effigia 95
efflorescere 105
effrenis, effrenus 100
*ego, *eo* 83, 101, *mihi, *mīhi* 59, 101, 201, 203, *mi* 101, *me* 201, 203
**ejunare* 117
eligere 117, 118
elucescere 105
emere 129
equa 152
equus 128
erinaceus 34
**erraticare* 149, **erraticire* 147
esca 59, 130
esse 69, 103, 108, 109, 125, 146, 148, 151, 196, *simus = sumus, *sitis, *sint* 108, 109, **siam = sim* 108
**estorcere* 71
**Evanem* 99
ex 117, 125
exalbescere 105
**exalbidus* 201

examinis, exanimus 100
**exbattere* 117
**exbelare* 201, 214
**excadere* 117
excaldare 115, 117
excalescere 105
**excambiare* 117
**excapitare* 114
**excappare* 114, 117, 200
**excarminare, *excarminiare* 117
**excloppare* 134
**exconfundare* 152
**excotere* 156
**excurtare* 117
**excutulare* 116, 147
exmuccaut perf. 106
**expanticare* 148
**expavorare* 115, 117
expectare 117
**expellare* 194, 215
explanare 130
exponere 130
**esponere* 71
exputescere 105
exspoliare 129
extra 146, 149, 150, **estra* 85
**extralucire* 149
**extramutare* 149
**extrapungere* 149
**exventare* 78, 115, 117
**exventrare* 148
**exventricare* 148
**exvolare* 75, **exbolare* 76

faber 74
facere 31, 109, 118, 125, 130, 201, **faco* 109, *facunt* 51, 109
facies, facia 95, 187
factura 130
facula, facla 67, 199
Faentia = Faventia 76
fagus 56, 94
**falcinea* 194
falx 194
fames 58, 98, **faminem*, **famitem* 98
**famulentus* 113
Faor = Favor 76
fascia 188, φασκίαι 250
fassiolus 69
fatum, fatus 92
favilla, failla 76
febris 201
februarius, febrarius 49, 69
fel 146, 201, 214
feniculum 112
fenuculum 112
fera 200, 201
*ferre, *ferire, ferit* 108
**ferricare* 116
ferrum 56, 200, 201, 214
fervens 154
fervĕre, fervĕre 104, 200, 201, 214, *ferbeo* 77
fetare 114
fetatum 110
**fetiolus* 201, 204
fetus 201
fiber, bęber 74
fīcātum 55, 56, 130, 201, **ficatum*, **fidicum*, **fidacum* 55
ficus 94, 201, 214
fides 96
fieri 103, 148, 201
figere 105, 201
filia 201, 214, *filias* nom. pl. 51, 96
**filianus* 113, 201
filiaster 112
filius 187, 201, 214
filum 147, 200, 214
fimbria 90, 223, **frimbia* 90
flavus, flaus 76
floccosus 113
florere, florire 104
florescere 105
focus 56, 72, 130
folia 93, 187
fomes 98
fons, fontis nom. 97, *funtem, funtes* 61
fontana 110
forfex 89, 91, 201, *forpex, forceps* 89
forficare 115
formosus 70
*frangere, *franxit* 107, **franctus* 107
frater 51, 249
fraxinus 94
frenum, frenus 92
frictura 111
frigorosus 113
frigus 56, 130
frondea 110
*frondere, *frondire* 104
frondescere 105
frons, frondis subst. 97 *frundem, frundes* 61
frons, fruntem 61
fructus 95
frustrari, frustrare 103
fugax 166
fugere, fugire 104
fulgerare 97
fulgeratoris 97
*fulgur, *fulger* 97
fulix, fulica 99
fumigare 116
*futŭere, *fŭtuere, *fŭtere* 54, 69

gallare 130
galleta, galeta 134, 138
gallina 215
gallinaceus 110
gannare, gannire 104, 130, 131
gannator 104, 131
gaudere 126
gavia 134
geniculum 112
genuculare 115
genuculum 112
genus 98
gibbus 240
glaber, glabrus 100
glacies, glacia 95
glans, glandis subst. 97, 99, *glandinem* 98
*glomus, *glemus* 61, 188
graculus, gravulus, graulus 91
grassari 82
gravis, grevis 70, 71, 73
grunnio, grundio 86
guttur 182, *gutter* 97
*gyrus, girus,*giurus* 62, 63, 193

habere 84, 108, 124, 147, 151, 216, 226, *abere* 84, **habunt* 108, **habeamus* imperf. 106
herba 200
**hibernaticus* 153
hibernus 110, *hiberna* 186
hic 102, 122, 123, *hoius* 102, *huius* 102, *huiusque* 51, *hoic, huic* 102
hilarus, hilar 96
**hirundinella* 111, 146
hodie, oze 79
homo 97
hora 150
horrere 195
hospes 97

ignis 130
illac 120, 121
ille 101, 102, 114, 122, 123, **illus* 102, *illuius, *illoius, illi, illo, illui, *illoi, illa, illaeius (illeius), illae, illaei (illei)* 101
illic 101, 102

illucescere 105
imbecillis, imbecillus 100
**imbinare* 153
**imbracare* 114, 118, 137
**imbuccare* 114, 118
immaginifer 85
immutescere 105
impedicare 115, 118
imperatrissa = *imperatrix* 112
**impetrire* 149
impingere 118, 201, **impinxit* perf. 107
**implenire* 149
impromutuare 66, **impromuttare* 117, **imprumutuare, *imprumuttare* 66
in 117, 121, 126
**in abante* 119
**in deretro* 119
inacrescere 105
inalbescere 105
**inaltiare* 118, 195
**inaltus* 195
inamarescere 105
inante 119
incalciare 57, 117
incalescere 105
*incendere, *incensit* 107
**inchordare* 114, 118
incipere 54
**inclavare* 117
**inclavatura* 152
includere 63, 118
**incoagulare* 146, 153, **inclagare* 146
**incuneare* 117
indilucescere 105
indulcare, indulcire 117
**induplicare* 117
infas = *infans* 50
**infasciare* 117
ingannare 131
ingannatura 104, 131
ingenuculare 115, 118
Ingenus = *Ingenuus* 49
**ingluttire* 117
Ingnatius, Incgnatio = *Ignatius* 51, 87
ingrassare 115
**ingrassiare* 115, 118
inguen 152
**ingurdire* 115, 118
**innecare* 153
**innigrire* 153
innodare 117
innotare 68
innubilare 117
inquetaberit 69
inretro 119
inritat, perf. 106
**insellare* 115, 118
integer, integrum, intégrum 54, 55, 56, 147
intelligere 154
intendere 154
interritare 116
interrogare 200
**intristare* 118
**inuxorare* 152
invictus, inbictus 76
**invitiare* 118
**invivere* 152
involare 74, 75, **imbolare* 76
ipse 101, 102, 122, 123 *ipsus* 102, *ipsuius* 101, *inpsuius* 51, *ipso* 101, *ipseius* 51, 101, *ipsae* 101
irasci, irascere 103
ire 126
is 102, 122
iste 102, 114, 122, 123, 226, *isto, istae* 101
iuuente = *jubente* 73

jam 88
januarius, Zanuario 79
jecur 130
jejunare, jajunare 117
jocus 214
Jovis (dies) 55
juglus 67
justitia 79
justus 79
juvenis 77, 214, *juenis* 50, 77
juventa, juventas 98
*juxta, *justa* 85

laborait perf. 106
labrum 247
labrusca 91, 226, *lambrusca* 91
lac 31, 94, *lacte, lactis* masc. 97, *lactem* 94
lacerta 70
lacrima 201
lactuca 31, *lattucae* 85
lancia 69
languidus 134
lapsus 85
*laqueus, *laceus* 83
larba = *larva* 77
latescere 105
latro 99
laudare 63, *laudabam* 106
lavare 194
laxare 131
*legere, *lexit* 107
*lenis, *lenus* 100
lens, lendis subst. 97, 99, *lendinem, *lenditem* 98
lens, lentis subst. 97
levamentum 131
levare 131, 154, 156, *lebare* 73
levis 71
lex 56, 131
liberta, libertas nom. pl. 51, 96, *libertauus* = *libertabus* 73
libertare 116, 215
lien, lienis subst. 97
lignescere 105
lignum, lignum 56, 59, 154, 188
ligula 91, *lingula* 67, 91
limes 98
linea 110, 195
lingere 91
lingua 91, 152, 188
lintium 69
linum 110
locus 195, 240
*locusta, *lacusta* 70
lucere, lucire 104
lucescere 105
**lucor* 111
lucta 30
lumen 177, 201
luminare 115
lupus 200, 216
luxuries, luxuria 95
lynter, linter, lunter 63, 156 *lintris* subst. 97

macerus = *macer* 100
machina 132
machinari 84, 131, *macinari* 84
macinarius 84
macula 67
*magida, *madiga* 83
**magire* 136
magis 83, 100, 121, **mais* 83
magister 83, 96, *magistrus*, μάγιστρος 96
major 121
malum 57, *melum* 57, 58
malva, malba 77, 78
malvensis (Dacia) 225
mamma 132, *mamani* dat. 99, *mammanem* ac. 99
manducare 66, 86, 116, **mandicare* 66, 67, 86, 116, **mannicare* 66, 86, 87, 116
manducum, mandicum 66
mane 116
manere 132

*manganeare 136
manganum 136
manganus 136
manicare 116
manipulus, maniplus, manuclus 112
manus 94, 95, 186
manutergium 113
mare fem. 51, 94, maris nom. 94, 97
margella 111, 136
Maris 192
Martis (dies) 55
martulus, *marclus, marculus 87
martyr 137, martur 67, 137
Martura 67, Marturius 49
mas 38
masculus, masclus 67
Maseti = Mansueti 49
mater 132
materies, materia 95
*matteuca 111
mattia 137
maxime 100
Media 79
medius 79, 162, 201, 214
mel 146, 201, 214
melior 121
membri masc. = membra 93
mens 201, mentis nom. 97
mensis, meses 50
mentum 128
Mercurius, *Mércuris gen. 55, 56, 200, 201, 214
mergere 195, 201, 214
merulus 214
meus 69, 201
mica 137
*micus 137
mille 85, 201
minare 201
Minerba=Minerva 50
Minerbino 50
minor 121
miror 126, 200, 201
miser, miserus 100
mittere 85
mola 147
*molliare 115
monticellus 111
mons, *muntem 61
monumentum masc. 51, 66, 93, 132, monimentum 66, 67, monimentus 93
morbus, *morvus 73
mori 103, morire 103, 104, mortus 69
morsicare 116
mucosus 113
*mugilare 83
mugire 83
*mugulare 83
mulgĕre, mulgĕre 103
mulíerem, muliérem 54
multus 56
Muntanus, Μουντανός 61
muria 62
musco 112
mustaceus 67
mutescere 105
mutire, muttire 85
mutus, muttus 85

naevus 63
nassa 158
nasus, nasum 92
*nautare, *notare 68
ne 127
ne magis 119
nec ciccum 114
nec mica 114, 162
necare 132
nemo 162
nepos 96
nepota 96
nepotiae 52
nepta 96
neptia 96
neptis 96
*nĕque unus 114
Nerba=Nerva 77
nescio qui 114
nigrescere 105
Νίγρος 100
non magis 119
*non sapio qui 114
noriculae 62
nos 48, *nobis 101, 102
noster 102
novella 76, 110
*noella 76
Noella 76
November, Noember 76, Νοέμβριος 76
novicia, noicia 76
novus 76
nuntiare 91
nupta 91
nuptiae 91
nurus 62, 95, norus, nora 62, 95
nux 99

obdulcescere 105
obgannire 104, 131
*oblitare 116, 215
obmutescere 105
observasione=observatione 79
obsurdescere 105
obtiuere, optinuit 85
occasio, occansio 80
*occasionare 146
occidere, occisit 107
oclus 67
octo 30, 31, 156
olla 84
omnis 103, 123
opsetris, obstetrix 85
orbare, orvati = orbati 73
*orbire 201
orbus 38, 73, 132, 201
ordiri 103, 151, ordire 103
orgia 137
Oriunna=Oriunda 86
orma, *osma 137
os 132
os, ossum 95, 97
osculari, ausculari 63
ossuosus 113
ostiarius, ustiarius 61
ostiolum, *ustiolum 111
ostium, ustium 61, 188
otium 79
*ovare 115
ovum, *o(v)um 61

*paganire 195
paganus 132, 195
pagus, pao = pago 83
paliarium 69
palpebra 54
palumbus 200
palus 90, 91, 177
padulem 90, 91, 111
panícum 55, 56
pantex 151
panticosus 113
papyrum, *papillum, *papilia 68
paraveredus 138
pariculus 113, *paricla 67
paríetem, *pariétem, parétem 54, 68, 69
*particella 112
pascha, paschae 136, 173
passer, passar 70
pater 132
pati 103, patire 103, 104, passens, passiins = patiens 79
Patissus 192
pavimentum 215, paimentum 76
pavo 112
pavor, paor 76
pecorarius 111

pecten 200, 214, *pectinis* nom. 97
pectus 200, 214, *pectum* 93, 95
pedicaud perf. 106
peduculare 115
peduculus 112
pegma, *peuma* 87
pejor 121
pelliceus 113
pellis 200
pepo, **pepinem* 98, 201, *pepenus* 98
per 118, 121, 122, 126, 165
**per intro* 126
perdere 200, 214, *perdedi*, *perdederunt* 49
perficere 54, 118, **perfacere* 54, 118
pergirare 118
pergratus 121
perin 119
perire 200, 214
perlucescere 105
permirus 121
persentiscere 105
**pertraicere* 201
pessulum, *pestlum*, *pesclum*, *pesculum*, *pestulum* 67, 87
petere, *petire* 104
petescere 105, 108
petiolus 201
petra 200
**pharmacare* 137
**pharmacum* 137
pic-, *picc-*, 200
pictor, *pinctor* 107
picula 67
pilus 215
pinsare, *pinsere* 104, 200
pinus 200, 214
plangere 107
plebs, *pleps* 85
plenescere 105
plenus 63
plicare 132
pluere, *plovebat* 62
plus 100, 121
pluvia, **plovia* 62
pomum 201
ponere, *punere* 49, *posii* 107, *posit*, *poserunt* 51, *poserun* 50, *posierunt* 51, *puneremu* 46, 47, 49, *postus* 65
pons, **puntem* 61
populus 90, 93, **poplus* 67, 90, **plopus* 90
post 89, 126, *pos* 89
post cras 153
**post mane* 153
potēre = *posse* 108
prae 121, 122, 165
praebitor 91
praeceler 121
praeclarus 121
praelucescere 105
praesentiscere 105
prandere, *prandire* 104
prehendere, *prendere* 68, 80, 84, 105, **prensit* 107
presbyter 67, 91, *prebiter*, *previter* 91, *presbuteri* 67, *prebeteri* 91
primavera 52, 94, 113
pro 125, 126, *por* 49
probai perf. 106
proclivis, *proclivus* 100
promutuor 117
prophetissa 112
propiare 116
propter 126
pruina 34
puer 96, 247, *puerus* 96
pugnat perf. 106
pulex 147
pulicare 115
pulpa 62, 195
pulvis 62, **pulberem* 77
putere, **putire* 104

quadra, *codra* 57
quadragesima 83, 87, 132, 152, 173, 201, **quaragesima* 87
quadraginta 87, 152, *quarranta* 87
Quadruvium 57
qualis 152
quam 127
quando 127, 152
quantus 123
quattuor, *quattor* 69, 101, 152
Quelie = *Coelie* 51
quemadmodum 127
queti = *ceti* 51
qui 88, 101, 102, 103, *cuius* 102, *quoius* 101, 102, *cui* 69, 101, *quoi* 102, *qui* = *quae* 51, 103, *quaeius*, *queius*, *quei* 51, 101, 102
quia 127
quiescere, *quescunt* 49
quietus, *quetus* 69, *Quetus* 49, 69
quinquaginta, *cinquaginta* 90, 152
quinque 60, 90, 101, 194, *cinque* 90, 152
quis 103, *qui* 51, *quid* 188
quoad, *quad* 49
quod 126, 127
Quodratus, *Codratus*, Κοδρᾶτος 57
**quodro* 57
**quodrum*, **quodrus* 57, 58
quomodo 109, 127, **quomo*, **como* 109
quot 123
**quoturnicula* 82

rabia 95
rabidus, *rabulus* 113
radia 93
radicina 111
ragere 134
**ragulare* 134
**raguniare* 134
rapere 200
rarescere 105
ravis 91
ravulus 91
ravus 91
recalescere 105
recens 132, 134
recentatum 132
reddere 104, 105, *reddedit*, *reddedisset*, *reddedise* 49, **rendere* 105, **reddare* 104
reflorescere 105
refrondescere 105
**regannare* 131
regere 107, 118, *reguit* 107
relucescere 105
remanere, *remasisse* 51
requiescere, *requescit*, *requescet* 69
res 88, 96
respondēre, *respondĕre* 103, **responsit* 107, **responsus* 107
retornare 249
reus 149, 155
ridēre, *ridĕre* 103
rigidus, **ridigus* 83
rigor 134
ripa 195
rivus, *rius* 76
**ronchizare* 137
ros 100
rostrum 56, 132
rotundus, *retundus* 70, 72
ruber, *rubrus* 100
rumpere 200
rursus, *rusus* 86
russescere 105

sacer, *sacrus* 100
sagma 87, 137, *sauma*, *salma* 87

sagmarius 111, 137
sal 146, *salis* nom. 97
salix 99
salvia, **salbia* 77
sanare, *sanari* 103
sanctus 87, 170, 186, *santa* 87, *santissimae* 87
sancta scriptura 173
sanguis 98, 188, *sanguen* 98, 152
sanguisuga 152
sanies, **sania* 95
sanna 131
sapĕre, **sapêre* 104
sapiensie = *sapientiae* 79
sappa 134
**sappare* 200
scabies 95, 96, 226, *scabia* 95
scamnum 216
scarpinare 116, 200
sclavus 188
scoria 226
scortea 110
scriba, *scribanem* ac. 99
scribere 31
**scuppire* 105, 135, 200
sebum 73
sécale, *secále* 55, 56
secula 60
Secunus = *Secundus* 86
sella 195
**seminatura* 111
senatus 95
sentiscere 105
septem 194
septimana 110, 132, 133
septuaginta, *septaginta* 49
sepulcrum 132
sericus, *siricus* 59, *sareca* 59, 110
servare, *serbat* 77, 78
series 240
serpens 97, 200, **serpes* 97, **serpem* 97, 98
serus, *sera* 110, 133
servire 78
servus, *serbi*, *serbo* 50
sessus 59, 195
Sevarina = *Severina* 48, 59
sex 35, 194, *ses*, **sese* 194
sextus, *sestus* 85
si 127
sic 186
siccitas 95, 98, 149, **siccita* 95, 98, 99
**siccitosus* 149
siccus 56
**sicilare* 153
sicilis 60
signare, σεγναί perf. 50,106
signifer, *singnifer* 87
signum, *signum* 56, 59, 87
Silbanus = *Silvanus* 50
Silbester = *Silvester* 77
silva 78
silvaticus, *salvaticus* 70, **salbaticus* 77
similare, **siminare* 116
singultire, **singluttire*, **singluttare*, **singluttiare*, *subgluttire*, *subgluttiare* 118
singulus 156
socer 96, *socrus* 96
socrus 95, *socra* 51, 62, 95
sol 84, 187
solia 69
solus 156
solvere, *solbit* 50
sonitus 152
sonus 152
sorbĕre, *sorbĕre* 103, 201
soror, *serori*, *serorem* 49, 70, 182
sors, *sortis* nom. 97
**spanus* 137
spargere 86, 118
spes 88, 247
spicum 200, 214, **espicum* 71
spina 200, 214
**spinalatus* 200
spinalis 110, 200
spiritus 71, 151, *espiritum* 71
splen, *splenis* nom. 97
sponsa, *ispose* = *sponsae* 71
sputare 134
stabulum, *stablum* 67, **establum* 71
**stagnicare* 225
stagnum 156
stare 107, 108, 109, **stao* 109 **staunt* 109, **stetuit* perf. 107
stella, **stĕlla* 59, 84
sternere 195
sternutare, **stranutare* 147
stinguere, *stingere* 105
stipendium, *stipeniorum* 86
stirpescere 105
stirps, *stirpis* subst. 97
strabo 90
strabus 90, 91, *strambus* 90, 91, 200
stratus 110, 133
stringere 150, **strinctus* 107
**stupire* 134, 135
**stuppare* 115
sub 118
**subrupere* 200
substringere, *supstrinxit* 50, 85
subtiliare 116
subtilis 154
**subvadicare*, **subbadicare* 76
subula, *subla* 67
sucidus, **sudicus*, **sudicius* 81
sufferentia 112
**sufferire* = *sufferre* 108
super 126
superbus 247
superflorescere 105
**surcella* 112
surdescere 105
sursum, *susum* 86
suspirare 200
suus, *sua*, *sa*, *seo* 102

tabanus, *tabo* 112
**taboneus* 112
tabula, *tabla* 67
taeda 90, *daeda* 63, 90, 91
taliatura 111
tantus 123
**tardivare* 115
tardivus 113
tata 99, 132, *tatani* dat. 99
tegere 105
tempestas, **tempesta* 98
temporivus 113
tempus 93, 178
tempus, **tempula* = *tempora* 112
tendere, **tendeam* imperf. 106, **tensit* 107 *tennitur* 86
tensa, *tesa* 80
tenebrae 54
tenerescere 105
**tenerire* 115
**teneritia* 111
tergĕre, *tergĕre* 104
terra 63
**teta* 135
teter, *tetrus* 100
Theodotus, *Tzodotus* 79
Theofilus, *Ziofilus*, *Izofilus* 79
Tibiscus 192
tinia 69
**tita* 135
**titia* 135
titio 65, 66
**toccare* 135
tondĕre, *tondĕre* 103, *tundunt* 61, *tonsus* 80
tonitrus 152
**tonitus* 152
tonus 152
tornare 249, 250
torquĕre, **torquĕre* 103 **torcere* 105

tot 123
totus 85, 103, 123, *tottus* 85
tradere, tradedet 49
*trahere, *tragere* 105
Trajanus, Trojanus 177, 178
trans 146
tremulare 116, **treminare* 116
trepalium 175
tribla 67
*tribulare, *tribilare* 116, 118
trifolium 55, 56
triginta 56, 101
trienta 83
tristis, tristus 100
triumphaut perf. 106
Trojanopolis 177
trunculus 111
*tu, *tībi* 59, 101
**tudicare* 138
tufa 135
turbare 195
*turbidus, *turbulus* 113
turbo, turbinem, turbonem 98
**turbulare* 113, 116, 195
*tuus, tua, ta, *teus* 102.

udus 156
ueicos = vicus 66
ulmus 93
*ululare, *urulare* 90
umbilicus 65
umbrescere 105
unescere 105
*ungula, *ungla* 67
unibyria = univiria 65
unus 122, 123
urbs 129, 247
*urcéolus, *urceólus, *urciólus* 54
urceus 83
ursus 86
urtica 151
ustia 188
utrum 127
uxor 247

vadere 126
**vadicare, *badicare* 76
valvae 75, *valbae* 75, *balbae* 75, 77
vapor 34
vas 95, *vasum* 51, 95, 97
**vastulare, *bastulare* 78
velle 108, 124, 195, *volēre* 108, 182
vel unus 114
vena 215
vendere 105, 201
veneficus 72
venenosus 113
venenum 195
Veneris (dies) 201
venire 200, 201, 203
ventilare 116
ventulare 116
ventus 201
ver 38, 95, *vera* 95, 97
**veraticus* 153
verbecinae 77
verbena 73, 75, 78, *berbena* 75
verbum 59, 73, *verva* 73 *berba* 75
**vere unus* 114
Verecunnus = Verecundus 86
verminosus 201
vermis 98, 201, 214, **verminem* 98
versare 38, 133
vertragus 138
*vervactum, *berbactum* 75
vervex 74, 75, 201, *verbex* 75, 77, *berbex* 75, **berbix* 75
Vesbinus = Vesvinus 76
Vesbius = Vesvius 76
vescus 38
vesica 74, 75, *besica* 75
vesicare 115
vespa 214
vesper 133
vester, voster 102
veteranus 64, 75, 133, 186, *vetranus* 49, 64, *beteranus* 75, *betranus* 64, 75
veternus 74
vetulus 241, **vetlus* 67, *veclus* 67, 87, 241
vices 150
*vicinus, *vēcinus* 65, 66, 70, 201
victus 201, 214
videre 201, 215
vietus 74, 75, *bietus* 75
vigilare 65, 146
vigiliae, viglias 65
*viginti, *vīginti*, 55, 56, 101, *vinti* 83
vincere, vinsit perf. 107
vindemiare 201
vinea 201, 214, 215, *vinia* 69
vinum 93, 200, 201, 214, *vinus* 93, *oino* 88
vinum arsum 154
vir, vyr, byyris 65
virga, vyrga 65
virgo, vyrgo, burgo 37, 65
**virgula* 37, 67
viridescere 105
viridis, virdis 65
**virtuosus* 133
virtus 38, 133
vis 133
viscidus 38
vis(s)ire, bis(s)ire 60
visum 133, 201, 214
vita 227
**vitea* 214
vitellus 75, 112, 201
vitis 214
vitricus 225
vitta 74, 75, **bitta* 75
**vituleus* 201
vitulus 112, *viclus* 67, 87
*vivacius, *viacius* 106
**vivanda* 106
vivere 72, 201, 214, **viveamus* imperf. 106
vivus 201, 214, *vius* 50
vola 74, 78, **bola* 78
volare 74, 75, 78, **bolare* 75, 76, 78
vomere 201
vos 48, **vobis* 101, 102
vox 74, 75, *bocis* 75
vulba 73, 75, *vulva* 73, *bulbae* 75
vulpes 97, 200

zema 137
zinzalus 135
Zonysius = Dionysius 50

UMBRIANĂ

faχto 31

factud 31

per 126

sunitu 61

OSCĂ

abije 164
adŭ, jadŭ 173, 181
agonisovati 230
argat 230
ądica 168, 172, 178

baba 170, 171, 186
banja 86, 179
bantovati 242
basnĭ 173, 182
baština 232
bebrŭ 74
bečĭstĭnikŭ 167
besědovati 170
bezakonije 174, 181, 186
bezdŭna 172, 174, 179, 181
běliti 170, 174, 181, 187, 202
bělŭ 181
bělŭčugŭ 166
biči 172
bilezik 203
blagosloviti 170, 173, 179
blato 183
blazniti 170
blaženŭ 170, 174, 179
blažĭnŭ 174
bljudo 172, 181
blŭgarŭka 166
bobŭ 172
bogatiti 186
bogatŭ 170, 180
bogŭ 173
boléti 170
bolĭ 173, 180, 187
boljarinŭ 187
bolnav 234
bolta 234
bolŭvanŭ 172, 176
bosiljok, bosilek 235, 236
brěgŭ 206
brěz 235
brězaja 235
briči 172
brŭlogŭ 172, 182
brŭvĭno 172, 181, 182
bujakŭ 165, 170, 181
burdej 235
burja 172, 174
buza 227
bŭděnije 182
bŭtŭ 172, 181
bykŭ, bik 202
byvolŭ 172, 180, 186

cęta 174, 179
cěpati 201
cěpěnŭ 173, 180, 181
cěvĭ 172, 180, 186
cica 135
ćilijŭ 208
crŭkŭvĭnikŭ 232
časoslovŭ 232
časŭ 172
čepŭ 152
četa 173, 179
čębrŭ 179
**čepiti* 179
činovĭnikŭ 232
čisti 170
*čistĭ, *čęstĭ*, mac.-bulg. *čenstĭ* 179
čoplja 235
črěda 173, 180
črępŭ 172, 180
čuditi 163, 170, 186
čudo 174
čukan 235
chmělĭ 172, 181, 182, 187
chochotati 170
choró 230
chramŭ 232
chrana 179, 186
chraniti 170, 179
chrěnŭ 172, 180
Christosŭ 173
chuliti 170
chvala 173, 174, 182, 187
chvaliti 170

dafina 202
danije 173, 179, 186
darĭnikŭ 167
darovati 169, 170
darŭ 173
daždа 173
dąbrava 172, 178, 186
dąbŭ 178
dąga 172, 178
dědina 173, 174, 180
dělŭ 172
disagi 230
dlato 172, 183
dobitŭk 235, 236
dobyti 170, 178, 218
dognati 170, 174
domoliti 170, 175, 180
dosaditi 170
dospěti 173, 175, 180
dostojnikŭ 167, 170, 175, 182
dověsti 170, 175
dovodŭ 175
dračije 172
dragŭ 170
droždije 171
drŭg 235
drŭstja 227
drŭznąti 170, 183
drŭzŭ 170, 182
duchovĭnikŭ 167
duchŭ 173
dŭchorŭ 172, 181
dvorĭnikŭ 167, 232
dychati 181

fil 203
fitil 203

galica 134
gąba 178
gągnati 178
gągnavŭ 170, 178
gąsĭ 165, 178
gąsĭka 172, 178
gąsti 171, 175, 178, 218
**gąži* 178
glasovati 169, 170
gląbokŭ 178
gleznŭ 171, 179, 188
glogŭ 188
glota 173, 180, 188
glumiti 170, 188
glŭčanije 169
glŭkŭ 182
glŭtŭ 171, 182
gnoj 182
goląbĭ 178, 180
golŭ 173, 187
goniti 170, 180
govorĭlivŭ 169
grabiti 170, 175
gradina 171, 179, 186
gradinari 170
graditĭ 170
gradŭ 171, 175, 183
graj 176
grajati 170, 176, 179
gramada 173
granica 168, 172
graždĭ 171
grąbŭ 178, 218
greblo, greblja 172, 235
gręda 171, 179

*grędeli 179, 182, 187
grěšiti 170, 175, 181
groza 170, 180
grozavъ 170, 180
groziti 170
grǔbavъ 170
grǔbъ 171, 182
grǔlica 168
grǔlo 176, 182
grǔměti 202
gryža 170, 180
guša 227
gušterъ 172
gǔdeličkam 227

idolъ 173
ikona 173, 180
iskaljati 170, 175, 187
iskusiti 170, 186
ispraviti 170, 179, 186
ispravlnikъ 167, 232
ispytъ 173, 180
Isusъ 173
izbaviti 170, 171, 186
izbiti 164, 170, 175
izbyti 178
izgoniti 170
izměna 175, 180
izrailitěninъ 167
izъ novъ 163
izvoditi 170
izvorъ 172

jadъ 181
jasli 171, 181
javě 163, 181
javiti 181
jazъ 172, 181
jevtin 230, 231

kačjul 235
kačulka 235
kadilnica 167, 232
kajati 170, 179
kaliti 170, 179, 187
kalugerъ 232
kamilь, kamila 230
kapište 168
katapetazma 232
kazanije 232
kazniti 170
kąpona 172, 178, 180
kelotovati 242
keramida 230
kipъ 173, 187
klasti 170, 175, 188
klatiti 170, 179, 188
klevetati 170, 188
kněšte 172, 179, 181
klinъ 188
ključarь 198, 199, 232
kloča 235
klokotati 188
klopotъ 172, 177, 188
klǔkъ 182
kobь 173, 180
kobyla 175, 180, 187
kokošь 172, 177
kokot 172
kolačь 171
koleda 173, 179
kolě 163
Koman 245
Komanite 245
komora 173, 180
kopilъ 227, 228, kopile 227
kopyto 180
korabь 172
kosa 172, 180
kositerъ 172, 183, 186
kosorь 172
košь 172, 183
košlnica 167, 172, 181
kotlcl 171, 177, 181, kotec 177
kotoričь 166
kovučegъ 172, 175, 183
koža 180
kožica 168
kožuchъ 171, 183
kračun 174
krakъ 171, 235, 236
kralь 187, 232
krastavica 235
krastěli 172, 179, 182, 187
krąčina 175, 178
krąpъ 178
kremenije 186
kremenь 172, 186, kremene 186
krinъ 230
križi 175, 183
kroiti 170
krǔknąti 170
krǔkъ 171, 182
krǔma 182
krǔnъ 170, 182
krǔpa 182
krǔpačь 166
krǔpiti 170, 182
krǔstilnica 167, 232
krǔstlnikъ 232
krǔtěnije 171
*krǔtiti 171
krǔtъ 172, 182
kučima 171
kuma 181
Kumanica 245
Kumanovo 245
kupa 202
kurǔva 170, 181
kurǔvari 170
kǔmotrъ 171, 180, 181
kvasiti 173, 182

lagoditi 170, 175, 181, 186
lakomije 170, 179
lakomiti 170
lakomъ 170, 247
lakovati 242
lanicuchъ 172, 181, 183
laskočь 166
lostuna 172
lavica 172
lągъ 177
ląka 172, 177, 178, lonka 177
lebedь 172, 186
lesen, lesninъ 235
lędina 179
lěkovati 168
lěkъ 173, 180
lěnь 170, 181
lěpiti, v. lipěti
lěsa 172, 180
lilijakъ 235
lin 235
lipsati 230, 232
liturgija 173, 187
livada 172, 186
lipěti 182, 202, lěpiti 170
ljubiti 170, 182, 186, 187, 247
ljubovlnikъ 167, 182
ljutъ 163, 187
loboda 172, 180
lopata 172, 180
loviti 170, 175, 180
loza 180

magare 227
majka 235
makъ 172
marva 235
maslinъ 172
maslo 173
maštecha 171, 183
matka 235
mazati 170, 183
mąčiti 170, 178, 218
mądrъ 170, 175, 178, 247
mąka 175, 178
mątiti 172, 178
melče 235, 236
melčjov 235
merakъ 202
metla 187
mežda 162
*męčь 179
mętva 179
měsal 202
milostivъ 169, 170
milovati 169, 170, 202

milŭ 187, 202
mincŭ 202
minuta 202
mirjaninŭ 167, 170, 181
mirosam 230, 231
misirka 202
mĭskŭ 162
mĭžati 170, 182, 193, *mlžiti* 182, *mizati* 170
mladica 168, 179
mlatiti 170, 179
mlŭkomŭ 180
močorliv 246
mogyla 172, 180, 182, 187
moliti 163
molitva 173
molĭ 172, 180, 181
molotrŭ 172
monastyrĭ 232
mora 172
morkov 235
moruna 235
mošti 180
motriti 171
mrěža 172, 181
mrŭšavŭ 168, 182
murgo 227

nadežda 170, 179, 247
naděti 170
nakazati 170, 175
nakazŭ 175
nakovalo 172, 179, 186, 187
nalučiti 175
nametnąti 176
napadati 164, 170
napastĭ 173
naprasĭnŭ 170
napustiti 170
narodŭ 173, 181
narokŭ 173, 181
naskočiti 170
nasŭpŭ 172, 181
nasypati 181
nedostojnŭ 170
nemalica 168
nemilostivŭ 170
netęgŭ 170, 179
netrěbĭnŭ 170
neukŭ 170, 180
nevěsta 171, 180, 247
nevěstĭka 172, 183
nevinovatŭ 170
nevodičĭ 166
nevodŭ 172, 180
nevolja 173, 182, 187
nevrědĭnŭ 170
ničĭto 162
nikŭto 162
nravŭ 173, 182

obiti 171
obiždati 170
obĭšte 163
obĭštije 173, 181
obladovati 170
oblakŭ 178
obložiti 170, 175
oblŭ 173
oboriti 170
obrazŭ 171, 177, 180
**obĭjalo* 171
obyčaj 173
očeli 172, 181
očĭtŭ 171, 181
odežda 232
odŭchnąti 170, 175, 182
ogarŭ 172
oglendalo 179
oględati 179, 188
ograditi 175
okarjati 170
okno 177, 180
okolŭ 173
olĕj 171, 181
olŭtarĭ 173
ometati 176
Omplŭ 192
opariti 170
**opętiti* 171, 179
opŕěti 170
osĭ 180
osobiti, osebiti 170
osobĭ 163
ostrovŭ 172
otĭčina 173, 181
otrava 180, 186
otraviti 170, 179
otrinąti 170, 180
otŭsąditi, osąditi 170, 178
ovĭsŭ 172, 181

paąkŭ 172, 179, **pągŭ* 179
pagubiti 164, 170, 186
pakostĭ 173, 180
palica 172
pamętĭ 179, 218
para 172
pašište 168
paunica 168
paziti 170, 179
pažitĭ 172
pądditi 170, 178, 186
pągva 172, 178, 182
pecharĭnikŭ 232
pečurka 235
pelenče 235
pelinaš 234
pelynŭ 172, 180, 186, *pelin* 202
perije 172
perina 172

peštera 172
petrahilŭ 232
pętĭno 172, 179
pěnez 202
pijanivŭ 169
pila 172, 187
pipati 170
pita 202
pitikŭ 230
pivĭnica 167, 171, 183
**pizda* 171
pizma 170
plĭklŭ 67, 181, 187, 188
plĭstrŭ 173, 181
platiti 170
platnik 167
plavŭ 173
pleskati 170
plesnąti 170
plesti 170
plěšivŭ 169, 170, 181, 183
plěšĭ 170, 181
plěti 170, 181
plěva 180, 181
plěvĭnica 168
ploskva 172, 182
plotunŭ 172
plugŭ 172
pluti 171
plŭkŭ 173, 182
pochotěti 170, 180
podoba 171, 180
podobati 171
podŭ 171, 175
podŭklonitĭ, pokloniti 170
pogača 171
pogan 195
poganiti 195
pogonŭ 172, 180
pogrěbanije 167
pogrěbati 167
pokajati 164, 170
poklonŭ 173, 180
pola 180, 187
poléno 172, 180
polica 171
poljana 172, 180, 187
poměnŭ 180
pomlněti 170
ponosŭ 173, 180
popŭ 173, 232
porąčiti 170, 178
porinąti 170, 180
posąditi 171, 176, 178
postąpiti 178
postelĭnikŭ 167, 232
postiti 170
poteka 235
potęgŭ 179
potopŭ 172, 180

potuliti 170, 181
potŭknąti 170, 182
pověstĭ 173, 181
pozderije 180
požarŭ 172, 180
prachŭ, prafŭ 182
pragŭ 171
praporŭ 232
prašta 172
pravilo 232
prazdĭnikŭ 167, 173
pražiti 170
prądŭ 172, 178
pr̀ě 122, 163, 165, 180
pr̀ěběgŭ 180
pr̀ěblagŭ 165
pr̀ěblěděti 165
pr̀ěbogatĭno 165
pr̀ěkupĭcĭ 168, 170, 181
pr̀ělišica 168
pr̀ělistiti 170, 181
pr̀ěmeždije 173, 182
pr̀ěměniti, pr̀ěměnjati 170, 181
pr̀ěstolŭ 232
pr̀ěti 170, 182
pr̀ězorŭ 165
pribĕgati 170
pričina 173
prigoniti 170
priimati 164, 170, 180
prijatelĭ 181, 183
prijati 173
priležati 173
pritvorŭ 171
propasti 170, 175, 181
propastĭ 172, 181
propovědovati 170
prostŭ 170
protiviti 170
protivŭ, protivą 163
protopopŭ 232
průga 182
průtina 235
průžina 235
psalŭmŭ 232
psalŭtyrĭ 232

raj 173
rakŭ 172
rakyta 172, 179, 187
rana 173, 179, 185
raniti 170
rasaditi 170
raskola 179, 180
raskoliti 170
raskroiti 164, 170, 179
raskrŭstije 165
raspąditi 164, 170, 178, 179, 186
raspątije 165, 178, 186
rastąpŭ 172, 178
rastiti 170
rasukati 170
rasypati 164, 165, 170, 180
razbiti 164, 165, 170
razboj 165, 179
razboléti 165
razĭno 163
razmurica 165, 168
razvratiti 164, 170, 186
rągati 171, 178, ***rašiti* 171, 178
rągočĭ 166
rąžĭnŭ 171, 178
rędŭ 173, 179
ręsa 179
rĕpica 172
rimljaninŭ 167
rinąti 170, 176, 180
rĭvĭnĭ 170, 181, 183
robŭ 170
roditi 173, 180, 186
rogozina 172
rogozŭ 172, 180
ruměnŭ 173, 180
rusalija 232
ruša 235
rŭboš 235
rŭtŭ 181
rygati 170, 180
ryknąti 170, 180

sablja 172, 182
saditi 170, 179, 186
sani 172
sąbota 172, 178, 180
sądĭcĭ 168, 171, 178, 181
sąditi 178
sątĭ 109
selĕ 163
seléninŭ 167
selište 168
**sebrŭ* 179
sędžĭnĭ 179
sila 187
siliti 170
silĭnikŭ 167
sirakŭ 165, 170, 181
sito 172, 186
skądŭ 178
skąpŭ 177, 178, 201
skimĭnikŭ 232
skitŭ 232
skoruša 236
skovrada 171, 177
skovradĭnikŭ 177
skrŭběti 170
skrŭbĭ 182
skvrŭnavŭ 168, 170, 182
slabiti 170, 202
slabŭ 170
slaviti 170
sloboden 235
slota 172, 177, 180
sluga 170
služarĭ 232
služitĭ 170
smědŭ 170, 180
smijati 163
smokynŭ 172
smola 172, 180, 187
smrŭkŭ 182
snopŭ 172
sobolĭ 172, 180
sokačĭ 166
sokotiti 235
sosaja 230
sporŭ 173
spuza 227
stanŭ 177, 179, 186
starĭcĭ 232
stati 177
stavilo 173, 186
stežerŭ 236, *stežer* 235, 236
stěna 177
*stĭgno, *stęgno* 179
stlŭpŭ 182
stogŭ 172, 177
stolĭnikŭ 167
stopanŭ 170, 179, 186
strakina 230
strana 232
strašĭnŭ 170
strěkŭ 172, 181
struna 172
strŭkŭ 172, 182
strŭvo 173, 182
sukati 170
sulica 168, 172
sŭdravĭnŭ 170, 181
sŭdrobiti 170
**sŭgąbovati* 178
sŭgrŭčiti 170, 181, 182
sŭkrŭčiti 170
sŭkręnąti 179
**sŭkrętiti* 179
sŭlijati 173, 181
sŭmątiti 171, 178
sŭmęsti 170, 179, 181
**sŭmętana* 171, 179, 186
sŭměriti 170, 181
sŭmĕrjati 170
sŭmŭčati 170
sŭpasenije 181
sŭpasiti, sŭpasti 182
sŭpovědati 170, 181, *sŭpovědovati* 170
sŭpręstati 179
**sŭpręžĭ* 179

sŭrokŭ 173, 182
sŭtęgnąti 179
sŭtlačiti 170, 181
sŭto 163, 181
sŭtryvati 170, 181
sŭvada 181, 182
sŭvaditi 170
sŭvětĭnikŭ 167, 181, 182
sŭvětŭ 180, 181, 182
sŭviti 182
sŭvora 172, 176, 182
sŭvrŭšiti 170, 181, 182, *sŭvrŭšati* 170
sveklŭ 172, 179, 188
sverěpŭ 173, 182, **svrěpŭ* 182
svętiti 170, 179, 186
svętŭ 170, 179, 182
svěštĭnikŭ 167, 172, 181, 182
světŭ 177
svirati 182
svita 232
svredel 235, 236
**šerędu* 179
šestarŭ 172, 179, 182
šlpŭtati 170, 181
štrŭbŭ 170, 182
štuka 235
šut 235

tajna 173
tajnikŭ 173
takoždeže 234
tągovati 170, 178
tąpanŭ 178
tąpŭ 170, 178
tąžiti 170, 178
temelĭ, temel 230
tesati 170
těskovati 170, 181
těskŭ 172, 180
tiganŭ, tigan 230
tina 172
tĭmĭnica, temĭnica 181
tlaka 173, 183
tlŭmačiti 170, 182
točilo 172
tojagŭ 172, 180
topiti 170, 202
toporište 168
toporŭ 172
trajati 170, 176
trapŭ, trap 172
trąba 172, 178
trąbica 172, 178
**trądavŭ* 178
trądŭ 168, 178
**trątiti* 178
trątŭ 172, 178
trěba 173, 180
trěbovati 173, 181
trěskŭ 180
trěsnąti 172, 181
trěti 170, 182
trězviti 170, 181
trězvŭ 170, 180, 182
tricę 179, 182
troica 168, 173
Trojanŭ 176, 180
troskotŭ 172
truditi 170
trupŭ 171
trŭgŭ 182
trŭlo 235

učenikŭ 167
ugar 235
ujęti 170, 176
ukoliti 170, 180, 187
ukrotiti 170, 176, 180, 186
ulica 168
umoriti 170, 180
urędŭ 179
urokŭ 232
usrŭdije 180, 182
ustati 170, 177, 180
utrĭnja 173

vaditi 170, 186
valiti 170
valŭ 172
valŭ 172
vampir 202
vapĭsati 230
varŭ 172
*vązlŭ, *vązĭ* 178
večerĭnja 173
veriga 172
veselije 170
veseliti 170
veselŭ 170, 187
veslo 183
vědro 172, 180
věkŭ 172, 180
věstĭ 173, 181
věverica 168, 172, 181, 186
vichrŭ 172, 182
viděnije 167, 181
viděti 167
vina 173
vinovati 169, 170
vinovatŭ 170, 186
višnja 202
vithlejemĭ 183
vladyka 173, 232
vlaga 176
vlŭchva 182
vlŭkodlakŭ 172, 182, 183, *vrŭkolak* 183
vojevoda 232
vojnikŭ 167, 170, 176
voliti 170, 180, 182
volja 182, 187
vrabij 172
vračĭ 170
vrachŭ 173, 182
vražiti 170
vrědĭnŭ 170
vrěmę 172, 179, 181
vrěti 170, 182
vrŭchŭ 173, 182
vrŭsta 172, 182
vrŭtěti 170, 182
vrŭtŭpŭ 172
vŭspętiti 171
vŭzduchŭ 172, 181
vŭzopętiti 179

za darŭ 163
zabralo 171
zalogŭ 173, 179, 187
zamysliti 170, 176, 180
zapadŭ 176
zapasti 176
zapisŭ 232
zarja 172
zavistĭnikŭ 170
**zabiti* 178
zębrĭ 172, 178
zębŭ 172, 178
zestra 235
zgura 227
zidarĭ 170
zlatarĭ 170
zlobivŭ 169, 170, 176, 183, 186, 188
zmij 172
zmyrŭna 232
zoriti 170
zorja 172, 177, 247
zorŭ 177
zrěti 170, 182
zrŭno 172, 182
zvonŭ 173, 180, 186
žaliti 170
žalovati 169, 170
žalĭ 170, 187
žarŭ 172
žeratŭkŭ 172, 183
žlĕbŭ 188
žędati 170, 179, *žęděti* 170
žrŭdi 172, 183
žrŭtva 173
žuli 235
županŭ 170, 179, 186

ais 235
ajgir 234
ajgiruša 234
aldovati 242
argatin 230

babajko 166
babo 234
babuša 234
balega 246
ban 234
bantovati 242
bapko 166
bećar 234
bećaruša 234
berikjet 203
bik 202
bisag 230
bitisati 202
bivolica 234
blavor 234, 236, *blavur*, *blor* 234
blebetuša 233
bosiljak 235, 236
bota 234
brnduša 233
brnduška 233
buba 235
bubuljica 235
burdelj 235
bušiti 235

cica 135
ćeremida 202, 208
ćuliti 235
čavka 235
četina 235
četveriš 234
čkalj 235
čopljiti 235
čupati 235

dafina 202
danovati 235
daňivati 235
dobitak 235, 236
doruša 233
dospjeti 175, 234
dragaš 234
dramuša 234
druga 235

egreš 235
engedovati 242

faklja, faklija, vaklja 199, 235
felelovati 242
fitilj 203

gamila 202
gazdovati 242
gojiti 235, 236
gorjeti 236
govoruša 233
grablje 235
graja 176
grajati 176
grebeniša 233
grebulje 235
gusan 167
gustiš 234
guša 227
gušterica 168

haljina 235, 236
hoduš 233

jarič 166
jastrebuša 233
Jeremijev, Jeremijindan 234, 236
jevtin 230, 231

kaloper 235, 236
kalugerica 168
kamata 230
kamila 230
klipan 167
kljunić 199, 235, 236
klopotec 177
kobiti 235
kolibaš 233
kopile 227
kosica 235
kostreš 235
kotac 177
krak 235, 236
krap 235
krastavac 235, 236
krd 235
krecav 235
krin 230
krivac 235
krpuša 227
kukuruzište 168
Kuman 245
Kumanov 245

lasan 235
laz 235
lesny 235
liljak 235
lin, linj 235
luka 177

maca, mica 235
madžaruša 233
magare 227
majka 235
mališ 234
mamaljuga 235
marva 235
Maša 234
minuta 202
misirka 202
mistrija 202
moruna 235
mrena 235
murga 227

navala 235
nazvati 235

obositi 235, 236
odoljan 235
odora 235, 236
ogoja 235, 236
ojište 235
okno 177
okoliš 233
oskoruša 235, 236
otava 235

palamida 235
paloš 235
parasiti 230
Pečenjevci 243
Pečenoge 243
pečurka 235
pehar 235, 236
pelin 202
penez 202
pita 202
pletkaš 233
pogan 195
poganiti 195
popa 232
prasiti 235
prćija 208
pročkati 235, 236
prostak 166
prt 235
prtina 235

raboš 235
ralica 235
raskrsnica 165
raskršće 165
raspop 165
razgojiti 235, 236
ridjan 167

robijaš 233
ruža 235

Saša 234
seljanka 166
skupoća 177
slatkiš 234
sloboditi 235
slota 177
stanac 177
stežer 235, 236
stražaš 233
stup 201, 235, 236

baba 171
balvan 176
bič 172
blažen 171, 174
bob 172
bogat 171
bol 173

cip 168
česalj 219
čitati 171
čuditi 171, 174

dar 173
darovati 171
drag 171
duh 173

frajar 168

gô 173
golubica 168
goniti 171
gospodarica 168
guska 172
gusćerica 168

hraniti 171
hvaliti 171

izbaviti 171
izbiti 171
izpovidalnica 167

jasle 171, 181
junica 168

kaloper 235
kokot 172
kolari 168
kosa 172
kosica 235
sukalo 235
sur 235
špijun 202
štir 235
štuka 235
šut 235

takodjer 233
takoždere 233
temelj 230
tigan 230
tikva 235
trlo 235
trupina 235

ugar 235, 236
ugorjeti 236

vampir 202
vapa 228
vatra 227
višnja 202
vrljati 234
vrša 235

živina 235
žmuriti 193
žujan 167
žuliti 235

CROATĂ

kosir 168
koš 172
križ 175
kučka 166

lagati 183
livada 172
ljubiti 171
lovac 168
loviti 171, 175

mačka 166
mazati 171
mica 235
milostiv 169
mlatiti 171
mriža 172

nakovalo 172
nevesta 171

ocat 171
ognjište 168
okna 177
ostružnica 168
oštarica 168
otava 235
otroviti 171

pastirica 168
paunica 168
pelin 172
pila 172
platiti 171
pod 171
pogača 171
pogubiti 171
pokajati 171
porinuti 171
posuditi 176
prah 182
pre 165
prijatelj 181, 183
primiti 171
prociditi 168
propasti 171, 175
pržiti 172

raca 154
rak 172
rakita 172
rana 173
rinuti 171, 176

sablja 172, 182
saditi 171
selište 168
sipljiv 169
sitnica 167
sito 172
skrbiti 171
slab 171
sluga 171
služiti 171
smijati 163
smilovati 171
spraviti 171
stan 179
staza 183
sterž 236
stup 235
sur 235
surkast 235
svet 171
svetiti 171
svirati 182
školan 167
škopac 168

tocilj 172
topiti 171
tovarac 168
truplo 171
tsip 168

udovac 168
ulište 168

val 172
veriga 172
veseliti 171
veselje 171
volja 182
vreme 172
vrh 173, 182

zdrobiti 171
zidar 171
zvon 173
žal 171
ženska 166
življenje 167
župan 166, 171, 179

SLOVENĂ

baba 171
beléc 168
bobišče 168
bolvan 172

cedilnica 168
čuda 174

drag 171

gosak 166

hlapěc 168

košnica 167, 172
kotěc 177

loka 177

mižati 171
mladiti 171

okno 177
okoluš 233

recak 166

silnik 167
skorš 236
školanka 166

veternica 168
voliti 171
vrstnik 167

zora 177
žal 171

RUSĂ

dovoditĭ 175
dranica 246

girlo 176
gl'aganyj 198
gljakŭ 198
gusakŭ 166

kobylka 175
kokošŭ 177
kručina 175

prostakŭ 166
razudalyj 165
razvolica 165

skovoroda 177

ustati 177
ustavatĭ 177

zubanŭ 167

UCRAINEANĂ

bryndża 198

kerečun 174
kl'ag, gl'ag, gleg 198

kl'agati, gl'agaty, kl'adžyty, gl'adžyty 198

tovstišati 234

tovsto 234

zapoganiti 195
žechuvaty 246

POLONEZĂ

bałwan 176

dojnica 246
dołow 246
dranica 246

harc 239
hetman 246
hreczka 246

katusz 246
klag 198
klepadło 177

kociec 177
kousz 246

łaja 246
łan 246

moczył'a 246

okna 177

pawęż 246

sklagać 198

słota 177
starować 246
stog 177
szołdra 246

tuleja 246
tynkować 246

ugor 235

watra 227

zorze 177
żak 246

CEHĂ

balvan 176

kokoš 177
kotec 177

pijan 167

skupoća 177
stěna 177

stěnka 177

šolda 246

ustati 177

MORAVĂ

valah brynza 223

frembia 223
fujara 223

glaga 198, 223

kulastra 198

merenda 223

strunga 198

urda 223

SLOVACĂ

kl'ag 198

kračun 174

ALBANEZĂ

aǵɛnoj 117
ajó 226
akɛ kuš, akɛ ku 226
argat 230
atjé 226

baigɛ 246
bal'tɛ 183
barθ 32
baskɛ 227
bel'ezik 203
beř 151
beřek'et 203
bil'bil' 203
bitis 202
błok 226
bl'eń 154
bl'ɛndzɛ 151
bosil'ok 235
bres, brents 37, 228
breškɛ 136
bretek 136
bukurɛ 227, 228
bukurí 227
bukuroń 227, 228
bunk 226, 227, 228
but, bute 136
buzɛ 227, 247

dafinɛ 71, 202
davɛ 202
dermoń 115
derstil'ɛ, trestil'ɛ 227
djal'ɛ 218
drašte 227
duań, do 195
dzboń 153

δjetɛ 194

*ešk*ɛ 130

ešte 196

fɛlkińɛ 194
fijan 113
fil' 203
fil'džan 203
fitil 203
fl'oere 227, 229
fl'uturɛ 227, 229
fl'uturoń 227
frikɛ 230
fšat 227, 229

gamilɛ 202
garθ 175
gat 227
gatuań 227
gavrɛ, govere 82
gel'asɛ 110
gerese 227, 229
gomar 227
gomaritsɛ 168
grindem 151
gropɛ 227
gudulis 227
gurmas 227, 229, *grumas* 229
gušɛ 227
ǵaštɛ 194
ǵemp 193, 227
ǵumɛ 193
ǵurmɛ 137
ǵümes, ǵümesɛ 193
ǵüš 193, 227, 229

harmɛšuar 80
herɛ 150

jasemí 202

kam 226
kamatɛ 230
kanɛp, kerp, kerɛp 193
kapɛtoń 114
kařarɛ 111
kasap 201
kastravetsɛ 235
kɛl'bazɛ, gɛl'bazɛ 227, 229
kemiše 60
kɛpušɛ 227
kɛsul'ɛ 235
klotšis 235
kl'uar 90
kodrɛ 57
kofšɛ 30
kokɛ 136
kokoš 177
kondil' 230, 231
kopatš 227, 229
kopil' 201, 227, 228, 247
kotets 177
krahɛ 235
krap 235
krinɛ 230
kudzoń 151, 231
kukurɛ 230, 231
kukutɛ 70
kul'per 227, 229
kurpul' 229
kunat 129
kurtseń 227, 229
kuždó 195

kuvɛndoń 194
kuvɛnt 193, 194
k'afɛ 218, 227, 229, *tšaf* 227, 229
k'el'í 208
k'eramiδe 230, *tšeremidɛ* 202, 208
k'ɛrtoń 194
k'eš 131
k'iparis 202

las 235
l'aj 227
l'ɛkunt 228
l'ɛmš 61
l'ɛřušk 226
l'ińɛ 195
l'ipsem, l'ipsetɛ 230, 231, 232
l'uftɛ 30
l'undrɛ 156

maδení 195
maδoń 195
magar 227
magul'ɛ 67, 227, 229, *gamul'é* 227
mal' 206, 225, 228
matsɛ, mitsɛ 235
me ǵiθɛ kɛtó 196
mɛndoń 169
mɛngoń 116
mɛni 230
mɛrgoń 195
mɛriń 230
mɛs 32
mɛsałɛ 202
mɛsoń 118
mɛšikɛ 74
mirɛ 202
miros 230, 231
mistrí 202
mještrɛ 83
moδułɛ 32
mokɛrɛ 132
mołɛ 57
mol'itsɛ 168
moré, mojɛ 227, 228
mošatar 228
mošɛ 218, 227, 228
muguł 67, 227, 229
mul'va 115
murk 227
murmɛ 151
mušk 151, 162, 227

nal'tɛ 195
nepɛrkɛ 227
ngal'koń 116
ngarkoń 116
ngatɛřoń 151
ngorθ 114
notoń 68
ńer 195
ńeriθ 195

para, parɛ 194
pat 220
pehar 235
penes 202
pɛgɛrɛ 195
pɛnsɛ 151
pɛrgoń 195
pɛrk'i 208
pɛřua 155, 227
pikɛ 202
pikoń 202
pisɛ 202
pitɛ 202
pjepɛr 98
pl'ep 90
pranver 94
prapa, prapɛ 195
prapɛtsí 195
pułpɛ 195
püł 90

re 71
rɛndɛs 218, 227, 229
rɛpjetɛ 202
rip, ripɛ 195
řɛk'eθem 134

sk'ap 227, 229, *tsap* 201, 227, 229
sořɛ 37, 155
sos 230
spɛrk 137
spjun 202
stafiδe 202
straitsɛ 227
šal'ɛ 195
šapí 37, 228
šeš 195
škrep 228
škrump 244
škupɛtoń 114
šk'a 188
šk'ep 134
špɛl'ań 194
špuzɛ 227
štatɛ 194
šterpɛ 151
štɛnk 226
štɛr- 150
stɛrǵüš 150
štɛrvjelt 150
štjeřɛ 151
štrat 133
štrep 227, 229
štrɛmp 90
štriń 195
štüł 208
šut 235

tɛmbl'a 112
tɛrbim 195
tɛrboń 195
tigan 231
trap 172
trastɛ 230
trokoń 151
trumbɛ 178
trunk 226
tsap 201
tsindzir 135
tsunk 155
tšdó 195
tšeremidɛ 208
tškɛmbeń 117
tšok 227
tšudí 174
tufɛ 135
turbuł 113
turbułoń 116, 195

θark 227, 228, 229
θekɛrɛ 55
θemel' 230
θiθɛ, sisɛ, tsitsɛ 135
θumbul' 227, 228, 229, *sumbul'* 227
θump 228

ugar 235
ujɛ 229
ujoń 229
ul'eras 90
uřeń 195

vaitoń 228
vałɛ 227, 229
vapɛ 228
vatrɛ 227
verɛ 94
verí, vore 202
vɛner 195
vɛrtüt 133
virǵir 202
višjɛ 202
vjeδułɛ 32
vjetɛ 227
vrel' 151
vurvołak 183

zǵebe 96, 226
zǵürɛ 226, 227, 229
zografis 202
zotɛnía jote, zotɛrote 196

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ILIRĂ

**bard-* 32
Dimallum 225
Menzana 32

TRACĂ

βρυνχός 37
Gestistyrum 27

DACĂ

drocila 28
γεντιανή 28
μόζουλα 28, 29
προδίορνα 28
προπέδουλα 29
riborasta 28
σαλία 28
σκιάρη 28
stirfozila 28
σφέκλη 28
tirçozila 28
τούλβηλα 28
τοῦρα 28
τουτάστρα 28

CELTĂ

mar 38

BRETONĂ ARMORICANĂ

cern 128
stram 90

GREACĂ

ἄγγελος 136
ἀγωνίζω 230, 231
ἀγωνίζομαι 230
Αλέξανδρος 96
ἀμηρᾶς 202
ἀμύγδαλον 202
ἄξιος 208
ἀπεικάζω 202
ἄπιστος 202
ἀποξυλόω 208
ἄρα 109
ἄργελλα 37, 136
ἀῤῥαβών 230, 231, ἀῤῥαβῶνα 231
αὐθεντία 196
Αὔσονες 191, 207
ἀφύη 62

βαπτίζω 136
βάπτω 230, 232
βάτραχος, βρόθακος 136
βία 202
βιβλίον 202
βλασφημέω 136
βόμβυξ, βομβάξ 112
βόρειος 202
βουρκόλακας 183
βοῦτις 85, βοῦττις 136
βύσσινα 202

γῦρος 62

δαβᾶς 202
δᾶς 90
δάφνη 71, 202
δέλφινας 202
δισάκκιον 230
δίσκος 208
δοκιμή 202, 208
δόλος 208
δόξα 208
δοχή 136
δρόμος 136

ἐπιτήδειος 202
ἐπίτροπος 202
ἔρα 109
ἐργάτης 231, ἀργάτης 230, 231
ἕτοιμος 208
εὐθηνής 230, 231, φθηνός 231
ζάβα 230
ζειζιν 135
ζέμα 137
ζέφυρος 202
ζημία 202
ζημιόνω 202
Ζοσκορουτι 79
ζωγραφίζω 202

θεμέλιος 230, 231
θυμίαμα 202
θυρὶς 202

ἰασεμί 202

κάλαθος 82
κάματος 230
κάμηλος 81, 230, καμήλι 202
κάμμαρος 81
καπιτάνος 202
καραβιώτης 202
κατά 114
καῦκα, καῦκος 136
καυνάκης 81
κέλευσμα 137

κελλεῖον, κελλί 208
κεραμίδα 208, 230
κέρασος 57
κόδρα 57
Κοδρᾶτος 57
κονδύλι 230, 231
κοπέλι,-α 201
κοπὴ 202
κοράλλιον 136
κόρτις, κόρτη 230
κοττέτσι 177
κοττίζω 151, 230, 231
κούκουρον 230
κρίνον 230
κυπαρίσσι 202

λάγκος 177
λείπω 230, 232
λουγκὰ 177
λυπῶ 202

μάγγανον 136
μαγεύω 136
μᾶλον, μῆλον 57
μανία 230
μαργαρίτης 136
μαργέλλιον 136
μάρτυρ 67, 137
ματτύα 137
Μαυρόβλαχοι 220
μεσάλι 202
μετόχι 203
μίδας 202, 230
μικρός 137, 202, 214, μικός 137
μισίρκα 202
μοῖρα 202
μόλιτσα 168
μυριάδα 202
μυρίζω 202, 214, 230
μύρισμα 202
μύρον 202
μυρόω 230

*μυστάκιον 67
μυστήριον 202
μυστρὶ 202

ὄκνα 177
ὀργή 137
ὀσμή 137
ὀστράκινος 230
ὄφελος 230, 231, φελός 231

πάπυρος 68
παραιτέω 230
παραμύθι 202
παραπόδιος 208
παρεάω 230
παρίημι 230
πάσχα 136
πάτος 220
πεῖσμα 202
πελεκίζω 202
πεπόνιον 202
περδίκι 202
περισσός 230, 231
πῆγμα 87
πῆτα 202
πιάτον 202
πίθηκος 230
πιπέρι 202
πίσσα 202
πιστε μένος 202
πιστεύω 202
πίστις 202
πλυτήρ, πλυντήρ 63
προικίον 208
πρόσφατος 230, 231
πυκνὸς 202
πυρωστιά 202

*ῥογχίζω 137

σάγμα 87, 137
σκάφη 230
σκορπίζω 202
σκορπίνα 202
σλότα 177
σοφία 202
σπανός 137
σπήλαιον 202
σπιοῦνος 202
σταφίδα 202
στόλος 230, 231
στραβός 90
στῦλος 208
σφῆνα 202
σφόρα 176
σώζω 230
σώνω 230

τάγιστρον 230, 232, τράϊστο, ταΐστρο, ταϊστέρ 232
τάλαρος 208
τζιμπίδα 202
τήγανον 230, 231
τιμή 202
τιμῶ 202
τραντάφυλλον 202
τσίτσα, τσιτσί 135
τύχη 208

φάρμακον 137
φελεσάμενος 231
φελὶ 202
φιλόσοφος 201
φιλῶ 202
φιτίλι 203
φρίκη 230
φρόνιμος 201
φύσις 202

χάραγμα 87
χασάπης 201
χάσκω 136
χορός 230

ψυχυιός 150

GERMANICE

GERMANĂ MEDIE ŞI DE SUS

blank 154
frosk 138
gaman 131

Berg 206
spucken 105

Purger 239

gana-, ganja- 131
huffe hauz 244

nestel, nestila 157
titta 138

GERMANĂ

Zither 238

Zitze 135, 138

SASĂ

ANGLO-SAXONĂ

gânjan 131

ENGLEZĂ

yawn 131

LITUANIANĂ

ir 109

MAGHIARĂ

adós 239
adósság 239
agg 239
aggság 239
agyag 238
agyagos 238
agyar 238
agyaros 238
ajak 238
ajakos 238
alak 239
alakság 239
áldomás 239, 240, 241
alkotni 239, 240, 241
áldni 242
apród 239, 240
árenda 238
árendás 238

bánat 239, 240
bánni 239, 240, 241, 242
bántani 239, 240, 241, 242
barbora 238
barborás 238
bárd 239, 240
becses 239
becsesség 239
begy 238
begyek 238
begyekes 238
begyes 238
béke 238
békes 238
béna 239
bénaság 239
bér 239, 240, *bír* 239
Besenyö 246
beteg 239, 241
betegség 239
birni 239, 240, 241
birság 239
birtok 238
birtokos 238
bival 238
bivalos 238
bízni 239, 241
bóbita 238
bóbitás 238
bolond 238
bolondos 238
bövség, böség 239, 241
búkór 238
búkóros 238
bünös 239
bünösség 239

citera 238
citerás 238
csá 235
csárda 238
csárdás 238
cseperke, csiperke 235
cser 238
cseres 238
csetina 235
csinos 239
csinosság 239
csiripelni 239
csoda 238
csodás 238
csónak 238
csónakos 238
csorda 238
csordás 238

dárda 238
dárdás 238
dob 239
dolgos 238
dolog 238
drágalátos 233
duda 238
dudás 238
duska 238
duskás 238

éber 239
éberség 239
efféle 242
egres 235
egyféle 242
ék 238
ékáros 238
ékáru 238
ékes 238
ellen 239, 240, 241, 242
emészteni 239, 240, 241
engedni 239, 240, 241, 242
Erdély 240

fáklya 199, 235
fedeles 239, 242
féle 239, 240, 242
felelni 242
fogadni 239, 241
furollya 238
furollyás 238
fürész 239, 241

gazda 239, 240
gond 239, 240, 242
gondolat 242
gondolni 239, 242
göb 239
gusa 227
gyalog 238
gyalogos 238
gyalú 239, 241
gyenge 239

BCU CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

gyengés 239, 241
gyolcs 239, 241

hajsz 235
hajtani 239, 240, 241
haladni 239, 240, 241
halastó 239, 240, 241
hám 239
harc 238, 239, 240
harcos 238
határ 239, 240
hitlen 239, 241
hitlenség 239
holt 239, 241
hordó 239, 240, 241

iskola 238
iskolás 238

kalap 238
kalapos 238
kamat 230
karoly, karuly 239, 240, 241
kaszás 238
képes 238
képezni 239, 240, 241
kezes 239
kin 239, 240
kopács 227
költeni 239, 241

láb 239, 240
lak 238
lakás 239
lakat 238, 239, 240
lakatos 238
lakni 239, 240
lakos 238
lengeni 228

máglya 199, 239
mal 206
marha 235
menteni 239, 240, 241
mester 239, 240
mesterség 239

nem 239, 240
nyomás 239, 241

oltani 239, 241
oltvány 239
Ompoly 192
óriás 239
ölyv, ölyü 239, 241

pad 220
pallos 235
pecsételni 239
példa 239, 240
polgar 239
porkoláb 239, 241

rajta 239, 240, 242
rovás 239, 241

sereg 239, 240, 241
soltész 239
sólyom 239, 241
sor 239, 240
szállás 239
szállásolni 239
szám 239, 242
számolni 239
szarka 239
szekrény 239
szidni 239, 240, 241
szorgalom 239
szorgos 239
szorog 239, 241

tagadni 239, 240, 241
talp 239, 240
támadni 239, 241, 242

ugar 235
ülö 239, 241

vágás 239, 240
vám 239
vámos 239
város 239, 241, 247
világ 239, 241

zabola 239, 241

CUMANĂ

acča, ahča 244
ambar 243

balaban 244
balta 244
bardac 243
beči 244
boya 244
boyarmen 244
butac 244

casap 244
catifa 244
chamal 244
chasma 244
chater 243
chaxan 244
chibrit 244
chindä 243
chonaclic 244
cobuxči 244

colan 244
conacla 244
conaclarmen 244
cor 243

duzmanlar 244

echindu 243

fanar 244
fil tisi 244

habar 243
haram 243

kala 245
kalip 244
kara 245
kurum 244, 245

marul 244
maydan 243
maymun 243
murdar 243

noghut 244
nur 244

orman 245
ortac 244

salkum 244

talal 244
taman 243
teli 245
tepsi 244
toy 244
tusman, tusmen 244

yaa 245
yourgan 244

akče 244
ambar 243

balaban 244
baltak 244
bardak 243
Beč 244
bereket 203
bilezik 203
bitmek 202
boghourtloq 222
boya 244
but 244
bülbül 203

dava 202
doy 244
dušman 244

anar 244

fil 203
fil diši 244
fildžan 203
fitil 203

habar 243
hamal 244
haram 243

ikindi 243

kadifé 244
kalup 244
kasap 201, 244
katyr 243
kazan 244
kazma 244
kibrit 244
kolan 244
konak 244
kopuz 244
kör 243

kurum 244, 245

marul 244
maydan 243
maymun 243
murdar 243

nuhut 244
nur 244

ortak 244

salkym 244

tabiat 203
taman 243
tellal 244
tepsi 244

vezir 203

yorgan 244

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLĂ DE MATERII

Cuvînt înainte de *J. Byck* VII
Prefață 1
Listă de abrevieri 3
Introducere 5
Capitolul I. — PRIVIRE GENERALĂ. ROMANIZAREA PENINSULEI BALCANICE. 17
Capitolul II. — ELEMENTUL AUTOHTON 20
Capitolul III. — LATINA 39
Fonetica 53
Morfologia. 92
Sintaxa 120
Lexicul 127
Capitolul IV. — DEZVOLTAREA ROMANICEI BALCANICE PÎNĂ LA PĂTRUNDEREA SLAVILOR 139
Capitolul V. — INFLUENȚA SLAVĂ 159
Capitolul VI. — LIMBA ROMÎNĂ LA NORDUL ȘI SUDUL DUNĂRII. ORIGINEA CELOR TREI DIALECTE 189
Capitolul VII. — INFLUENȚA ALBANEZĂ, BIZANTINĂ, BULGARĂ ȘI SÎRBĂ 225
Influența albaneză 225
Influența bizantină 230
Influența bulgară și sîrbă 232
Capitolul VIII. — INFLUENȚA MAGHIARĂ, CUMANĂ ȘI POLONĂ 237
Influența maghiară 237
Influenta cumană. 242
Influența polonă 246
Capitolul IX. — CELE MAI VECHI URME DE LIMBĂ ROMÎNEASCĂ 249
Concluzie 255
Tablă analitică de materii 257
Indice de cuvinte 261

Redactor resp. de carte: C. Burghelea
Tehnoredactor: Gh. Popovici

Dat la cules: 22.08.959. Bun de tipar: 6.09.961. Tiraj: 5000+145 exemplare. Hîrtie semivelină de 65 gr/m. p. Format: 70×100/16. Coli editoriale: 31,20. Coli tipar: 20,00. A.: 0693/959. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare 4 R (09). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 4.

Tiparul executat la Intreprinderea Poligrafică nr. 4, Calea Şerban Vodă 133 Bucureşti — R.P.R.

40

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

985

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY